

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ &
ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΕΙΟΝΟΜΙΑΣ, ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ
& ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*Πολιτισμική Επικοινωνία: Η έννοια της
"Πρόδεξης" και οι Τεχνολογίες
Πληροφορικής και Επικοινωνιών*

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΚΡΑΝΙΩΤΗ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ &
ΠΛΗΡΗΦΟΡΙΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΕΙΟΝΟΜΙΑΣ, ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ
& ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Πολιτισμική Επικοινωνία: Η έννοια της
“Πρόδεξης” και οι Τεχνολογίες
Πληροφορικής και Επικοινωνιών

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΚΡΑΝΙΩΤΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΤΖΑΝΑΒΑΡΗΣ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΤΖΑΝΑΒΑΡΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ

ΜΑΡΙΟΣ ΠΟΥΛΟΣ

FACULTY OF INFORMATION SCIENCE &
INFORMATICS

DEPARTMENT OF ARCHIVES, LIBRARY
SCIENCE & MUSEOLOGY

MASTER PROGRAMME
«MANAGEMENT OF CULTURAL INFORMATION»

MSc THESIS

Cultural Communication: The meaning of "Intention" and Information and Communication Technologies

EVANGELIA KRANIOTI

SUPERVISOR: SPYRIDON TZANAVARIS

SUPERVISORY COMMITTEE:

SPYRIDON TZANAVARIS

DIMITRIOS METALLINOS

MARIOS POULOS

Copyright © Ευαγγελία Κρανιώτη, Κέρκυρα, 2024

Η παρούσα διπλωματική εργασία διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση.

Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Ιόνιο Πανεπιστήμιο δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμών του συγγραφέα.

«φεύγωμεν δὴ φίλην ἐς πατρίδα»,

ἀληθέστερον ἂν τις παρακλεύοιτο.

Πλωτίνος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Από τα μέσα του περασμένου, κυρίως, αιώνα, η ανθρωπότητα καθίσταται μάρτυρας πρωτόφαντων τεχνολογικών καινοτομιών που τείνουν να “καταλάβουν” αν δεν έχει ήδη συμβεί μέχρι στιγμής) το σύνολο των πτυχών της καθημερινότητάς της, διαμορφώνοντας ένα καινούργιο πλαίσιο δράσης των ατόμων και αρκετές φορές “κλονίζοντας” (ή αναπροσδιορίζοντας και ανανοηματοδοτώντας) τους βασικούς πυλώνες της ζωής τους: από την εργασία και την υγεία έως τις διαπροσωπικές σχέσεις και την ιδιωτικότητα. Αναμφίβολα, τον πρωταγωνιστικό ρόλο, ως “πρωτοσκαπανέας” των παραπάνω μεταβολών, διαδραματίζει η Τεχνητή Νοημοσύνη, για την οποία έχουν διατυπωθεί απόψεις που καταλαμβάνουν, αν μη τι άλλο, ένα μεγάλο φάσμα αντιδράσεων: από τις πιο αισιόδοξες μέχρι και τις πλέον πεσιμιστικές ή ακόμη και αφοριστικές. Γεγονός, πάντως, είναι αφενός ότι τα προηγηθέντα μέχρι τον παρόντα χρόνο τεχνολογικά βήματα δεν μπορούν να ανακληθούν και αφετέρου ότι ο άνθρωπος μπορεί να σταθεί απέναντι στις επερχόμενες τεχνολογικές εξελίξεις και να τις εκμεταλλευτεί με τις προσήκουσες θεσμικές-προστατευτικές ρυθμίσεις που θα του επιτρέψουν να αντλήσει το μεγαλύτερο δυνατό όφελος τόσο για τον ίδιο όσο και για το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα προσέγγιση αφορά στην απόδοση των εννοιών της προαίρεσης και της πρόθεσης μέσα από την ιστορική ανασκόπησή τους με αφετηρία τα έργα μεγάλων φιλοσόφων της κλασσικής, της ελληνιστικής και της σύγχρονης εποχής, καθώς επίσης και θεολόγων των χριστιανικών χρόνων, προκειμένου να εντοπιστούν τα κυρίαρχα σημεία νοηματοδότησης των ανωτέρω όρων. Ακόμη, οι ανωτέρω έννοιες διερευνώνται σε σύνδεση με το σύγχρονο τεχνολογικό περιβάλλον με πυρήνα την Τεχνητή Νοημοσύνη και τίθενται ορισμένα ερωτήματα και προβληματισμοί επί των καινοφανών τεχνολογιών που έχουν αναδυθεί την τελευταία, ιδίως, δεκαετία αναφορικά με τις σχέσεις που διαμορφώνονται μεταξύ αυτών και των ανθρώπων, λαμβανομένης υπόψη της αναγκαιότητας παροχής έννομης προστασίας απέναντι σε δυνητικά “επίφοβες” για τον άνθρωπο και τα θεμελιώδη του δικαιώματα και ελευθερίες τεχνολογικές εξελίξεις.

Λέξεις κλειδιά: πρόθεση, προαίρεση, Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών, έννομη προστασία, τεχνητή νοημοσύνη

ABSTRACT

The present approach concerns the rendering of the concepts of intention through their historical review starting from the dissertations of great philosophers of the classical, Hellenistic and modern times, as well as theologians of the Christian era, in order to identify the dominant points of meaning of the above terms. In addition, the above concepts are explored in connection with the modern technological environment with Artificial Intelligence as a core and some questions and concerns are raised about the new technologies that have emerged in the last, in particular, decade regarding the relationships between them and people, taking in view of the necessity of providing legal protection against technological developments that are potentially “dreadful” for man and his fundamental rights and freedoms.

Keywords: intention, Information and Communication Technologies, proairesis, legal protection, Artificial Intelligence

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Ελληνική

κεφ.	κεφάλαιο
μ.Χ.	μετά Χριστόν
π.Χ.	προ Χριστού
ΤΠΕ	Τεχνολογίες Πληροφορίας & Επικοινωνίας
TN	Τεχνητή Νοημοσύνη
[]	Σημείωση συγγραφέα
Βλ. ή βλ.	Παραπομπή για συμπληρωματικές πληροφορίες σε άλλο σημείο του κειμένου

Ξενόγλωσση

VR Virtual Reality

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	vi
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	vii
ABSTRACT	viii
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	ix
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	x
1. Εισαγωγή.....	xiii
1.1 Αντικείμενο της διπλωματικής εργασίας.....	xiii
1.2 Χαρακτηριστικά του προβλήματος.....	xiv
1.3 Συνεισφορά της διπλωματικής εργασίας.....	xiv
1.4 Δομή της διπλωματικής εργασίας.....	xiv

ΜΕΡΟΣ Ι

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ “ΠΡΟΘΕΣΗΣ”

2. Αρχαίοι Χρόνοι.....	2
2.1 Σύντομη ετυμολογική αναφορά στις έννοιες της “προαίρεσης” και της “πρόθεσης”	2
2.2 Πλάτωνας (427-347 π.Χ.).....	3
2.3 Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.).....	5
2.3.1 Εισαγωγικά στοιχεία της αριστοτελικής προαίρεσης.....	5
2.3.2 Αρετή και μεσότητα.....	12
2.3.3 Η κατά τον Αριστοτέλη “προαίρεσις”	14
2.3.4 Έτερες θέσεις επάνω στο έργο του Αριστοτέλη	18
2.3.5 Συμπερασματικά	19
2.4 Το περιεχόμενο της προαίρεσης κατά τους στωικούς φιλοσόφους (300 π.Χ -200 μ.Χ.).....	19
2.4.1 Η στωική φιλοσοφία	19
2.4.2 Οι κεντρικές έννοιες στη διδασκαλία του Επίκτητου (50-138 μ.Χ.) και η σύνδεσή τους με την έννοια της προαίρεσης.....	22
2.4.3 Η επικτητεία προαίρεση.....	28
2.4.4 Ομοιότητες και διαφορές της αριστοτελικής και της επικτητείας προαίρεσης.....	32
2.5 Συμπεράσματα από τη χρήση της έννοιας της προαίρεσης στους αρχαίους χρόνους	34
3. Χριστιανικοί χρόνοι.....	36
3.1 Η μετάβαση από την έννοια του “πολίτη” της κλασικής περιόδου και του “ατόμου” της ελληνιστικής εποχής στην έννοια του “προσώπου” και του “πλησίον” των χριστιανικών χρόνων	36
3.2 Καινή Διαθήκη.....	37
3.3 Επίδραση της ελληνικής φιλοσοφίας στους Χριστιανούς Πατέρες.....	38
3.3.1 Η επίδραση των κλασσικών φιλοσόφων.....	38
3.3.2 Η επιρροή του στωικισμού τα πρώτα χρόνια του χριστιανισμού.....	43
3.3.3 Το κοσμοείδωλο του Πλωτίνου (204-270 μ.Χ.) και η σχέση του με την προαίρεση.....	45
3.4 Χριστιανοί Πατέρες	51
3.4.1 Τα πρώτα χριστιανικά χρόνια - Η αποστολική και μεταποστολική εποχή	51
3.4.2 Οι απολογητές Πατέρες του 2 ^{ου} αιώνα μ.Χ.....	52
3.4.3 Κλήμης της Ρώμης (Άγνωστη ημερομηνία γέννησης - c. 100 μ.Χ.).....	53

3.4.4	Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός (ο Θεολόγος) (329 μ.Χ. - 390 μ.Χ.)	54
3.4.5	Μέγας Βασίλειος (330 μ.Χ. - 379 μ.Χ.)	58
3.4.6	Άγιος Γρηγόριος Νύσσης (335 μ.Χ. - 395 μ.Χ.)	66
3.4.7	Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος (344/354 μ.Χ. - 407 μ.Χ.)	71
3.4.8	Αυγουστίνος Ιππώνος (354 μ.Χ. - 430 μ.Χ.)	77
3.4.9	Ιωάννης της Κλίμακος (c. 579 μ.Χ. - c. 649 μ.Χ.)	86
3.4.10	Μάξιμος ο Ομολογητής (580 μ.Χ. - 662 μ.Χ.)	93
3.4.11	Αββάς Δωρόθεος (τέλη 5ου/αρχές 6 ^{ου} αιώνα μ.Χ. - άγνωστη ημερομηνία θανάτου)	106
3.4.12	Ιωάννης ο Δαμασκηνός (676 μ.Χ. - 749 μ.Χ.)	112
3.4.13	Συμεών ο Νέος Θεολόγος (949 μ.Χ. - 1022 μ.Χ.)	120
3.4.14	Θωμάς Ακινάτης (1225 μ.Χ. - 1274 μ.Χ.)	131
3.4.15	Γρηγόριος ο Παλαμάς (1296 μ.Χ. - 1359 μ.Χ.)	134
3.5	Συμπεράσματα από τη χρήση της έννοιας της προαίρεσης κατά τους χριστιανικούς χρόνους	139
4.	Σύγχρονοι καιροί.....	141
4.1	Η ελευθερία της βούλησης ως αντικείμενο στοχασμού και θεμελίωσης φιλοσοφικών ιδεών.....	141
4.1.1	Ρενέ Ντεκάρτ (René Descartes, 1596-1690)	141
4.1.2	Μπαρούχ Σπινόζα (Baruch (de) Spinoza, 1632-1677)	142
4.1.3	Ιμμάνουελ Καντ (Emmanuel Kant, 1724-1804)	143
4.1.4	Γκέοργκ Χέγκελ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1770-1831)	146
4.1.5	Άρτουρ Σοπενχάουερ (Arthur Schopenhauer, 1788-1860)	148
4.1.6	Σαίρεν Κίρκεγκωρ (Søren Aabye Kierkegaard, 1813-1855)	149
4.1.7	Μαρξιστική ψυχολογία	150
4.1.8	Έντμουντ Χούσερλ (1859-1938)	151
4.1.9	Μάρτιν Χάιντεγκερ (1889-1976)	152
4.1.10	Χάνα Άρεντ (1906-1975)	153
4.2	Συμπεράσματα: Προσλήψεις της ανθρώπινης ελευθερίας της βούλησης στη φιλοσοφική σκέψη	154

ΜΕΡΟΣ II

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

5.	Τεχνητή Νοημοσύνη	158
5.1	Η ανθρωπότητα μπροστά στο λυκαυγές ενός καινούργιου κόσμου: Νέες μορφές συμβιωτικών σχέσεων και η ανάδυση της τεχνητής νοημοσύνης.....	158
5.2	Ορισμός	158
5.3	Ιστορική αναδρομή	160
5.4	Εννοιολόγηση	162
5.4.1	Αναπαράσταση γνώσης.....	162
5.4.2	Συνείδηση	163
5.4.3	Πράκτορες (Agents).....	165
5.4.4	Metaverse.....	167
5.4.5	ChatGPT	168
6.	Μελέτη EU proposes new Artificial Intelligence Regulation 2021	169
6.1	Περί “πρόθεσης” (intention)	169
6.2	Το “κενό” στον ορισμό της μελέτη EU proposes new Artificial Intelligence Regulation 2021	172
6.3	Η πρόταση	173

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

7.	Συμπεράσματα και Προοπτικές.....	176
7.1	Προοπτικές	176
7.1.1	Γενικά	176
7.1.2	Πρόταση προσθήκης στο ICD-11	176
7.1.3	Σκοπός της μάθησης με τη χρήση ΤΠΕ	179
7.1.4	Αυτονόμηση της ΤΝ	180
7.1.5	Γνωσιακή Συμπεριφορική Θεραπεία (CBT)	186
7.2	Συμπεράσματα	188
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		191
ΜΙΚΡΟ ΓΛΩΣΣΑΡΙ		199
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ.....		205
	Ευρετήριο Εικόνων.....	205
	Ευρετήριο Όρων	205

1. Εισαγωγή

1.1 Αντικείμενο της διπλωματικής εργασίας

Η έλευση της τέταρτης βιομηχανικής επανάστασης (και κατά πολλούς της πέμπτης) από τις αρχές της περασμένης δεκαετίας σηματοδοτεί για την ανθρωπότητα την περιέλευσή της σε μια εποχή όπου παρουσιάζονται καινοφανή εφευρήματα-απότοκα της τεχνολογικής προόδου, τα οποία δύνανται να διαφοροποιήσουν τη ζωή κατά τρόπο ραγδαίο και καταγιστικό σε πλήθος τομέων, από το περιβάλλον, την εκπαίδευση, την εργασία, την υγεία και την οικονομία μέχρι τις διαπροσωπικές σχέσεις, την ψυχαγωγία και τον πολιτισμό. Μέσα σε αυτό το αδιάλειπτα (ανα)διαμορφούμενο πλαίσιο εκφράζονται εξαιρετικά αισιόδοξες προοπτικές αλλά εγείρονται επίσης και σοβαρές ανησυχίες που εδράζονται τόσο στη φύση των πρωτόφαντων τεχνολογικών καινοτομιών και των συνεπειών που εικάζεται ότι θα επιφέρουν όσο και στον τρόπο που θα διαμορφώνονται πλέον οι συμβιωτικές σχέσεις ανάμεσα στα κράτη, στους ανθρώπους, καθώς και στην αλληλεπίδραση των τελευταίων με τις μηχανές.

Η παρούσα εργασία αποπειράται να αποδώσει, όπως άλλωστε υποδηλώνεται και από τον τίτλο της, τη σύνδεση της έννοιας της “πρόθεσης” με τις Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ), τον κυρίαρχο δηλαδή πυλώνα των καιρών μας που διαφοροποιεί και μεταλλάσσει τη βιοτή των ατόμων. Ειδικότερα, με αφετηρία την έννοια της “προαίρεσης”, επιδιώκεται η εκδίπλωση της σημασιολογικής της διαδρομής και η παράθεση των ερμηνειών που κατά καιρούς της έχουν αποδοθεί και οι οποίες καταλαμβάνουν ένα εξαιρετικά μεγάλο χρονικό φάσμα, με τις απαρχές της να τοποθετούνται ήδη από την εποχή του Πλάτωνα. Η εννοιοδότηση της προαίρεσης (και εν συνεχεία, της πρόθεσης) εξυπηρετεί κατά πρώτο λόγο, στον εντοπισμό του σημείου συσχετισμού και του τρόπου σύζευξης που επιχειρούμε μεταξύ αυτής και των ΤΠΕ, με έμφαση στην Τεχνητή Νοημοσύνη και τις προόδους που έχει σημειώσει κατά τα τελευταία έτη και σε δεύτερο επίπεδο, στη διερεύνηση εάν παρεισδύουν στη σύνδεση αυτή ιδιότητες που διαμορφώνουν μια διαρκώς ανανοηματοδοτούμενη και ανατροφοδοτούμενη διαλεκτική σχέση. Διερχόμενοι από την κλασική περίοδο μέχρι την ελληνιστική εποχή και τους χριστιανικούς χρόνους και καταλήγοντας στους σύγχρονους καιρούς, θα προσπαθήσουμε να φωτίσουμε τον τρόπο με τον οποίο μια τόσο αρχαία έννοια δύναται να μας απασχολήσει όχι μόνο σχετικά με τα προσφάτως αναδυθέντα τεχνολογικά παράγωγα αλλά και τις δυνατότητες της επιστήμης των ΤΠΕ να αποδώσει σε μηχανές χαρακτηριστικά και ιδιότητες που μέχρι και σήμερα προσιδίαζαν αποκλειστικά στον άνθρωπο.

Στα ανωτέρω λεχθέντα, έρχεται να προστεθεί ως σημαίνων παράγοντας στη διαμόρφωση των νέων ισορροπιών και την προστασία των δυνητικά (ή και πραγματικά) επαπειλούμενων ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, το θεσμικό πλαίσιο, το οποίο παρίσταται πλέον ως μη επαρκές, τόσο σε εθνικό και ευρωπαϊκό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, δεδομένου ότι υφίσταται άμεση ανάγκη πρόβλεψης παροχής έννομης προστασίας απέναντι στα τεχνολογικά ευρήματα. Η συγκεκριμένη αναγκαιότητα έχει ήδη διαγνωστεί από την Ευρωπαϊκή

Επιτροπή και σε ευθυγράμμιση με αυτήν, αναμένεται η οριστικοποίηση της “Πράξης για την τεχνητή νοημοσύνη - EU AI Act” που αφορά στη θέσπιση κοινού ευρωπαϊκού νομοθετικού πλαισίου για την τεχνητή νοημοσύνη.

1.2 Χαρακτηριστικά του προβλήματος

Το θεμελιώδες πρόβλημα που η παρούσα διπλωματική καλείται να αντιμετωπίσει έγκειται στο ακόλουθο: *Υπό τις τρέχουσες εξελίξεις στον χώρο των ΤΠΕ και υπό το φως των μελλοντικών επερχόμενων καινοτομιών που έχουν ήδη εξαγγελθεί από την επιστημονική κοινότητα και οι οποίες αφορούν (και) σε τεχνουργήματα όπως οι πράκτορες (agents), με κυρίαρχο χαρακτηριστικό τους ότι μιμούνται με εξαιρετικά αποτελέσματα ανθρώπινα χαρακτηριστικά, είναι εφικτή η δημιουργία μιας μηχανής που θα διαθέτει κατά πρώτο λόγο το στοιχείο της πρόθεσης και δευτερευόντως, θα δύναται να αναπτύξει ακόμη και προαίρεση;*

Συνακόλουθα, προκύπτουν μία σειρά από ερωτήματα:

- Πώς νοηματοδοτούνται οι όροι της πρόθεσης και της προαίρεσης;
- Πώς διαμορφώθηκαν οι ως άνω έννοιες μέσα στο εκάστοτε συγκεκριμένο από τα πρόσωπα τα οποία τις ανέλυσαν και πώς εννοιοδοτούνται στην εποχή μας;
- Ποια ανθρώπινα χαρακτηριστικά μπορούν να φέρουν οι μηχανές και ποιες οι προοπτικές τους;
- Με ποιον τρόπο καθίσταται δυνατή η προστασία των ανθρώπων απέναντι στις εξελίξεις της τεχνολογίας;

1.3 Συνεισφορά της διπλωματικής εργασίας

Η παρούσα διπλωματική εργασία εντάσσεται στην ερευνητική περιοχή των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών. Η συνεισφορά της έγκειται στα ακόλουθα:

- Καταγραφή της εννοιολογικής σχέσης ανάμεσα στην προαίρεση και την πρόθεση μέσα από τα έργα φιλοσόφων και θεολόγων της κλασικής περιόδου, των χριστιανικών χρόνων και των σύγχρονων καιρών.
- Σύνδεση ανθρώπου-μηχανής όταν “διασταυρώνονται” στο πεδίο της συνείδησης.
- Νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προστασία απέναντι στην Τεχνητή Νοημοσύνη: πρόταση προσθήκης στον ορισμό που διατύπωσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Τεχνητή Νοημοσύνη.
- Προσθήκη εννοιών συγγενευουσών με αυτήν της “πνευματικότητας” στο ICD-11.

1.4 Δομή της διπλωματικής εργασίας

Η παρούσα διπλωματική εργασία δομείται σε τρία μέρη και επτά κεφάλαια. Ακολουθεί μια σύντομη περιγραφή των κεφαλαίων. Το Κεφάλαιο 1 θέτει τα βασικά χαρακτηριστικά της εργασίας παραθέτοντας τα ερωτήματα που εγείρονται από τη θεματική της, καθώς και την εκτιμώμενη συνεισφορά της. Ακολούθως, στο επόμενο

κεφάλαιο, με σημείο εκκίνησης τους αρχαίους χρόνους, αποτυπώνεται ο τρόπος προσέγγισης της έννοιας της προαίρεσης, αρχικά στο έργο του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη και μεταγενέστερα του Επίκτητου, με τις εκφάνσεις που δόθηκαν από τους μεγάλους αυτούς φιλοσόφους, καθώς και τις ομοιότητες και διαφορές στη θεωρία τους ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα. Στο Κεφάλαιο 3 μεταβαίνουμε στους χριστιανικούς χρόνους, στο οποεκτίθεται η επιρροή της κλασικής φιλοσοφίας κατά τα κατοπινά της χρόνια αλλά και η θέση της προαίρεσης και της πρόθεσης υπό το φως της φιλοσοφικής σχολής του στωικισμού -με επίκεντρο τον Πλωτίνο- και εν συνεχεία, των πατέρων του χριστιανισμού, καταλαμβάνοντας την περίοδο από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια μέχρι και την εποχή του Γρηγορίου του Παλαμά. Το Κεφάλαιο 4 παρουσιάζει τις απόψεις των “σύγχρονων” φιλοσόφων πάνω στην ελευθερία της ανθρώπινης βούλησης, από τον Ντεκάρτ και τον Σπινόζα έως τον Χάιντεγκερ και την Άρεντ.

Το δεύτερο μέρος της παρούσας πραγματεύεται τις ΤΠΕ και, ειδικότερα, το Κεφάλαιο 5 ασχολείται με την Τεχνητή Νοημοσύνη μέσα από μια σύντομη ιστορική αναδρομή και παράθεση ορισμένων εκ των πρόσφατων καινοτομιών της. Περαιτέρω, στο Κεφάλαιο 6 περιγράφεται ο ορισμός για την Τεχνητή Νοημοσύνη που συμπεριλαμβάνεται στην “Πράξη για την τεχνητή νοημοσύνη - EU AI Act” της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και εντοπίζονται τα στοιχεία εκείνα που δεν ενσωματώθηκαν στην εν λόγω Πράξη και τα οποία θα μπορούσαν να συνδράμουν στην παροχή πληρέστερης έννομης προστασίας προς όφελος των προσώπων που εμπίπτουν στο πεδίο της. Η παρούσα ολοκληρώνεται με το Κεφάλαιο 7 που καταγράφονται τα συμπεράσματα από τα προρρηθέντα και υπογραμμίζονται οι κυριότερες αναδυόμενες (κατά την γράφουσα) προοπτικές.

Πέραν των ανωτέρω, σημειώνεται ότι ακολουθήθηκε, κυρίως, το APA style 6th edition¹. Τέλος, προτιμήθηκε η επιλογή της παράθεσης υποσημειώσεων για την άμεση πρόσβαση του αναγνώστη.

¹ American Psychological Association (2010). *Publication manual of the American Psychological Association* (6th ed.). Washington, DC: Author.

ΜΕΡΟΣ Ι

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ “ΠΡΟΘΕΣΗΣ”

2. Αρχαίοι Χρόνοι

2.1 Σύντομη ετυμολογική αναφορά στις έννοιες της “προαίρεσης” και της “πρόθεσης”

Ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που συναντούμε στην ανθρώπινη σκέψη μέσα στο πέρασμα των αιώνων, συνιστά η σταθερά ενασχόλησή της με μια σειρά εννοιών που, σε ορισμένες περιπτώσεις, ενώ τα πρώτα σπαράγματα της εννοιολογικής τους προσέγγισης δύνανται να εντοπιστούν αφετηριακά ακόμη και στις απαρχές της φιλοσοφίας, παρόλα αυτά, εξακολουθούν να απασχολούν μέχρι και σήμερα διάφορους επιστημονικούς κλάδους και αποτελούν αντικείμενο εμβριθών αναλύσεων. Το πλέον ενδιαφέρον που παρατηρεί κανείς σε μια πρώτη ανάγνωση, αφορά στη διαχρονικότητα των νοημάτων που φέρουν οι έννοιες αυτές εξαιτίας της εγγενούς πυρηνική τους ρευστότητας και του βαθμού μεταλλαγής τους συν τω χρόνω.

Η έννοια της “προαίρεσης”, σύμφωνα με τα παραπάνω, αποτελεί ένα από τα πλέον πρόσφορα παραδείγματα. Το εννοιολογικό της περιεχόμενο, προϊόντος του χρόνου βαθαίνει, μετασχηματίζεται και προσλαμβάνει επιπρόσθετες σημασιολογικές αποχρώσεις, καθώς διασταυρώνεται πλέον -και- με τις τεχνολογικές εξελίξεις, παραμένοντας συνάμα εννοιολογικά “ανοικτή” (ή προσαρμοστική) έννοια, προκειμένου να εγκολπωθεί κάθε περαιτέρω μετεξέλιξη. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο το γεγονός ότι αφενός πρόκειται για όρο που απασχόλησε εν τω βάθει επί αιώνες σπουδαίους φιλοσόφους και στοχαστές, οι οποίοι τη φωτοδότησαν με τη δική τους οπτική και αφετέρου ότι λίγοι είναι εκείνοι που ομονοούν για την ακριβή σημασία και απόδοσή της. Συνεπεία τούτων, συναντάται με πολλές διαφορετικές διατυπώσεις, μονολεκτικά και περιφραστικά, ανάλογα με τη θέση του ζητήματος από τον εκάστοτε αναλυτή και φυσικά, το συγκεκριμένο μέσα στο οποίο εντάσσεται.

Το ζήτημα που πραγματεύεται η παρούσα εργασία και που επιχειρεί να ανατάμει, αφορά σε έναν συναφή της όρο, την “πρόθεση”, με τον οποίο αρκετές φορές ταυτίζεται εννοιολογικά στη νεοελληνική γλώσσα. Αφετηριακό μας, όμως, σημείο, θα αποτελέσει ο όρος της προαίρεσης. Το έτυμον της λέξης, ανάγεται στην πρόθεση “προ” και στο συνηρημένο ρήμα μέσης φωνής της αρχαίας ελληνικής “αίρέομαι/αίρουμαι” [ενεργητική φωνή “αίρέω-ῶ”], το οποίο αποδίδεται ως “εκλέγω” ή “προτιμώ”. Το ουσιαστικό που προκύπτει από το ρήμα, η προαίρεσις, εμφανίζει αμφιλογία, γι’ αυτό και, λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες της παρούσας, επιλέγουμε την παράθεση των όρων εκείνων που βρίσκονται νοηματικά εγγύτερα στο θεματικό αντικείμενο της εργασίας. Ενδιαφέρει ιδιαίτερα, η μετάφραση του ως άνω ουσιαστικού ως η ενδόμυχη ψυχική τάση για κάτι, η επιθυμία και η πρόθεση, όπως επίσης και η ελεύθερη εκλογή ενός πράγματος πριν από άλλο, η πράξη της εκλογής ή της απόφασης μετά από σκέψη, η κλίση, η διάθεση, ο βεβουλευμένος τρόπος ενέργειας, το κίνητρο και το αίτιο. Επιπλέον, εννοιοδοτείται και ως απόφαση που λαμβάνει κανείς μετά από σκέψη προκειμένου να εκτελέσει μια πράξη εξαρτώμενη από την προσωπική του δύναμη, γνώση και ικανότητα και μάλιστα, αντιδιαστέλλεται με την έννοια της “βούλησης”, η οποία ανάγεται σε πράγματα που ενδεχομένως υπερβαίνουν τις δυνατότητες του επιθυμούντος υποκειμένου. Ακόμη, η έκφραση

“κατά προαίρεσιν” υπογραμμίζει την ελεύθερη βούληση του φορέα της, απαλλαγμένη από εξωτερική δέσμευση ή κάποιου είδους εξαναγκασμό. Στο Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής Γλώσσας (2008) παρουσιάζεται ως η ενδόμυχη ψυχική (συναισθηματική και διανοητική) τάση, προδιάθεση και πρόθεση, που οδηγεί σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις προτιμήσεων και επιλογών και από φιλοσοφική σκοπιά, συνίσταται στη “γενική κατεύθυνση της σκέψης και του θυμικού του ανθρώπου, με βάση την οποία κρίνει ηθικά τις πράξεις τις δικές του και των άλλων”. Ομοίως, στο Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Γεώργιου Μπαμπινιώτη (2005) συναντούμε την προαίρεση ως επιθυμία, διάθεση και πρόθεση. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι στη νέα ελληνική μεταφράζεται και ως πρόθεση, γεγονός που συνεπάγεται την (εν μέρει τουλάχιστον) εννοιολογική τους ταύτιση.

Από την άλλη πλευρά, ανατρέχοντας στην ετυμολογία της λέξης πρόθεση ή “πρόθεσις” στην αρχαία ελληνική, λεκτέον ότι πρόκειται για ουσιαστικό το οποίο προέρχεται από το ρήμα “προτίθημι” (και στη μέση φωνή “προτίθεμαι”), αναλυόμενο στην πρόθεση “προ” και το ρήμα “τίθημι” και μεταφραζόμενο στη νέα ελληνική, μεταξύ πολλών άλλων εκδοχών, ως αυτό που προτίθεται να πράξει κάποιος, ως ο σκοπός, η προαίρεση και η θέληση ενός προσώπου. Το ίδιο συναντάμε και στο προμνημονευθέν λεξικό του Μπαμπινιώτη (2005), όπου δίδεται η ερμηνεία του σκοπού και της προαίρεσης, με τη μορφή δε της έκφρασης “εκ προθέσεως” υποδηλώνεται η ενεπίγνωτη πράξη του ατόμου. Στην ελληνική βιβλιογραφία απαντάται με τη μορφή της επιλογής, της προτίμησης, της πρόθεσης, της εκούσιας θέλησης, της ελεύθερης εκλογής, της περισκεμμένης απόφασης, του σκοπού, της συνειδητής βούλησης που ωθεί ένα υποκείμενο σε μια ενέργεια κ.τ.λ., χωρίς να υπάρχει ομοφωνία για την ακριβή της απόδοση. Προς επίρρωση των αμέσως παραπάνω, το αυτό ακριβώς φαινόμενο παρατηρείται και στη μετάφρασή της στην αγγλική γλώσσα, όπου συναντώνται πολλές διαφορετικές απόψεις με επικρατέστερες την απόδοση του όρου ως intention, will, choice, purpose, preference κ.ά. (Δραγώνα-Μονάχου, 1978-79).

Από τη μέχρι στιγμής σύντομη παράθεση των προαναφερθεισών εννοιών της προαίρεσης και της πρόθεσης, παρατηρούμε ότι, καίτοι χρησιμοποιούνται πλέον ακόμα και ως συνώνυμες, εντούτοις, εμπεριέχουν διαφοροποιήσεις λεπτών αποχρώσεων, δοθέντος ότι η πρώτη περίπτωση παρίσταται κάπως ευρύτερη έναντι της δεύτερης, γεγονός που, κατά την άποψή μας, καταδεικνύεται εναργώς στα αμέσως ακόλουθα υποκεφάλαια που εκτίθεται η φιλοσοφική πρόσληψη της προαίρεσης, αρχής γενομένης από τον Πλάτωνα και καταγράφεται πληρέστερα η ακριβής σημασιολογική της χροιά.

2.2 Πλάτωνας (427-347 π.Χ.)

Αναλογιζόμενοι τον διαδραμόντα χρόνο από τον οποίο θα μπορούσε να ανατρέξει η ιστορική περιοδολόγηση της προαίρεσης, θα λέγαμε ότι αφορμάται κατά πρώτο λόγο από τον Πλάτωνα, του οποίου το συλλογιστικό σχήμα ερείδεται στη βασική διάκριση των δυο αιώνιων οντολογικών πραγματικοτήτων, του “όντος”, του κόσμου, δηλαδή, των ιδεών και του “μη όντος”, της ένσαρκης, ένυλης και φθαρτής πραγματικότητας. Το ον είναι αιώνια οντότητα, χωρίς γένεση και φθορά, αδιαίρετο, αμετάβλητο, δεν

μπορεί να καταστεί αντιληπτό μέσω των αισθήσεων παρά μόνο με τον νου και υπάρχει παράλληλα με τον αισθητό κόσμος. Οι Ιδέες συνιστούν αυθύπαρκτες οντότητες που αποτελούν την ύψιστη πραγματικότητα και απαρτιώνουν το Είναι των όντων ενώ στον αντίποδα, αντιπαραβάλλεται το “μη ον”, η αισθητή, δηλαδή, πραγματικότητα που συνυφάνεται με την αντιληπτική εμπειρία, η “φυσική” πραγματικότητα όπου τα μη όντα λογίζονται ως ομοιώματα, (από)μιμήσεις και απεικασματα των Ιδεών (Σοφιστής 241b-245e). Η έννοια της προαίρεσης δεν συγκροτεί στην περίπτωση του Πλάτωνα μια ενιαία, συστηματική, συγκροτημένη και συμπαγή θεωρία. Για την ακρίβεια, εντοπίζεται με τη συγκεκριμένη λέξη μόνο στο χωρίο 143c του Πλατωνικού διαλόγου Παρμενίδης², συναντάται, όμως, και σε άλλα κείμενα από τα οποία συνάγεται το περιεχόμενό της (ενδεικτικά, Φαίδρος 256b-256c)³. Ωστόσο, συνέχεται με τη βούληση, στον βαθμό που η τελευταία, από κοινού με τη νόηση και τη γνώση του αγαθού, συνιστούν τον βατήρα για την εκκίνηση της ανθρώπινης δράσης με προεξάρχον και πρωτοταγές γνώρισμα το έλλογο και αγαθό της φύσης της.

Το δρων πρόσωπο επιθυμεί και κατατείνει, σύμφωνα με τον φιλόσοφο, σε έναν αγαθό σκοπό. Κατά τον Πλάτωνα, η γνώση του αγαθού ενυπάρχει στην ανθρώπινη ψυχή από τον καιρό που αυτή βρίσκεται στον κόσμο των ιδεών, πριν ακόμη καταστεί ένσαρκη και διά της αναμνήσεως αναδύεται στο μνημονικό του ανθρώπου (Πολιτεία 616b-619a)⁴. Η εν λόγω προσέγγιση, ωστόσο, εγείρει ερωτήματα που υπογραμμίζουν

² “Τί οὖν; ἐὰν προελόμεθα αὐτῶν εἴτε βούλει τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ἕτερον εἴτε τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ἐν εἴτε τὸ ἕτερον, ἄρ' οὐκ ἐνέκά σ' τῇ προαιρέσει προαιρούμεθ' αἰνεῶ ὀρθῶς ἔχει καλεῖσθαι ἀμφοτέρω;

- Πῶς;
- Ὡδε· ἔστιν οὐσίαν εἰπεῖν;
- Ἔστιν.
- Καὶ αὐθις εἰπεῖν ἕν;
- Καὶ τοῦτο.
- Ἀρ' οὖν οὐχ ἑκάτερον αὐτοῖν εἴρηται;
- Ναί.
- Τί δ' ὅταν εἴπω οὐσία τε καὶ ἕν, ἄρα οὐκ ἀμφοτέρω;
- Πάνυ γε.
- Οὐκ οὖν καὶ ἐὰν οὐσία τε καὶ ἕτερον ἢ ἕτερόν τε καὶ ἕν, καὶ οὕτω πανταχῶς ἐφ' ἑκάστου ἀμφοτέρω;

³ “μακάριον μὲν καὶ ὁμονοητικὸν τὸν ἐνθάδε βίον διάγουσιν, ἐγκρατεῖς αὐτῶν καὶ κόσμιοι ὄντες, δουλωσάμενοι μὲν ᾧ κακία ψυχῆς ἐνεγίγνετο, ἐλευθερώσαντες δὲ ᾧ ἀρετῇ· τελευτήσαντες δὲ δὴ ὑπόπτεροι καὶ ἐλαφροὶ γεγονότες τῶν τριῶν παλαισμάτων τῶν ὡς ἀληθῶς Ὀλυμπιακῶν ἐν νενικήκασιν, οὐ μείζον ἀγαθὸν οὔτε σωφοροσύνη ἀνθρωπίνη οὔτε θεία μανία δυνατὴ πορίσαι ἀνθρώπῳ. ἐὰν δὲ δὴ διαίτη φορτικωτέρα τε καὶ ἀφιλοσόφω, φιλοτίμῳ δὲ χρήσωνται, τάχ' ἂν πον ἐν μέθαις ἢ τινὶ ἄλλῃ ἀμελείᾳ τῷ ἀκολάστῳ αὐτοῖν ὑποζυγίῳ λαβόντε τὰς ψυχὰς ἀφρούρους, συναγαγόντε εἰς ταῦτόν, τὴν ὑπὸ τῶν πολλῶν μακαριστὴν αἴρεσιν εἰλέσθην τε καὶ διεπραξάσθην· καὶ διαπραξαμένῳ τὸ λοιπὸν ἤδη χρῶνται μὲν αὐτῇ, σπανίᾳ δέ, ἅτε οὐ πάσῃ δεδογμένα τῇ διανοίᾳ πράττοντες.”

⁴ “καὶ τὰς μὲν δὴ δίκας τε καὶ τιμωρίας τοιαύτας τινὰς εἶναι, καὶ αὐτὰς εὐεργεσίας ταύταις ἀντιστρόφους. ἐπειδὴ δὲ τοῖς ἐν τῷ λειμῶνι ἑκάστοις ἐπὶ τὰς ἡμέρας γένοιτο, ἀναστάντας ἐντεῦθεν δεῖν τῇ ὁγδόῃ πορεύεσθαι, καὶ ἀφικνεῖσθαι τεταρταίους ὅθεν καθορᾶν ἄνωθεν διὰ παντὸς τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς τεταμένον φῶς εὐθὺ, οἷον κίονα, μάλιστα τῇ ἱριδι προσφερῇ, λαμπρότερον δὲ καὶ καθαρώτερον· εἰς δ' ἀφικέσθαι προελθόντες ἡμερησίαν ὁδόν, καὶ ἰδεῖν αὐτόθι κατὰ μέσον τὸ φῶς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὰ ἄκρα αὐτοῦ τῶν δεσμῶν τεταμένα· εἶναι γὰρ τοῦτο τὸ φῶς σύνδεσμον τοῦ οὐρανοῦ, οἷον τὰ ὑποζώματα τῶν τριήρων, οὕτω πᾶσαν συνέχον τὴν περιφορὰν· ἐκ δὲ τῶν ἄκρων τεταμένον Ἀνάγκης ἄτρακτον, δι' οὗ πᾶσας ἐπιστρέφεσθαι τὰς περιφοράς· οὗ τὴν μὲν ἡλακᾶτην τε καὶ τὸ ἄγκιστρον εἶναι ἐξ ἀδάμαντος, τὸν δὲ σφόνδύλον μεικτὸν ἐκ τε τούτου καὶ ἄλλων γενῶν. τὴν δὲ τοῦ σφονδύλου φύσιν εἶναι τοιάνδε· τὸ μὲν σχῆμα οἷα περὶ τὸ ἐνθάδε, νοῆσαι δὲ δεῖ ἐξ ὧν ἔλεγεν τοιόνδε αὐτὸν εἶναι, ὥσπερ ἂν εἴ ἐν ἐνὶ μεγάλῳ σφονδύλῳ κοίλῳ καὶ ἐξεγλυμμένῳ διαμπερές ἄλλος τοιοῦτος ἐλάττων ἐγκέοιτο ἀρμόττων, καθάπερ οἱ κάδοι οἱ εἰς ἀλλήλους ἀρμόττοντες, καὶ οὕτω δὴ τρίτον ἄλλον καὶ τέταρτον καὶ ἄλλους τέτταρας. ὁκτὼ γὰρ εἶναι τοὺς σύμπαντας σφονδύλους, ἐν ἀλλήλοις ἐγκειμένους, κύκλους ἄνωθεν τὰ χεῖλη φαίνοντας, νῶτον συνεχῆς ἐνὸς σφονδύλου ἀπεργαζομένους περὶ τὴν ἡλακᾶτην· ἐκείνην δὲ διὰ μέσου τοῦ ὁγδοῦ διαμπερές ἐληλάσθαι. τὸν μὲν οὖν πρῶτόν τε καὶ ἐξωτάτω σφόνδύλον πλατύτατον τὸν τοῦ χεῖλους κύκλον ἔχειν, τὸν δὲ τοῦ ἔκτου δευτέρον, τρίτον δὲ τὸν τοῦ τετάρτου, τέταρτον δὲ τὸν τοῦ ὁγδοῦ, πέμπτον δὲ τὸν τοῦ ἐβδόμου, ἕκτον δὲ τὸν τοῦ ἑβδόμου, ἑβδόμον δὲ τὸν τοῦ τρίτου, ὁγδοὸν δὲ τὸν τοῦ δευτέρου. καὶ τὸν μὲν τοῦ μεγίστου ποικίλον, τὸν

την προβληματική και το αλυσιτελές του συλλογισμού του εν σχέσει με το ζήτημα της ανάληψης ευθύνης από τον δρώντα/πράττοντα, δοθέντος ότι η αρχική του προαίρεση είναι εκ φύσεως αγαθή, οπότε υφίσταται νομοτέλεια ως προς το αγαθό του σκοπού της.

Την ακριβώς αντίθετη όψη μας παρουσιάζει ο Αριστοτέλης, ο οποίος διαφοροποιείται θεμελιακά από την προεκτεθείσα πλατωνική άποψη, φωτίζοντας την ηθική ευθύνη του υποκειμένου για το αγαθό ή μη της προαίρεσής του, ακόμη και για την άγνοιά του, και διατυπώνει τη (ρηξικέλευθη για την εποχή) σκέψη ότι η ηθική αρετή συνιστά επίκτητο και όχι εγγενές χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης, πράγματα που θα εξετάσουμε αμέσως παρακάτω.

2.3 Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.)

2.3.1 Εισαγωγικά στοιχεία της αριστοτελικής προαίρεσης

Τα έργα του Αριστοτέλη διαχωρίζονται σε δυο περιόδους. Κατά την πρώτη περίοδο διακρίνονται εντονότερα οι πλατωνικές επιρροές του φιλοσόφου και τα έργα του χαρακτηρίζονται από εξωστρέφεια προοριζόμενα για πολυπληθές ακροατήριο. Τα έργα αυτά δεν διασώθηκαν, τα γνωρίζουμε από έμμεσες μαρτυρίες, παρ' ολ' αυτά

δὲ τοῦ ἑβδόμου λαμπρότατον, τὸν δὲ τοῦ ὀγδοῦ το χρώμα ἀπὸ τοῦ ἑβδόμου ἔχειν προσλάμποντος, τὸν δὲ τοῦ δευτέρου καὶ πέμπτου παραπλήσια ἀλλήλοις, ξανθότερα ἐκείνων, τρίτον δὲ λευκότατον χρώμα ἔχειν, τέταρτον δὲ ὑπερύθρον, δεύτερον δὲ λευκότεν τὸν ἕκτον. κυκλεῖσθαι δὲ δι᾽ ἑστρεφόμενον τὸν ἄτρακτον ὅλον μὲν τὴν αὐτὴν φορᾶν, ἐν δὲ τῷ ὅλῳ περιφερομένῳ τοὺς μὲν ἐντὸς ἐπὶ τὰ κύκλους τὴν ἐναντίαν τῷ ὅλῳ ἡρέμα περιφέρεισθαι, αὐτῶν δὲ τούτων τάχιστα μὲν ἰέναι τὸν ὀγδοον, δευτέρους δὲ καὶ ἅμα ἀλλήλοις τὸν τε ἑβδομον καὶ ἕκτον καὶ πέμπτου· [τὸν] τρίτον δὲ φορᾶ ἰέναι, ὡς σφίσι φαίνεσθαι, ἐπανακυκλούμενον τὸν τέταρτον, τέταρτον δὲ τὸν τρίτον καὶ πέμπτου τὸν δεύτερον. στρέφεσθαι δὲ αὐτὸν ἐν τοῖς τῆς Ἀνάγκης γόνασιν. ἐπὶ δὲ τῶν κύκλων αὐτοῦ ἄνωθεν ἐφ' ἐκάστου βεβηκέναι Σειρήνα συμπεριφερομένην, φωνὴν μίαν ἰείσαν, ἓνα τόνον· ἐκ πασῶν δὲ ὁκτὼ οὐσῶν μίαν ἁρμονίαν συμφωνεῖν. ἄλλας δὲ καθημένας πέραξ δι' ἴσου τρεῖς, ἐν θρόνῳ ἐκάστην, θυγατέρας τῆς Ἀνάγκης, Μοίρας, λευχειμονούσας, στέμματα ἐπὶ τῶν κεφαλῶν ἐχούσας, Λάχεσιν τε καὶ Κλωθῶ καὶ Ἄτροπον, ὕμνεῖν πρὸς τὴν τῶν Σειρήνων ἁρμονίαν, Λάχεσιν μὲν τὰ γεγονότα, Κλωθῶ δὲ τὰ ὄντα, Ἄτροπον δὲ τὰ μέλλοντα. καὶ τὴν μὲν Κλωθῶ τῇ δεξιᾷ χειρὶ ἐφαπτομένην συνεπιστρέφειν τοῦ ἀτράκτου τὴν ἔξω περιφορᾶν, διαλείπουσαν χρόνον, τὴν δὲ Ἄτροπον τῇ ἀριστερᾷ τὰς ἐντὸς αὐτῶν ὡσαύτως· τὴν δὲ Λάχεσιν ἐν μέρει ἐκατέρας ἐκατέρα τῇ χειρὶ ἐφάπτεσθαι. σφᾶς οὖν, ἔπειδ' ἄφικέσθαι, εὐθὺς δεῖν ἰέναι πρὸς τὴν Λάχεσιν. προφήτην οὖν τινα σφᾶς πρῶτον μὲν ἐν τάξει διαστήσαι, ἔπειτα λαβόντα ἐκ τῶν τῆς Λαχέσεως γονάτων κλήρους τε καὶ βίον παραδείγματα, ἀναβάντα ἐπὶ τὴν βῆμα ὑψηλὸν εἰπεῖν “Ἀνάγκης θυγατὶς κόρης Λαχέσεως λόγος. Ψυχαὶ ἐφήμεροι, ἀρχὴ ἄλλης περιόδου θνητοῦ γένους θανατηφόρου. οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ' ὑμεῖς δαίμονα αἰρήσεσθε. πρῶτος δ' ὁ λαχὼν πρῶτος αἰρεῖσθαι βίον ὃ συνέσται ἐξ ἀνάγκης. ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἣν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἔξει. αἰτία ἐλομένου· θεὸς ἀναίτιος.”

Ταῦτα εἰπόντα ῥῖναι ἐπὶ πάντας τοὺς κλήρους, τὸν δὲ παρ' αὐτὸν πεσόντα ἕκαστον ἀναιρεῖσθαι πλὴν οὗ, ἃ δὲ οὐκ ἔαν· τῷ δὲ ἀνελομένῳ δῆλον εἶναι ὁπόσος εἰλήχει. μετὰ δὲ τοῦτο αὐτὸς τὰ τῶν βίων παραδείγματα εἰς τὸ πρόσθεν σφῶν θεῖναι ἐπὶ τὴν γῆν, πολὺ πλείω τῶν παρόντων. εἶναι δὲ παντοδαπά· ζῶων τε γὰρ πάντων βίους καὶ δι᾽ αὐτοὺς ἀνθρωπίνους ἅπαντας. τυραννίδας τε γὰρ ἐν αὐτοῖς εἶναι, τὰς μὲν διατελεῖς, τὰς δὲ καὶ μεταξὺ διαφθειρομένας καὶ εἰς πενίας τε καὶ φυγὰς καὶ εἰς πτωχείας τελευτώσας· εἶναι δὲ καὶ δοκίμων ἀνδρῶν βίους, τοὺς μὲν ἐπὶ εἶδεσιν καὶ κατὰ κάλλη καὶ τὴν ἄλλην ἰσὺν τε καὶ ἀγωνίαν, τοὺς δ' ἐπὶ γένεσιν καὶ προγόνων ἀρεταῖς, καὶ ἀδοκίμων κατὰ ταῦτα, ὡσαύτως δὲ καὶ γυναικῶν. ψυχῆς δὲ τὰς οὐκ ἐνεῖναι διὰ τὸ ἀναγκαίως ἔχειν ἄλλον ἐλομένην βίον ἄλλοιαν γίνεσθαι· τὰ δ' ἄλλα ἀλλήλοις τε καὶ πλούτοις καὶ πενίαις, τὰ δὲ νόσοις, τὰ δ' ὑγίαις μεμειχθαι, τὰ δὲ καὶ μεσοῦν τούτων. ἐνθα δὲ, ὡς εἴκεν, ὃ φίλε Γλαῦκων, ὁ πᾶς κίνδυνος ἀνθρώπῳ, καὶ διὰ ταῦτα μάλιστα ἐπιμελητέον ὅπως ἕκαστος ἡμῶν τῶν ἄλλων μαθημάτων ἀμελήσας τούτου τοῦ μαθήματος καὶ ζητητῆς καὶ μαθητῆς ἔσται, ἐάν ποθεν οἷός τ' ἦ μαθεῖν καὶ ἐξευρεῖν τίς αὐτὸν ποιήσει δυνατόν καὶ ἐπιστήμονα, βίον καὶ χρηστὸν καὶ πονηρὸν διαγιγνώσκοντα, τὸν βελτίω ἐκ τῶν δυνατῶν αἰεὶ πανταχοῦ αἰρεῖσθαι· ἀναλογιζόμενον πάντα τὰ νυνδὴ ρηθέντα καὶ συντιθέμενα ἀλλήλοις καὶ διαιρούμενα πρὸς ἀρετὴν βίου πῶς ἔχει, εἰδέναι τί κάλλος πενία ἢ πλοῦτος κραθὲν καὶ μετὰ ποίας τινὸς ψυχῆς ἔξωθεν κακὸν ἢ ἀγαθὸν ἐργάζεται, καὶ τί εὐγένειαι καὶ δυσγένειαι καὶ ἰδιωτεῖαι καὶ ἀρχαὶ καὶ ἰσχυρές καὶ ἀσθενεῖαι καὶ εὐμαθίαι καὶ δυσμαθίαι καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα τῶν φύσει περὶ ψυχῆς ὄντων καὶ τῶν ἐπικτήτων τί συγκεραννύμενα πρὸς ἄλληλα ἐργάζεται, ὥστε ἐξ ἁπάντων αὐτῶν δυνατόν εἶναι συλλογισάμενον αἰρεῖσθαι, πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς φύσιν ἀποβλέποντα, τὸν τε χεῖρῳ καὶ τὸν ἀμείνω βίον, χεῖρῳ μὲν καλοῦντα ὃς αὐτὴν ἐκέῖσε ἄξει, εἰς τὸ ἀδικωτέραν γίνεσθαι, ἀμείνω δὲ ὅστις εἰς τὸ δίκαιοτέραν. τὰ δὲ ἄλλα πάντα χαίρειν ἔσσει· ἐωράκαμεν γὰρ ὅτι ζῶντί τε καὶ τελευτήσαντι αὐτῇ κρατίστη αἵρεσις.”

ήταν γνωστά μέχρι και τον 1^ο αιώνα π.Χ. και, όπως θα μνημονεύσουμε σε μεταγενέστερο κεφάλαιο, επέδρασαν σημαντικά στους πρώτους απολογητές πατέρες της Εκκλησίας. Στη δεύτερη χρονική περίοδο των έργων του υπάγονται πραγματείες όπως τα Φυσικά, τα Μεταφυσικά κ.λ.π., τα οποία προορίζονταν για τους μαθητές του και έγιναν γνωστά από τον 1^ο αιώνα π.Χ. και ύστερα.

Η έννοια της προαίρεσης εντοπίζεται στο σύνολο του έργου του Αριστοτέλη αλλά κατά πληρέστερο τρόπο στο Γ' βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων, στο Β' βιβλίο των Ηθικών Ευδημείων και στο Ε' βιβλίο των Ηθικών Ευδημείων (το οποίο είναι αυτούσιο με το Ζ' βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων). Από τον σταγειρίτη φιλόσοφο ξεκίνησε ουσιαστικά η συζήτηση για το εννοιολογικό περιεχόμενο της λέξης προαίρεση. Η συλλογιστική του επί του εν θέματι αντικειμένου αναπτύσσεται, κυρίως, στο Γ' βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων και, συγκεκριμένα, στα χωρία 1111b-1115a. Πρωτίστως, όμως, χρειάζεται να παρατεθούν ορισμένες έννοιες που εισάγονται σε προηγούμενα χωρία και συνιστούν προκαταρτικές και εισαγωγικές σκέψεις του φιλοσόφου άρρηκτα συνδεδεμένες με τον όρο που επιχειρούμε να προσεγγίσουμε και που, δίχως την αναφορά τους, αφενός δεν καθίσταται δυνατή μια ευθύβολη εξέτασή του και αφετέρου τον πλαισιώνουν ως συγκείμενο και λειτουργούν προσθετικά ή/και αντιθετικά μαζί του. Με άλλα λόγια, όλα αυτά τα στοιχεία μαζί συνθέτουν ένα οργανικό σύνολο από το οποίο δεν μπορεί να παραληφθεί η αναφορά μιας έννοιας, εάν κάποιος επιθυμεί να περιγράψει την προαίρεση κατά τον προσήκοντα τρόπο.

Αφετηριακό σημείο για να ακολουθήσουμε βαθμιαία την κατάστροψη του συλλογισμού του Αριστοτέλη εν σχέσει με τον όρο που μας απασχολεί, αποτελεί η φράση “Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πρᾶξις τε καὶ προαίρεσις, ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίεσθαι δοκεῖ” από τα Ἠθικά Νικομάχεια (1094a I), με την ερμηνεία ότι κάθε τέχνη ή “κάθε τεχνική δεξιότητα και κάθε γνωστική δραστηριότητα, παρόμοια και κάθε πράξη και κάθε διαδικασία επιλογής και προτίμησης έχει για στόχο της -κατά την παραδοχή όλων- κάποιο αγαθό” (βλ. βιβλιογραφία ελληνική). Ως αγαθό έχει ήδη νοηματοδοτήσει στο έργο του “Ρητορική” “καθετί που το επιλέγουμε και το προτιμούμε γι’ αυτό που είναι το ίδιο, ή αυτό που για χάρη του επιλέγουμε και προτιμούμε κάτι άλλο· επίσης αυτό που το επιθυμούν όλα τα όντα ή όλα τα όντα που έχουν αίσθηση ή νου, ή που θα το επιθυμούσαν, αν αποκτούσαν νου”⁵, προσδίδοντάς του αυταξία. Εφόσον, λοιπόν, η κάθε πράξη και διαδικασία εκλογής προσβλέπουν και κατατείνουν στην επίτευξη ενός ορισμένου αγαθού, τότε αυτό, σύμφωνα με τον φιλόσοφο, είναι το υπέρτατο αγαθό (Ἠθικά Νικομάχεια 1094a II)⁶ για το οποίο, αναρωτώμενος ποια είναι εκείνη η τέχνη ή η επιστήμη που τίθεται ως υπέρτερη όλων και, συνεπώς, συγκροτεί το αγαθό αυτό, καταλήγει να θέτει ως πρώτη τη τάξει την πολιτική. Το γεγονός ότι η πολιτική συνιστά την τέχνη ή την επιστήμη εκείνη που υπέρκειται έναντι όλων των υπολοίπων διατυπώνεται εν πρώτοις στο σκεπτικό ότι

⁵ “Ἐστω δὴ ἀγαθὸν ὃ ἂν αὐτὸ ἑαυτοῦ ἕνεκα ᾗ αἰρετόν, καὶ οὗ ἕνεκα ἄλλο αἰρούμεθα, καὶ οὗ ἐφίεται πάντα, ἢ πάντα τὰ αἰσθησιν ἔχοντα ἢ νοῦν ἢ εἰ λάβοι νοῦν, καὶ ὅσα ὁ νοῦς ἂν ἐκάστω ἀποδοίη, καὶ ὅσα ὁ περὶ ἕκαστον νοῦς ἀποδίδωσιν ἐκάστω”.

⁶ “Εἰ δὴ τι τέλος ἐστὶ τῶν πρακτῶν ὃ δι’ αὐτὸ βουλόμεθα, τᾶλλα δὲ διὰ τοῦτο, καὶ μὴ πάντα δι’ ἕτερον αἰρούμεθα (πρόεισι γὰρ οὕτω γ’ εἰς ἄπειρον, ὥστ’ εἶναι κενὴν καὶ ματαίαν τὴν ὁρεξιν), δῆλον ὡς τοῦτ’ ἂν εἴη τὰγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον”.

όλες οι άλλες τέχνες/επιστήμες που συγκεντρώνουν επάνω τους τη μεγαλύτερη εκτίμηση των πολιτών είναι υποκειμένες σε αυτήν, όπως π.χ. η στρατηγική, η οικιακή διαχείριση, η ρητορική (Ηθικά Νικομάχεια 1094b 1-2)⁷ και κατά δεύτερο λόγο, ότι εμπεριέχει τα “τέλη” (τους σκοπούς) όλων των άλλων τεχνών και επιστημών (Ηθικά Νικομάχεια 1094a II 6-7 και 1094b 4-5)⁸. Σκοπός της μάλιστα είναι να καταστήσει τους πολίτες καλούς και ικανούς να προβαίνουν σε ωραίες πράξεις που φέρουν μια συγκεκριμένη ποιότητα (Ηθικά Νικομάχεια 1099b IX 19-21)⁹. Παράλληλα, το τέλος αυτής είναι και το αγαθό για τον άνθρωπο που το επιδιώκει, αφενός για τον εαυτό του και αφετέρου συντελείται (και) στο πλαίσιο μιας πολιτείας (Ηθικά Νικομάχεια 1094b 5-7)¹⁰. Όπως άλλωστε είναι ήδη γνωστό, στη σκέψη του Αριστοτέλη αλλά και γενικότερα στο πνεύμα της εποχής, κυριαρχούσε η άποψη ότι ο άνθρωπος λειτουργεί αποκλειστικά μέσα στην πόλη (Πολιτικά 1252b 27-1253a 32¹¹, 1281a 1-2), στο πλαίσιο μιας κοινωνικής συνάρθρωσης και μόνο μέσα σε αυτήν τη συνθήκη ευπραγεί. Το πολιτικό αγαθό συμπίπτει υποχρεωτικά με το αγαθό των πολιτών¹² (Πολιτικά 1280b 39-40).

Εξακολουθώντας τη συλλογιστική του, επανέρχεται στο ερώτημα περί καθορισμού του στόχου της πολιτικής τέχνης και του υπέρτατου αγαθού για τον άνθρωπο, καταλήγοντας ότι πρόκειται για την ευδαιμονία (Ηθικά Νικομάχεια 1095a IV 3-4)¹³ και στη συνέχεια, μεταβαίνει στο ευλόγως αναφερόμενο ερώτημα ποια είναι τα συνθετικά στοιχεία αυτής, δηλαδή σε τι ακριβώς συνίσταται. Στο σημείο αυτό, χρειάζεται να αναφερθούμε στη διάκριση της ευδαιμονίας που αναλύει λεπτομερώς ο Αριστοτέλης στο τελευταίο βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων, σε δυο είδη: η πρώτη είναι εκείνη που θα μας απασχολήσει, η “ανθρώπινη ευδαιμονία”¹⁴ (Ηθικά Νικομάχεια 1177a 2, 1178a VIII 1, 4-6, 8-9). Αυτή η μορφή ευδαιμονίας πηγάζει από τη σύνθετη μορφή του ανθρώπου ως όντος που (δύναται να) φέρει ηθική αρετή και φρόνηση, συνάμα, όμως, φέρει και υλική υπόσταση. Οι πράξεις και οι αρετές του

⁷ “ὁρῶμεν δὲ καὶ τὰς ἐντιμωτάτας τῶν δυνάμεων ὑπὸ ταύτην οὖσας, οἷον στρατηγικὴν οἰκονομικὴν ῥητορικὴν.”

⁸ “δόξειε δ’ ἂν τῆς κυριωτάτης καὶ μάλιστα ἀρχιτεκτονικῆς. τοιαύτη δ’ ἡ πολιτικὴ φαίνεται (...) τὸ ταύτης τέλος περιέχει ἂν τὰ τῶν ἄλλων, ὥστε τοῦτ’ ἂν εἴη τὰνθρώπινον ἀγαθόν.”

⁹ “τὸ γὰρ τῆς πολιτικῆς τέλος ἄριστον ἐτίθεμεν, αὕτη δὲ πλείστην ἐπιμέλειαν ποιεῖται τοῦ ποιους τινος καὶ ἀγαθοῦ τοὺς πολίτας ποιῆσαι καὶ πρακτικοὺς τῶν καλῶν.”

¹⁰ “εἰ γὰρ καὶ ταῦτόν ἐστιν ἐνὶ καὶ πόλει, μεῖζον γὰρ καὶ τελειότερον τὸ τῆς πόλεως φαίνεται καὶ λαβεῖν καὶ σφῆζειν· ἀγαπητόν μὲν γὰρ καὶ ἐνὶ μόνῳ, κάλλιον δὲ καὶ θειότερον ἔθνη καὶ πόλεις.”

¹¹ “ἡ δ’ ἐκ πλείονων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις, ἥδη πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας ὡς ἔπος εἰπεῖν, γινομένη μὲν τοῦ ζῆν ἕνεκεν, οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν. διὸ πᾶσα πόλις φύσει ἐστίν, εἴπερ καὶ αἱ πρώται κοινωναίαι. τέλος γὰρ αὕτη ἐκείνων, ἡ δὲ φύσις τέλος ἐστίν· οἷον γὰρ ἕκαστόν ἐστι τῆς γενέσεως τελεσθείσης, ταύτην φάμεν τὴν φύσιν εἶναι ἕκαστου, ὥσπερ ἀνθρώπου ἵππου οἰκίας. ἔτι τὸ οὗ ἕνεκα καὶ τὸ τέλος βέλτιστον· ἡ δ’ αὐτάρκεια καὶ τέλος καὶ βέλτιστον. ἐκ τούτων οὖν φανερόν ἐστι τῶν φύσει ἡ πόλις ἐστί, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον, καὶ ὁ ἄπολις διὰ φύσιν καὶ οὐ διὰ τύχην ἦτοι φαῦλός ἐστιν, ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος· (...) οὐθὲν γὰρ, ὡς φημέν, μάτην ἢ φύσις ποιεῖ (...) ἡ δὲ τούτων κοινωνία ποιεῖν οἰκίαν καὶ πόλιν. καὶ πρότερον δὲ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἐστίν (...) τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους· (...) ὅτι μὲν οὖν ἡ πόλις καὶ φύσει καὶ πρότερον ἢ ἕκαστος, δῆλον· εἰ γὰρ μὴ αὐτάρκεις ἕκαστος χωρισθεῖς, ὁμοίως τοῖς ἄλλοις μέρεσιν ἔξει πρὸς τὸ ὅλον, ὁ δὲ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν ἢ μηδὲν δεόμενος δι’ αὐτάρκειαν οὐθὲν μέρος πόλεως, ὥστε ἢ θηρίον ἢ θεός (...) φύσει μὲν οὖν ἡ ὁρμὴ ἐν πᾶσιν ἐπὶ τὴν τοιαύτην κοινωνίαν· (...) ὥσπερ γὰρ καὶ τελεωθεῖς βέλτιστον τῶν ζῶων ἄνθρωπός ἐστιν, οὕτω καὶ χωρισθεῖς νόμου καὶ δίκης χεῖριστον πάντων”.

¹² “τέλος μὲν οὖν πόλεως τὸ εὖ ζῆν, ταῦτα δὲ τοῦ τέλους χάριν.”

¹³ “ὀνόματι μὲν οὖν σχεδὸν ὑπὸ τῶν πλείστων ὁμολογεῖται· τὴν γὰρ εὐδαιμονίαν καὶ οἱ πολλοὶ καὶ οἱ χαρίεντες λέγουσιν.”

¹⁴ “δοκεῖ δ’ ὁ εὐδαίμων βίος κατ’ ἀρετὴν εἶναι”, “Δευτέρως δ’ ὁ κατὰ τὴν ἄλλην ἀρετὴν· αἱ γὰρ κατὰ ταύτην ἐνέργειαι ἀνθρωπικαί. (...) ταῦτα δ’ εἶναι φαίνεται πάντα ἀνθρωπικά. ἕνια δὲ καὶ συμβαίνειν ἀπὸ τοῦ σώματος δοκεῖ, καὶ πολλὰ συνεκκεῖσθαι τοῖς πάθεσιν ἢ τοῦ ἥθους ἀρετῇ. συνέζευκται δὲ καὶ ἡ φρόνησις τῇ τοῦ ἥθους ἀρετῇ, καὶ αὕτη τῇ φρονήσει, (...) αἱ δὲ τοῦ συνθέτου ἀρεταὶ ἀνθρωπικαί· καὶ ὁ βίος δὴ ὁ κατὰ ταύτας καὶ ἡ εὐδαιμονία. ἡ δὲ τοῦ νοῦ κεχωρισμένη”.

αναδύονται και πηγάζουν από την ένσαρκη φύση του. Πρόκειται, κατά κάποιον τρόπο, για μια δευτερεύουσας μορφής ευδαιμονία (Ross, 2001) με σημαντική ποιοτική διαφοροποίηση προς το κατώτερο από την αμέσως επόμενη που, κατά τον φιλόσοφο, συγκροτεί την τέλεια ευδαιμονία και απαρτίζεται από τις νοητικές και πνευματικές ενασχολήσεις, τη θεωρητική ενέργεια του νου¹⁵ (Ηθικά Νικομάχεια 1177a, VII 2-5). Έχοντας προσδώσει ο Αριστοτέλης στην ενέργεια του νου τον χαρακτηρισμό της ανώτερης από όλες τις άλλες ενέργειες του ανθρώπου και το καλύτερο μέρος του, αποφαινεται ότι ο θεωρητικός-φιλοσοφικός βίος δεν προσιδιάζει στη σύνθετη φύση του ανθρώπου: για την ακρίβεια, είναι κατά πολύ υπέρτερος, καθώς τότε ο άνθρωπος ζει να υπάρχει μέσα του κάποιο θεϊκό στοιχείο, να μετέχει της αθανασίας¹⁶ (ἀθανατίζειν) (Ηθικά Νικομάχεια 1177b 18-23).

Με σκοπό να καταφανεί ο βαθμός που διαφέρει η τοποθέτηση του φιλοσόφου όταν πρόκειται για την ευδαιμονία του θεωρητικού βίου, στο ερώτημα που θέτει ο ίδιος στο βιβλίο Κ' των Ηθικών Νικομαχείων εν σχέσει με το εάν θεωρείται περισσότερο σημαντική στην αρετή η πρόθεση ή η πράξη, αποφαινεται μεν ότι αμφότερα συγκροτούν συστατικά στοιχεία αυτής συναποτελώντας τη *sine qua non* συνθήκη για την κατάφαση της τελειότητάς της, καθώς επίσης και ότι για τις πράξεις απαιτούνται πολλά (εξωτερικά) πράγματα ανάλογα με την ένταση της σπουδαιότητας που φέρει η ίδια η πράξη. Εντούτοις, ο άνθρωπος του θεωρητικού στοχασμού όχι μόνο δεν χρειάζεται τίποτε από τα παραπάνω, τουλάχιστον για την άσκηση της ενέργειάς του, αλλά έτι περαιτέρω, τού είναι και εμπόδια στις θεωρητικές/φιλοσοφικές ενασχολήσεις του. Δεδομένου, όμως, ότι συμβιοί μαζί με άλλους ανθρώπους, θα χρειαστεί και ο ίδιος τα εξωτερικά αυτά πράγματα, όταν προβαίνει σε σύμφωνες με την αρετή ενέργειες, προκειμένου, όπως σημειώνει ο Αριστοτέλης, “να ζήσει ως άνθρωπος” (1178a VIII 18-1178b 1-6)¹⁷.

Επανερχόμενοι στην ανθρώπινη ευδαιμονία, είθισται να ταυτίζεται το περιεχόμενό της με την “καλή ζωή” και την “καλή πράξη/ενέργεια” ή, εν πάση περιπτώσει, να λογίζεται ως κάτι “χειροπιαστό”, με άλλα λόγια, να εκλαμβάνεται ως αξιολογικό της κριτήριο αυτό που καθίσταται από όλους εύκολα αντιληπτό ακόμα και με τις αισθήσεις, μνημονεύοντας ως ενδεικτικά παραδείγματα την ηδονή, τον πλούτο (κατ’ εξοχήν χειροπιαστό και ευαπόδεικτο) ή την τιμή (Ηθικά Νικομάχεια 1095a IV 4-7)¹⁸. Ωστόσο, υπογραμμίζει ότι ενυπάρχει ριζική διάσταση ανάμεσα στη θεωρούμενη από

¹⁵ “είτε δὴ νοῦς τοῦτο εἴτε ἄλλο τι, ὃ δὴ κατὰ φύσιν δοκεῖ ἄρχειν καὶ ἡγεῖσθαι καὶ ἔννοιαν ἔχειν περὶ καλῶν καὶ θεῶν, εἴτε θεῖον ὃν καὶ αὐτὸ εἴτε τῶν ἐν ἡμῖν τὸ θεϊότατον, ἢ τούτου ἐνέργεια κατὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν εἴη ἂν ἡ τελεία εὐδαιμονία. ὅτι δ’ ἐστὶ θεωρητικὴ, εἴρηται.”

¹⁶ “ὁ δὲ τοιοῦτος ἂν εἴη βίος κρείττων ἢ κατ’ ἀνθρώπον· οὐ γὰρ ἡ ἀνθρωπὸς ἐστὶν οὕτω βιώσεται, ἀλλ’ ἡ θεῖον τι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει· ὅσον δὲ διαφέρει τοῦτο τοῦ συνθέτου, τοσοῦτον καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς κατὰ τὴν ἄλλην ἀρετὴν. εἰ δὴ θεῖον ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἀνθρώπον, καὶ ὁ κατὰ τοῦτον βίος θεῖος πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον. οὐ χρὴ δὲ κατὰ τοὺς παραινοῦντας ἀνθρώπινα φρονεῖν ἀνθρώπον ὄντα οὐδὲ θνητὰ τὸν θνητόν, ἀλλ’ ἐφ’ ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζειν καὶ πάντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κράτιστον τῶν ἐν αὐτῷ.”

¹⁷ “ἀμφισβητεῖται τε πότερον κυριώτερον τῆς ἀρετῆς ἢ προαίρεσις ἢ αἱ πράξεις, ὥς ἐν ἀμφοῖν [1178b] οὕσης· τὸ δὴ τέλειον δῆλον ὥς ἐν ἀμφοῖν ἂν εἴη· πρὸς δὲ τὰς πράξεις πολλῶν δεῖται, καὶ ὅσῳ ἂν μείζους ὣσι καὶ καλλίους, πλείονων. τῷ δὲ θεωροῦντι οὐδενὸς τῶν τοιούτων πρὸς γε τὴν ἐνέργειαν χρεια, ἀλλ’ ὥς εἰπεῖν καὶ ἐμπόδια ἐστὶ πρὸς γε τὴν θεωρίαν· ἡ δ’ ἀνθρωπὸς ἐστὶ καὶ πλείοσι συζῆ, αἰρεῖται τὰ κατὰ τὴν ἀρετὴν πράττειν· δεῖσεται οὖν τῶν τοιούτων πρὸς τὸ ἀνθρωπεύεσθαι. ἡ δὲ τελεία εὐδαιμονία ὅτι θεωρητικὴ τις ἐστὶν ἐνέργεια, καὶ ἐντεῦθεν ἂν φανεῖται.”

¹⁸ “τὸ δ’ εὖ ζῆν καὶ τὸ εὖ πράττειν ταῦτον ὑπολαμβάνουσι τῷ εὐδαιμονεῖν· περὶ δὲ τῆς εὐδαιμονίας, τί ἐστίν, ἀμφισβητοῦσι καὶ οὐχ ὁμοίως οἱ πολλοὶ τοῖς σοφοῖς ἀποδιδόασιν. οἱ μὲν γὰρ τῶν ἐναργῶν τι καὶ φανερῶν, οἷον ἡδονὴν ἢ πλοῦτον ἢ τιμὴν, ἄλλοι δ’ ἄλλο-πολλάκις δέκα ὁ αὐτὸς ἔτερον.”

τον πολύ κόσμο ευδαιμονία και σε αυτήν που νοσηματοδοτούν οι σοφοί ως “ευδαιμονία”. Γεγονός, πάντως, σύμφωνα με τον ίδιο, αποτελεί ότι το “τέλος” όλων των πράξεων των ανθρώπων, ο σκοπός προς τον οποίον προσανατολίζονται όλα τα έργα ή οι ενέργειές τους, το “τελικό τέλος”, είναι, όπως είδαμε, η ευδαιμονία, η οποία συνοψιζόμενη στην ευζωία και την ευπραξία (Ηθικά Νικομάχεια 1098b VIII 8-9)¹⁹, όχι μόνο δεν επιλέγεται με σκοπό την επίτευξη ενός έτερου αγαθού αλλά οδηγεί η ίδια στο αὐταρκες, σε αυτό, δηλαδή, το αγαθό που καθιστά από μόνο του “τη ζωή επιθυμητή και δίχως καμιά απολύτως έλλειψη” (Ηθικά Νικομάχεια 1097b 6-7)²⁰. Άρα, η ευδαιμονία δεν περιγράφεται μέσα από τα συγκεκριμένα αγαθά που περιλαμβάνει αλλά με αφηρημένες ιδιότητες και είναι εκείνες που πρέπει να φέρει ένα αγαθό για να δυνηθεί να συμπεριληφθεί σε αυτήν. Επομένως, πρόκειται για αγαθό τέλειο²¹ (Ηθικά Νικομάχεια 1097a VII 13-14), αὐταρκες²² (Ηθικά Νικομάχεια 1097b 10-11) και μη συναριθμούμενο²³ (Ηθικά Νικομάχεια 1097b 11-14). Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της αυταξίας της αποτελεί η φράση του ότι η επιλογή του ευδαίμονα βίου δεν χρειάζεται να ερείδεται σε λόγους ή αιτίες πέρα από την ίδια την εκλογή μας, εξηγείται με την εκλογή καθεαυτή²⁴ (Ηθικά Νικομάχεια 1111b II 17-18).

Κατά τον Αριστοτέλη, υφίσταται μια τριμερής διάκριση της ζωής (με τη βιολογική της διάσταση) ανάμεσα στη θρεπτική/αυξητική ζωή των ενόργανων όντων, χαρακτηριστικό που μοιράζονται τόσο οι άνθρωποι όσο και τα φυτά, στην αισθητική ζωή που αποτελεί κοινό τόπο των ανθρώπων αλλά και των ζώων και, τέλος, στην πρακτική, η οποία προσιδιάζει αποκλειστικά στον άνθρωπο με τη συμμετοχή του λογικού μέρους που εδράζεται σε αυτόν, ήτοι αφορά σε ενέργεια που “υπακούει” στον λόγο και τελεί σε συμφωνία με αυτόν. Κατά την έννοια αυτή, ως “ζωή” με την αμέσως παραπάνω σημασία, που αφίσταται, δηλαδή, από την αυξητική και την αντιληπτική εκδοχή της ύπαρξης (με τη βιολογική του όρου έννοια), μπορεί να εκληφθεί ένας συγκεκριμένος τρόπος βίου που βρίσκει τρόπο έκφρασης μέσα από εναρμονιζόμενες με τον λόγο ενέργειες/πράξεις και έργα της ψυχής, τα οποία πειθαρχούν συγκροτώντας ταυτόχρονα εκφάνσεις της αρετής και συνιστούν κατά τον φιλόσοφο την ουσία του υπέρτατου αγαθού²⁵ (Ηθικά Νικομάχεια 1097b 22-23 & 1098a 1-13). Εξίσου μείζονος σημασίας, πέρα από τα στοιχεία του λόγου και της

¹⁹ “συνάδει δὲ τῷ λόγῳ καὶ τὸ εὖ ζῆν καὶ τὸ εὖ πράττειν τὸν εὐδαίμονα· σχεδὸν γὰρ εὐζωία τις εἴρηται καὶ εὐπραξία”.

²⁰ “τὸ γὰρ τέλειον ἀγαθὸν αὐταρκες εἶναι δοκεῖ.”

²¹ “καὶ ἀπλῶς δὴ τέλειον τὸ καθ’ αὐτὸ αἰρετὸν αἰεὶ καὶ μηδέποτε δι’ ἄλλο. τοιοῦτον δ’ ἡ εὐδαιμονία μάλιστ’ εἶναι δοκεῖ”.

²² “τὸ δ’ αὐταρκες τίθεμεν ὁ μονούμενον αἰρετὸν ποιεῖ τὸν βίον καὶ μηδενὸς ἐνδεᾶ”.

²³ “ἔτι δὲ πάντων αἰρετωτάτην μὴ συναριθμουμένην-συναριθμουμένην δὲ δήλον ὡς αἰρετωτέραν μετὰ τοῦ ἐλαχίστου τῶν ἀγαθῶν· ὑπεροχὴ γὰρ ἀγαθῶν γίνεται τὸ προστιθέμενον, ἀγαθῶν δὲ τὸ μείζον αἰρετώτερον αἰεῖ”.

²⁴ “καὶ εὐδαιμονεῖν βουλόμεθα μὲν καὶ φαμέν, προαιρούμεθα δὲ λέγειν οὐχ ἀρμόζει”.

²⁵ “τὸ μὲν γὰρ ζῆν κοινὸν εἶναι φαίνεται καὶ τοῖς φυτοῖς, ζητεῖται δὲ τὸ ἴδιον. ἀφοριστέον ἄρα τήν τε θρεπτικὴν καὶ τὴν ἀυξητικὴν ζωὴν. ἐπομένη δὲ αἰσθητικὴ τις ἂν εἴη, φαίνεται δὲ καὶ αὕτη κοινὴ καὶ ἵππῳ καὶ βοῖ καὶ παντὶ ζῴῳ. λείπεται δὲ πρακτικὴ τις τοῦ λόγον ἔχοντος· τούτου δὲ τὸ μὲν ὡς ἐπιειθεὶς λόγῳ, τὸ δ’ ὡς ἔχον καὶ διανοούμενον. διττῶς δὲ καὶ ταύτης λεγομένης τὴν κατ’ ἐνέργειαν θετέον· κυριώτερον γὰρ αὕτη δοκεῖ λέγεσθαι. εἰ δ’ ἐστὶν ἔργον ἀνθρώπου ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον ἢ μὴ ἄνευ λόγου, τὸ δ’ αὐτὸ φαμεν ἔργον εἶναι τῷ γένει τοῦ δε καὶ τοῦδε σπουδαίου, (...) εἰ δ’ οὕτως, ἀνθρώπου δὲ τίθεμεν ἔργον ζωὴν τινα, ταύτην δὲ ψυχῆς ἐνέργειαν καὶ πράξεις μετὰ λόγου, σπουδαίου δ’ ἀνδρὸς εὖ ταῦτα καὶ καλῶς, ἕκαστον δ’ εὖ κατὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν ἀποτελεῖται· εἰ δ’ οὕτω, τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν ψυχῆς ἐνέργεια γίνεται κατ’ ἀρετὴν, εἰ δὲ πλείους αἱ ἀρεταί, κατὰ τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην.”

αρετής, είναι η αδιάπτωτη και συστηματική τους παρουσία στην καθημερινή ζωή του ανθρώπου, στον τρόπο ζωής του²⁶ (Ηθικά Νικομάχεια 1098a 13-14).

Ανατέμνοντας περαιτέρω την ευδαιμονία, ο Αριστοτέλης παρατηρεί ότι τα αγαθά τα οποία συγκροτούν από κοινού την νοηματική της διάσταση, καίτοι έχουν ως αποφασιστικό στοιχείο το συμφώνως την αρετή²⁷ ενεργείν, δεν εμπερικλείουν αποκλειστικά τα σχετιζόμενα με την ψυχή αγαθά, όπως επί παραδείγματι η αρετή που συνιστά την κατ' εξοχήν πνευματική/εσωτερική όψη του ευδαίμονος ανθρώπου (Ηθικά Νικομάχεια 1099b IX 12-13)²⁸ και που εκφράζεται με την κατάσταση εκείνη στην οποία η ψυχή του ενεργεί σε ευθυγράμμιση με την αρετή²⁹ (Ηθικά Νικομάχεια 1100b 7-8) αλλά περιλαμβάνουν και τα εξωτερικά αγαθά³⁰ (Ηθικά Νικομάχεια 1099a 25-26). Όπως χαρακτηριστικά διαλαμβάνεται, είναι δύσκολο να προβαίνει κανείς σε ωραίες, καλές (με τη σημασία του ενάρτετο) ενέργειες δίχως να έχει τη συνεπικουρία των εξωτερικών αγαθών, λαμβανομένου υπόψη ότι δεν είναι καθόλου αμελητέα η συνεισφορά στην ευπραγία των ανθρώπων της παρεχόμενης από τους φίλους ή τον πλούτο ή την πολιτική δύναμη βοήθεια. Όλα τα “επιπρόσθετα” αγαθά μαζί, χαρακτηρίζονται ως ένα είδος “εργαλείων”³¹ (Ηθικά Νικομάχεια 1099b1-2), τα οποία, όχι μόνο αποτελούν επιβοηθητικά μέσα, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις, η έλλειψη τους κηλιδώνει ή αποδυναμώνει την ευδαιμονία των ανθρώπων, με επικαλούμενα παραδείγματα την έλλειψη ευγενικής καταγωγής, ομορφιάς, πολλών παιδιών, τονίζοντας παράλληλα ότι ο ταπεινής καταγωγής ή ο άκληρος ή ο δυσειδής άνθρωπος διαθέτει λιγότερες πιθανότητες να καταστεί ιδιαίτερα ευδαίμων στη ζωή του. Για τον λόγο αυτό, εξηγεί ο σταγειρίτης φιλόσοφος, ως απαραίτητο συμπλήρωμα της ευδαιμονίας λογίζεται “και αυτού του είδους η ευημερία”, η οποία συναπτόμενη με την καλοτυχία, συμπεριλαμβάνεται από πολλούς ανθρώπους στα συστατικά στοιχεία της ευδαιμονίας³² (Ηθικά Νικομάχεια 1099b 2-7).

Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, η αρετή συνιστά το κυρίαρχο και θεμελιώδες συστατικό της ανθρώπινης ευδαιμονίας, είναι κατά βάση το προεξάρχον ψυχικό γνώρισμα που συνοδεύει το ευδαίμον πρόσωπο (Ηθικά Νικομάχεια 1098b VIII 11-12)³³, το οποίο φέροντας το εν λόγω χαρακτηριστικό, δεν ορρωδεί, δεν αντιμετωπίζει

²⁶ “οὗτω δὲ οὐδὲ μακάριον καὶ εὐδαίμονα μία ἡμέρα οὐδ' ὀλίγος χρόνος.”

²⁷ Στοβαίος “Ἀνθολόγιον” (18 “Ἀριστοτέλους περὶ ἀρετῆς”): “(…) τριμεροῦς δὲ τῆς ψυχῆς λαμβανομένης κατὰ Πλάτωνα, τοῦ μὲν λογιστικοῦ ἀρετὴ ἐστὶν ἡ φρόνησις, τοῦ δὲ θυμοειδοῦς ἡ τε πραότης καὶ ἡ ἀνδρία, τοῦ δὲ ἐπιθυμητικοῦ ἡ τε σωφροσύνη καὶ ἡ ἐγκράτεια, ὅλης δὲ τῆς ψυχῆς ἡ τε δικαιοσύνη καὶ ἡ ἐλευθεριότης καὶ ἡ μεγαλοψυχία (...) ἐστὶ δὲ φρόνησις μὲν ἀρετὴ τοῦ λογιστικοῦ, παρασκευαστικὴ τῶν πρὸς εὐδαιμονίαν τεινόντων. πραότης δ' ἐστὶν ἀρετὴ τοῦ θυμοειδοῦς, καθ' ἣν ὑπὸ ὀργῆς γίνονται δυσκίνητοι. ἀνδρία δὲ ἐστὶν ἀρετὴ τοῦ θυμοειδοῦς, καθ' ἣν δυσέκκλητοί εἰσιν ὑπὸ φόβου τῶν περὶ θάνατον. σωφροσύνη δὲ ἐστὶν ἀρετὴ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, καθ' ἣν ἀνόρεκτοι γίνονται τῶν περὶ τὰς ἀπολαύσεις φαύλων ἡδονῶν. ἐγκράτεια δὲ ἐστὶν ἀρετὴ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, καθ' ἣν κατέχουσι τῷ λογισμῷ τὴν ἐπιθυμίαν ὁρμῶσαν ἐπὶ τὰς φαύλας ἡδονάς. δικαιοσύνη δὲ ἐστὶν ἀρετὴ ψυχῆς, διανεμητικὴ τῶν κατ' ἀξίαν. ἐλευθεριότης δὲ ἐστὶν ἀρετὴ ψυχῆς εὐδάπανος εἰς τὰ καλὰ. μεγαλοψυχία δὲ ἐστὶν ἀρετὴ ψυχῆς, καθ' ἣν δύναται φέρειν εὐτυχίαν καὶ δυστυχίαν καὶ τιμὴν καὶ ἀτιμίαν (...).”

²⁸ “εἴρηται γὰρ ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν ποία τις.”

²⁹ “κύρια δ' εἰσὶν αἱ κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαι τῆς εὐδαιμονίας, αἱ δ' ἐναντία τοῦ ἐναντίου”.

³⁰ “φαίνεται δ' ὅμως καὶ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν προσδεομένη, καθάπερ εἵπομεν”.

³¹ “πολλὰ μὲν γὰρ πράττεται, καθάπερ δι' ὀργάνων, διὰ φίλων καὶ πλούτου καὶ πολιτικῆς δυνάμεως”.

³² “ἐνίων δὲ τῇ τῷ μὲν οἱ ῥυπαίνουσι τὸ μακάριον, οἷον εὐγενείας εὐτεκνίας κάλλους· οὐ πάνυ γὰρ εὐδαιμονικὸς ὁ τὴν ἰδέαν παν αἰσχύς ἢ δυσγενὴς ἢ μονὴ τῆς καὶ ἄτεκνος, ἔτι δ' ἴσως ἦττον, εἴτω πάγκακοι παῖδες εἶεν ἢ φίλοι, ἢ ἀγαθοὶ ὄντες τεθνάσιν. καθάπερ οὖν εἵπομεν, εἴκει προσδεῖσθαι καὶ τῆς τοιαύτης εὐημερίας· ὅθεν εἰς ταῦτ' ἀτάττουσιν ἔνιοι τὴν εὐτυχίαν τῇ εὐδαιμονίᾳ, ἕτεροι δὲ τὴν ἀρετὴν.”

³³ “τοῖς μὲν οὖν λέγουσι τὴν ἀρετὴν ἢ ἀρετὴν τινα συνωδός ἐστιν ὁ λόγος· ταύτης γὰρ ἐστὶν ἡ κατ' αὐτὴν ἐνέργεια.”

ψοφοδεώς και δεν συνθλίβεται από τις δυσάρεστες ή και καταστροφικές ακόμα καταστάσεις που συναντά στη ζωή του· τουναντίον, ο εν τοις πράγμασι ευδαίμων, υπό την έννοια που παρατέθηκε αμέσως παραπάνω, δεν μπορεί να καταστεί δυστυχισμένος γιατί δεν θα καταφύγει ποτέ σε ουτιδανές και χαμηλής υποστάθμης πράξεις. Απεναντίας, μέσα σε κάθε συνθήκη οι ψυχικές του ενέργειες θα κατατείνουν πάντα προς το καλύτερο ανάλογα με τα μέσα που έχει στη διάθεσή του³⁴ (Ηθικά Νικομάχεια 1100b 20-23 & 1101a 1-2), όπως ακριβώς ένας καλός τεχνίτης ή ένας καλός στρατηγός που μεταχειρίζεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα εκάστοτε μέσα ή τις δοσμένες συνθήκες που τον περιβάλλουν.

Προκειμένου, λοιπόν, ο άνθρωπος να δρέψει τις οπώρες της ευδαιμονίας στη ζωή του και να μη διέλθει βίον ατερπή, απαιτείται να αναπτύξει την αρετή, η οποία, σε αντίθεση με άλλα “αγαθά”, δεν εμπίπτει στην κατηγορία των δωρημάτων των θεών ή της ειμαρμένης των ανθρώπων και της τύχης γενικότερα, ούτε και περιορίζεται αποκλειστικά σε έναν μικρό κύκλο προσώπων που μόνον αυτοί δύνανται να καταστούν κοινωνοί της, όπως ακριβώς περιγράφεται και στην Πολιτεία του Πλάτωνα (616b–619a) που τονίζεται το ζήτημα της εκλογής του ανθρώπου, ο οποίος πρέπει να μάθει να διαλέγει ανάμεσα σε όλα εκείνα που οδηγούν στην ορθή αντίληψη για την αρετή του βίου του³⁵. Πρόκειται λοιπόν, για ένα αγαθό το οποίο μπορεί να κατακτηθεί από όλους τους ανθρώπους μέσω του εθισμού (έξις), της εμμενούς άσκησης και της προσωπικής τους προσπάθειας επάνω σε αυτήν (την αρετή)³⁶ (Ηθικά Νικομάχεια 1099b IX 1-10). Ισχυρίζεται, δηλαδή (και στο σημείο αυτό εκδιπλώνεται μια καινοφανής για την εποχή και πρωτόφαντη για τους συγχαιρινούς του παρατήρηση του φιλοσόφου), ότι ουδείς γεννιέται ενάρετος, όπως επίσης και ότι η αρετή δεν συνιστά απλώς μια “ευλογία” της τύχης ή μιας υπέρτερης δύναμης προς ορισμένους ανθρώπους αποκλείοντας με τον τρόπο αυτόν τους υπόλοιπους αλλά αφορά όλους εκείνους που επιθυμούν να εξασκηθούν σε αυτή για να καταστούν ενάρετοι. Επίκτητο, συνεπώς, το χαρακτηριστικό της αριστοτελικής αρετής, αναπτυσσόμενο και καλλιεργούμενο στο πλαίσιο ενός ηθικού αυτοκαθορισμού και απότοκο προσωπικού καμάτου, αδιάλειπτης εξάσκησης και εθισμού (συνήθειας, έξεως), μη εγγενές και σε ευθεία αντίθεση με την αριστοκρατική διδασκαλία, κατά την οποία, το δώρο της αρετής προσφερόταν σε εκείνους που είχαν το προνόμιο να γεννηθούν ευγενείς.

Από τη μέχρι τούδε αδρομερή προσέγγιση της έννοιας του αγαθού και, πιο συγκεκριμένα, του τέλους του αγαθού που δύναται να κτηθεί από τον άνθρωπο μέσα σε μια κοινωνική συνομάδωση (πόλη), δηλαδή της ευδαιμονίας και της αρετής, τα

³⁴ “ὅμως δὲ καὶ ἐν τούτοις διαλάμπει τὸ καλόν, ἐπειδὴν φέρη τις εὐκόλως πολλὰς καὶ μεγάλας ἀτυχίας, μὴδὲ ἀναλγησίαν, ἀλλὰ γεννάδας ὦν καὶ μεγάλῳ ψυχῳ· εἰ δ’ εἰσὶν αἱ ἐνέργειαι κύριαι τῆς ζωῆς, καθάπερ εἵπομεν, οὐδεὶς ἂν γένοιτο τῶν μακαρίων ἄθλιος· οὐδέποτε γὰρ πράξει τὰ μισητὰ καὶ τὰ φαῦλα. τὸν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἀγαθὸν καὶ ἔμφρονα πάσας οἰόμεθα τὰς τύχας εὐσχημόνως φέρειν καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αἰετὰ κάλλιστα πράττειν”.

³⁵ “...ὥστε ἐξ ἀπάντων αὐτῶν δυνατὸν εἶναι συλλογισάμενον αἰρεῖσθαι, πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς φύσιν ἀποβλέποντα, τὸν τε χεῖρω καὶ τὸν ἀμείνω βίον,” καὶ “...ἀλλὰ γινῶ τὸν μέσον αἰετὰ τῶν τοιούτων βίον αἰρεῖσθαι καὶ φεύγειν τὰ ὑπερβάλλοντα ἐκατέρωσε καὶ ἐν τῷδε τῷ βίῳ κατὰ τὸ δυνατόν καὶ ἐν παντὶ τῷ ἔπειτα· οὕτω γὰρ εὐδαιμονέστατος γίγνεται ἄνθρωπος.”

³⁶ “Ὅθεν καὶ ἀπορεῖται πότερόν ἐστι μαθητὸν ἢ ἐθιστὸν ἢ καὶ ἄλλως πῶς ἀσκητὸν, ἢ κατὰ τινα θεῖαν μοῖραν ἢ καὶ διὰ τύχην παραγίνεται. εἰ μὲν οὖν καὶ ἄλλο τί ἐστι θεῶν δῶρημα ἀνθρώποις, εὐλογον καὶ τὴν εὐδαιμονίαν θεόσδοτον εἶναι, καὶ μάλιστα τῶν ἀνθρωπίνων ὅσῳ βέλτιστον. (...) φαίνεται δὲ κἂν εἰμὴ θεόπεμπτός ἐστιν ἄλλα δι’ ἀρετὴν καὶ τινα μάθησιν ἢ ἄσκησιν παραγίνεται, τῶν θειοτάτων εἶναι (...) εἴη δ’ ἂν καὶ πολὺ κοινόν· δυνατόν γὰρ ὑπάρχει πᾶσι τοῖς μὴ πεπηρωμένοις πρὸς ἀρετὴν διὰ τινος μαθήσεως καὶ ἐπιμελείας.”

οποία αποτέλεσαν τα πρώτα στοιχεία για την προσέγγιση της προαίρεσης, παρίσταται ανάγκη να αναλυθεί διεξοδικότερα η έννοια της αρετής στο υποκεφάλαιο που ακολουθεί, δεδομένου ότι συναρτάται στενά με αυτήν της προαίρεσης.

2.3.2 Αρετή και μεσότητα

Στο δεύτερο βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων αναλύεται λεπτομερώς η έννοια της αρετής, έχοντας βέβαια προηγηθεί στο τελευταίο κεφάλαιο του πρώτου βιβλίου η διάκριση των αρετών σε ηθικές και διανοητικές, ακολουθώντας τη διάκριση των μερών της ψυχής κατά το “άλογον” και το “λόγον έχον”³⁷ (Ηθικά Νικομάχεια 1103a 3-4) και ακόμη ειδικότερα, στο “φυτικόν”, το “ἐπιθυμητικόν” και “τό κυρίως λόγον ἔχον”³⁸ (Ηθικά Νικομάχεια 1102a XIII 15-16, 19, 1102b 20-21, 1103a 1-2). Το “λόγον έχον” παρουσιάζεται στον Αριστοτέλη ως μια ανώτερη λειτουργία που μόνον ο άνθρωπος δύναται να επιτελέσει, σημασιοδοτείται ως “αυτό που έχει ορισμένο σχέδιο ή κανόνα” και διαχωρίζεται στο επιστημονικό μέρος που σκέπτεται και επεξεργάζεται αντικείμενα των οποίων οι αρχικές τους αιτίες είναι αμετάβλητες και δεν επιδέχονται τυχειότητα και στο λογιστικό μέρος που έχει την ικανότητα να μελετά τα όντα που μεταβάλλονται³⁹ ή τα αντικείμενα που επιδέχονται τυχειότητας (Ηθικά Νικομάχεια 1139a 3-10) (Ross, 2001).

Εξακολουθώντας, στην κατηγορία των διανοητικών αρετών ο φιλόσοφος εντάσσει τη σοφία, την επιστήμη, τη φρόνηση, τη νόηση και την τέχνη⁴⁰ (Ηθικά Νικομάχεια 1139b III 1-3), ενώ για τις ηθικές αρετές φέρει ως χαρακτηριστικό παράδειγμα τη σωφροσύνη⁴¹ (Ηθικά Νικομάχεια 1103a 6-7). Η ειδοποιός διαφορά τους έγκειται στο γεγονός ότι οι πρώτες “τό πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχουσι καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου” ενώ οι ηθικές αρετές “περιγίνονται ἐξ ἔθους” (Ηθικά Νικομάχεια 1103a I 2-3), ήτοι η απόκτηση των διανοητικών αρετών φέρει ως προϋπόθεση τη διδασκαλία μαζί, ως προελέχθη, με την εμπειρία και τον χρόνο, σε αντιδιαστολή με τις ηθικές που συνιστούν παράγωγα, απότοκα της συνήθειας, του εθισμού (της ἐξέως).

Κατά τον μεγάλο αυτόν φιλόσοφο, η κατάκτηση της αρετής οδηγεί στην ευδαιμονία και εκπληρώνεται με τον τρόπο αυτόν το τέλος της ύπαρξής του ανθρώπου και ολοκληρώνεται ο σκοπός της ηθικής αρετής. Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, τη σπουδαιότητα που φέρει η ανωτέρω έννοια στη σκέψη του Αριστοτέλη, για την οποία διατυπώνει ότι τελικά πρόκειται για μία ψυχική συνήθεια (ἐξίς) που επιλέγεται ελεύθερα από τον εκάστοτε άνθρωπο (προαίρεσις), βρίσκεται στο “μέσον”

³⁷ “διορίζεται δὲ καὶ ἡ ἀρετὴ κατὰ τὴν διαφορὰν ταύτην”.

³⁸ “λέγεται δὲ περὶ αὐτῆς καὶ ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις ἀρκούντως ἓνια, καὶ χρηστέον αὐτοῖς· οἷον τὸ μὲν ἄλογον αὐτῆς εἶναι, τὸ δὲ λόγον ἔχον. (...) τοῦ ἀλόγου δὲ τὸ μὲν ἔοικε κοινῷ καὶ φυτικῷ (...) τὸ δ’ ἐπιθυμητικὸν καὶ ὅλως ὀρεκτικὸν μετέχει πως, ἢ κατήκοον ἐστὶν αὐτοῦ καὶ πειθαρχικόν· (...) διττὸν ἐστὶ καὶ τὸ λόγον ἔχον, τὸ μὲν κυρίως καὶ ἐν αὐτῷ, τὸ δ’ ὥσπερ τοῦ πατρὸς ἀκουστικόν τι.”

³⁹ “πρότερον μὲν οὖν ἐλέχθη δὴ εἶναι μέρη τῆς ψυχῆς, τὸ τε λόγον ἔχον καὶ τὸ ἄλογον· νῦν δὲ περὶ τοῦ λόγον ἔχοντος τὸν αὐτὸν τρόπον διαιρετέον. καὶ ὑποκείσθω δύο τὰ λόγον ἔχοντα, ἐν μὲν ᾧ θεωροῦμεν τὰ τοιαῦτα τῶν ὄντων ὅσων αἱ ἀρχαὶ μὴ ἐνδέχονται ἄλλως ἔχειν, ἐν δὲ ᾧ τὰ ἐνδεχόμενα (...) λεγέσθω δὲ τούτων τὸ μὲν ἐπιστημονικὸν τὸ δὲ λογιστικόν· τὸ γὰρ βουλευέσθαι καὶ λογίζεσθαι ταῦτόν, οὐδεὶς δὲ βουλεύεται περὶ τῶν μὴ ἐνδεχομένων ἄλλως ἔχειν. ὥστε τὸ λογιστικόν ἐστὶν ἐν τι μέρος τοῦ λόγον ἔχοντος”.

⁴⁰ “ἔστω δὴ οἷς ἀληθεύει ἡ ψυχὴ τῷ καταφάναι ἢ ἀποφάναι, πέντε τὸν ἀριθμόν· ταῦτα δ’ ἐστὶ τέχνη ἐπιστήμη φρόνησις σοφία νοῦς”.

⁴¹ “λέγομεν γὰρ αὐτῶν τὰς μὲν διανοητικὰς τὰς δὲ ἠθικάς, σοφίαν μὲν καὶ σύνεσιν καὶ φρόνησιν διανοητικάς, ἐλευθεριότητα δὲ καὶ σωφροσύνην ἠθικάς.”

(μεσότητα), το οποίο ορίζεται σε σχέση με εμάς και τους άλλους και καθορίζεται από τη λογική του κάθε ανθρώπου και πιο συγκεκριμένα, από τη λογική που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος· ή, όπως σημειώνεται παρακάτω, είναι μεσότητα μεταξύ δυο κακιών, όπου η μια πλευρά συνίσταται στην υπερβολή και η άλλη στην έλλειψη⁴² (Ηθικά Νικομάχεια 1107a 1-5). Η μεσότητα που εξασφαλίζει την ηθική πράξη είναι η προς ημάς μεσότητα που εμπεριέχει τον λόγο⁴³, την ελεύθερη βούληση και την προαίρεση⁴⁴ (Ηθικά Νικομάχεια 1138b I 2, 4-5, 11, II 4 & 9-11).

Το “μέσο” ή η “μεσότητα” για την οποία έγινε λόγος αμέσως παραπάνω, όχι μόνο δεν αντιστοιχεί στη μέση λύση με τα σημερινά δεδομένα, όπως θα μπορούσε να εικάσει κάποιος, αλλά αντιθέτως, εκπροσωπεί την άριστη λύση, το άκρο (ακρότητα)⁴⁵ (Ηθικά Νικομάχεια 1107a 5-6). Για να κατανοηθεί καλύτερα, ο Αριστοτέλης εξηγεί ότι αφορά σε κάτι που βρίσκεται ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη, “αυτό που δεν είναι ούτε υπερβολικά πολύ ούτε υπερβολικά λίγο” σε σχέση με εμάς⁴⁶ (Ηθικά Νικομάχεια 1106a VI 10-15 & 17-19), ερμηνευόμενο ότι δεν είναι το ίδιο για όλους και, συνεπώς, δεν πρόκειται για την αριθμητική μεσότητα. Είναι η ηθική μεσότητα, η αφορώσα τις πράξεις και τα πάθη των ανθρώπων⁴⁷ (Ηθικά Νικομάχεια 1106b 10-12). Συνίσταται στην πράξη εκείνη που ταιριάζει προσφυώς στην εκάστοτε περίπτωση και δεν τελεί ούτε σε σχέση έλλειψης ούτε σε σχέση υπερβολής από “αυτό που πρέπει”, από το “δέον”⁴⁸ (Ηθικά Νικομάχεια 1104b III 6, 1106b 13-14 & 1107a 3-4). Για τον λόγο αυτόν, το μέσο καθορίζεται από τη λογική του σώφρονος ανθρώπου ο οποίος επιθυμεί αυτά που πρέπει, με τον τρόπο που πρέπει και τη στιγμή που πρέπει⁴⁹ (Ηθικά Νικομάχεια 1119b 10-12), δίνοντας έτσι στην ηδονή και τη λύπη του την κατάλληλη μορφή, το προσήκον σχήμα στο πλαίσιο της εκάστοτε περίπτωσης.

Περαιτέρω, το τι πρέπει να επιλέγει κανείς στην κάθε ξεχωριστή συνθήκη δεν ανάγεται σε μια αφηρημένη αρχή, αντιθέτως, ως πρότυπο ή οδηγό οι συγχαιρινοί του Αριστοτέλη διέθεταν κατά πρώτο λόγο την “πόλιν”, η οποία, πέρα από το γεγονός ότι συνιστούσε έναν διοικητικό τρόπο οργάνωσης, επιπροσθέτως, συμβόλιζε και το πνεύμα της κοινότητας, τους άγραφους παραδοσιακούς κανόνες συμβίωσης (Λυπουρλής, 2000). Ακολουθώντας, ένα ακόμη κριτήριο για την κατάφαση ή μη της

⁴² “Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν. Μεσότης δὲ δυὸ κακιῶν, τῆς μὲν καθ’ ὑπερβολὴν τῆς δὲ καθ’ ἑλλείψιν· καὶ ἐτι τῷ τὰς μὲν ἐλλείπειν τὰς δ’ ὑπερβάλλειν τοῦ δέοντος ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν ταῖς πράξεσι, τὴν δ’ ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὐρίσκειν καὶ αἰρεῖσθαι”.

⁴³ “τὸ δὲ μέσον ἐστὶν ὡς ὁ λόγος ὁ ὀρθὸς λέγει”, “ἄς μεταξύ φαμεν εἶναι τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως, οὕσας κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον.”, “...ἀλλὰ τὰ μέσα καὶ ὡς ὁ ὀρθὸς λόγος” καὶ “τίς ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ τούτου τίς ὁρος.”

⁴⁴ “ὥστ’ ἐπειδὴ ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ” καὶ “πράξεως μὲν οὖν ἀρχὴ προαίρεσις -ὅθεν ἡ κίνησις ἄλλ’ οὐχ οὗ ἔνεκα- προαιρέσεως δὲ ὁρεξις καὶ λόγος ὁ ἐν ἐκάτινος.”

⁴⁵ “διὸ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸν τὸ τί ἦν εἶναι λέγοντα μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, κατὰ δὲ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὖ ἀκρότης”.

⁴⁶ “τὸ δ’ ἴσον μέσον τι ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως, λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ’ ἐκατέρου τῶν ἄκρων, ὅπερ ἐστὶν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσιν, πρὸς ἡμᾶς δὲ ὁ μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει· (...) ἴσῳ γὰρ ὑπερέχει τε καὶ ὑπερέχεται· τοῦτο δὲ μέσον ἐστὶ κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν. τὸ δὲ πρὸς ἡμᾶς οὐχ οὕτω ληπτέον· (...) οὕτω δὴ πᾶς ἐπιστήμων τὴν ὑπερβολὴν μὲν καὶ τὴν ἐλλείψιν φεύγει, τὸ δὲ μέσον ζητεῖ καὶ τοῦθ’ αἰρεῖται, μέσον δὲ οὐ τὸ τοῦ πράγματος ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς.”

⁴⁷ “λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν· αὕτη γάρ ἐστι περὶ πάθη καὶ πράξεις, ἐνδὲ τούτοις ἐστὶν ὑπερβολὴ καὶ ἐλλείψις καὶ τὸ μέσον.”

⁴⁸ “τὸ δ’ ὅτε δεῖ καὶ ἐφ’ οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὗ ἔνεκα καὶ ὡς δεῖ, μέσον τε καὶ ἄριστον, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς.”, “χαίρειν τε καὶ λυπεῖσθαι οἷς δεῖ” καὶ “τὰς μὲν ἐλλείπειν τὰς δ’ ὑπερβάλλειν τοῦ δέοντος”.

⁴⁹ “διὸ δεῖ τοῦ σώφρονος τὸ ἐπιθυμητικὸν συμφωνεῖν τῷ λόγῳ· σκοπὸς γὰρ ἀμφοῖν τὸ καλόν, καὶ ἐπιθυμεῖ ὁ σώφρων ὧν δεῖ καὶ ὡς δεῖ καὶ ὅτε· οὕτω δὲ τάττει καὶ ὁ λόγος.”

ορθότητας των πράξεων του ήταν τα υποδείγματα σπουδαίων ανδρών που πέρασαν από τον τόπο του, το κοινωνικό πρότυπο του φρονίμου, του σπουδαίου πολίτη που συγκροτεί το μέτρο της ενάρετης συμπεριφοράς (χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που επικαλείται ο Αριστοτέλης επί του θέματος στα “Αναλυτικά Ὑστερα”⁵⁰ φέρνοντας ως παραδείγματα για την αρετή της μεγαλοψυχίας τον Αλκιβιάδη, τον Αχιλλέα και τον Αίαντα). Αναντικατάστατος οδηγός του ανθρώπου για την εύρεση της μεσότητας είναι πάντοτε ο ορθός λόγος και, όπως ενδεικτικά αναφέρει ο Αριστοτέλης “ἢ μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις ἀρετῆς ἐστίν” (Ηθικά Νικομάχεια, 1144b XIII 17-18). Άρα, όπως συμπεραίνουμε από τα ως άνω εκτεθέντα, η μεσότητα χρειάζεται να βρίσκει εφαρμογή και στις επιμέρους περιπτώσεις⁵¹ (Ηθικά Νικομάχεια 1107a VII 1-2).

Λαμβανομένης υπόψη της σχέσης ηθικής αρετής και μεσότητας, διαπιστώνεται ότι η πρώτη εμπερικλείει τη δεύτερη και επιπλέον, σχετίζεται άμεσα με τον χαρακτήρα του υποκειμένου που μέσα από την ἑξή έχει ασκηθεί και πράττει πράξεις ηθικές υποτάσσοντας ἔτσι τις επιθυμίες και τα πάθη του στον λόγο. Πέρα από αυτό, όμως, τελεί σε ιδιαίτερα στενή σχέση με την προαίρεση, η οποία αποτελεί το καθοριστικό στοιχείο της αρετής (Καλοκαιρινού, 2014), δεδομένου ότι συμβάλλει αποφασιστικά στη διάκριση του χαρακτήρα των ανθρώπων περισσότερο από ό,τι το κάνουν οι πράξεις τους, καθότι “αὐτό στο οποίο ἀποβλέπουμε (δηλ. η προαίρεση) είναι ό,τι το πιο ουσιαστικό στην αρετή και στον χαρακτήρα”⁵² (Ηθικά Νικομάχεια 1163a 33-34 και “Ρητορική” 1367b 21⁵³). Η αρχή λοιπόν της ηθικής πράξης, ως απόρροια της ηθικής αρετής, είναι η (ελεύθερη) επιλογή και προτίμηση, ἤτοι η προαίρεσις.

2.3.3 Η κατά τον Αριστοτέλη “προαίρεσις”

Τέσσερα είναι τα στάδια εκτέλεσης μιας ηθικής πράξης, της σύμφωνης με την αρετή πράξης που φέρει ηθικό έρμα και πραγματοποιείται στο πλαίσιο της εξάσκησης του ανθρώπου, προκειμένου να καταστεί αυτή εθισμός: η βούλευση, η σκέψη/κρίση μεταξύ όλων των εναλλακτικών πράξεων, η επιλογή της καλύτερης δυνατής (η προαίρεση δηλαδή) και η εκτέλεση της πράξης. Ως προαίρεση, όπως διατυπώνει ο Αριστοτέλης, χαρακτηρίζεται η εκούσια εκείνη ενέργεια που επιλέχθηκε και προτιμήθηκε πριν από άλλη ὕστερα από σκέψη⁵⁴ (Ηθικά Νικομάχεια 1112a 11-12 & 1113a 3-4). Επομένως, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η απαρχή μιας πράξης που τελικά εκδηλώνεται, τοποθετείται πρωτίστως στη συγκεκριμένη διεργασία, η οποία κινητοποιεί τον άνθρωπο να πράξει.

⁵⁰ “εἰ τί ἐστὶ μεγαλοψυχία ζητοῖμεν, σκεπτέον ἐπὶ τινῶν μεγαλοψύχων, οὓς ἴσμεν, τί ἔχουσιν ἐν πάντεσσι ἢ τοιούτοι. οἷον εἰ Αλκιβιάδης μεγαλόψυχος ἢ ὁ Ἀχιλλεύς καὶ ὁ Αἴας, τί ἐν ἅπαντες; τὸ μὴ ἀνέχεσθαι ὑβριζόμενοι· ὁ μὲν γὰρ ἐπολέμησεν, ὁ δ' ἐμήνισεν, ὁ δ' ἀπέκτεινεν ἑαυτόν. Πάλιν ἐφ' ἑτέρων, οἷον Λυσάνδρου ἢ Σωκράτους.” (97 b 15-21).

⁵¹ “καὶ τοῖς καθ' ἕκαστα ἐφαρμόττειν.”

⁵² “μέτρον δ' ἔοικεν ἢ τοῦ δράσαντος προαίρεσις· τῆς ἀρετῆς γὰρ καὶ τοῦ ἡθους ἐν τῇ προαιρέσει τὸ κύριον.”

⁵³ “ἴδιον δὲ τοῦ σπουδαίου τὸ κατὰ προαίρεσιν”.

⁵⁴ “ἢ γὰρ προαίρεσις μετὰ λόγου καὶ διανοίας· ὑποσημαίνειν δ' ἔοικε καὶ τοῦνομα ὡς ὃν πρὸ ἐτέρων αἰρετόν.” καὶ “Βουλευτὸν δὲ καὶ προαιρετὸν τὸ αὐτό, πλὴν ἀφωρισμένον ἤδη τὸ προαιρετόν· τὸ γὰρ ἐκ τῆς βουλῆς κριθέν προαιρετόν ἐστιν.”

Η βούλευση, το πρώτο στάδιο εκτέλεσης της πράξης, εμπεριέχει το νόημα της ευβουλίας, της “ορθότητας βουλής” ή της “ορθότητας της διανοητικής ενέργειας”⁵⁵ (Ηθικά Νικομάχεια 1142b 1-2, 5-6, 11 & 20-22), έννοιες που απέχουν τόσο από την ευστοχία όσο και από την αγχίνοια και αναλύεται ως η διερεύνηση και ο υπολογισμός του σκοπού της πράξης⁵⁶ (Ηθικά Νικομάχεια 1143a 6-7) από τον φρόνιμο άνθρωπο. Ιδιαίτερα διαφωτιστικό για την εμβριθέστερη κατανόηση του αναλυόμενου όρου αποτελεί ένα απόσπασμα από τον Αλέξανδρο τον Αφροδισιά, από τους γνωστότερους και πολυμαθέστερους Αριστοτελικούς φιλοσόφους του 3^{ου} αιώνα μ.Χ., όπου διαλαμβάνονται τα ακόλουθα: “Ότι οί ήθικες (του ήθους) ἀρετές υπηρετοῦν ἀμοιβαῖα πρέπει ν’ ἀποδειχθῇ καὶ ἀπὸ τὴν προαίρεση. Ἐν ἡ ἀρετὴ κρίνεται κατ’ ἐξοχὴν ἀπὸ τὴν προαίρεση, ἡ ὀρθὴ προαίρεση εἶναι ἀποτέλεσμα φρονήσεως. Γιατὶ ἡ σκέψη ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ φρόνηση καὶ τὴν ἠθικὴ ἀρετὴ, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση βέβαια πὼς ἐκεῖνος πὺν σκέπτεται σωστὰ τοποθετῇ ὀρθὸ στόχο καὶ σκέπτεται γιὰ ὅλα ἐκεῖνα πὺν ἀποβλέπουν στὸ στόχο καὶ συντελοῦν στὴν ἀρετὴ. Τὸν στόχο ὁμως τὸν ὀρίζει ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ, διότι ὅ,τι ἐπιθυμοῦμε, γι’ αὐτὸ σκεπτόμεθα· ἡ ἐπιθυμία ὁμως τοῦ “προσέκοντος” ἀπὸ μέρους τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς, ὅπως εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν εἶναι ἡ προαίρεση ὀρθή, χωρὶς αὐτὲς τὶς δυὸ, τὴ φρόνηση καὶ τὴν ἀρετὴ. Γιατὶ ἡ μία καθορίζει τὸν σκοπὸ, ἡ ἄλλη κινητοποιεῖ ὅσα ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν πραγμάτωση τοῦ σκοποῦ ὑπὸ τὴν προϋπόθεση βέβαια πὼς ὑπάρχει ἠθικὴ ἀρετὴ πὺν ἐνεργεῖ μὲ τὴν φρόνηση καὶ τὸν ὀρθὸ λόγον· καὶ κατὰ ἀναγκαίαν συνέπεια ὅποιος ἔχει φρόνηση, ἔχει καὶ ἠθικὴ ἀρετὴ, (...) αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς ἐπιθυμητικῆς δυνάμεως τῶν ἀνθρώπων. Καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρει ἡ φρόνηση ἀπὸ τὴν ἐπιτηδειότητα, κατὰ τὸ ὅτι ἡ φρόνηση ἔχει τὴν ἰκανότητα ν’ ἀναζητῇ καὶ νὰ βρίσκη ὅσα ὀδηγοῦν στὸν ὀρθὸ στόχο, (...)”⁵⁷. Μια ακόμη προσέγγιση πάνω στην έννοια της βούλευσης θα μπορούσε να είναι η ανακάλυψη και διερεύνηση των εναλλακτικών οδών και, εν συνεχεία, η σύγκρισή τους σε συνάρτηση με τις επιθυμίες του ατόμου (Σκαλτσάς, 1993). Η δε κρίση παραπέμπει στην περίπτωση που μας απασχολεί, στο στάδιο της αναγνώρισης της προσφορότερης λύσης μεταξύ όλων των εναλλακτικών⁵⁸.

Το τρίτο στάδιο, αυτό της προαίρεσης που έχει χαρακτηριστεί από τις πλέον θεμελιώδεις έννοιες στην ηθική του Αριστοτέλη, μπορεί να αποδοθεί, πέρα από τον ορισμό που έχουμε ήδη μνημονεύσει, και ως η -κατόπιν σκέψης και διαβούλευσης-

⁵⁵ “ἡ δ’ εὐβουλία βουλή τις, ὃ δὲ βουλευόμενος ζητεῖ καὶ λογίζεται”, “ὀρθότης τις ἡ εὐβουλία ἐστίν”, “ἀλλ’ ὀρθότης τις ἐστὶν ἡ εὐβουλία βουλῆς· διὸ ἡ βουλὴ ζητητέα πρῶτον τί καὶ περὶ τί.”, “εἰ δὴ τῶν φρονίμων τὸ εὖ βεβουλευῆσθαι, ἡ εὐβουλία εἴη ἂν ὀρθότης ἡ κατὰ τὸ συμφέρον πρὸς τὸ τέλος, οὗ ἡ φρόνησις ἀληθὴς ὑπόληψις ἐστίν.” κ.λ.π.

⁵⁶ “τί γὰρ δεῖ πράττειν ἢ μή.”

⁵⁷ Αλέξανδρος Αφροδισιάς “Περὶ τοῦ ὅτι οἱ ἀρετὲς υπηρετοῦν ἀμοιβαίως” (Ἡθ. Προβλ. IV, 22) σε Ἰωάννου Στοβαίου “Ἀνθολόγιον” (Περὶ Ἀρετῆς Α’, 82): “Ότι ἀντακολουθοῦσιν αἱ ἠθικαὶ ἀρεταί, δεικτέον καὶ ἀπὸ τῆς προαιρέσεως. εἰ γὰρ ἡ ἀρετὴ μάλιστα τῇ προαιρέσει κρίνεται, ἡ δὲ ὀρθὴ προαίρεσις ἐκ φρονήσεως ἔπεται. τὸ γὰρ βουλευέσθαι τῆς φρονήσεως καὶ ἠθικῆς ἀρετῆς, εἶγε δεῖ μὲν τῷ καλῶς βουλευομένῳ τὸν σκοπὸν ὀρθὸν κεῖσθαι, εἰς ὃν περὶ τῶν συντελούντων εἰς αὐτὴν βουλευέται. ὀρίζεται δὲ ὁ σκοπὸς ὑπὸ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς· οὗ γὰρ ἐφέμεθα, περὶ τούτου βουλευόμεθα· ἡ δὲ τῶν προσηκόντων ἔφεσις ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς, ὥσπερ εἶπεν Ἀριστοτέλης, οὐκ ἐστὶν ἡ προαίρεσις ὀρθὴ ἄνευ φρονήσεως οὐδὲ ἄνευ ἀρετῆς· ἡ μὲν γὰρ τὸ τέλος, ἡ δὲ τὰ πρὸς τὸ τέλος ποιεῖ πράττειν. ἔτι εἰ ἀνάγκη μὲν ἡντινοῦν ἀρετὴν ἠθικὴν ἔχοντα φρόνησιν ἔχειν· εἶγε ἐστὶν ἠθικὴ ἀρετὴ πρακτικὴ τῶν ὀρισμένων φρονήσει τε καὶ τῷ ὀρθῷ λόγῳ· ἀνάγκη δὲ καὶ τὸν φρόνησιν ἔχοντα ἔχειν ἠθικὴν ἀρετὴν· εἶγε οἰκείον τῇ φρονήσει τὸ ζητεῖν πὼς οἷόν τε τυχεῖν τοῦ δέοντος σκοποῦ, ὃν τῆς ἠθικῆς ὀρίσαι· αὐτὴ γὰρ τῆς ὀρεκτικῆς δυνάμεως ἀρετὴ. ταύτη γὰρ φρόνησις τε καὶ δεινότης διαφέρουσιν· ἡ ἡ μὲν φρόνησις τῶν πρὸς τὸν ὀρθὸν σκοπὸν φερόντων ἐστὶν εὐρετικὴ τε καὶ ζητητικὴ· ἡ δὲ δεινότης τῶν πρὸς τὸν τυχόντα.”

⁵⁸ ἡ, ὅπως αναφέρει ὁ Θεόδωρος Σκαλτσάς (1993), “τὸ στάδιο τῆς αναγνώρισης μιᾶς νικητριάς μεταξύ τῶν εναλλακτικῶν πράξεων”.

επιθυμία επί πραγμάτων που εμπίπτουν στη δική μας δύναμη (των ἐφ' ἡμῖν)⁵⁹ (Ηθικά Νικομάχεια 1112a III 9 & 11-12). Κατά συνέπεια, εμφανίζεται το εμπρόθετο και το ενεπίγνωτο μιας πράξης, γεγονός που σημαίνει ότι δεν πρόκειται για ενέργεια η οποία υποδηλοί αυτόματα και ενστικτώδη φυσική ορμή, κάτι το ορμέφυτο και μια πράξη απαρράσκει. Απεναντίας, στην περίπτωση αυτή, το άτομο ενεργεί εκούσια και με ευλογιστία, πλην όμως, οι δυο αυτές έννοιες δεν συμπίπτουν μεταξύ τους· για την ακρίβεια, το “εκούσιο” είναι έννοια ευρύτερη της προαίρεσης, με την τελευταία να συνιστά πρόκριμα της πρώτης. Συνεπώς, κάθε πράξη που τελείται με προαίρεση είναι οπωσδήποτε εκούσια⁶⁰ (Ηθικά Νικομάχεια 1113b VI-2), δεν ισχύει όμως υποχρεωτικά το αντίστροφο, ήτοι κάθε εκούσια πράξη δεν εμπεριέχει οπωσδήποτε την προαίρεση μέσα της. Και τα ζώα γενικότερα ενεργούν εκούσια, η προαίρεση προσιδιάζει, όμως, αποκλειστικά στον άνθρωπο. Ομοίως, και τα παιδιά επιδίδονται σε εκούσιες πράξεις, εντούτοις, εκλείπει από αυτές η προαίρεση⁶¹. Όπως επίσης, οι πράξεις βιασύνης που κάνουμε (κάτω από την επιβολή της στιγμής) μπορεί να είναι εκούσιες, δεν συνιστούν παρ' όλα αυτά παράγωγα μιας διαδικασίας σκέψης, εκλογής και προτίμησης. Οι δε ακούσιες δεν συμπεριλαμβάνονται καν στον εν θέματι αναλυόμενο όρο, μιας και επιβάλλονται από εξωγενείς παράγοντες και είναι αποτέλεσμα βίας, εξαναγκασμού ή άγνοιας⁶² (Ηθικά Νικομάχεια 1109b I 4 & 1110a 1-2). Έτσι, προαιρετική πράξη είναι εκείνη που πραγματοποιείται πρωτίστως με την “όρεξη” (βουλευτική όρεξη) (Φυσικά, 197a 7⁶³, Περί Ψυχής 433a 9, 1-3⁶⁴), με γνώση του φορέα της (εκούσια) και μετά από ώριμη σκέψη και περισυλλογή.

Περαιτέρω, η όρεξη καταλαμβάνει και το άλογο και το έλλογο μέρος της ψυχής και σε αυτήν συμμετέχει ολόκληρος ο άνθρωπος⁶⁵ (Ηθικά Νικομάχεια 1139b 3-4). Διαχωρίζεται στη βούληση, που είναι εγκατεστημένη στο έλλογο μέρος της ψυχής, την επιθυμία και τον θυμό, με τα δυο τελευταία να συγκαταλέγονται στο άλογο μέρος της. Η βούληση και η επιθυμία συγκροτούν δυο διακριτά είδη επιθυμίας, με την πρώτη να προσανατολίζεται στο μελλοντικό αγαθό και τη δεύτερη στο φαινομενικά αγαθό, το οποίο αφορά στην παρούσα ηδονή (Ross, 2001).

Αποσαφηνίζοντας περαιτέρω την εννοιολογική προσέγγιση της προαίρεσης, προβαίνουμε στον προσδιορισμό των όρων εκείνων που δεν εμπίπτουν στο νοηματικό της πεδίο. Κατά τον τρόπο αυτόν, δεν ταυτίζεται ούτε με τη βούληση ούτε με την επιθυμία ούτε με τον θυμό ούτε και με τη “δόξα” (γνώμη)⁶⁶ (Ηθικά Νικομάχεια 1111b I 5-7). Η διαφοροποίησή της από τη βούληση έγκειται πρώτα από όλα στο γεγονός

⁵⁹ “βουλευόμεθα δὲ περὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν καὶ πρακτῶν” καὶ “τῶν δ' ἀνθρώπων ἕκαστοι βουλευόμενοι περὶ τῶν δι' αὐτῶν πρακτῶν”.

⁶⁰ “αἱ περὶ ταῦτα πράξεις κατὰ προαίρεσιν ἂν εἶεν καὶ ἐκούσιαι”.

⁶¹ “ἡ προαίρεσις δὴ ἐκούσιον μὲν φαίνεται, οὐτ' αὐτὸν δέ, ἀλλ' ἐπὶ πλέον τὸ ἐκούσιον· τοῦ μὲν γὰρ ἐκούσιου καὶ παῖδες καὶ τᾶλλα ζῶα κοινωνεῖ, προαιρέσεως δ' οὐ, καὶ τὰ ἐξαίφνης ἐκούσια μὲν λέγομεν, κατὰ προαίρεσιν δ' οὐ.”

⁶² “δοκεῖ δὴ ἀκούσια εἶναι τὰ βίᾳ ἢ δι' ἄγνοιαν γινόμενα· βίαιον δὲ οὐ ἢ ἀρχὴ ἐξωθεν, τοιαύτη οὐσα ἐν ἡμῖν μὴδὲν συμβάλλεται ὁ πράττων ἢ ὁ πάσχων”

⁶³ “δὴλον ἄρα ὅτι ἡ τύχη αἰτία κατὰ συμβεβηκὸς ἐν τοῖς κατὰ προαίρεσιν τῶν ἑνεκά του. διὸ περὶ τὸ αὐτὸ διάνοια καὶ τύχη· ἡ γὰρ προαίρεσις οὐκ ἄνευ διανοίας.”

⁶⁴ “Φαίνεται δὲ γε δύο ταῦτα κινεῖν, ἡ ὄρεξις ἢ νοῦς, εἴ τις τὴν φαντασίαν τιθεῖ ὡς νόησιν τινα (...): τὸ ὀρεκτὸν γὰρ κινεῖ, καὶ διὰ τοῦτο ἡ διάνοια κινεῖ, ὅτι ἀρχὴ αὐτῆς ἐστὶ τὸ ὀρεκτόν. εἰ γὰρ δύο, νοῦς καὶ ὄρεξις, ἐκινεῖ, κατὰ κοινὸν ἂν τι ἐκινεῖ εἶδος· νῦν δὲ ὁ μὲν νοῦς οὐ φαίνεται κινεῖν ἄνευ ὀρέξεως (ἡ γὰρ βούλησις ὄρεξις, ὅταν δὲ κατὰ τὸν λογισμὸν κινῆται, καὶ κατὰ βούλησιν κινεῖται), ἡ δ' ὄρεξις κινεῖ καὶ παρὰ τὸν λογισμὸν· ἡ γὰρ ἐπιθυμία ὄρεξις τίς ἐστιν.”

⁶⁵ “διὸ ἡ ὀρεκτικὸς νοῦς ἢ προαίρεσις ἢ ὄρεξις διανοητικὴ, καὶ ἡ τοιαύτη ἀρχὴ ἀνθρώπος.”

⁶⁶ “οἷδὲ λέγοντες αὐτὴν ἐπιθυμίαν ἢ θυμὸν ἢ βούλησιν ἢ τινα δόξαν οὐκ εἰκότα ὁρθῶς λέγειν.”

ότι η τελευταία μπορεί να έχει ως αντικείμενό της ακόμη και πράγματα που τοποθετούνται στη σφαίρα του φαντασιακού και του ονειρικού, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την αθανασία ενώ η προαίρεση αφορά αποκλειστικά σε πράγματα που εμπίπτουν στη σφαίρα του πραγματικού και δη, σε όσα ανήκουν, ως προελέχθη, στα “ἐφ’ ἡμῖν”, σε ό,τι κείται με άλλα λόγια, εντός του φάσματος των δυνατοτήτων μας και είμαστε σε θέση να τα πραγματοποιήσουμε ιδίαις δυνάμεσι⁶⁷ (Ηθικά Νικομάχεια 1111b Π0-14). Επιπλέον, η βούληση σχετίζεται περισσότερο με το τέλος, ενώ η προαίρεση με τα μέσα που οδηγούν στο τέλος⁶⁸ (Ηθικά Νικομάχεια 1111b Π 15-16). Εν συνεχεία, δεν είναι ούτε επιθυμία, δοθέντος ότι ο Αριστοτέλης εντοπίζει αδυναμία εναντίωσης μιας επιθυμίας προς μια άλλη, σε αντίθεση με την προαίρεση, όπου ενυπάρχει η δυνατότητα να συγκρουστεί μια προαίρεση του ατόμου με μια άλλη προαίρεσή του⁶⁹ (Ηθικά Νικομάχεια Π 8-9). Ένα ακόμη στοιχείο διαφοροποίησης βρίσκεται στο γεγονός ότι επιθυμίες διαθέτουν και τα ζώα, ενώ, όπως είπαμε, η προαίρεση είναι στοιχείο και χαρακτηριστικό που προσιδιάζει αποκλειστικά και μόνο στην ανθρώπινη φύση. Πολλώ μάλλον είναι αδύνατο να ταυτιστεί με τον θυμό, καθότι, όπως υπογραμμίζει ο ίδιος ο φιλόσοφος, “τίποτε δεν έχει τόσο λίγη σχέση με την προαίρεση όσο οι πράξεις που οφείλονται στον θυμό”⁷⁰ (Ηθικά Νικομάχεια 1111b Ι 9-10). Ο τελευταίος στη σειρά όρος με τον οποίον αντιδιαστέλλεται η προαίρεση είναι η δόξα ή αλλιώς, η γνώμη. Μέσα από τα χωρία 1111b Π 19-21 και 1112a 1-9 των Ηθικών Νικομαχείων⁷¹ καταδεικνύεται ότι αφορούν σε διαφορετικά αντικείμενα και τα περιεχόμενά τους δεν διασταυρώνονται.

Προχωρώντας παρακάτω, η προαίρεση αναφέρεται, όπως έχει ήδη σημειωθεί, στα μέσα που πρέπει να μετέλθει κάποιος και εν προκειμένω, ο φορέας της (έχοντας ορίσει το τέλος μιας ενέργειας) προκειμένου να τελέσει μια πράξη. Δεν συνδέεται, δηλαδή, με τους σκοπούς. Εάν στο μεταξύ αυτά (τα μέσα) είναι πλείονα του ενός, τότε εξετάζεται ποιο είναι το πλέον κατάλληλο/πρόσφορο για την επιτέλεση του σκοπού αυτού ή, ακριβέστερα, μεταχειριζόμενοι τα λόγια του Αριστοτέλη, “με ποιο από όλα τα μέσα θα επιτευχθεί [ο επιδιωκόμενος σκοπός] πιο εύκολα και με τον καλύτερο τρόπο”⁷² (Ηθικά Νικομάχεια 1112b 10-13).

Έχει σημασία να μνησθεί για το ζήτημα που εξετάζουμε, η θεωρία του Αριστοτέλη αναφορικά με την ακρασία, την έλλειψη εγκράτειας δηλαδή, στην οποία δεν αποδίδει πάντοτε κακή προαίρεση⁷³ (Ηθικά Νικομάχεια 1151a 4-5). Την χαρακτηρίζει ως ψυχική πάλη ανάμεσα στη νόηση και τη βούληση και διευκρινίζει ότι ο φορέας της

⁶⁷ “ἀλλὰ μὴν οὐδὲ βούλησίς γε, καίπερ σύνεγγυς φαινόμενον· προαίρεσις μὲν γὰρ οὐκ ἔστι τῶν ἀδυνάτων, καὶ εἴ τις φαίη προαιρεῖσθαι, δοκοίη ἂν ἡλίθιος εἶναι· βούλησις δ’ ἔστι «καὶ» τῶν ἀδυνάτων, οἷον ἀθανασίας. καὶ ἡ μὲν βούλησις ἔστι καὶ περὶ τὰ μηδαμῶς δι’ αὐτοῦ πραχθέντα ἂν, οἷον ὑποκριτὴν τινα νικᾶν ἢ ἀθλητὴν”.

⁶⁸ “ἔτι δ’ ἡ μὲν βούλησις τοῦ τέλους ἔστι μᾶλλον, ἢ δὲ προαίρεσις τῶν πρὸς τὸ τέλος”.

⁶⁹ “καὶ προαιρῆσαι μὲν ἐπιθυμία ἐναντιοῦται, ἐπιθυμία δ’ ἐπιθυμία οὐ.”

⁷⁰ “θυμὸς δ’ ἔτι ἦττον· ἥκιστα γὰρ τὰ διὰ θυμὸν κατὰ προαίρεσιν εἶναι δοκεῖ.”

⁷¹ “οὐδὲ δὴ δόξα ἂν εἴη· ἡ μὲν γὰρ δόξα δοκεῖ περὶ πάντα εἶναι, καὶ οὐδὲν ἦττον περὶ τὰ αἰδία καὶ τὰ ἀδύνατα ἢ τὰ ἐφ’ ἡμῖν”, “τῷ γὰρ προαιρεῖσθαι τὰγαθὰ ἢ τὰ κακὰ ποιοῖ τινὲς ἔσμεν, τῷ δὲ δοξάζειν οὐ. καὶ προαιρούμεθα μὲν λαβεῖν ἢ φυγεῖν [ἢ] τι τῶν τοιούτων, δοξάζομεν δὲ τί ἐστὶν ἢ τίτιν συμφέρει ἢ πῶς”, “καὶ προαιρούμεθα μὲν ἃ μάλιστα ἴσμεν ἀγαθὰ ὄντα, δοξάζομεν δὲ ἃ οὐ πάντῃ ἴσμεν”.

⁷² “ἀλλὰ θέμεν οἱ τὸ τέλος τὸ πῶς καὶ διὰ τίνων ἔσται σκοποῦσιν· καὶ διὰ πλείονων μὲν φαινομένου γίνεσθαι διὰ τίνος ῥᾶστα καὶ κάλλιστα ἐπισκοποῦσι, δι’ ἑνὸς δ’ ἐπιτελουμένῃ οὐ πῶς διὰ τοῦτου ἔσται κάκεῖνο διὰ τίνος, ἕως ἂν ἔλθωσιν ἐπὶ τὸ πρῶτον αἴτιον, ὃ ἐν τῇ εὐρέσει ἔσχατόν ἐστιν.”

⁷³ “ὅτι μὲν οὖν κακία ἢ ἀκρασία οὐκ ἔστι, φανερόν (ἀλλὰ πῇ ἴσως)· τὸ μὲν γὰρ παρὰ προαίρεσιν τὸ δὲ κατὰ τὴν προαίρεσιν ἔστιν”.

θα οδηγηθεί να πράξει το φαύλο, εκούσια μεν, όχι όμως απαραίτητα από κακή προαίρεση⁷⁴ (Ηθικά Νικομάχεια 1152a X 7-8) αλλά από γνωστική βλάβη. Εάν έχει και κακή προαίρεση, τότε είναι και ο ίδιος κακός. Ωστόσο, ο ακρατής έχει επίγνωση της πράξης του, πλην όμως αδυνατεί να αντισταθεί στην επιθυμία του, καίτοι στη συνέχεια αισθάνεται μεταμέλεια⁷⁵ (Ηθικά Νικομάχεια 1150b VIII 2) και τον τύπτει η συνείδηση, στοιχείο που συνηγορεί στην απουσία κακής προαίρεσης, ωστόσο, δεν εξισώνεται με την άγνοια, μιας και ο ακρατής διαθέτει γνώση. Του λείπει, παρ' όλα αυτά, η βαθύτερη κατανόησή της⁷⁶ (Ηθικά Νικομάχεια 1147a 15). Αντιθέτως, ο κακός, πέρα από το γεγονός ότι δρα ενσυνείδητα όταν προβαίνει σε φαύλες πράξεις, δεν μετανοεί αργότερα⁷⁷ (Ηθικά Νικομάχεια 1150b VIII 1-2). Ο ακρατής επιθυμεί εκείνα που δεν πρέπει να επιθυμεί, με τρόπο που δεν πρέπει και σε υπερβολικό βαθμό⁷⁸, αμετροεπώς δηλαδή (Ηθικά Νικομάχεια 1151a 7-9), άγεται και φέρεται από την παρορμητικότητά του. Από την άλλη, το χαρακτηριστικό που αντιδιαστέλλει τον εγκρατή από τον σώφρονα, έγκειται στο ότι ο εγκρατής, ενώ εφίεται τα ίδια ευτελή πράγματα με τον ακρατή, παρ' όλα αυτά, δύναται να τιθασεύσει και να καθυποτάξει την επιθυμία του, εμφανίζεται λιγότερο ευεπίφορος στην παρορμητικότητά του⁷⁹ και περισσότερο νουνεχής από τον ακρατή ώστε να μην ενδώσει (Ηθικά Νικομάχεια 1145b 7-10). Απεναντίας, ο σώφρων άνθρωπος δεν χρειάζεται να αντισταθεί σε κάτι⁸⁰ (Ηθικά Νικομάχεια 1146a 8). Αντικείμενο της επιθυμίας του είναι το αγαθό, το οποίο τελεί σε ευθεία συμφωνία με τον ορθό λόγο⁸¹ (Ηθικά Νικομάχεια 1151b 23-24 & 1152a 1-2).

2.3.4 Έτερες θέσεις επάνω στο έργο του Αριστοτέλη

Τούτων λεχθέντων, έχει σημασία να σημειώσουμε ότι, ενώ για αρκετούς μελετητές η έννοια της πρόθεσης καλύπτει σε ικανοποιητικό βαθμό τον ποικιλόμορφο όρο της προαίρεσης (Δραγώνα-Μονάχου, 1978-1979), η Anscombe στο έργο της "Intention" (1963) θεωρεί ότι η χρήση του όρου προαίρεσις δεν αρκεί για να αποδώσει ο Αριστοτέλης την έννοια της εκλογής. Αντιθέτως, ισχυρίζεται ότι θα ήταν περισσότερο πρόσφορη η έννοια της πρόθεσης, την οποία ο φιλόσοφος μεταχειρίζεται ελάχιστες φορές.

Εκτός από όσα εκτέθηκαν μέχρι εδώ για το ζήτημα που πραγματευόμαστε, κρίνεται σημαντική η προσθήκη της παρατήρησης της Δραγώνα-Μονάχου (1978-1979) αναφορικά με τη σημασία που προσλαμβάνει η έννοια της αριστοτελικής προαίρεσης μέσα στα κείμενα των Ηθικών Νικομαχείων, σύμφωνα με την οποία, αυτή διαφοροποιείται ανάλογα με τα συμφραζόμενα. Ειδικότερα, άλλοτε

⁷⁴ "καὶ ἐκὼν μὲν (τρόπον γὰρ τίνα εἰδὼς καὶ ὁ ποιεῖ καὶ οὐ ἔνεκα), πονηρὸς δ' οὐ· ἢ γὰρ προαίρεσις ἐπιεικής".

⁷⁵ "ὁ δ' ἀκρατής μεταμελητικός πᾶς".

⁷⁶ "δεῖ γὰρ συμφύησαι, τοῦτο δὲ χρόνον δέεται".

⁷⁷ "Ἔστι δ' ὁ μὲν ἀκόλαστος, ὥσπερ ἐλέχθη, οὐ μεταμελητικός· ἐμμένει γὰρ τῇ προαίρεσει".

⁷⁸ "ἐπεὶ δ' ὁ μὲν τοιοῦτος οἷος μὴ διὰ τὸ πεπεισθαι διώκειν τὰς καθ' ὑπερβολὴν καὶ παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον σωματικᾶς ἡδονάς".

⁷⁹ "καὶ ὁ αὐτὸς ἐγκρατής καὶ ἐμμεντικός τῷ λογισμῷ, καὶ ἀκρατής καὶ ἐκστατικός τοῦ λογισμοῦ. καὶ ὁ μὲν ἀκρατής εἰδὼς ὅτι φαῦλα πράττει διὰ πάθος, ὁ δ' ἐγκρατής εἰδὼς ὅτι φαῦλα αἱ ἐπιθυμίαι οὐκ ἀκολουθεῖ διὰ τὸν λόγον".

⁸⁰ "οὔτε γὰρ τὸ ἄγαν σώφρωνος οὔτε τὸ φαύλας ἔχειν".

⁸¹ "ὁ τε γὰρ ἐγκρατής οἷος μηδὲν παρὰ τὸν λόγον διὰ τὰς σωματικᾶς ἡδονὰς ποιεῖν καὶ ὁ σώφρων, ἀλλ' ὁ μὲν ἔχων ὁ δ' οὐκ ἔχων φαύλας ἐπιθυμίας".

χρησιμοποιείται ως επιλογή, εκλογή, απόφαση, ηθική πρόθεση και άλλοτε με την ευρύτερη έννοιά της, όπου αποσυνδέεται από την πραξιακή διαδικασία και εκφράζει την εσωτερική, την ψυχική και πνευματική διάθεση, το συνολικό σύστημα αξιών και το φρόνημα του πράττοντος.

2.3.5 Συμπερασματικά

Εν κατακλείδι, με την εμφιλοχώρηση, κατά τη διαδικασία σχηματισμού κρίσης επί της εκλογής, της διανοίας, της βούλησης και της επιθυμίας, προκύπτει η προαίρεση του υποκειμένου, η οποία τεκμαίρεται ως προκύπτουσα εν πλήρει συνειδήσει από το δρων πρόσωπο και αναμφίλεκτα παρίσταται προσδεμένη στο άρμα του νου, με συνέπεια τον αποκλεισμό, όπως είδαμε, της ακούσιας πράξης, της ονειρικής, της πράξης με αυθορμησία κ.τ.λ.. Η έννοιά της συνοψίζεται στη σταθερή προδιάθεση που ακολουθεί το μέσον και συνιστά αποτέλεσμα της πλήρους συμφωνίας μεταξύ των μερών της ψυχής, του λογικού και του αλόγου, ήτοι της τέλει συνεργασία τους. Αυτό συμβαίνει όταν η ψυχή επιθυμεί αυτά που εγκρίνει, αποδέχεται και καταφάσκει ο λόγος (Κωνσταντινίδη, 2013).

Όπως είναι πρόδηλο, η άποψη του φιλοσόφου για τον εν λόγω όρο αντίκειται ευθέως στον πλατωνικό ισχυρισμό ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του αγαθός. Ο άνθρωπος είναι η αρχή των πράξεών του⁸² (Ηθικά Νικομάχεια 1112b 20-21), άρα και η προαίρεσή του, βρίσκεται μέσα του και, συνεπεία αυτού, όπως οι αρετές είναι εκούσιες, το αυτό συμβαίνει και με τις κακίες⁸³ (Ηθικά Νικομάχεια 1113b V3 & 6-8). Κατά τον Αριστοτέλη, ο κάθε άνθρωπος είναι τρόπον τινα συναίτιος για τις έξεις του, ήτοι φέρει την ευθύνη για το ενάρετο ή μη του χαρακτήρα του, καθώς δεν φρόντισε, όταν διαμορφωνόταν το ήθος του, να εξασκήσει τον εαυτό του στην αρετή. Το αυτό διαπιστώνουμε και στο χωρίο 617e1-4 της Πολιτείας του Πλάτωνα, από όπου παρατίθεται το ακόλουθο: “οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ’ ὑμεῖς δαίμονα αἰρήσεσθε. (...) ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἦν τιμῶν καὶ ἀτιμᾶζων πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἔξει. αἰτία ἐλομένου· θεὸς ἀναίτιος”.

Τέλος, ο όρος έχει λάβει και έτερες θέσεις, μέσα από [κλασσικές] μελέτες επάνω στο έργο του φιλοσόφου. Η προαίρεση με την έννοια της εκλογής των προσφυνών εκείνων μέσων για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού αδυνατεί να διαδραματίσει τον ρόλο της προαίρεσης ως πρόθεση που συνδέεται στενά με το πρόσωπο. Σε κάθε περίπτωση, η έννοια φωτίζει ολόκληρη την υπαρξιακή εκλογή του ανθρώπου.

2.4 Το περιεχόμενο της προαίρεσης κατά τους στωικούς φιλοσόφους (300 π.Χ - 200 μ.Χ)

2.4.1 Η στωική φιλοσοφία

Τα χρόνια που ακολούθησαν από τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου το 323 π.Χ. και του δασκάλου του, Αριστοτέλη (322 π.Χ.), αποτέλεσαν ορόσημο

⁸² “ἔοικε δὴ, καθάπερ εἴρηται, ἄνθρωπος εἶναι ἀρχὴ τῶν πράξεων”.

⁸³ “ἐφ’ ἡμῖν δὴ καὶ ἡ ἀρετὴ, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ κακία.” καὶ “εἰ δ’ ἐφ’ ἡμῖν τὰ καλὰ πράττειν καὶ τὰ αἰσχροῦ, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ μὴ πράττειν, τοῦτο δ’ ἦν τὸ ἀγαθοῖς καὶ κακοῖς εἶναι, ἐφ’ ἡμῖν ἄρα τὸ ἐπιεικέσι καὶ φαύλοις εἶναι.”

αξιομνημόνευτων ιστορικών, πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών, πολιτισμικών κ.τ.λ. μεταβολών, με την εκκίνηση μιας νέας εποχής, της ελληνιστικής που διαρρηγνύεται η ιστορική συνέχεια με τον προγενέστερο πολιτισμό της κλασικής περιόδου. Αναδύονται νέα πολυπολιτισμικά ελληνιστικά βασίλεια στην Ανατολή, εξαπλώνεται ευρέως η ελληνιστική κοινή γλώσσα και διαμορφώνεται ένας πολιτισμός που διασταυρώνεται με πλήθος πολιτισμών της Ανατολής, με τους οποίους βρίσκεται σε καθεστώς διαρκούς ώσμωσης. Οι πόλεις-κράτη αποδυναμώνονται σημαντικά ενώ οι συνθήκες της εποχής είναι ιδανικές για την ανάδειξη συμπολιτειών και εκτενών εδαφικών βασιλείων. Είναι η στιγμή που εμφανίζονται νέες μορφές συναλληλίας⁸⁴ και ανατέλλει ο κοσμοπολιτισμός, καίτοι ενυπήρχε σε σπερματική μορφή στη βοιωτική, χαλκιδική και αρκαδική συμμαχία (Μάνος, 2002). Το βασικότερο γνώρισμα εκείνης της περιόδου, όπως χαρακτηριστικά περιγράφει ο Pierre Aubenque (1989), συνίστατο στη μετατροπή της ελευθερίας του ανθρώπου, που μέχρι τότε συνέχονταν με την άσκηση των πολιτικών του δικαιωμάτων μέσα στην πόλη-κράτος, σε εσωτερική ελευθερία και την αναζήτηση της αυτονομίας και της αυτάρκειας στις ατομικές πηγές του ανθρώπου ή, καλύτερα, του ατομικού ανθρώπου. Παρατηρείται μια μετατόπιση του κέντρου βάρους από το υποκείμενο που φέρει ως προεξάρχουσα την ιδιότητα του πολίτη εντός της πόλης-κράτους στο άτομο. Περνάμε, δηλαδή, από τη δράση του υποκειμένου μέσα στη συλλογική ζωή μιας κοινωνικής συνάρθρωσης που αναπτύσσονται συμβιωτικής φύσεως σχέσεις, στην κάθε μονάδα ξεχωριστά, λαμβανομένου υπόψη ότι το άτομο είναι στραμμένο προς τον εαυτό του και, όπως είναι επόμενο, προέχει ο ατομοκεντρισμός. Έτσι, μέσα από την ατομικότητα και τις εσωτερικές του δυνάμεις τώρα πια αποπειράται ο καθένας την κατάκτηση της ευδαιμονίας.

Φυσικώ τω λόγω, οι νέες επικρατούσες συνθήκες αντικατοπτρίζονται και στο πεδίο της φιλοσοφίας, όπου δεσπάζουν τα τρία ελληνιστικά ρεύματα του στωικισμού, του επικουρισμού και του σκεπτικισμού. Ο στωικισμός συγκρότησε ένα φιλοσοφικό ρεύμα που έλαβε το όνομά του από την Ποικίλη στοά της Αρχαίας Αθήνας, τόπος όπου συνέρχοντο οι οπαδοί του, εξου και η ομώνυμη ονομασία της, με τη χρονολογία της γένεσής της να τοποθετείται περί το 300 π.Χ. και έχοντας πρωτοσκαπανέα αυτής τον Ζήνωνα τον Κιτιέα (334-262 π.Χ.) από την Κύπρο. Διήλθε μέσα από τρεις φάσεις καταλαμβάνοντας διάστημα περίπου μισής χιλιετίας, την Αρχαία, τη Μέση και Νέα Στοά, με σημαντικότερους διανοητές της όσον αφορά την Αρχαία περίοδο του στωικισμού, τον Κλεάνθη (330-232 π.Χ.) από την Άσσο της Μικράς Ασίας και τον Χρύσιππο (280-206 π.Χ.), τον Παναίτιο (185-112 π.Χ.) και τον Ποσειδώνιο (135-51

⁸⁴ Κατά τους χριστιανικούς χρόνους αντικαθίσταται από την έννοια της “φιλαλληλίας”, Άγιος Γρηγόριος Νύσσης “Λόγος Ε’ εις τούς μακαρισμούς” (44.1252.2-3 και 44.1292.33-34-44.1293.): “Μακάριοι γάρ, φησίν, οί ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθῆσονται. Ἡ μὲν οὖν πρόχειρος τοῦ ῥήτοῦ διάνοια, πρὸς τὸ φιλάλληλόν τε καὶ συμπαθὲς προσκαλεῖται τὸν ἄνθρωπον (...) Τὸ γὰρ συμπαθὲς τε καὶ μεταδοτικὸν καὶ φιλάλληλον ἐκεῖ προφέρων, οὐδαμοῦ μέμνηται οὔτε τῆς πνευματικῆς πτωχείας, οὔτε τῆς ἔνεκεν ἐκείνου διώξεως”. Επίσης, στο Κατὰ Ματθαῖον Ευαγγέλιο “Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ομιλία: Οἱ Μακαρισμοί” (5.43-5.48): “(Ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν πλησίον) Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζοντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι; καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς φίλους ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν; Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡς ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν.”

π.Χ.) κατά τη φάση της Μέσης Στοάς και τον Σενέκα (c.4 π.Χ. - c.65 μ.Χ.), τον Επίκτητο (50-138 μ.Χ.) και τον Μάρκο Αυρήλιο (121-180 μ.Χ.) την περίοδο της Νέας Στοάς. Το αποφασιστικό βήμα προς την εξάπλωση του στωικισμού πραγματοποιείται από τον Παναίτιο και τον Ποσειδώνιο που τον εισήγαγαν στη Ρώμη. Έτσι, δεν φαντάζει καθόλου παράδοξο το γεγονός ότι η καρδιά της τρίτης φάσης του χτυπά στην πόλη αυτή με εξέχοντα μέλη της και διαπρύσιους υποστηρικτές της, ανάμεσα σε άλλους, επιφανείς προσωπικότητες όπως ο Οράτιος, ο Σενέκας και ο Κικέρων.

Το βασικότερο πρόταγμα των αναδυόμενων φιλοσοφικών ρευμάτων αφορούσε κατά κύριο λόγο στην παροχή προτάσεων επιβίωσης, διαμόρφωσης συνειδησιακής στάσης και προσαρμογής μέσα στη ρευστότητα των νέων συνθηκών. Για τους στωικούς, εντελώς αδρομερώς θα διατυπώσουμε ότι ο κυρίαρχος στόχος έγκειτο στο να ζει κανείς σύμφωνα με τη φύση του, η οποία για τον άνθρωπο, φορέα της λογικής που αποτελεί και ίδιον της φύσης του, συνίσταται στην αρετή⁸⁵. Συνεπώς, το “κατά φύσιν ζην” υποδηλώνει ουσιαστικά το “κατ’ αρετήν ζην”⁸⁶.

Ο ακρογωνιαίος λίθος του στωικισμού έγκειται στην τήρηση μιας αυστηρής ηθικής, μιας ηθικής της “έντιμης πρόθεσης” (Aubenque, 1989), όλα τα υπόλοιπα ήταν αδιάφορα. Αυτό που ενδιέφερε πρωτίστως ήταν η ελευθερία της βούλησης, η εξουσία αυτοπραγίας⁸⁷, η οποία προέκυπτε από τη σωστή εκπαίδευση (Κουμάκης, 1997). Για να κατακτήσει κανείς την ευδαιμονία, πρέπει να είναι απαλλαγμένος από τα πάθη, δηλαδή να διαθέτει καθαρή κριτική ικανότητα και να είναι κυρίαρχος του εαυτού του. Στο σημείο αυτό υπεισέρχεται η διδασκαλία του Επίκτητου αναφορικά με την αταραξία απέναντι στα εξωτερικά γεγονότα, η οποία θα σχολιασθεί παρακάτω. Ως μοναδικό κακό λογίζονταν η φανυλότητα, καθώς εθεωρείτο ότι μόνον αυτή μπορούσε να παραβλάψει την ψυχή. Η εντιμότητα της πρόθεσης μάλιστα, σε συνδυασμό με το πρόταγμα του να ζει κάποιος σύμφωνα με την αρετή και την ηθική της “ευπρέπειας” ή των “καθηκόντων” που εξέφρασε ο Χρυσίππος (Aubenque, 1989), οδηγεί αφεύκτως σύμφωνα με τους στωικούς, σε διεύρυνση της αγάπης, από τον εαυτό του, στα μέλη

⁸⁵ Ενδεικτικά από Στοβαίο “Ανθολόγιον” (I.47, 58 & 60) (“Επικήτου”, “Ἐκ τῶν Ἰαμβλίου” & “Τοῦ αὐτοῦ πρὸς Σωκράτη περὶ ἀρετῆς”): “Ψυχὴ ὁμιλοῦσα ἀρετῇ ἔοικεν ἀνάνω πηγῇ· καὶ γὰρ καθαρὸν καὶ ἀτάραχον καὶ πότιμον καὶ νόστιμον καὶ κοινωνικὸν καὶ πλούσιον καὶ ἀβλαβὲς καὶ ἀνώλεθρον”, “Ψυχὴ ζῶντας ἡμᾶς τῇ ταύτης ἀρετῇ ῥητέον εὖ ζῆν, ὡς ὀφθαλμοῖς ὁρῶντας τῇ τούτων ἀρετῇ καλῶς ὁρᾶν.”, “Ψυχῆς μὲν οὖν ἂν εἴη ἀρετὴ τελεότης καὶ εὐμετρία τῆς ζωῆς, λόγου τε καὶ νοῦ καὶ διανοήσεως ἢ ἀκροτάτης καὶ καθαρωτάτης ἐνέργειας. τὰ δὲ ἔργα τῆς ἀρετῆς ἀγαθοειδῆ, κάλλιστα, νοερά, σπουδαῖα, πλήρη μεσότητος, εὐκαιρίας μετέχοντα, προηγούμενα, τέλους ἀρίστου στοχαζόμενα, χαρίεντα, ὅτι μάλιστα θεωρεῖσθαι.”

⁸⁶ SVF I, 179 (Διογένης Λαέρτιος, Ζήνων, 7.87-88): “Διόπερ πρῶτος ὁ Ζήνων ἐν τῷ Περὶ ἀνθρώπου φύσεως τέλος εἶπε τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν, ὅπερ ἐστὶ κατ’ ἀρετὴν ζῆν· ἅγει γὰρ πρὸς ταύτην ἡμᾶς ἡ φύσις. ὁμοίως δὲ καὶ Κλεάνθης ἐν τῷ Περὶ ἡδονῆς καὶ Ποσειδώνιος καὶ Ἑκάτων ἐν τοῖς Περὶ τελῶν. πάλιν δ’ ἴσον ἐστὶ τὸ κατ’ ἀρετὴν ζῆν τῷ κατ’ ἐμπειρίαν τῶν φύσει συμβαινόντων ζῆν, ὥς φησι Χρυσίππος ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ τελῶν· μέρη γὰρ εἰσιν αἱ ἡμέτεραι φύσεις τῆς τοῦ ὅλου. διόπερ τέλος γίνεται τὸ ἀκολουθῶν τῇ φύσει ζῆν, ὅπερ ἐστὶ κατὰ τε τὴν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν τῶν ὅλων, οὐδὲν ἐνεργοῦντας ὧν ἀπαγορεύειν εἴωθεν ὁ νόμος ὁ κοινός, ὅσπερ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος, διὰ πάντων ἐρχόμενος, ὁ αὐτὸς ὧν τῷ Δίῳ, καθηγεμόνι τούτῳ τῆς τῶν ὄντων διοικήσεως ὄντι· εἶναι δ’ αὐτὸ τοῦτο τὴν τοῦ εὐδαίμονος ἀρετὴν καὶ εὐροίαν βίου, ὅταν πάντα πράττηται κατὰ τὴν συμφωνίαν τοῦ παρ’ ἐκάστῳ δαίμονος πρὸς τὴν τοῦ τῶν ὅλων διοικητοῦ βούλησιν.” καὶ “Επικήτου Διατριβαί” (I.26.2-3 & II.2.2): “πολὺ πρότερον δὲ νόμος βιωτικός ἐστὶν οὗτος τὸ ἀκολουθῶν τῇ φύσει πράττειν. εἰ γὰρ ἐπὶ πάσης ὕλης καὶ περιστάσεως βουλόμεθα τηρῆσαι τὸ κατὰ φύσιν, δηλὸν ὅτι ἐν παντὶ στοχαστέον τοῦ μήτε τὸ ἀκολουθῶν ἡμᾶς ἐκφυγεῖν μήτε παραδέξασθαι τὸ μαχόμενον.”, “εἰ γὰρ προαίρεσιν θέλεις τηρῆσαι κατὰ φύσιν ἔχουσαν, πᾶσά σοι ἀσφάλεια, πᾶσα σοι εὐμάρεια, πρᾶγμα οὐκ ἔχεις.”

⁸⁷ Διογένης Λαέρτιος, 7, 121: “εἶναι γὰρ τὴν ἐλευθερίαν ἐξουσίαν αὐτοπραγίας (...)”.

της οικογενείας του, στον πλησίον του, στην πατρίδα του κ.ο.κ., πρεσβεύοντας κατά μια έννοια, την αδελφότητα των ανθρώπων.

2.4.2 Οι κεντρικές έννοιες στη διδασκαλία του Επίκτητου (50-138 μ.Χ.) και η σύνδεσή τους με την έννοια της προαίρεσης

Ο Επίκτητος γεννήθηκε σκλάβος (από γονείς σκλάβους) στην Ιεράπολη της Φρυγίας. Κατέστη δούλος του Επαφρόδιτου στη Ρώμη και παρέμεινε εκεί και για λίγο διάστημα μετά την απελευθέρωσή του. Όταν διώχθηκαν το 93 μ.Χ. επί Δομιτιανού όλοι οι φιλόσοφοι από την Ιταλία, εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα ανοίγοντας σχολή στη Νικόπολη της Ηπείρου. Δίδαξε πολλά χρόνια και δεν συνέγραψε κανένα βιβλίο. Οι πηγές που μας είναι διαθέσιμες οφείλονται σε έναν από τους μαθητές του, τον Αρριανό από τη Νικομήδεια, ο οποίος συγκέντρωσε τις ομιλίες του, τις γνωστές “Διατριβές”. Από αυτές, μόλις τέσσερις έχουμε στη διάθεσή μας. Από το σύνολο των ομιλιών του Επίκτητου, προέκυψε και μια ανθολογία που αποδίδεται επίσης στον Αρριανό, ένα απάνθισμα σκέψεων που είναι γνωστό ως “Εγχειρίδιον Ἐπικτήτου”. Ο φιλόσοφος ήρθε σε επαφή με τον στωικισμό από τον Ρωμαίο στωικό Μουσόνιο Ρούφο και εν συνεχεία, εντρύφησε και ο ίδιος στη συγκεκριμένη φιλοσοφική σχολή. Οι απόψεις του προσιδιάζουν κατά κύριο λόγο σε αυτές της αρχαίας Στοάς και πολύ λιγότερο σ’ εκείνες της Μέσης.

Κατά την ελληνιστική περίοδο, η διδασκαλία των στωικών, για λόγους που έχουν παρατεθεί σε προηγθέν υποκεφάλαιο, στρέφεται στην ομφαλοσκοπήση του ατόμου και, ειδικότερα, στην αναζήτηση της αλήθειας και της ευδαιμονίας μέσα από τον εσωτερικό εαυτό και εντελώς ξέχωρα από τα εξωτερικά δεδομένα. Στην εποχή δε του Επίκτητου, όπου δεσπάζει η κυριαρχία της κραταιάς ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, το ζητούμενο ήταν η παρηγορία των ανθρώπων και η εύρεση ενός *modus vivendi* που θα μπορούσε να τους βοηθήσει να περιέλθουν σε καθεστώς ψυχικής γαλήνης.

Ο Επίκτητος δεν απευθύνει την ανθρωποκεντρική του διδαχή σε περιορισμένο και εκλεκτό ακροατήριο αλλά σε ολόκληρο τον κόσμο, προσφέροντας έναν οδηγό σχετικά με τον τρόπο επιβίωσής του (Αλατζόγλου, 1997) που φέρει ως πρωτεύοντα στοιχεία την αυτάρκεια, την αυτεξουσιότητα και την αδιαφορία ή την απαξίωση απέναντι στα εγκόσμια, υπογραμμίζοντας παράλληλα την ενεργοποίηση των εσωτερικών δυνάμεων του ανθρώπου, οι οποίες, ακριβώς επειδή εδράζονται στον ίδιο, ανάγονται σε ίδιες δυνάμεις⁸⁸⁻⁸⁹, (μπορούν να) μένουν ανεπηρέαστες από οποιοσδήποτε εξωτερικές συνθήκες ή κακουχίες.

Οι κεντρικές έννοιες στη θεωρία του Επίκτητου ανάγονται στην ελευθερία και την προαίρεση. Κατ’ αρχάς, ως ελεύθερος την εποχή εκείνη νοούνταν ο άνθρωπος που μπορούσε να διάγει τον βίο που επιθυμούσε⁹⁰. Η ελευθερία, όμως, στην οποία αναφέρεται ο Επίκτητος πόρρω απέχει από το περιεχόμενο με το οποίο

⁸⁸ Ἐγχειρίδιον Ἐπικτήτου (I.10.1): “Ἐφ’ ἐκάστου τῶν προσπιπτόντων μέμνησο ἐπιστρέφων ἐπὶ σεαυτὸν ζητεῖν, τίνα δυνάμιν ἔχεις πρὸς τὴν χρῆσιν αὐτοῦ.”

⁸⁹ Ἐπικτήτου Διατριβαί (I.29.4 & 7-8): “τοῦτον τὸν νόμον ὁ θεὸς τέθεικεν καὶ φησὶν “εἰ τι ἀγαθὸν θέλεις, παρὰ σεαυτοῦ λάβε”. σὺ λέγεις “οὐ: ἀλλὰ παρ’ ἄλλου”. μή, ἀλλὰ παρὰ σεαυτοῦ.”, “...Σοὶ οὖν οὐδὲν ἀπειλεῖ; - Εἰ πέπονθα ὅτι ταῦτα οὐδὲν ἐστὶ πρὸς ἐμέ, οὐδέν: εἰ δὲ φοβοῦμαι τι τούτων, ἐμοὶ ἀπειλεῖ. τίνα λοιπὸν δέδοικα; τὸν τίνων ὄντα κύριον; τῶν ἐπ’ ἐμοί; οὐδὲ εἷς ἐστίν. τῶν οὐκ ἐπ’ ἐμοί; καὶ τί μοι αὐτῶν μέλει;”

⁹⁰ Ἐπικτήτου Διατριβαί (IV.1.1): “ἐστὶν ὁ ζῶν ὡς βούλεται, ὃν οὐτ’ ἀναγκάσαι ἐστὶν οὔτε κωλύσαι οὔτε βιάσασθαι, οὐ αἱ ὁρμαὶ ἀνεμπόδιστοι, αἱ ὀρέξεις ἐπιτευκτικά, αἱ ἐκκλίσεις ἀπερίπτωτοι.”

νοηματοδοτούνταν αυτή κατά τους κλασικούς καιρούς, ήτοι δεν πρόκειται σε καμία περίπτωση για πολιτική ελευθερία (ελάχιστα τον απασχόλησε), όπως στον Αριστοτέλη αλλά ηθική και πνευματική (Δραγώνα-Μονάχου, 1997). Κατά την κλασική περίοδο, η έννοια της ελευθερίας τοποθετούνταν εντός του πλαισίου της άσκησης των πολιτικών δικαιωμάτων από τα άτομα που έφεραν πρωταρχικά την ιδιότητα του “πολίτη” μέσα σε μια πόλη-κράτος. Αντιθέτως, στα ελληνιστικά χρόνια, όπου εντάσσεται και η περίοδος της Νέας Στοάς και, κατ’ επέκταση, και ο Επίκτητος, διαπιστώνεται το “πέρασμα” από την ιδιότητα του πολίτη των κλασικών χρόνων, ως φορέα και υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων μέσα σε ένα συγκεκριμένο χωρικά και οργανωμένο πολιτικά μόρφωμα, στην ιδιότητα του “ατόμου”. Παρακολουθούμε, δηλαδή, ότι οι εξελίξεις των ελληνιστικών χρόνων οδήγησαν στην υποχώρηση της ιδιότητας του πολίτη που προτάσσονταν *erga omnes* κατά την κλασική περίοδο και τη διαδοχή στη θέση της, μέσα στη χοάνη των πολυπολιτισμικών βασιλείων που είχαν αναδυθεί μετά τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου, της ιδιότητας του ατόμου που συνεχεται κατά βάση με τη μονάδα, την απομακρυσμένη και διακρινόμενη για τη χαλαρή της σύνδεση με τον κοινωνικό ιστό και την έννοια της συλλογικότητας. Το άτομο ήταν εκείνο που όφειλε να μεριμνήσει για τον εαυτό του και για την κατάκτηση της ευδαιμονίας του μέσα από τις δικές του δυνάμεις. Εκείνο που προείχε ήταν η ελευθερία της βούλησης, η προκύπτουσα από την παιδεία (η οποία παρίστατο και ως προϋπόθεση της ευδαιμονίας)⁹¹ (Κουμάκης, 1997).

Ένα επιπρόσθετο σημαντικό και άμεσα συνδεδεμένο με την ιδιότητα του ατόμου στοιχείο είναι η ιδιότητα του κοσμοπολίτη ανθρώπου που εντοπίζουμε εξακολουθητικά στις Διατριβές του Επίκτητου και η οποία συμβαδίζει με την πρώτη, ως απότοκες και οι δυο ιδιότητες της ρωμαϊκής κυριαρχίας και γενικότερα, των διευρυμένων εδαφικών βασιλείων που συγκροτήθηκαν κατά την ελληνιστική περίοδο. Έτσι, ο Επίκτητος πολύ συχνά παρακινεί το ακροατήριό του να νιώθει πολίτης και μέρος αυτού του κόσμου⁹² προσβλέποντας παράλληλα στην καλλιέργεια της ανθρώπινης αλληλεγγύης⁹³.

Πέραν των ανωτέρω, αυτό που προτάσσεται από τον φιλόσοφο ως ιδανικό ζωής ανάγεται στην καλλίροια του βίου ή αλλιώς, στην “εϋροια βίου”⁹⁴ που προσλαμβάνει το νόημα της αρμονικής, της ακώλυτης και ανεμπόδιστης ροής της ζωής και της ευστάθειας⁹⁵, η οποία καταλήγει στην αταραξία ή ακόμη και στην απάθεια^{96,97}. Ο όρος

⁹¹ Επίκτητου Διατριβαί (II.1.21-25): “ὄνπερ δεῖ κάλλιστόν τ' εἶναι καὶ πρεπωδέστατον τοῖς τῷ ὄντι παιδευομένοις, ἀταραξία ἀφοβία ἐλευθερία. οὐ γὰρ τοῖς πολλοῖς περὶ τούτων πιστευτέον, οἱ λέγουσιν μόνοις ἐξεῖναι παιδεύεσθαι τοῖς ἐλευθέροις, ἀλλὰ τοῖς φιλοσόφοις μᾶλλον, οἱ λέγουσι μόνοις τοὺς παιδευθέντας ἐλευθέρους εἶναι.- Πῶς τοῦτο; -Οὕτως: νῦν ἄλλο τί ἐστὶν ἐλευθερία ἢ τὸ ἐξεῖναι ὡς βουλόμεθα διεξάγειν; "οὐδέν." λέγετε δὴ μοι, ὦ ἄνθρωποι, βούλεσθε ζῆν ἁμαρτάνοντες; "οὐ βουλόμεθα." οὐδεὶς τοίνυν ἁμαρτάνων ἐλευθέρὸς ἐστίν. βούλεσθε ζῆν φοβούμενοι, βούλεσθε λυπούμενοι, βούλεσθε ταρασσόμενοι; "οὐδαμῶς." οὐδεὶς ἄρα οὔτε φοβούμενος οὔτε λυπούμενος οὔτε ταρασσόμενος ἐλευθέρὸς ἐστίν, ὅστις δ' ἀπήλλακται λυπῶν καὶ φόβων καὶ ταραχῶν, οὗτος τῇ αὐτῇ ὁδῷ καὶ τοῦ δουλεύειν ἀπήλλακται. πῶς οὖν ἐτι ὑμῖν πιστεύσομεν, ὦ φίλτατοι νομοθέται; οὐκ ἐπιτρέπομεν παιδεύεσθαι, εἰ μὴ τοῖς ἐλευθέροις; οἱ φιλόσοφοι γὰρ λέγουσιν ὅτι οὐκ ἐπιτρέπομεν ἐλευθέρους εἶναι εἰ μὴ τοῖς πεπαιδευμένοις, τοῦτό ἐστιν ὁ θεὸς οὐκ ἐπιτρέπει.”

⁹² Επίκτητου Διατριβαί (II.10.3): “ἐπὶ τούτοις πολίτης εἶ τοῦ κόσμου καὶ μέρος αὐτοῦ, οὐχ ἓν τῶν ὑπηρετικῶν, ἀλλὰ τῶν προηγουμένων: παρακολουθητικὸς γὰρ εἶ τῇ θεῇ διοικήσει καὶ τοῦ ἐξῆς ἐπιλογιστικός.”

⁹³ Επίκτητου Διατριβαί (III.13): “Ερημία ἐστὶ κατάστασις τις ἀβοηθήτου.”

⁹⁴ Το αυτό συναντήσαμε και στην υποσημείωση 84 (SVF I, 179): “... εἶναι δ' αὐτὸ τοῦτο τὴν τοῦ εὐδαίμονος ἀρετὴν καὶ εὐροίαν βίου...”

⁹⁵ Επίκτητου Διατριβαί (III.24.2): “ὁ γὰρ θεὸς πάντας ἀνθρώπους ἐπὶ τὸ εὐδαιμονεῖν, ἐπὶ τὸ εὐσταθεῖν ἐποίησεν.”

“απάθεια” στην παρούσα περίπτωση φέρει θετικό πρόσημο και λογίζεται ως ύψιστη φιλοσοφική αρετή, καθώς νοείται η ψυχική γαλήνη, η ειρήνη της ψυχής, η ψυχραιμία⁹⁸ και όχι η έλλειψη αντιδράσεων, συγκινήσεων και παθών, η οποία τείνει προς την “αδιαφορία” ή και την “αναισθησία”⁹⁹. Προκειμένου να επιτευχθεί η εύροια βίου και να κατακτηθεί η αταραξία και, συνεπεία αυτής, η ευδαιμονία, απαιτείται να διαφοροποιήσει ο άνθρωπος τον τρόπο θέασης της ζωής του και των εξωτερικών συνθηκών αυτής προσανατολιζόμενος (για την ακρίβεια, την προαίρεσή του χρειάζεται να προσανατολίσει) αποκλειστικά στα έφ’ ήμιν^{100,101}, για τα οποία θα γίνει λόγος παρακάτω.

Μια ακόμη παράμετρος που χρειάζεται να σημειωθεί αδρομερώς εν σχέσει με το ιδεώδες του αδιατάρακτα ροώδους της ζωής, συνέχεται με τη στάση του Επικτήτου απέναντι στο θείο^{102,103} και στο αίσθημα της ενότητας που, όπως διακήρυττε, διέπει

⁹⁶ Επικτήτου Διατριβαί (III.2.16, 12.2 και 5.7): “δίχα ταραχῆς αὐτὰ μανθάνειν, οἷς ἔξεστιν εἰπεῖν “οὐκ ὀργίζομαι, οὐ λυποῦμαι, οὐ φθονῶ, οὐ κωλύομαι, οὐκ ἀναγκάζομαι. τί μοι λοιπόν; εὐσυχολῶ, ἡσυχίαν ἄγω.”, “...ἐπίλεγε ὅτι ‘τοσούτου πωλεῖται ἀπάθεια, τοσούτου ἀταραξία’...ἵνα ἐπ’ ἐκείνῳ ἢ τὸ σὲ μὴ ταραχθῆναι.” και “Ἐμοὶ μὲν γὰρ καταληφθῆναι γένοιτο μηδενὸς ἄλλου ἐπιμελουμένῳ ἢ τῆς προαιρέσεως τῆς ἐμῆς, ἵν’ ἀπαθῆς, ἵν’ ἀκόλυτος, ἵν’ ἀνανάγκαστος, ἵν’ ἐλεύθερος.”

⁹⁷ Ενδεικτικά από “Εγχειρίδιον Επικτήτου” (3.1 & 4.1): “Εφ’ ἐκάστου τῶν ψυχαγωγούντων ἢ χρεῖαν παρεχόντων ἢ στεργομένων μέμνησο ἐπιλέγειν, ὁποῖόν ἐστιν, ἀπὸ τῶν σμικροτάτων ἀρξάμενος· ἂν χύτραν στέργῃς, ὅτι ‘χύτραν στέργω’. κατεαγείσης γὰρ αὐτῆς οὐ ταραχθήσῃ· ἂν παιδίον σαυτοῦ καταφίλῃς ἢ γυναῖκα, ὅτι ἄνθρωπον καταφίλεις· ἀποθανόντος γὰρ οὐ ταραχθήσῃ.”, “ἐὰν ἐπιλέγῃς εὐθὺς ὅτι ‘λούσασθαι θέλω καὶ τὴν ἑμαυτοῦ προαίρεσιν κατὰ φύσιν ἔχουσιν τηρῆσαι’. καὶ ὡσαύτως ἐφ’ ἐκάστου ἔργου. οὕτω γὰρ ἂν τι πρὸς τὸ λούσασθαι γένηται ἐμποδῶν, πρόχειρον ἔσται διότι ‘ἀλλ’ οὐ τοῦτο ἤθελον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑμαυτοῦ προαίρεσιν κατὰ φύσιν ἔχουσιν τηρῆσαι’ οὐ τηρήσω δέ, ἐὰν ἀγανακτῶ πρὸς τὰ γινόμενα.”

⁹⁸ Όπως διαβάζουμε και στον Μάρκο Αυρήλιο (“Τὰ εἰς ἐαυτὸν”): “πομπῆς κενοσπουδία, ἐπὶ σκηνῆς δράματα, ποίμνια, ἀγέλαι, διαδορατισμοί, κυνιδίους ὀστάριον ἐρριμμένον, ψωμίον εἰς τὰς τῶν ἰχθύων δεξαμενάς, μυρμηκῶν ταλαιπωρία καὶ ἀχθοφορία, μυιδίων ἐπτοημένων διαδρομαί, σιγιλάρια νευροσπαστούμενα. χρὴ οὖν ἐν τοῦτοις εὐμενῶς μὲν καὶ μὴ καταφροναττόμενον ἐστάναι, παρακολουθεῖν μέντοι ὅτι τοσούτου ἄξιός ἐκαστός ἐστιν, ὅσου ἄξιά ἐστί ταῦτα, περὶ ἃ ἐσπούδακεν.”

⁹⁹ Διογένης Λαέρτιος (7.1.117) : “Φασὶ δὲ καὶ ἀπαθῆ εἶναι τὸν σοφόν, διὰ τὸ ἀνέμπτωτον εἶναι. εἶναι δὲ καὶ ἄλλον ἀπαθῆ τὸν φαῦλον, ἐν ἴσῳ λεγόμενον τῷ σκληρῷ καὶ ἀτέγκτῳ.”

¹⁰⁰ Επικτήτου Διατριβαί (II.16.47): “...ἔξω ζητῶν ἀεὶ τὴν εὐροίαν καὶ μηδέποτ’ εὐροεῖν δυνάμενος. ἐκεῖ γὰρ αὐτὴν ζητεῖς, οὐ μὴ ἐστίν, ἀφείς ἐκεῖ ζητεῖν, ὅπου ἐστίν.”

¹⁰¹ Ενδεικτικά από “Επικτήτου Διατριβαί” (I.1.7-8, I.1.27, I.12.35, II.2.7-9): “Ὡςπερ οὖν ἦν ἄξιον, τὸ κράτιστον ἀπάντων καὶ κυριεῖον οἱ θεοὶ μόνον ἐφ’ ἡμῖν ἐποίησαν, τὴν χρῆσιν τὴν ὀρθὴν ταῖς φαντασίαις, τὰ δ’ ἄλλα οὐκ ἐφ’ ἡμῖν. ἄρα γε ὅτι οὐκ ἤθελον; ἐγὼ μὲν δοκῶ ὅτι, εἰ ἠδύναντο, κάκεῖνα ἂν ἡμῖν ἐπέτρεψαν: ἀλλὰ πάντως οὐκ ἠδύναντο.”, “Τί οὖν δεῖ πρόχειρον ἔχειν ἐν τοῖς τοιούτοις;” τί γὰρ ἄλλο ἢ τί ἐμόν καὶ τί οὐκ ἐμόν καὶ τί μοι ἔξεστιν καὶ τί μοι οὐκ ἔξεστιν;”, “τί οὖν ἐπισπᾶς σεαυτῷ ταῦτα ὧν ἀνυπεύθυνος εἶ; τοῦτό ἐστιν ἐαυτῷ παρέχειν πράγματα”, “Διὰ τοῦτο ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν ὑπομνησκοντα, ἵνα παρασκευάζεται πρὸς τὴν δίκην, ἔφη “οὐ δοκῶ οὖν σοὶ ἅπαντι τῷ βίῳ πρὸς τοῦτο παρασκευάζεσθαι;” - “Ποῖαν παρασκευήν;” - “Τετήρηκα”, φησίν, “τὸ ἐπ’ ἐμοί.”

¹⁰² Επικτήτου Διατριβαί (I.12.1,7-9, 16, 25-26, 32): “Περὶ θεῶν οἱ μὲν τινὲς εἰσιν οἱ λέγοντες μὴδ’ εἶναι τὸ θεῖον, οἱ δ’ εἶναι μὲν, ἀργὸν δὲ καὶ ἀμελὲς καὶ μὴ προνοεῖν μηδενός: (...) πάντα οὖν ταῦτα ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς ἐπεσκεμμένος τὴν αὐτοῦ γνώμην ὑποτέταχεν τῷ διοικῶντι τὰ ὅλα καθάπερ οἱ ἀγαθοὶ πολῖται τῷ νόμῳ τῆς πόλεως. ὁ δὲ παιδευόμενος ταύτην ὀφείλει τὴν ἐπιβολὴν ἔχων ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ παιδεύεσθαι “πῶς ἂν ἐποίμην ἐγὼ ἐν παντὶ τοῖς θεοῖς καὶ πῶς ἂν εὐαρεστοίην τῇ θείᾳ διοικήσει καὶ πῶς ἂν γενοίμην ἐλεύθερος; “ἐλεύθερος γὰρ ἐστίν, ὃ γίνεται πάντα κατὰ προαίρεσιν καὶ ὃν οὐδεὶς δύναται κωλύσαι (...) τὸ παιδεύεσθαι τοῦτ’ ἐστὶ μανθάνειν ἕκαστα οὕτω θέλειν ὥς γίνεται. πῶς δὲ γίνεται; ὥς διέταξεν αὐτὰ ὁ διατάσσων. (...) θ’ ἐκάστω σῶμα καὶ μέρη τοῦ σώματος καὶ κτήσιν καὶ κοινωνοῦς ἔδωκεν. (...) ἀγανακτήσεις δὲ καὶ δυσαρεστήσεις τοῖς ὑπὸ τοῦ Διὸς διατεταγμένοις, ἃ ἐκεῖνος μετὰ τῶν Μοιρῶν παρουσῶν καὶ ἐπικλωθουσῶν σου τὴν γένεσιν ὥρισεν καὶ διέταξεν; οὐκ οἶσθα[ς], ἡλικὸν μέρος πρὸς τὰ ὅλα; τοῦτο δὲ κατὰ τὸ σῶμα, ὥς κατὰ γε τὸν λόγον οὐδὲν χείρων τῶν θεῶν οὐδὲ μικρότερος; λόγου γὰρ μέγεθος οὐ μήκει οὐδ’ ὕψει κρίνεται, ἀλλὰ δόγμασιν (...) οὐ μᾶλλον εὐχαριστεῖς τοῖς θεοῖς, ὅτι σε ἐπάνω τούτων ἀφῆκαν ὅσα μὴδ’ ἐποίησαν ἐπὶ σοί, μόνον δ’ ὑπεύθυνον ἀπέφηναν τῶν ἐπὶ σοί;”

¹⁰³ Επικτήτου Διατριβαί (I.14.1-14): “Πυθομένου δέ τινας, πῶς ἂν τις πεισθεῖη, ὅτι ἕκαστον τῶν ὑπ’ αὐτοῦ πραττομένων ἐφορᾶται ὑπὸ τοῦ θεοῦ, Οὐ δοκεῖ σοι, ἔφη, ἠνδῶσθαι τὰ πάντα;

- Δοκεῖ, ἔφη.

- Τί δέ; συμπαθεῖν τὰ ἐπίγεια τοῖς οὐρανίοις οὐ δοκεῖ σοι;

- Δοκεῖ, ἔφη.

- Πόθεν γὰρ οὕτω τεταγμένως καθάπερ ἐκ προστάγματος τοῦ θεοῦ, ὅταν ἐκεῖνος εἴπῃ τοῖς φυτοῖς ἀνθεῖν, ἀνθεῖ, ὅταν εἴπῃ βλαστάνειν, βλαστάνει, ὅταν ἐκφέρειν τὸν καρπὸν, ἐκφέρει, ὅταν πεπαίνειν, πεπαίνει, ὅταν πάλιν ἀποβάλλειν καὶ φυλλορρόεῖν καὶ αὐτὰ εἰς αὐτὰ συνειλούμενα ἐφ’ ἡσυχίας μένειν καὶ ἀναπαύεσθαι, μένει καὶ

όλο το σύμπαν, το αἶδιο και ανώλεθρο σύμπαν, ότι δηλαδή, τα επίγεια και τα επουράνια είναι ένα συνεκτικό και οργανικά αρμολογημένο σύνολο με άριστη ευταξία, όπως επίσης και ότι ο κόσμος είναι οργανωμένος από τον Θεό με λογική μέθοδο και κυβερνάται με πρόνοια από έλλογο νόμο. Από το σύνολο των “Διατριβών” εμφανίζεται η βαθιά του πίστη στην ύπαρξη του Θεού¹⁰⁴ (εναλλάσσεται δε η χρήση ενικού-πληθυντικού αριθμού ανάμεσα στον “Θεό” και στους “Θεούς”¹⁰⁵) και στην πρόνοιά Του¹⁰⁶, πεποιθήσεις που συνιστούν, κατά τον φιλόσοφο, βασικές προϋποθέσεις για την ευημερία του ατόμου. Ο κάθε άνθρωπος αποτελεί απόσπασμα του Θεού¹⁰⁷, ένα μικρό απείκασμά Του, Τον έχει πατέρα και κηδεμόνα (“τὸ δὲ τὸν θεὸν ποιητὴν ἔχειν καὶ πατέρα καὶ κηδεμόνα”) και τα πάντα επιβλέπονται από Αυτόν (Διατριβή Ι. 14.2¹⁰⁸. Δελλής, 1997). Επιπλέον, για κάθε άνθρωπο υπάρχει ένας “αγαθός δαίμονας”^{109,110}, όπως τόσο εκφραστικά περιγράφει στον πρώτο τόμο της

αναπαύεται; πόθεν δὲ πρὸς τὴν αὔξησιν καὶ μείωσιν τῆς σελήνης καὶ τὴν τοῦ ἡλίου πρόσοδον καὶ ἄφοδον τοσαύτη παραλλαγή καὶ ἐπὶ τὰ ἐναντία μεταβολὴ τῶν ἐπιγείων θεωρεῖται; ἀλλὰ τὰ φυτὰ μὲν καὶ τὰ ἡμέτερα σώματα οὕτως ἐνδέδεται τοῖς ὅλοις καὶ συμπεπονθεν, αἱ ψυχαὶ δ' αἱ ἡμέτεραι οὐ πολὺ πλεόν; ἀλλ' αἱ ψυχαὶ μὲν οὕτως εἰσὶν ἐνδεδεμένα καὶ συναφεῖς τῷ θεῷ ἅτε αὐτοῦ μόρια οὔσαι καὶ ἀποσπάσματα, οὐ παντὸς δ' αὐτῶν κινήματος ἅτε οἰκείου καὶ συμφυοῦς ὁ θεὸς αἰσθάνεται; ἀλλὰ σὺ μὲν περὶ τῆς θείας διοικήσεως καὶ περὶ ἐκάστου τῶν θείων, ὁμοῦ δὲ καὶ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἐνθυμείσθαι δύναισαι καὶ ἅμα μὲν αἰσθητικῶς ἀπὸ μυρίων πραγμάτων κινεῖσθαι, ἅμα δὲ διανοητικῶς, ἅμα δὲ συγκαταθετικῶς, τοῖς δ' ἀνανευστικῶς ἢ ἐφεκτικῶς, τύπους δὲ τοσοῦτους ἀφ' οὗτω πολλῶν καὶ ποικίλων πραγμάτων ἐν τῇ σαυτοῦ ψυχῇ φυλάττεις καὶ ἀπ' αὐτῶν κινούμενος εἰς ἐπινοίας ὁμοειδεῖς ἐμπίπτεις τοῖς πρώτως τετυπωκόσι τέχναις τ' ἄλλην ἐπ' ἄλλη καὶ μνήμας ἀπὸ μυρίων πραγμάτων διασφύζεις; ὁ δὲ θεὸς οὐχ οἷός τ' ἐστὶ πάντα ἐφορᾶν καὶ πᾶσιν συμπαρεῖναι καὶ ἀπὸ πάντων τινὰ ἴσχειν διάδοσιν; ἀλλὰ φωτίζειν οἷός τ' ἐστὶν ὁ ἥλιος τηλικούτον μέρος τοῦ παντός, ὀλίγον δὲ τὸ ἀφώτιστον ἀπολιπεῖν ὅσον οἶον τ' ἐπέχεσθαι ὑπὸ σκιάς, ἦν ἢ γῆ ποιεῖ; ὁ δὲ καὶ τὸν ἥλιον αὐτὸν πεποιηκὼς καὶ περιάγων μέρος ὄντ' αὐτοῦ μικρὸν ὥς πρὸς τὸ ὅλον, οὗτος δ' οὐ δύναται πάντων αἰσθάνεσθαι; Ἀλλ' ἐγὼ, φησὶν, οὐ δύναμαι πᾶσιν ἅμα τούτοις παρακολουθεῖν.

- Τοῦτο δὲ σοὶ καὶ λέγει τις, ὅτι ἴσῃς ἔχεις δύναμιν τῷ Διί; ἀλλ' οὐκ οὐδὲν ἤττον καὶ ἐπίτροπον ἐκάστω παρέστησεν τὸν ἐκάστου δαίμονα καὶ παρέδωκεν φυλάσσειν αὐτὸν αὐτῷ καὶ τοῦτον ἀκοίμητον καὶ ἀπαρλόγιστον. τίνι γὰρ ἄλλω κρείττονι καὶ ἐπιμελεστερῷ φύλακι παρέδωκεν ἡμῶν ἕκαστον; ὥσθ', ὅταν κλείσητε τὰς θύρας καὶ σκότος ἐνδον ποιήσητε, μέμνησθε μηδέποτε λέγειν ὅτι μόνοι ἐστέ: οὐ γὰρ ἐστέ, ἀλλ' ὁ θεὸς ἐνδον ἐστὶ καὶ ὁ ὑμέτερος δαίμων ἐστίν. καὶ τίς τούτοις χρεῖα φωτὸς εἰς τὸ βλέπειν τί ποιεῖτε;”

(Ι.16.16-18): “οὐκ ἔδει καὶ σκάπτοντας καὶ ἀροῦντας καὶ ἐσθίοντας ἄδειν τὸν ὕμνον τὸν εἰς τὸν θεόν; “μέγας ὁ θεὸς, ὅτι ἡμῖν παρέσχεν ὄργανα ταῦτα δι' ὧν τὴν γῆν ἐργασόμεθα: μέγας ὁ θεός, ὅτι χεῖρας δέδωκεν, ὅτι κατάποσιν, ὅτι κοιλίαν, ὅτι αὔξεσθαι λεληθότως, ὅτι καθεύδοντας ἀναπνεῖν. “ταῦτα ἐφ' ἐκάστου ἐφρυνεῖν ἔδει καὶ τὸν μέγιστον καὶ θεϊότατον ὕμνον ἐφρυνεῖν, ...”

¹⁰⁴ Ἐπικτήτου Διατριβαί (Ι.1.17, ΙΙ.14.11): “τί οὖν; δεῖ τὰ ἐφ' ἡμῖν βέλτιστα κατασκευάζειν, τοῖς δ' ἄλλοις χρῆσθαι ὡς πέφυκεν. “πῶς οὖν πέφυκεν;” ὡς ἂν ὁ θεὸς θέλῃ.”, “λέγουσιν οἱ φιλόσοφοι, ὅτι μαθεῖν δεῖ πρῶτον τοῦτο, ὅτι ἐστὶ θεὸς καὶ προνοεῖ τῶν ὅλων καὶ οὐκ ἐστὶ λαθεῖν αὐτὸν οὐ μόνον ποιοῦντα, ἀλλ' οὐδὲ διανοοῦμενον ἢ ἐνθυμούμενον: εἴτα ποιοῖ τινες εἰσίν.”

¹⁰⁵ Ἴσως ἡ πρώτη φορά που γίνεται αὐτός ο διαχωρισμός βρίσκεται στην Απολογία Σωκράτους: “Τί ποτε λέγει ὁ θεός, καὶ τί ποτε αἰνίττεται;” (21b)

¹⁰⁶ Το αὐτὸ συναντούμε, μεταξύ ἄλλων, καὶ στον “Ζήνωνα” του Διογένη Λαέρτιου (7.138): “Τὸν δὲ κόσμον διοικεῖσθαι κατὰ νοῦν καὶ πρόνοιαν...”

¹⁰⁷ Ἐπικτήτου Διατριβαί (Ι.9.14): “ὁ τοίνυν τῇ διοικήσει τοῦ κόσμου παρηκολουθηκὼς καὶ μεμαθηκὼς, ὅτι “τὸ μέγιστον καὶ κυριώτατον καὶ περιεκτικώτατον πάντων τοῦτο ἐστὶ τὸ σύστημα τὸ ἐξ ἀνθρώπων καὶ θεοῦ, ἀπ' ἐκείνου δὲ τὰ σπέρματα καταπέπτωκεν οὐκ εἰς τὸν πατέρα τὸν ἐμὸν μόνον οὐδ' εἰς τὸν πάππον, ἀλλ' εἰς ἅπαντα μὲν τὰ ἐπὶ γῆς γεννώμενά τε καὶ φυόμενά.”

¹⁰⁸ “Πυθομένου δὲ τινος, πῶς ἂν τις πεισθεῖ, ὅτι ἕκαστον τῶν ὑπ' αὐτοῦ πραττομένων ἐφορᾶται ὑπὸ τοῦ θεοῦ, Οὐ δοκεῖ σοι, ἔφη, ἡνῶσθαι τὰ πάντα;. Δοκεῖ, ἔφη”.

¹⁰⁹ Κάτι ἀντίστοιχο συναντούμε καὶ στον “Φαίδωνα” του Πλάτωνα (107d-108a2): “λέγεται δὲ οὕτως, ὡς ἄρα τελευτήσαντα ἕκαστον ὁ ἐκάστου δαίμων, ὅσπερ ζῶντα εἰλῆχει, οὗτος ἄγειν ἐπιχειρεῖ εἰς δὴ τινὰ τόπον, οἱ δὲ τοὺς ξυλλεγέντας διαδικασμένους εἰς Ἄιδου πορεύεσθαι, μετὰ ἡγεμόνος ἐκείνου ᾧ δὴ προστέτακται τοὺς ἐνθὲνδε ἐκείσε πορεύσαι· τυχόντας δὲ ἐκεῖ ὧν δὴ τυχεῖν καὶ μείναντας ὧν χρὴ χρόνον, ἄλλος δεῦρο πάλιν ἡγεμὼν κομίζει, ἐν πολλαῖς χρόνον καὶ μακραῖς περιόδοις. ἐστὶ δὲ ἄρα ἡ πορεία οὐχ ὡς ὁ Αἰσχύλου Τηλέφος λέγει· ἐκεῖνος μὲν γὰρ ἀπλὴν οἰμὸν φησιν εἰς Ἄιδου φέρειν· ἡ δ' οὕτε ἀπλὴ οὕτε μία φαίνεται μοι εἶναι· οὐδὲ γὰρ ἂν ἡγεμόνων ἔδει”, καθὼς ἐπίσης καὶ στον “Τίμαιο” του ἰδίου (ενδεικτικά 44d-45b & 90c): “Τὰς μὲν δὲ θείας περιόδους δύο οὕσας, τὸ τοῦ παντός σχῆμα ἀπομιμησάμενοι περιφερὲς οὐ, εἰς σφαιροειδὲς σῶμα ἐνέδησαν, τοῦτο δ' νῦν κεφαλὴν ἐπονομάζομεν, δ' θεϊότατον τέ ἐστὶν καὶ τῶν ἐν ἡμῖν πάντων δεσποτοῦν καὶ πάν το σώμα παρέδωσαν ὑπηρεσίαν αὐτῷ συναθροίσαντες θεοί, κατανοήσαντες ὅτι πασῶν ὅσαι κινήσεις ἔσονται μετέχοι (...) ὅθεν δὴ μήκος το σώμα ἔσχειν, ἑκτάτα τε κῶλα καὶ καμπτά ἐφρυσεν τέτταρα θεοῦ μηχανησαμένου πορείαν, οἷς ἀντιλαμβανόμενον καὶ

Διατριβής του: “Μήπως σου λέει κανείς ότι έχεις δύναμη όση και ο Δίας; Αφού αυτός, βέβαια, ούτε λίγο ούτε πολύ, έχει βάλει δίπλα στον καθένα χωριστά, για να τον φροντίζει, την προσωπική του θεότητα· και τον παρέδωσε σ’ αυτή για να τον φυλάει, και αυτή είναι άγρυπνη και αξεγέλαστη. Γιατί, σε ποιον άλλο φύλακα, πιο καλό κι επιμελή, θα μπορούσε να παραδώσει καθέναν μας; Επομένως, όταν κλείσετε τις πόρτες και είναι σκοτεινά, να θυμάστε να μη λέτε ποτέ ότι είστε μόνοι· γιατί δεν είστε, αφού ο θεός και η προσωπική σας θεότητα βρίσκονται εκεί”¹¹¹ (Επίκτητος, Διατριβή Α’, 2002, σ. 187). Ο “αγαθός δαίμονας” φέρει την έννοια του εσωτερικού παραστάτη του ατόμου, το θείο μέρος του ανθρώπου^{112,113} που ταυτίζεται με τον ορθό λόγο και δεν αφορά βεβαίως τον εξωτερικό “φύλακα-άγγελο” που είθισται να ονομάζουμε σήμερα, πράγμα που αποσαφηνίζεται περισσότερο στο αμέσως επόμενο χωρίο¹¹⁴. Ο άνθρωπος λοιπόν, πρέπει να θεωρεί εαυτόν ως αδιάσπαστο μέρος αυτού του κόσμου¹¹⁵, αντίληψη που εδράζεται αφενός στην πεποίθηση της στωικής φιλοσοφίας περί ενότητας του σύμπαντος με την ανθρωπότητα και αφετέρου στη συγγένεια που συνδέει όλους τους ανθρώπους με το θείο (την οποία τη συναντάμε και σε άλλους φιλοσόφους¹¹⁶) και όχι ως μεμονωμένο ον, λαμβάνοντας αποφάσεις με

ἀπεριδόμενον διά πάντων τόπων πορεύεσθαι δυνατόν γέγονε, τήν τοῦ θειοτάτου καὶ ἱερωτάτου φέρον οἰκῆσιν ἐπάνωθεν ἡμῶν.” καὶ “τό δέ δὴ περὶ τοῦ κυριωτάτου παρ’ ἡμῖν ψυχῆς εἶδους διανοεῖσθαι δεῖ τῆδε, ὡς ἄρα αὐτό δαίμονα θεό: ἐκάστω δέδωκεν, τοῦτο ὃ δὴ φαμεν οἰκεῖν μὲν ἡμῶν ἐπ’ ἄκρῳ τῷ σώματι, πρὸς δέ τὴν ἐν οὐρανῷ συγγένειαν ἀπὸ γῆς ἡμᾶς αἶρειν ὡς ὄντας φυτὸν οὐκ ἔγγειον ἀλλὰ οὐράνιον”.

¹¹⁰ Διογένης Λαέρτιος, 7, 136-151 (Ζήνων): “Φασὶ δ’ εἶναι καὶ τινες δαίμονας ἀνθρώπων συμπαθείαν ἔχοντας, ἐπὶ πταῖς τῶν ἀνθρωπείων πραγμάτων· καὶ ἥρως τὰς ὑπολειπόμενας τῶν σπουδαίων ψυχᾶς.”

¹¹¹ Ἐπικτήτου Διατριβαί (I.14.11-13): “-Τοῦτο δέ σοι καὶ λέγει τις, ὅτι ἴσῃν ἔχεις δύναμιν τῷ Δί: ἀλλ’ οὐδὲν ἤττον καὶ ἐπίτροπον ἐκάστω παρέστησεν τὸν ἐκάστου δαίμονα καὶ παρέδωκεν φυλάσσειν αὐτὸν αὐτῷ καὶ τοῦτον ἀκοίμητον καὶ ἀπαράλογιστον. τί νῦν ἄλλω κρείττονι καὶ ἐπιμελεστέρω φύλακι παρέδωκεν ἡμῶν ἕκαστον; ὥσθ’, ὅταν κλείσῃς τὰς θύρας καὶ σκότος ἔνδον ποιήσῃς, μέμνησθε μὴδέποτε λέγειν ὅτι μόνοι ἐστέ: οὐ γὰρ ἐστέ, ἀλλ’ ὁ θεὸς ἔνδον ἐστὶ καὶ ὁ ὑμέτερος δαίμων ἐστίν.”

¹¹² Ἐπικτήτου Διατριβαί (II.8.11): “σὺ ἀπόσπασμα εἶ τοῦ θεοῦ: ἔχεις τι ἐν σεαυτῷ μέρος ἐκεῖνου”.

¹¹³ Ἐπικτήτου Διατριβαί (I.14.14): “ὁ θεὸς ἔνδον ἐστὶ καὶ ὁ ὑμέτερος δαίμων ἐστίν.”

¹¹⁴ Ἐπικτήτου Διατριβαί (I.14.15-17): “τοῦτῳ τῷ θεῷ ἔδει καὶ ὑμᾶς ὀμνύνειν ὅρκον, οἷον οἱ στρατιῶται τῷ Καίσαρι. ἀλλ’ ἐκεῖνοι μὲν τὴν μισθοφορίαν λαμβάνοντες ὀμνύουσιν πάντων προτιμήσειν τὴν τοῦ Καίσαρος σωτηρίαν, ὑμεῖς δὲ τοσοῦτον καὶ τηλικούτων ἡξιωμένοι οὐκ ὁμόσετε ἢ ὁμόσαντες οὐκ ἐμμενεῖτε; καὶ τί ὁμόσετε; μὴ ἀπειθήσειν μὴδέποτε μὴδ’ ἐγκαλέσειν μὴδὲ μέμψεσθαι τινὶ τῶν ὑπ’ ἐκεῖνου δεδομένων μὴδ’ ἄκοντες ποιήσειν τὴν πείσεσθαι τῶν ἀναγκαίων. ὁμοίος γε ὅρκος οὗτος ἐκεῖνῳ; ἐκεῖ μὲν ὀμνύουσιν αὐτοῦ μὴ προτιμήσειν ἕτερον, ἐνταῦθα δ’ αὐτοὺς ἀπάντων.”

¹¹⁵ Ἐπικτήτου Διατριβαί (I.3.1-6): “Εἰ ταῦτα ἐστὶν ἀληθῆ τὰ περὶ τῆς συγγενείας τοῦ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων λεγόμενα ὑπὸ τῶν φιλοσόφων, τί ἄλλο ἀπολείπεται τοῖς ἀνθρώποις ἢ τὸ τοῦ Σωκράτους, μὴδέποτε πρὸς τὸν πυθόμενον ποδαπὸς ἐστὶν εἰπεῖν ὅτι Ἀθηναῖος ἢ Κορίνθιος, ἀλλ’ ὅτι κόσμιος;...ἢ δὴλον ὅτι ἀπὸ τοῦ κυριωτέρου καὶ περιέχοντος οὐ μόνον αὐτὴν ἐκείνην τὴν γωνίαν, ἀλλὰ καὶ ὅλην σου τὴν οἰκίαν καὶ ἀπλῶς ὅθεν σου τὸ γένος τῶν προγόνων εἰς σὲ κατελήλυθεν ἐντεῦθεν ποθεν καλεῖς σεαυτὸν Ἀθηναῖον καὶ Κορίνθιον; ὁ τοῖνυν τῇ διοικήσει τοῦ κόσμου παρηκολουθηκὼς καὶ μεμαθηκὼς, ὅτι τὸ μέγιστον καὶ κυριώτατον καὶ περιεκτικώτατον πάντων τοῦτο ἐστὶ τὸ σύστημα τὸ ἐξ ἀνθρώπων καὶ θεοῦ, ἀπ’ ἐκεῖνου δὲ τὰ σπέρματα καταπέπτωκεν οὐκ εἰς τὸν πατέρα τὸν ἐμὸν μόνον οὐδ’ εἰς τὸν πάππον, ἀλλ’ εἰς ἅπαντα μὲν τὰ ἐπὶ γῆς γεννώμενά τε καὶ φυόμενα, προηγουμένως δ’ εἰς τὰ λογικά...”

¹¹⁶ Ενδεικτικά: στον Διογένη Λαέρτιο (7.147) διαβάζουμε: “Θεὸν δ’ εἶναι ζῶον ἀθάνατον, λογικόν, τέλειον ἢ νοερὸν ἐν εὐδαιμονίᾳ, κακοῦ παντὸς ἀνεπίδεκτον, προνοητικὸν κόσμου τε καὶ τῶν ἐν κόσμῳ· μὴ εἶναι μέντοι ἀνθρωπομορφον. Εἶναι δὲ τὸν μὲν δημιουργὸν τῶν ὅλων καὶ ὥσπερ πατέρα πάντων κοινῶς τε καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ τὸ διῆκον διὰ πάντων, ὃ πολλὰς προσηγορίας προσονομάζεται κατὰ τὰς δυνάμεις. Δία μὲν γὰρ φασὶ δ’ ὃν τὰ πάντα, Ζῆνα δὲ καλοῦσι παρ’ ὅσον τοῦ ζῆν αἰτιὸς ἐστὶν ἢ διὰ τοῦ ζῆν κεχώρηκεν, Ἀθηνᾶν δὲ κατὰ τὴν εἰς αἰθέρα διάτασιν τοῦ ἡγεμονικοῦ αὐτοῦ, Ἥραν δὲ κατὰ τὴν εἰς ἀέρα, καὶ Ἥφαιστον κατὰ τὴν εἰς τὸ τεχνικὸν πῦρ, καὶ Ποσειδῶνα κατὰ τὴν εἰς τὸ ὕγρον, καὶ Δήμητραν κατὰ τὴν εἰς γῆν· ὁμοίως δὲ καὶ τὰς ἄλλας προσηγορίας ἐχόμενοι τινος οἰκειότητος ἀπέδοσαν.”, του ἰδίου (7.136-138): “Ἐν τ’ εἶναι θεὸν καὶ νοῦν καὶ εἰμαρμένην καὶ Δία· πολλὰς τ’ ἐτέρας ὀνομασίας προσονομάζεσθαι. κατ’ ἀρχὰς μὲν οὖν καθ’ αὐτὸν ὄντα τρέπειν τὴν πᾶσαν οὐσίαν δι’ ἀέρος εἰς ὕδωρ· καὶ ὥσπερ ἐν τῇ γονῇ τὸ σπέρμα περιέχεται, οὕτω καὶ τοῦτον σπερματικὸν λόγον ὄντα τοῦ κόσμου, τοιόνδε ὑπολείπεσθαι ἐν τῷ ὑγρῷ, εὐεργὸν αὐτῷ ποιοῦντα τὴν ὕλην πρὸς τὴν τῶν ἐξῆς γένεσιν”, SVF I.87: “οὐσίαν δὲ εἶναι τὴν τῶν ὄντων πάντων πρώτην ὕλην, ταύτην δὲ πᾶσαν αἰδίων καὶ οὔτε πλεῖον γιγνομένην οὔτε ἐλάττω” τὰ δὲ μέρη ταύτης οὐκ αἰετὰ διαμένειν ἀλλὰ διαιρεῖσθαι καὶ συγχεῖσθαι. διὰ ταύτης δὲ διαθεῖν τὸν τοῦ παντὸς λόγον, ὃν ἐνιοὶ εἰμαρμένην καλοῦσιν, οἷόνπερ καὶ ἐν τῇ γονῇ τὸ σπέρμα (...) αὐτὸν τὸν θεὸν τὸν ἐκ

αναγωγή στο σύνολο, όπως ακριβώς θα ενεργούσε το χέρι ή το πόδι που, αν μπορούσε το καθένα να αντιληφθεί τη φύση, δεν θα επιθυμούσε κάτι άλλο παρά μόνο σε σχέση με το σύνολο (“ὥσπερ ἄν, εἰ ἡ χεὶρ ἢ ὁ πούς λογισμὸς εἶχον καὶ παρηκολούθουν τῇ φυσικῇ κατασκευῇ, οὐδέποτε ἄν ἄλλως ὥρμησαν ἢ ὠρέχθησαν ἢ ἐπανενεγκόντες ἐπὶ τὸ ὅλον”, Διατριβαί, Β 10.1-4). Πέραν αυτού, οφείλει ακόμη να διαθέτει τη σωστή αντίληψη για τους θεούς, ήτοι, όχι μόνο να πιστεύει στην ύπαρξή τους αλλά και στο γεγονός ότι εξουσιάζουν τον κόσμο σωστά και δίκαια υπακούοντάς τους. Τότε εναρμονίζεται με τον εαυτό του, άλλως ειπείν, ευθυγραμμίζεται με το τμήμα του εκείνο που προσιδιάζει στο θεϊκό του στοιχείο (όπως θα συναντήσουμε ακολούθως: “Ἀλλὰ τί λέγει ὁ Ζεὺς;... ἐδώκαμέν σοι μέρος τι ἡμέτερον”, Ἐπικτήτου Διατριβαί: Ι.1.10-13) και την ατομική του φύση.

Ολόκληρη η διδασκαλία των στωικών όλων των περιόδων (Αρχαίας, Μέσης και Νέας Στοάς) συμπυκνώνεται ακροθιγώς στην προτροπή να βιοί κανείς σε συμφωνία με τον λόγο, τη φύση (τις φυσικές του τάσεις ευθυγραμμιζόμενες με τον λόγο της φύσης) και την αρετή, την οποία, παρεμπιπτόντως, θεωρούσαν διδακτή¹¹⁷, ωστόσο επιτυγχάνεται μόνον από τον σοφό άνθρωπο, ένα ιδεώδες ανθρώπου, ο οποίος είναι δυσεύρετος, αν όχι ανεύρετος (Μάνος, 2002). Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι είναι το πρόσωπο εκείνο, ο ιεροφάντης της τέχνης του ζην, ο οποίος έχει κατακτήσει την πληρότητα σε όλες τις αρετές¹¹⁸ και τελεί σε καθεστώς ευδαιμονίας χωρίς να μπορεί να τρωθεί από δύστυνες περιστάσεις, διατηρώντας

τῆς ἀπάσης οὐσίας ἰδίως ποιόν, ὃς δὴ ἄφθαρτός ἐστι καὶ ἀγέννητος, δημιουργὸς ὢν τῆς διακοσμήσεως, κατὰ χρόνον ποιάς περιόδους ἀναλίσκων εἰς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν οὐσίαν καὶ πάλιν ἐξ ἑαυτοῦ γεννῶν”.

¹¹⁷ Το αὐτὸ συναντάμε καὶ στον “Πλάτωνος ἐκ τοῦ Κλειτοφῶντος” ἀπὸ Στοβαῖο “Ἀνθολόγιον” (90): “Τούτοις δὴ τοῖς λόγοις παγκάλως λεγομένοις, ὡς διδασκὸν ἀρετὴν, καὶ πάντων ἑαυτοῦ δεῖ μάλιστα ἐπιμελεῖσθαι, σχεδὸν οὐτ’ ἀντεῖπον πόποτε οὐτ’ οἶμαι μὴ ποτε ὕστερον ἀντεῖπω.”

¹¹⁸ Ενδεικτικά: SVF 1, 190: “ταῦτ εἶναι φησιν ὁ Ζήνων ὅσα οὐσίας μετέχει· τῶν δ’ ὄντων τὰ μὲν ἀγαθὰ τὰ δὲ κακὰ τὰ δὲ ἀδιάφορα. ἀγαθὰ μὲν τὰ τοιαῦτα, φρόνησιν δικαιοσύνην σωφροσύνην ἀνδρείαν καὶ πᾶν ὃ ἐστὶν ἀρετὴ ἢ μετέχον ἀρετῆς· κακὰ δὲ τὰ τοιαῦτα, ἀφροσύνην ἀδικίαν ἀκολασίαν δειλίαν καὶ πᾶν ὃ ἐστὶ κακία ἢ μετέχον κακίας· ἀδιάφορα δὲ τὰ τοιαῦτα, ζῶν θάνατον δόξαν ἀδοξίαν πόνον ἡδονὴν πλοῦτον πενίαν νόσον ὑγίειαν καὶ τὰ τούτοις ὅμοια. τῶν δ’ ἀγαθῶν τὰ μὲν εἶναι ἀρετὰς τὰ δ’ οὐ· φρόνησιν μὲν οὖν καὶ σωφροσύνην [καὶ δικαιοσύνην] καὶ ἀνδρείαν ἀρετὰς, χαρὰν δὲ καὶ εὐφροσύνην καὶ θάρρος καὶ βούλησιν καὶ τὰ παραπλήσια οὐκ εἶναι ἀρετὰς. τῶν δ’ ἀρετῶν τὰς μὲν ἐπιστήμας τινῶν καὶ τέχνας τὰς δ’ οὐ· φρόνησιν μὲν οὖν καὶ σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην καὶ ἀνδρείαν ἐπιστήμας εἶναι τινῶν καὶ τέχνας, μεγαλοψυχίαν δὲ καὶ ῥώμην καὶ ἰσχὺν ψυχῆς οὐτ’ ἐπιστήμας τινῶν εἶναι οὔτε τέχνας. ἀνάλογον δὲ καὶ τὸν κακῶν τὰ μὲν εἶναι κακίας τὰ δ’ οὐ· ἀφροσύνην μὲν οὖν καὶ ἀκολασίαν καὶ ἀδικίαν καὶ δειλίαν καὶ μικροψυχίαν καὶ ἀδυναμίαν κακείας εἶναι, λύπην δὲ καὶ φόβον καὶ τὰ παραπλήσια οὐκ εἶναι κακίας. τῶν δὲ κακιῶν τὰς μὲν εἶναι ἀγνοίας τινῶν καὶ ἀτεχνίας τὰς δ’ οὐ· ἀφροσύνην μὲν οὖν καὶ ἀκολασίαν καὶ ἀδικίαν καὶ δειλίαν ἀγνοίας [...], SVF 374: “νομίσας γοῦν ὁ Ἀρίστων μίαν εἶναι τῆς ψυχῆς δύναμιν, ἣ λογιζόμεθα, καὶ τὴν ἀρετὴν τῆς ψυχῆς ἔθετο μίαν, ἐπιστήμην ἀγαθῶν καὶ κακῶν. ὅταν μὲν οὖν αἰρεῖσθαι τε δέη τὰγαθὰ καὶ φεύγειν τὰ κακὰ, τὴν ἐπιστήμην τήνδε καλεῖ σωφροσύνην· ὅταν δὲ πράττειν μὲν τὰγαθὰ, μὴ πράττειν δὲ τὰ κακὰ, φρόνησιν· ἀνδρείαν δὲ ὅταν τὰ μὲν θάρρῃ, τὰ δὲ φεύγῃ. ὅταν δὲ τὸ κατὰ ἀξίαν ἐκάστω νέμῃ, δικαιοσύνην. ἐνὶ δὲ λόγῳ γινώσκουσα μὲν ἡ ψυχὴ χωρὶς τοῦ πράττειν τὰγαθὰ τε καὶ κακὰ. σοφία τέ ἐστι καὶ ἐπιστήμη, πρὸς δὲ τὰς πράξεις ἀφικνουμένη τὰς κατὰ τὸν βίον ὀνόματα πλείω λαμβάνει τὰ προειρημένα, φρόνησις τέ καὶ σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀνδρεία καλουμένη. τοιαύτη μὲν τις ἡ Ἀρίστωνος δόξα περὶ τῶν τῆς ψυχῆς ἀρετῶν.”, SVF 3.302: “ὅλου γὰρ τοῦ βίου ἐστὶ τέχνη ἢ ἀρετὴ, ἐν ᾧ καὶ αἱ σύμψασαι πράξεις.”, SVF 3.630: “Τὸν δὲ σπουδαῖον, ὁμιλητικὸν ὄντα καὶ ἐπιδέξιν καὶ προτρεπτικὸν καὶ θηρευτικὸν διὰ τῆς ὁμιλίας εἰς εὖνοιαν καὶ φιλίαν, ὡς δυνατόν εὐάρμοστον εἶναι πρὸς πλῆθος ἀνθρώπων, παρ’ ὃ καὶ ἐπαφρόδιτον εἶναι καὶ ἐπίχαριν καὶ πῖθανόν, ἔτι δὲ αἰμύλον καὶ εὐστοχον καὶ εὐκαιρον καὶ ἀγγίνουν καὶ ἀφελῇ καὶ ἀπερίεργον καὶ ἀπλοῦν καὶ ἁπλαστον· (...) Ἐν μόνοις τε τοῖς σοφοῖς ἀπολείπουνσι φιλίαν, ἐπεὶ ἐν μόνοις τούτοις ὁμόνοια γίνεται περὶ τῶν κατὰ τὸν βίον.”, Διογένης Λαέρτιος, 7, 125: “Πάντα τ’ εὖ ποιεῖν τὸν σοφόν, (...) Τὰς δ’ ἀρετὰς λέγουσιν ἀντακολουθεῖν ἀλλήλαις καὶ τὸν μίαν ἔχοντα πάσας ἔχειν (...) φρόνιμός τ’ ἐστὶ καὶ ἀνδρεῖος καὶ δίκαιος καὶ σώφρων.”.

διάθεση νηπενθή, όλβια και ελεύθερη μέσα στην κοινότητα των ανθρώπων και όχι κεχωρισμένος και αποσυνάγωγος από αυτούς¹¹⁹.

2.4.3 Η επικτήτεια προαίρεση

Αφήνοντας πίσω τον Αριστοτέλη, θα μπορούσε να ειπωθεί, παρά τις αντίθετες τοποθετήσεις πολλών μεταγενέστερων αναλυτών που φθάνει μέχρι και τις μέρες μας επί της έννοιας της προαίρεσης και της χρήσης αυτής μέσα στα έργα του, ότι εξακολουθεί να “σημαδεύει” μέσα από τις εκτενείς αναλύσεις στις πραγματείες του τον συγκεκριμένο όρο, του οποίου η νοηματική απόδοση, δεδομένης της πολυσημίας του, καταλήγει στην ύπαρξη πολλών και διαφορετικών απόψεων ήκιστα τεμνόμενων μεταξύ τους. Δεν θα ήταν καθόλου παράδοξο να σημειώσουμε ότι το αυτό εμφανίζεται και στην περίπτωση του Επίκτητου, γεγονός που επιβεβαιώνει την πολυσημία και αμφιλογία του όρου, καίτοι έχουν παρέλθει αιώνες από τον καιρό του Αριστοτέλη. Ωστόσο, η διδασκαλία του Επίκτητου αποτελεί τον αμέσως επόμενο σημαντικότερο σταθμό στην έννοια που πραγματευόμαστε¹²⁰, η οποία έφερε για τον ίδιο τόσο βαρυνουσα σημασία, στο σημείο που διακήρυττε ότι ο άνθρωπος έχει ως πραγματική φύση την προαίρεση και όχι το σώμα (Δέμης, 1997)¹²¹.

Η μακροθυμία και η σοφία του Επίκτητου αποτυπώνονται εναργώς στη φράση “ανέχου και απέχου”. Η ανεκτικότητα που προτείνει δεν ταυτίζεται ακριβώς με εκείνη των λοιπών εκπροσώπων της σχολής: είναι προφανές ότι εμφιλοχωρεί η κοινωνική του καταγωγή και το γεγονός ότι υπήρξε απελεύθερος. Ο άνθρωπος οφείλει να επιδεικνύει ανεκτικότητα και ταυτόχρονα να απέχει από τα φαύλα, όντας ανεξίκακος, με σκοπό να βιώσει την ψυχική γαλήνη, την αταραξία και την εσωτερική ελευθερία που θα του διανοίξουν τον δρόμο για την ευδαιμονία, στοιχεία τα οποία εγκαθίστανται στους ανθρώπους όταν αυτοί ασχολούνται μόνο με όσα εξαρτώνται από τους ίδιους. Ως εκ τούτου, θεμελιώδης προϋπόθεση για την επίτευξη της ευδαιμονίας είναι ο διαχωρισμός όλων των πραγμάτων/συνθηκών/περιστάσεων της ζωής σε δυο κατηγορίες, σε αυτά που εξαρτώνται από εμάς (τα ἐφ’ ἡμῖν) και σε αυτά που βρίσκονται πέρα από τις δυνάμεις μας (τα ἀπροαίρετα, τα οὐκ ἐφ’ ἡμῖν). Τα τελευταία (πρέπει να) τίθενται αυτομάτως εκποδών από τη σφαίρα των προσδοκιών και των σκέψεών μας, (να) είναι αδιάφορα για εμάς και (να) αποστασιοποιούμεστε

¹¹⁹ Επίκτητου Διατριβαί (III.2.4): “οὐ δεῖ γάρ με εἶναι ἀπαθὴ ὡς ἀνδριάντα, ἀλλὰ τὰς σχέσεις τηροῦντα τὰς φυσικὰς καὶ ἐπιθέτους ὡς εὐσεβή, ὡς υἱόν, ὡς ἀδελφόν, ὡς πατέρα, ὡς πολίτην.”

¹²⁰ Παρ’ όλα αυτά, αξίζει να μνησθούν και ορισμένα άλλα έργα στα οποία λαμβάνει χώρα η αναφορά του εν λόγω όρου, καίτοι στη συνέχεια δεν απασχόλησαν για τον συγκεκριμένο λόγο, προκειμένου να καταδειχθεί η πολυσημία του, την οποία έχουμε ήδη σημειώσει. Επί παραδείγματι, στο έργο του Διονύσιου του Αλικαρνασσεά που φέρει τον τίτλο “Λυσίας”: “Ἐγένοντο μὲν οὖν πολλοὶ τῆς προαιρέσεως ταύτης ζηλωταί, συγγραφεῖς τε καὶ ῥήτορες· (3) Ἡ γὰρ αὐτὴ προαίρεσις τε καὶ δύναμις ἐν ἀμφοτέροις, ὑπὲρ ὧν οὐ καιρὸς ἐν τῷ παρόντι σκοπεῖν. (11) Πολλάκις μὲν γὰρ ἐκ τοῦ βίου καὶ τῆς φύσεως, πολλάκις δ’ ἐκ τῶν προτέρων πράξεων καὶ προαιρέσεων, ἀξιώσιστα ποιεῖ τὰ ἦθη (...) προαιρέσεις τε αὐτοῖς ἀστείας ὑποτιθεῖς (18) Ἐξ ἐκείνου δὲ τὴν τε προαίρεσιν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἀνδρὸς ἐπιδείξομαι (19)” ἢ στο “Προς τὴν ἐπιστολὴν τὴν Φιλίππου” του Δημοσθένη, όπου προκύπτει νοηματικά η έννοια της προαίρεσης: “ὁρῶ δ’ ὡς ὅταν μὲν ὑπ’ εὐνοίας τὰ πράγματα συνέχῃται καὶ πᾶσι ταῦτα συμφέρη τοῖς μετέχουσιν τῶν πολέμων, μένει τὰ συσταθέντα βεβαίως· ὅταν δ’ ἐξ ἐπιβουλῆς καὶ πλεονεξίας ἀπάτη καὶ βία κατέχεται, καθάπερ ὑπὸ τούτου νῦν, μικρὰ πρόφασιν καὶ τὸ τυχόν πταῖσμα ταχέως αὐτὰ διέσεισε καὶ κατέλυσεν.”, ὅπως ἐπίσης καὶ στο “Κατὰ Φιλίππου δ’” (76), όπου παρατηρούμε το αυτό: “ταῦτ’ ἐστὶ τάληθι, μετὰ πάσης παρρησίας, ἀπλῶς εὐνοία τὰ βέλτιστ’ εἰρημένα, οὐ κολακεία βλάβης καὶ ἀπάτης λόγος μεστός, ἀργύριον τῷ λέγοντι ποιήσον, τὰ δὲ πράγματα τῆς πόλεως τοῖς ἔχθροῖς ἐγγχειρῶν”.

¹²¹ Επίκτητου Διατριβαί (III.1.40.39&42): “οὐκεὶ κρέας οὐδὲ τρίχες, ἀλλὰ προαίρεσις: (...) κόσμιε σου τὴν προαίρεσιν, ἔξαιρετὰ φαῦλα δόγματα”.

από αυτά^{122,123} περιφρονώντας τα. Προς επίρρωση αυτού, ο Επίκτητος επικαλείται την περίπτωση του Διογένη του Κυνικού, τον οποίον ελευθέρωσε ο Αντισθένης διδάσκοντάς του τι υπάγεται στα ἐφ' ἡμῖν και τι ανήκει στα οὐκ ἐφ' ἡμῖν (“τὰ ἐμὰ καὶ τὰ οὐκ ἐμὰ”)¹²⁴. Σύμφωνα με τη σχετική αφήγηση του φιλοσόφου, σε αυτά που δεν εξαρτώνται από τον ίδιο συγκαταλέγει τους συγγενείς, τους φίλους, τους οικείους, τους τόπους που συχνάζει, τις συζητήσεις, καθόσον όλα ετούτα χαρακτηρίζονται ως “ἀλλότρια”.

Όπως χαρακτηριστικά διαλαμβάνεται στο “Ἐγχειρίδιον Ἐπικτήτου” (1.1 και 1.2) του Αρριανού: “Τῶν ὄντων τὰ μὲν ἐστὶν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν. ἐφ' ἡμῖν μὲν ὑπόληψις, ὁρμή, ὄρεξις, ἔκκλισις καὶ ἐνὶ λόγῳ ὅσα ἡμέτερα ἔργα· οὐκ ἐφ' ἡμῖν δὲ τὸ σῶμα, ἡ κτῆσις, δόξαι, ἀρχαὶ καὶ ἐνὶ λόγῳ ὅσα οὐχ ἡμέτερα ἔργα. καὶ τὰ μὲν ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ φύσει ἐλεύθερα, ἀκώλυτα, ἀπαραπόδιστα, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἀσθενῆ, δοῦλα, κωλυτά, ἀλλότρια”. Από τα παραπάνω καταδεικνύεται ολοφάνερα η διχοτόμηση ανάμεσα στα ἐμπίπτοντα στην κατηγορία των ἐφ' ἡμῖν, όπως η υπόληψη, η ορμή, η ὄρεξη, η γνώμη και ὅσα ἐν γένει συνιστοῦν δικά μας ἔργα και από την ἄλλη, στα οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ὅπου περιλαμβάνονται το σῶμα, η περιουσία, η δόξα, οι αρχές και εκείνα που δεν χαρακτηρίζονται ἔργα μας. Αξιοπρόσεκτο στέκεται το γεγονός ότι για τον Επίκτητο, ἀκόμη και το σῶμα συγκαταλέγεται στα οὐκ ἐφ' ἡμῖν¹²⁵, καθὼς αποτελεί κατὰ κάποιο τρόπο ἐμπόδιο στην πραγμάτωση του σκοπού του ἀνθρώπου και για τον φιλόσοφο εἶναι ἀδιάφορο. Ο ἀνθρώπος που επιθυμεί να κερδίσει την εσωτερική του ελευθερία και την ευδαιμονία, οφείλει να διαχωρίζει ἐναργῶς τις δυο ἀνωτέρω κατηγορίες¹²⁶ και κατόπιν, ὡς εἴρηται, να στρέφεται ἀποκλειστικά στα ἐφ' ἡμῖν^{127,128},

¹²² Ἐγχειρίδιον Ἐπικτήτου (19.1 & 19.2): “Ἀνίκητος εἶναι δύνασαι, ἐὰν εἰς μηδένα ἀγῶνα καταβαίνης, ὃν οὐκ ἔστιν ἐπὶ σοὶ νικῆσαι. ὅρα μήποτε ἰδὼν τινα προτιμώμενον ἢ μέγα δυνάμενον ἢ ἄλλως εὐδοκίμουνα μακαρίσης, ὑπὸ τῆς φαντασίας συναρπασθείς. ἐὰν γὰρ ἐν τοῖς ἐφ' ἡμῖν ἢ οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ ἢ, οὔτε φθόνος οὔτε ζηλοτυπία χῶραν ἔχει· σὺ τε αὐτὸς οὐ στρατηγός, οὐ πρύτανις ἢ ὑπατος εἶναι θελήσεις, ἀλλ' ἐλεύθερος. μία δὲ ὁδὸς πρὸς τοῦτο, καταφρόνησις τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν.”

¹²³ Ἐγχειρίδιον Ἐπικτήτου (1.5): “εὐθὺς οὖν πάσῃ φαντασίᾳ τραχείᾳ μελέτᾳ ἐπιλέγειν ὅτι ‘φαντασία εἶ καὶ οὐ πάντως τὸ φαινόμενον’. ἔπειτα ἐξέταζε αὐτὴν καὶ δοκίμαζε τοῖς κανόσι τούτοις οἷς ἔχεις, πρῶτῳ δὲ τούτῳ καὶ μάλιστα, πότερον περὶ τὰ ἐφ' ἡμῖν ἐστὶν ἢ περὶ τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν· κἂν περὶ τι τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἦ, πρόχειρον ἔστω τὸ διότι ‘οὐδὲν πρὸς ἐμέ’.”, και ἐνδεικτικά “Ἐπικτήτου Διατριβαί” (I.30.3-4 και III.2.19): “- λέγε οὖν τίνα ἐστὶν ἀδιάφορα.” “- τὰ ἀπροαίρετα.” “- λέγε καὶ τὰ ἐξῆς” “- ἀπροαίρετα οὐδὲν πρὸς ἐμέ.” “- λέγε καὶ τὰ ἀγαθὰ τίνα ὑμῖν ἐδόκει;” “προαίρεσις οἷα δεῖ καὶ χρήσις φαντασιῶν.” και “ταῦτα πάντα δόγματα ἐστὶ καὶ ἄλλο οὐδὲν καὶ δόγματα περὶ τῶν ἀπροαιρέτων ὡς ὄντων ἀγαθῶν καὶ κακῶν. ταῦτα τις ἐπὶ τὰ προαιρετικὰ μεταθέτω, καὶ γὰρ αὐτὸν ἐγγυῶμαι ὅτι εὐσταθήσει, ὡς ἂν ἔχη τὰ περὶ αὐτόν.”

¹²⁴ Ἐπικτήτου Διατριβαί (III.24.67-69): “οὕτως ἐλευθερία γίνεται. διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὅτι ‘ἐξ οὗ μ' Ἀντισθένης ἠλευθέρωσεν, οὐκέτι ἐδούλευσα’ πῶς ἠλευθέρωσεν; ἄκουε, τί λέγει: ‘ἐδίδαξέν με τὰ ἐμὰ καὶ τὰ οὐκ ἐμὰ. κτῆσις οὐκ ἐμή: συγγενεῖς, οἰκεῖοι, φίλοι, φήμη, συνήθεις τόποι, διατριβή, πάντα ταῦτα ὅτι ἀλλότρια.’ ‘σὸν οὖν τί; χρήσις φαντασιῶν.’ ταύτην ἐδειξέν μοι ὅτι ἀκώλυτον ἔχω, ἀνανάγκαστον: οὐδεὶς ἐμποδίσαι δύναται, οὐδεὶς βιάσασθαι ἄλλως χρήσασθαι ἢ ὡς θέλω.”

¹²⁵ Ἐγχειρίδιον Ἐπικτήτου (9): “Νόσος σώματός ἐστιν ἐμπόδιον, προαιρέσεως δὲ οὐ”.

¹²⁶ Ἐπικτήτου Διατριβαί (III.26.31-36): “οὐ παρέχει μοι πολλά, οὐκ ἄφθονα, τρυφᾶν με οὐ θέλει οὐδὲ γὰρ τῷ Ἡρακλεῖ παρεῖχεν, τῷ υἱεῖ τῷ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἄλλος ἐβασίλευεν Ἀργούς καὶ Μυκηνῶν, ὁ δ' ἐπετάσσετο καὶ ἐπόνει καὶ ἐγυμνάζετο. καὶ ἦν Εὐρυσθεὺς μὲν, ὃς ἦν, οὔτε Ἀργούς οὔτε Μυκηνῶν βασιλεὺς, ὃς γ' οὐδ' αὐτὸς ἑαυτοῦ, ὁ δ' Ἡρακλῆς ἀπάσης γῆς καὶ θαλάττης ἄρχων καὶ ἡγεμὼν ἦν, καθαρτῆς ἀδικίας καὶ ἀνομίας, εἰσαγωγεὺς δὲ δικαιοσύνης καὶ οἰοτήτος: καὶ ταῦτα ἐποίει καὶ γυμνὸς καὶ μόνος. ὁ δ' Ὀδυσσεὺς ὅτε ναυαγὸς ἐξεῖρήφη, μὴ τι ἐταπεινώσεν αὐτὸν ἢ ἀπορία, μὴ τι ἐπέκλασεν; ἀλλὰ πῶς ἀπῆει πρὸς τὰς παρθένους αἰτήσων τὰ ἀναγκαῖα, ὧν αἰσχιστον εἶναι δοκεῖ δεῖσθαι παρ' ἄλλου; ὡς τε λέων ὀρεσίτροφος. τίτι πεποιθώς; οὐ δόξη οὐδὲ χρήμασιν οὐδ' ἀρχαῖς, ἀλλ' ἀλκῇ τῇ ἑαυτοῦ, τοῦτ' ἐστὶ δόγμασι περὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν καὶ οὐκ ἐφ' ἡμῖν. ταῦτα γὰρ ἐστὶ μόνα τὰ τοὺς ἐλευθέρους ποιοῦντα, τὰ τοὺς ἀκωλύτους, τὰ τὸν τράχηλον ἐπαίροντα τῶν τεταπεινωμένων, τὰ ἀντιβλέπειν ποιοῦντα ὀρθοῖς τοῖς ὀφθαλμοῖς πρὸς τοὺς πλουσίους, πρὸς τοὺς τυράννους. καὶ τὸ τοῦ φιλοσόφου δῶρον τοῦτο ἦν, σὺ δ' οὐκ ἐξελεύσῃ θαρρῶν, ἀλλὰ περιτρέμων τοῖς ἱματιδίοις καὶ τοῖς ἀργυρωματίοις; δύστηνε, οὕτως ἀπόλεσας τὸν μέγρι νῦν χρόνον;”

δοθέντος ότι μόνον γι' αυτά φέρει προσωπική ευθύνη. Στην εν λόγω κατηγορία ανήκει και η υποχρέωση του ανθρώπου να μεταχειρίζεται κατά τον ορθό λόγο (με λογικό τρόπο) τις παραστάσεις της πραγματικότητας¹²⁹, “ταῖς φαντασίαις”¹³⁰, έχοντας αφετηριακό σημείο “αὕτη οὖν ἀρχὴ τοῦ φιλοσοφεῖν, αἴσθησις τοῦ ἰδίου ἡγεμονικοῦ πῶς ἔχει: μετὰ γὰρ τὸ γνῶναι ὅτι ἀσθενῶς οὐκ ἔτι θελήσει χρῆσθαι αὐτῷ πρὸς τὰ μεγάλα” (Επικτήτου Διατριβαί, I.26.15) (Νούτσος, 1997), μαθαίνοντας δηλαδή ότι “το εναρκτικό σημείο της φιλοσοφίας είναι να γνωρίσει κανείς ποια είναι η δύναμη του πνεύματός του” (Επικτήτος, 2002, σελ. 251). Να αποκτήσει, με άλλα λόγια, την αυτοσυνειδησία, να γνωρίσει τις νοητικές του δυνάμεις, προκειμένου να αποβάλει την οίηση, την κομπορρημοσύνη και τη δοκησιοσοφία, να εργαστεί πάνω στις σκέψεις του, οι οποίες συνδέονται άρρηκτα με την προαίρεση και να προσαρμόσει την τελευταία σύμφωνα με τη φύση¹³¹. Επομένως, ο άνθρωπος του ορθώς σκέπτεσθαι ζει με όσα του έχει παραχωρήσει η ειμαρμένη χωρίς να επιθυμεί εκείνα που δεν του έχουν δοθεί¹³². Επισημαίνει, μάλιστα, ότι, αν κάποιος επιθυμήσει κάτι από αυτά που εμπίπτουν σε εκείνα που δεν του έχουν δοθεί, χωρίς αμφιβολία θα δυστυχήσει¹³³. Βέβαια, όλα τα παραπάνω “συνθέτουν” μια κατάκτηση του προσώπου, η οποία επέρχεται μέσα από τη μάθηση και την παιδεία (Παπανούτσος, 1982).

Ο Επικτήτος δεν μας δίνει τον ορισμό της προαίρεσης, δυνάμεθα, όμως, να αντιληφθούμε το βαθύτερο περιεχόμενό της μέσα από το πλήθος των επιθετικών προσδιορισμών και των εκφράσεων που μεταχειρίζεται, τα οποία απηχούν τις σκέψεις του φιλοσόφου επ' αυτής. Ένα από τα πρωταρχικά στοιχεία που την χαρακτηρίζουν τελεί σε σχέση με το πανίσχυρο της δύναμής της, καθώς, ξέχωρα από το γεγονός ότι κατευθύνει την ανθρώπινη δράση, μπορεί ακόμη να ελέγξει και στοιχειώδεις

¹²⁷ Έγχειρίδιον Έπικτήτου (2.2): “ἄρον οὖν τὴν ἐκκλίσιν ἀπὸ πάντων τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν καὶ μετάθεσ ἐπὶ τὰ παρὰ φύσιν τῶν ἐφ' ἡμῖν. τὴν ὁρεξίν δὲ παντελῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄνελε· ἂν τε γὰρ ὁρέγη τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν τίνος, ἀτυχεῖν ἀνάγκη τῶν τε ἐφ' ἡμῖν, ὅσων ὁρέγεσθαι καλὸν ἂν, οὐδὲν οὐδέπω σοὶ πάρεστι. μόνω δὲ τῷ ὁρμᾶν καὶ ἀφορμᾶν χρῶ, κούφως μέντοι καὶ μεθ' ὑπεξαίρεσέως καὶ ἀνεμιμένως.”

¹²⁸ Έπικτήτου Διατριβαί (III.5.7, IV.1.38-39 καὶ IV.4.17): “Ὁ σπουδαῖος ἀήττητος: ἡ γὰρ οὐκ ἀγωνίζεται, ὅπου μὴ κρείσσω, εἰ μὴ ὅπου κρείσσω ἐστίν. “εἰ κατὰ τὸν ἀγρὸν θέλεις, λάβε: λάβε τοὺς οἰκέτας, λάβε τὴν ἀρχήν, λάβε τὸ σωματίον. τὴν δ' ὁρεξίν οὐ ποιήσεις ἀποτευκτικὴν οὐδὲ τὴν ἐκκλίσιν περιπτωτικὴν.” εἰς τοῦτον μόνον τὸν ἀγῶνα καθίσιν τὸν περὶ τῶν προαιρετικῶν: πῶς οὖν οὐ μέλλει ἀήττητος εἶναι;”, “Μία ὁδὸς ἐπὶ εὐροίαν...ἀπόστασις τῶν ἀπροαιρέτων” καὶ “ἡλευθέρωμαι ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἔγνωκα αὐτοῦ τὰς ἐντολάς, οὐκέτι οὐδεὶς δουλαγωγῆσαι με δύναται, καρπιστὴν ἔχω οἷον δεῖ, δικαστὰς οἶους δεῖ”.

¹²⁹ Έπικτήτου Διατριβαί (I.1.7, I.20.4-5 καὶ 7): “τὸ κράτιστον ἀπάντων καὶ κυριεῖον οἱ θεοὶ μόνον ἐφ' ἡμῖν ἐποίησαν, τὴν χρῆσιν τὴν ὀρθὴν ταῖς φαντασίαις, τὰ δ' ἄλλα οὐκ ἐφ' ἡμῖν.”, “ὁ οὖν λόγος πρὸς τί ποτε ὑπὸ τῆς φύσεως παρεῖληπται; πρὸς χρῆσιν φαντασιῶν οἷαν δεῖ. αὐτὸς οὖν τί ἐστιν; σύστημα ἐκ ποιῶν φαντασιῶν. οὕτως γίνεται φύσει καὶ αὐτοῦ θεωρητικός.”, “διὰ τοῦτο ἔργον τοῦ φιλοσόφου τὸ μέγιστον καὶ πρῶτον δοκιμάζειν τὰς φαντασίας καὶ διακρίνειν καὶ μηδεμίαν ἀδοκίμαστον προσφέρεσθαι.”

¹³⁰ Έπικτήτου Διατριβαί (III.2.3): “Υλὴ τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ τὸ ἴδιον ἡγεμονικόν...ἔργον δὲ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ τὸ χρῆσθαι ταῖς φαντασίαις κατὰ φύσιν.”

¹³¹ Έπικτήτου Διατριβαί (III.4.9): “...ἄγε ἵνα τηρήσω τὴν ἐμαυτοῦ προαίρεσιν ἐπὶ ταύτης τῆς ὕλης κατὰ φύσιν ἔχουσιν”.

¹³² Έπικτήτου Διατριβαί (II.16.23-24): “Τίνα οὖν ἐστὶ τὰ βαροῦντα καὶ ἐξιστάντα ἡμᾶς; τίνα γὰρ ἄλλα ἢ τὰ δόγματα; τὸν γὰρ ἐξίσταντα καὶ ἀπαλλαττόμενον τῶν συνήθων καὶ ἐταίρων καὶ τόπων καὶ συναναστροφῆς τί ἐστὶ τὸ βαροῦν ἄλλο ἢ δόγμα;”

¹³³ Έπικτήτου Διατριβαί (IV.1.84): “οὐκοῦν ἄφοβος μὲν οὕτως ἔσει καὶ ἀτάραχος. λύπη δὲ τί πρὸς σέ; ὦν γὰρ προσδοκωμένων φόβος γίνεται, καὶ λύπη παρόντων. ἐπιθυμήσεις δὲ τίνος ἔτι; τῶν μὲν γὰρ προαιρετικῶν ἅτε καλῶν ὄντων καὶ παρόντων σύμμετρον ἔχεις καὶ καθισταμένην τὴν ὁρεξίν, τῶν δ' ἀπροαιρέτων οὐδενὸς ὁρέγη, ἵνα καὶ τόπον σχῇ τὸ ἄλογον ἐκεῖνο καὶ ὠστικὸν καὶ παρὰ τὰ μέτρα ἡπειγμένον;”, “Έπικτήτου Διατριβαί” (II.2.2, υποσ. 84) καὶ “Έγχειρίδιον Έπικτήτου” (3): “μέμνησο οὖν, ὅτι, ἐὰν τὰ φύσει δοῦλα ἐλεύθερα οἰηθῇς καὶ τὰ ἀλλότρια ἴδια, ἐμποδισθήσῃ, πενθήσῃς, ταραχθήσῃ, μέμνη καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους, ἐὰν δὲ τὸ σὸν μόνον οἰηθῇς σὸν εἶναι, τὸ δὲ ἀλλότριον, ὥσπερ ἐστίν, ἀλλότριον, οὐδεὶς σε ἀναγκάσει οὐδέποτε, οὐδεὶς σε κωλύσει, οὐ μέμνη οὐδένα, οὐκ ἐγκαλέσεις τινί, ἄκων πράξεις οὐδὲ ἔν, οὐδεὶς σε βλάψει, ἐχθρὸν οὐχ ἔξεις, οὐδὲ γὰρ βλαβερὸν τι πείσῃ.”

λειτουργίες, όπως η όραση, η ακοή και η ομιλία¹³⁴. Η προαίρεση¹³⁵ αποτελεί το σημαντικότερο γνώρισμα του ανθρώπου από τα έφ' ήμιν^{136,137} γιατί αφενός συμπυκνώνει και αντανakλά την έννοια της προσωπικής ευθύνης που φέρει για τις πράξεις και τις ηθικές επιλογές του^{138,139}, το ηθικό του χρέος, την ευθύνη για το καλό και το κακό, για το αποφασίζει επί των σκέψεών του¹⁴⁰, για τον εν γένει αυτοκαθορισμό του και αφετέρου αυτή συνυφαίνεται με την έννοια της επιλογής και της ελεύθερης βούλησης. Έχει σημασία να μνησθεί ότι ο φιλόσοφος τοποθετεί την προαίρεση στην κατεξοχήν σφαίρα ευθυνης του ανθρωπου, όπως αναντίλεκτα προκύπτει, μεταξύ άλλων και από τη φράση: “τὸ σκέλος μου δήσεις, τὴν προαίρεσιν δὲ οὐδ' ὁ Ζεὺς νικῆσαι δύναται” (Επικτήτου Διατριβαί, I.1.23), ότι δηλαδή, η προαίρεσή του δεν μπορεί να κατανικηθεί ούτε καν από τον Δία.

Έτι περαιτέρω, είναι “ἀδούλευτη” και “ἀνυπότακτη”¹⁴¹, δεν μπορεί ούτε να υποδουλωθεί ούτε και να υποταχθεί, σε αντίθεση με όλα τα υπόλοιπα, τα οποία είναι “ὑποτεταγμένα [σε] αὐτὴν” (Επικτήτου Διατριβαί, II.10.1). Επιπρόσθετα, “ἡ μὲν προαίρεσις” χαρακτηρίζεται “ἐλεύθερον φύσει καὶ ἀκατανάγκαστον” (Επικτήτου Διατριβαί, II.15.1), δύναμη πιστή, ακώλυτη και αναφαίρετη¹⁴², καθώς επίσης και “ἀπαρὰ πόδιστη”¹⁴³, γεγονός που υποδηλώνει ότι μπορεί να “διορθώνει” ή να θέτει το μέτρο επί του “ὀρεκτικοῦ καὶ ὀρμητικοῦ”. Ιδιαίτερα σημαντική παρουσιάζεται στον Επίκτητο η καλλιέργεια της λογικής σκέψης που έχει ως σκοπό να αποκαθάρει την προαίρεση^{144,145}, να την εξαγνίσει από γνωστικά ελαττώματα (Τσούνα-McKiraaham, 1997), ώστε να μη διαθέτει ο άνθρωπος εσφαλμένες κρίσεις που θα τον παρεμποδίζουν να διαγνώνει απρόσκοπτα και με λαγαρή σκέψη τι είναι πραγματικά καλό για τον ίδιο, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι παράγωγε της προαίρεσης κρίσεις “διορθώνονται” μόνο από την ίδια την προαίρεση¹⁴⁶. Συνιστά, σύμφωνα με τα

¹³⁴ Επικτήτου Διατριβαί, (II.23.7): “μή τι αὐτὴ ἐκάστη ἡ δύναμις; μή τι τῆς ὁρατικῆς ποτ' ἤκουσας λεγούσης τι περὶ ἐαντῆς, μή τι τῆς ἀκουστικῆς; [μή τι πυρῶν; μή τι κριθῶν; μή τι ἵππων; μή τι κυνός;] ἀλλ' ὡς διάκονοι καὶ δοῦλοι τεταγμένοι εἰσὶν ὑπηρετεῖν τῇ χρηστικῇ τῶν φαντασιῶν.”

¹³⁵ Επικτήτου Διατριβαί (I.29): “Οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ προαίρεσις ποιά, τοῦ κακοῦ προαίρεσις ποιά”.

¹³⁶ Επικτήτου Διατριβαί (I.29.24): “ἄλλο οὐδ' οὐδὲν ἔμαθον; ἔμαθον, ἵνα: πᾶν τὸ γινόμενον ἴδω ὅτι, ἂν ἀπροαίρετον ᾖ, οὐδὲν ἐστὶ πρὸς ἐμέ.”

¹³⁷ Επικτήτου Διατριβαί, (II.6.25-26): “βῆμα καὶ φυλακὴ τόπος ἐστὶν ἐκάτερον, ὁ μὲν ὑψηλός, ὁ δὲ ταπεινός: ἡ προαίρεσις δ' ἴση, ἂν ἴσην αὐτὴν ἐν ἐκατέρῳ φυλάξαι θέλης, δύναται φυλαχθῆναι. καὶ τότε ἐσόμεθα ζηλωταὶ Σωκράτους”.

¹³⁸ Επικτήτου Διατριβαί, (II.5.4-5): “τὰ ἔξω οὐκ ἐπ' ἐμοί: προαίρεσις ἐπ' ἐμοί. ποῦ ζητήσω τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν; ἔσω ἐν τοῖς ἐμοῖς”.

¹³⁹ Επικτήτου Διατριβαί (II.16.28 & IV.5.32): “Ποῦ τὸ ἀγαθόν; -Ἐν προαιρέσει. -Ποῦ τὸ κακόν; -Ἐν προαιρέσει. -Ποῦ τὸ οὐδέτερον; -Ἐν τοῖς ἀπροαιρέτοις.” καὶ “εἰ δ' οἷα δεῖ προαίρεσις, τοῦτο μόνον ἀγαθὸν ἐστὶν, καὶ οἷα μὴ δεῖ, τοῦτο μόνον κακόν”.

¹⁴⁰ Επικτήτου Διατριβαί (III.22.105): “λῆσθης προαιρέσεως οὐ γίνεται, τύραννος οὐ γίνεται.”

¹⁴¹ Επικτήτου Διατριβαί, (II.10.1): “Σκέψαι τίς εἶ. τὸ πρῶτον ἄνθρωπος, τοῦτο δ' ἐστὶν οὐδὲν ἔχων κυριώτερον προαιρέσεως, ἀλλὰ ταύτη τὰ ἄλλα ὑποτεταγμένα, αὐτὴν δ' ἀδούλευτον καὶ ἀνυπότακτον.”

¹⁴² Επικτήτου Διατριβαί (III.26.24): “ταῦτα ἂν θέλης ἔχειν, ἔξεις πανταχοῦ καὶ ζήσεις θαρρῶν. τίς; ὃ μόνον θαρρῶν ἐνδέχεται, τῷ πιστῷ, τῷ ἀκωλύτῳ, τῷ ἀναφαιρέτῳ, τοῦτ' ἐστὶ τῇ προαιρέσει τῇ σεαυτοῦ.”

¹⁴³ Επικτήτου Διατριβαί (I.17.23-24): “ὁρᾷς ὅτι ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ τὸ προαιρετικὸν ἔχει ἀκώλυτον ἀνανάγκαστον ἀπαρὰ πόδιστον; ἄγε ἐπὶ δὲ τοῦ ὀρεκτικοῦ καὶ ὀρμητικοῦ ἄλλως ἔχει; καὶ τίς ὀρμὴν νικῆσαι δύναται ἢ ἄλλη ὀρμή; τίς δ' ὀρεξὶν καὶ ἐκκλίσιν ἢ ἄλλῃ ὀρεξὶ καὶ ἐκκλίσιν;”

¹⁴⁴ Επικτήτου Διατριβαί, (II.23.40): “ἐπεὶ διὰ λόγον καὶ τοιαύτης παραδόσεως ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ τέλειον δεῖ καὶ τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν ἐκκαθῆραι καὶ τὴν δύναμιν τὴν χρηστικὴν τῶν φαντασιῶν ὀρθὴν κατασκευάσαι.”

¹⁴⁵ Επικτήτου Διατριβαί, (IV.4.22-23): “Ἀπλῶς οὖν ἐκείνου μέμνησο, ὅτι, πᾶν ὃ ἔξω τῆς προαιρέσεως τῆς σεαυτοῦ τιμήσεις, ἀπώλεσας τὴν προαίρεσιν. ἔξω δ' ἐστὶν οὐ μόνον ἀρχή, ἀλλὰ καὶ ἀναρχία, οὐ μόνον ἀσχολία, ἀλλὰ καὶ σχολή.”

¹⁴⁶ Επικτήτου Διατριβαί (I.29.12): “προαίρεσιν δὲ οὐδὲν ἄλλο νικῆσαι δύναται, πλὴν αὐτὴ ἐαυτήν.”

παραπάνω, μια στάση ζωής με πρόκριμά της την προκοπή¹⁴⁷ και απαιτείται η αδιάπτωτη άσκησή της από τον φορέα αυτής^{148,149}. Η προκοπή, άλλωστε, διασφαλίζεται με την προσήλωση στην προαίρεση και την αδιαφορία προς τα “εκτός”, λαμβανομένου υπόψη ότι είναι αδύνατο για τον άνθρωπο να διασφαλίσει ταυτόχρονα και τη σύμφωνη με τη φύση προαίρεση και την απόκτηση των εκτός¹⁵⁰.

Πέραν των ανωτέρω λεχθέντων, η προαίρεση αποτελεί το θείο στοιχείο, το θεϊκό μέρος του ανθρώπου, όπως διατείνεται ο Επίκτητος και, συγκεκριμένα, δώρημα από τον Δία προς τους ανθρώπους: “Ἀλλὰ τί λέγει ὁ Ζεὺς; Ἐπίκτητε, εἰ οἶόν τε ἦν, καὶ τὸ σωματίον ἂν σου καὶ τὸ κτησίδιον ἐποίησα ἐλεύθερον καὶ ἀπαραπόδιστον. νῦν δέ, μή σε λανθανέτω, τοῦτο οὐκ ἔστιν σόν, ἀλλὰ πηλὸς κομψῶς πεφυραμένος. ἐπεὶ δὲ τοῦτο οὐκ ἡδυνάμην, ἐδώκαμέν σοι μέρος τι ἡμέτερον, τὴν δύναμιν ταύτην τὴν ὀρμητικὴν τε καὶ ἀφορμητικὴν καὶ ὀρεκτικὴν τε καὶ ἐκκλιτικὴν καὶ ἀπλῶς τὴν χρηστικὴν ταῖς φαντασίαις, ἧς ἐπιμελούμενος καὶ ἐν ἧ τὰ σαυτοῦ τιθέμενος οὐδέποτε κωλυθήσῃ, οὐδέποτε ἔμποδισθήσῃ, οὐ στενάξεις, οὐ μέμψῃ, οὐ κολακεύσεις οὐδένα. τί οὖν; μή τι μικρά σοι φαίνεται ταῦτα;” (Επίκτητου Διατριβαί Ι.1.10-13). Ο άνθρωπος είναι ο μοναδικός υπεύθυνος για την ωφέλεια ή βλάβη που υφίσταται γιατί είναι εφοδιασμένος με την ελευθερία να επιλέγει τις σκέψεις του και δη, τις ορθές αντιλήψεις¹⁵¹ του κατά προαίρεσιν, μεταχειριζόμενος κατά το δοκούν τις εντυπώσεις του, ήτοι τη “χρῆσιν [των] φαντασιῶν” του^{152,153}. Όπως συναντήσαμε και στο υποκεφάλαιο 2.3.5 για τον Αριστοτέλη, έτσι κι εδώ, η διδαχή του Επίκτητου για την προαίρεση μας παραπέμπει ευθέως στην περίφημη φράση του Πλάτωνα “αἰτία ἐλομένου· θεὸς ἀναίτιος”¹⁵⁴, προετοιμάζοντας την έλευση των Χριστιανικών χρόνων (Ιωάννης Κλίμακος, Λόγος ΚΗ’).

2.4.4 Ομοιότητες και διαφορές της αριστοτελικής και της επικτητικής προαίρεσης

Αξιομνημόνευτο είναι το γεγονός ότι από την αρχαία ελληνική γραμματεία, ο Αριστοτέλης και ο Επίκτητος είναι οι μόνοι στους οποίους συναντούμε τόσες φορές τη λέξη “προαίρεση” ως στοιχείο δηλωτικό της ηθικής των φορέων τους και αυτό συνιστά το πρώτο κοινό σημείο των προαιρέσεών τους. Η προαίρεση και στις δυο περιπτώσεις υπογραμμίζει την εκλογή μιας στάσης ζωής (Δραγώνα Μονάχου, 1978-1979), της δε ορθής προαίρεσης, της ζωής με ηθικό έρμα, όπως επίσης και την ψυχοπνευματική διάθεση, την ενδιάθετη, με άλλα λόγια, κατάσταση του

¹⁴⁷ Επίκτητου Διατριβαί (II.10.29-30): “οὐδ’ ἐγγὺς διαφερόμεθα πλὴν μόνον ἐν τῇ σχολῇ μέχρι τῶν λογαρίων. Τα οἰγαροῦν μέχρι τῶν λογαρίων προκόπτομεν, ἔξω δ’ αὐτῶν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον.”

¹⁴⁸ Επίκτητου Διατριβαί (III.2.13-15): “μὴ γὰρ οὐ δῆλόν ἐστιν, ὅτι σὺ τὴν προαίρεσιν τὴν σαυτοῦ ἐν οὐδενὶ τίθεις, ἔξω δὲ βλέπεις εἰς τὰ ἀπροαίρετα, τί ἐρεῖ ὁ δεῖνα καὶ τίς εἶναι δόξεις, εἰ φιλόλογος, εἰ Χρῦσιππον ἀνεγνωκῶς ἢ Ἀντίπατρον; εἰ μὲν γὰρ καὶ Ἀρχέδημον, ἀπέχεις ἅπαντα. τί ἐτι ἀγωνιάς, μὴ οὐ δείξης ἡμῖν, τίς εἶ; θέλεις σοι εἶπω, τίνα ἡμῖν ἐδειξας; ἄνθρωπον παριόντα ταπεινόν, μεμψίμοιρον, ὀξύθυμον, δειλόν, πάντα μεμψόμενον, πᾶσιν ἐγκαλοῦντα, μηδέποτε ἡσυχίαν ἄγοντα, πέρπερον: ταῦτα ἡμῖν ἐδειξας. ἄπελθε νῦν καὶ ἀναγίνωσκε Ἀρχέδημον.”

¹⁴⁹ Επίκτητου Διατριβαί (II.23.19): “προαίρεσιν δὲ τί ἐμποδίζειν πέφυκεν; ἀπροαίρετον οὐδέν, αὐτὴ δ’ ἑαυτὴν διαστραφεῖσα. διὰ τοῦτο κακία μόνῃ αὐτῇ γίνεται ἢ ἀρετὴ μόνῃ.”

¹⁵⁰ Ἐγχειρίδιον Ἐπίκτητου (13.1): “ἴσθι γὰρ ὅτι οὐ ῥάδιον τὴν προαίρεσιν τὴν σεαυτοῦ κατὰ φύσιν ἔχουσιν φυλάττειν καὶ τὰ ἐκτός, ἀλλὰ τοῦ ἐτέρου ἐπιμελούμενον τοῦ ἐτέρου ἀμελεῖν πᾶσα ἀνάγκη.”

¹⁵¹ Επίκτητου Διατριβαί (II.10.25): “εἰ γὰρ τὸ ἀγαθὸν ἐν προαιρέσει καὶ τὸ κακὸν ὡσαύτως ἐν προαιρέσει.”

¹⁵² Επίκτητου Διατριβαί (I.12.34): “τίνας οὖν ὑπεύθυνόν σε ἐποίησαν; τοῦ μόνου ὄντος ἐπὶ σοί, χρήσεως οἷας δεῖ φαντασιῶν.”

¹⁵³ Επίκτητου Διατριβαί (IV.4.26): “λάλει σεαυτῷ, γύμναζε τὰς φαντασίας. ἐξεργάζου τὰς προλήψεις.”

¹⁵⁴ Βλ. υποσημείωση 3.

υποκειμένου. Παρ' όλα αυτά, ο όρος χρησιμοποιείται σε πολλές περιπτώσεις με ποικίλες νοηματικές διαφοροποιήσεις, λεπτών αποχρώσεων, ανάμεσα στους δυο φιλοσόφους.

Στην πρώτη περίπτωση, όπως έχει προεκτεθεί, ο εν λόγω όρος αφορά στην εκλογή των προσφύεστερων δυνατών μέσων για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου σκοπού και συνιστά την, τρόπον τινά, απαρχή της προς εκτέλεση πράξης. Από την άλλη, η νέα τάξη πραγμάτων που αναδύθηκε κατά την ελληνιστική περίοδο και η οποία αποτυπώθηκε στον Επίκτητο, προσέδωσε αποφασιστικό ρόλο στην ηθική του διδασκαλία, προσλαμβάνοντας κατά το μάλλον ή ήττον την έννοια της εσωτερικής ελευθερίας και της ελεύθερης βούλησης να στρέψει κανείς τον προσανατολισμό του και τον άξονα της πνευματικής του στάσης σε ό,τι κείται εντός της ελεύθερης περιοχής του, στα πράγματα, δηλαδή, που δύναται να ελέγξει και που παραμένουν απρόσβλητα από πάσα εξωτερική συνθήκη εξοβελίζοντας από τη σκέψη του τα απροαίρετα.

Το επόμενο κοινό σημείο που το σκεπτικό του Αριστοτέλη τέμνεται με αυτό του Επίκτητου αφορά στη μνεία των “εφ' ημίν”, στο γεγονός δηλαδή ότι ο άνθρωπος οφείλει να κατευθύνει και να συγκεκριμενοποιεί την προαίρεσή του αποκλειστικά και μόνο στα ζητήματα που υπάγονται στον προσωπικό του έλεγχο αποστρέφοντας το βλέμμα του από εκείνα τα οποία εκφεύγουν της σφαίρας επιρροής του. Η εν λόγω διαπίστωση μας οδηγεί άφευκτα σε ένα ακόμη κοινό τους στοιχείο που έγκειται στο ότι τόσο η αριστοτελική όσο και η επικτήτεια προαίρεση έχουν ως κοινό σημείο αναφοράς την ενδιάθετη κατάσταση του προσώπου/φορέα της. Αφορά, ούτως ειπείν, σε μια εσωτερική διεργασία όπου εμπλέκονται αναπόδραστα όλα τα μέρη της ψυχής, το θυμικό (συναίσθημα και βούληση) και το (ορθώς) σκέπτεσθαι (λόγος). Στον Αριστοτέλη η προαίρεσις ερμηνεύεται, όπως έχουμε δει, ως σταθερή προδιάθεση που ακολουθεί το μέσον (τη μεσότητα) και συνιστά απότοκο της τέλει συνεργασίας του λογικού και του άλογου μέρους της ψυχής. Ο τρόπος που μεταχειρίζεται την εν λόγω έννοια ο σταγειρίτης φιλόσοφος φωτίζει την τεχνική και στενή του όρου έννοια της προαίρεσης, ανεξαρτήτως του γεγονότος ότι (μπορεί να) αποκαλύπτει το γενικότερο το φρόνημα του πράττοντος, ήτοι έναν στέρεο, συμπαγή και εξακολουθητικό τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς.

Ο ίδιος όρος εμφανίζεται και πριν από τον Επίκτητο, στον αρχαιότερο στωικισμό. Ειδικότερα, οι πρώτοι στωικοί εννοούσαν την προαίρεση ως μια “εκλογή πριν από την εκλογή”¹⁵⁵ χωρίς, όμως να προσδιορίζεται επακριβώς η έννοιά της και δίχως να έχει ακόμη αποκτήσει ιδιαίτερη σπουδαιότητα στους κόλπους της εν λόγω φιλοσοφικής σχολής. Διαδραματίζει μάλλον έναν ήσσοнос σημασίας ρόλο, εν πλήρει αντιθέσει με τις διδαχές του Επίκτητου, όπου η προαίρεση τοποθετείται στον πυρήνα της διδασκαλίας του και υποδηλοί την ηθική προσωπικότητα του δρώντος (Χριστοδούλου, 2002). Δεν θα ήταν υπερβολή να ειπωθεί ότι, κατά τον ίδιο, φέρει σχεδόν την ίδια βαρύτητα με το ηγεμονικόν.

Περαιτέρω, η προαίρεση του Αριστοτέλη δείχνει να καταλαμβάνει πλατύτερη έκταση στο ψυχικό πεδίο του υποκειμένου, δεδομένου ότι συνέχεται με την υπεύθυνη

¹⁵⁵ Στοβαίος “Ανθολόγιον” (III.173): “Προαίρεσιν δε αἴρεσιν προ αἰρέσεως”.

υπαρξιακή αυτοσυνειδησία του ανθρώπου που τον ωθεί στην επιλογή μιας συγκεκριμένης στάσης ζωής, η οποία προώρится να διαρκέσει σε ολόκληρη τη διάρκεια του βίου του και δεν αφορά σε απόφαση προσωρινού διαστήματος. Στον Επίκτητο, η έννοια αυτή παρίσταται κυρίαρχα προσδεμένη στην ψυχοπνευματική κατάσταση του προσώπου και λιγότερο συνδεδεμένη με την πραξιακή διαδικασία, εξατομικεύοντάς τον από άνθρωπο σε πρόσωπο (Δραγώνα-Μονάχου, 1978-1979). Η επικτητεία προαίρεση, ως συνδεδεμένη με την εσωτερική ελευθερία και την ελεύθερη βούληση, θα μπορούσε να ερμηνευθεί από το γεγονός ότι ο ίδιος ήταν δούλος και άρα την ανέπτυξε κατά το συγκεκριμένο. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις των ανωτέρω φιλοσόφων, ο όρος της “προαίρεσης” παρουσιάζεται έμφορτος με αξιολογικής φύσεως κριτήρια για την ηθική στάση και το εν γένει σύστημα αξιών του φορέα της.

2.5 Συμπεράσματα από τη χρήση της έννοιας της προαίρεσης στους αρχαίους χρόνους

Σύμφωνα με όσα μέχρι στιγμής έχουν εκτεθεί, η εν θέματι έννοια ανιχνεύεται για πρώτη φορά με τη συγκεκριμένη λέξη μέσα στον Πλατωνικό διάλογο του “Παρμενίδη”, πλην όμως, εντοπίζεται και σε άλλα ακόμη Πλατωνικά κείμενα, από τα συμφραζόμενα των οποίων συνάγεται ο όρος της. Παρ’ όλα αυτά, ο Πλάτωνας, πέρα από τη σποραδική μνεία της, δεν μας κληροδότησε κάποια συστηματική θεώρησή της. Το πρώτο ουσιαστικό αφετηριακό ορόσημο της προαίρεσης (υπό την έννοια της εμβρίθειας στην ανάλυσή της) εκκινεί με τη χρήση της από τον Αριστοτέλη.

Η προαίρεση στους κλασικούς χρόνους, ιδωμένη κατά κύριο λόγο μέσα από τα “Ηθικά Νικομάχεια”, μας παραπέμπει στην πρόσληψη του περιεχομένου της ως επιγέννημα της (ευλογίστου και νουνεχούς) σκέψης και της διαβούλευσης του φορέα της, ο οποίος, έχοντας δρώσα συνείδηση, επιθυμεί τα συμφώνως με την αρετή πράγματα που υπάγονται στη δική του επιρροή. Αν και σε ορισμένα σημεία των έργων του Αριστοτέλη λαμβάνει χώρα και η χρήση του όρου της πρόθεσης, ο φιλόσοφος έδειξε να προτιμά την προαίρεση για την απόδοση της επιθυμούμενης από τον ίδιο σημασία. Η εν λόγω έννοια, όπως έχει γίνει λόγος παραπάνω, έχει πυροδοτήσει κατά καιρούς έριδες μεταξύ των αναλυτών του σχετικά με την επιλογή της λέξης που συνιστά την ευστοχότερη εννοιολογικά μεταφορά της στη σύγχρονη γλώσσα, χωρίς ωστόσο να υπάρχει ομοφωνία. Έτσι, βρίθει μεταφράσεων, με ενδεικτικότερα παραδείγματα την πρόθεση, την επιλογή, την προτίμηση, την εκούσια θέληση, την ελεύθερη εκλογή, την περιεσκεμμένη απόφαση, τη συνειδητή βούληση, τον σκοπό κ.λ.π., ενώ το αυτό παρατηρείται και στην αγγλική γλώσσα, όπου για την ερμηνεία της προαίρεσης έχουν προταθεί όροι όπως intention, will, choice, purpose, preference, free choice κ.ά. (ο.π.).

Έχει ήδη σημειωθεί ότι ο συγκεκριμένος όρος ενέχει πολυσημία και παρίσταται με πολλές αποχρώσεις, άλλοτε με ευρύτερο και άλλοτε με στενότερο περιεχόμενο. Έτσι, είναι δυνατό για παράδειγμα, να τον συναντήσουμε με τον πλέον ευρύ όρο, αυτόν της δηλωτικής του ηθικού ή μη βίου που διάγει ένα πρόσωπο, της στάσης ζωής και του ηθικού αυτοκαθορισμού του, δεδομένο που συνιστά *ipso facto* εξατομίκευση, “προσωποποίηση” και προσαρμογή του περιεχομένου της προαίρεσης στο εκάστοτε

πρόσωπο. Από την άλλη πλευρά, συναντάται και με την έννοια του κινήτρου και του σκοπού για την επιτέλεση μιας και μόνο πράξης, καθώς επίσης και με άλλες εννοιολογικές χροιές που τοποθετούνται ανάμεσα στους δυο αυτούς πόλους του πλατύ φάσματος της προαίρεσης. Κοινό, σε κάθε περίπτωση, χαρακτηριστικό στα προρρηθέντα παραδείγματα αποτελεί το ενσύνειδο της πράξης από τον φορέα της.

Προϊόντος του χρόνου και φθάνοντας πια στους ελληνιστικούς καιρούς, η προαίρεση, όπως εκφράζεται μέσα από τη φιλοσοφία των στωικών και εν προκειμένω, από τον Επίκτητο, απηχεί την ελεύθερη εκλογή μιας επιθυμητέας από τον άνθρωπο υπαρξιακής εκλογής με επίκεντρο αυτή τη φορά, τον εαυτό του. Όπως και στον Αριστοτέλη, κατά τον ίδιο τρόπο και στον Επίκτητο, φανερώνεται η εσωτερική ηθική στάση ζωής του υποκειμένου, μόνο που στην προκείμενη περίπτωση, η περιρρέουσα ατμόσφαιρα, το συγκείμενο της περιόδου, ιστορικό, πολιτικό, πολιτισμικό, οικονομικό και κοινωνικό, με άλλα λόγια, το πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται η ανωτέρω έννοια, παρουσιάζεται ολότελα διαφορετικό: η πόλις-κράτος φυλλορροεί (αν όχι έχει παρακμάσει τελείως) και έχει εγκατασταθεί η νέα ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Αχανή βασιλεία διαδέχονται το πολιτικό, διοικητικό και γεωγραφικό μόρφωμα της πόλης-κράτους.

Συνοψίζοντας από τα προρρηθέντα, το στοιχείο που αδιαμφισβήτητα εμφανίζει τόσο η αριστοτελική όσο και η επικτήτεια προαίρεση και το οποίο επαφίεται στην κοινή θέαση της ενδιάθετης κατάστασης του ανθρώπου, θα προικονομήσει, εκτός από την έννοια του “προσώπου” και την έννοια του ενδιάθετου λόγου στους χριστιανικούς καιρούς που θα ακολουθήσουν.

3. Χριστιανικοί χρόνοι

3.1 Η μετάβαση από την έννοια του “πολίτη” της κλασικής περιόδου και του “ατόμου” της ελληνοιστικής εποχής στην έννοια του “προσώπου” και του “πλησίον” των χριστιανικών χρόνων

Στην εποχή της κλασικής περιόδου, το κυριότερο πρόταγμα συνοψίζονταν στην πραγμάτωση της ελευθερίας των ατόμων με πολιτικούς όρους: την εκπλήρωση της ιδιότητας του πολίτη μέσα στο πλαίσιο μιας πόλης-κράτους, όπου οι πολίτες της (πάντοτε εννοούμενοι οι ενήλικοι άρρενες που έφεραν το δικαίωμα απόκτησης έγγειας ιδιοκτησίας, με τους άμεσα ανιόντες τους να κατάγονται από τους δήμους της Αθήνας) είναι ενεργοί πολίτες και φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Η πολιτειότητα και ήταν το στοιχείο που χαρακτήριζε τους ανθρώπους της εποχής εκείνης.

Όταν μετεβλήθησαν οι συνθήκες (κατά τον τρόπο που έχουμε αναπτύξει σε προηγούμενο υποκεφάλαιο) και εισήλθε η ανθρωπότητα στους ελληνοιστικούς καιρούς, ο άνθρωπος απώλεσε τον “συγκροτητικό” του ιστό που ενσαρκωνόταν μέσα στην πόλη-κράτος. Επιπλέον, η πολιτική του -έως τον καιρό εκείνο- ελευθερία έχει αντικατασταθεί από ένα άλλο είδος ελευθερίας, χωρίς πολιτική χροιά, αλλά εσωτερικευμένο, πνευματικό και ατομοκεντρικό. Η ιδιότητα του πολίτη υποχωρεί και προτάσσεται πια η έννοια του “ατόμου”¹⁵⁶, της μονάδας και υπό τη συγκεκριμένη οπτική θεάται και η προαίρεσή του, η προσήλωσή του, ούτως ειπείν, στα έφ’ ήμιν προκειμένου να υπομείνει με εγκαρτέρηση τις κακουχίες της ζωής και να διατηρήσει, κατά το μέτρο του δυνατού, την ηνιόχηση των επιλογών του.

Η στροφή προς την ενδοσκόπηση του ατόμου δικαιολογεί σε μεγάλο βαθμό την απουσία της έννοιας του συν-ανθρώπου από τη στωική διδασκαλία, μολονότι το ιδανικό του στωικού προσώπου πραγματώνεται μέσα στην ανθρώπινη κοινότητα, στην κοινωνική συνάρθρωση. Δεν πρόκειται εν προκειμένω για έναν παράδοξο ή αντιφατικό συλλογισμό αλλά θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως “περιχαράκωση [και] εντοχισμό του εαυτού μέσα σε ένα εγώ” (Παπανούτσος, 1982, σ. 12). Η κατάκτηση του υψηλού βαθμού αυτεξουσιότητας και αυτοπραγίας που διδάσκουν οι στωικοί απαιτεί την εν τοις πράγμασι απομάκρυνση και την -κατά κάποιον τρόπο- ψυχική απόσυρση του ατόμου από τους ανθρώπινους δεσμούς. Χαρακτηριστικό είναι μάλιστα το παράδειγμα που επικαλείται ο Επίκτητος¹⁵⁷, κατά το οποίο παρομοιάζει

¹⁵⁶ Αξίζει δε να αναφερθεί το γεγονός ότι στην κλασική αρχαιότητα δεν υφίστατο όρος που απέδιδε με αρτιότητα και ακρίβεια την έννοια του ατόμου ως προσωπικότητα, την ατομική προσωπικότητα (Φλορόφσκυ, 2003). Η φιλοσοφική ορολογία δεν επαρκούσε στο σημείο αυτό για να εκφράσει αυτήν τη νέα έννοια.

¹⁵⁷ “Εγχειρίδιον” (α.7): “καθάπερ ἐν πλῶ τοῦ πλοίου καθορισθέντος, εἰ ἐξέλθοις ὑδρεῦσασθαι, ὁδοῦ μὲν πάρεργον καὶ κοιλίδιον ἀναλέξῃ καὶ βολβάριον, τετάσθαι δὲ δεῖ τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὸ πλοῖον καὶ συνεχῶς ἐπιστρέφειν, μὴ ποτε ὁ κυβερνήτης καλέσῃ· κἂν καλέσῃ, πάντα ἐκεῖνα ἀφιέναι, ἵνα μὴ δεδεμένος ἐμβληθῇς ὡς τὰ πρόβατα· οὕτω καὶ ἐν τῷ βίῳ, ἐὰν διδῶται ἀντὶ βολβαρίου καὶ κοιλιδίου γυναικάριον καὶ παιδίον, οὐδὲν κωλύσει· ἐὰν δὲ ὁ κυβερνήτης καλέσῃ, τρέχε ἐπὶ τὸ πλοῖον ἀφείς ἐκεῖνα ἅπαντα, μὴδὲ ἐπιστρεφόμενος. ἐὰν δὲ γέρων ᾖς, μὴδὲ ἀπαλλαγῇς ποτε τοῦ πλοίου μακράν, μὴ ποτε καλοῦντος ἐλλίπῃς.”, ἴτοι “Ὅπως σ’ ἓνα θαλασσινό ταξίδι, ὅταν τὸ πλοῖο ρίξει ἀγκυρά κάπου καὶ βγεις στὴ στεριά γιὰ νὰ πάρεις νερό, μπορεῖς, πηγαίνοντας, νὰ σκύψεις νὰ μαζέψεις κι ἓνα κοχύλι ἢ ἓναν βολβό, τὸν νοῦ σου ὅμως πρέπει νὰ τὸν ἔχεις καρφωμένο στὸ πλοῖο καὶ νὰ στρέφεις πίσω διαρκῶς τὸ βλέμμα σου, προσέχοντας μήπως κάποια στιγμή σε φωνάξει ὁ καπετάνιος, κι ἄμα φωνάξει, θὰ τα παρατήσεις ἀμέσως ὅλα, μήπως καὶ σε πετάξουν δεμένο στὸ καράβι, σαν τὰ πρόβατα· ἐτσι καὶ στὴ ζωὴ σου, ἀντὶ γιὰ ἓνα κοχύλι κι ἓνα βολβό σου ἔχει δοθεῖ γυναίκα καὶ παιδί, δὲν πρέπει αὐτὰ νὰ σου γίνουν ἐμπόδιο. Κι ἄμα σε φωνάξει ὁ καπετάνιος, νὰ τα παρατήσεις ὅλα καὶ νὰ τρέξεις ἀμέσως στὸ πλοῖο, κι οὔτε νὰ

τον άνθρωπο με τον ταξιδιώτη ενός πλοίου, ο οποίος οφείλει, εάν επιθυμεί να πραγματοποιήσει όσα ο στωικισμός επαγγέλλεται, να έχει διαρκώς τη σκέψη του μήπως “τον φωνάξει ο καπετάνιος” αποτρέποντας οποιονδήποτε και οτιδήποτε άλλο, ακόμη και την οικογένειά του, να τον παρεμποδίσει (“ἐὰν διδῶται ἀντὶ βολβαρίου καὶ κοχλιδίου γυναικάριον καὶ παιδίον, οὐδὲν κωλύσει· (...) ἐπὶ τὸ πλοῖον ἄφεις ἐκεῖνα ἅπαντα, μηδὲ ἐπιστρεφόμενος”).

Μια από τις βαθύτερες τομές που επέφερε η έλευση του χριστιανισμού συνίσταται στην εμφίλοχώρηση του “άλλου” ανθρώπου, του πλησίον. Το κέντρο βάρους της συσχέτισης και της συνδιαλλαγής του ατόμου με τον εαυτό του μετατοπίζεται και δίνει πλέον τη θέση του στο σχετίζεσθαι με τον συνάνθρωπο, στο άνοιγμα προς τον άλλον και την αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση με αυτόν. Έτσι, το άτομο προσλαμβάνει μέσω της χριστιανικής διδασκαλίας διαστάσεις προσώπου. Οι δυο αυτές έννοιες δεν συμπίπτουν μεταξύ τους. Το άτομο είναι από μόνο του αὐτάρκες και αυτοαναφορικό, δεν αισθάνεται απαραίτητα την ανάγκη του συσχετισμού και της ψυχικής συνένωσης με άλλο πρόσωπο, τη χρεία της αγαπητικής συνύπαρξης (με την ευρεία έννοια του όρου). Είναι περιχαρακωμένο μέσα στο εγώ του, μονήρες και απομονωμένο. Τουναντίον, στο πρόσωπο, η σύνδεση και η επικοινωνία με τον άλλο άνθρωπο συντελεί, ανάμεσα στα άλλα, στην εύρεση της ταυτότητάς του και στον αυτοπροσδιορισμό του. Ο άνθρωπος λοιπόν, καλείται μέσω της χριστιανικής διδασκαλίας να εξέλθει από το κέλυφος εντός του οποίου έχει αποτραβήξει τον εαυτό του και να αρδέυσει τη ζωή του με τη χαρά της συμπερίληψης των συνανθρώπων του σε αυτήν, διαθέτοντας ως συγκολλητική ουσία την αγάπη.

3.2 Καινή Διαθήκη

Κατόπιν μιας σύντομης περιοδολόγησης στην πρόσληψη της έννοιας της προαίρεσης κατά τους κλασικούς καιρούς έως τους ελληνιστικούς χρόνους μέσα από τον Αριστοτέλη και τον Επίκτητο, αντιλαμβάνεται κανείς ότι ο ανωτέρω όρος παρίσταται και στους δυο φιλοσόφους με τον αυτόν τρόπο κατά το σκέλος που αφορά στην τελική αναγωγή του σε μια εσωτερική-ενδιάθετη κατάσταση του υποκειμένου που φέρει την προαίρεση. Στην Καινή Διαθήκη εντοπίζεται και πάλι κατά το πνεύμα της ενδιάθετης στάσης του ανθρώπου και η μνεία της, είτε με τη συγκεκριμένη λέξη είτε με τον εννοιολογικά συγγενικό της όρο “πρόθεσις”, συναντάται λίγες φορές. Στην παρούσα, θα καταγραφούν τα σημεία που βρίσκουμε τη συγκεκριμένη λέξη, όπως στην επιστολή του Αποστόλου Παύλου “Προς Κορινθίους Β’” και στις “Πράξεις των Αποστόλων”. Ειδικότερα:

Αναφερόμενος ο Απόστολος Παύλος στο ζήτημα της ελεημοσύνης, μνημονεύει ότι: “ἕκαστος καθὼς *προαιρεῖται* τῇ καρδίᾳ, μὴ ἐκ λύπης ἢ ἐξ ἀνάγκης· ἰλαρὸν γὰρ δότην ἀγαπᾷ ὁ Θεός” (9,7), ἴτοι ο καθένας ας ελεημονεί τους συνανθρώπους του όχι με διάθεση λύπης ή από ανάγκη αλλά με ελεύθερη προαίρεση όντας “ίλαρός δότης”, έχοντας χαρούμενο πρόσωπο. Στην προκειμένη περίπτωση, το περιεχόμενο της προαίρεσης ερμηνεύεται κατά κύριο λόγο ως “συνείδηση” εκείνου που καλείται να επιλέξει εάν θα δώσει στον ελεήμονα με γλυκύτητα, η οποία θα είναι παρακολούθημα

γυρίσεις να κοιτάξεις πίσω σου. Κι αν συμβαίνει να είσαι γέροντας, να μην απομακρυνθείς ποτέ από το πλοίο, μήπως και είσαι απών, όταν κάποτε εκείνος σε καλέσει.” (μτφ. Ν. Σκουτερόπουλος, 2010).

της καλής διάθεσης της καρδιάς του ή αντιθέτως, από λύπη και ανάγκη. Προτρέπει να ευσπλαχνίζεται (όταν προσφέρει) τον ζητούντα με τη συνεργασία νοός (συνείδησης) και συναισθήματος (τῆ καρδιά).

Κατά παρόμοιο τρόπο, θεάται η ανωτέρω αναφερθείσα έννοια και στα παρακάτω δυο σημεία από τις Πράξεις των Αποστόλων. Στο εδάφιο 11.23 διαβάζουμε: “ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὅτα τῆς ἐκκλησίας τῆς οὔσης ἐν Ἱερουσαλὴμ περὶ αὐτῶν, καὶ ἐξαπέστειλαν Βαρναβᾶν ἕως Ἀντιοχείας· ὃς παραγενόμενος καὶ ἰδὼν τὴν χάριν [τὴν] τοῦ θεοῦ ἐχάρη καὶ παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῇ καρδιάς προσμένειν τῷ κυρίῳ” και στο 27.13 “Ὑποπνεύσαντος δὲ νότου δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες ἄσπον παρελέγοντο τὴν Κρήτην”, όπου καταγράφεται η πρόθεση και αποδίδεται με τη σημασία της προαίρεσης, με το στενό της περιεχόμενο.

Στα κείμενα της Καινῆς Διαθήκης, ο επίμαχος ὅρος εμφανίζεται κατά βάση με αυτόν της πρόθεσης, πλην ὅμως, προκύπτει και σε πολλά άλλα σημεία από τα συμφραζόμενα. Αμέσως παρακάτω, με την αναδρομή που θα ακολουθήσει στα κεφάλαια που ἔπονται, διασταυρωνόμαστε με την κοσμοαντίληψη ορισμένων εκ των κορυφαίων Πατέρων της Εκκλησίας, οι οποίοι διαπότισαν και γονιμοποίησαν με το θαλερό τους πνεῦμα τη σκέψη της εποχῆς τους, φωτίζοντας, μεταξύ άλλων, και έννοιες ὅπως η συγκεκριμένη.

3.3 Επίδραση της ελληνικῆς φιλοσοφίας στους Χριστιανούς Πατέρες

3.3.1 Η επίδραση των κλασσικῶν φιλοσόφων

Το θάμβος της προσωπικῆς ἐμβέλειας των φιλοσόφων, ο ἄλκιμος στοχασμός τους και το αἰγλαό πνεῦμα της κλασσικῆς αρχαιότητος ουδέποτε περιεστᾶλη ἢ κατασίγησε στους αἰῶνες που επακολούθησαν, τουναντίον, κατά περιόδους το ενδιαφέρον των μεταγενεστέρων εμφανίζονταν ἀκόμη πιο θερμό. Η περίοδος που ξεκινᾷ ἀπὸ τον θάνατο του Πλάτωνα (περίπου το 348 π.Χ.) και φτάνει μέχρι και το κλείσιμο της Σχολῆς της Αθῆνας ἀπὸ τον Βυζαντινὸ Αυτοκράτορα Ιουστινιανὸ το 529 μ.Χ., στάθηκε ἓνα διάστημα κατά το οποίο καταγράφηκε εντατικὴ ενασχόληση με την πλατωνικὴ διδασκαλία (Pégin, 1989), η οποία προσέλαβε διαφορετικὲς μορφές ἀπὸ τον αρχαίον πλατωνισμό, ὅπως ο μέσος πλατωνισμός και ο νεοπλατωνισμός. Αρκετοὶ Πατέρες (και ὄχι μόνο) των πρώτων αἰώνων μνημονεύουν φράσεις ἀπὸ κείμενα του Πλάτωνα, ὅπως ο Αθηναγόρας, ο Ιουστίνος¹⁵⁸, ο Κλήμης Αλεξανδρείας και ο Ωριγένης (ο.π.), ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, τη χαρακτηριστικὴ φράση του Τιμαίου ὅτι ο δημιουργός του σύμπαντος εἶναι δύσκολο να βρεθῇ ἀλλὰ, ἀκόμη και αν τον βρεῖ κάποιος, δεν εἶναι δυνατό να τον φανερώσει σε ὅλους τους ανθρώπους¹⁵⁹ ἢ την περίφημη φράση του Πλωτίνου¹⁶⁰ ἀπὸ τον Θεαίτητο (176ab): “διὸ καὶ πειρᾶσθαι χρὴ

¹⁵⁸ “Απολογία ὑπὲρ Χριστιανῶν πρὸς Ἀντωνίνον τὸν Εὐσεβῆ” (46.3): “ὅσα περὶ ἀθανασίας ψυχῆς ἢ τιμωριῶν τῶν μετὰ θάνατον ἢ θεωρίας οὐρανίων ἢ τῶν ὁμοίων δογμάτων καὶ φιλόσοφοι καὶ ποιηταὶ ἔφασαν, παρὰ τῶν προφητῶν τὰς ἀφορμὰς λαβόντες καὶ νοῆσαι δεδύνηται καὶ ἐξηγήσαντο. ὅθεν παρὰ πᾶσι σπέρματα ἀληθείας δοκεῖ εἶναι (...) καὶ οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες Χριστιανοὶ εἰσι, κἂν ἄθεοι ἐνομίσθησαν, οἷον ἐν Ἑλλήσι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος”.

¹⁵⁹ “Τιμαῖος” 28c: “τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὐρεῖν τε ἔργον καὶ εὐρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν”.

¹⁶⁰ “Ἐννεάδες”, “Περὶ τοῦ καλοῦ” 1.6.8: “φεύγωμεν δὴ φίλην ἐς πατρίδα”, ἀληθέστερον ἢ τις παρακελεύοιτο. τίς οὖν ἢ φυγὴ καὶ πῶς; ἀναξόμεθα οἷον ἀπὸ μάγου Κίρκης, φησὶν, ἢ Καλυψοῦς Ὀδυσσεὺς -αἰνιττόμενος δοκεῖ μοι-

ἐνθὲνδε κεῖσε φεύγειν ὅτι τάχιστα. φυγὴ δὲ ὁμοίωσις θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι.”. Ὅπως εἶναι αναμενόμενο, ἡ προσοχὴ ἐλκεται ἀπὸ τῆς φράσης περὶ ὁμοίωσης μετὰ τοῦ Θεοῦ¹⁶¹ με φερόμενα ἀπὸ τοῦ ἄνθρωπο χαρακτηριστικά τῆς φρόνησης, τῆς γνώσης καὶ τῆς δικαιοσύνης. Τὰ ἀμέσως παραπάνω ἐκτεθέντα στοιχεῖα τοῦ ἀνθρώπου (φρόνηση, γνώση, δικαιοσύνη) μνημονεύονται ἐπίσης μέσα στὴν ἀποτυπωθεῖσα ἀπὸ τοὺς Εβδομήκοντα¹⁶²⁻¹⁶³

μείναι οὐκ ἄρεσθείς, καίτοι ἔχων ῥηδονὰς δι' ὀμμάτων καὶ κάλλει πολλῷ αἰσθητῷ συνών. πατρὶς δὴ ἡμῖν, ὅθεν παρήλθομεν, καὶ πατὴρ ἐκεῖ. τίς οὖν ὁ στόλος καὶ ἡ φυγή; οὐ ποσὶ δεῖ διανύσαι πανταχοῦ γὰρ φέρουσι πόδες ἐπὶ γῆν ἄλλην ἀπ' ἄλλης· οὐδέ σε δεῖ ἵππων ὄχημα ἢ τι θαλάττιον παρασκευάσαι, ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἀφεῖναι δεῖ καὶ μὴ βλέπειν, ἀλλ' οἷον μύσαντα ὄντιν ἄλλην ἀλλάξασθαι καὶ ἀνεγεῖραι, ἣν ἔχει μὲν πᾶς, χρῶνται δὲ ὀλίγοι.”

161 Κλήμης Αλεξανδρινός, “Στρωματεῖς” (2.22.131.4-2.22.131.1): “αὐτὸς δὲ ὁ Πλάτων τὴν εὐδαιμονίαν τὸ εὖ τὸν δαίμονα ἔχειν, δαίμονα δὲ λέγεσθαι τὸ τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἡγεμονικόν, τὴν δὲ εὐδαιμονίαν τὸ τελειότατον ἀγαθὸν καὶ πληρέστατον λέγει. ὅτε δὲ βίον ὁμολογοῦμενον καὶ σύμφωνον αὐτὴν ἀποκαλεῖ, καὶ ἔσθ’ ὅτε τὸ κατ’ ἀρετὴν τελειότατον, τοῦτο δὲ ἐν ἐπιστήμῃ τοῦ ἀγαθοῦ τίθεται καὶ ἐν ἐξομοίωσι τῇ πρὸς τὸν θεόν, *ὁμοίωσιν* ἀποφαίνοντος δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως εἶναι. γὰρ οὐχ οὕτως τινὲς τῶν ἡμετέρων τὸ μὲν κατ’ εἰκόνα εὐθέως κατὰ τὴν γένεσιν εὐληφέναι τὸν ἄνθρωπον, τὸ καθ’ ὁμοίωσιν δὲ ὕστερον κατὰ τὴν τελειώσιν μέλλειν ἀπολαμβάνειν ἐκδέχονται.”

¹⁶² Οι Εβδόμηκοντα (Ο'), για την ακρίβεια 72, αποτέλεσαν τους πρώτους μεταφραστές της Παλαιάς Διαθήκης και εισέφεραν τον 3^ο αιώνα π.Χ. την πρώτη γραπτή μετάφρασή της από την εβραϊκή στην ελληνιστική κοινή γλώσσα. Επρόκειτο για δίγλωσσους λόγιους Ιουδαίους από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου.

163 Στην “Πολιτεία του Θεού” του ιερού Αυγουστίνου Ιππώνος, XIII-XVIII, Κεφάλαιον MB¹, σ. 339, διαβάζουμε για τους Εβδομήκοντα τα εξής ενδιαφέροντα: “Η Θεία Πρόνοια επέτρεπε την μετάφραση των Γραφών της Παλαιάς Διαθήκης εκ της Εβραϊκής εις την Ελληνικήν, όπως διαδοθή η γνώσις αυτών εις όλους τους λαούς της οικουμένης”. Περαιτέρω: “Εις εκ των Πτολεμαίων, βασιλέων της Αιγύπτου, ηθέλησε να γνωρίση και να κατέχη τα ιερά βιβλία. Διότι ο Αλέξανδρος, ο Μακεδών, ο επικαλούμενος Μέγας, εδημιούργησεν την μακεδονικήν αυτοκρατορίαν, καθυποτάσσων ολόκληρον την Ασίαν και σχεδόν ολόκληρον την γην, είτε διά των όπλων είτε διά του τρόμου που ενέπνεε το όνομά του, είχε μάλιστα καθυποτάξει, μεταξύ άλλων ανατολικών χωρών και την Ιουδαίαν. Πλην όμως η αυτοκρατορία αυτή υπήρξε η θαυμασιωτέρα λόγω των ταχύτατων κατακτήσεών του παρά ως εκ της διαρκείας του. Μετά τον θάνατον του ηγεμόνου τούτου, οι στρατηγοί του μακράν από το να διαμοιρασθούν μεταξύ των το βασίλειον και να βασιλεύσουν εν ειρήνι, ο καθείς εις την κληρονομίαν του, επέφεραν εν τέλει την εκμηδένισίν του, μεταδίδοντες τα δεινά του πολέμου πανταχού. Τότε ήρχισεν η Αίγυπτος να έχη βασιλείς τους Πτολεμαίους. Ο πρώτος, υιός του Λάγου, εκόμισεν εκ της Ιουδαίας εις την Αίγυπτον μεγάλον αριθμόν αιχμαλώτων. Ο διάδοχός του, έτερος Πτολεμαίος, ονομαζόμενος Φιλάδελφος (...) παρεκάλεσε τον Ελεάζαρ, αρχιερέα καθ’ εκείνην την εποχήν, να του χορηγήση τας Γραφάς, τας οποίας η φήμη θα τας είχε καταστήσει εις αυτόν ως θείας και επεθύμει να τας τοποθετήσῃ εις την περίφημον βιβλιοθήκην του. Ο εν λόγω αρχιερεύς απέστειλε προς αυτόν τας Γραφάς, αλλ’ εις την Εβραϊκήν γλώσσαν. Τότε ο Πτολεμαίος Φιλάδελφος εξήτησεν ερμηνευτάς και του απέστειλεν εβδομήκοντα δυο, εξ εκάστης των δώδεκα φυλών, άνδρας τελείς κατόχους των δυο γλωσσών της Εβραϊκής και της Ελληνικής γλώσσης. Η συνθήκη κατίσχυσε να καλήται η μετάφρασις αυτή των Εβδομήκοντα. Αναφέρεται ότι εις την εκλογήν των εκφράσεών των υπήρχε θαυμαστή συμφωνία, τόσον περίεργος και πράγματι θεία, δεδομένου ότι έκαστος εξ αυτών είχαν εκτελέσει χωριστά το έργον του - διότι ο βασιλεύς ήθελε να δοκιμάσῃ την ειλικρίνειάν των - δεν διεπιστώθη καμμία διαφορά ούτε ως προς την έννοιαν, ούτε ως προς την αξίαν ούτε καν ως προς την διάταξιν των λέξεων και ως εάν υπήρξεν εις και μόνος ερμηνευτής, όλοι εφωτοτέχνησαν μίαν και την ίδίαν μετάφρασιν, διότι πράγματι το Άγιον Πνεύμα κατεσκήνωεν εις άπαντας ενιαίον. Είχον λάβει παρά του Θεού το θαυμάσιον δώρον τούτο, ίνα αι Γραφαί αύται αναγνωρισθούν παρά πάντων όχι ως έργον ανθρώπινον, αλλ’ ως έργον θείον και όπως το κύρος αυτών καταστή περισσότερον σεβαστόν παρά τois Εθνικοίς, οι οποίοι ώφεilon ημέραν τινά να εναγκαλισθώσι την πίστιν, πράγμα το οποίον βλεπούμεν συντελεσθέν”.

Ακολουθώ, στο αυτό έργο, Κεφάλαιον ΜΓ', "Περί του κύρους της μεταφράσεως των Εβδομήκοντα, το οποίον, εξαίρει της τιμής της επιφυλασσομένης εις το πρωταρχικόν Εβραϊκόν κείμενον, δέον να προτιμάται από όλας τας λοιπάς μεταφράσεις", σσ. 341-342, εκτίθενται τα κάτωθι: "Διότι, καίτοι υπήρξαν και άλλοι ερμηνευταί, οίτινες μετεγλώτισαν εκ της Εβραϊκής εις την Ελληνικήν τας ιεράς προφητείας, ο Ακύλας ο Σύμμαχος, ο Θεοδότιος, καθώς και ανώνυμος τις ερμηνευτής παρομοίου έργου, καλουμένου διά τον λόγον τούτον η Πέμπτη μετάφρασις, εν τούτοις, η Εκκλησία απεδέχθη εκείνην των Εβδομήκοντα, ως εάν ήτο η μόνη και της οποίας ποιούνται χρήσιον οι Έλληνες χριστιανοί, οι πλείστοι των οποίων αγνοούν ότι υπάρχει και άλλη μετάφρασις. Αι λατινικοί Εκκλησιαί υιοθέτησαν την μετάφρασιν των Εβδομήκοντα μεταγλωττισθείσαν εις την Λατινικήν. Πάντως, κατά την εποχήν μας παρουσιάσθη κάποιος ιερεύς, ο σοφός Ιερώννυμος, όστις, τέλειος κάτοχος και των τριών γλωσσών, μετέφρασε τας Γραφάς, όχι εκ της Ελληνικής, αλλ' εκ της Εβραϊκής εις την λατινικήν γλώσσαν. Πρόκειται περί πολυτίμου έργου, μολονότι δε οι Ιουδαίοι το αναγνωρίζουν πιστόν και ισχυρίζονται ότι οι Εβδομήκοντα παρερμήνευσαν πολλά χωρία, αι Εκκλησιαί του Χριστού δίδουν την προτίμησιν εις το έργον τόσων ανθρώπων, εκλεγέντων επίτηδες υπό του αρχιερέως Ελεάζαρ. (...) Πλην όμως, διαδηλωθείσης της θείας συμπαράστάσεως, κατά τόσον αισθητόν ενταύθα τρόπον, κάθε πιστός ερμηνευτής των Ιερών Γραφών, εις οιαδήποτε γλώσσαν και αν πρόκειται να τα μεταφράσῃ, η μετάφρασις του δέον να συμφωνή με εκείνην των Εβδομήκοντα (...) Διότι το Πνεύμα που ενεπύχωνε τους προφήτας, όταν συνέτασσον τα Θεία Γράμματα, ενεπύχωνε και τους Εβδομήκοντα, όταν

μετάφραση των κειμένων της Παλαιάς Διαθήκης, π.χ. “Παροιμίες Σολωμόντος”¹⁶⁴. Και σε μεταγενέστερο χρόνο διακρίνουμε έντονες πλατωνικές επιρροές σε έργα μεγάλων Πατέρων της εκκλησίας με κυρίαρχο παράδειγμα τον Ιερό Αυγουστίνο της Ιπώνος¹⁶⁵. Ο Πλάτωνας άλλωστε, είχε χαρακτηριστεί ως “χριστιανός πριν από τον Χριστό” (Τατάκης, 1989) ως προς τις αναφορές του, κυρίως, περί κάθαρσης¹⁶⁶.

προέβαιναν εις την ερμηνεία των. (...) Τινές εφρόνουν ότι το κείμενον της Ελληνικής μεταφράσεως έδει να διορθωθή επί τη βάσει του Εβραϊκού πρωτοτύπου και όμως, δεν ετόλμησαν ν’ αφαιρέσουν από την μετάφρασιν των Εβδομήκοντα ό,τι δεν ευρίσκεται εις το εβραϊκόν κείμενον, αλλ’ επρόσθεσαν μόνον ό,τι είχαν οπωσδήποτε παραλείψει οι Εβδομήκοντα, υποδεικνύοντες κάθε προστεθείσαν περικοπήν διά σημείων ομοίων προς μικρούς αστέρας καλουμένους αστερίσκους (...).”

¹⁶⁴ ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ Σολομώντος (Κεφ. 1): “ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ Σολομώντος υίου Δαυίδ, ός έβασίλευσεν έν ‘Ισραήλ, γνώναι σοφίαν και παιδείαν νοησαί τε λόγους φρονήσεως δέξασθαι τε στροφάς λόγων νοησαί τε δικαιοσύνην αλήθη και κρίμα κατευθύνειν, ίνα δώ άκάκοις πανουργίαν, παιδι δέ νέω αίσθησιν τε και έννοιαν’ (...) ‘Αρχή σοφίας φόβος Κυρίου, σύνεσις δέ άγαθή πᾶσι τοῖς ποιούσιν αὐτήν’ εὐσέβεια δέ εις Θεόν αρχή αἰσθήσεως, σοφίαν δέ και παιδείαν άσεβεις έξουθενήσουσιν (...) όσον άν χρόνον άκακοι έχωνται τής δικαιοσύνης, οὐκ αἰσχυνθήσονται’ (...), (Κεφ. 2) “ότι Κύριος δίδωσι σοφίαν, και από προσώπου αὐτοῦ γνώσις και σύνεσις’ (...) ή δέ αἰσθησις τῇ σῇ ψυχῇ καλή εἶναι δόξη, βουλή καλή φυλάξει σε, έννοια δέ όσια τηρήσει σε (...) τοῦ μακράν σε ποιῆσαι από όδου εὐθείας και άλλότριον τής δικαίας γνώμης (...) εύροσαν άν τρίβους δικαιοσύνης λείας. χρηστοί έσσονται οἰκίητορες γῆς, άκακοι δέ ύπολειφθήσονται έν αὐτῇ’ (...), (Κεφ. 3): “μακάριος άνθρωπος ός εύρε σοφίαν και θνητός ός εἶδε φρόνησιν’ (...), (Κεφ. 7): “εἶπον τήν σοφίαν σὴν ἀδελφὴν εἶναι, τήν δέ φρόνησιν γνώριμον περιποιῆσαι σεαυτῷ’ (...), (Κεφ. 9): “ός έστιν άφρων, εκκλινάτω πρός με’ και τοῖς ένδεέσι φρενῶν εἶπεν’ (...) άπολείπετε άφροσύνην, (...) και ζητήσατε φρόνησιν, και κατορθώσατε έν γνώσει σύνεσιν. (...) έλεγγε σοφόν, και άγαπήσει σε. δίδου σοφῷ άφορμήν, και σοφώτερος έσται’ (...) βουλή άγίων σύνεσις, τὸ δέ γνῶναι νόμον διανοίας έστιν άγαθῆς’ (...), (Κεφ. 10): “ΥΙΟΣ σοφός εύφραίνει πατέρα, υἱός δέ άφρων λύπη τῇ μητρί. (...) εύλογία Κυρίου επί κεφαλῇν δικαίου (...) σοφός καρδιά δέξεται έντολάς (...) καλύπτουσιν έχθραν χεῖλη δίκαια (...) φειδόμενος δέ χειλέων νοήμων έση. (...) ή δέ σοφία άνδρι τίκεται φρόνησιν (...) δίκαιος δέ εκκλινάς σώζεται εις τὸν αἰῶνα (...) έγχρονίζει δικαίους εύφροσύνη (...) στόμα δικαίου άποστάζει σοφίαν (...), (Κεφ. 11): “στόμα δέ ταπεινῶν μελετᾷ σοφίαν [Τελειότης εὐθέων όδηγήσει αὐτούς, και ύποσκελισμός άθετούντων προνομεύσει αὐτούς] (...) δικαιοσύνη άμώμων όρθοτομεῖ όδούς (...) δίκαιος έκ θήρας εκδύνει (...) αἰσθησις θρόνος δικαίων ευδοος, έν άγαθοῖς δικαίων κατάρθωσε πόλις, (...) άνήρ δέ φρόνιμος ήσυχίαν άγει. (...) σπέρμα δέ δικαίων μισθός αλήθείας (...) ό δέ σπείρων δικαιοσύνην λήψεται μισθόν πιστόν (...) δουλεύσει δέ άφρων φρονίμῳ. έκ καρποῦ δικαιοσύνης φυεται δένδρον ζωῆς (...), (Κεφ. 12): “Ο άγαπῶν παιδείαν, αγαπᾷ αἰσθησιν, ό δέ μισῶν έλέγχους άφρων (...) αἰ δέ ρίζαι τῶν δικαίων οὐκ έξαρθήσονται. (...) στόμα δέ όρθῶν ρύσεται αὐτούς. (...) οἶκοι δέ δικαίων παραμένουσι. στόμα συνετοῦ έγκωμιάζεται υπό άνδρός (...) αἰ δέ ρίζαι τῶν εὐσεβῶν έν όχυρώμασι. (...) εκφεύγει δέ έξ αὐτῶν δίκαιος (...) εἰσακούει δέ συμβουλίας σοφός. (...) επιδεικνυμένην πίστιν άπαγγέλλει δίκαιος (...) γλῶσσά του δέ σοφῶν ιδῶται. (...) οὐκ άρέσει τῷ δικαίῳ οὐδέν άδικον (...) άνήρ συνετός θρόνος αἰσθήσεως (...) έπιγνώμων δίκαιος έαυτοῦ φίλος έσται (...) έν όδοῖς δικαιοσύνης ζωή (...), (Κεφ. 13): “άπό καρπῶν δικαιοσύνης φάγεται άγαθός (...) λόγον άδικον μισεῖ δίκαιος (...) φῶς δικαίοις διαπαντός (...) δίκαιοι δέ οἰκτεῖρουσι (...) οι δέ έαυτῶν έπιγνώμονες σοφοί (...) δίκαιος οἰκτεῖρει και κιχρᾷ (...) οἰκέτη δέ σοφῷ ευδοοι έσσονται πράξεις (...) νόμος σοφοῦ πηγὴ ζωῆς (...) σύνεσις άγαθή δίδωσι χάριν, τὸ δέ γνῶναι νόμον διανοίας έστιν άγαθῆς (...) πᾶς πανούργος πράσσει μετά γνώσεως (...) ό συμπορευόμενος σοφοῖς σοφός έσται (...) τοὺς δέ δικαίους καταλήμνεται άγαθά. (...) θησαυρίζεται δέ δικαίοις πλοῦτος άσεβῶν. δίκαιοι ποιήσουσιν έν πλούτῳ έτη πολλά (...) δίκαιοις έσθων έμπιπλᾷ τήν ψυχὴν αὐτοῦ”, (Κεφ. 14): “έκ στόματος άφρόνων βακτηρία ύβρεως, χεῖλη δέ σοφῶν φυλάσσει αὐτούς (...) ζητήσεις σοφίαν παρά κακοῖς και οὐχ εύρήσεις, αἰσθησις δέ παρά φρονίμων εύχερής. (...) όπλα δέ αἰσθήσεως χεῖλη σοφά (...) οἰκία δέ δικαίων δεκταί (...) από δέ τῶν διανοημάτων αὐτοῦ άνήρ άγαθός (...) σοφός φοβηθείς έξέκλινεν από κακοῦ (...) άνήρ δέ φρόνιμος πολλά ύποφέρει.” κ.λ.π.

¹⁶⁵ “...ήρξησα να γινώσκω με απλυστίαν τα σεβάσματα εκείνα βιβλία, που υπηγόρευσε το Πνεύμα Σου ιδίως δε τα του αποστόλου Παύλου (...) Αλλ’ ευθύς ως ανέλαβα το έργον, ενόησα, ότι όσα ανέγνωσα εις τα βιβλία των Πλατωνικών, ανταποκρινόμενα εις την αλήθειαν, αναφέροντο και εκεί (...)” (Εξομολογήσεις Ζ’ “Το απόρρητον της ταπεινοφροσύνης-Αι Γραφαί και ο Απόστολος Παύλος”). Είναι γνωστό άλλωστε ότι τον Άγιο Αυγουστίνο οδήγησε στον Χριστιανισμό η φιλοσοφία του Πλάτωνα (Άγίου Αυγουστίνου, 1980).

¹⁶⁶ Πλάτωνος “Φαῖδων” (66b-67b): “Οὐκοῦν ανάγκη, ἔφη, ἐκ πάντων τούτων παρίστασθαι δόξαν τοιάνδε τινὰ τοῖς γησίως φιλοσόφοις, ὥστε καὶ πρὸς ἀλλήλους τοιαῦτα ἅττα λέγειν, ὅτι Κινδυνεύει τοι ὥσπερ ἀτραπὸς τις ἐκφέρειν ἡμᾶς [μετὰ τοῦ λόγου ἐν τῇ σκέψει], ὅτι, ἔως ἂν τὸ σῶμα ἔχωμεν καὶ συμπεφυρμένη ᾗ ἡμῶν ἡ ψυχὴ μετὰ τοιούτου κακοῦ, οὐ μὴ ποτε κτησώμεθα ἱκανῶς οὐ ἐπιθυμοῦμεν’ φοβῆμεν δὲ τοῦτο εἶναι τὸ ἀληθές. μυρίας μὲν γὰρ ἡμῖν ἀσχολίας παρέχει τὸ σῶμα διὰ τὴν ἀναγκαίαν τροφήν’ ἔτι δέ, ἂν τινες νόσοι προσπέσωσιν, ἐμποδίζουσιν ἡμῶν τὴν τοῦ ὄντος θήραν. ἐρώτων δὲ καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ πόθων καὶ εἰδώλων παντοδαπῶν καὶ φλυαρίας ἐμπιμπλήσιν ἡμᾶς πολλῆς, ὥστε τὸ λεγόμενον ὡς ἀληθὺς τῷ ὄντι ὑπ’ αὐτοῦ οὐδὲ φρονήσαι ἡμῖν ἐγγίγνεται οὐδέποτε οὐδέν. καὶ γὰρ πολέμους καὶ στάσεις καὶ μάχας οὐδὲν ἄλλο παρέχει ἢ τὸ σῶμα καὶ αἱ τοῦτου ἐπιθυμίαι (...) ὥστε μὴ δύνασθαι ὑπ’ αὐτοῦ καθορᾶν τάληθές. ἄλλα τῷ ὄντι ἡμῖν δέδεται ὅτι, εἰ μέλλομεν ποτέ καθαρῶς τι εἰσεσθαι, ἀπαλλακτέον αὐτοῦ καὶ αὐτῇ τῇ ψυχῇ θεατέον αὐτὰ τὰ πράγματα’ (...) εἰ γὰρ μὴ οἶόν τε μετὰ τοῦ σώματος μηδὲν καθαρῶς γνῶναι, δυοῖν θάτερον, ἢ οὐδαμοῦ ἔστιν κτήσασθαι τὸ εἰδέναι ἢ τελευτήσασιν’ τότε γὰρ αὐτὴ καθ’ αὐτὴν ἡ ψυχὴ ἔσται χωρὶς τοῦ σώματος, πρότερον δ’ οὐ. καὶ ἐν ᾧ ἂν ζῶμεν, οὕτως, ὡς εἰκεν, ἐγγυτάτω ἐσόμεθα τοῦ εἰδέναι, ἐὰν ὅτι μάλιστα μηδὲν ὀμιλῶμεν τῷ σώματι μηδὲ κοινωνῶμεν, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, μηδὲ ἀναμιμνῶμεθα τῆς

(καθαρού) και εξαγνισμού της ψυχής από τα πάθη¹⁶⁷ για την ανάβασή της προς τη θεωρία, από τον κόσμο των αισθητών στον κόσμο των νοητών, των Ιδεών¹⁶⁸ (“είς τὸ ὄν καὶ τοῦ ὄντος φανότατον”)¹⁶⁹. Η ανάβαση αυτή συναρμόζεται με την επιλογή από τον άνθρωπο μιας ολοκληρωτικά διανοητικής πορείας, την οποία δυνάμεθα να αντιστοιχήσουμε με τον όρο του προσωπικού αγώνα των χριστιανικών καιρών.

Προχωρώντας περαιτέρω στην κλασική εποχή και στον Αριστοτέλη, τα έργα του, όπως έχει ήδη αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, διακρίνονται σε δυο περιόδους εξαιτίας της διαφοροποίησης των πραγματειών που ενέπιπταν στην κάθε μια από αυτές. Στην πρώτη εντάσσονται τα περισσότερα εξωστρεφή έργα που παρουσίαζαν πλατωνικές επιρροές ενώ στη δεύτερη που συνεγράφησαν οι πραγματείες του που μελετώνται μέχρι και σήμερα, προορίζονταν προς τους μαθητές του (επαγγελματίες φιλόσοφοι) και σε αυτά εμφανίζεται μεταστροφή απέναντι στην πλατωνική διδασκαλία. Αυτή η διαφοροποίηση των έργων του ήταν γνωστή στους απολογητές Πατέρες. Τα πρώτα δε έργα της εξωστρεφούς του περιόδου ήταν και τα μόνα γνωστά μέχρι και τον 1^ο αιώνα π.Χ., μέχρις ότου καταστούν γνωστές και θέλξουν αργότερα (και) οι μεγάλες πραγματείες του φιλοσόφου. Έντονο ενδιαφέρον απέναντι στα

τούτου φύσεως, ἀλλὰ καθαρεύμεν ἀπ’ αὐτοῦ, ἕως ἂν ὁ θεὸς αὐτὸς ἀπολύσῃ ἡμᾶς· καὶ οὕτω μὲν καθαρὸν ἀπαλλαττόμενοι τῆς τοῦ σώματος ἀφροσύνης, ὡς τὸ εἶκος μετὰ τοιούτων τε ἐσόμεθα καὶ γνωσόμεθα δι’ ἡμῶν αὐτῶν πᾶν τὸ εἰλικρινές, τοῦτο δ’ ἐστὶν ἴσως τὸ ἀληθές· μὴ καθαρῷ γὰρ καθαρὸν ἐφάπτεσθαι μὴ οὐ θεμιτὸν ἦ.” και 79e- 80a.6: “Ὅταν δέ γε αὐτὴ καθ’ αὐτὴν σκοπῇ, ἐκείσε οἴχεται εἰς τὸ καθαρὸν τε καὶ αἰεὶ ὄν καὶ ἀθάνατον καὶ ὡσαύτως ἔχον, καὶ ὡς συγγενῆς οὕσα αὐτοῦ αἰεὶ μετ’ ἐκείνου τε γίνονται, ὅταν περ αὐτὴ καθ’ αὐτὴν γένηται καὶ ἐξῇ αὐτῇ, καὶ πέπανταί τε τοῦ πλάνου καὶ περὶ ἐκείνα αἰεὶ κατὰ ταῦτα ὡσαύτως ἔχει, ἅτε τοιούτων ἐφαπτομένη· (...) Ὅρα δὴ καὶ τῆδε ὅτι ἐπειδὴ ἐν τῷ αὐτῷ ὅσι ψυχὴ καὶ σῶμα, τὸ μὲν δουλεύειν καὶ ἄρχεσθαι ἢ φύσις προστάττει, τῇ δὲ ἄρχειν καὶ δεσπόζειν· καὶ κατὰ ταῦτα αὐτὸ πότερόν σοι δοκεῖ ὁμοῖον τῷ θεῷ εἶναι καὶ πότερον τῷ θνητῷ; ἢ οὐ δοκεῖ σοι τὸ μὲν θεῖον οἷον ἄρχειν τε καὶ ἡγεμονεύειν πεφυκέναι, τὸ δὲ θνητὸν ἄρχεσθαι τε καὶ δουλεύειν; Ἔμοιγε. Ποτέρῳ οὖν ἡ ψυχὴ ἔοικεν; Δηλαδή, ὁ Σώκρατες, ὅτι ἡ μὲν ψυχὴ τῷ θεῷ, τὸ δὲ σῶμα τῷ θνητῷ. ”. “Φαίδρος” (250a-250c): “ὁλίγοι δὴ λείπονται αἶς τὸ τῆς μνήμης ἱκανῶς πάρεσιν· αὐτὰ δέ, ὅταν τι τῶν ἐκεῖ ὁμοίωμα ἴδωσιν, ἐκπλήττονται καὶ οὐκέτ’ <ἐν> αὐτῶν γίγνονται, ὁ δ’ ἐστὶ τὸ πάθος ἀγνοοῦσι διὰ τὸ μὴ ἱκανῶς διαισθάνεσθαι. δικαιοσύνης μὲν οὖν καὶ σωφροσύνης καὶ ὅσα ἄλλα τίμια ψυχαῖς οὐκ ἔνεστι φέγγος οὐδὲν ἐν τοῖς τῆδε ὁμοιώμασιν, ἀλλὰ δι’ ἀμυδρῶν ὀργάνων μόγας αὐτῶν καὶ ὀλίγοι ἐπὶ τὰς εἰκόνας ἰόντες θεῶνται τὸ τοῦ εἰκασθέντος γένος· κάλλος δὲ τότε ἦν ἰδεῖν λαμπρόν, ὅτε σὺν εὐδαίμονι χορῷ μακαρίαν ὄψιν τε καὶ θέαν, ἐπόμενοι μετὰ μὲν Διὸς ἡμεῖς, ἄλλοι δὲ μετ’ ἄλλου θεῶν, εἰδόν τε καὶ ἐτελοῦντο τῶν τελετῶν ἦν θέμις λέγειν μακαριωτάτην, ἦν ὀργιζόμεν ὀλόκληροι μὲν αὐτοὶ ὄντες καὶ ἀπαθεῖς κακῶν ὅσα ἡμᾶς ἐν ὑστέρω χρόνῳ ὑπέμενεν, ὀλόκληρα δὲ καὶ ἀπλὰ καὶ ἀτρεμῇ καὶ εὐδαίμονα φάσματα μουούμενοι τε καὶ ἐποπτεύοντες ἐν αὐγῇ καθαρῇ, καθαρὸν ὄντες καὶ ἀσήμαντοι τούτου ὁ νῦν δὴ σῶμα περιφέροντες ὀνομάζομεν, ὁστρέου τρόπον δεδεδεμένον.”. “Πολιτεία” (611a-612a): “Οὐκ οὐκ εἶκος γε. Ὅτι μὲν τοῖνυν ἀθάνατον ψυχῇ, καὶ ὅ ἄρτι λόγος καὶ οἱ ἄλλοι ἀναγκάσειαν ἂν· οἷον δ’ ἐστὶν τῇ ἀληθείᾳ, οὐ λέλ βημένον δεῖ αὐτὸ θεάσασθαι ὑπὸ τῆς τοῦ σώματος κοινωνίας καὶ ἄλλων κακῶν, ὥσπερ νῦν ἡμεῖς θεώμεθα, ἀλλ’ οἷον ἐστὶν καθαρὸν γιγνόμενον, τοιοῦτον ἱκανῶς λογισμῷ διαθεατέον, καὶ πολὺ γε κάλλιον αὐτὸ εὐρήσει καὶ ἐναργέστερον δικαιοσύνας τε καὶ ἀδικίας διόψεται καὶ πάντα ἃ νῦν διήλθομεν. νῦν δὲ εἵπομεν μὲν ἀληθῆ περὶ αὐτοῦ, οἷον ἐν τῷ παρόντι φαίνεται· τεθεάμεθα μὲντοι διακειμενον αὐτό, (...) ἀλλὰ δεῖ, ὁ Γλαῦκον, ἐκείσε βλέπειν. Ποῖ; ἢ δ’ ὅς. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν αὐτῆς, καὶ ἐννοεῖν ὧν ἅπτεται καὶ οἷον ἐφίεται ὁμιλιῶν, ὡς συγγενῆς οὕσα τῷ τε θεῷ καὶ ἀθανάτῳ καὶ τῷ αἰεὶ ὄντι, καὶ οἷα ἂν γένοιτο τῷ τοιοῦτῳ πᾶσα ἐπισπομένη καὶ ὑπὸ ταύτης τῆς ὀρμῆς ἐκκομισθεῖσα ἐκ τοῦ πόντου ἐν ᾧ νῦν ἐστίν, καὶ περικρουθεῖσα πέτρας τε καὶ ὅστρεα ἃ νῦν αὐτῇ, ἅτε γῆν ἐστιωμένην, γειρὰ καὶ πετρώδη πολλὰ καὶ ἄγρια περιπέφυκεν ὑπὸ τῶν εὐδαιμόνων λεγομένων ἐστιάσεων. καὶ τότε ἂν τις ἴδοι αὐτῆς τὴν ἀληθῆ φύσιν, εἴτε πολυειδὴς εἴτε μονοειδής, εἴτε ὅπῃ ἔχει καὶ ὅπως”.

¹⁶⁷ Πλάτωνος “Νόμοι” (716e): “ἀκάθαρτος γὰρ τὴν ψυχὴν ὁ γε κακός, καθαρὸς δὲ ὁ ἐναντίος”.

¹⁶⁸ Ὁμοίως καὶ στὶς “Ἐννεάδες” τοῦ Πλωτίνου, ὅπου (ενδεικτικὰ) διαβάσουμε (I, 2.5-7): “ἀλλ’ ἐπὶ πόσον ἡ καθαρίσις λεκτέον· οὕτω γὰρ καὶ ἡ ὁμοίωσις τίνι [θεῷ] φανερά καὶ ἡ ταυτότης τίνι θεῷ. τοῦτο δὲ ἐστὶ μάλιστα ζητεῖν θυμὸν πῶς [καθαίρει] καὶ ἐπιθυμίαν καὶ τᾶλλα πάντα, λύπην καὶ τὰ συγγενῆ, καὶ τὸ χωρίζει ἀπὸ σώματος ἐπὶ πόσον δυνατόν. (...) ὁλως δὲ αὐτὴ μὲν πάντων τούτων καθαρὰ ἐστὶ καὶ τὸ ἄλογον δὲ βουλήσεται καὶ αὐτὸ καθαρὸν ποιῆσαι, ὥστε μὴδὲ πλῆττεσθαι (...) σὺ μὲν οὖν οὐδὲν τῶν τοιούτων ἁμαρτία, ἀλλὰ κατόρθωσις ἀνθρώπων· ἀλλ’ ἡ σπουδὴ οὐκ ἔξω ἁμαρτίας εἶναι, ἀλλὰ θεὸν εἶναι. εἰ μὲν οὖν τι τῶν τοιούτων ἀπροαίρετον γίνοιτο, θεὸς ἂν εἴη ὁ τοιοῦτος καὶ δαίμων διπλοῦς ὢν, μᾶλλον δὲ ἔχων σὺν αὐτῷ ἄλλον ἄλλην ἀρετὴν ἔχοντα· εἰ δὲ μὴδὲν, θεὸς μόνον· θεὸς δὲ τῶν ἐπομένων τῷ πρώτῳ. αὐτὸς μὲν γὰρ ἐστὶν ὃς ἦλθεν ἐκεῖθεν καὶ τὸ καθ’ αὐτόν, εἰ γένοιτο οἷος ἦλθεν, ἐκεῖ ἐστίν· (...) πρὸς γὰρ τούτους, οὐ πρὸς ἀνθρώπους ἀγαθοὺς ἢ ὁμοίους. ὁμοίους δὲ ἢ μὲν πρὸς τούτους, ὡς εἰκὼν εἰκόνι ὁμοίωται ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἑκατέρω. ἢ δὲ πρὸς ἄλλον ὡς πρὸς παράδειγμα.”.

¹⁶⁹ Ὅταν ἡ ψυχὴ περιάγεται, ὁδηγεῖται ἀπὸ τὰ αισθητὰ στα νοητὰ, τότε ὁ ἄνθρωπος ἐξυψώνεται πρὸς τὸ Ὀν.

πρώτα αριστοτελικά έργα έδειξαν σημαίνοντα πρόσωπα των αρχαίων απολογητών Πατέρων, όπως ο Αθηναγόρας (133-190 μ.Χ.), ο Κλήμης Αλεξανδρείας (c. 150-c. 215 μ.Χ.) κ.τ.λ.. Το αντικείμενο της προσοχής τους εστρέφετο κυρίως στον τρόπο που περιέγραψε το θείο στοιχείο στα έργα του (άλλοτε ως αιθέρα, άλλοτε ως ουράνιο σύστημα κ.ο.κ.) χωρίς φυσικά να παραλείπουν την υπογράμμιση της μονοθεΐας ως τον αντίποδα του παγανισμού των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων, καθώς και την αγάπη προς τον έναν υπέρτατο δημιουργό του σύμπαντος¹⁷⁰.

Ας μην παραβλέπουμε ακόμη και τα συγγενεύοντα με τη χριστιανική πίστη στοιχεία που έχουμε συναντήσει μέχρι στιγμής στη διδασκαλία του Αριστοτέλη. Έτσι, μπορούμε να μνημονεύσουμε την (πρωτόγνωρη για την εποχή του) άποψη που διατύπωσε ο ίδιος σχετικά με το γεγονός ότι η κατάκτηση της αρετής δεν επέρχεται απροϋπόθετα και δεν αφορά σε εγγενές στοιχείο που φέρει κανείς εν τω γεννάσθαι εξαιτίας π.χ. ευγενικής καταγωγής ή από ευλογία της ειμαρμένης. Απεναντίας, πρόκειται για ένα επίκτητο χαρακτηριστικό που αποκτά κανείς κατόπιν καλλιέργειας και άσκησης με σκοπό να καταστεί η αρετή έξις (συνήθεια) του χαρακτήρα του και ακολούθως, να μάθει το “συμφώνως την αρετή ενεργείν” ως το αποφασιστικό στοιχείο για την επίτευξη της ευδαιμονίας του. Η συνάφεια της ανωτέρω αντίληψης με τα χριστιανικά κηρύγματα είναι πρόδηλη: η απόκτηση της αρετής τελεί σε αιτιώδη συνάφεια με τον ενσύνειδο εσωτερικό αγώνα του ανθρώπου με την επιπρόσθετη διευκρίνιση ότι, στην περίπτωση του χριστιανισμού, ο εσωτερικός αγώνας συμπληρώνεται με τη Χάρη του Αγίου Πνεύματος και συνεπικουρείται από αυτή. Δεν αρκεί ο προσωπικός ακατάπαυστος κόματος του ατόμου με τον εαυτό του αλλά απαιτείται και η συνδρομή Του προκειμένου να καταστεί καλλίνικος¹⁷¹ η πορεία του ανθρώπου προς τη σωτηρία. Κατά τα χριστιανικά χρόνια, ως προς το δραν σύμφωνα με την αρετή, θα αντικατασταθεί η έννοια της αρετής από αυτήν της αγάπης, με την τελευταία να καθίσταται το πλέον αποφασιστικό στοιχείο για το ελατήριο της δράσης του ανθρώπου υπερκερνώντας οποιαδήποτε αρετή^{172,173}.

¹⁷⁰ Τελείως ενδεικτικά, παραθέτουμε ένα μικρό απόσπασμα από το έργο του Αθηναγόρα “Πρεσβεία περι Χριστιανών”, στο οποίο συγκρίνει τους χριστιανούς με τους φιλοσόφους και αναφέρεται, μεταξύ άλλων, στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη και στη θέαση του θείου στοιχείου εκ μέρους τους: “(...) φησίν οὖν ὁ Πλάτων· ‘τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὐρεῖν τε ἔργον καὶ εὐρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν’, ἔνα τὸν ἀγέννητον καὶ αἰδίδιον νοῶν θεόν. εἰ δ’ οἶδεν καὶ ἄλλους οἷον ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας, ἀλλ’ ὥς γενητοὺς οἶδεν αὐτοὺς·’ ... ‘θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς πατήρ τε ἔργων ἅ ἅλυστα ἐμοῦ μὴ θέλοντος, τὸ μὲν οὖν δεθὲν πᾶν λυτὸν’ ” εἰ τοίνυν οὐκ ἐστὶν ἄθεος Πλάτων, ἔνα τὸν δημιουργὸν τῶν ὅλων νοῶν ἀγέννητον θεόν, οὐδὲ ἡμεῖς ἄθεοι, ὕψ’ οὐ λόγῳ δεδημιούργηται καὶ τῷ παρ’ αὐτοῦ πνεύματι συνέχεται τὰ πάντα, τοῦτον εἰδότες καὶ κρατύνοντες θεόν. ὁ δὲ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ ἄπ’ αὐτοῦ ἕνα ἄγοντες οἰοῦναι ζῶον σύνθετον, ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνεστηκότα λέγουσι τὸν θεόν, σῶμα μὲν αὐτοῦ τὸ αἰθέριον νομίζοντες τοὺς τε πλανωμένους ἀστέρας καὶ τὴν σφαῖραν τῶν ἀπλανῶν κινούμενα κυκλοφορητικῶς, ψυχὴν δὲ τὸν ἐπὶ τῇ κινήσει τοῦ σώματος λόγον, αὐτὸν μὲν οὐ κινούμενον, αἴτιον δὲ τῆς τούτου κινήσεως γινόμενον.”

¹⁷¹ Ο αγώνας στους χριστιανικούς καιρούς συνοψίζεται εξαιρετικά ευθύβολα στην ακόλουθη φράση του Αποστόλου Παύλου (Προς Ρωμαίους Επιστολή 7.23, 7.24): “βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου. Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος! τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;”. Επίσης, στην “Προς Εφεσίους Επιστολή” (ε΄, 8-19): “Ἀδελφοί, ὡς τέκνα φωτός περιπατεῖτε: ὁ γάρ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐν πάσῃ ἀγαθῶσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ, δοκιμάζοντες τί ἐστὶν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ. Καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀκάροις τοῦ σκότους, μάλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε: τα γάρ κρυφὰ γινόμενα ὑπ’ αὐτῶν, αἰσχρὸν ἐστὶ καὶ λέγειν. Τα δὲ πάντα ἐλεγχόμενα ὑπὸ τοῦ φωτός φανεροῦνται: πᾶν γάρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστὶ. Διὸ λέγει: ‘ἐγείρε ὁ καθεύδων καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφάνει σοὶ ὁ Χριστός.’ ”.

¹⁷² Απόστολος Παῦλος, “Προς Κορινθίους Α' Επιστολή” (13^ο κεφάλαιο), “Ὁ Ὑμνος τῆς Ἀγάπης”: “Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἤχων ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον.

Έναν ακόμη όρο που εντοπίζουμε στα κείμενα του Αριστοτέλη και βρίσκεται νοηματικά κοντά στον χριστιανισμό αφορά στην έννοια της βούλησης, η οποία αντιδιαστέλλεται από αυτήν της προαίρεσης και ανάγεται σε επιθυμίες που υπερνικούν τις δυνατότητες του προσώπου. Στον χριστιανικό κόσμο, η βούληση λογίζεται πάντα ότι ενυπάρχει στον άνθρωπο ως φύσει ελεύθερο ον και από κοινού με το ενεπίγνωτο (τη συνείδηση), την προσανατολίζει ο φορέας της είτε σε θεοπρόσδεκτες πράξεις είτε προς την εντελώς αντίθετη κατεύθυνση¹⁷⁴.

3.3.2 Η επιρροή του στωικισμού τα πρώτα χρόνια του χριστιανισμού

Εν σχέσει με το τρίτο κατά σειρά φιλοσοφικό ρεύμα που συναντάμε στην παρούσα στο πλαίσιο της εννοιολογικής προσέγγισης της προαίρεσης μέσα στο πέρασμα του χρόνου και εντός του δυτικού πολιτισμού, τη στωική σκέψη, λεκτέον ότι άσκησε τη μεγαλύτερη επίδραση στον χριστιανισμό (και όχι μόνο σε αυτόν) εν συγκρίσει με τα λοιπά φιλοσοφικά ρεύματα. Επηρέασε σημαίνουσες μορφές της εκκλησιαστικής παιδείας όπως ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς, ο Νεμέσιος, ο Αμβρόσιος Μεδιολάνων και πατέρες της εκκλησίας, όπως ο Μέγας Βασίλειος, ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός, ο Γρηγόριος Νύσσης ενώ κατά τους μεταγενέστερους αιώνες, από την Αναγέννηση μέχρι και τα νεότερα χρόνια, σημείωσε επιρροή σε φιλοσόφους διαμετρήματος Σπινόζα, Καντ κ.α..

Οι απολογητές Πατέρες εξετίμησαν την ηθική που απηχούσε η στωική φιλοσοφία (Aubenque, 1989) με χαρακτηριστική την περίπτωση του Ιουστίνου, ο οποίος δεν αποδοκίμασε πλήρως τις φιλοσοφίες με τις οποίες είχε έρθει σε επαφή προτού γίνει Χριστιανός. Αντιθέτως, αναφερόμενος στον στωικισμό, χαρακτήρισε δίκαιες τις ηθικές αρχές που έθεσε με τη διδασκαλία του. Επιπλέον, μίλησε και για τον “σπερματικό λόγο”, μη χριστιανική, βεβαίως, ορολογία, προερχόμενη από την ορολογία της στωϊκής φιλοσοφίας, στοχεύοντας να καταδείξει ότι οι φιλοσοφίες αυτές εμπεριέχουν σπέρματα μόνο αληθείας¹⁷⁵, εμπερικλείουν μερική αλήθεια που αποτελεί έκφανση και επενέργεια του Λόγου του Θεού χάρη στην έμφυτη σπορά του

καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι. καὶ ἐὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθίσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι. ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται· ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ· ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἄσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ· πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει· εἴτε δὲ προφητεῖται, καταργηθήσονται· εἴτε γλῶσσαι, παύσονται· εἴτε γνῶσις, καταργηθήσεται. ἐκ μέρους δὲ γινώσκωμεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν· ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται. ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην· ὅτε δὲ γέγονα ἀνὴρ, κατήγγηκα τὰ τοῦ νηπίου. βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι’ ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην. νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη.”

¹⁷³ Σύνδεση της αγάπης με τον προσωπικό αγώνα: “Ἡ ἀγάπη φαίνεται νὰ εἶναι κατόρθωμα. Μόνο που δεν κατορθώνεται ἀπαξ διὰ παντός, εἶναι ἀσκησις διὰ βίου· εἶναι ἔργο (...) που ἀρχίζει κάποτε καὶ δεν τελειώνει ποτέ· εἶναι ἔργο γιὰ ὅλες τις εποχές καὶ φάσεις τῆς ζωῆς ἐνὸς ἀνθρώπου, που συνεχίζεται ἐφ’ ὅρου ζωῆς. Εἶναι γυμνασία με ποικίλα γυμνάσματα καὶ ασκήσεις (...)” (Σταυρόπουλος, 1984, σσ. 231-233).

¹⁷⁵ Παρομοίως, περί σπερματικού λόγου αναφορά δυνάμεθα νὰ ἐντοπίσουμε καὶ στο ἔργο του Ἀθηναγόρα “Πρεσβεία περί Χριστιανών”: “οἱ δὲ ἀπὸ τῆς Στοᾶς, κἂν ταῖς προσηγορίαις κατὰ τὰς παραλλάξεις τῆς ὕλης, δι’ ἧς φασὶ τὸ πνεῦμα χωρεῖν τοῦ θεοῦ, πληθύνωσι τὸ θεῖον τοῖς ὀνόμασι, τῷ γοῦν ἔργῳ ἕνα νομίζουσι τὸν θεόν. εἰ γὰρ ὁ μὲν θεὸς πῦρ τεχνικὸν ὁδῶ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου ἐμπεριελήφους ἅπαντας τοὺς σπερματικούς λόγους καθ’ οὓς ἕκαστα καθ’ εἰμαρμένην γίνονται, τὸ δὲ πνεῦμα αὐτοῦ διήκει δι’ ὅλου τοῦ κόσμου, ὁ θεὸς εἷς κατ’ αὐτούς, Ζεὺς μὲν κατὰ τὸ ζέον τῆς ὕλης ὀνομαζόμενος, Ἥρα δὲ κατὰ τὸν ἄερα, καὶ τὰ λοιπὰ καθ’ ἕκαστον τῆς ὕλης μέρος δι’ ἧς κεχώρηκε καλούμενος.”

Λόγου. Η ολοκληρωτική αλήθεια φανερώνεται μόνο στους χριστιανούς, οι οποίοι κατέχουν ολόκληρο τον Λόγο στο πρόσωπο του Χριστού. Ο δε Κλήμης Αλεξανδρείας στο έργο του “Στρωματεῖς” (1.19.94.1-1.19.94.3 & 5.14.133.9-5.14.134.1)¹⁷⁶ ισχυρίζεται ότι τα “ευρήματα” των Ελλήνων φιλοσόφων εδράζονται στις φυσικές τους ικανότητες, οι οποίες είναι και αυτές με τη σειρά τους δώρημα του Θεού.

Συμπληρωματικά προς τα ανωτέρω, δυο ακόμη χαρακτηριστικά παραδείγματα της στωικής φιλοσοφίας που σχετίζονται με τον χριστιανικό κόσμο αποτελούν, κατά πρώτο λόγο, η αποδοχή εκ μέρους των στωικών της ύπαρξης μίας υπέρτατης αρχής, της αδιαμόρφωτης ύλης, η οποία δημιουργήσε την υλική πραγματικότητα, αντιτιθέμενοι έτσι στην πλατωνική αντίληψη περί διαχωρισμού του κόσμου στον αισθητό και τον νοητό και κατά δεύτερο, η εισαγωγή των όρων “προφορικός” και “ενδιάθετος” λόγος (Φλορόφσκυ, 2003), τους οποίους μεταχειρίστηκε η χριστιανική θεολογία¹⁷⁷ εναρμονίζοντάς τους νοηματικά στο περιεχόμενο που θέλησαν να εκπέμψουν. Για τους στωικούς, ο ενδιάθετος λόγος¹⁷⁸ χαρακτηρίζει κατ’

¹⁷⁶ “Εἴτ’ οὖν κατὰ περίπτωσιν φασιν ἀποφθέγξασθαι τινα τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας τοὺς Ἕλληνας, θείας οἰκονομίας ἢ περιπτώσεως (οὐ γὰρ ταῦτόματον ἐκθειάσει τις διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς φιλοτιμίαν), εἴτε κατὰ συντυχίαν, οὐκ ἀπρονόητος ἢ συντυχία· εἴτ’ αὖ φυσικὴν ἔννοιαν ἐσχηκέναι τοὺς Ἕλληνας λέγοι, τὸν τῆς φύσεως δημιουργὸν ἓνα γινώσκωμεν, καθὼ καὶ τὴν δικαιοσύνην φυσικὴν εἰρήκαμεν, εἴτε μὴν κοινὸν ἐσχηκέναι νοῦν, τίς ὁ τούτου πατήρ καὶ τῆς κατὰ τὴν τοῦ νοῦ διανομῆς δικαιοσύνης σκοπήσωμεν (...) διὸ πᾶν μὲν ἔθνος ἐφών, πᾶν δὲ ἐσπερίων ἀπτόμενον ἢ βόρειόν τε καὶ τὰ πρὸς τῷ νότῳ πάντα μίαν ἔχει καὶ τὴν αὐτὴν πρόληψιν περὶ τοῦ καταστησαμένου τὴν ἡγεμονίαν, εἴ γε καὶ τὰ καθολικώτατα τῶν ἐνεργημάτων αὐτοῦ διαπεφύκειν ἐπ’ ἴσης πάντα”.

¹⁷⁷ Ο Θεόφιλος Αντιοχείας ήταν ο πρώτος απολογητής που έκανε χρήση της στωικής ορολογίας περί ενδιάθετου και προφορικού λόγου, καίτοι τον χαρακτήριζε σφοδρή αντιπάθεια απέναντι σε ό,τι προέρχονταν από την ελληνική φιλοσοφία. “Προς Αυτόλυκον” (Β’ 10, 22): “Ἐχων οὖν ὁ θεὸς τὸν ἑαυτοῦ λόγον ἐνδιάθετον ἐν τοῖς ἰδίοις σπλάγχνοις ἐγέννησεν αὐτὸν μετὰ τῆς ἑαυτοῦ σοφίας ἐξερευζάμενος πρὸ τῶν ὄλων. τοῦτον τὸν λόγον ἔσχεν ὑπουργὸν τῶν ὑπ’ αὐτοῦ γεγενημένων, καὶ δι’ αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίηκεν (...) φωνὴ δὲ τί ἄλλο ἐστὶν ἄλλ’ ἢ ὁ λόγος ὁ τοῦ θεοῦ, ὃς ἐστὶν καὶ υἱὸς αὐτοῦ· οὐχ ὥς οἱ ποιηταὶ καὶ μυθογράφοι λέγουσιν υἱὸς θεῶν ἐκ συνουσίας γεννωμένους, ἀλλὰ ὡς ἀλήθεια διηγείται τὸν λόγον τὸν ὄντα διὰ παντὸς ἐνδιάθετον ἐν καρδίᾳ θεοῦ. πρὸ γὰρ τι γίνεσθαι τοῦτον εἶχεν σύμβουλον, ἑαυτοῦ νοῦν καὶ φρόνησιν ὄντα. ὁπότε δὲ ἠθέλησεν ὁ θεὸς ποιῆσαι ὅσα ἐβουλεύσατο, τοῦτον τὸν λόγον ἐγέννησεν προφορικόν, πρωτότοκον πάσης κτίσεως, οὐ κενοθεὶς αὐτὸς τοῦ λόγου, ἀλλὰ λόγον γεννήσας καὶ τῷ λόγῳ αὐτοῦ διὰ παντὸς ὁμιλῶν.”. Ἄλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα της υιοθέτησης του σχήματος ενδιάθετου-προφορικού λόγου εντοπίζουμε στο έργο του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού “Ἐκδοσις Ακριβῆς τῆς Ορθοδόξου Πίστεως” (PG 94): “Λόγος πάλιν ἐστὶ καὶ ἡ φυσικὴ τοῦ νοῦ κίνησις, καθ’ ἣν κινεῖται καὶ νοεῖ καὶ λογίζεται (...) Λόγος πάλιν ἐστὶν ὁ ἐνδιάθετος, ὁ ἐν καρδίᾳ λαλούμενος. Καὶ πάλιν λόγος ἐστὶν ἄγγελος νοήματος. Ο μὲν οὖν Θεὸς Λόγος οὐσιώδης τέ ἐστι καὶ ἐνυπόστατος, οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς λόγοι δυνάμεις εἰσὶ τῆς ψυχῆς οὐκ ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει θεωρούμενοι· ὧν ὁ μὲν πρῶτος τοῦ νοῦ φυσικὸν ἐστὶ γέννημα ἐξ αὐτοῦ ἀεὶ φυσικῶς πηγαζόμενον, ὁ δεύτερος δὲ λέγεται ἐνδιάθετος, ὁ δὲ τρίτος προφορικός.”, (Κεφ. 35 “Περὶ ἐνδιαθέτου λόγου καὶ προφορικοῦ”): “Πάλιν δὲ διαιρεῖται τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς εἰς τε τὸν ἐνδιάθετον λόγον καὶ εἰς τὸν προφορικόν. Ἔστι δὲ ἐνδιάθετος μὲν λόγος κίνημα ψυχῆς ἐν τῷ διαλογιστικῷ γινόμενον ἄνευ τινὸς ἐκφωνήσεως· ὅθεν πολλάκις καὶ σιωπῶντες λόγον ὄλον παρ’ ἑαυτοῖς διεξερχόμεθα καὶ ἐν τοῖς ὄνειροις διαλεγόμεθα. Κατὰ τοῦτο δὲ μάλιστα λογικοὶ πάντες ἐσμέν· καὶ γὰρ οἱ ἐκ γεννητῆς κωφοὶ ἢ οἱ διὰ τι νόσημα ἢ πάθος τὴν φωνὴν ἀποβαλόντες οὐδὲν ἤττον λογικοὶ εἰσιν. Ὁ δὲ προφορικός λόγος ἐν τῇ φωνῇ καὶ ταῖς διαλέκτοις τὴν ἐνέργειαν ἔχει, ἡγουν ὁ διὰ γλώσσης καὶ στόματος προφερόμενος λόγος· διὸ καὶ προφορικὸς λέγεται. Ἔστι δὲ ἄγγελος νοήματος. Κατὰ τοῦτο δὲ καὶ λαλητικοὶ λεγόμεθα. (...) Ἡ δὲ φρόνησις πλατυνθεῖσα ποιεῖ τὸν διαλογισμὸν, ἐνδιάθετον λόγον ὀνομαζόμενον, ὃν ὀρίζομενοί φασι, κίνημα ψυχῆς πληρέστατον, ἐν τῷ διαλογιστικῷ γινόμενον, ἄνευ τινὸς ἐκφωνήσεως, ἐξ οὗ τὸν προφορικὸν λόγον φασὶ προέρχεσθαι τὸν διὰ γλώσσης λαλούμενον.”

¹⁷⁸ Cirillus Alexandrinus-Collectio dictorum veteris testamenti “ΣΥΝΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΑΝΑΓΩΓΙΚΩΣ ΕΡΜΗΝΕΥΟΜΕΝΩΝ ΡΗΤΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ Ἐρανισθεῖσα κατὰ σύνοψιν καὶ σαφεστέραν ἀπαγγελίαν, ἐκ τε τῶν τοῦ θεσπεσίου Κυρίλλου, καὶ τῶν τοῦ μεγάλου Μαξίμου, καὶ λοιπῶν ἐξηγητῶν” (77.1213): “Τῷ μὲν γὰρ προφορικῷ λόγῳ πρέπει τὰ τῆς σαφηνείας· τῷ ἐνδιαθέτῳ δὲ τὰ τῆς ἀληθείας.”

αποκλειστικότητα τον άνθρωπο ως έλλογο ον¹⁷⁹ και ένεκα τούτου, τον ακολουθεί από τη φύση του¹⁸⁰.

Σε κάθε περίπτωση, η συμβολή της ελληνικής παιδείας στην εξάπλωση του χριστιανικού πνεύματος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί εξαιρετικά σημαντική, καίτοι τους πρώτους αιώνες του χριστιανισμού εμφανίζονταν ως δυο αντιτιθέμενοι κόσμοι. Παρ' όλα αυτά, η ελληνική φιλοσοφία αποτέλεσε, κυρίως, μέσω της ορολογίας της, τον "ιμάντα μεταφοράς" και διάδοσης του χριστιανικού μηνύματος στον υπόλοιπο κόσμο. Τα Ευαγγέλια συνεγράφησαν στην Ελληνική, στο πνεύμα των καιρών, για τον λόγο αυτόν και εκείνοι που κατείχαν εμβριθή ελληνιστική παιδεία, στάθηκαν και οι πρώτοι που συνέλαβαν εκ βάθρων ως αποδέκτες το κήρυγμα του ευαγγελίου.

3.3.3 Το κοσμοείδωλο του Πλωτίνου (204-270 μ.Χ.) και η σχέση του με την προαίρεση

Ο εν θέματι φιλόσοφος θεωρείται ως ένας εκ των σημαντικότερων της ύστερης αρχαιότητας (3^{ος}-6^{ος} αιώνας μ.Χ.), μαθητής του ιδρυτή του νεοπλατωνισμού Αμμόνιου Σακκά και ουσιαστικός θεμελιωτής του εν λόγω φιλοσοφικού ρεύματος, δοθέντος ότι ο δάσκαλός του ενέμεινε πιο κοντά στις πλατωνικές ιδέες. Στην ηλικία των σαράντα ετών εγκαταστάθηκε στη Ρώμη και δίδαξε στη φιλοσοφική σχολή που ίδρυσε τα τελευταία είκοσι πέντε έτη του βίου του. Όπως και στην περίπτωση του Επίκτητου, οι φιλοσοφικές του διδασχές έχουν καταστεί γνωστές μέσω του μαθητή του Πορφύριου, ο οποίος ταξινόμησε τις πραγματείες του σε έξι βιβλία, κάθε ένα από τα οποία διαιρέθηκε σε εννέα πραγματείες, εξου και ο τίτλος "Εννεάδες". Το έργο του Πλωτίνου ολοκληρώθηκε λίγους μήνες πριν από τον θάνατό του και σε αυτό διακρίνονται εμφανώς οι επιρροές του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και των Στωικών φιλοσόφων.

Κατά τον Πλωτίνο, σε πολύ αδρές γραμμές, θα λέγαμε ότι υφίστανται τρεις υποστάσεις, μια οντολογική ιεραρχία και κλίμακα κατά κάποιο τρόπο, αρχής γενομένης από το Εν, το οποίο συνιστά την αρχή της δημιουργίας των πάντων, την Πρώτη Αρχή, σηματορό και ζωοδότρα πηγή της ύπαρξης. Όπως διατυπώνει ο Πλωτίνος: "Τὸ ἐν πάντα καὶ οὐδὲ ἓν", είναι τα πάντα και τίποτα, υπό την έννοια ότι όλα τα πράγματα ενυπάρχουν και συνυπάρχουν μέσα του. Το Εν είναι τέλειο, αἶδιο, υπεράφονο, χωρίς ιδιότητες, επιθυμίες και ανάγκες, "η συνθήκη για τη δυνατότητα των πάντων"¹⁸¹. Από το Εν προκύπτει διά της "απορροής" ή της "υπερχείλισης"¹⁸² ο

¹⁷⁹ SVF II 135: "ἄνθρωπος οὐχὶ τῷ προφορικῷ λόγῳ διαφέρει τῶν ἀλόγων ζώων (...) ἀλλὰ τῷ ἐνδιαθέτῳ".

¹⁸⁰ Φίλων ο Αλεξανδρεὺς "Περὶ τοῦ βίου Μωυσέως (λόγος δευτέρος)": "διττὸς γὰρ ὁ λόγος ἓν τε τῷ παντὶ καὶ ἐν ἀνθρώπῳ φύσει (...) ἐν ἀνθρώπῳ δ' ὁ μὲν ἐστὶν ἐνδιάθετος, ὁ δὲ προφορικός, <καὶ ὁ μὲν> οἶα τις πηγὴ, ὁ δὲ γεωνὸς ἀπ' ἐκείνου ῥέων· καὶ τοῦ μὲν ἐστὶ χώρα τὸ ἡγεμονικόν, τοῦ δὲ κατὰ προφορὰν γλῶττα καὶ στόμα καὶ ἡ ἄλλη πᾶσα φωνῆς ὀργανοποιία. (...) ὁ τε γὰρ τῆς φύσεως λόγος ἀληθὴς καὶ δηλωτικὸς πάντων ὁ τε τοῦ σοφοῦ μιμούμενος ἐκείνον ὀφείλει προσηκόντως ἀψευδέστατός τε εἶναι τιμῶν ἀλήθειαν καὶ μηδὲν φθόνῳ συσκιάζειν, ὧν ἡ μὴνυσις ὠφελήσει τοὺς ἀναδιδασθέντας. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δυσὶ λόγοις τοῖς καθ' ἕκαστον ἡμῶν, τῷ τε προφορικῷ καὶ ἐνδιάθετῳ, δύο ἀρετὰς ἀπένειμεν οἰκείας, τῷ μὲν προφορικῷ δήλωσιν, τῷ δὲ κατὰ διάνοιαν ἀλήθειαν". Ο Φίλων ο Αλεξανδρεὺς (20π.Χ.- 45μ.Χ.) θεωρεῖται μια ἀπὸ τις πλέον σημαίνουσες προσωπικότητες τῶν ἐξελληνισμένων Ιουδαίων φιλοσόφων που ἐπεδράσαν σημαντικά σε ἐκκλησιαστικούς συγγραφείς, ὅπως στον Κλήμη τον Αλεξανδρεά, τον Ωριγένη και τον Αυγουστίνo.

¹⁸¹ Εννεάδες (III.8.9-11): "καὶ οὕτως οὐδὲν τῶν πάντων, ἀλλὰ *προ* τῶν πάντων. Τί δὴ δν; δύναμις τῶν πάντων ν ἢς μὴ οὐσης οὐδ' ἂν τὰ πάντα, οὐδ' ἂν νους ζωὴ ἢ πρώτη καὶ πάσα.", το Εν, δηλαδή, προϋπάρχει, ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τα πάντα και ἀπὸ αὐτὸ ἀπορρέουν τα πάντα. Εἰδικότερα, ὡς πρὸς τὴ σχέση τοῦ Ἐνός με τα πάντα, ο Πλωτίνος καταφεύγει στον ἀκόλουθο παραλληλισμό: "Τὸ μὲν γὰρ εἰς ἓν πάντα ἀρχή, ἐν ἧ ὁμοῦ πάντα καὶ ὅλον πάντα.

Νους, από τον Νου η Ψυχή (η κοσμική ψυχή που δεν ταυτίζεται με τις ατομικές ψυχές που συμπεριλαμβάνονται στην πρώτη) και από την τελευταία, ο φυσικός κόσμος¹⁸³. Η ψυχή παρίσταται και μεριστή και αμέριστη (αδιαίρετη) και προσλαμβάνει υλικές διατάξεις όταν κατέρχεται στις ατομικές ψυχές και καθίσταται ενσώματη ύλη, όταν εισέρχεται και εγκαθίσταται μέσα στο σώμα. Πριν από την κάθοδό της, η ύλη όχι μόνο δεν έχει μορφή αλλά, όπως διατύπωσε ο Πλωτίνος, είναι μη ον, θέση με σαφή επιρροή από τον Πλάτωνα¹⁸⁴. Προσλαμβάνει μορφή μόνον όταν η ψυχή γίνεται ενσώματη. Η ψυχή διχοτομείται τρόπον τινα σε δυο επίπεδα: το ανώτερο μέρος της, το οποίο είναι “πληρωμένο” με τη σημασία της

Πρόεισι δὲ ἤδη ἐκ ταύτης ἕκαστα μενούσης ἐκείνης ἔνδον οἶον ἐκ ρίζης μιᾶς ἐστώσης αὐτῆς ἐν αὐτῇ· τὰ δὲ ἐξήνησεν εἰς πλῆθος μεμερισμένον εἰδωλὸν ἕκαστον ἐκείνου φέρον, ἄλλο δὲ ἐν ἄλλῳ ἐνταῦθα ἤδη ἐγίνετο καὶ ἦν τὰ μὲν πλησίον τῆς ρίζης, τὰ δὲ προίοντα εἰς τὸ πόρρω ἐσχίζετο καὶ μέχρις οἶον κλάδων καὶ ἄκρων καὶ καρπῶν καὶ φύλλων· καὶ τὰ μὲν ἔμενεν ἀεὶ, τὰ δὲ ἐγίνετο ἀεὶ, οἱ καρποὶ καὶ τὰ φύλλα· καὶ τὰ γινόμενα ἀεὶ εἶχε τοὺς τῶν ἐπάνω λόγους ἐν αὐτοῖς οἶον μικρὰ δένδρα βουληθέντα εἶναι, καὶ εἰ ἐγέννησε πρὶν φθορῆναι, τὸ ἐγγὺς ἐγέννα μόνον. Τὰ δὲ διάκενα οἶον τῶν κλάδων ἐπληροῦτο ἐκ τῶν αὐτῶν ἐκ τῆς ρίζης καὶ αὐτῶν ἄλλον τρόπον πεφυκότων, ἐξ ὧν καὶ ἔπασχε τὰ ἄκρα τῶν κλάδων, ὥς ἐκ τοῦ πλησίον οἶσθαι τὸ πάθος ἰέναι μόνον” (Εννεάδες, ΙΙΙ.3.7.7-9) καὶ, σύμφωνα με τὴν μετάφραση τοῦ Τζαβάρ (1995): “Τὸ ὅτι τὰ πάντα ἀνήκουν σὲ Ἐνα, εἶναι ἀξίωμα [= «αρχή»]· τὰ πάντα εἶναι μαζί καὶ κάθε τι εἶναι τὰ πάντα. Ἀλλὰ ἀπὸ αὐτοῦ τὸ ξεκίνημα, τὸ ὁποῖο παραμένει ἀκίνητο ἐντὸς ἐαυτοῦ, ἀναδύονται τὰ ἐπιμέρους ὄντα ὅπως ἀπὸ μιᾶς μοναδικῆς ρίζας, ἡ ὁποία στέκεται μέσα στον ἐαυτό της, ἐνῶ τὰ ὄντα ἀναπτύσσονται με μιὰ πολλαπλὴ ἀνθισθ- κάθε ἐπιμέρους ὄν φέρει τὴν εἰκόνα Ἐκείνου”. Τὴν αὐτὴ παρομοίωση συναντάμε καὶ σὲ ἄλλο ἐδάφιο τοῦ τρίτου βιβλίου τῶν Ἐννεάδων καὶ, συγκεκριμένα: “ἡ ζωὴν φυτοῦ μεγίστου διὰ παντός ἐλθοῦσαν ἀρχῆς μενούσης καὶ οὐ σκεδασθείσης περὶ πᾶν αὐτῆς οἶον ἐν ρίζῃ ἰδρυμένης” (ΙΙΙ.8.10-12).

¹⁸² Ἡ υπερχείλιση ἀπὸ τοῦ ανώτερου ἐπίπεδο στο κατώτερο λόγω τῆς (υπερ)πληρότητας: “Ἐννεάδες” (V.2.1-2): “Τὸ ἐν πάντα καὶ οὐδὲ ἐν· ἀρχὴ γὰρ πάντων, οὐ πάντα, ἀλλ’ ἐκείνως πάντα· ἐκεῖ γὰρ οἶον ἐνέδραμε· μᾶλλον δὲ οὐπω ἐστίν, ἀλλ’ ἔσται. Πῶς οὖν ἐξ ἁπλοῦ ἐνὸς οὐδεμιᾶς ἐν ταῦτῳ φαινόμενης ποικιλίας, οὐ διπλῆς οὐτὸν οὐτοῦν; Ἦ ὅτι οὐδὲν ἦν ἐν αὐτῷ, διὰ τοῦτο ἐξ αὐτοῦ πάντα, καὶ ἵνα τὸ ὄν ἦι, διὰ τοῦτο αὐτὸς οὐκ ὄν, γεννητὴς δὲ αὐτοῦ· καὶ πρώτη οἶον γέννησις αὐτῇ· ὃν γὰρ τέλειον τῷ μηδὲν ζητεῖν μηδὲ ἔχειν μηδὲ δεῖσθαι οἶον ὑπερερρῦν καὶ τὸ ὑπερπλήρες αὐτοῦ πεποίηκεν ἄλλο· τὸ δὲ γενόμενον εἰς αὐτὸ ἐπεστράφη καὶ ἐπληρώθη καὶ ἐγένετο πρὸς αὐτὸ βλέπον καὶ νοῦς οὗτος. Καὶ ἡ μὲν πρὸς ἐκεῖνο στάσις αὐτοῦ τὸ ὄν ἐποίησεν, ἡ δὲ πρὸς αὐτὸ θέα τὸν νοῦν. Ἐπεὶ οὖν ἔστι πρὸς αὐτό, ἵνα ἴδῃ, ὁμοῦ νοῦς γίνεταί καὶ ὄν. Οὗτος οὖν ὢν οἶον ἐκείνους τὰ ὅμοια ποιεῖ δυνάμιν προχέας πολλήν - εἶδος δὲ καὶ τοῦτο αὐτοῦ - ὥσπερ αὐτὸ αὐτοῦ πρότερον προέχεε· καὶ αὕτη ἐκ τῆς οὐσίας ἐνέργειας ψυχῆς τοῦτο μένοντος ἐκείνου γενομένη· καὶ γὰρ ὁ νοῦς μένοντος τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἐγένετο. Ἦ δὲ οὐ μένουσα ποιεῖ, ἀλλὰ κινηθεῖσα ἐγέννα εἰδωλόν. Ἐκεῖ μὲν οὖν βλέπουσα, ὅθεν ἐγένετο, πληροῦτα, προελθοῦσα δὲ εἰς κίνησιν ἄλλην καὶ ἐναντίαν γενναὶ εἰδωλὸν αὐτῆς αἰσθησιν καὶ φύσιν τὴν ἐν τοῖς φυτοῖς. Οὐδὲν δὲ τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἀπήρηται οὐδ’ ἀποτέμνεται· διὸ καὶ δοκεῖ καὶ ἡ ἄνω ψυχὴ μέχρι φυτῶν φθάνειν· τρόπον γὰρ τινα φθάνει, ὅτι αὐτῆς τὸ ἐν φυτοῖς· οὐ μὴν πᾶσα ἐν φυτοῖς, ἀλλὰ γιγνομένη ἐν φυτοῖς οὕτως ἐστίν, ὅτι ἐπὶ τοσοῦτον προέβη εἰς τὸ κάτω ὑπόστασιν ἄλλην ποιησαμένη τῇ προόδῳ καὶ προθυμίᾳ τοῦ χειρόνος· ἐπεὶ καὶ τὸ πρὸ τούτου τὸ νοῦ ἐξηρημένον μένει τὸν νοῦν ἐφ’ ἑαυτοῦ ἔα. Πρόεισιν οὖν ἀπ’ ἀρχῆς εἰς ἔσχατον καταλειπομένου ἀεὶ ἐκάστου ἐν τῇ οἰκείᾳ ἔδρᾳ, τοῦ δὲ γεννωμένου ἄλλην τάξιν λαμβάνοντος τὴν χεῖρωνα· ἕκαστον μέντοι ταυτὸν γίνεται ὡς ἂν ἐπίσπῃται, ἕως ἂν ἐφέπηται...”.

¹⁸³ “Ἐννεάδες” (ΙΙΙ.8.4.15-19): “Ὡς ἡ μὲν λεγομένη φύσις ψυχὴ οὐσα, γέννημα ψυχῆς προτέρας δυνατώτερον ζωῆς, ἡσυχῇ ἐν ἑαυτῇ θεωρίαν ἔχουσα οὐ πρὸς τὸ ἄνω οὐδ’ αὖ ἐτι πρὸς τὸ κάτω, σταῖσα δὲ ἐν ᾧ ἔστιν, ἐν τῇ αὐτῆς στάσει καὶ οἶον συναισθήσει...”.

¹⁸⁴ Πλάτωνος “Σοφιστής” (254a): “ἘΕ. Τὸν μὲν δὴ φιλόσοφον ἐν τοιοῦτῳ τινὶ τόπῳ καὶ νῦν καὶ ἔπειτα ἀνευρήσομεν ἐὰν ζητῶμεν, ἰδεῖν μὲν χαλεπὸν ἐναργῶς καὶ τοῦτον, ἕτερον μὴν τρόπον ἢ τε τοῦ σοφιστοῦ χαλεπότης ἢ τε τοῦτου.

ΘΕΑΙ. Πῶς;

ἘΕ. Ὁ μὲν ἀποδιδράσκων εἰς τὴν τοῦ μὴ ὄντος σκοτεινότητα, τριβῇ προσπατόμενος αὐτῆς, διὰ τὸ σκοτεινὸν τοῦ τόπου κατανοῆσαι χαλεπός· ἡ γάρ;

ΘΕΑΙ. Ἔοικεν.

ἘΕ. Ὁ δὲ γε φιλόσοφος, τῇ τοῦ ὄντος ἀεὶ διὰ λογισμῶν προσκείμενος ἰδέα, διὰ τὸ λαμπρὸν αὐτῆς χώρας οὐδαμῶς εὐπετὴς ὀφθῆναι· τὰ γὰρ τῆς τῶν πολλῶν ψυχῆς ὅμματα καρτερεῖν πρὸς τὸ θεῖον ἀφορῶντα ἀδύνατα.

ΘΕΑΙ. Καὶ ταῦτα εἰκὸς οὐχ ἥττον ἐκείνων οὕτως ἔχειν.”

πληρότητας και φωτοδοτείται από το Εν. Παραμένει πάντα “επάνω”¹⁸⁵, το κατώτερο μέρος της απλώς συμμετέχει στα νοητικά περιεχόμενα¹⁸⁶.

Προορισμός, τέλος και τελείωση του ανθρώπου είναι να καταστεί όμοιος με το Εν¹⁸⁷, η ενοποίηση με το θείο¹⁸⁸, δοθέντος ότι σε όλους τους ανθρώπους ενυπάρχει ένα

¹⁸⁵ “Εννεάδες” (III.5.1-2): “Τὸ πρῶτον. [Τὸ λογιστικὸν] οὖν αὐτῆς ἄνω πρὸς τὸ ἄνω αἰεὶ πληρούμενον καὶ ἐλλαμπόμενον μένει ἐκεῖ...”

¹⁸⁶ “Εννεάδες” (III.8.5.24-25): “ὁμογενές γάρ αἰεὶ δεῖ το γεννώμενον εἶναι, ἀσθενέστερον μὴν τῷ ἐξίτηλον καταβαίνον γίνεσθαι.”, ἴτοι κάθετι που προέρχεται ἀπὸ τον γεννήτορα πρέπει να εἶναι ομοειδές ἀλλὰ ἀσθενέστερο, καθὼς κατερχόμενο (με το που κατέρχεται) “ξεθωριάζει”.

¹⁸⁷ Στον “Θεαίτητο” του Πλάτωνα (176.a.5-177.a.8) διαβάζουμε: “ΣΩ. Ἀλλ’ οὐτ’ ἀπολέσθαι τὰ κακὰ δυνατόν, ὃ Θεόδωρε -ὑπεναντίον γάρ τι τῷ ἀγαθῷ αἰεὶ εἶναι ἀνάγκη- οὐτ’ ἐν θεοῖς αὐτὰ ἰδρῦσθαι, τὴν δὲ θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης. διὸ καὶ πειρᾶσθαι χρή ἐνθὺνδε ἐκείσε φεύγειν ὅτι τάχιστα. φυγὴ δὲ ὁμοίως θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίως δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι. ἀλλὰ γάρ, ὦ ἄριστε, οὐ πάνυ τι ῥάδιον πείσαι ὡς ἄρα οὐχ ὧν ἕνεκα οἱ πολλοὶ φασὶ δεινὴν πονηρίαν μὲν φεύγειν, ἀρετὴν δὲ διώκειν, τούτων χάριν τὸ μὲν ἐπιτηδεύειν, τὸ δ’ οὐ, ἵνα δὴ μὴ κακὸς καὶ ἵνα ἀγαθὸς δοκῇ εἶναι· ταῦτα μὲν γάρ ἐστιν ὁ λεγόμενος γραῶν ὕθλος, ὡς ἐμοὶ φαίνεται· τὸ δὲ ἀληθὲς ὧδε λέγωμεν. θεὸς οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἀδίκος, ἀλλ’ ὡς οἶόν τε δικαιοτάτος, καὶ οὐκ ἐστὶν αὐτῷ ὁμοιότερον οὐδὲν ἢ ὃς ἂν ἡμῶν αὐτῷ γένηται ὅτι δικαιοτάτος. περὶ τοῦτο καὶ ἡ ὡς ἀληθῶς δεινότης ἀνδρὸς καὶ οὐδενία τε καὶ ἀνανδρία. ἡ μὲν γάρ τούτου γνῶσις σοφία καὶ ἀρετὴ ἀληθινή, ἡ δὲ ἄγνοια ἀμαθία καὶ κακία ἐναργής· αἱ δ’ ἄλλαι δεινότητές τε δοκοῦσαι καὶ σοφαί ἐν μὲν πολιτικαῖς δυναστείαις γιγνόμεναι φορτικαί, ἐν δὲ τέχναις βάνανσοι. τῷ οὖν ἀδικοῦντι καὶ ἀνόσια λέγοντι ἢ πράττοντι μακρῷ ἄριστ’ ἔχει τὸ μὴ συγχωρεῖν δεινὸν ὑπὸ πανουργίας εἶναι· ἀγάλλονται γάρ τῷ ὀνειδεῖν καὶ οἰονταὶ ἀκούειν ὅτι οὐ ληροὶ εἰσι, γῆς ἄλλως ἄχθη, ἀλλ’ ἀνδρες οἷους δεῖ ἐν πόλει τοὺς σωθησομένους, λεκτέον οὖν τάληθές, ὅτι τοσοῦτω μᾶλλον εἰσιν οἷοι οὐκ οἰονται, ὅτι οὐχὶ οἰονται· ἀγνοοῦσι γάρ ζημίαν ἀδικίας, ὃ δεῖ ἥκιστα ἀγνοεῖν. οὐ γάρ ἐστὶν ἦν δοκοῦσιν, πληγαὶ τε καὶ θάνατοι, ὧν ἐνίστε πάσχουσιν οὐδὲν ἀδικούντες, ἀλλὰ ἦν ἀδύνατον ἐκφυγεῖν.

ΘΕΟ. Τίνα δὴ λέγεις;

ΣΩ. Παραδειγμάτων, ὦ φίλε, ἐν τῷ ὄντι ἐστώτων, τοῦ μὲν θεοῦ εὐδαιμονεστάτου, τοῦ δὲ ἀθέου ἀθλιωτάτου, οὐχ ὀρώντες ὅτι οὕτως ἔχει, ὑπὸ ἡλιθιότητός τε καὶ τῆς ἐσχάτης ἀνοίας λανθάνουσι τῷ μὲν ὁμοιοῦμενοι διὰ τὰς ἀδίκους πράξεις, τῷ δὲ ἀνομοιοῦμενοι. οὐ δὴ τίνουσι δίκην ζῶντες τὸν εἰκότα βίον ὃ ὁμοιοῦνται· ἐὰν δ’ εἴπωμεν ὅτι, ἂν μὴ ἀπαλλαγῶσι τῆς δεινότητος, καὶ τελευτήσαντας αὐτοὺς ἐκεῖνος μὲν ὁ τῶν κακῶν καθαρὸς τόπος οὐ δέξεται, ἐνθάδε δὲ τὴν αὐτοῖς ὁμοιότητα τῆς διαγωγῆς αἰεὶ ἔξουσιν, κακοὶ κακοῖς συνόντες, ταῦτα δὴ καὶ παντάπασιν ὡς δεινοὶ καὶ πανοῦργοι ἀνοήτων τινῶν ἀκούσονται.” (Βλ. υποκεφάλαιο 3.3.1 τῆς παρούσας, ὅπου γίνεται ἀναφορά στὸν “Θεαίτητο” τοῦ Πλάτωνα (176b) ἀλλὰ καὶ ὑπ’ ἀριθμ. 165 σχόλιο τοῦ αὐτοῦ υποκεφαλαίου, στὸ ὁποῖο παρατίθεται σχετικὸ ἐδάφιο ἀπὸ τοὺς “Στρωματεῖς” τοῦ Κλήμη Ἀλεξανδρείας ὅπου σχολιάζεται, μεταξύ ἄλλων, ἡ “ὁμοίωσις” με τὸν Θεὸ που ἀναφέρει ὁ Πλάτωνας (2.22.131.4-2.22.132.1).

Πέραν τῶν ἀνωτέρω καὶ παντελῶς ἐνδεικτικὰ, μπορούμε νὰ επικαλεσθῶμε γιὰ τὴν ὁμοίωση με τὸν Θεὸ σκέψεις καὶ ἄλλων νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, τὸν Ἰάμβλιχου, σύμφωνα με τὴν ὁποία: “Εὐδαίμων ἐστὶν ὁ θεὸς κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοῖος, τέλεος, ἀπλοῦς, καθαρὸς, ἐξηρημένος ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς” (Ι. Στοβαῖος “Ἀνθολόγιον”, 4.39.23.2), τοῦ Ἱεροκλή (ἀναφερόμενος στὴ φιλοσοφία): “Ἡ φιλοσοφία ἐστὶ ζωῆς ἀνθρωπίνης κάθαρσις καὶ τελειότης, κάθαρσις μὲν ἀπὸ τῆς ὕλικῆς ἀλογίας καὶ τοῦ θνητοειδοῦς σώματος, τελειότης δὲ, τῆς οἰκείας εὐζωΐας ἀνάληψις, πρὸς τὴν θείαν ὁμοίωσιν ἐπανάγουσα. (...)” (“Υπόμνημα εἰς τὰ Πυθαγορικά Χρυσὰ ἐπη”, 1.1-2.1), τοῦ Πορφύριου: “ἐπέσθω τοῖνον ὁ μὲν νοῦς τῷ θεῷ, ἐνοπριζόμενος τῇ ὁμοίωσει θεοῦ. τῷ δὲ νῷ ἡ ψυχὴ· τῇ δ’ αὖ ψυχῇ ὑπηρετεῖτω τὸ σῶμα, εἰς ὅσον οἶόν τε, καθαρὰ καθαρὸν” (“Πρὸς Μαρκελλαν”, 11.1-11.9).

¹⁸⁸ Χωρὶς σχετικὰ με τὴν ἐνώση τοῦ ἀνθρώπου με τὸ θεῖο στοιχεῖο συναντοῦμε στὸν Ἀπόστολο Παῦλο (“Πρὸς Κορινθίους Β’”, 12.2-4): “οἶδα ἄνθρωπον ἐν Χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων· εἴτε ἐν σώματι οὐκ οἶδα, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος οὐκ οἶδα, ὁ Θεὸς οἶδεν· ἀρπαγέντα τὸν τοιοῦτον ἕως τρίτου οὐρανοῦ. καὶ οἶδα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον· εἴτε ἐν σώματι εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος οὐκ οἶδα, ὁ Θεὸς οἶδεν· ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν παράδεισον καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι”, στὸν Γρηγόριο τὸν Παλαμὰ (“Υπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων”, 4.126) γιὰ τὴν κυκλικὴ κίνησις τοῦ νοῦ στὴν κατάστασις τῆς καθαρῆς προσευχῆς: “οὕτω καὶ ὁ νοῦς, ἀλλ’ ἐνεργεῖ μὲν καὶ τᾶλλα, ὧν ἂν δέοιτο περισκοπᾶν, ὃ φησι κατ’ εὐθείαν κίνησιν τοῦ νοῦ Διονύσιος ὁ μέγας, εἰς αὐτόν δ’ ἐπάνεισι καὶ ἐνεργεῖ καθ’ αὐτόν, ὅταν αὐτόν ὁ νοῦς ὀρᾷ· τοῦτο δ’ αὖθις κυκλικὴν εἶναι κίνησιν ὁ αὐτὸς αὐτοῦ φησιν. Αὕτη δ’ ἡ τοῦ νοῦ ἐστὶν ἐνέργεια κρείττων καὶ ἰδιαίτη, δι’ ἧς καὶ ὑπὲρ αὐτόν γινόμενος ἔσθ’ ὅτε τῷ Θεῷ συγγίνεται. ‘Νοῦς γάρ’, φησί, ‘μὴ σκεδαννόμενος ἐπὶ τὰ ἔξω’ (ὀρᾷ ὅτι ἔξεις; ἐξῶν οὖν, ἐπανόδου δέεται· διὸ φησιν) ‘ἐπάνεισι πρὸς αὐτόν, δι’ αὐτοῦ δὲ πρὸς τὸν Θεόν’ ὡς δι’ ἀπλανοῦς ἀναβαίνει τῆς ὁδοῦ. Τὴν τοιαύτην γάρ κίνησιν τοῦ νοῦ καὶ ὁ τῶν νοερῶν ἀπλανὴς ἐπόπτης ἐκεῖνος Διονύσις ἀδύνατον εἶναι φησὶ πλάνη (ὁ νοῦς), ἄμορφος πάντῃ καὶ ἀσχημάτιστος γίνεται. Τὸν γάρ μονοειδῆ θεωρῶν, μονοειδῆς γίνεται καὶ ὁλος φωτοειδής” καὶ (“Περὶ ἀγάπης ἐκατοντάς δευτέρα, στ’): “Τῆς καθαρᾶς προσευχῆς δύο εἰσὶν ἀκρόταται καταστάσεις· ἡ μὲν, τοῖς πρακτικοῖς· ἡ δὲ, τοῖς θεωρητικοῖς ἐπισυμβαίνουσα. Καὶ ἡ μὲν, ἐκ φόβου Θεοῦ καὶ ἐλπίδος ἀγαθῆς τῇ ψυχῇ ἐγγίνεται· ἡ δὲ, ἀπὸ θεοῦ ἔρωτος καὶ ἀκροτάτης καθάρσεως. Γνωρίσματα δὲ τοῦ μὲν πρώτου μέτρου, τὸ ἐν τῷ συναγαγεῖν τὸν νοῦν ἐκ πάντων τῶν τοῦ κόσμου νοημάτων, καὶ ὡς αὐτῷ αὐτοῦ περισταμένου τοῦ Θεοῦ, ὥσπερ καὶ παρέστη, ποιεῖσθαι τὰς προσευχὰς ἀπερισπάστως καὶ ἀνενοχλήτως· τοῦ δὲ δευτέρου, τὸ ἐν αὐτῇ τῇ ὁρμῇ τῆς προσευχῆς ἀρπαγῆναι τὸν νοῦν ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ ἀπείρου φωτός, καὶ μῆτε αὐτοῦ μῆτε τινὸς ἄλλου τῶν ὄντων τὸ σύνολον ἐπαισθάνεσθαι, εἰ μὴ μόνου τοῦ διὰ τῆς ἀγάπης ἐν αὐτῷ τῇ

τοιαύτην ἔλλαμψιν ἐνεργοῦντος”, στον Ὅσιο Κάλλιστο Ἀγγελικουδῆ (Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, Τόμος Ε΄, “Κεφάλαια Περί προσευχῆς”, 4.332): “... Καὶ γενικὰ μετὰ τὴν υπερφυσικὴ μέθεξι τοῦ Πνεύματος μετὰ τὴν χάριν, οὗτοι γίνονται μυστικὰ ἐφάμυλλος θεωροὶ μεγάλων πραγμάτων. Καὶ προχωρώντας οὗτοι μετὰ τὴν διαρκὴ βοήθειαν καὶ παροχὴν τῆς χάριτος, φτάνει σὲ διοράσεις καὶ προγνώσεις μετὰ τὸ φωτισμὸν τοῦ Πνεύματος καὶ ἐπὶ ἀνεβαίνει σὲ τὴν τάξιν τοῦ Θεοῦ, βλέποντας νὰ ἔχει γίνῃ ἡ υποστατικὴ ἔνωσις τῆς θείας φύσεως μετὰ τὴν υποστατικὴ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ χύσις τοῦ Πνεύματος πάνω σὲ ὅλα, ποὺ δὲν εἶδε ὁ Ἀδάμ μετὰ τὸν τρόπον, οὔτε βέβαια ἐγένετο κοινωνὸς τῆς θείας φύσεως (...) Ἐπὶ λοιπὸν ἡ ψυχὴ μετὰ εἰρήνην καὶ γαλήνην καὶ μετὰ τὴν πρέπουσαν ἀπάθειαν ἀτενίζει τὸν Θεόν, ἀφ’ οὗ ἀπέκτησε μετὰ θαυμαστὸν τρόπον σχέσιν μαζί Του, φωτισμὸν καὶ ἀνάτασιν ἀπὸ τοῦ πνεύματος, τοῦ ὁποῦ ἐγένετο μέτοχος μετὰ τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπὶ βλέπει ὅτι φτάνει σὲ τὴν γνώσιν τοῦ ἀνέκφραστον καὶ ὑπέρλαμπρον κάλλους τῆς θεϊκῆς ωραιότητος καὶ ἀγαπᾷ ὡς πρέπει τὸν ὑπέρκαλον Θεόν καὶ χαίρεται ὅσο δὲ λέγεται γνωρίζοντας ἀπὸ τὸ ἀφατο ἑλεὸς Του τὸν τόσο μεγάλον Πατέρα τοῦ Κυρίου, τὸν ἀπειρον καὶ ἀόριστον καὶ ἀπερίληπτον, τὸν ὁποῖον ἔχει σὰν κληρονομία ἀπὸ τώρα. Καὶ τότε ἀπολαμβάνει εἰρήνην ἀξιοθαύμαστην, βλέποντας ὅπως οὐδέποτε τὸν ἑαυτὸν τῆς ὅτι μετὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ δὲν τῆς λείπει καθόλου τὸ ἄκρον καὶ ὑπέρνοον καλὸν (...) Μετὰ τὴν νοερὴν ἔνωσιν τῆς καρδιᾶς μέσῳ τῆς χάριτος, οὗτοι βλέπει χωρὶς πλάνης μέσα σὲ φῶς πνευματικόν καὶ τείνει νὰ φτάσῃ τὸ ἐπιθυμητὸν τοῦ, ποὺ εἶναι ὁ Θεός, παραιτώντας ὁλότελα τὴν αἴσθησιν, χωρὶς νὰ τὸν μὲνιν κάποια χροιά ἢ ἑνὰ ποιὸν ἢ κάποια ἐπίδρασιν ἀπὸ τῶν φαντασιῶν αἰσθητῶν. Οὗτοι μὲν εἶναι ἑνὰ σκεῦος θεϊκὸν καὶ δέχεται ὅσο μπορεῖ μέσα τοῦ τὴν ἀπλησίαστην λάμψιν τοῦ Θεοῦ κάλλους. Καὶ εἶναι βέβαια αὐτὸ τὸ σκεῦος θαυμάσιον γιὰ διευρύνεται ἀνάλογα μετὰ τὸ πλῆθος τοῦ Θεοῦ Πνεύματος ποὺ εἰσρέει μέσα του, καὶ ὅσο περισσότερο εἰσρέει, τόσο καὶ αὐτὸ μεγαλώνει, ἐνῶ σὲ μικρότερη εἰσροὴ μικραίνει καὶ αὐτό. Ἐπίσης, μετὰ τὴν πιο ἀφθονὴν εἰσροὴν γίνεται ισχυρότερον, ἐνῶ μετὰ τὴν λιγότερη εἶναι πιο ἀδύνατον. Ἀκόμη, ἀνὰ χυθεῖ μέσα πολὺ, τὸ σκεῦος συγκλίνει πρὸς τὸν ἑαυτὸν τοῦ καὶ φυλάει ὅσο δέχτηκε χωρὶς νὰ χυθεῖ καθόλου (...) Κατέχω φῶς πνευματικόν ποὺ λάμπει συνεχῶς καὶ ζωὴν ὑπερκόσμιαν, θείαν τροφὴν καὶ τρυφήν, παράδοξες ἀνατάσεις καὶ ἐφέσεις καὶ ἐνώσεις καὶ ἀπολαύσεις τῆς τρισυπόστατης Θεότητος καὶ ἀνέκφραστες ἀγαπητικὰς διαθέσεις μετὰ τὸν Ἰησοῦ Χριστὸν τὸν Κύριον τῶν πάντων” καὶ τοῦ ἰδίου (“Περί θεωρίας”, 4.325): “Ὁ θεωρητικὸς οὗτος λέει - ἢ νοεῖ, ἢ καὶ βλέπει, ἀνὰ θέλετε - πέντε λόγους ποὺ ἀναφέρονται γενικὰ σὲ τὸν ἐνανθρωπήσαντα Ἰησοῦ, τοὺς λόγους δηλαδὴ τῆς δόξης, τῆς ἀγάπης, τῆς χάριτος, τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀναπαύσεως (...) Στὴ συνέχεια, ἀπὸ τοὺς πέντε αὐτοὺς λόγους, ὁδηγεῖται πνευματικὰ καὶ ἀληθινὰ καὶ βλέπει μέσα σὲ τὴν ἐνικὴν Τριάδα τρεῖς λόγους ἐνωμένους ποὺ καταλήγουν σὲ ἑνὰ ἐξάισιον μυστικὸν σκοπὸν. Καὶ ἐπὶ μετὰ ἀγάπην καὶ ἐγκράτειαν, ἀγρυπνίαν, ἀνάγνωσιν καὶ προσευχὴν, μετὰ ταπεινὸν, ὑποτακτικὸν φρόνημα καὶ τὴν πρακτικὴν ἀρετὴν, ὅσο εἶναι δυνατόν, προχωρεῖ μετὰ κατάλληλον τρόπον καὶ πρὸς θεωρητικὰς φανερώσεις τοῦ Θεοῦ καὶ θείας ἐννοίας”, σὲ τὸν Ἁγίον Γρηγόριον τὸν Συναῖτη (“Δέκα κεφάλαια περὶ ἡσυχίας καὶ προσευχῆς καὶ περὶ τῶν τεκμηρίων τῆς χάριτος καὶ τῆς πλάνης”): “4. Τὰ τεκμήρια τῆς ἀρχῆς τῆς ἐνέργειας τοῦ Πνεύματος σ’ ὅσους τὴν ἐπιζητοῦν ἀληθινὰ καὶ ὅχι σὰν νὰ δοκιμάζουν τὸν Θεόν, παρουσιάζεται σὰν χαρὰ ἀνάμικτη μετὰ φόβον. Χαίρεται δηλαδὴ ἡ ψυχὴ γιὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἑλεὸς Του, φοβᾶται ὅμως καὶ τρέμει τὴν παρουσίαν Του, γιὰ εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ πολλὰς ἁμαρτίας (...) 5. Τὸ σκίρτημα, δηλαδὴ τὸ ἀγαλλίαμα, εἶναι δύο εἶδη: τὸ γαληνόμορφο, ποὺ λέγεται καὶ παλμός καὶ στεναγμός καὶ μεσίτευσις τοῦ πνεύματος καὶ τὸ μεγάλο σκίρτημα τῆς καρδιᾶς, ποὺ λέγεται καὶ σκίρτημα καὶ ἄλμα, δηλαδὴ πῆδημα, καὶ ἀνυψωτικὴ πτήσις καρδιᾶς ζωντανῆς πρὸς τὸν θεϊκὸν αἰθέρα. Γιὰ τὴν ψυχὴν, καθὼς ἀναπερνᾷ ἀπὸ τὸ θεῖον ἔρωτα καὶ ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῶν παθῶν, δοκιμάζει νὰ πετάξῃ πρὸς τὰ ἄνω πρὶν ἀκόμη χωριστεῖ ἀπὸ τὸ σῶμα, ποθώντας νὰ χωριστεῖ ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ σώματος καὶ πάντων τῶν γῆινων. Τοῦτο λέγεται καὶ ταραγμός καὶ πρόσκλησις-κάλεσμα.”. Καὶ τοῦ ἰδίου (“Κεφάλαια πάντων ωφέλμα”, 4.39): “Ἐκστασις εἶναι ὅχι μόνον ἡ ἀρπαγὴ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων πρὸς τὸν οὐρανόν, ἀλλὰ καὶ ἡ ολικὴ ἐξοδος ἀπὸ τὴν ἰδίαν αἴσθησιν.”, σὲ τὸν Ἁγίον Συμεὼν τὸν Νέον Θεολόγον (“Ὑμνοὶ ἐπιστολαί”, IB’ “Περί τοῦ ἐνός κατὰ πάντα τῆς τρισυπόστατης Θεότητος θεολογία” καὶ δι’ ὧν τῇ ταπεινώσει χρώμενος λέγει περὶ ἑαυτοῦ, τῶν δοκούντων εἶναι τι ἐντρέπων τὴν οἴσιν”): “Ἐπὶ τῆς κλίνης κάθημαι ἐξωθεν ὧν τοῦ κόσμου καὶ μέσον ὧν τῆς κέλλης μου τὸν ἐξωθεν τὸν κόσμον ὄντα τε καὶ γενόμενον βλέπω, ὃ καὶ ὁμιλῶ - εἰπεῖν δὲ τόλμα - καὶ φίλῳ, φιλεῖ με καὶ ἐκεῖνος, ἐσθλῶ, τρέφομαι καλῶς μόνῃ τῇ θεωρίᾳ καὶ συνενοῦμενος αὐτῷ οὐρανοῦς ὑπερβαίνω καὶ τοῦτο οἶδα ἀληθές καὶ βέβαιον ὑπάρχειν, τὸ ποῦ τὸ σῶμα τότε δὲ ὑπάρχει, οὐ γινώσκω. Οἶδα, ὅτι κατέρχεται ὁ ὑπάρχων ἀκίνητος· οἶδα, ὅτι ὁράται μοι ὁ τυγχάνων ἀόρατος· οἶδα, ὁ πάσης κτίσεως ἀποκεχωρισμένος ἐνδὸν αὐτοῦ λαμβάνει με καὶ ἐν ἀγκάλαις κρύπτει, καὶ ἐκ παντός εὐρίσκομαι ἐξω τότε τοῦ κόσμου.” καὶ τοῦ ἰδίου (“Κεφάλαια πρακτικὰ καὶ θεολογικά”, 3.249): “Ἐκεῖνος ποὺ ἔχει μέσα του τὸ φῶς τοῦ Παναγίου Πνεύματος, μὴν ἀντέχοντας νὰ τὸ βλέπει, πέφτει πρηνὴς σὲ τὴν γῆν καὶ κράζει καὶ φωνάζει μετὰ ἐκπληξῆς καὶ μεγάλου φόβου, γιὰ εἶδε καὶ ἔπαθε κάτι ποὺ εἶναι πάνω ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ ἀπὸ κάθε λόγο καὶ ἐννοία. Καὶ γίνονται σὰν ἄνθρωπος ποὺ ἀναψὲ μέσα στα σπλάχνα τοῦ φωτιά, ἀπὸ τὴν ὁποία καίγεται καὶ μὴν μπορώντας νὰ υποφέρει τὴν πυρπόλησιν αὐτῇ, εἶναι σὰν νὰ βρίσκεται σὲ ἐκστασιν καὶ σὰν νὰ μὴν ἔχει δύναμιν νὰ ἐλέγξῃ τὸν ἑαυτὸν. Καὶ καθὼς λούζεται μετὰ ἀκατάπαυστα δάκρυα καὶ δροσίζεται ἀπὸ αὐτά, ἀνάβει δυνατότερα τὴν φωτιάν τοῦ πόθου τοῦ. Χύνει τότε περισσότερα δάκρυα καὶ μετὰ αὐτὰ πλένεται καὶ ἀστράφει πιο λαμπρὰ. Καὶ ὅταν πυρῶθῃ ὁλότελα καὶ γίνῃ φῶς, τότε εκπληρώνεται τὸ ρητό: ‘Ὁ Θεὸς ποὺ ἐνώνεται μετὰ θεοὺς καὶ γίνεται γνωστός σ’ αὐτούς, ἴσως σὲ τὸ βαθμὸν ποὺ ἤδη ἔχει ἐνωθεῖ μετὰ ὅσους ἐνώθηκαν μαζί Του καὶ ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σὲ ὅσους Τὸν γνῶρισαν’, σὲ τὸν Ὅσιον Θεόκλητον Φιλαδελφείας (Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, Δ΄ Τόμος, “Κεφάλαια”): “1. Ὅταν ὁ νοῦς φεύγει ἀπὸ τὰ ἐξω πράγματα καὶ συνάγεται πρὸς τὰ ἐσω, τότε ἐπιστρέφει σὲ τὸν ἑαυτὸν· ἐνώνεται δηλαδὴ φυσικῶς μετὰ τὸν κατὰ διάνοιαν λόγον καί, μετὰ τὸν λόγον ἐνυπάρχει οὐσιωδῶς μέσα του, ἐνώνεται μετὰ τὴν προσευχὴν. Καὶ διὰ μέσου τῆς προσευχῆς ἀνεβαίνει σὲ τὴν γνώσιν τοῦ Θεοῦ μετὰ ὅλην τὴν ἀγαπητικὴν τοῦ δύναμιν καὶ διάθεσιν (...) Φαντάζεται καὶ βλέπει ἐμπρὸς τῆς τῆς Χριστοῦ (...) Μὲ τὸν Χριστὸν συνομιλεῖ μέσῳ τῆς καθαρῆς προσευχῆς προξενώντας εὐχαρίστησιν σ’ Αὐτόν καὶ εὐφροσύνην σὲ τὸν ἑαυτὸν τῆς, (...) 3. (...) Γιὰ τὴν κραυγὴν τῆς προσευχῆς ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν διάθεσιν, κάνει νὰ βλαστήσῃ ἡ θεία ἀγάπη (...) Ὁ Θεὸς Λόγος δηλαδὴ, ὅταν καλεῖται μετὰ τὴν κραυγὴν τῆς προσευχῆς ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν διάθεσιν, παίρνει τὴν νοητικὴν ἐνέργειαν τοῦ νοῦ σὰν νὰ ἦταν ἡ πλευρὰ τοῦ Ἀδάμ, χαρίζοντας τὴν γνώσιν· καὶ στὴν

θείο στοιχείο και μια συγγένεια με Αυτό. Απομένει, συνεπώς, να το καλλιεργήσουν, όπως ακριβώς λαξεύει ο γλύπτης την πέτρα και της δίνει μια ευειδή όψη¹⁸⁹. Ικανή και αναγκαία συνθήκη, το μέσο για την ένωση με το Έν¹⁹⁰ είναι η επίτευξή της μέσω των αρετών¹⁹¹ που με τη σειρά τους ανάγονται πρωταρχικά στο “γνώθι σεαυτόν” του Σωκράτη¹⁹². Εν συνεχεία, απαιτείται η κάθαρση της ψυχής (“...ἕως ἂν ἐκλάμψειέ σοι τῆς ἀρετῆς ἡ θεοειδὴς ἀγλαΐα, ἕως ἂν ἴδῃς σωφροσύνην ἐν ἀγνῷ βεβῶσαν βάθρῳ”) και η εσωτερική απελευθέρωση από την επίγεια ζωή, δεδομένου ότι κατά την πλωτίνηα θεωρία, η ψυχή εμφανίζει ροπή προς την ύλη και τον αισθητό κόσμο, τα οποία εκλαμβάνονται αμφότερα ως “κακό”. Παρόλα αυτά, ο άνθρωπος είναι ελεύθερο ον και δύναται να αποδεσμευθεί από τα παραπάνω, πρώτα απ’ όλα, ως προελέχθη, μέσω της αρετής, προκειμένου να “αλλάξει την όρασή του” (“ἀλλ’ οἶον ὄψιν ἄλλην ἀλλάξασθαι”) και να “ξυπνήσει” μια άλλη, μια εσωτερική, η οποία, ωστόσο, “ἄρτι μὲν ἐγειρομένη οὐ πάνυ τὰ λαμπρὰ δύναται βλέπειν”¹⁹³, μόλις

θέση της αναπληρώνει τὴν ἀ-γαθὴ διάθεση, δωρίζοντας τὴν ἀρετὴ. Στὴ συνέχεια οἰκοδομεῖ τὴ φωτοποιὸ ἀγάπῃ καὶ τὴν ὁδηγεῖ στό νοῦ πού βρίσκεται σέ ἑκσταση καὶ ὕπνο καὶ ἀναπαύεται ἀπὸ κάθε γήινη ἐπιθυμία.”.

¹⁸⁹ Η παρομοίωση με το ἀγάλμα ἀντλείται ἀπὸ τὸν “Φαῖδρο” τοῦ Πλάτωνα (252d καὶ 254’b): “καὶ οὕτω καθ’ ἑκαστον θεόν, οὗ ἕκαστος ἦν χορευτὴς, ἐκείνον τιμῶν τε καὶ μιμούμενος εἰς τὸ δυνατόν ζῆ, ἕως ἂν ἡ ἀδιάφθορος καὶ τὴν τῆδε πρώτην γένεσιν βιοτεύῃ, καὶ τοῦτῳ τῷ τρόπῳ πρὸς τε τοὺς ἐρωμένους καὶ τοὺς ἄλλους ὁμιλεῖ τε καὶ προσφέρεται. τὸν τε οὖν Ἐρωτα τῶν καλῶν πρὸς τρόπον ἐκλέγεται ἕκαστος, καὶ ὡς θεὸν αὐτὸν ἐκείνον ὄντα ἐαυτῷ οἶον ἀγάλμα τεκταίνεται τε καὶ κατακοσμεῖ (...) καὶ πρὸς αὐτῷ τ’ ἐγένοντο καὶ εἶδον τὴν ὄψιν τὴν τῶν παιδικῶν ἀστράπτουσαν. ἰδόντος δὲ τοῦ ἡνιόχου ἡ μνήμη πρὸς τὴν τοῦ κάλλους φύσιν ἠνέχθη, καὶ ἄλιν εἶδεν αὐτὴν μετὰ σωφροσύνης ἐν ἀγνῷ βάθρῳ βεβῶσαν.”.

¹⁹⁰ “Εννεάδες” (III.1.6.21-31): “...ἀλλ’ οἶον μύσαντα ὄψιν ἄλλην ἀλλάξασθαι καὶ ἀνεγείραι, ἣν ἔχει μὲν πᾶς, χρόναι δὲ ὀλίγοι. τί οὖν ἐκείνη ἡ ἔνδον βλέπει; ἄρτι μὲν ἐγειρομένη οὐ πάνυ τὰ λαμπρὰ δύναται βλέπειν. ἐθιστέον οὖν τὴν ψυχὴν αὐτὴν πρῶτον μὲν τὰ καλὰ βλέπειν ἐπιτηδεύματα· εἴτα ἔργα καλὰ, οὐχ ὅσα αἱ τέχναι ἐργάζονται, ἀλλ’ ὅσα οἱ ἄνδρες οἱ λεγόμενοι ἀγαθοί· εἴτα ψυχὴν ἴδε τῶν τὰ ἔργα τὰ καλὰ ἐργαζομένων. πῶς ἂν οὖν ἴδοις ψυχὴν ἀγαθὴν οἶον τὸ κάλλος ἔχει; ἀναγε ἐπὶ σαυτὸν καὶ ἴδε· κἂν μήπω σαυτὸν ἴδῃς καλόν, οἷα ποιητῆς ἀγάλματος, ὃ δεῖ καλὸν γενέσθαι, τὸ μὲν ἀφαιρεῖ, τὸ δὲ ἀπέεσε, τὸ δὲ λείον, τὸ δὲ καθαρὸν ἐποίησεν, ἕως ἔδειξε καλὸν ἐπὶ τῷ ἀγάλματι πρόσωπον, οὕτω καὶ σὺ ἀφαιρεῖς ὅσα περιττὰ καὶ ἀπεύθυνε ὅσα σκολιά, ὅσα σκοτεινὰ καθαίρων ἐργάζου εἶναι λαμπρὰ καὶ μὴ παύση «τεκταίνων» τὸ σὸν “ἀγάλμα”, ἕως ἂν ἐκλάμψειέ σοι τῆς ἀρετῆς ἡ θεοειδὴς ἀγλαΐα, ἕως ἂν ἴδῃς «σωφροσύνην ἐν ἀγνῷ βεβῶσαν βάθρῳ”.

¹⁹¹ “Εννεάδες” (I, 2.II.1-10): “Ἐπειδὴ τὰ κακὰ ἐνταῦθα καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης, βούλεται δὲ ἡ ψυχὴ φυγεῖν τὰ κακὰ, φευκτέον ἐντεῦθεν. τίς οὖν ἡ φυγὴ; θεῶ, φησιν, ὁμοιωθῆναι. τοῦτο δέ, εἰ δίκαιοι καὶ ὅσιοι μετὰ φρονήσεως γενοίμεθα καὶ ὅλως ἐν ἀρετῇ. εἰ οὖν ἀρετῇ ὁμοιοῦμεθα, ἄρα ἀρετὴν ἔχοντι; καὶ διὰ καὶ τίνι θεῷ; ἄρ’ οὖν τῷ μᾶλλον δοκοῦντι ταῦτα ἔχειν καὶ διὰ τῇ τοῦ κόσμου ψυχῇ καὶ τῷ ἐν ταύτῃ ἡγουμένῳ ὧι φρόνησις θαυμαστὴ ὑπάρχει; καὶ γὰρ εὐλογον ἐνταῦθα ὄντας τοῦτῳ ὁμοιοῦσθαι”. Προκειμένου, λοιπόν, να απομακρυνθεῖ ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὰ κακὰ, πρέπει να φύγει ἀπὸ τὸν τόπο στον ὁποῖον αὐτὰ “υπάρχουν” (“περιπολεῖ”). Ἡ φυγὴ ἐγκτεται πρὸς ὁμοίωσιν με τὸν Θεὸ μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αρετῶν, δεδομένου ὅτι “εὐλογον ἐνταῦθα ὄντας τοῦτῳ ὁμοιοῦσθαι”, ὅτι, με ἄλλα λόγια, εἶναι εὐλογο να ὁμοιοθῶμε μαζί Του ἐφόσον βρισκόμαστε ἐδῶ.

¹⁹² Μας παραπέμπει στον διάλογο τοῦ Σωκράτη με τὸν Ἀλκιβιάδῃ στο ἔργο “Ἀλκιβιάδης μείζων” (133b): “Ἄρ’ οὖν, ὦ φίλε Ἀλκιβιάδη, καὶ ψυχὴ, εἰ μέλλει γνῶσεσθαι αὐτὴν, εἰς ψυχὴν αὐτῇ βλέπτεον καὶ μάλιστα’ εἰς τοῦτον αὐτῆς τὸν τόπον ἐν ᾧ ἐγγίγνεται ἡ ψυχῆς ἀρετὴ, σοφία, καὶ εἰς ἄλλο ᾧ τοῦτο τυγχάνει ὁμοιον ὄν;”.

¹⁹³ Ἡ εἰκόνα που περιγράφει ὁ Πλωτίνος προέρχεται ἀπὸ τὴν Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα (“ἀλληγορία τοῦ σπηλαίου”, 514a-518d). Ενδεικτικὰ παρατίθενται ὁρισμένα ἐδάφια ἐν λόγῳ ἀλληγορίας: “Μετὰ ταῦτα δὲ, εἰπόν, ἀπεικασον τοιοῦτῳ πάθει τὴν ἡμετέραν φύσιν παιδείας τε ἐπὶ καὶ ἀπαιδευσίας. ἰδὲ γὰρ ἀνθρώπους οἶον ἐν καταγείῳ οἰκῇσαι σπηλαιώδει, ἀναπεπταμένην πρὸς τὸ φῶς τὴν εἴσοδον ἐχούση μακρὰν παρὰ πᾶν τὸ σπῆλαιον, ἐν ταύτῃ ἐκ παίδων ὄντας ἐν δεσμοῖς καὶ τὰ σκέλη καὶ τοὺς αὐχένους, ὥστε μένειν τε αὐτοὺς εἰς τε τὸ πρόσθεν μόνον ὄραν, (...) φῶς δὲ αὐτοῖς πυρὸς ἄνωθεν καὶ πόρρωθεν καόμενον ὀπισθεν αὐτῶν, (...) μεταξύ δὲ τοῦ πυρὸς καὶ τῶν δεσμοτῶν ἐπάνω ὁδόν, (...) ὥσπερ τοῖς θαυματοποιοῖς πρὸ τῶν ἀνθρώπων πρόκειται τὰ παραφράγματα, ὑπὲρ ὧν τὰ θαύματα δεικνύσιν. (...) Ὅρα τοίνυν παρὰ τοῦτο τὸ τειχίον φέροντας ἀνθρώπους σκευὴ τε παντοδαπὰ ὑπερέχοντα τοῦ τειχίου καὶ ἀνδριάντας (...) οἷον εἰκὸς τοὺς μὲν φθεγγομένους, τοὺς δὲ σιγῶντας τῶν παραφερόντων (...) τοὺς γὰρ τοιοῦτους πρῶτον μὲν ἑαυτῶν τε καὶ ἀλλήλων οἶε ἂν τι ἑωρακεῖν ἄλλο πλὴν τὰς σκιάς τὰς ὑπὸ τοῦ πυρὸς εἰς τὸ καταντικρὺ αὐτῶν μὲν σπηλαίου προσπιπτούσας (...) ὁπότε τις τῶν παριόντων φθεγγαίτο, οἶε ἂν ἄλλο τι αὐτοὺς ἡγεῖσθαι τὸ φθεγγόμενον ἢ τὴν παριούσαν σκιάν; (...) Σκόπει δὲ, ἦν δ’ ἐγώ, αὐτῶν λύσιν τε καὶ ἴασιν τῶν τε δεσμῶν καὶ τῆς ἀφροσύνης (...) ὁπότε τις λυθεῖν καὶ ἀναγκάζοιτο ἐξαίφνης ἀνίστασθαι τε καὶ περιάγειν τὸν αὐχένα καὶ βαδίζειν καὶ πρὸς τὸ φῶς ἀναβλέπειν (...) τί ἂν οἶε αὐτὸν εἰπεῖν, εἰ τις αὐτῷ λέγοι ὅτι τότε μὲν ἑώρα φλαριάς, νῦν δὲ μᾶλλον τι ἐγγυτέρω τοῦ ὄντος καὶ πρὸς μᾶλλον ὄντα τετραμμένος ὀρθότερον βλέπει (...) Οὐκοῦν κἂν εἰ πρὸς αὐτὸ τὸ φῶς ἀναγκάζοι αὐτὸν βλέπειν, ἀλγεῖν τε ἂν τὰ ὅμματα καὶ φεύγειν ἀποστρεφόμενον πρὸς ἐκεῖνα ἃ δύναται καθορᾶν, καὶ νομίζειν ταῦτα τῷ ὄντι σαφέστερα τῶν δεικνυμένων; (...) καὶ ἐπειδὴ πρὸς τὸ

ξυπνήσει, δηλαδή, δεν μπορεί καθόλου να αντικρίσει τα λαμπρά όντα. Όταν λοιπόν υψωθεί η ψυχή του προς τα άνω¹⁹⁴, τότε, όπως γλαφυρά περιγράφει, “ο ὄρων και το ὀρώμενο γίνεται ένα”, ο άνθρωπος μεταστοιχειώνεται ολόκληρος σε αληθινό φως¹⁹⁵.

Αυτό που μας ενδιαφέρει κυρίως για τις ανάγκες της παρούσας μέσα από τη θέαση και προσέγγιση της κοσμοαντίληψης του Πλωτίνου, συνίσταται στο -εξεταζόμενο κατά κύριο λόγο στην τρίτη και στην έκτη Εννεάδα για τις οποίες θα προβούμε σε μια ιδιαίτερα ευσύνοπτη αναφορά- ζήτημα της ελευθερίας του ανθρώπου. Εκκινώντας από την τρίτη Εννεάδα, στην πραγματεία “Περί Ειμαρμένης”, ο Πλωτίνος ασχολούμενος, μεταξύ άλλων, με τη σχέση που διακατέχει την ειμαρμένη και τα συμβάντα (τα γεγονότα), προτάσσει το επιχείρημα ότι, εάν η μοίρα είναι η μόνη αιτία ή η δύναμη εκείνη που ωθεί τα πρόσωπα στην τέλεση των πράξεων, τότε καταλήγουμε αναπόδραστα στο συμπέρασμα ότι “ὄνομά τε μόνον τὸ ἐφ’ ἡμῖν ἔσται”¹⁹⁶, αναφερόμενος ευθέως στην περίφημη διάκριση του στωικού Επικτήτου, την οποία είδαμε σε προγενέστερο κεφάλαιο της παρούσης, περί πραγμάτων υπαγομένων στα “ἐφ’ ἡμῖν” και στα “οὐκ ἐφ’ ἡμῖν”, σε αυτά που ανήκουν στη σφαίρα της επιρροής μας και σε εκείνα που δεν δυνάμεθα να ελένξουμε και να ασκήσουμε επιρροή. Συνεπώς, ακολουθώντας τη συλλογιστική του Πλωτίνου, μόνο κατ’ ευφημισμὸν γίνεται λόγος για τα “ἐφ’ ἡμῖν”, αφού όλα υπόκεινται, ανάγονται και ερμηνεύονται κάτω από μια ντετερμινιστική ματιά του σύμπαντος, όπου δεν εμφιλοχωρεῖ πουθενά η ελευθερία και η βούληση του ανθρώπου: η ευθύνη του, με άλλα λόγια, ως προς το δραν και το πράττειν. Προκειμένου, ωστόσο, να υπογραμμισθεῖ η εν τοις πράγμασι ύπαρξη της ανθρώπινης ελευθερίας της βούλησης, ο Πλωτίνος επικαλεῖται την ατομική ψυχή ως αρχή και πρωτουργό αιτία¹⁹⁷, η οποία

φῶς ἔλθοι, αὐγῆς ἂν ἔχοντα τὰ ὅμματα μεστὰ ὁρᾶν οὐδ’ ἂν ἐν δύνασθαι τῶν νῦν λεγομένων ἀληθῶν; (...) Τελευταῖον δὴ οἶμαι τὸν ἥλιον, οὐκ ἐν ὕδασι οὐδ’ ἐν ἀλλοτρίᾳ ἔδρᾳ φαντάσματα αὐτοῦ, ἀλλ’ αὐτὸν καθ’ αὐτὸν ἐν τῇ αὐτοῦ χώρᾳ δύναται ἂν κατιδεῖν καὶ θεάσασθαι οἷός ἐστιν (...) ἀναμνησκόμενον αὐτὸν τῆς πρώτης οἰκήσεως καὶ τῆς ἐκεῖ σοφίας καὶ τῶν τότε συνδεσμοτῶν οὐκ ἂν οἶει αὐτὸν μὲν εὐδαιμονίζεσθαι τῆς μεταβολῆς, τοὺς δὲ ἐλεεῖν; (...) εἰ πάλιν ὁ τοιοῦτος καταβάς εἰς τὸν αὐτὸν θάκον καθίζοιτο, ἄρ’ οὐ σκότους ἂν ἀνάπλωες σχοίη τοὺς ὀφθαλμούς, ἐξαίφνης ἤκων ἐκ τοῦ ἡλίου; (...) Τὰς δὲ δὴ σκιάς ἐκεῖνας πάλιν εἰ δέοι αὐτὸν γνωματεύοντα διαμιλλᾶσθαι τοῖς αἰε δεσμώταις ἐκείνοις, ἐν ᾧ ἀμβλυώττει (...) καὶ λέγοιτο ἂν (...) καὶ ὅτι οὐκ ἄξιον οὐδὲ πειρᾶσθαι ἄνω ἰέναι; (...) ἐν τῷ γνωστῷ τελευταία ἢ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα καὶ μόγις ὁρᾶσθαι, ὀφθεῖσα δὲ συλλογιστέα εἶναι ὡς ἄρα πᾶσι πάντων αὕτη ὀρθῶν τε καὶ καλῶν αἰτία (...) μὴ θαυμάσης ὅτι οἱ ἐνταῦθα ἐλθόντες οὐκ ἐθέλουσιν τὰ τῶν ἀνθρώπων πράττειν, ἀλλ’ ἄνω αἰε ἐπείγονται αὐτῶν αἱ ψυχαὶ διατρίβειν (...) Ἀλλ’ εἰ νοὺν γε ἔχοι τις, ἦν δ’ ἐγώ, μεμνητ’ ἂν ὅτι διτταὶ καὶ ἀπὸ διττῶν γίνονται ἐπιταράξεις ὁμᾶσιν, ἐκ τε φωτὸς εἰς σκότος μεθισταμένων καὶ ἐκ σκότους εἰς φῶς (...) οὕτω σὺν ὅλῃ τῇ ψυχῇ ἐκ τοῦ γιγνομένου περιεκτέον εἶναι, ἕως ἂν εἰς τὸ ὄν καὶ τοῦ ὄντος τὸ φανότατον δυνατὴ γένηται ἀνασχέσθαι θεωμένη”.

¹⁹⁴ “Εννεάδες” (VI.7.35.1-2): “Καὶ γὰρ οὐδ’ ἐκείνόν φησιν, ὃν ὁρᾷ, καίτοι νοῦς γενόμενος αὕτη θεωρεῖ οἷον νοωθείσα καὶ ἐν τῷ τόπῳ τῷ νοητῷ γενομένη· ἀλλὰ γενομένη μὲν ἐν αὐτῷ καὶ περὶ αὐτὸν ἔχουσα τὸ νοητὸν νοεῖ”.

¹⁹⁵ “Εννεάδες” (III.1.6.7-19): “...ὁλος αὐτὸς φῶς ἀληθινὸν μόνον, οὐ μεγέθει μεμετρημένον οὐδὲ σχήματι εἰς ἐλάττωσιν περιγραφέν οὐδ’ αὖ εἰς μέγεθος δι’ ἀπειρίας αὐξηθέν, ἀλλ’ ἀμέτρητον πανταχοῦ, ὡς ἂν μεῖζον παντὸς μέτρου καὶ παντὸς κρεῖσσον ποσοῦ· εἰ τοῦτο γενόμενον σαντὸν ἴδοις, ὅψις ἤδη γενόμενος θαρσύνεις περὶ σαντῷ καὶ ἐνταῦθα ἤδη ἀναβεβηκὼς μηκέτι τοῦ δεικνύντος δεηθεὶς ἀτενίσας ἴδε· οὗτος γὰρ μόνος ὁ ὀφθαλμὸς τὸ μέγα κάλλος βλέπει· ἐὰν δὲ ἦ ἐπὶ τὴν θεὰν λημὼν κακίας καὶ οὐ κεκαθαρμένος ἢ ἀσθενής, ἀνανδρία οὐ δυνάμενος τὰ πάνυ λαμπρὰ βλέπει, οὐδὲν βλέπει, κἂν ἄλλος δεικνύη παρὸν τὸ ὁραθῆναι δυνάμενον· τὸ γὰρ ὁρᾶν πρὸς τὸ ὀρώμενον συγγενὲς καὶ ὁμοιον ποιησάμενον δεῖ ἐπιβάλλειν τῇ θεᾷ. οὐ γὰρ ἂν πώποτε εἶδεν ὀφθαλμὸς ἥλιον ἡλιοειδῆς μὴ γεγεννημένος, οὐδὲ τὸ καλὸν ἂν ἴδοι ψυχὴ μὴ καλὴ γενομένη (...)”.

¹⁹⁶ “Εννεάδες” (III.3.7.3-4): “οὐδὲν γὰρ ἔτι τὸ κολῶδον ἢ ἄλλως γενέσθαι ποιῆσον, εἰ πάντα εἴληπται ἐν τῇ εἰμαρμένῃ. τοιαῦτα δὲ ὄντα ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς ὥρμημένα ἡμῖν οὐδὲν καταλείψει, ἢ φέρεσθαι ὅπῃ ἂν ἐκεῖνα ὦθῃ. αἱ τε γὰρ φαντασίαι τοῖς προηγησάμενοις αἱ τε ὁρμαὶ κατὰ ταύτας ἔσονται, ὄνομά τε μόνον τὸ ἐφ’ ἡμῖν ἔσται”.

¹⁹⁷ “Εννεάδες” (III.3.8.1-2): “τίς οὖν ἄλλη αἰτία παρὰ ταύτας ἐπελθοῦσα ἀναίτιόν τε οὐδὲν καταλείψει ἀκολουθίαν τε τηρήσει καὶ τάξιν ἡμᾶς τέ τι εἶναι συγχωρήσει προρρήσεις τε καὶ μαντείας οὐκ ἀναιρήσει; ψυχὴν δὴ δεῖ ἀρχὴν οὖσαν ἄλλην ἐπεισφέροντας εἰς τὰ ὄντα, οὐ μόνον τὴν τοῦ παντός, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκάστου μετὰ ταύτης, ὡς ἀρχῆς οὐ σμικρᾶς οὐσης, πλέκειν τὰ πάντα, οὐ γινομένης καὶ αὐτῆς, ὥσπερ τὰ ἄλλα, ἐκ σπερμάτων, ἀλλὰ πρωτουργοῦ

βρίσκεται σε κατάσταση ελευθερίας για όσο κείται έξω από το σώμα. Όταν δε εισέρχεται σε αυτό, “οὐκέτι πάντα κυρία”, δεν είναι πλέον κυρίαρχη του εαυτού της¹⁹⁸. Επομένως, όπως υποστηρίζει ο φιλόσοφος αντικρούοντας τον φатаλισμό και την τρόπον τινα μοιρολατρεία των στωικών, όλα όσα συμβαίνουν γύρω μας συνιστούν απότοκο της ανθρώπινης επιλογής, της *προαίρεσης*, δηλαδή και της τύχης¹⁹⁹.

Ο άνθρωπος δρα ανελεύθερα, ακούσια, όταν πράττει καθ’ ειμαρμένη, όταν το γενεσιουργό αίτιο της πράξης του ανάγεται στο πεπρωμένο (για όσους, ισχυρίζεται ο Πλωτίνος, θεωρούν ότι αυτή αποτελεί εξωτερικό αίτιο²⁰⁰, χωρίς παρ’ όλα αυτά να διευκρινίζει εάν ο ίδιος συγκαταλέγει την ειμαρμένη ανάμεσα στα εξωτερικά αίτια). Στην ακούσια πράξη το άτομο “πάσχειν τε μᾶλλον ἢ πράττειν”, ήτοι περισσότερο πάσχει παρά πράττει. Η ελευθερία των πράξεων του ανθρώπου έγκειται στην ακώλυτη από τα εξωτερικά αίτια δράση της ψυχής του, της καθαρής ψυχής με τις σωστές διαθέσεις και παρορμήσεις²⁰¹, καθώς επίσης και όταν το άτομο παρακινείται με καθαρό και χωρίς πάθος λογικό²⁰², με τον καθαρό λόγο ως οδηγό, δεδομένου ότι η φύση των ανθρώπων (όταν είναι μόνοι) τούς κατευθύνει στην τέλεση των πιο καλών πράξεων²⁰³. Αναφερόμενος δε στην αστρολογία, παρατηρεί επί παραδείγματι ότι είναι δύσκολο κανείς να ωθηθεί σε μια ενέργεια χωρίς κανένα κίνητρο και χωρίς να έχει προηγουμένως παρεισφρήσει καμία επιλογή²⁰⁴.

Διακρίνεται, ως προκύπτει από τα ανωτέρω, ότι, χωρίς να παρακάμπτει ο Πλωτίνος την ειμαρμένη ως μια από τις εξωτερικές αιτίες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση των γεγονότων, εντούτοις, λογίζει ως ισχυρό συντελεστή και παράγοντα τη δύναμη της βούλησης του ανθρώπου, την προαίρεσή του με την έννοια της επιλογής, υπό την προϋπόθεση βεβαίως ότι πρόκειται για ελεύθερη βούληση, κατά τον τρόπο που εκθέσαμε αμέσως παραπάνω.

3.4 Χριστιανοί Πατέρες

3.4.1 Τα πρώτα χριστιανικά χρόνια - Η αποστολική και μεταποστολική εποχή

Ο πρώτος αιώνας μ.Χ. τοποθετείται στο μεταίχμιο της αποστολικής και της μεταποστολικής εποχής χαρακτηριζόμενος ως το λυκαυγές της επιστημονικής

αίτιας ούσης”, μιας και για τον Πλωτίνο “τὸ δ’ ἀνάιτιον οὐ παραδεκτέον (...) οὔτε ψυχῆς ὀρμῇ ἐμπλήκτω μηδενὸς κινήσαντος αὐτὴν εἰς τό τι πράξει ὥν πρότερον οὐκ ἐποίει” (Εννεάδες, III.1.5-6).

¹⁹⁸ “Εννεάδες” (III.3.8.3-4): “ἄνευ μὲν οὖν σώματος οὐσα κυριωτάτη τε αὐτῆς καὶ ἐλευθέρα καὶ κοσμικῆς αἰτίας ἔξω· ἐνεχθεῖσα δὲ εἰς σῶμα οὐκέτι πάντα κυρία, ὡς ἂν μεθ’ ἐτέρων ταχθεῖσα.”

¹⁹⁹ “Εννεάδες” (III.3.9.1-3): “Ἀναγκαῖα μὲν οὖν ταῦτα, ὅσα προαιρέσει καὶ τύχαις κραθέντα γίνονται· τί γὰρ ἂν ἔτι καὶ ἄλλο εἴη; Πάντων δὲ ληφθέντων τῶν αἰτίων πάντα πάντως γίνονται ἐν τοῖς ἔξωθεν δὲ καὶ εἴ τι ἐκ τῆς φορᾶς συντελεῖται..”

²⁰⁰ “Εννεάδες” (III.3.10.1-3): “τέλος δὴ φησιν ὁ λόγος πάντα μὲν σημαίνεσθαι καὶ γίνεσθαι κατ’ αἰτίας μὲν, διττὰς δὲ ταῦτα· καὶ τὰ μὲν ὑπὸ ψυχῆς, τὰ δὲ δι’ ἄλλας αἰτίας τὰς κύκλω. (...)· καὶ ταῦτα ἴσως ὀρθὸν καθ’ εἰμαρμένην λέγειν πράττειν, οἷς γε καὶ δοκεῖ ἔξωθεν τὴν εἰμαρμένην αἴτιον εἶναι.”

²⁰¹ “Εννεάδες” (III.3.10.3): “ὥστε τοῦ μὲν μὴ φρονεῖν ἄλλα αἰτία εἶναι.”

²⁰² “Εννεάδες” (III.3.10.2): “πραττούσας δὲ ψυχὰς ὅσα πράττουσι κατὰ μὲν λόγον ποιούσας ὀρθὸν παρ’ αὐτὸν πράττειν ὅσα πράττουσι (...)”

²⁰³ “Εννεάδες” (III.3.10.2): “ταύτης γὰρ καὶ [ἡμεῖς] τῆς φύσεώς ἐσμέν, ὅταν μόνοι ὦμεν· καὶ τοὺς γε σπουδαίους καὶ ἐπ’ αὐτοῖς τὰ καλὰ πράττειν, τοὺς δὲ ἄλλους, καθ’ ὅσον ἂν ἀναπνεύσωσι συγχωρηθέντες τὰ καλὰ πράττειν, οὐκ ἄλλοθεν λαβόντας τὸ φρονεῖν, ὅταν φρονῶσι, μόνον δὲ οὐ κωλυθέντας.”

²⁰⁴ “Εννεάδες” (III.3.1.3): “οὔτε ψυχῆς ὀρμῇ ἐμπλήκτω μηδενὸς κινήσαντος αὐτὴν εἰς τό τι πράξει ὥν πρότερον οὐκ ἐποίει.”

θεολογίας (Φλορόφσκυ, 2003). Οι αποστολικοί πατέρες προσέλαβαν τον συγκεκριμένο χαρακτηρισμό αφενός εξαιτίας του γεγονότος ότι συνέπεσαν ή βρίσκονταν χρονικά κοντά στους Αποστόλους και υπήρξαν είτε μαθητές είτε ακροατές τους και αφετέρου επειδή εμφορούνταν από το αποστολικό πνεύμα συνιστώντας τους πρώτους φορείς, συνεχιστές και μεταλαμπαδευτές της ιερής αποστολικής διδασχής και παράδοσης που έθετε τα θεμέλια της νεοϊδρυθείσας τότε χριστιανικής εκκλησίας και μάλιστα μέσα σε μια εποχή όπου ο περισσότερος κόσμος εξακολουθούσε να διακατέχεται από το πνεύμα της ελληνικής φιλοσοφίας (τόσο της αρχαίας όσο και της μεταγενέστερης των ελληνιστικών χρόνων), σε έναν κόσμο, δηλαδή, εθνικών. Για τον λόγο αυτό, οι πρώτοι χριστιανοί περιέρχονταν από τον υπόλοιπο κόσμο σε καθεστώς απομόνωσης ως αντιτιθέμενοι στον επικρατούντα πολιτισμό²⁰⁵, προσπαθώντας ταυτόχρονα και οι ίδιοι να προσαρμοστούν²⁰⁶.

Τα έργα των Πατέρων της αποστολικής εποχής ήταν γραμμένα στην ελληνική γλώσσα και έφεραν συνήθως τη μορφή επιστολών. Η κυρίαρχη επιδίωξη τους έγκειτο στην καταπολέμηση των αναδυθεισών αιρέσεων και στη διαφύλαξη της πίστης που πρέσβευαν από τις εσφαλμένες κρίσεις, εξού και ο παραινετικός χαρακτήρας των επιστολών αυτών. Σε διαφοροποίηση προς τους μεταγενέστερους χρονικά Απολογητές Πατέρες, δεν εντοπίζονται στα έργα των Αποστολικών Πατέρων εκτεταμένες αναλύσεις δογματικών αληθειών της χριστιανικής πίστης τοποθετημένες σε θεολογική και φιλοσοφική βάση, πλην όμως, αποτέλεσαν τα αρχικά γραπτά κείμενα της ορθής σύλληψης της ευαγγελικής διδασκαλίας. Ο Κλήμης της Ρώμης που θα συναντήσουμε παρακάτω, ήταν ένας εξ αυτών.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό των κειμένων των Αποστολικών Πατέρων αφορά στην ορολογία που μεταχειρίζονται, τα γνωστά και ως “θύραθεν”, εξωχριστιανικά, δηλαδή, στοιχεία, από τα οποία διαπιστώνεται η εμφανής επιρροή της στωικής φιλοσοφίας και ιδιαίτερα, της στωικής ηθικής. Ας μην παραβλέπεται, ωστόσο, ότι κάτι τέτοιο ήταν παντελώς εύλογο, καθώς κατά πρώτο λόγο, η κρατούσα παιδεία της εποχής εκείνης ήταν αναντίλεκτα η ελληνική και δευτερευόντως διότι, μεταχειριζόμενοι τους όρους του καιρούς τους (αντί νεότερων, καινοφανών όρων), θα μπορούσαν να καταστούν πολύ ευκολότερα κατανοητοί και να μεταδώσουν (και διαδώσουν) με ενάργεια στους αποδέκτες των έργων τους το μήνυμά τους.

3.4.2 Οι απολογητές Πατέρες του 2^{ου} αιώνα μ.Χ.

Χριστιανοί απολογητές ή απλώς απολογητές αποκαλούνται οι λόγιοι χριστιανοί που έζησαν κυρίως τον 2^ο αιώνα μ.Χ. και οι οποίοι ανέλαβαν να απολογηθούν ενώπιον των αρμοδίων αρχών υπέρ των αδίκως διωκομένων χριστιανών και να αναδείξουν τον

²⁰⁵ Μαζί με το γεγονός ότι οι πεπαιδευμένοι Εθνικοί θεωρούσαν πως ο χριστιανισμός απευθύνονταν ως επί το πλείστον στο απαιδευτο κα αμόρφωτο πλήθος εξαιτίας της απλότητας του ευαγγελικού λόγου (Τατάκης, 1989).

²⁰⁶ “Προς Κορινθίους Α 1”, 18-25: “Ο λόγος γάρ ὁ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστίν, τοῖς δὲ σοφیزομένοις ἡμῖν δύναμις θεοῦ ἐστίν. γέγραπται γάρ· Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεὺς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρνανεν ὁ θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου; ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν θεόν, εὐδόκησεν ὁ θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας. ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖα αἰτοῦσιν καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν· ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαῖοις μὲν σκάνδαλον ἔθνεσιν δὲ μωρίαν, αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησιν, Χριστὸν θεοῦ δύναμιν καὶ θεοῦ σοφίαν. ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν, καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ θεοῦ ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων.”

χριστιανισμό ως τη μόνη αληθή φιλοσοφία, αμυνόμενοι παράλληλα ενάντια στις διάφορες αιτιάσεις που τους απέδιδαν Εθνικοί και Ιουδαίοι. Η ονομασία αυτή τους αποδόθηκε εξαιτίας του τύπου της γραμματείας της οποίας υπήρξαν θεμελιωτές. Οι απολογητές έγραψαν υπερασπιζόμενοι τον Χριστιανισμό και στόχος τους αποτέλεσε η απόκρουση των εξωγενών θεολογικών επιδράσεων του φιλοσοφικού και ειδωλολατρικού περιβάλλοντος στη θεολογία της εκκλησίας. Μέσα από το έργο των απολογητών, είναι γενικά αποδεκτό ότι επήλθε μια φάση σύγκλισης με τον ελληνισμό, η οποία προήλθε από την αφομοίωση πολιτισμικών και μορφολογικών στοιχείων της ελληνικής παιδείας και περιβάλλοντος. Αντιπροσωπευτικό επιχείρημα που εδραιώνει τον προλεχθέντα ισχυρισμό αποτελεί, όπως και στην περίπτωση των Πατέρων του πρώτου αιώνα μ.Χ., η κατά κόρον χρήση όρων δανεισμένων από την ελληνική φιλοσοφία. Πιο συγκεκριμένα, δανείστηκαν την εξωτερική “όψη”, τα μορφικά (της μορφής, δηλαδή) χαρακτηριστικά, τα τεχνικά στοιχεία της ελληνικής παιδείας²⁰⁷ (Τατάκης, 1989) και πάνω σε αυτά οικοδόμησαν τη συλλογιστική τους, επιστρατεύοντας ταυτόχρονα τη ρητορική τέχνη (ως τεχνική του λόγου) για να επιχειρηματολογήσουν κατά τρόπο πειστικό.

Όπως ενεφάνη από τα λεχθέντα στα υποκεφάλαια 3.3.1 και 3.3.2 της παρούσας, οι απολογητές μέσα από τα έργα τους εξέφρασαν την πεποίθηση που τονίσαμε και παραπάνω, ότι ορισμένα σπαράγματα, σπέρματα αληθείας (σπερματικός λόγος) μπορούσαν να ανιχνευθούν και στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία, καθώς και στη μεταγενέστερη σκέψη των ελληνιστικών χρόνων, προϋπήρχαν δηλαδή, του χριστιανισμού, με την ειδοποιό διαφορά ότι η αλήθεια που πρέσβευαν οι φιλόσοφοι ήταν μερική και όχι ολόπλευρη, όπως η αλήθεια του χριστιανισμού.

3.4.3 Κλήμης της Ρώμης (Άγνωστη ημερομηνία γέννησης - c. 100 μ.Χ.)

Στον Κλήμη της Ρώμης ανήκει το πρώτο έργο της αρχαίας χριστιανικής γραμματείας με την “Πρός Κορινθίους επιστολή Α”, της οποίας η ακριβής χρονολόγηση δεν έχει καταστεί δυνατή²⁰⁸. Ήταν μαθητής των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου και διετέλεσε Επίσκοπος Ρώμης (για την ακρίβεια, ήταν ο τρίτος Επίσκοπος Ρώμης) επί εννέα έτη, από το 92 έως το 101 μ.Χ. Στη διάθεσή μας υπάρχουν ελάχιστες έγκυρες πληροφορίες για τον βίο του, γεγονός που συνεπάγεται ότι τα στοιχεία που μπορούν να αντληθούν για την προσωπικότητά του ευρίσκονται σχεδόν κατ’ αποκλειστικότητα μέσα στα αναφερόμενα της προλεχθείσας επιστολής²⁰⁹.

Η εν λόγω επιστολή που προσιδιάζει περισσότερο σε κήρυγμα, απεστάλη με αφορμή το ξέσπασμα διχόνοιας στους κόλπους της εκκλησίας της Κορίνθου, η οποία προκάλεσε στάση κατά των “Πρεσβυτέρων”. Ο λόγος του συγγραφέα στην επιστολή παρουσιάζεται παραινετικός και προτάσσει την ταπεινοφροσύνη για την κατασίγαση της φιλέριδος διάθεσης και την επίλυση της φιλονικίας. Εκείνο, όμως, που προέχει να τονιστεί εν προκειμένω, έγκειται κατά πρώτο λόγο, στην αρχαιότητα του έργου και κατά δεύτερο, στον τόπο όπου η επιστολή συνετάγη (Ρώμη), την πρωτεύουσα της

²⁰⁷ Επί παραδείγματι, της αριστοτελικής λογικής.

²⁰⁸ Πιθανολογείται ότι συνέγραψε την επιστολή το 96 ή το 97 μ.Χ.

²⁰⁹ Τον διακρίνουμε φυσικά από τον Κλήμη τον Αλεξανδρέα (c. 150-c. 211-216 μ.Χ.), εκκλησιαστικό συγγραφέα και Χριστιανό φιλόσοφο, για τον οποίο έχουμε κάνει λόγο σε προηγούμενο κεφάλαιο (3.3), όπου αναφερθήκαμε σε ένα από τα σπουδαιότερα έργα του, τους “Στρωματείς”.

πανίσχυρης εκείνα τα χρόνια ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Ομοίως, ενδιαφέρει ιδιαίτερα το γεγονός ότι χρησιμεύει ως σημαντική πηγή για την άντληση πληροφοριών αναφορικά με τον ιερατικό βίο, την πίστη των χριστιανών της εποχής του συγγραφέα και τους δυο πρώτους διωγμούς τους από τη Ρώμη²¹⁰. Παράλληλα, συνιστά και μια αξιόλογη πηγή για τον μαρτυρικό θάνατο των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου. Συγχρόνως, φωτίζει πτυχές που άπτονται της μετάβασης από την αποστολική στην μεταποστολική εποχή και συνδέονται, μεταξύ άλλων, με τις σχέσεις ανάμεσα στον χριστιανισμό και τον ελληνισμό. Η αμέσως επόμενη αρχαιότερη σωζόμενη πηγή και συνάμα η πρώτη παλαιότερη χριστιανική ομιλία εμπεριέχεται στη Β΄ “επιστολή”, η οποία αρχικώς αποδόθηκε στον Κλήμη της Ρώμης αλλά πλέον θεωρείται βέβαιο ότι δεν έχει συγγραφεί από τον ίδιο.

3.4.4 Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός (ο Θεολόγος) (329 μ.Χ. - 390 μ.Χ.)

Ο τέταρτος αιώνας μ.Χ. στον οποίον έχουμε εισέλθει αποτελεί μια καινοφανή εποχή κατά την οποία συντελούνται γεγονότα που συνέβαλαν στην περαιτέρω διάδοση του χριστιανισμού, με τη συνεχή επαγρύπνηση της εκκλησίας για την καταπολέμηση του αρειανισμού και διαφόρων άλλων νεοφυών θρησκευτικών κινήματων, όπως των Πνευματομάχων, των Μακεδονιανών, των Απολλιναριστών και των Πρισκιλλιανών για τη δυτική εκκλησία (Παπαδόπουλος, 1990), καθώς και άλλων ήσσοнос εμβέλειας κακοδοξιών, ορισμένα από τα οποία (γεγονότα) αποτελούν η μεταφορά της έδρας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη, η ανακήρυξη του χριστιανισμού το 380 μ.Χ. από τον Θεοδόσιο τον Α΄ ως επίσημη θρησκεία της Αυτοκρατορίας, η προσχώρηση στη χριστιανική θρησκεία αυτοκρατόρων και άλλων προσώπων του πνεύματος, η αλματώδης ανάπτυξη του μοναχισμού, ασκητικού και κοινοβιακού (Παπαδόπουλος, 1990), κ.τ.λ. Ειδικότερα, τον αιώνα τούτο η άνθηση της χριστιανικής γραμματείας αποτέλεσε την αιτία για τον χαρακτηρισμό του ως τον “χρυσούν αιώνα των χριστιανικών γραμμάτων” με επίκεντρο την Καππαδοκία που αναδείχθηκε ο πυρήνας του εξαιτίας των σπουδαίων καππαδοκών πατέρων, του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου, του Μεγάλου Βασιλείου και του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης, μεταξύ των οποίων, θα εκκινήσουμε λόγω χρονολογικής ακολουθίας από τον Γρηγόριο τον Θεολόγο.

Έχει χαρακτηριστεί ως ο επιφανέστερος θεολόγος αμέσως μετά τον ευαγγελιστή Ιωάννη εξαιτίας του θεολογικού βάθους των έργων του (Παπαδόπουλος, 1990), τα οποία κατατάσσονται σε επιστολές, λόγους και έπη. Υπήρξε εμβριθής γνώστης της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας²¹¹ (εμβριθέστερος εν συγκρίσει με τους έτερους καππαδόκες πατέρες) και μεταχειρίζεται την ορολογία της για να οικοδομήσει τη θεολογία του που αφίσταται της θύραθεν φιλοσοφίας και εμφορείται από τις

²¹⁰ Ο πρώτος διωγμός εναντίον των χριστιανών σημειώθηκε επί αυτοκρατορίας Νέρωνα (54-68 μ.Χ.) και ο δεύτερος επί Δομιτιανού (81-96 μ.Χ.).

²¹¹ Την οποία χαρακτηρίζει ως “δέσποιναν τῶν παθῶν” και, ειδικότερα: “Φιλοσοφίαν δὲ προϊσταται τὴν δέσποιναν τῶν παθῶν καὶ τῷ καλῷ προσβαίνει νεανικῶς, καὶ ἀπὸ τῆς ὕλης τέμνεται, πρὶν διαζευχθῆναι τῆς ὕλης· καὶ τῶν ὁρωμένων κατεξάνισταται, μεγέθει φύσεως καὶ προαιρέσεως εὐγενείᾳ, τοῖς ἐστῶσι προσθήμενος” (“Λόγος κε΄. Εἰς Ἡρώνα τὸν φιλόσοφον”, PG 35: 35.1203-35.1206). Η ανωτέρω έννοια που μεταφράζεται ως “κυρίαρχη τῶν παθῶν” φέρει εν προκειμένῳ τη σημασία της “αριστοκρατίας του πνεύματος” (Παπανικολάου, 2016).

χριστιανικές διδαχές. Ανατρέχει συχνά στους φιλοσόφους που έζησαν πριν από την έλευση του Χριστού, στους λόγους των οποίων αναγνωρίζει σπέρματα αληθείας²¹².

Κατά τον Γρηγόριο τον Θεολόγο, η φύση του ανθρώπου είναι τρεπτή, ρευστή²¹³ και σύνθετη²¹⁴, απαρτιζόμενη από το πνεύμα, την ψυχή και τη σάρκα. Ο άνθρωπος διαθέτει τη δυνατότητα της οικείωσης με το θείο (“ζῶν (...) θεούμενον”), της εργασίας του δηλαδή προς την κατεύθυνση της θείας οικονομίας (για την ανόρθωση της πεπτωκυίας φύσης του²¹⁵ από το προπατορικό αμάρτημα²¹⁶) και τη μετοχή του στην Άκτιστη Χάρη του Θεού, ο οποίος τον έπλασε ελεύθερο και αυτεξούσιο, τον τοποθέτησε στην τρυφή του παραδείσου υπό την αίρεση της τήρησης της υπακοής σε μια και μόνο εντολή, αυτήν της αποφυγής να δοκιμάσει το ξύλο της γνώσης του καλού και του κακού που τελικά παρέβη, με αποτέλεσμα την εξορία του από τον παράδεισο και τη βίωση του αισθήματος της αισχύνης για τη γυμνότητά του²¹⁷. Η αυτεξουσιότητα του ανθρώπου ως ελευθερία βούλησης, με την οποία τον τίμησε ο

²¹² Γρηγόριος ο Θεολόγος, “Λόγος ιε’. Εἰς τοὺς Μακκαβαίους”, PG 35 (35.913): “Καὶ ἅμα μυστικός τις καὶ ἀπόρρητος οὗτος ὁ λόγος, καὶ σφόδρα πιθανὸς ἐμοὶ γοῦν καὶ πᾶσι τοῖς φιλοθέοις· μηδένα τῶν πρὸ τῆς Χριστοῦ παρουσίας τελειωθέντων, δίχα τῆς εἰς Χρὶ στὸν πίστεως τούτου τυχεῖν. Ὁ γὰρ Λόγος ἐπ’ ἀρρήσιάζετο μὲν ὑπερὸν καιροῖς ἰδίους, ἐγνωρίσθη δὲ καὶ πρότερον τοῖς καθαροῖς τὴν διάνοιαν. ὡς ἐκ πολλῶν δῆλον τῶν πρὸ ἐκείνου τετιμημένων”.

²¹³ Γρηγόριος ο Θεολόγος, “Λόγος λθ’. Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα”, PG 36: “ἸΗ’. Ἐγὼ μὲν οὖν (ἄνθρωπος εἶναι γὰρ ὁμολογῶ, ζῶν τρεπτὸν καὶ ρευστὴς φύσεως) (...)”.

²¹⁴ Γρηγόριος ο Θεολόγος, “Λόγος λη’. Εἰς τὰ Θεοφάνια, εἴτουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος”, PG 36 (36.328): “Πνεῦμα διὰ τὴν χάριν, σάρκα διὰ τὴν ἔπαρσιν· τὸ μὲν, ἵνα μὲνη καὶ δοξάζῃ τὸν εὐεργέτην· τὸ δὲ, ἵνα πάσῃ, καὶ πάσῃ ὑπομιμνήσκηται καὶ παιδεύηται τῷ μεγέθει φιλοτιμούμενος· ζῶν ἐνταῦθα οἰκονομούμενος, καὶ ἀλλαχοῦ μεθιστάμενος, καὶ πέρας τοῦ μυστηρίου τῇ πρὸς Θεὸν νεύσει θεούμενος. Εἰς τοῦτο γὰρ ἐμοὶ φέρει τὸ μέτριον ἐνταῦθα φέγγος τῆς ἀληθείας, λαμπρότητα Θεοῦ καὶ ἰδεῖν καὶ παθεῖν, ἀξίαν τοῦ καὶ συνδήσαντος, καὶ λύσοντος, καὶ αὐτὸς συνδήσαντος ὑψηλότερον”.

²¹⁵ Γρηγόριος ο Θεολόγος, “Λόγος λη’. Εἰς τὰ Θεοφάνια, εἴτουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος”, PG 36 (36.353): “(...) καὶ πρὸς τὸν πρῶτον Ἀδὰμ ἐπάνοδος”.

²¹⁶ Γρηγόριος ο Θεολόγος, “Λόγος β’. Τοῦ αὐτοῦ ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἔνεκεν, καὶ αὐτὸς ἐπ’ ἀνόδου ἐκείθεν, μετὰ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν, ἐν ᾧ τί τὸ τῆς ἱερωσύνης ἐπάγγελμα”, PG 35 (35.434-35.440): “Διὰ τοῦτο ὕψος κατὰ τοῦ πτώματος· καὶ χολή κατὰ τῆς γεύσεως, καὶ στέφανος ἀκάνθινος κατὰ τοῦ πονηροῦ κράτους, καὶ θάνατος κατὰ τοῦ θανάτου, καὶ σκότος ὑπὲρ τοῦ φωτός, καὶ ταφή κατὰ τῆς εἰς γῆν ἀποστροφῆς, καὶ ἀνάστασις ὑπὲρ τῆς ἀναστάσεως. Ταῦτα πάντα παιδαγωγία τις ἦν περὶ ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς ἀσθενείας ἰατρεία τῆς ἡμετέρας, τὸν παλαιὸν Ἀδὰμ ὅθεν ἐξέπεσεν ἐπ’ ἀνάγουσα, καὶ τῷ ξύλῳ τῆς ζωῆς προσάγουσα, οὗ τὸ ξύλον ἡμᾶς τῆς γνώσεως, οὐ κατὰ καιρὸν, οὐδ’ ἐπιτηδείως μεταληφθὲν, ἡλλοτρίωσε”. Του ἰδίου, “Λόγος λγ’. Πρὸς Ἀρειανούς, καὶ εἰς ἐαυτόν”, PG 36 (36.238-36.242): “Θ’. (...) καὶ ἐπὶ τούτων, κοινὸν λόγον, νόμον προφήτας, αὐτὰ τὰ Χριστοῦ πάθη, δι’ ὧν ἀνεπλάσθημεν, οὐχ ὁ μὲν, ὁ δ’ οὐ, πάντες δὲ οἱ τοῦ αὐτοῦ Ἀδὰμ μετασχόντες, καὶ ὑπὸ τοῦ ὄψεως παραλογισθέντες, καὶ τῇ ἁμαρτίᾳ θανατωθέντες, καὶ διὰ τοῦ ἐπουρανίου Ἀδὰμ ἀνασωθέντες, καὶ πρὸς τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ἐπαναχθέντες, διὰ τοῦ ξύλου τῆς ἀτιμίας, ὅθεν ἀποπεπτόκαμεν”.

²¹⁷ Γρηγόριος ο Θεολόγος, “Λόγος ιδ’. Περὶ φιλοπτωχίας”, PG 35 (35.898-35.903): “ΚΕ’. (...) ὁ πλάσας ἀπ’ ἀρχῆς τὸν ἄνθρωπον, ἐλεύθερον ἀφῆκε καὶ αὐτὸς ἐξ οὐσίον, νόμῳ τῷ τῆς ἐντολῆς μόνῳ κρατούμενος, καὶ πλούσιον ἐν παραδείσῳ τρυφῇ· τοῦτο καὶ τῷ λοιπῷ γένει τῶν ἀνθρώπων βουληθεὶς τε καὶ χαρισάμενος δι’ ἐνὸς τοῦ πρώτου σπέρματος. Ἐλευθερία δὲ καὶ πλοῦτος, ἡ τῆς ἐντολῆς μόνῃ τήρησις ἦν· πενία δὲ ἀληθὴς καὶ δουλεία, ἡ ταύτης παράβασις”. Του ἰδίου, “Λόγος με’. Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα”, PG 36 (36.623-36.635): “Η’. Τοῦτον ἔθετο μὲν ἐν τῷ παραδείσῳ, ὅστις ποτὲ ἦν ὁ παράδεισος οὗτος, τῷ αὐτὸς ἐξ οὐσίῳ τιμήσας, ἵν’ ἡ τοῦ ἐλομένου τὸ ἀγαθὸν οὐχ ἦττον ἢ τοῦ παρασχόντος τὰ σπέρματα, φυτῶν ἀθανάτων γεωργὸν, θείων ἐννοιῶν ἴσως, τῶν τε ἀπλουστέρων, καὶ τῶν τελεωτέρων, γυμνὸν τῇ ἀπλότητι, καὶ ζωῇ τῇ ἀτέχνῳ, καὶ δίχα παντὸς ἐπικαλύμματος καὶ προβλήματος· τοιοῦτον γὰρ ἔπρεπε εἶναι τὸν ἀπ’ ἀρχῆς· καὶ δίδωσι νόμον, ὕλην τῷ αὐτεξουσίῳ. Ὁ δὲ νόμος ἦν ἐντολή, ὧν τε μεταληπτέον αὐτῷ φυτῶν, καὶ οὐ μὴ προσαπτεῖον. Τὸ δὲ ἦν, τὸ ξύλον τῆς γνώσεως, οὔτε φυτευθὲν ἀπ’ ἀρχῆς κακῶς, οὔτε ἀπαγορευθὲν φθονερῶς (μὴ πεμπτέωσαν ἐκεῖ τὰς γλώσσας οἱ θεομάχοι, μηδὲ τὸν ὄφιν μιμεισθῶσαν)· ἀλλὰ καλὸν μὲν εὐκαιρῶς μεταλαμβανόμενον (θεωρία γὰρ ἦν τὸ φυτὸν, ὡς ἡ ἐμὴ θεωρία, ἥς μόνοις ἐπιβαίνειν ἀσφαλές, τοῖς τὴν ἑξὶν τελεωτέροις, οὐ καλὸν δὲ τοῖς ἀπλουστέροις ἐτι, καὶ τὴν ἔφεσιν λιγνοτέροις)· ὥσπερ οὐδὲ τροφὴ τελεία λυσιστελής τοῖς ἀπαλοῖς ἐτι, καὶ δεομένοις γάλακτος. Ἐπεὶ δὲ φθόνῳ διαβόλου, καὶ γυναικὸς ἐπηρείᾳ, ἦν τε ἔπαθεν ὡς ἀπαλωτέρα, καὶ ἦν προσήγαγεν ὡς πιθανώτερα (...), τῆς μὲν ἐντολῆς ἐπελάθετο τῆς δοθείσης, καὶ ἡττήθη τῆς πικρᾶς γεύσεως· ὁμοῦ δὲ τοῦ τῆς ζωῆς ξύλου, καὶ τοῦ παραδείσου, καὶ τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν κακίαν ἐξόριστος γίνεται, καὶ τοὺς δερματίνους ἀμφιέννυται χιτῶνας, ἴσως τὴν παχυτέραν σάρκα, καὶ θνητὴν, καὶ ἀντίτυπον· καὶ τοῦτο πρῶτον γινώσκει τὴν ἰδίαν αἰσχύνην, καὶ ἀπὸ Θεοῦ κρύπτεται. Κερδαίνει μὲν τι κἀνταῦθα· τὸν θάνατον, καὶ τὸ διακοπῆναι τὴν ἁμαρτίαν, ἵνα μὴ ἀθάνατον ἦ τὸ κακόν· καὶ γίνεται φιλανθρωπία ἢ τιμωρία. Οὕτω γὰρ ἐγὼ πείθομαι κολάζειν Θεόν”.

Θεός, συναντάται και τονίζεται με θερμή αρκετές φορές στα έργα του Αγ. Γρηγορίου²¹⁸, όπως ακριβώς συμβαίνει και με την έννοια της προαίρεσης²¹⁹, η οποία

²¹⁸ Ενδεικτικά: “Λόγος λα’. Θεολογικός πέμπτος. Περί του αγίου Πνεύματος”, PG 36: “29. (...) πνεῦμα τὸ ποιῆσαν, τὸ ἀνακτίζον διὰ βαπτίσματος, δι’ ἀναστάσεως· πνεῦμα τὸ γινώσκον ἅπαντα, τὸ διδάσκον, τὸ πνέον ὅπου θέλει καὶ ὅσον, ὁδηγούν, λαλοῦν, ἀποστέλλον, ἀφορίζον, παροξυνόμενον, πειραζόμενον· ἀποκαλυπτικόν, φωτιστικόν, ζωτικόν, μᾶλλον δὲ αὐτοφῶς καὶ ζωή· ναοποιούν, θεοποιούν, τελειούν, ὥστε καὶ προλαμβάνειν τὸ βάπτισμα, καὶ ἐπιζητεῖσθαι μετὰ τὸ βάπτισμα· ἐνεργοῦν ὅσα θεός, μεριζόμενον ἐν γλώσσαις πυρίνας, διαιροῦν χαρίσματα, ποιοῦν ἀποστόλους, προφήτας, εὐαγγελιστάς, ποιμένας, καὶ διδασκάλους· νοερὸν, πολυμερές, σαφές, τρανόν, ἀκόλυτον, ἀμόλυντον· ὅπερ ἴσον δύναται τὸ σοφώτατον καὶ πολύτροπον ταῖς ἐνεργείαις, καὶ σαφηνιστικὸν πάντων, καὶ τρανωτικόν, καὶ αὐτεξούσιον, καὶ ἀναλλοίωτον· παντοδύναμον, παντεπίσκοπον (...)”, ὅπως καὶ στον “Λόγο μα’. Εἰς τὴν Πεντηκοστήν”, PG 36 (36.423-36.430): “Θ’. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν μὲν αἰεὶ, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται, οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε παυσόμενον, ἀλλ’ αἰεὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ συντεταγμένον, καὶ συναριθμούμενον· οὐδὲ γὰρ ἔπρεπεν ἐλλείπειν ποτὲ, ἢ Υἱὸν Πατρὶ, ἢ Πνεῦμα Υἱῷ. Τῷ μεγίστῳ γὰρ ἂν ἦν ἄδοξος ἢ θεότης, ὥσπερ ἐκ μεταμελείας ἐλθοῦσα εἰς συμπλήρωσιν τελειότητος. Ἦν οὖν αἰεὶ μεταληπτόν, οὐ μεταληπτικόν· τελειούν, οὐ τελειούμενον· πληροῦν, οὐ πληρούμενον· ἁγιάζον, οὐχ ἁγιαζόμενον· θεοῦν, οὐ θεοούμενον· αὐτὸ ἐαυτῷ ταυτὸν αἰεὶ, καὶ οἷς συν τέτακται· ἀόρατον, ἄχρονον, ἀχώρητον, ἀναλλοίωτον, ἅποιον, ἄποσον, ἀνείδεον, ἀναφές, αὐτοκίνητον, αἰεὶ κίνητον, αὐτεξούσιον, αὐτοδύναμον, (...)· Του ἰδίου, “Λόγος με’. Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα”, PG 36 (36.674-36.677): “ΚΗ’. Νῦν δὲ ἀναγκαῖον ἡμῖν οὕτω κεφαλαιῶσαι τὸν λόγον· Γεγόμεν, ἴν’ εὖ πάθωμεν· εὖ πεπόνθαμεν, ἐπειδὴ γεγόμεν. Τὸν παράδεισον ἐπιστεύθημεν, ἵνα τρυφήσωμεν. Ἐντολὴν ἐλάβομεν, ἵν’ εὐδοκίμησωμεν ταύτην φυλάζαντες· οὐκ ἀγνοοῦντος τοῦ Θεοῦ τὸ ἐσόμενον, ἀλλὰ νομοθετοῦντος τὸ αὐτεξούσιον· Του ἰδίου, “Λόγος Β’. Τοῦ αὐτοῦ ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἔνεκεν, καὶ αὐτὴς ἐπανόδου ἐκεῖθεν, μετὰ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν, ἐν ᾧ τί τὸ τῆς ιεροσύνης ἐπάγγελμα”, PG 35 (35.421-35.430): “ΙΖ’. Τῇ δὲ περὶ ψυχὴν ἢ σπουδῇ, τὴν ἐκ Θεοῦ καὶ θείαν, καὶ τῆς ἄνωθεν εὐγενείας μετέχουσαν, καὶ πρὸς ἐκείνην ἐπειγομένην, εἰ καὶ τῷ χεῖρονι συνεδέθη· τάχα μὲν καὶ δι’ ἄλλας αἰτίας, ἃς μόνος οἶδεν ὁ συνειδήσας Θεός, καὶ εἴ τις ἐκ Θεοῦ τὰ τοιαῦτα ἐσοφίσθη μυστήρια· ὅσον δ’ οὖν ἐμὲ γινώσκειν καὶ τοὺς κατ’ ἐμὲ, δυοῖν ἔνεκεν· ἐνὸς μὲν, ἵνα δι’ ἀγῶνος καὶ πάλης, τῆς πρὸς τὰ κάτω, τῆς ἄνω δόξης κληρονομήσειεν, ὥσπερ χρυσὸς πυρὶ, τοῖς τῇδε βασανισθεῖσα, καὶ ἀρετῆς ἄθλον, ἀλλὰ μὴ Θεοῦ δῶρον μόνον ἔχη τὰ ἐλπίζόμενα· καὶ τοῦτο δὲ ἦν ἄρα τῆς ἄκρας ἀγαθότητος, ποιῆσαι τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡμέτερον, οὐ φύσει μόνον κατασπειρόμενον, ἀλλὰ καὶ προαιρέσει γεωργοῦμενον, καὶ τοῖς ἐπ’ ἄμφω τοῦ αὐτεξουσίου κινήμασιν· Του ἰδίου, “Λόγος λδ’. Εἰς τοὺς Αἰγύπτου ἐπιδημήσαντας”, PG 36 (36.244-36.251): “ΙΓ’. Περί μὲν γάρ τοῦ Πατρὸς, τὴν καὶ λέγειν, οὐ καὶ τὸ παρὰ πάντων συγκεχωρηκὸς φεῖδεσθαι ταῖς φυσικαῖς ἐννοίαις προκατελημμένων· Εἰ καὶ τῆς ἀτιμίας τὰ πρῶτα ἠνέγκατο, πρῶτος τμηθεὶς εἰς Ἀγαθὸν καὶ Δημιουργὸν παρὰ τῆς ἀρχαίας καινοτομίας. Περί δὲ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, σκοπεῖτε ὡς ἁπλῶς καὶ συντόμως διαλεξώμεθα. Εἰ μὲν τις ἔχει τοῦτον τι λέγειν τρεπτόν ἢ ἀλλοιωτόν, ἢ χρόνῳ, ἢ τόπῳ, ἢ δυνάμει, ἢ ἐνεργείᾳ μετρούμενον, ἢ οὐ φυσικῶς ἀγαθόν, ἢ οὐκ αὐτοκίνητον, ἢ οὐκ αὐτεξούσιον, ἢ λειτουργόν, ἢ ὑμνωδόν, ἢ φοβούμενον, ἢ ἐλευθερούμενον, ἢ οὐ συναριθμούμενον”.

²¹⁹ Ενδεικτικά γιὰ τὴν χρῆσιν τῆς προαίρεσης στα ἔργα του Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου: “Λόγος ιζ’. Πρὸς τοὺς πολιτευομένους Ναζιανζοῦ ἀγωνιῶντας, καὶ τὸν ἄρχοντα ὀργιζόμενον”, PG 35 (35.974-35.979): “ΙΑ’. (...) Ὅραξ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· Χρεωφειλέτης εἰσάγεται τις πολλῶν ταλάντων, καὶ ἀφίεται τοῦ χρέους· προσάγεται γὰρ ἀγαθῷ δεσπότη. Καὶ συγχωρεῖται μὲν, οὐ συγχωρεῖ δέ· δοῦλος γὰρ ἔστι καὶ τὴν προαίρεσιν· ἀλλ’ ἢς ἔτυχε φιλοφρονήσεως περὶ τὸ πλεῖον, ταύτης οὐ μεταδίδωσι τῷ ὁμοδούλῳ περὶ τὸ ἕλαττον, οὐδὲ, εἰ μὴ τι ἀλλῶ, τῷ τῆς μεγαλοφυΐας ἐπόμενος ὑποδείγματι περὶ τὸ ἀλλότριον· Του ἰδίου, “Λόγος δ’. Κατὰ Ἰουλιανοῦ Βασιλέως Σηλητευτικὸς πρῶτος”, PG 35 (35.546-35.549 καὶ 35.603-35.607): “ΚΕ’. Ἐκαμνον μὲν τοῖς μάρτυσιν, ὅπερ εἶπον, ἀμφοτέροι, καὶ ἀντεφιλοτιμοῦντο λαμπρῶς ἀλλήλοις, καὶ χειρὶ πολλῇ καὶ δαπάνῃ τὸν οἶκον ἐγείροντες· ἐπεὶ δὲ οὐκ ἐκ τῆς αὐτῆς προαιρέσεως, οὐδὲ εἰς ὁμοιον πέρως προέβαιναν ἀμφοτέροις ὁ πόνος· “ΠΒ’. Ἐτερον δὲ ὁ διανοίας μὲν ἔστιν καὶ προαιρέσεως τῆς αὐτῆς, τῷ μέτρῳ δὲ πολὺ χεῖρον καὶ ἀσεβέστερον, εἰς πλείους τοῦ κακοῦ φθάνοντος, τοῦ το προσθήσω τοῖς εἰρημένοις. Δωρεᾶς βασιλικῆς ἦν ἡμέρα, εἴτ’ οὖν ἐτήσιος, εἴτε τῆνικαῦτα τῷ βασιλεῖ σχεδιασθεῖσα διὰ τὴν κακουργίαν, καὶ παρῆναι τὸ στρατιωτικὸν ἔδει τιμηθησομένους, ὡς ἕκαστος ἀξίας εἶχεν ἢ τάξεως· Του ἰδίου, “Λόγος λβ’. Περί τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας, καὶ ὅτι οὐ παντὸς ἀνθρώπου, οὔτε παντὸς καιροῦ τὸ περὶ Θεοῦ διαλέγεσθαι”, PG 36 (36.217): “ΛΓ’. (...) Εἰ δὲ, ὥσπερ ἐν τοῖς ἀνθρώπινους, πολλαὶ διαφοραὶ βίων καὶ προαιρέσεων, μειζόνων τε καὶ ἡττόνων, λαμπροτέρων καὶ ἀφανεστέρων, οὕτω καὶ τοῖς θεοῖς, οὐχ ἐν τῷ τὸ σῶζεν ἔστιν, οὐδὲ μία τῆς ἀρετῆς ὁδός, ἀλλὰ πλείονες, καὶ τοῦ πολλὰς εἶναι μονὰς παρὰ τῷ Θεῷ, τοῦτου δὲ τοῦ θρυλλουμένου, κὰν ταῖς πάντων κειμένου γλώσσαις, οὐκ ἄλλο τι ἢ τοῦτο αἴτιον, τὸ πολλὰς εἶναι τὰς ἐκεῖσε φερούσας ὁδοὺς, τὰς μὲν ἐπικινδυνότερας τε καὶ λαμπροτέρας, τὰς δὲ ταπεινότερας τε καὶ ἀσφαλεστέρας· Του ἰδίου, “Λόγος ιδ’. Περί φιλοπτωχίας”, PG 35 (35.880): “ΙΗ’. Τί ταῦτα, ὦ φίλοι καὶ ἀδελφοί; τί νοσοῦμεν καὶ αὐτοὶ τὰς ψυχὰς, νόσον πολὺ τῆς τῶν σωμάτων χαλεπωτέραν; Ὅσῳ τὴν μὲν ἀκούσιον οἶδα, τὴν δὲ ἐρχομένην ἐκ προαιρέσεως· καὶ τὴν μὲν τῇ ζωῇ ταύτῃ συγκαταλυομένην, τὴν δὲ συναπιούσαν ἡμῖν μεθισταμένους· καὶ τὴν μὲν ἐλεουμένην, τὴν δὲ μισουμένην, τοῖς γενοῦν ἔχουσιν. Τί μὴ βοηθοῦμεν τῇ φύσει καιρὸν ἔχοντες; τί μὴ περιστέλλομεν, σάρκες ὄντες, τῆς σαρκὸς τὴν ταπεινότητα; τί τρυφώμεν ἐν τοῖς τῶν ἀδελφῶν δυστυχίμασι;· Του ἰδίου, “Λόγος λζ’. Εἰς τὸ ρητόν του Εὐαγγελίου· “ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους· καὶ τα ἐξῆς”, PG 36 (36.293 καὶ 36.305): “Θ’. Τί δὲ οἱ Φαρισαῖοι; Τραχὺς τούτοις ὁ λόγος φαίνεται. Καὶ γὰρ καὶ ἄλλα τῶν καλῶς ἔχόντων ἀπαρέσκει, καὶ τοῖς τότε Φαρισαίοις, καὶ τοῖς νῦν Φαρισαίοις. Φαρισαῖον γὰρ, οὐ τὸ γένος μόνον, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος ἐργάζεται· Οὕτω καὶ Ἀσσύριον οἶδα, καὶ Αἰγύπτιον, τὸν τῇ προαιρέσει μετὰ τούτων ταττόμενον (...) Κ’. Εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι, φησὶν, οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτως· καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι, οἵτινες εὐνουχίσθησαν παρὰ τῶν ἀνθρώπων· καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι, οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρεῖτω. Δοκεῖ μοι τῶν σωμάτων ἀποστάς ὁ

χρησιμοποιείται με περιεχόμενο που υποδηλοί την απουσία καταναγκασμού και την ύπαρξη καθεστώτος ανεξαρτησίας στον άνθρωπο κατά τη διαμόρφωση και τον σχηματισμό της βούλησής του ώστε να επιλέξει οτιδήποτε ενυπάρχει μέσα του ως ενδιάθετη κλίση και η οποία συνιστά απότοκο συνειδητής σκέψης και βουλευτικής ροπής.

Η αγαθή προαίρεση αποτελεί μεν μια εκ των προϋποθέσεων που απαιτείται για την οικείωση του πιστού με τον Θεό, προκειμένου όμως να την κατακτήσει, δεδομένου ότι, τότε οδηγεί προς το συνετότερο και τότε προς την αντίθετη της σύνεσης και εγκράτειας κατεύθυνση (“πρὸς τὸ χεῖρον, ἢ βέλτιον”)²²⁰, απαιτείται πρωτύτερα η καταβολή ιδιαίτερα σκληρής και μακρόχρονης πνευματικής εργασίας, γι’ αυτό και η

λόγος, τυποῦν διὰ τῶν σωμάτων τὰ ὑψηλότερα. (...) Δοκοῦσι τοίνυν οἱ μὲν ἐκ φύσεως νεύειν πρὸς τὸ ἀγαθόν. Φύσεως δὲ ὅταν εἴπω, οὐκ ἀτιμάζω τὴν προαίρεσιν, ἀλλ’ ἀμφοτέρω τίθημι, τὴν τε πρὸς τὸ καλὸν ἐπιτηδεϊότητα, καὶ τὴν εἰς ἔργον ἄγουσιν τὸ ἐκ φύσεως ἐπιτήδειον (...) ΚΑ’. (...) Ἄλλοι διδασκάλων μὲν οὐκ ἐπέτυχον, ἑαυτῶν δὲ γεγονάσιν ἐπαινετοὶ διδάσκαλοι. Οὐκ ἐδίδαξε σε μήτηρ τὸ δέον, οὐκ ἐδίδαξε σε πατήρ, οὐκ πρεσβύτερος, οὐκ ἐπίσκοπος, οὐκ ἄλλος τις τῶν τὸ διδάσκειν πεπιστευμένων. Ἀλλὰ τὸν ἐν σοὶ λόγον κινήσας, ἀλλὰ τὸν σπινθήρα τοῦ καλοῦ διὰ τῆς προαιρέσεως ἀνάψας, σαυτὸν εὐνοήσας, τὴν ρίζαν ἐξέτεμες, τὰ ὄργανα τῆς κακίας ἐξώρισας, τοσαύτην ἔξιν ἐκτίσας τῆς ἀρετῆς, ὥστε καὶ σχεδὸν ἀδύνατόν σοι γενέσθαι τὴν περὶ τὰ χεῖρα φοράν.”. Του ἰδίου, “Λόγος λθ’ Εἰς τα ἅγια Φῶτα”, PG 36 (36.356): “Ἦ’. Εἰ γὰρ μὲν οὖν (ἄνθρωπος εἶναι γὰρ ὁμολογῶ, ζῶν τρεπτόν καὶ ῥευστῆς φύσεως), καὶ δέχομαι τοῦτο προθύμως, καὶ προσκυνῶ τὸν δεδωκότα, καὶ τοῖς ἄλλοις μεταδίδωμι, καὶ προεισφέρω τοῦ ἐλέου τὸν ἔλεον. Οἶδα γὰρ καὶ αὐτὸς ἀσθένειαν περικείμενος, καὶ ὡς ἂν μετρήσω, μετρηθησόμενος. Σὺ δὲ τί λέγεις, τί νομοθετεῖς, ὦ νέε Φαρισαῖε, καὶ καθαρὲ τὴν προσηγορίαν, οὐ τὴν προαίρεσιν, καὶ φυσῶν ἡμῖν τὰ Ναυάτου μετὰ τῆς αὐτῆς ἀσθενείας;”. Του ἰδίου, “Λόγος κς’ Εἰς ἑαυτὸν, ἐξ ἀγροῦ ἐπανάγκοντα μετὰ τὰ κατὰ Μάξιμον”, PG 35 (35.1245): “(...) Δύο ταῦτα δυσκράτητα, Θεὸς καὶ ἄγγελος· καὶ τὸ τρίτον φιλόσοφος, αὐλὸς ἐν ὕλῃ, ἐν σώματι ἀπερίγραπτος, ἐπὶ γῆς οὐράνιος, ἐν πάθεισιν ἀπαθής, πάντα ἡττώμενος πλην φρονήματος, νικῶν τῷ νικᾶσθαι τοὺς κρατεῖν νομίζοντας. Ἐπεὶ δὲ τὸν φιλόσοφον ἡμῖν ὁ λόγος ἔγραψεν, ὅθεν εἶπον, ἀρξάμενος, φέρε, παρὰ τοῦτον τὰ ἡμέτερα θεωρήσωμεν (δοκῶ γὰρ καὶ γὰρ Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν, καὶ εἴ τι τούτων τρωτὸς ἐγὼ καὶ ἀλώσιμος)· ἴν’ εἰ μὲν ἡττώμενον εὐρίσκειον οἱ μισοῦντες καὶ πολεμοῦντες, συγγινώσκοντο γοῦν τῆς ἐγχειρήσεως, εἰ καὶ μὴ τῆς προαιρέσεως.”. Του ἰδίου, “Λόγος Λόγος μβ’ Συντακτήριος, εἰς τὴν τῶν ρν’ επισκόπων παρουσίαν. (PG 36, 36.468): “Ἦ’. (...) Οὐδὲν γὰρ οὕτω Θεῷ μεγαλοπρεπὲς ὡς λόγος κεκαθαρμένος, καὶ ψυχὴ τελεία τοῖς τῆς ἀληθείας δόγμασιν. Ἄξιον μὲν γὰρ οὐδὲν ἐστὶ τοῦ τὰ πάντα πεποιηκότος, καὶ παρ’ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἰς ὃν τὰ πάντα, δοῦναι Θεῷ καὶ προσενεγκεῖν· μὴ ὅτι μιᾶς χειρὸς ἔργον ἢ περιουσίας, ἀλλ’ οὐδ’ εἰ πᾶσάν τις τὴν ἐν ἀνθρώποις εὐπορίαν ἢ χεῖρα εἰς ἐν συνεγκεῖν, τιμῆσαι θελήσειεν. Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; λέγει Κύριος· καὶ, Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσατέ μοι; ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου; ἐπεὶ δὲ τῆς ἀξίας διαμαρτεῖν ἀναγκαῖον, ὁ δευτέρων ἐστίν, αἰτῶ παρ’ ὑμῶν τὴν εὐσέβειαν, τὸν κοινὸν πλοῦτον ἐμοὶ καὶ ὁμότιμον, ἐν ᾧ τυχὸν ὑπερβαλεῖται καὶ τὸν λίαν λαμπρὸν ὁ πᾶν πένης, ἂν ἢ μεγαλόψυχος. Προαιρέσεως γὰρ, οὐκ εὐπορίας ἢ τοιαύτη φιλοτιμία.”. Του ἰδίου, “Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ θεολόγου ὑπόθεσις δραματικὴ κατ’ Εὐριπίδην περιέχουσα τὴν δι’ ἡμᾶς γενομένην σάρκωσιν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ἐν αὐτῷ κοσμοσωτήριον πάθος”, PG 38: “οὐ γὰρ Θεὸς σε σωφρονεῖν ἀναγκάσει· ἐν τῇ προαιρέσει δὲ καὶ γνώμῃ βροτῶν τὸ σωφρονεῖν ἔνεστιν εἰς τὰ πάντα· αἰεὶ. Ταῦτ’ εἶπεν οὐκ οἶδ’ ἄγγελός τις ἢ βορτὸς πρὸς αὐτόν, ὡς εἴρηκα, τὸν λογοπράτην.”. Του ἰδίου, “Τὸν ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ θεολόγου, ἐπιστολαί (σμδ’), PG 37: 136. ΜΟΔΑΡΙΩΙ 136.1 Ἡμῖν σὺ καὶ συγγενῆς καὶ οἰκεῖος καὶ πᾶν ὅτιον ἂν εἴποι τοιοῦτόν τις. Ἡ γὰρ εὐσέβεια συνήψεν ἡμᾶς καὶ τὸ τῆς ἀρετῆς εὐδόκιμον, ἦν ἐν σοὶ κατεμάθομεν δεῖξαντι σαφῶς ὅτι τὸ ἑλληνικὸν καὶ τὸ βάρβαρον σώματων, οὐ ψυχῶν ἐστὶ διαφορά, καὶ τόπων διάστασις, ἀλλ’ οὐ τρόπων οὐδὲ προαιρέσεων (...) 206.10 Τὸν οὖν Θεὸν φοβηθεῖς, ᾧ λατρεύεις, καὶ ἡμᾶς αἰδεσθεῖς, ἐπίσχες σεαυτὸν τοῦ λοιποῦ πάσης πονηρᾶς προαιρέσεως. Εἰ γὰρ οἶόν τε παρακύψαντά σε γνῶναι τὴν ἀδοξίαν ἣν πάντων ἡμῶν κατέχευας, τάχα ἂν οὐκ ἐδεήθης ἄλλης παραινέσεως, ἀλλ’ αὐτὴν τὴν αἰσχύνην σύμβουλον ἐποιήσω τῶν σοὶ πρακτέων (...) 249.27. Καί τι ἀναγκαζόμεθα λοιπὸν καὶ ὑπὲρ ἡμῶν βουλευσασθαι, μάλλον δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐκείνου· τὸ γὰρ μὴ ἀνακοπῆναι αὐτοῦ τὴν προαίρεσιν ἐν τοῖς πρότερον γεγενημένοις, εἰς ταύτην αὐτὸν ἡγάγε τὴν τύφουσαν ἀμετρίαν· οὐκοῦν ὡς ἂν κάκεῖνος ἑαυτοῦ γένοιτο κρείττων, τάχα τι προσήκει καὶ παρ’ ἡμῶν γενέσθαι, ὡς ἂν μάθοι ἄνθρωπος ὢν καὶ οὐδεμίαν κατὰ τῶν ὁμοφρόνων τε καὶ ὁμοτίμων ὕβρεως καὶ ἀτιμίας τὴν αὐθεντίαν ἔχων.”. Του ἰδίου, “Λόγος κε’. Εἰς Ἡρώνα τὸν φιλόσοφον”, PG 35: “Γ’ (...) Πολίτης δὲ, σοφία μὲν, τῆς οἰκουμένης ἀπάσης (οὐδὲ γὰρ ἀνέχεται μικροῖς ὅροις Κυνικὴ περιγράφεσθαι)· σώματι δὲ, τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως, τῆς σὺν ὑμῖν, ἢ μεθ’ ὑμᾶς εὐθέως ἀριθμουμένης· ἥς πᾶσι πάντων κρατούσης, θερμότης τὸ ἰδιαίτατον, καὶ ταύτης τὸ κάλλιστον, Χριστιανισμός, καὶ ἡ περὶ τοῦτο διάθεσις, ἐκ προαιρέσεως μὲν ἀρχομένη, τῇ δὲ φύσει βεβαιουμένη. Τῇ γὰρ εὐσεβείᾳ τὸ θερμὸν προσχωρήσαν, ζῆλος ἐγένετο· ζῆλος δὲ, ἀσφάλεια πίστεως”.

²²⁰ Γρηγόριος ο Θεολόγος, “Λόγος λζ’. Εἰς τὸ ρητόν του Ευαγγελίου· ‘ὅτε ἐτέλεσεν ο Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους’ καὶ τα ἐξῆς”, PG 36 (36.309-36.313): “Ἦ’. Οὐ πάντες, φησὶ, χωροῦσι τὸν λόγον τοῦ τον, ἀλλ’ οἷς δέδοται. Τὸ, δέδοται, ὅταν ἀκούσης, μηδὲν αἰρετικὸν πάθης, μὴ τὰς φύσεις εἰσαγάγῃς, μὴ τοὺς χοῖκους, καὶ τοὺς πνευματικούς, καὶ τοὺς μέσους. Εἰσὶ γὰρ οὕτω τινὲς διακείμενοι κακῶς, ὥστε οἶεσθαι, τοὺς μὲν πάντη ἀπολλυμένης εἶναι φύσεως, τοὺς δὲ σωζομένης, τοὺς δὲ οὕτως ἔχειν, ὅπως ἂν ἡ προαίρεσις ἄγῃ πρὸς τὸ χεῖρον, ἢ βέλτιον.”

μισθαπόδοση που προσφέρεται, σύμφωνα με τον Αγ. Γρηγόριο, είναι “άντιμετρουμένης τῷ πόνῳ τῆς προαιρέσεως”²²¹, ανάλογη δηλαδή με τον καταβληθέντα κάματο και το επίπονο του μόχθου του καθενός. Βέβαια, κατά τον άγιο Πατέρα, το “προαιρεῖσθαι τὰ δέοντα” συνιστά απότοκο της φιλανθρωπίας του Θεού²²² απέναντι στο δημιουργημά Του και δεν επαφίεται αποκλειστικά στην προσωπική του προσπάθεια, δεν εμπίπτει μόνο στα “ἐφ’ ἡμῖν”, αποτελεί συνδυασμό προσωπικού αγώνα και Θείας Χάριτος. Για τον λόγο αυτό, δεν πρέπει να μεγαλοφρονεί, μιας και χωρίς το έλεος του Θεού θα ήταν απρόσφορος ο αγώνας του, για τον οποίο φυσικά φέρει στο ακέραιο την ευθύνη ο αγωνιζόμενος. Η συμβολή της Θείας Ενέργειας δεν απομειώνει στο ελάχιστο το βάρος των επιλογών του που προκαθορίζονται αλλά και επικαθορίζονται από το αγαθό ή μη της προαιρεσής του. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα της ελεύθερης προαίρεσης και της απόκτησης της αρετής μέσα από τον αγώνα ενάντια στα πάθη γιατί τότε μόνο η σωφροσύνη είναι εκούσια, όταν έχει δοκιμαστεί και ο φορέας της έχει διέλθει από βάσανα (ψυχικά και σάρκινά). Διαφορετικά, όπως χαρακτηριστικά παραθέτει “Τίς πυρὶ χάρις τοῦ καίειν; τὸ γὰρ καίειν ἐκ φύσεως ἔχει”. Αντιθέτως, είναι άξιος επαίνου εκείνος κατάφερε να υψωθεί πάνω από τη σάρκα του και να καταστεί πνευματικός²²³.

3.4.5 Μέγας Βασίλειος (330 μ.Χ. - 379 μ.Χ.)

Πολυφασματική και πολύπλευρη η μόρφωση που έλαβε στην Καισάρεια, την Κωνσταντινούπολη και την Αθήνα ο Μέγας Βασίλειος, πολυμερής προσωπικότητα και θιασώτης της ελληνικής παιδείας, γεγονός που καταδεικνύεται εναργώς μέσα από

²²¹ Γρηγόριος ο Θεολόγος, “Λόγος μ’. Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα”, PG 36 (36.387-36.405): “Κ’. (...) Ἀλλὰ δεῦρο, καὶ τὴν παραβολὴν ἐρμηνεύθητι, ὡς ἂν μὴ βλάβῃ τοῖς γεγραμμένοις ἐξ ἀπειρίας. Πρῶτον μὲν, οὐ περὶ τοῦ βαπτίσματος ἐνταῦθα ὁ λόγος, ἀλλὰ περὶ τῶν κατὰ διαφόρους καιροὺς πιστευόντων, καὶ εἰς τὸν καλὸν ἀμπελῶνα εἰσερχομένων, τὴν Ἐκκλησίαν. Ἀφ’ ἧς γὰρ ἡμέρας καὶ ὥρας ἐπίστευσεν ἕκαστος, ἀπ’ ἐκείνης καὶ ἀπαιτεῖται τὴν ἐργασίαν. Ἐπειτα, εἰ καὶ τῷ μέτρῳ τοῦ μόχθου, πλεῖον εἰσῆνεγκαν οἱ προεἰσελθόντες, ἀλλ’ οὐχὶ καὶ τῷ μέτρῳ τῆς προαιρέσεως· καὶ τυχὸν τοῖς τελευταίοις, ἐκ ταύτης καὶ πλεῖον ὠφείλετο, εἰ καὶ παράδοξός πως ὁ λόγος. Τοῦ μὲν γὰρ ὕστερον εἰσελθεῖν, τὸ καὶ ὕστερον κληθῆναι πρὸς τὴν ἀμπελουργίαν αἴτιον· τῶν ἄλλων δὲ τὸ διάφορον ὅσον ἐπισκεψώμεθα· Οἱ μὲν οὐ πρότερον ἐπίστευσαν, οὐδὲ εἰσῆλθον, πρὶν ἢ συμφωνηθῆναι αὐτοῖς τὸν μισθόν· οἱ δὲ ἀσύμφωνοι τῇ ἐργασίᾳ προσῆλθον, ὃ μείζονός ἐστι γινώρισμα πίστεως. Καὶ οἱ μὲν φθονεῖς, καὶ γογγυστικῆς εὐρέθησαν ὄντες φύσεως· οἱ δὲ οὐδὲν ἐγκαλοῦνται τοιοῦτον. Καὶ τοῖς μὲν μισθὸς ἦν τὸ διδόμενον, καίπερ οὐσι πονηροῖς, τοῖς δὲ ἡ χάρις· ὥστε καὶ ἄνοιαν ἐγκληθέντες, εἰκότως τοῦ πλείονος ἐστερήθησαν. (...) Ταῦτα πάντα τὴν τοῦ ἰδρωτός ὑφαίρει χάριν τοῖς πρώτοις, καὶ εἰ προκεκμήκασιν. Ἐξ ὧν συμβαίνει καὶ δικαίαν εἶναι τὴν τοῦ ἰσοῦ διανομήν, ἀντιμετρουμένης τῷ πόνῳ τῆς προαιρέσεως.”

²²² Γρηγόριος ο Θεολόγος, “Λόγος λζ’. Εἰς τὸ ρητόν του Εὐαγγελίου· ‘ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους’ καὶ τα ἐξῆς”, PG 36 (36.295-36.301): “ΙΓ’. Ἐπειδὴ γὰρ εἰσὶ τινες οἱ τοσοῦτον μεγαλοφρονοῦντες ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν, ὥστε τὸ πᾶν ἑαυτοῖς διδόναι, καὶ μὴδὲν τῷ ποιῆσαντι, καὶ σοφίσαντι, καὶ χορηγῶ τῶν καλῶν, διδάσκει τούτους ὁ λόγος, ὅτι καὶ τὸ βούλεσθαι καλῶς, δεῖται τῆς παρὰ Θεοῦ βοηθείας· μᾶλλον δὲ, αὐτὸ τὸ προαιρεῖσθαι τὰ δέοντα, θεῖον τι καὶ ἐκ Θεοῦ δῶρον φιλανθρωπίας· δεῖ γὰρ, καὶ τὸ ἐφ’ ἡμῖν εἶναι, καὶ τὸ ἐκ Θεοῦ σώζεσθαι. Διὰ τοῦτο φησιν· Οὐ τοῦ θέλοντος· τοῦτ’ ἐστιν, οὐ μόνον τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ”.

²²³ Γρηγόριος ο Θεολόγος, “Λόγος λζ’. Εἰς τὸ ρητόν του Εὐαγγελίου· ‘ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους’ καὶ τα ἐξῆς”, PG 36 (36.303-36.313): “Ις’. Εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι, οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς εὐνουχίσθησαν, καὶ τὰ ἐξῆς. Σφόδρα ἐβουλόμην ἀνδρικόν τι περὶ τῶν εὐνούχων ἔχειν εἰπεῖν. Μὴ μέγα φρονεῖτε, οἱ ἐκ φύσεως εὐνοῦχοι. Τὸ γὰρ τῆς σωφροσύνης, ἴσως ἀκούσιον. Οὐ γὰρ ἦλθεν εἰς βάσανον, οὐδὲ τὸ σωφρονεῖν ἐδοκιμάσθη διὰ τῆς πείρας. Τὸ μὲν γὰρ ἐκ φύσεως ἀγαθὸν, ἀδόκιμον· τὸ δ’ ἐκ προαιρέσεως, ἐπαινετόν. Τίς πυρὶ χάρις τοῦ καίειν; τὸ γὰρ καίειν ἐκ φύσεως ἔχει. Τίς ὕδατι τοῦ κάτω φέρεσθαι; τοῦτο γὰρ ἔχει παρὰ τοῦ δημιουργήσαντος. Τίς χιόνι τῆς ψυχρότητος χάρις; ἢ τῷ ἡλίῳ τοῦ φαίνειν; Φαίνει γὰρ κἂν μὴ βούληται. Χαρίζου μοι τὸ βούλεσθαι τὰ βελτίονα. Χαρίζη δὲ, ἐὰν σὰρξ γενόμενος, πνευματικὸς γένῃ· ἐὰν τῇ μολίβδι τῆς σαρκὸς ἐλκόμενος, περρωθῇς ὑπὸ τοῦ λόγου· ἐὰν οὐράνιος εὐρεθῇς, ταπεινὸς γεγονώς· ἐὰν σὰρξ συνδεθῇς, ὑπὲρ σάρκα φανῇς”.

τα κείμενά του^{224,225}, την οποία μεταχειρίστηκε περισσότερο από τους άλλους καππαδόκες Πατέρες. Τα έργα του διακρίνονται σε συγγράμματα απολογητικά, ερμηνευτικά, δογματικά, ομιλίες, λειτουργικά, ασκητικά και επιστολές (Βασίλειος ο Μέγας, 1972). Ο άνθρωπος είναι πλασμένος κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση του Δημιουργού του και προορισμός του δεν είναι άλλος από τη θέωση²²⁶. Ως "θέωση" κατά τον ιερό Πατέρα, νοείται η κοινωνία στη μεθεκτική φύση του Θεού (Καρμίρης, 1984) και όχι στην ουσία Του, δοθέντος ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να προσεγγίσει την ουσία του Πλάστη που είναι απρόσιτη²²⁷, παρά μόνο δύναται να τον γνωρίσει και να θεωθεί μαζί Του μέσα από τις άκτιστες ενέργειές Του²²⁸, χωρίς φυσικά αυτό να τον καθιστά ομοούσιο²²⁹. Παρ' όλα αυτά, μεταβαίνει από το κατ' εικόνα στο καθ' ομοίωση.

²²⁴ Με χαρακτηριστικότερα τα έργα "Ασκητικά. Ασκητική προδιατύπωσης", "Ομιλίες Θ' εις την Εξαήμερον", "Προς τους νέους" και "πρόσεχε σεαυτῷ", στα οποία συναντούμε συχνά την ελληνική σκέψη.

²²⁵ Στην ομιλία του Μ. Βασιλείου "Προς τους νέους. Όπως αν εξ Ελληνικών ωφέλονται λόγων" (PG 31) αναφέρεται μεν στο ωφέλιμο της γνώσης και των δυο διδασκαλιών, της χριστιανικής και της ελληνικής, πλην όμως, δίνει έμφαση στο γεγονός ότι αφενός διαπιστώνονται σημαντικές διαφορές και αφετέρου η μια υπερέρχει της άλλης: "3. Εἰ μὲν οὖν ἔστι τις οἰκειότης πρὸς ἀλλήλους τοῖς λόγοις, προὔργου ἂν ἡμῖν αὐτῶν ἡ γνῶσις γένοιτο· εἰ δὲ μὴ, ἀλλὰ τὸ γε παράλληλα θέντας καταμαθεῖν τὸ διάφορον οὐ μικρὸν εἰς βεβαίωσιν τοῦ βελτίονος. Τίνι μέντοι καὶ παρεϊκάσας τῶν παιδεύσεων ἑκατέραν, τῆς εἰκόνης ἂν τύχοις; Ἦπου καθάπερ φυτοῦ οἰκεία μὲν ἀρετὴ τῷ καρπῷ βρῦειν ὠραίω, φέρει δὲ τινα κόσμον καὶ φύλλα τοῖς κλάδοις περισειόμενα· οὕτω δὴ καὶ ψυχῇ προηγουμένως μὲν καρπὸς ἡ ἀλήθεια, οὐκ ἄχαρι γε μὴν οὐδὲ τὴν θύραθεν σοφίαν περιβεβλησθαι, οἷον τινα φύλλα σκέπην τε τῷ καρπῷ καὶ ὅσιν οὐκ ἄωρον παρεχόμενα. Λέγεται τοίνυν καὶ Μωυσῆς ἐκεῖνος ὁ πάνυ, οὐ μέγιστόν ἐστιν ἐπὶ σοφία παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ὄνομα, τοῖς Αἰγυπτίων μαθήμασιν ἐγγυμνασάμενος τὴν διάνοιαν, οὕτω προσελθεῖν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ὄντος. Παραπλησίως δὲ τούτῳ, κἂν τοῖς κάτω χρόνοις, τὸν σοφὸν Δανιὴλ ἐπὶ Βαβυλῶνός φασι τὴν χαλδαίων σοφίαν καταμαθόντα, τότε τῶν θείων ἄψασθαι παιδευμάτων".

²²⁶ Μέγας Βασίλειος, "Ερμηνεία εις τον προφήτην Ησαϊαν, προοίμιον", PG 30: "(1.13)...κατ' εικόνα Θεοῦ γενόμενοι, (1.21) Ἀμπελῶν δὲ ἡ ψυχὴ, τὴν καρποφορίαν ἀξίαν τῆς ἐξ ἀρχῆς φυτείας καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ γεωργίας ἀπαιτούμενη. Ἐφυτεύθη γὰρ ἀληθινὴ κατ' εἰκόνα τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ γενομένη· (2. ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ β', 2.83) διὰ τὸν ὑποτάξαντα ἡμῖν Θεόν, ὃς ἐν τούτῳ ἔδωκεν ἡμῖν τὸ κατ' εἰκόνα, ἐν τῷ κατακυριεύειν τῶν τε ἐνύδρων ὁμοῦ καὶ τῶν χερσαίων... (ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ γ', 13.268) Οἱ γὰρ ἄνθρωποι ἐξυβρίζουσι μὲν εἰς τὸν ναὸν, ἐξυβρίζουσι δὲ εἰς τὸν πλησίον, ἐξυβρίζουσι δὲ εἰς τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ Κτίσαντος, καὶ διὰ τῆς εἰκόνης ἡ ὕβρις ἀναβαίνει ἐπὶ τὸν Κτίσαντα. Ὡςπερ γὰρ ὁ βασιλικὴν εἰκόνα καθυβρίσας, ὡς εἰς αὐτὸν ἐξαμαρτήσας τὸν βασιλεῦα κρίνεται, οὕτω δηλονότι ὑπόδικός ἐστι τῇ ἁμαρτίᾳ ὁ τὸν κατ' εἰκόνα γεγεννημένον καθυβρίζων." Του ιδίου, "Ομιλία θ'. Περὶ χερσαίων", PG 29b: "Ἐν τίνι μὲν οὖν ἔχει τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος, καὶ πῶς μεραλαμβάνει τοῦ καθ' ὁμοίωσιν." Του ιδίου, "Λόγος ασκητικός", PG 31 (31.872): "Ὁ ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐγένετο καὶ ὁμοίωσιν· ἡ δὲ ἁμαρτία τὸ κάλλος τῆς εἰκόνης ἠρρείωσεν, εἰς τὰς ἐμπαθεῖς ἐπιθυμίας τὴν ψυχὴν καθέλκουσα. Ὁ δὲ Θεός, ὁ ποιήσας τὸν ἄνθρωπον, ἡ ἀληθινὴ ἐστὶ ζωὴ. Ὁ οὖν ἀπολέσας τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοιότητα ἀπώλεσε τὴν πρὸς τὴν ζωὴν οἰκειότητα· τὸν δὲ ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ ὄντα, ἐν τῇ μακαρίᾳ ζωῇ γενέσθαι ἀμήχανον. Οὐκοῦν ἐπ' ἀνέλθωμεν εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς χάριν, ἧς διὰ τῆς ἁμαρτίας ἠλλοτριώθημεν. Καὶ πάλιν κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα ἐαυτοὺς καλλωπίσωμεν, διὰ τῆς ἀπαθείας ὁμοιωθέντες τῷ κτίσαντι. Ὁ γὰρ τὸ ἀπαθὲς τῆς θείας φύσεως, καθὼς ἐστὶ δυνατόν, ἐφ' ἐαυτοῦ μιμησάμενος, οὗτος ἐπ' ἀνέλαβεν ἐπὶ τῆς ἰδίας ψυχῆς τοῦ Θεοῦ τὴν εἰκόνα. Ὁ δὲ ὁμοιωθεὶς τῷ Θεῷ κατὰ τὸν ῥηθέντα τρόπον, καὶ τῆς θείας ζωῆς ἐκτίσας πάντως τὴν ὁμοιότητα, εἰς τὸ διηνεκὲς παραμένων τῇ αἰδίῳ μακαριότητι".

²²⁷ Μέγας Βασίλειος, "Κατὰ Εὐνομίον. Λόγοι Ε'", PG 29 (29.544): "Ὁ γὰρ δὴ, τῆς δυνάμεως, καὶ τῆς ἀγαθότητος, καὶ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ τῷ Μονογενεῖ τὴν θεωρίαν προσνεῖ μαντες, σύμμετρον ἑαυτοῖς θήσονται τῆς οὐσίας τὴν κατανόησιν (...) εἰκὸς αὐτὴν μὲν τὴν οὐσίαν ἀπερίοπτον εἶναι παντὶ, πλην εἰ τῷ Μονογενεῖ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι (...) αὐτὴν δὲ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ οὐ καταδέχεται ὑπὲρ πάντα νοῦν καὶ ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν ἀνθρώπων εἶναι (...) ἀλλὰ καὶ πᾶσαν λογικὴν φύσιν υπερβαίνειν αὐτῆς τὴν κατάληψιν".

²²⁸ Μέγας Βασίλειος, Ἐπιστολή 234, PG 32 (869 AB): "Ἡμεῖς δε ἐκ τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζειν λέγομεν τὸν Θεὸν ἡμῶν, τῇ δε οὐσίᾳ αὐτῇ προσεγγίζειν οὐχ ὑπισχνούμεθα. Αἱ μὲν γὰρ ἐνέργειαι αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἡ δε οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος". Του ιδίου, "Κατὰ Εὐνομίον. Λόγοι Ε'", PG 29 (29.544-29.545): "ἐκ δὲ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ ἀναγομένους ἡμᾶς, καὶ διὰ τῶν ποιημάτων τὸν ποιητὴν ἐννοοῦντας, τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας λαμβάνειν τὴν σύνεσιν. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, ὃ πᾶσιν ἀνθρώποις ὁ Θεός ἐφ' ἀνέρωσεν (...) Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ πρῶτον, ὅτι ἐστὶ Θεός, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται. Οὐ γὰρ ἡ τοῦ τί ἐστὶν ἐξερεύνησις, ἀλλ' ἡ τοῦ ὅτι ἐστὶν ὁμολογία τὴν σωτηρίαν ἡμῖν παρασκευάζει. Ἐπεὶ οὖν ἀπερινόητος ἀνθρώπου φύσει καὶ ἄρρητος παντελῶς ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀποδεδείκται".

²²⁹ Μέγας Βασίλειος, "Κατὰ Εὐνομίον. Λόγοι Ε'", PG 29 (29.580): "Εἰ τὰ διάφορον τὴν ὑπαρξιν τοῦ εἶναι ἔχοντα διάφορον ἔχει καὶ τὴν οὐσίαν, οὐδὲ οἱ ἄνθρωποι ὁμοούσιοι".

Θεμέλιο της θεήλατης ανάβασης του ανθρώπου είναι η προσεκτική και εν τω βάθει εξέταση του εαυτού του²³⁰, η αυτογνωσία του δηλαδή, υπό την έννοια ότι αποτελεί το μέσο για τη θεογνωσία²³¹⁻²³². Ως κυριότερο όλων προτάσσει τη σχολαστική επιμέλεια των αγαθών της ψυχής και την αφήφιση ή ακόμη και περιφρόνηση²³³ των της σαρκός πραγμάτων που μπορεί να φτάνει μέχρι και την τιμωρία²³⁴, καθιστώντας, όπως χαρακτηριστικά μνημονεύει, το σώμα ανώτερο από τα πάθη. Εξαιτίας τούτου, υποδεικνύει επί παραδείγματι, την αποφυγή της έκθεσής του στην πέραν του μέτρου²³⁵ ευχαρίστηση²³⁶, καθώς, όπως παραθέτει “ὁ τοῦ ἑτέρου

²³⁰ Μέγας Βασίλειος, “Πρόσεχε σεαυτῷ”, PG 31 (26-27): “Πρόσεχε σεαυτῷ, τουτέστι· πανταχόθεν σεαυτὸν περισκόπει. Ακοίμητον ἔχε πρὸς τὴν σεαυτοῦ φυλακὴν τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα. Ἐν μέσῳ παγίδων διαβαίνει. Κεκρυμμένοι βρόχοι παρὰ τοῦ ἐχθροῦ πολλαχόθεν καταπετήγασιν. Πάντα οὖν περισκόπει (...) Ὅρα οὖν μὴ χεῖρων φανῆς τῶν ἀλόγων πρὸς τὴν σεαυτοῦ φυλακὴν· μὴ ποτε, ταῖς παγίσιν ἀλούς, θήραμα γένη τοῦ διαβόλου, ἐξωγρημένος ὑπ’ αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα”.

²³¹ Μέγας Βασίλειος, “Πρόσεχε σεαυτῷ”, PG 31 (37): “Πρόσεχε οὖν σεαυτῷ, ἵνα προσέχῃς θεῷ”.

²³² Νείλου του Μοναχού, “Φιλοκαλία των Νηπτικών και Ασκητικών”, 11Δ, Βιβλίο Γ’, Επιστολή ΤΙΔ’, 25: “Γνωθὶ σεαυτὸν προ πάντων· οὐδὲν γάρ δυσχέστερον του εαυτοῦ γινῶναι οὐδὲν επιπυνώτερον οὐδὲν εργωδέστερον. Ὅταν δὲ σεαυτὸν γνῶς, τότε δυνήσῃ καὶ Θεὸν ἐπιγνῶναι (...)”.

²³³ Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία Θ’ εἰς τὴν Εξαιήμερον. (PG 29b): “ὉΜΙΛΙΑ στ’. Περὶ γενέσεως φωστήρων. (...) περιφρονεῖν τῆς σαρκὸς περὶ ἣν ἡ ἀλλοίωσις, ἐπιμελεῖσθαι δὲ τῆς ψυχῆς ἥς τὸ ἀγαθὸν ἐστὶν ἀκίνητον. Εἰ δὲ λυπεῖ σε ἡ σελήνη ταῖς κατὰ μικρὸν ὑφαιρέσει τὸ φέγγος ἐξανάλισκουσα· λυπεῖται σε πλεόν ψυχὴ ἀρετὴν κτησαμένη, καὶ διὰ ἀπροσεξίας τὸ καλὸν ἀφανίζουσα, καὶ μηδέποτε ἐπὶ τῆς αὐτῆς διαθέσεως μένουσα, (...)”· Του ἰδίου, “Λόγος περὶ ευχαριστίας”, PG 31 (31.221): “εἰ δὲ κατὰ σάρκα ζῶσιν, οὐδ’ οὕτω λυπήσουσιν, ἀλλ’ ἐλεεινοὶ κριθήσονται, οὐ τῶν περι στάσεων μᾶλλον, ἢ τοῦ μὴ προαιρεῖσθαι τὰ δέοντα”.

²³⁴ Μέγας Βασίλειος, “Πρόσεχε σεαυτῷ”, PG 31 (27-28): “Μὴ τῇ σαρκὶ πρόσεχε, μηδὲ τὸ ταύτης ἀγαθὸν ἐκ παντὸς τρόπου δώκε, ὑγιάν καὶ κάλλος καὶ ἡδονῶν ἀπολαύσεις καὶ μακροβίωσιν· μηδὲ χρήματα καὶ δόξαν καὶ δυναστείαν θαύμαζε· μὴδ’ ὅσα σου τῆς προσκαιροῦ ζωῆς τὴν ὑπηρεσίαν πληροῖ, ταῦτα μεγάλα νομίσας, τῇ περὶ ταῦτα σπουδῇ τῆς προηγουμένης σεαυτοῦ ζωῆς καταμέλει· ἀλλὰ πρόσεχε σεαυτῷ, τουτέστι· τῇ ψυχῇ σου. Ταύτην κατακόσμει, καὶ ταύτης ἐπιμελοῦ, ὥστε πάντα μὲν τὸν ἐκ πονηρίας ἐπιγινόμενον αὐτῇ ῥύπον ἀποικονομεῖσθαι διὰ τῆς προσοχῆς, πᾶν δὲ τὸ ἀπὸ κακίας αἷσχος ἀποκαθαίρεσθαι, παντὶ δὲ τῷ ἐξ ἀρετῆς κάλλει κατακοσμεῖν αὐτὴν καὶ φαιδρύνειν (...) Πρόσεχε οὖν σεαυτῷ, μήτε τοῖς θνητοῖς ὡς αἰδίοις ἐναπομείνης, μήτε τῶν αἰδίων ὡς παρερχομένων καταφρονήσης. Ὑπερόρα σαρκὸς, παρέρχεται γάρ· ἐπιμελοῦ ψυχῆς, πράγματος ἀθανάτου. Ἐπίστηθι μετὰ πάσης ἀκριβείας σεαυτῷ, ἵνα εἰδῇς ἐκατέρῳ διανέμειν τὸ πρόσφορον, σαρκὶ μὲν διατροφὰς καὶ σκεπτάσματα, ψυχῇ δὲ δόγματα εὐσεβείας, ἀγωγὴν ἀστειάν, ἀρετῆς ἀσκήσιν, παθὼν ἐπανόρθωσιν· μὴ ὑπερπαινεῖν τὸ σῶμα, μηδὲ περὶ τὸν ὄχλον τῶν σαρκῶν ἐσπουδακέναι. Ἐπειδὴ γὰρ Ἐπιθυμεῖ ἡ σὰρξ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκὸς, ταῦτα δὲ ἀλλήλοις ἀντίκεινται, ὅρα μὴ ποτε, προσθέμενος τῇ σαρκὶ, πολλὴν παράσχῃ τὴν δυναστείαν τῷ χεῖρονι”· Του ἰδίου, αὐτοῖ (35): “Πάλιν ἐπιθυμία πονηραῖ, ἐξοιστρῶσαι τὴν ψυχὴν, εἰς ὁρμὰς ἀκρατεῖς καὶ ἀκολάστους ἐμβάλλουσιν. Ἐὰν προσέχῃς σεαυτῷ, καὶ μνηστῆς ὅτι τοῦτο μὲν σοι τὸ παρὸν ἡδὺ εἰς πικρὸν καταντήσῃ πέρας, καὶ ὁ νῦν ἐκ τῆς ἡδονῆς ἐγγινόμενος τῷ σώματι ἡμῶν γαργαλισμὸς, οὗτος γεννήσῃ τὸν ἰοβόλον σκώληκα ἀθάνατα κολάζοντα ἡμᾶς ἐν τῇ γενένῃ, καὶ ἡ πύρωσις τῆς σαρκὸς μήτηρ γενήσεται τοῦ αἰωνίου πυρός, εὐθὺς οἰχθήσονται φυγαδευθεῖσαι αἱ ἡδοναί, καὶ θαυμαστὴ τις ἔνδον γαλήνη περὶ τὴν ψυχὴν καὶ ἡσυχία γενήσεται, οἷον θεραπαίνιδων ἀκολάστων θορύβου κατασιγασθέντος δεσποίνης τινὸς σώφρονος παρουσίας. Πρόσεχε τοίνυν σεαυτῷ, καὶ γνῶθι ὅτι τὸ μὲν λογικόν ἐστὶ καὶ νοερὸν τῆς ψυχῆς, τὸ δὲ παθητικόν τε καὶ ἄλογον”· Του ἰδίου, “Ὁμιλία ΙΑ’. Περὶ φθόνου”, PG 31 (32.1376): “Φύσει μὲν οὖν εἶναι καλὸν ἡγεῖσθαι χρὴ τὸ τῆς ψυχῆς ἀγαθόν. Ψυχῆς δὲ θησαυρίσμα, σώματος ἔνδεια· τούτου γὰρ πλουτοῦντος, ἐκείνη πένεται. Καὶ ὥσπερ ἐν ταῖς ῥοπαῖς τῶν ζυγῶν ἐὰν μίαν καταβαρύνῃς πλάστιγγα, κουφοτέραν πάντως τὴν ἀντικειμένην ποιήσεις· οὕτω καὶ ἐπὶ σώματος καὶ ψυχῆς, ὁ τοῦ ἑτέρου πλεονασμὸς ἀναγκάειν ποιεῖται τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἑτέρου. Σώματος μὲν γὰρ εὐπαθοῦντος, καὶ πολυσαρκίᾳ βαρυνομένου, ἀνάγκη ἀδρανὴ καὶ ἄτονον εἶναι πρὸς τὰς οἰκείας ἐνεργείας τὸν νοῦν”· Του ἰδίου, “Ὁμιλία ΚΒ’· Προς τοὺς νέους. Ὅπως ἀν ἐξ Ἑλληνικῶν ωφέλοιντο λόγων” (PG 31): “9. (...) Ἐνὶ δὲ λόγῳ, παντὸς ὑπεροπτεῖν τοῦ σώματος τῷ μὴ ὡς ἐν βορβόρῳ ταῖς ἡδοναῖς αὐτοῦ κατορρωρῆθαι μέλλοντι, ἢ τοσοῦτον ἀνθεκτέον αὐτοῦ ὅσον, φησὶ Πλάτων, ὑπηρεσίαν φιλοσοφία κτωμένους, εὐκότα που λέγων τῷ Παύλῳ, ὃς παραινεῖ μηδεμίαν χρῆναι τοῦ σώματος πρόνοιαν ἔχειν εἰς ἐπιθυμῶν ἀφορμὴν (...) Πᾶν μὲν οὖν τούναντίον κολάζειν αὐτὸ καὶ κατέχειν, ὥσπερ θηρίου τὰς ὁρμὰς, προσήκε καὶ τοὺς ἀπ’ αὐτοῦ θορύβους ἐγγινομένους τῇ ψυχῇ οἰοῦναι μάστιγι τῷ λογισμῷ καθικνουμένους κοιμίζειν, ἀλλὰ μὴ πάντα χαλινὸν ἡδονῆς ἀνέντας περιορᾶν τὸν νοῦν ὥσπερ ἡνίοχον ὑπὸ δυσηνίων ἵππων ὕβρει φερομένων παρασυρόμενον ἄγασθαι (...) Ὅτε τοίνυν ἡ ἄγαν αὐτὴ τοῦ σώματος ἐπιμέλεια αὐτῷ τε ἀλυσιστελὴς τῷ σώματι, καὶ πρὸς τὴν ψυχὴν ἐμπόδιον ἐστὶ, τὸ γε ὑποπεπωκέναι τούτῳ καὶ θεραπεύειν μανία σαφές. Ἀλλὰ μὴν εἰ τούτου γε ὑπερορᾶν μελετήσαιμεν, σχολῇ γ’ ἂν ἄλλο τι τῶν ἀνθρωπίνων θαυμάσαιμεν (...) Τὸ γὰρ τῆς χρεῖας περιττότερον”.

²³⁵ Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία ΚΒ’· Προς τοὺς νέους. Ὅπως ἀν ἐξ Ἑλληνικῶν ωφέλοιντο λόγων” (PG 31): “9. (...) Τί γὰρ ἂν διαφέροι, τῷ γε νοῦν ἔχοντι, ξυστίδα ἀναβεβλησθαι, ἢ τι τῶν φαύλων ἱμάτιον φέρειν, ἕως ἂν μηδὲν ἐνδὲς τοῦ πρὸς χειμῶνά τε εἶναι καὶ θάλπος ἀλεξητήριον; Καὶ τᾶλλα δὴ τὸν αὐτὸν τρόπον μὴ περιττότερον τῆς χρεῖας κατεσκευάσθαι, μηδὲ περιέπειν τὸ σῶμα πλεόν ἢ ὡς ἄμεινον τῇ ψυχῇ”.

πλεονασμὸς ἀναγκαίαν ποιεῖται τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἐτέρου”, ἀπελευθερώνοντας ἐτσι ἀπὸ τὰ πάθη τὴν ψυχὴ²³⁷. Ασφαλῶς, ὅλα τὰ παραπάνω δὲν ἐπέρχονται ἀπροϋπόθετα ἀλλὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἐπίμοχθὴ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου²³⁸ γιὰ νὰ τὰ κατακτήσει. Ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ εἶναι καθαρὴ²³⁹ καὶ γιὰ νὰ συμβεῖ αὐτό, ἀπαιτεῖται νὰ ἔχει ἀρθεῖ ἡ σὰρκα πᾶνω ἀπὸ τὶς ἀπολαύσεις²⁴⁰ καὶ νὰ ἔχει παιδευτεῖ ἡ ψυχὴ στὴν ἀρετὴ δαμάζοντας τὰ δικά της πάθη²⁴¹, ἀποστρεφόμενη τὸ κακὸ²⁴² καὶ μεταμεληθεῖσα γιὰ τὶς αμαρτίες²⁴³ της. Ὁ ἀνθρώπος διαθέτει ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἐγκατεστημένο ἢ “σπαρμένο” μέσα τοῦ ἑνὸς “φυσικό λόγο”²⁴⁴ ἢ ἑνὸς φυσικό “νόμο” (Παπαγεώργης, 2022), μιὰ ἐγγενὴ φυσικὴ ικανότητα νὰ οικειώνεται τὸ καλὸ, νὰ ρέπει πρὸς αὐτό καὶ νὰ ἀποφεύγει τὸ κακὸ, ὅπως ἐπίσης, διαθέτει καὶ “ἀρεταὶ κατὰ φύσιν”²⁴⁵, στὶς ὁποῖες

²³⁶ Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία ΚΒ΄. Πρὸς τοὺς νέους. Ὅπως ἀν ἐξ Ἑλληνικῶν ωφέλειντο λόγων” (PG 31): “9. (...) γαστρί μὲν γε τὰ ἀναγκαῖα ὑπηρετοῦντας, οὐχὶ τὰ ἡδίστα, (...) Κουράς δὲ καὶ ἀμπεχόνας ἔξω τῶν ἀναγκαίων περιεργάζεσθαι, ἢ δυστυχοῦντων ἐστί, κατὰ τὸν Διογένηος λόγον, ἢ ἀδικούντων. Ὡστε καλλωπιστὴν εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι ὁμοίως αἰσχροὺν ἡγεῖσθαι φημι δεῖν τοὺς τοιοῦτους ὡς τὸ ἐταιρεῖν ἢ ἄλλοτρίους γάμοις ἐπιβουλεύειν”.

²³⁷ Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία ΚΒ΄. Πρὸς τοὺς νέους. Ὅπως ἀν ἐξ Ἑλληνικῶν ωφέλειντο λόγων” (PG 31): “9. Τί οὖν ποιῶμεν; φαίη τις ἄν. Τί ἄλλο γε ἢ τῆς ψυχῆς ἐπιμέλειαν ἔχειν, πᾶσαν σχολὴν ἀπὸ τῶν ἄλλων ἄγοντας; Οὐ δὴ οὖν τῷ σώματι δουλευτέον, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη· ἀλλὰ τῇ ψυχῇ τὰ βέλτιστα ποριστέον, ὥσπερ ἐκ δεσμοτηρίου τῆς πρὸς τὰ τοῦ σώματος πάθη κοινωνίας αὐτὴν διὰ φιλοσοφίας λύοντας, ἅμα δὲ καὶ τὸ σῶμα τῶν παθῶν κρείττον ἀπεργαζομένους”.

²³⁸ Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία ΚΒ΄. Πρὸς τοὺς νέους. Ὅπως ἀν ἐξ Ἑλληνικῶν ωφέλειντο λόγων” (PG 31): “8. Ἀλλὰ μὴ ἀληθὴς μᾶλλον ὁ τοῦ Πιττακοῦ λόγος, ὃς χαλεπὸν ἔφησεν ἐσθλὸν ἔμμεναι; Διὰ πολλῶν γὰρ δὴ τῷ ὄντι πόνων διεξεληθοῦσι μόλις ἂν τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων τυχεῖν ἡμῖν περιγένοιτο, ὧν ἐν τοῖς ἄνω λόγοις οὐδὲν εἶναι παράδειγμα τῶν ἀνθρωπίνων ἐλέγομεν. Οὐ δὴ οὖν ῥαθυμητέον ἡμῖν, οὐδὲ τῆς ἐν βραχεὶ ῥαστώνης μεγάλας ἐλπίδας ἀνταλλακτέον, εἴπερ μὴ μέλλοιμεν ὀνειδῖν τε ἑξῆιν καὶ τιμωρίας ὑφέξειν, οὐ τι παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐνθάδε ἀκαίτοι καὶ τοῦτο οὐ μικρὸν τῷ γε νοῦν ἔχοντι, ἀλλ’ ἐν τοῖς, εἴτε ὑπὸ γῆν, εἴτε καὶ ὅπου δὴ τοῦ παντὸς ὄντα τυγχάνει, δικαιοητορίαις”.

²³⁹ Μέγας Βασίλειος, “Πρόσεχε σεαυτῷ”, PG 31: “Εὐκολοὶ ἐσμεν πρὸς τὰς κατὰ διάνοιαν ἀμαρτίας οἱ ἄνθρωποι. Διόπερ ὁ πλάσας καταμόνας τὰς καρδίας ἡμῶν, εἰδὼς ὅτι τὸ πλεῖστον τῆς ἀμαρτίας ἐν τῇ ὁρμῇ πληροῦται τῇ κατὰ πρόθεσιν, τὴν ἐν τῷ ἡγεμονικῷ καθαρότητα πρώτῃν ἡμῖν διετάξατο”.

²⁴⁰ Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία ΚΒ΄. Πρὸς τοὺς νέους. Ὅπως ἀν ἐξ Ἑλληνικῶν ωφέλειντο λόγων” (PG 31): “9. (...) Τοῦτο δὲ μὴ καθηραμένοις τὸν νοῦν ἀδυνατώτερον ἢ ληιδῶντι πρὸς τὸν ἥλιον ἀναβλέψαι. Κάθαρσις δὲ ψυχῆς, ὡς ἀθρόως τε εἰπεῖν καὶ ὑμῖν ικανῶς, τὰς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἡδονὰς ἀτιμάζειν· μὴ ὀφθαλμοὺς ἐστιᾶν ταῖς ἀτόποις τῶν θαυμαστικῶν ἐπιδείξεσιν, ἢ σωμάτων θέαις ἡδονῆς κέντρον ἐναφιέντων, μὴ διὰ τῶν ὧτων διεφθαρμένην μελωδίαν τῶν ψυχῶν καταχεῖν. Ἀνελευθερίας γὰρ δὴ καὶ ταπεινότητος ἔκγονα πάθη ἐκ τοῦ τοιοῦδε τῆς μουσικῆς εἰδούς ἐγγίνεσθαι πέφυκεν (...) Τί δ’ ἂν τις εἴποι περὶ τοῦ μὴ χρῆναι τὰς ἐν ἀφῇ καὶ γεύσει διώκειν ἡδονὰς, ἢ ὅτι καταναγκάζουσιν αὐταὶ τοὺς περὶ τὴν ἑαυτῶν θήραν ἐσχολακότητας, ὥσπερ τὰ θρέμματα, πρὸς τὴν γαστέρα καὶ τὰ ὑπ’ αὐτὴν συνενευκότας ζῆν;”. Του ιδίου, “Πρόσεχε σεαυτῷ”, PG 31 (30): “(...) στρατεύου τὴν καλὴν στρατείαν κατὰ τῶν πνευμάτων τῆς πονηρίας, κατὰ τῶν παθῶν τῆς σαρκός, ἀνάλαβε πᾶσαν τὴν πανοπλίαν τοῦ πνεύματος” καὶ (35-36): “Σκόπει τίς ἢ ἀπὸ ψυχῆς ἐνδιδόμενη τῇ σαρκὶ δύναμις· τίς ἢ ἀπὸ σαρκὸς πρὸς ψυχὴν ἐπανιοῦσα συμπαθεῖα· πῶς δέχεται μὲν τὴν ζωὴν ἐκ τῆς ψυχῆς τὸ σῶμα, δέχεται δὲ ἀλγηδόνες ἀπὸ τοῦ σώματος ἢ ψυχῆ”.

²⁴¹ Μέγας Βασίλειος, “Πρόσεχε σεαυτῷ”, PG 31 (34, 36): “Εἰάν προσέχης σεαυτῷ, ταῦτα καὶ εἰ πλεονάει εὐρήσεις περὶ σεαυτὸν· καὶ ἀπολαύσεις μὲν τῶν παρόντων, οὐ μικροψυχῆσεις δὲ πρὸς τὸ ἐνδόν. Πανταχοῦ σοι παριστάμενον τὸ παράγγελμα μεγάλῃν παρέξει τὴν βοήθειαν. Οἶον, ὀργή σου τῶν λογισμῶν κατεκράτησε, καὶ ἐκφέρῃ ὑπὸ θυμοῦ πρὸς τε ῥήματα ἀπρεπῆ καὶ πράξεις χαλεπὰς καὶ θηριώδεις; Εἰάν προσέχης σεαυτῷ, καταστελεῖς μὲν τὸν θυμὸν ὥσπερ τινὰ πῶλον ἀπειθῆ καὶ δυσήνιον, τῇ πληγῇ τοῦ λόγου οἰονεῖ μάστιγι καθαπτόμενος. Κρατῆσεις δὲ καὶ γλώσσης, τὰς δὲ χεῖρας οὐκ ἐπαφήσεις τῷ παροξύναντι (...) ὅλην ἔχει τὴν ὁρμὴν πρὸς τὴν ἄνω πορείαν”.

²⁴² Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία Θ΄ εἰς τὴν Εξῆμέρον”, PG 29b: “ὉΜΙΛΙΑ Θ΄. Περὶ χερσαίων: (...) οὕτω καὶ ψυχῇ ἐστί τις ἀδίδακτος ἐκκλίσας τοῦ κακοῦ. Κακὸν δὲ, πᾶν ἀρρώστημα ψυχῆς· ἢ δὲ ἀρετὴ λόγον ὑγιείας ἐπέχει. Καλῶς γὰρ ὥρισαντο τινες, ὑγιεῖαν εἶναι τὴν εὐστάθειαν τῶν κατὰ φύσιν ἐνεργειῶν. Ὁ καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ ψυχὴν εὐεξίας εἰπὼν τις οὐχ ἀμαρτήσῃ τοῦ πρέποντος”.

²⁴³ Μέγας Βασίλειος, “Πρόσεχε σεαυτῷ”, PG 31 (28-29): “Μέγα καὶ χαλεπὸν τὸ ἀμάρτημα· πολλῆς σοι χρεῖα τῆς ἐξομολογήσεως, δακρύων πικρῶν, συντόνου τῆς ἀγρυπνίας, ἀδιαλείπτου νηστείας. Κούφον καὶ φορητὸν τὸ παράπτωμα· ἐξισαζέσθω καὶ ἡ μετάνοια. Μόνον πρόσεχε σεαυτῷ, ἵνα γνωρίζῃς ψυχῆς εὐροστίαν καὶ νόσον. Πολλοὶ γὰρ ὑπὸ τῆς ἁγαν ἀπροσεξίας μεγάλα καὶ ἀνίατα νοσοῦντες, οὐδὲ αὐτὸ τοῦτο ἴσασιν ὅτι νοσοῦσιν”.

²⁴⁴ Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία Θ΄ εἰς τὴν Εξῆμέρον”, PG 29b: “ὉΜΙΛΙΑ Ζ΄. Φυσικὸς λόγος οἰκείων ἡμῖν τοῦ καλοῦ, καὶ ἄλλοτρίων ἀπὸ τῶν βλαβερῶν ὑποδεικνὺς ἐγκατέσπαρται”.

²⁴⁵ Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία Θ΄ εἰς τὴν Εξῆμέρον”, PG 29b: “ὉΜΙΛΙΑ Θ΄. Περὶ χερσαίων: Εἰσὶ δὲ καὶ παρ’ ἡμῖν αἱ ἀρεταὶ κατὰ φύσιν, πρὸς ἃς ἡ οἰκείωσις τῆς ψυχῆς οὐκ ἐκ διδασκαλίας ἀνθρώπων, ἀλλ’ ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως ἐνυπάρχει. Ὡς γὰρ οὐδεὶς ἡμᾶς λόγος διδάσκει τὴν νόσον μισεῖν, ἀλλ’ αὐτόματον ἔχομεν τὴν πρὸς τὰ λυποῦντα διαβολὴν· οὕτω καὶ τῇ ψυχῇ ἐστί τις ἀδίδακτος ἐκκλίσας τοῦ

πρόσκειται η ψυχή, έχει, δηλαδή, μια φυσική αίσθηση προς αυτές, παρ' όλο που δεν τις έχει ποτέ διδαχθεί, όπως η σωφροσύνη, η δικαιοσύνη, η ανδρεία και η φρόνηση, γι' αυτό και πάντες επαινούν τις παραπάνω αρετές. Αυτή η σύμφυτη στον άνθρωπο τάση να κλίνει προς το καλό και να αναγνωρίζει με διάθεση οικείωσης τις αρετές, καταδεικνύει, σύμφωνα με τον ιερό Πατέρα, ότι “πάντα ἔχνη φέρειν τῆς τοῦ ποιήσαντος σοφίας”, αλλά επιπροσθέτως, φανερώνει και ότι δεν είναι ο Θεός υπαίτιος του κακού²⁴⁶.

Κατά τον Μεγάλο Βασίλειο, το κακό στερείται υπόστασης, συνιστά απλώς στέρηση αγαθού που από της ψυχής τα πάθη εκπηγάζει²⁴⁷. Ούτε είναι αγέννητο ούτε η ανθρώπινη ύπαρξη επλάσθη μαζί με αυτό²⁴⁸. Επιπλέον, ο άγιος Πατέρας κηρύττει “Ἀρχὴ γὰρ καὶ ρίζα τῆς ἁμαρτίας τὸ ἐφ' ἡμῖν καὶ τὸ αὐτεξούσιον”²⁴⁹, με άλλα λόγια, η ελεύθερη βούληση του ανθρώπου είναι εκείνη από την οποία αφορμώνται όλα τα δεινά, ο ίδιος ο άνθρωπος είναι η πηγή των αλγηδόνων του, καθόσον ο ίδιος είναι υπεύθυνος για κακά, όπως η ἀδικία, η ἀφροσύνη, ο φθόνος, οι ραδιουργίες “καὶ ὅσα τούτοις συγγενῇ παθήματα”²⁵⁰⁻²⁵¹, οι νόσοι ή ο θάνατος²⁵²⁻²⁵³ ή ακόμη και μεγάλης

κακοῦ. (...) Ὅθεν ὁρεκτικὴ τοῦ οἰκείου καὶ κατὰ φύσιν αὐτῇ ἀδιδάκτως ἐστὶν ἡ ψυχή. Διὸ ἐπαινετὴ πᾶσιν ἡ σωφροσύνη· καὶ ἀποδεκτὴ ἡ δικαιοσύνη· καὶ θαυμαστὴ ἡ ἀνδρεία· καὶ ἡ φρόνησις περισπούδαστος. Ἄ οἰκειότερά ἐστι τῇ ψυχῇ μᾶλλον, ἢ τῷ σώματι ἡ ὑγεία (...) Ταῦτα ἀπόδειξιν ἔχει τοῦ ἀδιδάκτου εἶναι τὰς φύσεις ὁρίστων, καὶ μηδὲν εἶναι ἄτακτον μηδὲ ἀόριστον ἐν τοῖς οὖσιν, ἀλλὰ πάντα ἔχνη φέρειν τῆς τοῦ ποιήσαντος σοφίας, ἐν ἑαυτοῖς δεικνύοντα ὅτι ἐμπαράσκευα πρὸς τὴν φυλακὴν τῆς οἰκείας αὐτῶν σωτηρίας παρήχθη. Λόγου μὲν ἅμοιρος ὁ κύων, ἰσοδυναμοῦσαν δὲ ὁμῶς τῷ λόγῳ αἴσθησιν ἔχει”.

²⁴⁶ Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.332): “Ἀφρων οὖν, ὡς ἀληθῶς ἐστερημένος νοῦ καὶ φρονήσεως, ὁ λέγων, ὅτι Οὐκ ἔστι Θεός. Παραπλήσιος δὲ τούτῳ, καὶ οὐδὲν κατὰ τὴν ἀφροσύνην ἀπολειπόμενος, καὶ ὁ λέγων τῶν κακῶν αἴτιον εἶναι τὸν Θεόν. Ὁμότιμον γὰρ αὐτῶν εἶναι τίθεται τὴν ἁμαρτίαν, διότι ἐκάτεροι ὁμοίως ἀρνοῦνται τὸν ἀγαθόν”.

²⁴⁷ Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.340): “ὅπως δὲ μήτε Θεὸν αἴτιον ἡγοῦ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ, μήτε ἰδίαν ὑπόστασιν τοῦ κακοῦ εἶναι φαντάζου. (...) οὔτε οὐσίαν αὐτῆς ἐνυπόστατον παραστήσαι ἔχομεν. Στέρησις γὰρ ἀγαθοῦ ἐστὶ τὸ κακόν. Ὁφθαλμὸς ἐκτίσθη· τυφλότης δὲ τῇ ἀπωλείᾳ τῶν ὀφθαλμῶν ἐπεγένετο. Ὡστε, εἰ μὴ ἦν φθαρτὴς φύσεως ὁ ὀφθαλμὸς, οὐκ ἂν ἔσχεν ἡ τυφλότης παρῆσθαι. Οὕτω καὶ τὸ κακόν οὐκ ἐν ἰδίᾳ ὑπάρξει ἐστὶν, ἀλλὰ τοῖς τῆς ψυχῆς πηρώμασιν ἐπιγίνεται. Οὔτε γὰρ ἀγέννητόν ἐστιν (...)”.

²⁴⁸ Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.343): “Ὅ τοίνυν τὸ κακόν τοῖς καλοῖς συνεκτίσθη. Ἄλλ' οὐδὲ ἡ νοητὴ κτίσις, γενομένη παρὰ τοῦ Δημιουργοῦ, ἀναμειγμένη τῇ πονηρίᾳ εἰς τὸ εἶναι παρήχθη (...) Οὐδὲ γὰρ τὸ αἰσχρὸν ἀπὸ τοῦ καλοῦ, οὔτε ἡ κακία ἀπὸ τῆς ἀρετῆς. Οὐ τοίνυν τὸ κακόν τοῖς καλοῖς συνεκτίσθη. Ἄλλ' οὐδὲ ἡ νοητὴ κτίσις, γενομένη παρὰ τοῦ Δημιουργοῦ, ἀναμειγμένη τῇ πονηρίᾳ εἰς τὸ εἶναι παρήχθη.”.

²⁴⁹ Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.332).

²⁵⁰ Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.333): “Τὸ μὲν οὖν φύσει κακὸν ἐξ ἡμῶν ἤρτηται, ἀδικία, ἀσέλγεια, ἀφροσύνη, δειλία, φθόνος, φόνοι, φαρμακεία, ραδιουργίαι, καὶ ὅσα τούτοις συγγενῇ παθήματα, τὴν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος γεγεννημένην ψυχὴν καταρρύπαίνοντα, ἐπισκοτεῖν αὐτῆς τῷ κάλλει ἐφύκε” καὶ αὐτοῖς (31.336): “Μάλιστα μὲν εἰρήνην ποιεῖ ἐν σοὶ, ὅταν διὰ τῆς καλῆς διδασκαλίας κατερινεύσῃ τὸν νοῦν σου, καὶ διαλλάξῃ τὰ πάθη τὰ πρὸς τὴν ψυχὴν στασιάζοντα”.

²⁵¹ Απόρροια τῶν αναφύμενων ἀπὸ τὴν ἐλευθερίᾳ τοῦ ἀνθρώπου κακῶν “ὅταν δὲ κρεῖττον ἀποδειχθῇ τῆς θεραπείας τὸ πάθος, ἀναγκαία γίνεται τοῦ ἀχρειωθέντος ἡ ἀλλοτρίωσις, ὡς μὴ διὰ συνεχείας τὴν νόσον βαδίζουσιν ἐπὶ τὰ καίρια προελθεῖν” (Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31, 31.333).

²⁵² Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.332): “Ἐκ Θεοῦ μὲν γὰρ οἱ θάνατοι· οὐ μὴν πονηρὸν πάντως ὁ θάνατος, πλὴν εἰ μὴ τις λέγοι τὸν τοῦ ἁμαρτωλοῦ· διότι τῶν ἐν ἅδου κολάσεων ἀρχὴ τυγχάνει ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν ἐντεῦθεν. Πάλιν δὲ τὰ ἐν ἅδου κακὰ οὐ Θεὸν ἔχει τὸν αἴτιον, ἀλλ' ἡμᾶς αὐτοὺς”.

²⁵³ Μέγας Βασίλειος, “Ὁμιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.333): “Πάλιν κακὸν λέγομεν τὸ ἡμῖν ἐπίπονον καὶ ὀδυνηρὸν πρὸς τὴν αἴσθησιν, νόσον σώματος, καὶ πληγὰς σώματος, καὶ τῶν ἀναγκαίων τὴν ἐνδειαν, καὶ ἀδοξίας, καὶ χρημάτων ζημίας, καὶ οἰκείων ἀποβολὰς· ὧν ἕκαστον ἡμῖν ὑπὸ τοῦ φρονίμου καὶ ἀγαθοῦ Δεσπότη πρὸς τὸ συμφέρον ἐπάγεται. Πλοῦτον μὲν γὰρ ἀφαιρεῖται τῶν κακῶς κεκτημένων, τὸ πρὸς ἀδικίαν αὐτῶν ὄργανον διαφθείρων· νόσον δὲ ἐπάγει, οἷς λυσιτελέστερον τὸ πεπεδησθαι τοῖς μέλεσιν, ἢ ἀκωλύτους ἔχειν τὰς πρὸς τὸ ἁμαρτάνειν ὁρμάς· θάνατον δὲ ἐπάγονται, τῶν ὄρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἐπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προβλεπομένου”.

έκτασης καταστροφές²⁵⁴, οι οποίες ενσκήπτουν για τον σωφρονισμό των εναπομεινάντων, μιας και ο Θεός μέσα από τις δημόσιες μάστιγες (“δημοσίαις μάστιξι”) συνετίζει “τὴν πάνδημον πονηρίαν”. Στην ατομική προαίρεση του καθενός^{255:256:257} (και όχι στον Θεό^{258:259}) επαφίεται η διολίσθηση ή μη στην αμαρτία²⁶⁰ και η επέλευση του κακού ως επιγένημα της αμαρτίας. Ακόμη και τα σωματικά νοσήματα ανάγονται και εκδηλώνονται ιδία υπαιτιητότητι αφού ολόκληρη η κτίση δημιουργήθηκε από τον Πλάστη κατά τον πλέον προσήκοντα τρόπο (κατά φύσιν), ωστόσο οι παρεκτροπές από τη φυσική κατάσταση επέφεραν τη “νόσο”, τόσο την υλική όσο και την ψυχική²⁶¹.

Στο ερώτημα γιατί η ψυχή ταλαιπωρείται ούσα δεκτική και ενόλισθη προς το κακό, ο άγιος Πατέρας διευκρινίζει ότι η αυτεξούσια ορμή που διαθέτει ο άνθρωπος ως φύσει λογικό ον είναι η αιτία εξαιτίας της οποίας, ενώ κατανοεί και γνωρίζει το καλό και μάλιστα έχει την εξουσία και τη δύναμη να διάγει μια κατά φύσιν βιοτή,

²⁵⁴ Μέγας Βασίλειος, “Ομιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.333 και 31.337): “ἄνθρωποι δὲ καὶ αὐχμοὶ, καὶ ἐπομβρίαί, κοιναὶ τινές εἰσι πληγαὶ πόλεων καὶ ἐθνῶν, τοῦ κακοῦ τὴν ἀμετρίαν κολάζουσαι (...) Ὡς περ οὖν τῆς τομῆς ἢ τοῦ καυτῆρος οὐχ ὁ ἱατρὸς αἴτιος, ἀλλ’ ἡ νόσος· οὕτω καὶ οἱ τῶν πόλεων ἀφανισμοὶ, ἐκ τῆς ἀμετρίας τῶν ἀμαρτανόμενων τὴν ἀρχὴν ἔχοντες, τὸν Θεὸν ἀπάσης μέμψεως ἀπολύουσιν (...) Ἐκάκωσα γάρ σε, φησὶ, καὶ ἐλμαγχόνησα, ἵνα εὖ σε ποιήσω· πρὶν εἰς ἄμετρον ἐκχυθῆναι τὴν ἀδικίαν ἰσθῶν, ὥς περ ῥέθυμα ἔρκει τινὶ κρατερῷ καὶ διαφράγματι κατεχόμενον. Διὰ ταῦτα νόσοι πόλεων καὶ ἐθνῶν, ἀέρων αὐχμοὶ καὶ ἀφορίαι γῆς, καὶ αἱ κατὰ τὸν βίον ἐκάστω τραχύτεραι περιπτώσεις, τῆς κακίας τὴν αὐξησιν περὶ κόπτουσαι. Ὡς τε τὰ τοιαῦτα κακὰ παρὰ Θεοῦ γίνονται, τῶν ἀληθινῶν κακῶν τὴν γένεσιν ἐξαίρουντα (...) Πόλεων δὲ ἀφανισμοὶ, σεισμοὶ τε καὶ ἐπικλύσεις, καὶ στρατοπέδων ἀπώλειαι, καὶ ναυάγια, καὶ πᾶσαι πολυάνθρωποι φθοραὶ, εἴτε ἐκ γῆς, εἴτε ἐκ θαλάσσης, εἴτε ἐξ ἀέρος, ἢ πυρὸς, ἢ ἐξ ὁποιασοῦν αἰτίας ἐπιγινόμεναι, εἰς τὸν τῶν ὑπολείπομένων σωφρονισμὸν γίνονται, τὴν πάνδημον πονηρίαν δημοσίαις μάστιξι τοῦ Θεοῦ σωφρονίζοντος” καὶ αὐτοῦ (31.337): “Ἐπειτα μέντοι, κἂν εἰρήνην νοήσης τὴν ἐκ τῶν πολέμων ἄδειαν, καὶ κακὸν εἴπῃς τὰ ἀκολουθοῦντα τοῖς πολεμοῦσιν ἐπίπονα, ἐκστρατείας ὑπερορίους, πόνους, ἀγρυπνίας, ἀγωνίας, ἰδρώτας, τραύματα, σφαγὰς, πόλεων ἀλώσεις, ἀνδραποδισμοὺς, ἀπαγωγὰς, τὰ ἐλεεινὰ τῶν ἀλόντων θεάματα, καὶ ἀπλῶς ὅσα λυπηρὰ τοῖς πολέμοις ἀκολουθεῖ, λέγομεν κρίσει Θεοῦ δικαίᾳ γενέσθαι, τοῖς ἀξίοις κολάσεως διὰ τῶν πολέμων τὰς τιμωρίας ἐπάγοντος.”

²⁵⁵ Μέγας Βασίλειος, “Ομιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.340): “Οὕτως ἐξετρίβησαν οἱ προφρονισμὸν τὴν Παλαιστίνην. Ὡς τε, κἂν λέγῃ ποτὲ ὁ Ἀπόστολος, Σκευὴ ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν, μὴ κατασκευὴν τινὰ πονηρὰν οἰηθῶμεν εἶναι τοῦ Φαραῶ (οὕτω γὰρ ἐπὶ τὸν κατασκευάσαντα δικαιότερον ἢ αἰτία μετενεχθήσεται)· ἀλλ’ ὅταν ἀκούσης σκευὴ, νόει, ὅτι πρὸς τι χρησίμῳ ἕκαστος ἡμῶν πεποιήται. Καὶ ὥς περ ἐν τῇ μεγάλῃ οἰκίᾳ τὸ μὲν τοι χρυσοῦν ἐστὶ σκευὸς, τὸ δὲ ἀργυροῦν, τὸ δὲ ὀστράκινον, τὸ δὲ ξύλινον (τῆς προαιρέσεως ἐκάστου τὴν πρὸς τὰς ὕλας ὁμοιότητα παρεχομένης· καὶ χρυσοῦν μὲν ἐστὶ σκευὸς ὁ καθαρὸς τὸν τρόπον καὶ ἄδολος· ἀργυροῦν δὲ, ὁ ὑποδεέστερος ἐκείνου κατὰ τὴν ἀξίαν· ὀστράκινον δὲ, ὁ τὰ γήινα φρονῶν καὶ πρὸς συντριβὴν ἐπιτήδειος· καὶ ξύλινον, ὁ εὐκόλως διὰ τῆς ἀμαρτίας καταρρύνουμένος καὶ ὕλη γινόμενος τῷ αἰωνίῳ πυρὶ)·”.

²⁵⁶ Μέγας Βασίλειος, “Ομιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.345): “Οὕτως οὐχὶ Θεὸς ἔκτισε θάνατον, ἀλλ’ ἡμεῖς ἑαυτοῖς ἐκ πονηρᾶς γνώμης ἐπεσπασάμεθα” (με τὴν ἐννοία τῆς προαίρεσης συναντάται ἐδῶ ἡ “γνώμη”).

²⁵⁷ Μέγας Βασίλειος, “Κεφάλαια τῶν ὁρῶν τῶν κατ’ ἐπιτομήν”, PG 31 (31.917): “Ἀγαθὸς δὲ ὁ Θεός· ἀγαθοῦ δὲ πάντα ἐφίεται· Θεοῦ ἅρα πάντα ἐφίεται. Ὡς τε τὸ ἐκ προαιρέσεως κατορθούμενον καὶ φυσικῶς ἡμῖν ἐνυπάρχει, τοῖς γε μὴ ἐκ πονηρίας τοὺς λογισμοὺς διαστραφεῖσιν”.

²⁵⁸ Μέγας Βασίλειος, “Ομιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.339): “Ἀναρρεῖ τοίνυν τὸ κακὸν ὁ Θεός· οὐχὶ δὲ τὸ κακὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ· ἐπεὶ καὶ ὁ ἱατρὸς ἐξαίρει τὴν νόσον, ἀλλ’ οὐχὶ νόσον ἐμβάλλει τῷ σώματι”.

²⁵⁹ Μέγας Βασίλειος, “Ομιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.347): “Πανσώμεθα οὖν ἐπανορθούμενοι τὸν σοφόν. Πανσώμεθα τὸ βέλτιον τῶν παρ’ αὐτοῦ γινόμενων ἐπιζητοῦντες. Εἰ γὰρ καὶ τῶν κατὰ μέρος οικονομουμένων διαφεύγουσιν ἡμᾶς οἱ λόγοι, ἀλλ’ ἐν γε ἐκείνῳ δόγματι ψυχαῖς ἡμῶν ἐνυπαρχέτω, τὸ, μὴ δὲν κακὸν παρὰ τοῦ ἀγαθοῦ γίνεσθαι”.

²⁶⁰ Μέγας Βασίλειος, “Ομιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.340): “Τὸ μὲν οὖν κυρίως κακὸν ἡ ἀμαρτία, ὅπερ μάλιστα ἐστὶ τῆς τοῦ κακοῦ προσηγορίας ἄξιον, ἐκ τῆς ἡμετέρας προαιρέσεως ἡρτηται, ἐφ’ ἡμῖν ὄντος ἢ ἀπέχεσθαι τῆς πονηρίας, ἢ μοχθηροῖς εἶναι”.

²⁶¹ Μέγας Βασίλειος, “Ομιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.344): “Ἀλλ’ ἐκτίσθη μὲν τὰ ζῶα μετὰ τῆς πρεπούσης αὐτοῖς κατασκευῆς κατὰ φύσιν, καὶ παρήχθη πρὸς τὴν ζωὴν ἀπληρυσμένα τοῖς μέλεσιν, ἐνόησε δὲ τοῦ κατὰ φύσιν παρατραπέντα. Ἐξίσταται γὰρ τῆς ὑγιείας ἢ διὰ πονηρὰν διαίταν ἢ δι’ ἡσθητοῦν νοσοποιῶν αἰτίας. Οὐκοῦν σῶμα μὲν ἔκτισεν ὁ Θεός, οὐχὶ νόσον· καὶ ψυχὴν τοίνυν ἐποίησεν ὁ Θεός, οὐχὶ δὲ ἀμαρτίαν· ἐκακώθη δὲ ἡ ψυχή, παρατραπείσα τοῦ κατὰ φύσιν”. Το αὐτὸ βρῖσκουμε καὶ στον Αγ. Γρηγόριο τον Παλαμά, Ομιλία ΛΑ’, 13: “Οὐκ οὐκ καὶ τὰ σωματικὰ νοσήματα ἀπὸ ταύτης ἐσχε τὴν ἀπόδοσιν”.

εντούτοις, όταν αναμειγνύεται η ένσαρκη τέρψη, η ψυχή απομακρύνεται από τα παραπάνω²⁶². Όπως ακριβώς και ο Αδάμ που προτίμησε από την τρυφή του παραδείσου την ευχαρίστηση της γαστέρας του και εξαιτίας τούτου εξεδιώχθη²⁶³. Υπέπεσε, δηλαδή, σε αμάρτημα “διὰ μοχθηράν προαίρεσιν”, της οποίας το “αντίτιμο” ήταν ο θάνατος²⁶⁴. Ο Θεός επιθυμεί αυτό που κατορθώνεται δια της αρετής, εφόσον προκύπτει μέσα από την ελεύθερη βούληση και προαίρεση του ατόμου και όχι από την αναγκαιότητα. Η δε προαίρεση ανήκει στα “ἐφ’ ἡμῖν” και τα “ἐφ’ ἡμῖν” είναι η εκδίπλωση του αυτεξουσίου²⁶⁵. Στην εν λόγω κατηγορία εντάσσεται και η προέλευση της πονηρίας του ανθρώπου²⁶⁶, όπως ακόμη και του διαβόλου²⁶⁷, ο οποίος εξέπεσε από την τάξη του και καταβαρυνθήκε από οικεία προαίρεση: η προαίρεση και στις δυο περιπτώσεις αποκόπτει από το αγαθό και ωθεί προς το κακό.

Στα συγγράμματα του Μεγάλου Βασιλείου απαντάται αρκετές φορές η έννοια της ελευθερίας σκέψης, βούλησης και επιλογής του προσώπου ως δώρημα του Δημιουργού του. Εκφέρεται με διαφόρων σημασιολογικών αποχρώσεων όρους όπως η προαίρεση²⁶⁸⁻²⁶⁹, η πρόθεση²⁷⁰, η διάθεση²⁷¹, η γνώμη²⁷², το αυτεξούσιο²⁷³, το

²⁶² Μέγας Βασίλειος, “Ομιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.344): “Διὰ τὴν αὐτεξούσιον ὁρμήν, μάλιστα πρέπουσαν λογικῇ φύσει. Λελυμένη γὰρ πάσης ἀνάγκης, καὶ αὐθαίρετον ζωὴν λαβοῦσα παρὰ τοῦ κτίσαντος, διὰ τὸ κατ’ εἰκόνα γεγενῆσθαι Θεοῦ, νοεῖ μὲν τὸ ἀγαθὸν, καὶ οἶδεν αὐτοῦ τὴν ἀπόλαυσιν, καὶ ἔχει ἐξουσίαν καὶ δύναμιν, ἐπιμένουσα τῇ τοῦ καλοῦ θεωρίᾳ καὶ τῇ ἀπολαύσει τῶν νοητῶν, διαφυλάσσειν αὐτῆς τὴν κατὰ φύσιν ζωὴν· ἔχει δὲ ἐξουσίαν καὶ ἀπονεῦσαι ποτε τοῦ καλοῦ. Τοῦτο δὲ συμβαίνει αὐτῇ, ὅταν, κόρον λαβοῦσα τῆς μακαρίας τέρψεως, καὶ οἶον νυσταγμῷ τινι βαρυνθεῖσα καὶ ἀπορρύνεισα τὸν ἄνωθεν, τῇ σαρκὶ διὰ τὰς αἰσχροὺς τῶν ἡδονῶν ἀπολαύσεις ἀναμιχθῇ”.

²⁶³ Μέγας Βασίλειος, “Ομιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.344): “Ἦν ποτε ὁ Αἰὼν ἄνω, οὐ τότε, ἀλλὰ τῇ προαιρέσει, ὅτε, ἄρτι ψυχθεὶς καὶ ἀναβλέψας πρὸς οὐρανὸν, περιχαρὴς τοῖς ὁρῶμένοις γενόμενος, ὑπὲρ ἀγαθῶν τὸν εὐεργέτην, ζωῆς μὲν αἰωνίου ἀπόλαυσιν χαρισάμενον, τρυφαίς δὲ παραδείσου ἐνανταπύσαντα, ἀρχὴν δὲ δόντα κατὰ τὴν τῶν ἀγγέλων, καὶ ἀρχαγγέλοις αὐτὸν ποιήσαντα ὁμοδαίτον, καὶ φωνῆς θείας ἀκροατήν· ἐπὶ πᾶσι τούτοις ὑπερασπιζόμενος παρὰ Θεοῦ, καὶ ἀπολαύων τῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν, ταχὺ πάντων ἀναπλησθεὶς, καὶ οἶον ἐξυβρίσας τῷ κόρῳ, τὸ τοῖς σαρκίνοις ὀφθαλμοῖς φανερὸν τερπνὸν τοῦ νοητοῦ προετίμησε κάλλους, καὶ τὴν πλησμονὴν τῆς γαστροῦ τῶν πνευματικῶν ἀπολαύσεων τιμιωτέραν ἔθετο”.

²⁶⁴ Μέγας Βασίλειος, “Ομιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.344): “Ἐξω μὲν εὐθὺς ἦν τοῦ παραδείσου, (...) Διὰ τοῦτο καὶ ἡμαρτε μὲν διὰ μοχθηράν προαίρεσιν, ἀπέθανε δὲ διὰ τὴν ἁμαρτίαν· Τὰ γὰρ ὁψώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος. Ὅσον γὰρ ἀφίστατο τῆς ζωῆς, τοσοῦτον προσήγγιζε τῷ θανάτῳ”.

²⁶⁵ Μέγας Βασίλειος, “Ομιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.344): “Ὅτι καὶ σὺ τοὺς οἰκέτας, οὐχ ὅταν δεσμίους ἔχῃς, εὐνοὺς ὑπολαμβάνεις, ἀλλ’ ὅταν ἐκουσίως ἴδῃς ἀποπληροῦντάς σοι τὰ καθήκοντα. Καὶ Θεῷ τοίνυν οὐ τὸ ἡναγκασμένον φίλον, ἀλλὰ τὸ ἐξ ἀρετῆς κατορθούμενον. Ἀρετὴ δὲ ἐκ προαιρέσεως, καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης γίνεται. Προαίρεσις δὲ τῶν ἐφ’ ἡμῖν ἡρτῆται. Τὸ δὲ ἐφ’ ἡμῖν ἔστι τὸ αὐτεξούσιον”.

²⁶⁶ Μέγας Βασίλειος, “Ομιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.347-31.348): “Ἐπεισέρχεται δὲ τοῦτο, κατὰ τὸ ἀκόλουθον τῆς ἐννοίας, καὶ τὸ περὶ τοῦ διαβόλου ζήτημα. Πόθεν ὁ διάβολος, εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ τὰ κακά; Τί οὖν φαμεν; Ὅτι ὁ αὐτὸς ἡμῖν ἀρκέσει καὶ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου λόγος, ὁ καὶ περὶ τῆς ἐν ἀνθρώποις πονηρίας ἀποδοθεῖς. Πόθεν γὰρ πονηρὸς ὁ ἄνθρωπος; Ἐκ τῆς οἰκείας αὐτοῦ προαιρέσεως”.

²⁶⁷ Μέγας Βασίλειος, “Ομιλία, ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός”, PG 31 (31.348): “Πόθεν κακὸς ὁ διάβολος; Ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας, αὐθαίρετον ἔχων καὶ αὐτὸς τὴν ζωὴν, καὶ ἐπ’ αὐτῷ κειμένην τὴν ἐξουσίαν, ἢ παραμένειν τῷ Θεῷ, ἢ ἀλλοτριωθῆναι τοῦ ἀγαθοῦ. (...) Ὁ Σατανᾶς ἄγγελος, καὶ ἐξέπεσε τῆς οἰκείας τάξεως παντελῶς. Κάκεινον ἢ προαίρεσις διεφύλαξεν ἐν τοῖς ἄνω, καὶ τοῦτον κατέρριψε τῆς γνώμης τὸ αὐτεξούσιον. Ἐδύνατο γὰρ κάκεινος ἀποστατῆσαι, καὶ οὗτος μὴ ἐκπεσεῖν. Ἀλλὰ τὸν μὲν διεσώσατο τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τὸ ἀκόρεστον· τὸν δὲ ἀπόβλητον ἔδειξεν ἢ ἐκ Θεοῦ ἀναχώρησις. Τοῦτό ἐστι τὸ κακὸν, ἢ τοῦ Θεοῦ ἀλλοτριώσις”.

²⁶⁸ Χαρακτηριστικό παράδειγμα τῆς χρήσης τοῦ συγκεκριμένου ὀρου ἀπὸ τὸν Μ. Βασίλειο ἀποτελεῖ τὸ κεφάλαιο “ΟΜΙΛΙΑ ΣΤ’. Περὶ γενέσεως φωστῆρων” τοῦ ἔργου “Ομιλίες Θ’ εἰς τὴν Εξάήμερον” (PG 29b), στο ὁποῖο παραθέτει τὴν ἐπιχείρημά του ἀπέναντι στὶς δοξασίες τῶν Χαλδαίων ὅτι ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου συναρτάται ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν κινήσεων τῶν οὐρανίων σωμάτων. Εἴαν, ὁμῶς, ἰσχύει ἡ ἐμπαρμένη, τότε ἀκυρώνεται καὶ ἡ ἀνθρώπινη προαίρεση: “Ἀλλ’ οἱ ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδῶντες, ἐπὶ τὴν συνηγορίαν τῆς γενεθλιαλογίας τὸν λόγον ἔλκουσι, καὶ λέγουσι προσηρτῆσθαι τὴν ἡμετέραν ζωὴν τῇ κινήσει τῶν οὐρανίων· καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τῶν ἄστρον γίνεσθαι παρὰ τῶν Χαλδαίων τὰς σημειώσεις τῶν περὶ ἡμᾶς συμπτωμάτων. (...) Τί γὰρ φασιν; Ὅτι τῶν δε μὲν τῶν κινουμένων ἄστρον ἢ ἐπιποκὴ, πρὸς τοὺς ἐν τῷ ζωδιακῷ κειμένους ἀστέρας κατὰ τοιόνδε σχῆμα συνελθόντων ἀλλήλοις, τὰς τοιάδους γενέσεις ἀποτελεῖ· ἢ δὲ τοιάδους σχέσεις τῶν αὐτῶν τὴν ἐναντίαν ἀποκλήρωσιν τοῦ βίου ποιεῖ. (...) Ἀνάγκη γὰρ εὐρεθῆναι τὸν ὠροσκοποῦντα ἀστέρα οὐ μόνον κατὰ πόστου δωδεκατημορίου ἐστίν, ἀλλὰ καὶ κατὰ ποίας

μοίρας τοῦ δωδεκατημορίου, καὶ ἐν πόσῳ ἐξηκοστῷ, εἰς ᾧ ἔφαμεν διαφεῖσθαι τὴν μοῖραν (...) Ὡστε εἰ τῆς ὥρας ἐπιτυχεῖν ἀκριβῶς ἀδύνατον, ἡ δὲ τοῦ βραχυτάτου παραλλαγῇ τοῦ παντός διαμαρτεῖν ποιεῖ, καταγέλαστοι καὶ οἱ περὶ τὴν ἐνύπαρκτον ταύτην τέχνην ἐσχολακότες, καὶ οἱ πρὸς αὐτοὺς κεχηνότες, ὡς δυναμένους εἰδέναι τὰ κατ' αὐτοὺς (...) Ἀλλὰ καὶ ὁ ταυριανὸς τληπαθὴς, φησί, καὶ δουλικὸς· ἐπειδὴ ὑπὸ ζυγὸν ὁ ταῦρος. Καὶ ὁ σκορπιανὸς πλήκτης διὰ τὴν πρὸς τὸ θηρίον ὁμοίωσιν. Ὁ δὲ ζυγιανὸς δίκαιος, διὰ τὴν παρ' ἡμῖν τῶν ζυγῶν ἰσότητα. Τούτων τί ἂν γένοιτο καταγελαστότερον; Ὁ κριὸς, ἅψ' οὗ τὴν γένεσιν τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνεις, οὐρανοῦ μέρος ἐστὶ τὸ δωδέκατον, ἐν ᾧ γινόμενος ὁ ἥλιος τῶν ἐαρινῶν σημείων ἅπτεται. Καὶ ζυγὸς, καὶ ταῦρος ὡσαύτως, ἕκαστον τούτων δωδεκατημορίον ἐστὶ τοῦ ζωδιακοῦ λεγομένου κύκλου (...) εἰ δὲ καταγέλαστον τοῦτο εἰπεῖν, καταγελαστότερον πολλῶν ἐκ τῶν μηδὲν κοινωνούντων ἐπάγειν ἐπιχειρεῖν τῷ λόγῳ τὰς πιθανότητας (...) Καὶ οὐκ ἐπὶ τούτων ἴστανται μόνον, ἀλλὰ καὶ ὧν ἡ προαίρεσις ἐκάστου ἡμῶν κυρία (λέγω δὴ, τῶν ἐπιτηδευμάτων ἀρετῆς ἢ κακίας), καὶ τούτων τὰς αἰτίας τοῖς οὐρανίοις συνάπτουσιν (...) Αἱ δὲ μεγάλαι τῶν Χριστιανῶν ἐλπίδες φρουδαὶ ἡμῖν οἰκίσονται, οὔτε δικαιοσύνης τιμωμένης, οὔτε κατακρινόμενης τῆς ἁμαρτίας, διὰ τὸ μηδὲν κατὰ προαίρεσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπιτελεῖσθαι. Ὅπου γὰρ ἀνάγκη καὶ εἰμαρμένη κρατεῖ, οὐδεμίαν ἔχει χῶραν τὸ πρὸς ἀξίαν, ὃ τῆς δικαιοκρισίας ἐξαίρετόν ἐστι”.

²⁶⁹ Ενδεικτικά: “Κατὰ Εὐνομίου. Λόγοι Ε’”, PG 29 (29.509 καὶ 29.661): “Μὴ χαλεπαίνετε μοι, ὦ ἄνδρες, πρὸς αὐτὸ τὸ ἀκρότατον τῆς ἀρετῆς ἀνελθόντι, καὶ ὑπερβάντι μὲν τὰ γήινα, πᾶσαν δὲ τὴν πολιτείαν εἰς οὐρανὸν μεταθέντι (...) Εἰ γὰρ ἐφ’ οἷς ἐνδείκνυται συγγνώμῃς ἀξίως πράσσειν, τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας ἐστὶ τὰ κεφάλαια, εἰκάζειν ἀφίησιν ὁποῖόν τινα αὐτὸν ἐν τοῖς κατωρθωμένοις ἡγεῖσθαι προσήκε. Ταῦτα μὲν οὖν ὥσανει χαρακτῆρα τῆς ὅλης αὐτῆς προαιρέσεως ἔχοντα, πολλῶν ἀποσιωπηθέντων, ἱκανῶς εἴρηται (...) Δύο γὰρ λεγομένων πραγμάτων, θεότητός τε καὶ κτίσεως, καὶ δεσποτείας καὶ δουλείας, καὶ ἀγαστικῆς δυνάμεως, καὶ τῆς ἁγιαζομένης, τῆς τε ἐκ φύσεως ἐχούσης τὴν ἀρετὴν καὶ τῆς ἐκ προαιρέσεως κατορθούσης, ἐν ποίᾳ μερίδι τὸ Πνεῦμα τάξομεν;”, Του ἰδίου, “Κεφάλαια τῶν ὁρῶν τῶν κατ’ἐπιτομήν”, PG 31 (31.10102): “ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΙΘ’. Αἱ μὲν πονηραὶ ὑπόνοια καὶ ἅπῃ προαιρέσεως ἐθελοκάκου γινόμεναι κατηγοροῦνται ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου· ἐπιτηρεῖν δὲ χρὴ τοῖς πᾶσιν ἐν ἀγάπῃ Χριστοῦ, καὶ ἐν ἐπιθυμίᾳ θεραπείας τοῦ ὑποπτευομένου τὸν ἐπιτεταγμένον τὸν πάντων ἐπιμέλειαν, ὅπως γένηται τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου· Ἵνα παραστήσωμεν πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ (...)”. Αὐτοῦ, (31.1226): “Τοιοῦτος ἦν ὁ Ἀπόστολος λέγων· Τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχήκαμεν, ἵνα μὴ πεποθηότες ὦμεν ἐφ’ ἑαυτοῖς, ἀλλ’ ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκροὺς· κατὰ μὲν τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἐτοιμασίαν τῆς νυχτὸς καθημέραν ἀποθνήσκων, τῇ δὲ τοῦ Θεοῦ εὐδοκίᾳ φυλασσόμενος (...) Βοηθεῖ δὲ τῇ τοιαύτῃ προαιρέσει καὶ ἡ περὶ τὰς ἐντολὰς τοῦ Κυρίου διάπυρος σπουδὴ καὶ ἀκόρεστος ἐπιθυμία, ὅφ’ ἥς ὁ κρατηθεὶς οὐδὲ σχολὴν ἄγει μετεωρισθῆναι περὶ τὰς τοῦ σώματος χρεῖας”. Αὐτοῦ, “Κεφάλαια τῶν ὁρῶν τῶν κατ’ἐπιτομήν”, PG 31: “ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΜΑ’ Περὶ αὐθεντίας καὶ ὑπακοῆς. ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐν αὐταῖς μέντοι καὶ συγκεχωρημέναις τέχναις οὐχ ἕκαστος ἦν ἔχει, ἡ βούλεται μαθεῖν, ἐπιτρέπεσθαι ὀφείλει, ἀλλ’ εἰς ἣν ἂν δοκιμασθῇ ἐπιτήδειος εἶναι (...) ἀστάτου γὰρ γνώμης, καὶ προαιρέσεως ἀβεβαίου, ἐξουθενεῖν τὰ παρόντα”. Του ἰδίου, “Ἀσκητικαὶ διατάξεις, πρὸς τοὺς ἐν κοινοβίῳ καὶ κατὰ μόνας ασκούντας”, PG 31 (31.1326): “Προσευχόμενος οὖν, μὴ εὐθέως ἐπὶ αἰτήσιν ἔρχου· εἰ δὲ μήγε, διαβάλλεις σου τὴν προαίρεσιν, ὡς ὑπὸ τῆς χρεῖας ἀναγκαζόμενος προσεύχῃ τῷ Θεῷ. Ἀρχόμενος τοίνυν προσευχῆς, κατάλιπε σεαυτὸν, γυναῖκα, τέκνα· ἔασον τὴν γῆν, ὑπέρβηθι οὐρανὸν, κατάλιπε πᾶσαν τὴν κτίσιν ὁρατὴν τε καὶ ἀόρατον, (...)”. Αὐτοῦ (31.1340): “Διττὴν γὰρ εἶναι τῆς ψυχῆς ἔγωγε οἶμαι τὴν δύναμιν, μῖς καὶ τῆς αὐτῆς ὑπαρχούσης· τὴν μὲν τινα τοῦ σώματος ζωτικὴν, τὴν δὲ ἑτέραν τῶν ὄντων θεωρητικὴν, ἣν δὴ καὶ λογιστικὴν ὀνομάζομεν. Ἀλλὰ τὴν μὲν ζωτικὴν δύναμιν, ἐπεὶ συγκράταται τῷ σώματι ἢ ψυχῇ, φυσικῶς διὰ τὴν σύγκρασιν, καὶ οὐκ ἐκ προαιρέσεως χορηγεῖ (...) ἡ δὲ θεωρητικὴ δύναμις ἐν προαιρέσει ἔχει τὴν κίνησιν”. “Ἀσκητικαὶ διατάξεις, πρὸς τοὺς ἐν κοινοβίῳ καὶ κατὰ μόνας ασκούντας”, PG 31 (31.1369): “καὶ τὸ μὲν σῶμα κόπτεται, τὸ δὲ βραχὺ χωρίον οὐδαμῶς ὑπερβαίνει· οὕτω κάκεινοι, διαπαντός περὶ τὰ πάθη τοῦ σώματος ἱλυσπώμενοι, οὐδὲν ἐπὶ τὸ πνευματικὸν ὕψος προκόπτουσι (...) καὶ τῆς πονηρᾶς δουλείας οὐκ ἀφίεμενοι διὰ τὴν τῆς προαιρέσεως μοχθηρίαν”. Αὐτοῦ (31.1378): “Ψυχῆς μὲν γὰρ τὸ προελέσθαι τῶν καλῶν ὅσα καὶ τῇ συνεργίᾳ τοῦ σώματος τελειοῦνται· σώματος δὲ τὸ ἐνεργεῖν ἅπερ ἡ ψυχὴ προεῖλετο. Αὐτοῦτοντος δὲ τούτου πρὸς τὴν ἐνέργειαν, ἡμιτελὲς τὸ κατόρθωμα ἐν προαιρέσει κρυπτόμενον, καθάπερ τὴν βλάβη τῶν τοῖς τῆς γῆς κόλποις ἐμμαραινόμενον, καὶ οὐ προβαῖνον εἰς χρῆσιν τούτων”. Του ἰδίου, “Ερμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, προοίμιον”, PG 30: “(2.90) Καθόλου μέντοι καὶ τὰ τῶν ζώων ἦθη καὶ τὰ τῶν φυτῶν εἶδη εἰς τὸ ποικίλον τῆς προαιρέσεως τῶν ἀνθρώπων λαμβάνεται (...) (2.92) Καὶ ἐπὶ πᾶν ὅρος καὶ ἐπὶ πάντα βουνὸν καὶ ἐπὶ πάντα πύργον ὑψηλόν. Ὡςπερ τὰ ὄρη πρὸς τοὺς βουνοὺς τὴν κατὰ μέγεθος ἔχει διαφορὰν, τῷ δὲ λοιπῷ τὰ αὐτὰ ἀλλήλοις ἐστίν, οὕτω καὶ αἱ ἐναντία δυνάμεις τῇ μὲν προαιρέσει ἀλλήλαις εὐόκασι, τῷ δὲ μεγέθει τῶν ἀδικημάτων, διενηνόχασιν (...) (3.104) 3. ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ γ’: Πολλὰ δὲ ἐστὶ φρόνησις ἐν ἀνθρώποις. (...) Ἐὰν γὰρ τις ἦ, κατὰ τὸν σοφὸν Δανιὴλ, νέος μὲν τὸ σῶμα, πολὺς δὲ τὴν φρόνησιν, δικαιότερος προτιμᾶσθαι τῶν τὰς σωματικὰς πολιὰς ἐν ἀκολάστῳ τῇ προαιρέσει προφερόντων (...) (5.167) 5. ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ε’: Καὶ ὁ τοίνυν ἀγαλλιώμενος ἐν αὐτῇ, εἰς ἄδου καταβήσεται. Καὶ ταπεινωθήσεται ἄνθρωπος (φησὶ) καὶ ἀτιμασθήσεται ἀνὴρ. Οὐ τόφω παθεῖν ἐστὶ τὴν ταπεινώσιν, ὅσον ἐν προαιρέσει. Ὑψοῦται μὲν γὰρ ὁ δίκαιος τῷ οὐρανίῳ φρονήματι, ταπεινοῦται δὲ ὁ ἀσεβὴς διὰ τὴν πρὸς τὰ κάτω συμπάθειαν (...) (14.281) 14. ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ιδ’: Δύναται οὖν ἕκαστος ἐκ τῆς αὐτοῦ προαιρέσεως ἢ σπέρμα ἅγιον εἶναι, ἢ τὸ ἐναντίον. Ἄκουε γὰρ Παύλου, λέγοντος· Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα. Ὅσοι ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι”. Του ἰδίου, “Λόγος περὶ τῶν συνεσάκτων”, PG 30 (30.824): “Μηδεὶς καταφρονεῖτω. Κἂν γὰρ τις θηριώδης τυγχάνῃ, ὑπὸ πυρὸς δαμασθήσεται· κἂν γὰρ τις δρακοντώδης τὴν προαίρεσιν, τάρταρος ἡτοίμασται”. Του ἰδίου, “Ὁμιλία περὶ παρθενίας”: “(6.76) Αὕτη γὰρ ἡ ἀπὸ ἀληθινῆς διανοίας ἄδολος προαίρεσις προσδεκτέα τῷ φιλανθρώπῳ θεῷ ἢ θυσῶν αἷμα (...) (8.109) Μικρὸν γὰρ καὶ μέγαν ἡ αὕτη χάρις προσκαλεῖται, ἀλλὰ τὰς προαιρέσεις δοκιμάζει, καὶ οὕτως ἀποδέχεται τοὺς σῶφρονι λογισμῷ καθοπλισμένους τὴν ἀρετὴν”.

²⁷⁰ “Κεφάλαια τῶν ὁρῶν τῶν κατ’ἐπιτομήν”, PG 31 (31.1058): “Χρὴ γὰρ, ζῆλον μὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης, ἀτιμαζόμενον ἐν τῇ τῆς ἐντολῆς παραβάσει ἐπιδεικνύμενον, εὐσπλαγχνίαν δὲ φιλαδελφίας ὑπὲρ τῆς τοῦ ἀδελφοῦ

ακούσιο²⁷⁴ και εκούσιο και έχουμε την αίσθηση ότι πρόκειται για σχεδόν ισοδύναμους νοηματικά όρους ως προς την ένταση της ελευθερίας που αποδίδουν στο υποκείμενο-φορέα τούτης της θεόθεν ελευθερίας.

3.4.6 Άγιος Γρηγόριος Νύσσης (335 μ.Χ. - 395 μ.Χ.)

Επρόκειτο για τον αδελφό του Μεγάλου Βασιλείου, τρίτος υιός της οικογένειας που διακρίνονταν για την πλούσια ελληνομάθειά του που είναι έκδηλη στα έργα του, τα οποία διαχωρίζονται σε ερμηνευτικά, δογματικά, λόγους και επιστολές και χαρακτηρίζονται από βαθυστόχαστη και εμβριθή ανάλυση. Το έργο του δε “Περί κατασκευής ανθρώπου” άσκησε καθοριστική επίδραση τόσο στο Βυζάντιο όσο και στη Δύση (Τατάκης, 1989). Οι κυριότερες πηγές της σκέψης του ήταν οι Γραφές, οι Έλληνες φιλόσοφοι, όπως ο Πλάτωνας και οι Στωικοί, οι ελληνίζοντες φιλόσοφοι σαν τον Φίλωνα τον Αλεξανδρεύ και τον Πλωτίνο και οι συγκαίρινοί του καππαδόκες

σωτηρίας έχοντα κινδυνεύοντες ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ (...) καὶ τῇ σφοδρότητι τῆς ἐκδικήσεως δεικνύειν τὸ διάπυρον τῆς διαθέσεως”. Αυτόθι (31.1276): “Τῶν ἐν Κυρίῳ κατορθωμάτων τὰ μὲν προθέσει καὶ κρίσει ψυχῆς ἐκτελεῖται, τὰ δὲ διὰ σώματος ἐνεργεῖται ἢ ἐν σπουδῇ ἢ ἐν ὑπομονῇ. Ὅσα μὲν οὖν ἐν προθέσει τῆς ψυχῆς καὶ κρίσει κεῖται, ταῦτα ἐγκόψαι οὐδενὶ τρόπῳ δυνατόν ἐστι τῷ Σατανᾷ· ἐν δὲ τοῖς διὰ σώματικῆς ἐνεργείας κατορθουμένοις πολλάκις τι καὶ συγχωρεῖ ὁ Θεὸς γενέσθαι ἐμπόδιον, εἰς δοκιμὴν καὶ ἔλεγχον τοῦ ἐμποδιζομένου, ἵνα ἢ μετατιθέμενος τῆς ἀγαθῆς προθέσεως ἐλεγχθῇ, (...)”. Αυτόθι (31.1244): “ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΣΛ’. Τί ἐστι λατρεία, καὶ τίς ἐστὶν ἡ λογικὴ λατρεία. ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ (...) Ὁ μὲν γάρ, ὡς ἂν ἄγεται, ἀπαγόμενος, ἄλογον λατρεύει λατρείαν, ἅτε μὴ ὑπὸ λόγου καθηγουμένου, ἰδίᾳ ὁρμῇ καὶ προθέσει κινούμενος (...)”. Του ιδίου, “Ερμηνεία εἰς τον προφήτην Ησαΐαν, προοίμιον”, PG 30: “2. ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ β’ 2.71 (...) Πῶς οὖν ἀναβαίνωμεν εἰς τὸ ὄρος, τὴν ὁδὸν ἀγνοοῦντες; Ἡ τὸ Δεῦτε καὶ ἀναβῶμεν, τὴν πρόθεσιν καὶ τὴν σπουδὴν τῶν ἐπειγομένων ἐμφαίνειν” οὐπὼ μέντοι παρίστησι τῶν ἐπιθυμητῶν τὴν ἐπίτευξιν”.

²⁷¹ Ενδεικτικά: “Ομιλία Θ’ εἰς τὴν Εξαήμερον”, PG 29b: “ΟΜΙΛΙΑ β’. Περὶ τοῦ ἀόρατος ἦν ἡ γῆ καὶ ἀκατασκεύαστος: Ὅτι τὸ κακόν ἐστὶν οὐχὶ οὐσία ζῶσα καὶ ἔμψυχος, ἀλλὰ διάθεσις ἐν ψυχῇ ἐναντίως ἔχουσα πρὸς ἀρετὴν, διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ καλοῦ ἀπόπτωσιν τοῖς ῥαθύμοις ἐγγινομένη”. Του ιδίου, “Κεφάλαια τῶν κατὰ πλάτους ὁρῶν”, PG 31 (31.956): “ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΙΑ’. Περὶ δούλων. ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ. (...) Ἐὰν ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τὰ παραπτώματα ὑμῶν, ἀλλὰ καὶ χρηστοτέραν ἔχει πρὸς αὐτὸν τὴν διάθεσιν, τῷ γράψαι”. Του ιδίου, “Ἀσκητικαὶ διατάξεις, πρὸς τοὺς ἐν κοινοβίῳ καὶ κατὰ μόνας ἀσκούοντας”, PG 31 (31.1352): “Εἰ μὲν γὰρ ἦν, ἐνδεία διηνεκεῖ προσανέχοντας, τὰς καθηκούσας ἐκτελεῖν ἐργασίας τῷ σώματι, τοῦτο ἂν ἦν ἄριστον· ἐπεὶ δὲ λίαν ὀλίγων σωμάτων ἐστὶ τῇ τοιαύτῃ διαιτησίᾳ μὴ καταπίπτειν, δεῖ καὶ νηστεύειν ἔμμετρα, καὶ τὴν ἀναγκαιότητα ἐπικουρίαν εἰσφέρειν τῷ σώματι, μὴ τῆς ἡδονῆς ἡγουμένης περὶ τὰ βρώματα, ἀλλὰ τοῦ λογισμοῦ τὴν χρεῖαν μετὰ ἀκριβείας ὀρίζοντος (...) Ταύτης γὰρ τῆς διαθέσεως ἐν ψυχῇ γενομένης, οὐδὲν ὁ μετέχων τῆς τροφῆς τοῦ μὴ μετέχοντος δευτέρως εἰς φιλοσοφίαν φανέται”. Του ιδίου, “Ἀσκητικαὶ διατάξεις, πρὸς τοὺς ἐν κοινοβίῳ καὶ κατὰ μόνας ἀσκούοντας”, PG 31 (31.1365 καὶ 31.1377): “ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ’. Ὅτι οὐ χρὴ συχνὰς καὶ ἀβασανίστους ποιεῖσθαι τὰς προόδους: Ὁ τοίνυν διαπαντός ἐν ἀποδημίᾳ καὶ μεταβάσει ὢν, καὶ αἰεὶ τὸ τῆς ψυχῆς σύννουν καὶ πεπυκνωμένον ῥιπίζων καὶ διασχῶν, καὶ πρὸς τὰς ἡδονὰς τοῦ σώματος βλέπειν κατὰ μικρὸν ἐθιζόμενος, πῶς δυνήσεται κατ’ ἰδεῖν ἑαυτὸν, ἢ γνῶναι τὰ μὴ καλῶς ἔχοντα, ἢ πρὸς τὸ δέον αὐτὰ μεθαρμόσασθαι, τὴν ψυχὴν ἔτι διερεθίζων πρὸς ἐμπαθεῖς διαθέσεις (...) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ις’. Περὶ ταπεινοφροσύνης: Ἐπὶ πᾶσι μέντοι τοῖς παρ’ ἡμῶν κατορθουμένοις ἢ ψυχῇ τῆς κατορθώσεως τὰς αἰτίας ἐπὶ τὸν Δεσπότην ἀναφερέτω, μηδὲν ὅλως κατορθοῦν ἐξ οἰκείας λογιζομένη δυνάμεως. Ἡ γὰρ τοιαύτη διάθεσις τὴν ταπεινοφροσύνην ἡμῖν ἐμποιεῖν πέφυκε”. Αυτόθι (31.1392): “Καὶ συνήδεσθαι μὲν ποιεῖ ταῖς εὐπορίαις αὐτῶν, συναθυμῶν τε ταῖς ἀστοχίαις, συνεχθραίνειν δὲ τοῖς ἐχθροῖς (καὶ τοῦτο, κελευόμενους μηδένα ἔχειν ἐχθρόν), καὶ συγχαίρειν τοῖς φίλοις οὐκ ἀξίοις οὐσι πολλάκις τῆς πνευματικῆς οἰκειώσεως, χαίρειν δὲ καὶ ἐπὶ τοῖς ἀδίκους αὐτῶν καὶ παραλόγοις κέρδεσι, καὶ πάσας τὰς πονηρὰς τῶν βιωτικῶν ὑποθέσεων διαθέσεις, ἃς ἀποδυσάμενοι, τὰς πνευματικὰς ἐννοίας εἰσφικισάμεθα, πάλιν ἐπεισάγει τοῖς λογισμοῖς, καὶ τὸ ὕλικόν καὶ κοσμικὸν φρόνημα τῇ ψυχῇ πάλιν ἐνεργασάμενος”.

²⁷² Ενδεικτικά, βλ. υποσ. 257 της παρούσης.

²⁷³ Ενδεικτικά: “Κατὰ Εὐνομίου. Λόγοι Ε’”, PG 29 (29.654): “Ἡ μὲν γὰρ κτίσις πέφυκεν ἄθλον προκοπῆς καὶ τῆς πρὸς Θεὸν εὐαρεστήσεως τὸν ἁγιασμόν ἔχουσα, φύσει δὲ χρωμένη αὐτεξουσίῳ, καὶ μεταρρέπει ἐφ’ ἐκάτερα δυναμένη, πρὸς ἐκλογὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ χείρονος· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πηγὴ ἁγιασμοῦ”· αὐτοθι (29.693): “Εἰ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ὑπεξουσίου βέλτιον, ὁ δὲ ἄνθρωπος αὐτεξούσιος, ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὑπεξούσιος, ὁ ἄνθρωπος τοῦ Υἱοῦ βελτίων· ὅπερ ἄτοπον. Καὶ εἰ ὁ ὑπεξούσιος δὲ αὐτεξουσίου ποιεῖν οὐ δύναται (ὁ γὰρ αὐτὸς οὐκ ἔχει, ἄλλοις ἐκ προαιρέσεως δίδόναι οὐ δύναται), ὁ Σωτὴρ, αὐτεξουσίου ποιήσας ἡμᾶς, οὐκ ἂν ὑπεξούσιος εἴη τίτι”.

²⁷⁴ Μέγας Βασίλειος, “Ομιλία ΚΒ’ Πρὸς τοὺς νέους. Ὅπως ἀν ἐξ Ἑλληνικῶν ωφέλοιντο λόγων” (PG 31): “8. Ὡς τῷ μὲν ἀκούσιως τοῦ προσήκοντος ἁμαρτάνοντι κἂν συγγνώμη τις ἴσως παρὰ τοῦ Θεοῦ γένοιτο· τῷ δὲ ἐξεπίτηδες τὰ χεῖρω προελομένῳ οὐδεμία παραίτησις τὸ μὴ οὐχὶ πολλαπλασίῳ τὴν κόλασιν ὑποσχεῖν”.

(Φλορόφσκυ, 2003). Στα έργα του Γρηγορίου Νύσσης εντοπίζουμε πλήθος αναφορών στην έννοια της προαίρεσης, με τη σημασία της ενδιάθετης κατάστασης προ εκλογής ανάμεσα σε δυο αντικρουόμενες κατευθύνσεις, εάν, δηλαδή, ο άνθρωπος κείται ευνοϊκώς ή μη προς την τέλεση της αγαθής πράξης. Οπωσδήποτε δεν καθίσταται δυνατή στο πλαίσιο της παρούσας η εις βάθος διερεύνηση του όρου στη θεολογία του Γρηγορίου Νύσσης, πλην όμως, θα υπογραμμισθούν ορισμένα σημεία που καταδεικνύουν τη στάση του απέναντι στην προρρηθείσα έννοια.

Ο άνθρωπος δημιουργήθηκε από τον Θεό κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση και τον ευλόγησε παραχωρώντας του την αρετή της ελευθερίας και της αυτεξουσιότητας²⁷⁵ ώστε να έρθει με την προσωπική του βούληση ο άνθρωπος κοντά Του και να κατακτήσει με τη βοήθεια της θείας Χάριτος το ύπατο στάδιο της πνευματικής ολοκλήρωσης, τη θέωση. Να καταστεί, συνεπώς, Θεός κατά χάρη, καίτοι διακρίνεται, μεταξύ άλλων, για την τρεπτότητα της φύσης του, προερχόμενης από το ίδιο το κτιστό της ύπαρξής του. Προκειμένου να δυνηθεί να προσπελάσει τον δρόμο ετούτο, απαιτείται να στρέψει πρωτίστως την ψυχή του προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση και να πλησιάσει το καλό. Ωστόσο, η αλλαγή της στάσης του προϋποθέτει τη μεταστροφή της προαίρεσής του²⁷⁶ για την καθαίρεση των παθών του και την προσέγγιση του θείου²⁷⁷. Τότε μόνο θα καταστεί αποδέκτης της θείας Χάριτος, όταν η ψυχή του δρασκελίσει τη θύρα της αλήθειας και εξέλθει από την πλάνη.

Η αρετή είναι αδέσποτος^{278,279} και μόνον όταν πραγματοποιείται εκουσίως εκλαμβάνεται ως τέτοια²⁸⁰. Οτιδήποτε άλλο που δεν συμβαίνει εμπρόθετα και ενσυνείδητα (πχ. ως προϊόν καταναγκασμού, φόβου κ.τ.λ.), δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως αρετή. Η αυτεξουσιότητα του ανθρώπου²⁸¹, δώρημα του Θεού προς

²⁷⁵ “Λόγος κατηχητικός ὁ Μέγας” (21.1-4): “Μεμνήμεθα πάντως τῶν κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἐν τοῖς πρώτοις τοῦ λόγου εἰρημένων, ὅτι μίμημα τῆς θείας φύσεως κατεσκευάσθη ὁ ἄνθρωπος, τοῖς τε λοιποῖς τῶν ἀγαθῶν, καὶ τῷ αὐτεξουσίῳ τῆς προαιρέσεως, τὴν πρὸς τὸ θεῖον διασφῶν ὁμοίωσιν.”

²⁷⁶ “Εξήγησις τοῦ Ἀσματος τῶν Ἀσμάτων” (6.103.11-12 καὶ 6.104.2-3): “οὕτω τοῖνυν ἐχούσης ἡμῶν τῆς προαιρέσεως, ὡς κατ’ ἐξουσίαν ἔχειν ὅπερ ἂν ἐθέλῃ τούτῳ συσχηματίζεσθαι”, “τὸ ἀνθρώπινον κατὰ τὰς τῶν προαιρέσεων ἐμφάσεις μεταμορφούμενον”.

²⁷⁷ Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης υιοθετεῖ τὴν παρομοίωση τοῦ κατόπτρου, κατὰ τὴν ἀντίστοιχη πλατωνικὴς καταβολῆς, με τὸν ἥλιο καὶ τὸ κάτοπτρο, ὡς ἀκολουθῶς (“Εξήγησις τοῦ Ἀσματος τῶν Ἀσμάτων” (41.6-7) καὶ “Λόγος εἰς τοὺς κοιμηθέντας” (9.41.11-14): “οὐκοῦν καὶ τὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως κάτοπτρον οὐ πρότερον ἐγένετο καλόν, ἀλλ’ ὅτε τῷ καλῷ ἐπλησίασε καὶ τῇ εἰκόνι τοῦ θεοῦ κάλλους ἐνεμορφώθη”, “ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς ἐν τῷ κατόπτρῳ μορφῆς ἡ εἰκὼν πρὸς τὸ ἀρχέτυπον σχηματίζεται, ἐπὶ δὲ τοῦ τῆς ψυχῆς χαρακτήρος τὸ ἐμπαλιν νενοήκαμεν· κατὰ γὰρ τὸ θεῖον κάλλος τὸ τῆς ψυχῆς εἶδος ἀπεικονίζεται. Οὐκοῦν ὅταν πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἐαυτῆς βλέπῃ ἡ ψυχή, τότε δι’ ἀκριβείας ἐαυτὴν καθορᾷ”, “Περὶ παρθενίας. Επιστολὴ προτρεπτικὴ εἰς τὸν κατ’ ἀρετὴν βίον” (11.1.16-19): “ὁ δὲ κεκαθαρμένος τὸν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμὸν καὶ δυνατὸς τὰ τοιαῦτα βλέπειν, χαίρειν ἑάσας τὴν ὕλην τὴν ὑποβεβλημένην τῇ τοῦ καλοῦ ἰδέᾳ, οἷον ὑποβάθρα τινὶ τῷ ὀρωμένῳ χρήσεται, πρὸς τὴν τοῦ νοητοῦ θεωρίαν κάλλους”, ὅπως ἐπίσης καὶ “Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς Λόγος ζ’” (44.1272.6-15) (βλ. παρακάτω ὑποσημ. 219).

²⁷⁸ Ὅπως καὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα (Πολ 616b-619a).

²⁷⁹ “Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως ὁ λόγος, ὁ λεγόμενος, τὰ Μακρίνια” (46.104): “Ἡ δ’ ἐλευθερία ἐστὶν ἡ πρὸς τὸ ἀδέσποτον τε καὶ αὐτοκρατὲς ἐξομοίωσις, ἡ κατ’ ἀρχὰς μὲν ἡμῖν παρὰ Θεοῦ δεδωρημένη, (...) ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον. Οὐκοῦν ἐν ταύτῃ γενήσεται πᾶν τὸ ἐλεύθερον, ἀδέσποτον γὰρ τὸ ἐλεύθερον. Ἀλλὰ μὴν ἡ θεία φύσις ἡ πηγὴ πάσης ἐστὶ τῆς ἀρετῆς.”

²⁸⁰ “Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου” (184.18-19): “Ἀδέσποτον γὰρ τι χρῆμα ἡ ἀρετὴ καὶ ἐκούσιον, τὸ δὲ κατηναγκασμένον καὶ βεβιασμένον ἀρετὴ εἶναι οὐ δύναται”.

²⁸¹ “Λόγος κατηχητικός ὁ Μέγας” (30.22-25): “Ὁ γὰρ τοῦ παντὸς τὴν ἐξουσίαν ἔχων δι’ ὑπερβολὴν τῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον τιμῆς, ἀφῆκε τι καὶ ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ἐξουσίαν εἶναι, οὗ μόνος ἕκαστος ἐστὶ κύριος. Τοῦτο δὲ ἐστὶν ἡ προαίρεσις, ἀδούλωτον τι χρῆμα καὶ αὐτεξούσιον ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς διανοίας κείμενον”. Ὁ Θεός “τίμησε” τὸν ἄνθρωπο παραχωρώντας του τὴν ἐξουσίαν νὰ ορίζει ὁ ἴδιος τὸν εαυτό του.

το δημιούργημά Του, αποτελεί ίδιον της ομοιότητάς του προς το θείο στοιχείο²⁸² και διανοίγει τους ορίζοντες για την ομοίωση²⁸³⁻²⁸⁴ και μετουσία του ανθρώπου με τον Θεό^{285,286}. Διαθέτοντας τα πολύτιμα δώρα του αδέσποτου και αυτεξούσιου, ο άνθρωπος είναι ελεύθερος από κάθε είδους καταναγκασμό, καθώς “αυτεξούσιον προς το δοκούν έχει την γνώμην”, δεδομένου ότι “Καὶ ἔσμεν ἑαυτῶν τρόπον τινὰ πατέρες, ἑαυτοὺς οἴους ἂν ἐθέλωμεν τίκτοντες καὶ ἀπὸ τῆς ἰδίας προαιρέσεως εἰς ὅπερ ἂν ἐθέλωμεν εἶδος, ἢ ἄρρεν ἢ θῆλυ, τῷ τῆς ἀρετῆς ἢ κακίας λόγῳ διαπλασσόμενοι”²⁸⁷, ἤτοι εμεῖς οἱ ἴδιοι εἴμαστε οἱ “πατέρες” του εαυτοῦ μας. Εδώ, ὁμως, ενεδρεῦει ὁ κίνδυνος τῆς κατάχρησης τοῦ αυτεξουσίου καὶ ἡ παρεκτροπὴ τοῦ ατόμου ἀπὸ τὴν ὀρθὴ πορεία τῆς ἀρετῆς. Ὁ ἄνθρωπος, ὄντας ἀμάγαλμα σαρκώδους καὶ πνευματικῆς φύσης, εἶναι ευεπίφορος σε ἐπιλογές καὶ πάθη παρὰ τὸ εἰκός²⁸⁸. Τὸ αυτεξούσιο δὲν εὐρίσκεται μέσα στὴν οὐσία τοῦ²⁸⁹. Ἡ ὀρθὴ τοῦ χρήσης δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλως ἐννοούμενη γιατί, ἀφενὸς ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κεῖται στὸ μεθόριο τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ²⁹⁰ καὶ αφετέρου τὸ πραγματικὰ ἀγαθὸ δὲν καθίσταται πάντοτε πρόδηλο σε ὅλους²⁹¹ οὔτε καὶ ἀπηχεί σε κάθε περίσταση ἡ περίφημη φράση τοῦ Πλάτωνα “αἰτία ἐλομένου, θεὸς ἀνάτιος”. Ἡ ἀνθρώπινη προαίρεση δὲν ευθυδρομεῖ καὶ δὲν ρέπει

²⁸² “Περὶ παρθενίας. Επιστολὴ προτρεπτικὴ εἰς τὸν κατ’ ἀρετὴν βίον” (12.2.8-13): “Ἐπεισῆχθη δὲ οὕτως· εἰκὼν ἦν καὶ ὁμοίωμα, καθὼς εἴρηται, τῆς πάντων τῶν ὄντων βασιλευούσης δυνάμεως καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ αυτεξουσίῳ τῆς προαιρέσεως πρὸς τὸν ἐξουσιάζοντα πάντων εἶχε τὴν ὁμοιότητα, οὐδεμιᾶ τινι τῶν ἔξωθεν ἀνάγκῃ δεδολωμένος, ἀλλὰ τῇ γνώμῃ τῇ ἰδίᾳ πρὸς τὸ δοκοῦν διοικούμενος καὶ τὸ ἀρέσκον αὐτῷ κατ’ ἐξουσίαν αἰρούμενος”.

²⁸³ “Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς Λόγος ς’” (44.1272.6-15 καὶ 44.1272.22-25): “Εἰ οὖν ἀποκλύσειας πάλιν δι’ ἐπιμελείας βίου τὸν ἐπιπλασθέντα τῇ καρδίᾳ σου ῥύπον, ἀναλάβημι σοὶ τὸ θεοειδὲς κάλλος. Ὡς περ ἐπὶ τοῦ σιδήρου γίνεσθαι πέφυκεν, ὅταν δι’ ἀκόνης τοῦ ἰοῦ γυμνωθῇ, ὁ πρὸ ὀλίγου μέλας, αὐγὰς τινὰς ἐφ’ ἑαυτοῦ πρὸς τὸν ἥλιον στίβων καὶ λαμπρόδονα ἐκδίδωσιν· οὕτως καὶ ὁ ἐνδὸν ἄνθρωπος, ὃν καρδίαν ὀνομάζει ὁ Κύριος, ἐπειδὴν ἀποξυσθῇ τὸν ἰώδη ῥύπον τὸν διὰ τοῦ πονηροῦ εὐρώτος ἐπανθήσαντα τῇ μορφῇ, πάλιν ἀναλήψεται τὴν πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ὁμοιότητα, καὶ ἀγαθὸς ἔσται (...) Οὐκοῦν ὁ ἑαυτὸν βλέπων, ἐν ἑαυτῷ τὸ ποθοῦμενον βλέπει· καὶ οὕτω γίνεταί μακάριος ὁ καθαρὸς τῇ καρδίᾳ, ὅτι πρὸς τὴν ἰδίαν καθαρότητα βλέπων, ἐν τῇ εἰκόνι καθορᾷ τὸ ἀρχέτυπον. (...) Ὅταν οὖν ἀμειγρῆς πάσης κακίας, καὶ πάθους ἐλεύθερος, καὶ παντὸς κεχωρισμένος μολύσματος, ὁ ἐν σοὶ λογισμὸς ἦ, μακάριος εἰ τῆς ὀξυωπίας, ὅτι τὸ τοῖς μὴ καθαρθεῖσιν ἀθέατον, ἐκκαθαρθεὶς κατενόησας, καὶ τῆς ὑλικῆς ἀγλῦος τῶν τῆς ψυχῆς ὁμμάτων ἀφαιρεθείσης, ἐν καθαρᾷ τῇ τῆς καρδίας αἰθρίᾳ τηλαυγῶς βλέπεις τὸ μακάριον θέαμα.”.

²⁸⁴ “Θεαίτητος” Πλάτωνα (176.a.5-177.a.8): “(...) φυγὴ δὲ ὁμοίωσις θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι (...)”.

²⁸⁵ “Λόγος κατηχητικὸς ὁ Μέγας” (5.66-70): “ὁ γὰρ ἐπὶ μετουσίᾳ τῶν ἰδίων ἀγαθῶν ποιήσας τὸν ἄνθρωπον καὶ πάντων αὐτῷ τῶν καλῶν τὰς ἀφορμὰς ἐγκατασκευάσας τῇ φύσει, ὥς ἂν δι’ ἐκάστου καταλλήλως πρὸς τὸ ὅμοιον ἢ ὀρεξίς φέροιτο, οὐκ ἂν τοῦ καλλίστου τε καὶ τιμιωτάτου τῶν ἀγαθῶν ἀπεστέρησε, λέγω δὴ τῆς κατὰ τὸ ἀδέσποτον καὶ αυτεξούσιον χάριτος.”

²⁸⁶ “Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ’ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν”, GNO (PG 44, 273A): “Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ’ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ’ ὁμοίωσιν. Τὸ μὲν, τῇ κτίσει ἔχομεν· τὸ δὲ, ἐκ προαιρέσεως κατορθοῦμεν. Ἐν τῇ πρώτῃ κατασκευῇ συνυπάρχει ἡμῖν τὸ κατ’ εἰκόνα γεγενῆσθαι Θεοῦ· ἐκ προαιρέσεως ἡμῖν κατορθοῦται τὸ καθ’ ὁμοίωσιν εἶναι Θεοῦ”.

²⁸⁷ “Περὶ τοῦ βίου Μωυσέως τοῦ νομοθέτου ἢ περὶ τῆς κατ’ ἀρετὴν τελειότητος” (2.3.4-7).

²⁸⁸ Τὸ αυτεξούσιο “ἀγαθὸν τῇ φύσει καὶ ἀδούλωτον” (Τατάκης, 1989, σελ. 258).

²⁸⁹ “Περὶ παρθενίας. Επιστολὴ προτρεπτικὴ εἰς τὸν κατ’ ἀρετὴν βίον” (12.2.4-8): “τοῦτο οὖν τὸ ζῶον, ὁ ἄνθρωπος, οὐ κατὰ φύσιν οὐδὲ συνουσιωμένον ἔσχεν ἐν ἑαυτῷ παρὰ τὴν πρώτην γένεσιν τὸ παθητικόν τε καὶ ἐπικτηνόν -οὐδὲ γὰρ ἦν δυνατόν τὸν τῆς εἰκόνης διασωθῆναι λόγον, εἰ ὑπεναντίως εἶχε τὸ ἀπεικονισμένον κάλλος πρὸς τὸ ἀρχέτυπον-, ἀλλ’ ὕστερον ἐπεισῆχθη τὸ πάθος αὐτῷ μετὰ τὴν πρώτην κατασκευήν”.

²⁹⁰ “Περὶ ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως ὁ λόγος, ὁ λεγόμενος, τα Μακρίνια” (46.57.17-21): “Ὅσα δὲ τῆς ψυχῆς ἐν μεθ’ ὁρίῳ κεῖται πρὸς ἐκάτερον τῶν ἐναντίων ἐπὶ ῥέπω κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν ἔχοντα· ὧν ἡ ποία χρῆσις, ἢ πρὸς τὸ καλὸν ἢ πρὸς τὸ ἐναντίον ἄγει τὴν ἔκβασιν, οἷον τὸν θυμὸν, ἢ τὸν φόβον, ἢ εἴ τι τὸ τοιοῦτον τῶν ἐν τῇ ψυχῇ κινήματων ἐστίν, ὧν ἄνευ οὐκ ἐστὶν ἀνθρωπίνην θεωρηθῆναι φύσιν”, ὅ,τι βρίσκεται στὸ μεθόριο τῆς ψυχῆς εἶναι ευεπίφορο εἴτε πρὸς τὸ καλὸ εἴτε πρὸς τὸ κακὸ, ὁ αποφασιστικὸς παράγων γιὰ τὴν τελικὴ ἐκβάση εἴτε πρὸς τὸ ἕνα εἴτε πρὸς τὸ ἄλλο ἐναπόκειται στὴν χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπιλέξει.

²⁹¹ “Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς Λόγος Ε’” (44.1249.23-25): “Ἐν τούτῳ γὰρ μάλιστα τῷ μέρει πλημμελεῖται ἡμῶν ἡ ζωὴ, ἐν τῷ μὴ δύνασθαι ἀκριβῶς συνιέναι τί τὸ φύσει καλόν, καὶ τί τὸ δι’ ἀπάτης τοιοῦτον ὑπονοούμενον.”

πάντα προς το καλό συνεπεία του ελεύθερου χαρακτήρα της²⁹² και της καλής της χρήσης²⁹³. Προκειμένου να καταστεί αντιληπτή η βαρύτητα του αυτεξουσίου με το οποίο έχει “προικοδοτηθεί” ο άνθρωπος, αρκεί να αναφέρουμε ότι ο Γρηγόριος Νύσσης το αποκαλεί “ισόθεο”²⁹⁴. Αφήνεται λοιπόν το άτομο να καθορίσει ίδια θελήσει τον δρόμο του ακολουθώντας τη φύση του αυτεξουσίου του²⁹⁵, γευόμενος το κακό και, αν επιθυμήσει (και πάλι, δηλαδή, ως απότοκο της προσωπικής του βούλησης), να παλινδρομήσει προς την πρώτη μακαριότητα²⁹⁶. Το τέλος της διαδρομής του είναι η προς το αρχαίον κάλλος αποκατάσταση²⁹⁷ και η ομοίωσή του με το θείο, η θέωσή του²⁹⁸, υπό την αίρεση βεβαίως ότι η προαίρεσή του έχει μεταστραφεί επί το αγαθό και ότι όλες του οι δυνάμεις είναι ολοκληρωτικά προσανατολισμένες στην κατεύθυνση της αρετής. Αυτό, σύμφωνα με τον Γρηγόριο Νύσσης, είναι το έργο της σωφροσύνης^{299,300}. Απαιτείται, συνεπώς, η αποκάθαρση, η (ψυχική και διανοητική³⁰¹) λαγαρότητα των προαιρέσεων του³⁰² μετερχόμενος τις

²⁹² “Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς Λόγος Η’” (44.1256.10-15): “καὶ ἡ πρὸς τὸ χεῖρον ῥοπή μὴ δεμῖα ἔξωθεν βιαζομένης ἀνάγκης ἐγγίνεται, ἀλλ’ ὁμοῦ τὸ ἐλέσθαι τὸ κακόν, ὑφίσταται, τότε εἰς γένεσιν παραγενόμενον, ὅταν ἐλώμεθα· αὐτὸ δὲ ἐφ’ ἑαυτοῦ κατ’ ἰδίαν ὑπόστασιν ἔξω προαιρέσεως, οὐδαμοῦ τὸ κακόν εὐρίσκεται κείμενον. Ἐκ δὲ τούτων ἡ αὐτοκρατὴς τε καὶ αὐτεξούσιος δυνάμις, ἣν ἐνετεκμήνατο τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων ὁ τῆς φύσεως Κύριος, (...)”.

²⁹³ “Κατὰ εἰμαρμένης” (6.102.3-4): “δεκτικὴ τῶν κατὰ γνώμην ἡ ἀνθρωπίνῃ γέγονε φύσις καὶ πρὸς ὅπερ ἂν ἡ ῥοπή τῆς προαιρέσεως αὐτὴν ἄγῃ, κατ’ ἐκεῖνο καὶ ἀλλοιοῦται”.

²⁹⁴ “Πρὸς τοὺς πενθούντας ἐπὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ παρόντος βίου πρὸς τὸν αἰδιὸν μεθισταμένοις” (9.54.4-7): “εἰ γὰρ ἐκουσίως τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν κατὰ τὴν αὐτεξούσιον κίνησιν ἐπὶ τῶν οὐ δεόντων ὀρμήσασαν βιαίως τε καὶ κατὰ ἠναγκασμένως τῶν ἀρεσάντων ἀπέστησεν, ἀφαιρέσεις ἂν ἦν τοῦ προέχοντος ἀγαθοῦ τὸ γινόμενον καὶ τῆς ἰσοθέου τιμῆς ἀποστέρησις. (ισόθεον γὰρ ἐστὶ τὸ αὐτεξούσιον.)”

²⁹⁵ “Περὶ ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως ὁ λόγος, ὁ λεγόμενος, τα Μακρίνια” (46.120.16-21): “Ἄρα διὰ τούτου σαφῶς ἀποδείκνυται, τὸ μὴ πρεσβυτέραν εἶναι τῆς ζωῆς τὴν κακίαν, μὴτ’ ἐκεῖθεν τὰς πρώτας ἀρχὰς ἐσχηκέναι τὴν φύσιν, ἀλλὰ κατάρχειν ἡμῶν τῆς ζωῆς τὴν τὸ πᾶν οἰκονομοῦσαν τοῦ Θεοῦ σοφίαν. Ἐλθοῦσαν δὲ εἰς γένεσιν τὴν ψυχὴν κατὰ τὸν ἀρέσκοντα τρόπον τῷ κτίσαντι, τότε κατ’ ἐξουσίαν αὐτὴν αἰρεῖσθαι τὸ κατὰ γνώμην, ἐκ τῆς προαιρετικῆς δυνάμεως ὃ τί περ ἂν ἐθέλει τοῦτο καὶ γινομένην.”

²⁹⁶ “Πρὸς τοὺς πενθούντας ἐπὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ παρόντος βίου πρὸς τὸν αἰδιὸν μεθισταμένοις” (9.54.8-14): “ταύτην εὗρεν ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπίνοιαν τὸ ἔασι τὸν ἄνθρωπον ἐν οἷς ἐβουλήθη γενέσθαι, ἵνα γευσάμενος τῶν κακῶν ὧν ἐπεθύμησεν καὶ τῇ πείρᾳ μαθὼν οἶα ἀνθ’ οἷων ἡλλάξατο, παλινδρομήσῃ διὰ τῆς ἐπιθυμίας ἐκουσίως πρὸς τὴν πρώτην μακαριότητα ἅπαν τὸ ἐμπαθές τε καὶ ἄλογον ὥσπερ τι ἄχθος ἀποσκευάσας τῆς φύσεως ἥτοι κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν διὰ προσοχῆς τε καὶ φιλοσοφίας ἐκκαθαρθεῖς ἢ μετὰ τὴν ἐνθένδε μετὰστασιν διὰ τῆς τοῦ καθαροῦ πυρὸς χωνείας.”

²⁹⁷ “Πρὸς τοὺς πενθούντας ἐπὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ παρόντος βίου πρὸς τὸν αἰδιὸν μεθισταμένοις” (9.51.11-13): “ταύτην ὁ δὲ σκοπὸς καὶ τὸ πέρας τῆς διὰ τούτων πορείας ἢ πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασις, ὅπερ οὐδὲν ἕτερον ἢ ἡ πρὸς τὸ θεῖον ἐστὶν ὁμοίωσις”.

²⁹⁸ “Περὶ ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως ὁ λόγος, ὁ λεγόμενος, τα Μακρίνια” (46.88.53-46.92.2): “Ἀληθῶς γὰρ ἐν τούτῳ ἐστὶν εἰπεῖν τὴν ἀκριβῆ πρὸς τὸ Θεῖον εἶναι ὁμοίωσιν, ἐν τῷ μιμεῖσθαι πῶς τὴν ἡμετέραν ψυχὴν τὴν ὑπερκειμένην οὐσίαν (...) Ἄνθρωποι μὲν γὰρ, διὰ τὸ αἰεὶ πάντως ἐν κινήσει τὴν φύσιν εἶναι, καθάπερ ἂν ἡ ὀρμὴ τῆς προαιρέσεως γένηται, κατ’ ἐκεῖνο φερόμεθα, οὐχ ὁμοίως τῆς ψυχῆς κατὰ τὸ ἐμπροσθεν αὐτῆς, ὥς ἂν εἴποι τις, καὶ τὸ ὀπίσω διακειμένης.”

²⁹⁹ “Περὶ παρθενίας. Επιστολὴ προτρεπτικὴ εἰς τὸν κατ’ ἀρετὴν βίον” (18.4.3-6): “Καὶ εἰ χρὴ τὸν τελεώτατον τῆς σωφροσύνης ὅρον σκοπεῖσαι, τάχα τοῦτο σωφροσύνη κυρίως ἂν λέγοιτο, ἢ πάντων τῶν ψυχικῶν κινήματων μετὰ σοφίας καὶ φρονήσεως εὐτακτος οἰκονομία”.

³⁰⁰ Λαμβανομένων πάντοτε ὑπόψη τῶν διαληφθέντων στο ἔργο του Ἀγίου Γρηγορίου Νύσσης “Περὶ τελειότητος, καὶ ὁποῖον χρὴ εἶναι τὸν Χριστιανόν. Πρὸς Ολύμπιον μοναχόν” περὶ τῶν χαρακτηριστικῶν που (πρέπει να) φέρει ὁ χριστιανὸς στὴ ζωὴ του: “τρία τὰ χαρακτηρίζοντα τοῦ Χριστιανοῦ τὸν βίον ἐστί: πρᾶξις, λόγος, ἐνθύμιον. ἐκ τούτων ἀρχικώτερον τῶν ἄλλων ἐστὶ τὸ ἐνθύμιον. ἀρχὴ γὰρ γίνεται λόγου παντὸς ἡ διάνοια, δεύτερον δὲ μετὰ τὴν ἐνθύμησιν ὁ λόγος ἐστὶ, τὴν ἐντυπωθεῖσαν τῇ ψυχῇ διάνοιαν διὰ τῆς φωνῆς ἐκκαλύπτων, τρίτην δὲ τάξιν ἐπέχει μετὰ τὸν νοῦν καὶ τὸν λόγον ἡ πρᾶξις, τὸ νοηθὲν εἰς ἐνέργειαν ἀγούσα. οὐκοῦν ὅταν εἰς τὴν τούτων ἡμᾶς ἢ ἀκολουθία τοῦ βίου προαγάγῃται, καλῶς εἶχε παντὸς καὶ λόγου καὶ ἔργου καὶ ἐν θυμῷ τὰ θεῖα ταῦτα νοήματα, δι’ ὧν ὁ Χριστὸς νοεῖται καὶ ὀνομάζεται, δι’ ἀκριβείας ἐπισκοπεῖσθαι, μὴ ἐξω τῆς δυνάμεως τῶν ὑψηλῶν ἐκείνων ὀνομάτων φέρεται ἡμῶν ἢ τὸ ἔργον ἢ ὁ λόγος ἢ τὸ ἐνθύμιον”.

³⁰¹ Ὅπως στο Κατὰ Ματθαῖον Ευαγγέλιο “Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ομιλία: Οἱ Μακαρισμοί” (5.8): “μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὁρῶνται”, ἥτοι “μακάριοι ὅσοι ἔχουν καθαρὰν καὶ ἀμόλυντον τὴν καρδίαν, διότι αὐτοὶ θα ἴδουν τὸν Θεὸν εἰς τὴν δόξαν του” καὶ Ματθ. στ’ 22-33: “Εἶπεν ὁ Κύριος: Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός· ἐὰν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἀπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται. Ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου

δυνάμεις του νου³⁰³, μιας και η σάρκα αποτελεί όργανο της προαίρεσης που την άγει ο άνθρωπος όπου επιθυμεί.

Προσπαθώντας να σκιαγραφήσουμε ακροθιγώς το πώς θέτει την έννοια της προαίρεσης ο Γρηγόριος Νύσσης, κρίνεται απαραίτητη η παράθεση ορισμένων εδαφίων, όπου αναφέρεται στη ροπή της προαίρεσης προς το κακό διερευνώντας παράλληλα ποια είναι η πηγή του κακού, το οποίο χαρακτηρίζεται ως μη ον³⁰⁴ και συνιστά παρυπόσταση (έλλειψη, μη ύπαρξη του καλού³⁰⁵). Εκκινώντας τη σκέψη του έχοντας ως σηματοφόρο το προπατορικό αμάρτημα, υπογραμμίζει ότι, καίτοι ο άνθρωπος -κάνοντας χρήση του αυτεξουσίου του- εγκατέλειψε την αρχική του κατάσταση και “τὴν ἐκ τῶν ἐναντίων σύγκρατον ζωὴν ἐπεσπάσατο” και, παρά το γεγονός ότι ως επίχειρα της απερισκεψίας του έλαβε τον θάνατο που έταμε την ανθρώπινη ζωή σε ένσαρκη και σε αειδή, ωστόσο, ο Θεός με την πρόνοιά Του όρισε την πρώτη (κατάσταση ζωής) ως βραχεία στη διάρκεια, τη δεύτερη δε, επεξέκτεινε ως αιώνια (“τὴν δὲ παρατείνας εἰς τὸ αἶδιον”). Εν συνεχεία, από αγάπη προς το κτίσμα Του εκχώρησε την εξουσία να δύναται αυτό να επιλέγει μεταξύ αγαθού και κακού, ανάμεσα, δηλαδή, στη σύντομη ένυλη ζωή και στην αιώνια³⁰⁶.

Αναφορικά με τον πυρήνα του κακού, για το οποίο έγινε λόγος παραπάνω, σύμφωνα με τον Γρηγόριο Νύσσης, εμφωλεύει αποκλειστικά στην ανθρώπινη

πονηρὸς ἦ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται· εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκότος ἐστί, τὸ σκότος πόσον;” και Άγιος Γρηγόριος Νύσσης, “Περὶ ψυχῆς και Αναστάσεως ο λόγος, ο λεγόμενος, τα Μακρίνια” (46.120.15-16): “Ἀλλὰ μὴν πᾶσι τοῖς κεκαθαρμένοις ἐκ λογισμῶν τὴν ψυχὴν διὰ σπουδῆς τε και ἐπιθυμίας ὁ κατ’ ἀρετὴν βίος ἐστίν.”

³⁰² “Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς Λόγος ζ’ ” (44.1264.12 και 44.1272.30-33): “Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. Θεὸς πρόκειται τοῖς τὴν καρδίαν ἐκκαθαρθέισι τὸ θέαμα.” και “οὕτως ἐκ τοῦ καθαρθῆναι τὴν καρδίαν, τὸ μακάριον γενέσθαι οὐκ ἀμφιβάλλεται· τὸ δ’ ὅπως ἂν τις αὐτὴν τῶν μολυνθέντων ἀποκαθάρσειεν, ἴσον ἀντικρὺς εἶναι δοκεῖ τῆς ἐπὶ τὸν οὐρανὸν ἀναβάσεως”, όπου η ἀνάβαση εἶναι συνώνυμη του αγώνα του ἀνθρώπου για διαρκὴ υπέρβαση του εαυτοῦ του με ἀνταμοιβή “Ἰδοὺ τὸ πέρας τῶν κατὰ Θεὸν ἀγόνων, τὸ τῶν πόνων γέρας, τὸ τῶν ἰδρώτων ἔπαθλον· τὸ τῆς ἐν τοῖς οὐρανοῖς βασιλείας ἀξιοῦσθαι” (“Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς Λόγος Η’” (44.1292.18-20).

³⁰³ “Ἀντιρρητικός, πρὸς τα Απολλινάριον” (3.1.198.2-4): “ἡ δὲ σὰρξ ὄργανόν ἐστι τῆς προαιρέσεως, τῇ ὁρμῇ τῆς δια οἰᾶς ἐγκείμενον, πρὸς ὅπερ ἂν ὁ κινῶν ἄγῃ, πρὸς τοῦτο μετατιθέμενον, ἡ δὲ προαίρεσις οὐδὲν ἕτερον εἰ μὴ νοῦς τίς ἐστι και πρὸς τι διάθεσις”.

³⁰⁴ “Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ψαλμῶν” (5.113.8-10): “ἐχθρὸν γὰρ τῇ φύσει μόνον τὸ ἐξ ἐναντίου τῷ ἀγαθῷ θεωρούμενον, ὅπερ ἐστὶν ἡ κακία, ἥς τὸ πέρας ἀφανισμός ἐστι και εἰς τὸ μὴ ὄν μεταχώρησις”.

³⁰⁵ Ὅπως εἶδαμε και στις “Ἐννεάδες” του Πλωτίνου (1.8.3.2-3): “Μὴ ὄν δὲ οὐτὶ τὸ παντελὸς μὴ ὄν, ἀλλ’ ἕτερον μόνον τοῦ ὄντος· οὐχ οὕτω δὲ μὴ ὄν ὡς κίνησις και στάσις ἢ περὶ τὸ ὄν, ἀλλ’ ὡς εἰκὼν τοῦ ὄντος ἢ και ἔτι μᾶλλον μὴ ὄν.”. Επίσης, στον Πλάτωνα (Σοφιστής, 254a):

ΞΕ. Τὸν μὲν δὴ φιλόσοφον ἐν τοιούτῳ τινὶ τόπῳ και νῦν και ἔπειτα ἀνευρήσομεν ἐὰν ζητῶμεν, ἰδεῖν μὲν χαλεπὸν ἐναργῶς και τοῦτον, ἕτερον μὴν τρόπον ἢ τε τοῦ σοφιστοῦ χαλεπότης ἢ τε τούτου.

ΘΕΑΙ. Πῶς;

ΞΕ. Ὁ μὲν ἀποδιδράσκων εἰς τὴν τοῦ μὴ ὄντος σκοτεινότητα, τριβῇ προσπατόμενος αὐτῆς, διὰ τὸ σκοτεινὸν τοῦ τόπου κατανοῆσαι χαλεπός· ἢ γάρ;

ΘΕΑΙ. Ὅκειν.

ΞΕ. Ὁ δὲ γε φιλόσοφος, τῇ τοῦ ὄντος αἰετὶ διὰ λογισμῶν προσκείμενος ἰδέα, διὰ τὸ λαμπρὸν αὐτῆς χώρας οὐδαμῶς εὐπετὴς ὀφθῆναι· τὰ γὰρ τῆς τῶν πολλῶν ψυχῆς ὁμματα καρτερεῖν πρὸς τὸ θεῖον ἀφορῶντα ἀδύνατα.

ΘΕΑΙ. Καὶ ταῦτα εἰκὸς οὐχ ἦττον ἐκείνων οὕτως ἔχειν.”

³⁰⁶ “Περὶ ψυχῆς και Αναστάσεως ο λόγος, ο λεγόμενος, τα Μακρίνια” (46.81.13-15): “Ἄλλ’ ἐκουσίως ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ αὐτεξουσίῳ κινήματι καταλιπὼν τὴν ἀμιγῆ τοῦ χείρονος μοῖραν, τὴν ἐκ τῶν ἐναντίων σύγκρατον ζωὴν ἐπεσπάσατο. Οὐ μὴν ἀφῆκεν ἡ θεία προμήθεια τὴν ἀβουλίαν ἡμῶν ἀδιόρθωτον. Ἀλλ’ ἐπειδὴ τοῖς παραβεβηκόσι τὸν νόμον ὁ κριθεὶς ἐπ’ αὐτῷ θάνατος ἀναγκαιῶς ἐπηκολούθησε, διχῇ μερίσας τὴν ἀνθρώπινον ζωὴν, εἰς τε τὴν διὰ σαρκὸς αὐτὴν, και εἰς τὴν ἔξω τοῦ σώματος μετὰ αὐτὴν, οὐ κατὰ τὸ ἴσον μέτρον τοῦ διαστήματος ἀλλὰ τὴν μὲν βραχυτάτῳ τινὶ τῷ χρονικῷ περιγράψας ὄρω· τὴν δὲ παρατείνας εἰς τὸ αἶδιον, ἐξουσίαν ἔδωκεν ὑπὸ φιανθρωπίας, ἐν ᾗ τις βούλεται, τούτων ἐκάτερον ἔχειν τό τε ἀγαθὸν λέγω και τὸ κακόν, ἢ κατὰ τὸν βραχὺν τοῦτον και ὠκύμορον βίον, ἢ κατὰ τοὺς ἀτελευτήτους ἐκείνους αἰῶνας, ὧν πέρας ἡ ἀπειρία ἐστίν.”

προαίρεση (ούτε καν στη σάρκα, όπως εΐθισται να νομίζεται)³⁰⁷ και, συγκεκριμένα στην κακή της χρήση³⁰⁸ και επ' ουδενί στον Θεό^{309,310}. Ο άνθρωπος συνιστά αποτέλεσμα της αγαθότητός Του και, ως εκ τούτου, δεν είναι δυνατό να ευθύνεται για την ύπαρξη του κακού στον κόσμο. Αντιθέτως, ο άνθρωπος είναι εκείνος που καθοδηγείται από την προσωπική του γνώμη και προαίρεση και επιλέγει εάν θα στρέψει τα όμματά του προς την αλήθεια ή εάν θα βιοί μέσα στα πάθη³¹¹. Όπως γλαφυρότατα περιγράφει στο έργο του “Λόγος κατηχητικός ὁ Μέγας” και ελεύθερα μεταφράζουμε εμείς, “ἀλλ' ἐμφύεται πως τὸ κακὸν ἔνδοθεν, τῇ προαιρέσει τότε συνιστάμενον, ὅταν τις ἀπὸ τοῦ καλοῦ γένηται τῆς ψυχῆς ἀναχώρησις”³¹², ἴτοι το κακὸ βλασταίνει, “φυτρώνει” στην ψυχή του ανθρώπου, καθώς μέσα του ενυπάρχει ἤδη ο σπóρος και αναπτύσσεται. Ακολουθῶς, ἐκεῖ ἐπάνω οικοδομεῖται ἡ κακή προαίρεση.

3.4.7 Ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος (344/354 μ.Χ. - 407 μ.Χ.)

Αν και πρόκειται για ἓναν πολυγραφότατο ιεράρχη, του οποίου το ἔργο καλύπτει δέκα οκτὼ τόμους ἀπὸ την “Ἑλληνική Πατρολογία” του Migne, στην παρούσα θα ἀρκεστούμε σε μια ἀδρομερή περιγραφή ορισμένων σημείων που ἀπτονται της ἔννοιας που ἐν προκειμένῳ ἐνδιαφέρει. Στὸ ἔργο του “Ἐννέα λόγους περὶ μετανοίας” (Ἀγίου Ἰωάννου του Χρυσόστομου, 2002) συναντάμε κατὰ πρῶτον λόγο, τα στοιχεῖα ἐκεῖνα που ἀποκαλοῦνται ἀπὸ τον Χρυσόστομο καταστρεπτικά της ἀνθρώπινης συμπεριφοράς. Πρόκειται για χαρακτηριστικά που παρεμποδίζουν τον ἄνθρωπο να μετανοήσει και να δεχθεῖ τὴ φωτοφόρο χάρι του Θεοῦ και συνίστανται στην ἀπελπισία, την ἀμέλεια και την υπερηφάνεια. Εἰδικότερα, σε ἓνα ἀπὸ τα γνωστότερα γνωμικά του, υπογραμμίζει ὅτι “Ἡ μεν ἀπελπισία αὐτὸν που ἔπεσε δεν τον ἀφήνει να

³⁰⁷ “Πρὸς τοὺς πενθούοντας ἐπὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ παρόντος βίου πρὸς τον αἰδῖον μεθισταμένους” (9.58.1-8): “Μάταιον τοῖνυν δέδεικται διὰ τῶν εἰρημένων τὸ δυσμενὲς πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς ἔχειν φύσιν· οὐ γὰρ ταύτης ἡρτηται τῶν κακῶν ἡ αἰτία (ἡ γὰρ ἂν κατὰ πάντων ἐπίσης ἔσχε τὸ κράτος τῶν τὸν σωματικὸν εἰληχότων βίον), ἀλλ' ἐπειδὴ τῶν ἐπ' ἀρετῇ μνημονευομένων ἕκαστος καὶ ἐν σαρκὶ ἦν καὶ ἐν κακίᾳ οὐκ ἦν, φανερόν διὰ τούτων ἐστὶν ὅτι οὐ τὸ σῶμα τῶν παθημάτων αἴτιον ἀλλ' ἡ προαίρεσις ἡ δημιουργοῦσα τὰ πάθη” διότι “τὸ μὲν γὰρ σῶμα καταλλήλως τῇ ἰδίᾳ κινεῖται φύσει, δι' ὧν συντηρεῖται πρὸς τὴν ἐαυτοῦ σύστασιν καὶ διαμονὴν πρὸς ταῦτα ταῖς ἰδίαις ὁρμαῖς διοικοῦμενον.”

³⁰⁸ “Περὶ ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως ο ἰόγος, ο λεγόμενος, τα Μακρίνια”: (46.61.6-7): “ἀλλὰ τῇ ποιᾷ χρῆσει τῆς προαιρέσεως, ἡ ἀρετῆς, ἡ κακίας ὄργανα τὰ τοιαυτα τῆς ψυχῆς κινήματα γίνονται”.

³⁰⁹ “Λόγος κατηχητικός ὁ Μέγας” (1.40-42): “Πάντα δὲ δυναμένην τὴν τοῦ Λόγου προαίρεσιν πρὸς οὐδὲν τῶν κακῶν τὴν ῥοπὴν ἔχειν· ἀλλοτρία γὰρ τῆς θείας φύσεως ἡ πρὸς κακίαν ὁρμὴ· ἀλλὰ πᾶν ὅ,τι πέρ ἐστὶν ἀγαθόν, τοῦτο καὶ βούλεσθαι. Βουλομένην δὲ πάντως καὶ δύνασθαι. Δυναμένην δὲ μὴ ἀνενέργητον εἶναι, ἀλλὰ πᾶσαν ἀγαθοῦ προαίρεσιν εἰς ἐνέργειαν ἄγειν. Ἀγαθὸν δὲ ὁ κόσμος, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα σοφῶς τε καὶ τεχνικῶς θεωρούμενα”

³¹⁰ Ἅγιος Ἀντώνιος, “Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Α'”: “89. Ἡ κακία εἶναι πάθος που βρίσκεται στην ὕλη. Τῆς κακίας ὁμως δεν εἶναι αἴτιος ο Θεός. Αὐτός ἐδωσε στους ἀνθρώπους γνώση καὶ ἐπιτηδειότητα καὶ τὴν ιδιότητα να διακρίνουν τὸ καλὸ ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ αὐτεξουσιότητα. Αὐτὸ που γεννά ὅλα τα πάθη τῆς κακίας εἶναι ἡ ἀμέλεια καὶ ἡ οκνηρία τῶν ἀνθρώπων. ο Θεός δεν φταίει διόλου σ' αὐτό. Ἀπὸ τὴν κακή τους προαίρεση οἱ δαίμονες ἐγίναν πονηροί, ὅπως καὶ οἱ περισσότεροι ἀνθρώποι”.

³¹¹ “Περὶ ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως ο ἰόγος, ο λεγόμενος, τα Μακρίνια” (46.120.21-46.121.3): “Μάθοιμεν δ' ἂν τὸν λόγον ἐκ τοῦ τῶν ὀφθαλμῶν ὑποδείγματος, ὃ τὸ μὲν ὄραν ἐστὶν ἐκ φύσεως τὸ δὲ μὴ ὄραν ἐκ προαιρέσεως ἡ καὶ πάθους. Γένειτο γὰρ ἂν ποτε καὶ τὸ παρὰ φύσιν ἀντὶ τῆς φύσεως, ἡ ἐκουσίως τινὸς τὸν ὀφθαλμὸν μύοντος, ἡ ἐκ πάθους στερηθέντος τῆς ὄψεως. Οὕτως ἐστὶν εἰπεῖν, καὶ τῇ ψυχῇ θεόθεν μὲν εἶναι τὴν σύστασιν, μηδεμιᾶς δὲ νοουμένης περὶ τὸ Θεῖον κακίας, ἔξω τῆς κατ' αὐτὴν ἀνάγκης εἶναι· γενομένην δὲ οὕτως τῇ ἰδίᾳ γνώμῃ πρὸς τὸ δοκοῦν ἄγεσθαι, ἡ ἐκ προαιρέσεως πρὸς τὸ καλὸν ἐπιμύουσας, ἡ ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ συνοικοῦντος ἡμῶν τῇ ζωῇ πολέμιον τὸν ὀφθαλμὸν βλαπτομένην, καὶ ἐν τῷ τῆς ἀπάτης βιοτεύουσας σκότει, ἡ καὶ τὸ ἐμπαλιν καθαρῶς πρὸς τὴν ἀλήθειαν βλέπουσας, πόρρω γίνεσθαι τῶν σκοτεινῶν παθημάτων.”

³¹² στχ. 5.80-81

σηκωθεί ή δὲ ἀμέλεια τὸν ὀρθιο καταφέρνει νὰ τὸν γκρεμίσει (...) Η ἀμέλεια σε κατεβάζει και απ' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ουρανοὺς, η ἀπελπισία σε ρίχνει στην ἄβυσσο του κακοῦ (...)»³¹³, ἐν πλήρει ἀντιθέσει με τὴν ἐλπίδα που “ἀπὸ ‘κει γρηγορότερα μπορεῖ νὰ σε βγάλει”, ἀναφερόμενος τόσο σε ἐκεῖνον που διακατέχεται ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς βαθύτατης θλίψης και τῆς ἀπόγνωσης (λόγω τῆς αμαρτίας) ὅσο και σε αὐτὸν που ἀμελεῖ νὰ βαδίσει τὸν δρόμο τῆς μετάνοιας. Στὴν πρώτη περίπτωση εἰδικά, η ἀπελπισία, ὅπως διδάσκει ὁ Χρυσόστομος, ἀποτελεῖ προϊόν τῆς ἐμφιλοχώρησης του διαβόλου³¹⁴ που ἐνσπεύρεται στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ και τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν ἐλπίδα γιὰ τὸ θεῖο ἔλεος³¹⁵ και τὴ φιλανθρωπία του Θεοῦ³¹⁶. Η ἀπόγνωσις του ἀνθρώπου ἀποτελεῖ γιὰ τὸν διάβολο ἓνα ἐξαιρετικὰ ἰσχυρὸ ὄπλο, ἐξου και ἡ παραίνεσις του Χρυσόστομου: “μὴδέποτε ἀπογινώσκωμεν· οὐδὲν γὰρ οὕτως ἰσχυρὸν ὄπλον τῷ διαβόλῳ, ὥς ἀπόγνωσις· διὰ τοῦτο οὐχ οὕτως αὐτὸν εὐφραίνωμεν ἁμαρτάνοντες, ὥς ἀπογινώσκοντες³¹⁷”. Πρὸς ἐπίρρωσις τῆς θέσεως του, ἐπικαλεῖται φωτεινὰ παραδείγματα ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι υπέπεσαν στὴν αμαρτία, ἐντούτοις δὲν ἀπελπίστηκαν, ὅπως ὁ Ἀπόστολος Παῦλος³¹⁸ ἢ ὁ ληστής και ὁ τελώνης. Στὸν ἀντίποδα τοῦ παραδείγματος τοποθετοῦνται ὁ Ἰούδας³¹⁹ και ὁ

³¹³ “Λόγος περὶ μετάνοιας Ἐξ ἄγρου αὐτοῦ ἐπανελθόντος. Ὁμιλία α’” (49.279.21-26): “μὴδὲ ἡμεῖς ἀπογινώσκωμεν, ἀλλὰ μὴδὲ ῥαθυμῶμεν ἀπλῶς· ἐκάτερα γὰρ ταῦτα ὀλέθρια. Ἡ μὲν γὰρ ἀπόγνωσις τὸν κείμενον οὐκ ἀφίησιν ἀναστῆναι, ἡ δὲ ῥαθυμία τὸν ἐστῶτα ποιεῖ καταπίπτειν (...) και ἡ μὲν καταφρόνησις καὶ ἐξ αὐτῶν καταφέρει τῶν οὐρανῶν, ἡ δὲ ἀπόγνωσις εἰς αὐτὴν κατὰγει τῆς κακίας τὴν ἄβυσσον”.

³¹⁴ “Λόγος περὶ μετάνοιας Ἐξ ἄγρου αὐτοῦ ἐπανελθόντος. Ὁμιλία α’” (49.279.28-29): “διάβολος ἀγαθὸς ἦν πρὸ τούτου· ῥαθυμῶσας δὲ καὶ ἀπογνοῦς ἔπεσεν εἰς τοσαύτην κακίαν, ὥς μὴδὲ ἀναστῆναι λοιπὸν”, δηλαδή, “Ὁ διάβολος πρὶν τὴν πτώση του ἦταν ἀγαθός. Ὅταν ὁμως ἀμέλησε και ἀπελπίστηκε, ἔπεσε σε τέτοια κακία, ὥστε νὰ μὴν μπορεῖ πλέον νὰ σηκωθεί”. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ συμβουλεῖται: “Μὴ πλεονεκτῶμεν ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ (...) Ἐὰν γὰρ κατὰσχῃ λοιπὸν αὐτὸν, ἡμέτερον ἀρπάζει μέλος, τὸ τῆς ἀγέλης λαμβάνει πρόβατον· ἀπέθετο γὰρ τὴν ἁμαρτίαν διὰ τῆς μετάνοιας.” (“Λόγος περὶ μετάνοιας Ἐξ ἄγρου αὐτοῦ ἐπανελθόντος. Ὁμιλία α’”, 49.282.3-5).

³¹⁵ Ὅπως χαρακτηριστικὰ παρομοιάζει τὸν ἀπελπισμένο ἄνθρωπο που παλεῦει ἀνάμεσα στα υψωμένα κύματα και ἐνθὺς ἀμέσως πνίγεται ἐὰν δὲν βρεθεῖ μιὰ χεῖρα σωτηρίας: “Καθάπερ γὰρ θαλάττης αἰρομένης και κυμάτων πάντοθεν κορυφουμένων, ὑποβρύχιον γίνεται τὸ σκάφος, οὕτω και ψυχὴ τῆς ἀθυμίας αὐτὴν πάντοθεν περιστοιχιζομένης, ἀποπνίγεται ταχέως, ἐὰν μὴ τινα ἔχῃ τὴν χεῖρα ὀρέγοντα, καὶ ἡ σωτήριος ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι λύπη ὀλέθριος ὑπὸ τῆς ἀμετρίας γίνεται”, στὸν “Λόγος περὶ μετάνοιας Ἐξ ἄγρου αὐτοῦ ἐπανελθόντος. Ὁμιλία α’” (49.281.33-37).

³¹⁶ Ὁ Θεὸς ἄλλωστε, δείχνει συμπόνια γιὰ τὶς “ασθενεῖες” και τὶς ἀδυναμίες τῶν ἀνθρώπων: “Οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθεῖσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν.” (“Ἑρμηνεῖα Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν, ἐκτεθεῖσα ἀπὸ σημείων μετὰ τὴν κοίμησιν αὐτοῦ, παρὰ Κωνσταντίνου πρεσβυτέρου Ἀντιοχείας. Ὁμιλία ζ’” (63.62.35).

³¹⁷ “Λόγος περὶ μετάνοιας Ἐξ ἄγρου αὐτοῦ ἐπανελθόντος. Ὁμιλία α’” (49.280.14-15).

³¹⁸ “Λόγος περὶ μετάνοιας Ἐξ ἄγρου αὐτοῦ ἐπανελθόντος. Ὁμιλία α’” (49.279.30-35, 49.280.5-6 και 49.282.23-27): “Ὁ Παῦλος βλάσφημος ἦν, καὶ διώκτης, καὶ ὕβριστής· ἐπειδὴ δὲ ἐσπούδασε καὶ οὐκ ἀπέγνω, καὶ ἀνέστη και τῶν ἀγγέλων γέγονεν ἴσος· ὁ δὲ Ἰούδας ἀπόστολος ἦν, ἀλλὰ ῥαθυμῶσας γέγονε προδότης. Ὁ ληστής πάλιν μετὰ τοσαύτην κακίαν, ἐπειδὴ μὴ ἀπέγνω, πρὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων εἰς τὸν παράδεισον εἰσῆλθεν· ὁ Φαρισαῖος θαρρῆσας ἐξ αὐτοῦ τῆς ἀρετῆς κατηνέχθη τοῦ ὕψους· ὁ τελώνης μὴ ἀπογνοῦς, οὕτως ὠρθώθη ὥς κάκεινον παραδραμεῖν (...) μὴδὲ οὕτως ἀπογνώμεν, μὴδὲ ἀπαγορεύωμεν, εἰς ἐκεῖνο τὸ ὑπόδειγμα βλέποντες. (...) Πέτρος μετὰ τὴν τῶν μυστηρίων κοινωνίαν ἠρνήσατο τρεῖς, καὶ δακρύσας ἀπήλειπεν ἅπαντα· Παῦλος διώκτης ὢν και βλάσφημος καὶ ὕβριστής, καὶ οὐχὶ τὸν σταυρωθέντα μόνον, ἀλλὰ και πάντας τοὺς ἐκεῖνου διώκων, μετανόησας, ἀπόστολος γέγονε. Μόνον γὰρ πρόφασιν ὁ Θεὸς βραχεῖαν ἐπιζητεῖ παρ’ ἡμῶν, καὶ πολλῶν ἡμῖν ἁμαρτημάτων χαρίζεται ἄφεσιν”.

³¹⁹ “Λόγος περὶ μετάνοιας Ἐξ ἄγρου αὐτοῦ ἐπανελθόντος. Ὁμιλία α’” (49.282.6-10 και 14-22): “Εἰδὼς τοίνυν ὁ Παῦλος, ὅπερ ἐποίησεν ὁ διάβολος ἐπὶ τοῦ Ἰούδα, ἔδεισε μὴ και ἐνταῦθα τὸ αὐτὸ γένηται τοῦτο. Τί δὲ ἐποίησεν ἐπὶ τοῦ Ἰούδα; Μετενόησεν ὁ Ἰούδας· Ἦμαρτον γὰρ, φησὶ, παραδοὺς αἷμα ἁθῶν· ἤκουσε τῶν ῥημάτων τούτων ὁ διάβολος· ἔγνω τῆς ἐπὶ τὸ βέλτιον ἀρχόμενον ὁδοῦ καὶ πρὸς σωτηρίαν βαδίζοντα, καὶ ἐφοβήθη τὴν μεταβολὴν (...) Τί οὖν ἐποίησεν; Ἐθορύβησεν αὐτόν· ἐσκότωσε τῇ τῆς ἀθυμίας ὑπερβολῇ, ἐδίωξεν, ἤλασεν ἕως ἐπὶ τὸν βρόχον ἤγαγε, καὶ τῆς παρούσης ὑπεξήγαγε ζωῆς, καὶ τῆς προθυμίας τῆς κατὰ τὴν μετάνοιαν ἀπεστέρησεν. Ὅτι γὰρ, εἰ ἔζη, καὶ αὐτὸς ἐσώθη ἂν, δῆλον ἐκ τῶν σταυρωσάντων· εἰ γὰρ τοὺς ἐπὶ τὸν σταυρὸν αὐτὸν ἀναβιβάσαντας ἔσωσε, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ σταυρῷ ὢν παρεκάλει τὸν Πατέρα, καὶ συγγνώμην αὐτοῖς ἤτει τοῦ τολμήματος, εὐδὸλον ὅτι και τὸν προδόντα, εἰ νόμῳ τῷ προσήκοντι τὴν μετάνοιαν ἐπεδείξατο, μετὰ πάσης ἂν εὐμενείας ἐδέξατο· ἀλλ’ ἐκεῖνος οὐκ ἠνέσχeto ἐμμεῖναι τῷ φαρμάκῳ, τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθείς”.

Φαρισαίος, οι οποίοι επέδειξαν ραθυμία (“αμέλησαν”)³²⁰ και ο πρώτος “κατάντησε προδότης” ενώ ο δεύτερος κατακρημνίστηκε από “το ύψος της αρετής”.

Η δε οίηση χαρακτηρίζεται ως “φοβερό πράγμα”, ακόμη χειρότερο όμως, λογίζεται το να κομπορρημονεί κανείς για την αμαρτία στην οποία υπέπεσε, δοθέντος ότι ο διαπράξας αυτήν οφείλει να θρηνεί για τον εαυτό του αντί να είναι πεφυσιωμένος³²¹. Έτσι, ο ενάρετος άνθρωπος δεν πρέπει να ξεθαρρεύει αλλά χρειάζεται να επαγρυπνεί διαρκώς ώστε να μην καταπέσει στην αμαρτία³²². Ως άξιο πρότυπο μίμησης της ταπεινοφροσύνης μνημονεύει τον Απόστολό Παύλο διατυπώνοντας το ακόλουθο: “Θέλεις δὲ μαθεῖν ταπεινόφρων τίς ἐστι; βλέπε Παῦλον τὸν ὄντως ταπεινόφρονα, Παῦλον τὸν διδάσκαλον τῆς οἰκουμένης, τὸν ῥήτορα τὸν πνευματικόν, τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς, τὸν λιμένα τὸν ἀκύμαντον, τὸν πύργον τὸν ἀσάλευτον, τὸν ἐν σώματι βραχεῖ τὴν οἰκουμένην κυκλοῦντα, καὶ καθάπερ ὑπόπτερόν τινα ταύτην περιδραμόντα· βλέπε ἐκεῖνον ταπεινοφρονοῦντα, τὸν ιδιώτην καὶ φιλόσοφον, τὸν πένητα καὶ πλούσιον. Ἐκεῖνον ἀληθῶς ταπεινόφρονα λέγω, τὸν μυρίου καμάτων ἀντλήσαντα (...) τὸν μυρία τρόπαια κατὰ τοῦ διαβόλου ἐνδείξάμενον, ὁ φυλακὰς ὑπομείνας, καὶ μάστιγας· ὁ δι' Ἐπιστολῶν τὴν οἰκουμένην σαγηνεύσας· ὁ οὐρανία φωνὴ κληθεὶς, ἐκεῖνος ταπεινοφρονεῖ λέγων· Ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, ὃς οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος. Εἶδες ταπεινοφροσύνης μέγεθος, εἶδες Παῦλον ταπεινοφρονοῦντα, ἐλάχιστον ἑαυτὸν καλοῦντα; Ἐγὼ γάρ εἰμι, φησὶν, ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, ὃς οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος. Τοῦτο γὰρ ἀληθῶς ταπεινοφροσύνη, τὸ ταπεινοῦσθαι ἐν πᾶσι, καὶ ἑαυτὸν καλεῖν ἐλάχιστον^{323,324}.”

³²⁰ Η αδιαφορία και η αμέλεια για την αμαρτία του πλησίον είναι πρόξενος κακών και για τον ίδιο που αδιαφορεί: “εἰ δὲ καταφρονεῖς τῆς ἁμαρτίας ὡς ἐν ἄλλοτρίῳ γενομένης σώματι, μάλιστα μὲν καὶ οὕτω κακῶς· μέλος γάρ ἐστι τοῦ παντὸς σώματος ἐκεῖνος. Πλὴν ἄλλ' ἐκεῖνο σκόπει, ὅτι ἂν ῥαθυμῆσης καὶ παρίδῃς, καὶ σὲ καταλήψεται ποτε”, “Λόγος περὶ μετανόιας Ἐξ ἄγρου αὐτοῦ ἐπανεληθόντος. Ὁμιλία α'” (49.281.14-17).

³²¹ “Λόγος περὶ μετανόιας Ἐξ ἄγρου αὐτοῦ ἐπανεληθόντος. Ὁμιλία α'” (49.280.25-26 και 49.280.28-31): “Δεινὸν μὲν γὰρ τὸ ἁμαρτάνειν, πολλῷ δὲ χαλεπώτερον τὸ καὶ μέγα φρονεῖν ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασιν (...) Ὅταν πάντα ποιήσῃτε, λέγετε ὅτι Ἀχρεῖοι δοῦλοί ἐσμεν. Εἰ δὲ οἱ πάντα ποιοῦντες ὀφείλουσι συνεστάλθαι, πολλῷ μᾶλλον τὸν ἡμαρτηκότα καὶ θρηνεῖν καὶ ἐν τοῖς ἐσχάτοις ἑαυτὸν ἀριθμεῖν ἄξιον.”

³²² “Λόγος περὶ μετανόιας Ἐξ ἄγρου αὐτοῦ ἐπανεληθόντος. Ὁμιλία α'” (49.284.11-49.284.13): “μήτε ἐν ἀγαθοῖς ὄντες θαρρόμεν, ἀλλὰ καὶ κατορθοῦντες, φοβώμεθα, ἵνα μὴ θαρρήσαντες πέσωμεν, καὶ ἁμαρτάνοντες μετανοῶμεν.”

³²³ “Λόγος περὶ μετανόιας. Καὶ εἰς τὴν σκυθρωπότητα βασιλέως Ἀχαῶβ, καὶ εἰς Ἰωάνν τὸν προφήτην. Ὁμιλία β'” (ε' 49.290.22-49.290.36). Επίσης, αναφερόμενος και πάλι στον Απ. Παύλο, ο Χρυσόστομος εξακολουθεῖ λέγοντας: “Παῦλος ὁ οὐρανοπολίτης, ὁ τὸ σῶμα ἀπλῶς περιεκείμενος, ὁ στῦλος τῶν Ἐκκλησιῶν, ὁ ἐπίγειος ἄγγελος, ὁ ἐπουράνιος ἄνθρωπος.” (49.290.37-49.291) και “ὁ πολλὰ κοπιάσας, καὶ μυρία τρόπαια κατὰ τοῦ διαβόλου στήσας, ὁ ἐν σώματι τὴν οἰκουμένην πεζεύσας, ὁ γῆν καὶ θάλατταν καὶ ἀέρα περιδραμών, ὁ καθάπερ ὑπόπτερός τις τὴν οἰκουμένην περιελθὼν, ὁ λιθασθεὶς, ὁ φονευθεὶς, ὁ τυπηθεὶς, ὁ πάντα διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ παθὼν, ὁ οὐρανία φωνὴ κληθεὶς ἄνωθεν (...)” (“Του αὐτοῦ λόγος. Περὶ ἐλεημοσύνης, καὶ εἰς τὰς δέκα παρθένους. Ὁμιλία γ'” (49.299.13-49.300.2). Ακολουθῶς, “Ὁ γὰρ ταπεινὸς καὶ μὴ μεγάλα περὶ ἑαυτοῦ φανταζόμενος, σπουδαιότερος γίνεται, ὅταν λάβῃ χάρισμα, ἅτε παρ' ἄξιαν εἰληφώς, καὶ οὐκ ἄξιον. ἑαυτὸν εἶναι κρίνων· ὁ δὲ τι κατωρθοῦναι νομίζων, ὀφείλῃ εἶναι τὸ πρᾶγμα ἡγούμενος καὶ πεφυσίωται. Ὡστε ὁ Θεὸς συμφερόντως τὸ πρᾶγμα οἰκονομεῖ τοῦτο.”, δηλαδή, ὅτι καταφέρνει κανείς, το οφείλει στον Θεό και, συνεπώς, δεν πρέπει να κομπάζει (για τα κατορθώματά του) (“Ερμηνεία Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν, ἐκτεθεῖσα ἀπὸ σημείων μετὰ τὴν κοίμησιν αὐτοῦ, παρὰ Κωνσταντίνου πρεσβυτέρου Ἀντιοχείας”, 63.34.6-63.34.9).

³²⁴ Ἀξία μνείας εἶναι καὶ ἡ φράση του ἱεροῦ Αυγουστίνου για τὴν ταπεινοφροσύνη: “Διὰ τοῦτο ἡ ταπεινοφροσύνη συνιστάται τόσο πολὺ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἰς τὴν Πολιτείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τόσο καλῶς διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ βασιλέως τῆς, ἀσκεῖται, ἡ δε υπεροψία εἶναι τὸ αποκορύφωμα τοῦ ἐχθροῦ τῆς ἀγίας αὐτῆς Πολιτείας. Ὅθεν ταπεινοφροσύνη καὶ υπεροψία αποτελοῦν τὰς δυο μεγάλας ἀντιθέσεις μεταξύ των δυο Πολιτειῶν, περὶ των οποίων ομιλοῦμεν, καὶ ἐξ ὧν ἡ μία ἀποτελεῖται ἐκ τῆς κοινωνίας των ἀγαθῶν καὶ ἡ ἐτέρα ἐκ τῆς ομηγύρεως των κακῶν, ἡ κάθε μία με τοὺς ἀγγέλους τοῦ κόμματός τῆς, οἱ οποίοι ὡς ἐκ τῆς αὐταρεσκειᾶς των ἢ ὡς ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης των διεκρίθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς” (“Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ”, XIII-XVIII, Κεφάλαιον ΙΓ', “Του ἁμαρτήματος τοῦ Ἀδάμ προηγῆθη κακὴ βούλησις”, σσ. 67-68).

Προκειμένου ο άνθρωπος και καθαρθεί από τις αμαρτίες του και να άρει αυτές από το βάρος της ψυχής του, οφείλει να στραφεί προς την εξομολόγηση³²⁵ και τη μετάνοια³²⁶ διερχόμενος τον προσωπικό του αγώνα^{327,328,329}, έναν δρόμο που, καίτοι

³²⁵ “Λόγος περί μετανοίας και κατανύξεως, και ὅτι ταχὺς ὁ Θεὸς εἰς σωτηρίαν καὶ βραδὺς εἰς τιμωρίαν· ἐν ᾧ καὶ περὶ τῆς Ρααθ παράδοξος ἱστορία. Ὁμιλία ζ’” (49.326.21-49.326.23 καὶ 49.328.19-49.328.23): “τὴν ἐξομολόγησιν λύσιν ἐποίησε τοῦ ὀφλήματος· τῷ ὀφειλέτῃ τῶν μυρίων ταλάντων πάντα συνεχώρησε καὶ αὐτὸ τὸ κεφάλαιον” καὶ “Οὐκ ἀναμένει ὁ Θεὸς χρόνον τὸν ἀπὸ τῆς μετανοίας· εἴπες τὴν ἁμαρτίαν σου, ἐδικαιώθης· μετενόησας, ἡλεήθης. Οὐ χρόνος ἀπολογεῖται, ἀλλ’ ὁ τρόπος τοῦ μετανοοῦντος τὴν ἁμαρτίαν σβέννυσιν· ἐστὶ καὶ χρόνος πολλῶ παραδρεύσαντα μὴ τυχεῖν σωτηρίας, καὶ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ γνησίως ἐξομολογησάμενον ἀποδύσασθαι τὴν ἁμαρτίαν”. Επίσης, “Περὶ μετανοίας. Ὁμιλία η’” (49.339.25-49.339.27): “Ἀπαλλάττω σε κολάσεως καὶ τιμωρίας, ἀλλ’ εἰς τὸν παράδεισον εἰσάγει αὐτὸν δίκαιον. Εἶδες ἀπὸ ἐξομολογήσεως δίκαιον γενόμενον; Πολὺ φιλόανθρωπός ἐστιν ὁ Θεός”. Ἀκόμη, “Ερμηνεία Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν, ἐκτεθεῖσα ἀπὸ σημείων μετὰ τὴν κοίμησιν αὐτοῦ, παρὰ Κωνσταντίνου πρεσβυτέρου Ἀντιοχείας. Ὁμιλία ζ’” (63.64.3-4 καὶ 10-11): “Διὰ τοῦτο Προσερχόμεθα μετὰ παύσεως, ἵνα λάβωμεν ἔλεον, οἷον ζητοῦμεν, φησί. Φιλοτιμία γὰρ τὸ πρῶμά ἐστι, καὶ δωρεὰ βασιλική. (...) Προσερχόμεθα, φησί, μετὰ παύσεως, τοῦτέστι, μηδὲν ἔχοντες συνειδὸς πονηρὸν, μὴ διστάζοντες” καὶ “Διὰ τοῦτο παρακαλῶ καὶ δέομαι καὶ ἀντιβολῶ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Θεῷ συνεχῶς. Οὐδὲ γὰρ εἰς θεάτρον σε ἄγω τῶν συνδούλων τῶν σῶν, οὐδὲ ἐκκαλύψαι τοῖς ἀνθρώποις ἀναγκάζω τὰ ἁμαρτήματα· τὸ συνειδὸς ἀνάπτει τὸν ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτῷ δεῖξον τὰ τραύματα καὶ παρ’ αὐτοῦ τὰ φάρμακα αἴτησον· δεῖξον τῷ μὴ ὀνειδίζοντι, ἀλλὰ θεραπεύοντι· κὰν γὰρ σὺ σιγήσης, οἶδεν ἐκεῖνος ἅπαντα.” (“Τοῦ αὐτοῦ περὶ ἀκαταλήπτου λόγος ε’”, PG 48, 746). Εξάλλου, γὰρ τὴν κατανόησιν τῆς αμαρτίας: “Ἐν γὰρ τοῖς ἁμαρτήμασιν οὐχ ἡ φύσις ζητεῖται μόνον τοῦ γεγεννημένου, ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη, καὶ ὁ καιρὸς, καὶ ἡ αἰτία, καὶ τὰ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν· εἰ οἱ μὲν ἐνέμειναν, οἱ δὲ μετενόησαν, καὶ εἰ ἐκ περιστάσεως, καὶ εἰ κατὰ ἀπάτην, καὶ κατὰ μελέτην. Καὶ πολλὰ ἐστὶ τὰ ζητούμενα, καὶ καιροὶ διαφορὰ, καὶ πολιτείας κατάστασις.” (“Εἰς τὸν Παλμόν, PG 55, 72).

³²⁶ “Περὶ μετανοίας. λόγος γ’” (60.705.13-18, 60.705.44-45, 60.706.5-8, 60.706.21-25, 60.706.31-32, 60.708.6-10 καὶ 60.767,3-7): “Ἐπεὶ καὶ ὁ Πέτρος ἀρνησάμενος ἤμαρτε, καὶ Παῦλος διώκων τὸν Χριστὸν παρηγόμησε, καὶ Δαυὶδ μοιχείαν καὶ φόνον ἐργασάμενος, ἄξια θανάτου ἐπραξεν. Ἀλλ’ εἰ καὶ ὡς ἄνθρωποι ἥμαρτον, ἀλλ’ ὡς ἅγιοι μετενόησαν· καὶ εἰ ἀπρόοπτος τοῖς δικτύοις τῆς ἁμαρτίας περιέπεσαν, ἀλλὰ τὴν λύμην τῆς ἀπιστίας ἐκ τῶν τῆς διανοίας ὀφθαλμῶν ἀφερόμενοι, προσέδραμον τῇ μετανοίᾳ, ἵνα δι’ αὐτῆς τὴν ἄφεσιν τῶν πλημμελημάτων ἀπενέγκωνται. Δεῦτε οὖν, καὶ ἡμεῖς προσδράμωμεν τῇ μετανοίᾳ (...) οὕτω καὶ τῆς ψυχῆς εἰδὼς τὸ εὐλόγησον, καὶ τῆς ἁμαρτίας τὰ τραύματα, ὡς ἀλεξήτηριον ψυχῶν, τὴν μετάνοιαν ἔδωκε. Ὁμολόγησόν σου τὰ πλημμελήματα, ἄνθρωπε, ἐξαγορεύσόν σου τὴν ἁμαρτίαν, ἵνα λάβῃς σου τὴν ἄφεσιν τῆς ἁμαρτίας. Ἐξαγορεύων, τῆς ἀφέσεως τῶν πλημμελημάτων δέχη τὴν δωρεάν (...) Προσδράμωμεν οὖν καὶ ἡμεῖς τῇ μετανοίᾳ· μετανοίας γὰρ καιρὸς· σβέσωμεν τῆς ἁμαρτίας τὴν φλόγα τῇ δρόσῳ τῆς μετανοίας· μὴ τῇ μακροθυμίᾳ τοῦ Θεοῦ προσχῶν, ἀμεταμέλητον κτήση καρδίαν· μὴ σου σκληρύνῃ τὴν γνώμην ἢ τοῦ Θεοῦ χρηστότης. Τὸ γὰρ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιαν σε ἀγείρει καὶ ἄγει (...) Χαίρουσι δαίμονες ἁμαρτίαν ὀρῶντες, ἀγάλλονται ἄγγελοι μετάνοιαν καθορῶντες. (...) εἰ μὲν μέλλουσιν κρίσιν ἀποδρᾶσαι θέλεις, ἐκκλινὸν ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιήσον ἀγαθόν· τουτέστιν, ἀπόθου τὴν ἁμαρτίαν, καὶ ἐργάτης γένου τῆς μετανοίας, ἵνα ὁ μὴ βουλόμενος τὸν θάνατον τῶν ἁμαρτωλῶν οὐκ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτοὺς, ἀποδεξάμενός σου τῆς ψυχῆς τὴν προθυμίαν, χρηρίσῃ σοι τὴν ἄφεσιν τῆς ἁμαρτίας (...). Διότι οἰκτίρων καὶ ἐλεήμων ὁ Κύριος, καὶ ἀφίησιν ἁμαρτίας, καὶ σώζει ἐν καιρῷ θλίψεως. Καὶ μὴ αἰσχυνῇς, τέκνον, ὁμολογήσαι τὰς ἁμαρτίας σου· ἐστὶ γὰρ αἰσχύνῃ ἢ ἐπάγουσα ἁμαρτίαν, καὶ ἐστὶν αἰσχύνῃ ἢ δόξα καὶ χάρις. Ἡ ἐνταῦθα μετανοοῦσα ψυχὴ λαμβάνει τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτημάτων· Ἐν γὰρ τῷ ᾧ τὴν ἐξομολογήσεται τῷ Κυρίῳ· Στέναζον ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις σου, ἵνα σωθῇς· Ὅταν γὰρ, φησὶν, ἀποστραφεῖς στενάξης, τότε σωθήσῃ”.

³²⁷ “Τοῦ αὐτοῦ λόγος. Περὶ ἐλεημοσύνης, καὶ εἰς τὰς δέκα παρθένους. Ὁμιλία γ’” (49.292.13-14 καὶ 16-17): “πολλοὶ καὶ ποικίλαι ὁδοὶ τῆς μετανοίας, ἵνα εὐκόλος ᾦ σωτηρία (...) οὐ μίαν σοι δέδωκε μόνον ὁδὸν, οὐδὲ δευτέραν, οὐδὲ τρίτην, ἀλλὰ πολλὰς καὶ διαφόρους, ἵνα τῷ πλήθει εὐκόλῳ σοι ποιήσῃ τὴν ἀνάβασιν τὴν εἰς τὸν οὐρανόν.”

³²⁸ “Περὶ μετανοίας. Ὁμιλία η’” (49.339.25-27): “Ἀπαλλάττω σε κολάσεως καὶ τιμωρίας, ἀλλ’ εἰς τὸν παράδεισον εἰσάγει αὐτὸν δίκαιον. Εἶδες ἀπὸ ἐξομολογήσεως δίκαιον γενόμενον; Πολὺ φιλόανθρωπός ἐστιν ὁ Θεός”. Ἀκόμη, “Ερμηνεία Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν, ἐκτεθεῖσα ἀπὸ σημείων μετὰ τὴν κοίμησιν αὐτοῦ, παρὰ Κωνσταντίνου πρεσβυτέρου Ἀντιοχείας. Ὁμιλία ζ’” (63.60.1-10 καὶ 14-15): “Μέγα μὲν ἡ πίστις καὶ σωτήριον, καὶ ταύτης ἄνευ οὐκ ἐνὶ σωθῆναι ποτε. Ἀλλ’ οὐκ ἀρκεῖ καθ’ ἑαυτὴν τοῦτο ἐργάσασθαι, ἀλλὰ δεῖ καὶ πολιτείας ὀρθῆς. Ὅστε διὰ τοῦτο καὶ Παῦλος τοῖς ἡδὴ τῶν μυστηρίων καταξιωθεῖσι παραινεῖ λέγων· Σπουδάσωμεν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν. Σπουδάσωμεν, φησὶν, ὡς οὐκ ἀρκούσης τῆς πίστεως, ἀλλ’ ὀφειλοντος προστεθῆναι καὶ τοῦ βίου, καὶ πολλὴν τὴν σπουδὴν γενέσθαι. Δεῖ γὰρ ἡμῖν ὄντως καὶ πολλῆς σπουδῆς, ὥστε ἀνελεῖν εἰς τὸν οὐρανόν. Εἰ γὰρ γῆς οὐκ ἠξιώθησαν οἱ τοσαῦτα ταλαιπωρηθέντες ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ γῆς τυχεῖν οὐκ ἠδυνήθησαν, ἐπεὶ ἐγόγγυσαν καὶ ἐπόρνευσαν· πῶς τῶν οὐρανῶν ἡμεῖς καταξιωθησόμεθα, ἀδιαφόρως ζῶντες καὶ ραθύμως; Δεῖ τοίνυν ἡμῖν πολλῆς σπουδῆς. (...) ἵνα τὸν νοῦν ἔχωμεν ἐκεῖ, τὴν ἐλπίδα, τὴν προσδοκίαν, ἵνα μὴ ὁμοίως ἐκπέσωμεν.”

³²⁹ Ἄγιος Ησύχιος ὁ Πρεσβύτερος, “Πρὸς τὸν Θεόδουλο, Λόγος περὶ νήψεως καὶ ἀρετῆς”, “Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Α’”: “164. Πράγματι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ χωρίζεται με τὴν προαίρεσή του σε δύο κομμάτια, καὶ νὰ σχίζεται με σοφώτατη ἐπιπόνηση, ὅπως εἶπα. καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἐχθρὸς ἀφιώτος καὶ ἀσπονδὸς τοῦ εαυτοῦ του. Ὅποια διάθεση ἀκριβῶς ἔχει ἓνας γιὰ κάποιον που ἐξαίρετικά καὶ πολλές φορές τὸν ἔχει λυπήσει καὶ ἀδικήσει, ἐτσι νὰ ἐχθρευόμαστε τὸν εαυτό μας ἢ καὶ πολὺ περισσότερο, ἀν βέβαια θέλομε νὰ κατορθώσουμε τὴν μεγάλη καὶ πρώτη ἐντολή, δηλαδὴ τὴ διαγωγή τοῦ Χριστοῦ, τὴ μακαρία ταπείνωση, τὸν ἐνσάρκο τρόπο ζωῆς τοῦ Θεοῦ. Γι’ αὐτὸ ὁ Ἀπόστολος λέει: ‘Ποιὸς θὰ με ἐλευθερώσει ἀπὸ το σῶμα αὐτό, τὸ κυριευμένο ἀπὸ τὸν θάνατο (Ρωμ. 7,

φαντάζει μονήρης, τραχύς, επώδυνος, με παιδεμα ψυχικό και σωματικό που βρίθει αλγηδόνων, ο Χρυσόστομος διαβεβαιώνει ότι “οὐδὲν βάρος ἐν αὐτῇ [ενν. τῇ μετανοίᾳ]” και προτρέπει τον άνθρωπο να επιδίδεται και να (εξ)ασκείται πρώτα απ’ όλα στην ελεημοσύνη “τὴν βασιλίδαν τῶν ἀρετῶν, τὴν ταχέως ἀνάγουσαν εἰς τὰς ἀψίδας τῶν οὐρανῶν τοὺς ἀνθρώπους, τὴν συνήγορον τὴν ἀρίστην³³⁰”, καθὼς, σύμφωνα με τον μεγάλο Πατέρα, ὅσες αμαρτίες και αν ἔχει διαπράξει κανείς, καμία δεν βαραίνει ὅσο ὥστε να μην αντισταθμίζεται ἀπὸ τὴν θεοφίλητη πράξη τῆς ελεημοσύνης³³¹. Μικρὴ σημασία δε, ἔχει ἡ ποσότητα (τῆς προσφερόμενης ελεημοσύνης) ἀφοῦ γιὰ τον Θεὸ ἐπαινετὴ εἶναι ἀποκλειστικὰ ἡ “διάθεση” του προσφέροντα. Ἡ ἐν λόγῳ ἐννοία μεταφράζεται ὡς προαίρεση³³², ὡς προ-διάθεση τῆς ψυχῆς που ὁ Χρυσόστομος ἀποκαλεῖ “γνώμη” και ἡ ὁποία συνιστᾷ τὸ ἠθικὸ μέτρο των πράξεων^{333,334}, θυμίζοντας τὴ σχετικὴ Ἀριστοτελικὴ θέση (Ἠθικά Νικομάχεια,

24); Γιατί δεν υποτάσσεται στο νόμο του Θεοῦ (Ρωμ. 8, 7). Θέλοντας ὁ Ἀπόστολος να φανερῶσει ὅτι το να υποτάσσε το σῶμα στο θέλημα του Θεοῦ εξαρτάται ἀπὸ ἐμᾶς (...).”

³³⁰ “...Μέγα πρᾶγμα ἐλεημοσύνη· διὰ τοῦτο καὶ Σολομὼν ἐβόα· Μέγα ἄνθρωπος καὶ τίμιον ἄνῃρ ἐλεῆμων. Μεγάλα τὰ πτερὰ τῆς ἐλεημοσύνης· τέμνει τὸν ἀέρα, παρέρχεται τὴν σελήνην, ὑπερβαίνει τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου, εἰς αὐτὰς ἀνέρχεται τὰς ἀψίδας τῶν οὐρανῶν. Ἀλλ’ οὐτ’ ἐκεῖ ἵσταται, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανὸν παρέρχεται, καὶ τοὺς δῆμους τῶν ἀγγέλων παρατρέχει, καὶ τοὺς χοροὺς τῶν ἀρχαγγέλων, καὶ τὰς ἀνωτέρας πάσας δυνάμεις, καὶ αὐτῷ παρίσταται τῷ θρόνῳ τῷ βασιλικῷ· καὶ ἐξ αὐτῆς διδάχθητι τῆς Γραφῆς τοῦτο λεγούσης· Κορνήλιε, αἱ προσευχαί σου, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Τὸ δὲ, Ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἔστι, Κἂν πολλὰς ἔχῃς ἀμαρτίας, ἐλεημοσύνη δὲ ἡ συνήγορος, μὴ φοβοῦ· οὐδεμία γὰρ αὐτῇ τῶν ἀνω δυνάμεων ἀντιτάσσεται (...). Ὡστε οὐκ ὅσας ἔχεις ἄλλας ἀμαρτίας, ἢ ἐλεημοσύνη σου βαρεῖ τὰς ὅλας.”, “Του αὐτοῦ λόγος. Περὶ ἐλεημοσύνης, καὶ εἰς τὰς δέκα παρθένους. Ὁμιλία γ’” (49.293.7-17 καὶ 19-20) καὶ “Ερμηνεία Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν, ἐκτεθεῖσα ἀπὸ σημείων μετὰ τὴν κοίμησιν αὐτοῦ, παρὰ Κωνσταντίνου πρεσβυτέρου Ἀντιοχείας. Ὁμιλία α’”, 63.19.2-6, 63.20.1-3): “...τὰ περιττὰ τοῦ πλούτου εἰς τοὺς δεομένους σκορπίσωμεν· ἐργασώμεθα ἐλεημοσύνην, ἕως ἔσμεν κύριοι· τοῦτο γὰρ ἔστι τὸ, φίλους ποιεῖν ἐκ τοῦ μαμωνᾶ· κενώσωμεν τὰ χρήματα εἰς τοὺς πένητας, ἵνα κενώσωμεν ἐκεῖνο τὸ πῦρ, ἵνα σβέσωμεν αὐτὸ, ἵνα ἔχωμεν παρρησίαν ἐκεῖ. (...) Οὗτος δὲ ὁ λόγος ἡμῖν ὁ τῆς ἐλεημοσύνης οὐ πρὸς τοὺς πλουσίους μόνον ἀρμόσει, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς πένητας. Κἂν ἢ τις ἐκ τοῦ προσαιτεῖν τρεφόμενος, καὶ πρὸς αὐτὸν ἔστιν ὁ λόγος οὗτος· οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστιν οὕτως οὐδεὶς πένης, κἂν σφόδρα πένης ᾖ, ὡς δύο λεπτῶν μὴ εὐπορεῖν”. Επιπροσθέτως, “Καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν τὴν οὕτως ἐκτενῆ, ἐλεημοσύνης δεῖ πολλῆς. Τὸ γὰρ μάλιστα ἰσχυρὸν ἐργαζόμενον τὸ φάρμακον τῆς μετανοίας, τοῦτό ἐστι. Καὶ καθάπερ ἐπὶ τῶν ἱατρικῶν βοθημάτων ἔστι φάρμακον πολλὰς μὲν λαμβάνον βοτάνας, μίαν δὲ τὴν κυριωτάτην· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς μετανοίας αὕτη ἡ βοτάνη κυριωτέρα, καὶ τὸ πᾶν αὕτη γένοιτο ἅν. Ἄκουε γὰρ τί φησιν ἡ θεία Γραφή· Δότε ἐλεημοσύνην, καὶ πάντα ἔσται καθάρᾳ· καὶ πάλιν· Ἐλεημοσύναις καὶ πίστεσιν ἀποκαθαίρονται ἀμαρτίαι· καὶ πάλιν· Πῦρ φλογίζομενον ἀποσβέσει ὕδωρ, καὶ ἐλεημοσύνη καταπαύσει ἀμαρτίας μεγάλας. Εἴτα τὸ μὴ ὀργίζεσθαι, μὴδὲ μνησικακεῖν, τὸ πᾶσιν ἀφιέναι τὰ ἀμαρτήματα· (...) Ἀφετε, ἵνα ἀφεθῇ ὑμῖν. (...) ἐπίστρεψε τοὺς ἀδελφούς σου, ἵνα ἀφεθῶσί σοι αἱ ἀμαρτίαι σου.” στο “Ερμηνεία Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν, ἐκτεθεῖσα ἀπὸ σημείων μετὰ τὴν κοίμησιν αὐτοῦ, παρὰ Κωνσταντίνου πρεσβυτέρου Ἀντιοχείας. Ὁμιλία Θ’” (63.81.12-19, 22-24).

³³¹ “Κυριακὴ τῆς Τυροφάγου περὶ μετανοίας καὶ ἐλεημοσύνης. Λόγος β’” (60.700.12-14): “Δεῦτε, ἐξομολογησώμεθα τῷ Κυρίῳ ἐν δάκρυσι καὶ στεναγμοῖς, ἐν ἐλεημοσύναις, ἐν οἰκτιρμοῖς πενήτων· καὶ αὐτὸς διδάξει ἡμᾶς πῶς σωθώμεν”.

³³² “Ερμηνεία Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν, ἐκτεθεῖσα ἀπὸ σημείων μετὰ τὴν κοίμησιν αὐτοῦ, παρὰ Κωνσταντίνου πρεσβυτέρου Ἀντιοχείας. Ὁμιλία α’” (63.20.6-10): “Οὐ γὰρ τῷ μέτρῳ τῶν διδομένων, ἀλλὰ τῇ δυνάμει καὶ τῇ προαιρέσει τῶν διδόντων κρίνεται τῆς ἐλεημοσύνης τὸ μέγεθος. Ὡστε πανταχοῦ προαιρέσεως ἡμῖν δεῖ, πανταχοῦ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης. Ἐάν μετὰ ταύτης ἅπαντα πράττωμεν, κἂν μικρὰ ἔχοντες μικρὰ δώμεν, οὐκ ἀποστρέψει ὁ Θεὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἀλλὰ δέξεται ὡς μεγάλα καὶ θαυμαστά. Τῇ γὰρ προαιρέσει, οὐ τοῖς διδομένοις προσέχει”.

³³³ “Ὁμιλία MB’ Ἐξαναστάντες δὲ οἱ ἄνδρες ἐπέβλεψαν ἐπὶ πρόσωπον Σοδόμων καὶ Γομόρρας” (ζ 6-8): “Ἀλλ’ ὁ Δεσπότης ὁ ἡμέτερος οὐ τῇ ποσότητι προσέχειν εἰώθεν, ἀλλὰ τῇ δαψιλείᾳ τῆς γνώμης, καὶ ἀπὸ ταύτης καὶ τὰ μικρὰ μεγάλα γίνεται, καὶ τὰ μεγάλα πολλάκις ἐξευτελίζεται, ὅταν μὴ ἰλαρὰ τῇ προθυμίᾳ ἐπιτελῇται τὰ γινόμενα”, οἱ πράξεις ἐπιδοκιμάζονται ἀπὸ τὴν δαψιλείᾳ τῆς (προ)διάθεσης, γι’ αὐτὸ και μικρὲς πράξεις μποροῦν να λογίζονται ὡς μεγάλες, ἐάν αὐτὲς ἐδράζονται σε καθαρὴ και ἀγνή προαίρεση. Πρὸς ἐπιρρωσὴ τοῦτον, ὁ Χρυσόστομος υπογραμμίζει λέγοντας: “ἔστι γὰρ τὸ ἐργον μὴ ἐπιτελέσαντες ἀπὸ τῆς γνώμης μόνον τὸν στέφανον κομίσασθαι”, τὸ στεφάνῳ τῆς νίκης τὸ λαμβάνει κάποιος και με μόνῃ ἀκόμη τὴν προαίρεσὴ του. Ἐτσι, τὸ οὐσιώδες συστατικὸν τῆς ἐνδιάθετης κατάστασης τοῦ ἀνθρώπου ἀνάγεται στὴ διαγωγή, τὴν ἀποτραβηγμένη και ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἐπιβουλὴ, κολακεία και ὑποκρισίαν, προδιάθεσὴ του: “τουτέστιν, οὐδὲν δολερὸν, οὐχ ὑπόκρισιν, οὐκ εἰρωνείαν, οὐ κολακείαν, οὐκ ἐπιβουλὴν και ἀπάτην, οὐκ ἄλλο τι τῶν τοιούτων οὐδὲν, ἀλλ’ ἐν ἐλευθερίᾳ πάσῃ, ἐν ἀπλότῃ, ἐν ἀληθείᾳ, ἐν καθαρᾷ καὶ ἀπονήρῳ γνώμῃ, ἐν ἀδόλῳ διανοίᾳ, οὐδὲν ἔχοντες συνεσκιασμένον, οὐδὲ ὕπουλον” (“Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Β’”, PG 61, 381-610). Τέλος, γιὰ να καταστῇ στὸν ἀναγνώστη τῆς παρούσας περισσότερο ἐναργὲς ὅτι τὸ ποσοτικὸ στοιχεῖο παρέλκει στὴν κρίση

1111b). Άρρηκτα με τα παραπάνω συνυφαίνεται και η προτροπή του Χρυσοστόμου για την εν τοις πράγμασι άσκησις του ατόμου στις αρετές³³⁵. Ο σκοπός του να μετέλθει ο άνθρωπος όλα τα παραπάνω μέσα θεμελιώνεται στην παιδείωση της ψυχής του, στην τρόπον τινα διαπαιδαγώγησή του αλλά και στην ίαση από την ασθένεια της αμαρτίας, όπως επίσης και την καλλιέργεια της ελεύθερης βούλησης³³⁶, στοιχεία που προαλείφουν το έδαφος για την πραγματική του σύνδεση με τον Θεό³³⁷. Ειδικά η περίπτωση της ελεύθερης βούλησης που συνέχεται άμεσα κατά τον Ιωάννη Χρυσόστομο με τη βαθύτερη ενδιάθετη κατάσταση του ανθρώπου, παρίσταται καθοριστική για τη χρήση της προαίρεσης και απαιτεί ακάματη και αδιάπτωτη προσπάθεια για να κατορθώσει ο άνθρωπος έργα επαινετά³³⁸ κάνοντας ορθή χρήση της αυτεξουσιότητάς του³³⁹.

του Θεού απέναντι στα ανθρώπινα ενεργήματα, κρίνεται σκόπιμη η παράθεση των κατωτέρω: “Από τούτου μάθωμεν, μη τοὺς πλουτοῦντας μακαρίζειν, μηδὲ τοὺς πενομένους ταλανίζειν. Μᾶλλον δὲ, εἰ χρηὶ τάληθές εἰπείν, οὐδὲ πλοῦσις ἐστὶν ἐκεῖνος ὁ πολλὰ περιβεβλημένος, ἀλλ’ ὁ μὴ πολλῶν δεόμενος· οὐδὲ πένης ἐστὶν ἐκεῖνος ὁ μὴδὲν κεκτημένος, ἀλλ’ ὁ πολλῶν ἐφιέμενος· καὶ τοῦτο ὅρον πενίας καὶ πλούτου δεῖ νομίζειν εἶναι. Ἄν τοίνυν ἴδῃς τινὰ πολλῶν ἐφιέμενον, πάντων αὐτὸν πενέστερον εἶναι νόμιζε, κἂν τὰ πάντων ἢ κεκτημένους χρήματα· ἂν δὲ πάλιν ἴδῃς τινὰ μὴ πολλῶν δεόμενον, πάντων αὐτὸν εὐπορώτερον εἶναι ψηφίζου, κἂν μὴδὲν κεκτημένος ᾖ. Τῇ γὰρ διαθέσει τῆς γνώμης, οὐ τῷ μέτρῳ τῆς οὐσίας, τὰς πενίας καὶ εὐπορίας κρίνειν εἰώθαμεν. Ὡσπερ οὖν τὸν διηνεκῶς διψῶντα οὐκ ἂν εἴποιμεν ὑγιαίνειν, κἂν ἀφθονίας ἀπολαύῃ, κἂν παρὰ ποταμοὺς καὶ πηγὰς κατακέχηται (τί γὰρ ὄφελος τῆς τῶν ὑδάτων δαψυλείας ἐκείνης, ὅταν τὸ πάθος ἄσβεστον μένη; οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν πλουτούντων ποιῶμεν· τοὺς ἐπιθυμοῦντας αἰεὶ καὶ διψῶντας τῶν ἄλλοτρίων μὴδέποτε νομίζωμεν ὑγιαίνειν, μηδὲ ἀφθονίας ἀπολαύειν τινός. Ὁ γὰρ τὴν ἑαυτοῦ στήσιν μὴ δυνάμενος ἐπιθυμίαν, κἂν τὰ πάντως περιβέβληται, πῶς οὕτως ἐστὶ ἐν εὐπορίᾳ ποτέ; Τοὺς μέντοι τοῖς οἰκείοις ἀρκουμένους, καὶ στέργοντας τὰ ἑαυτῶν, καὶ μὴ περισκοπούμενους τὰς ἄλλοτρίας οὐσίας, κἂν ἁπάντων ὥσιν ἀπορώτεροι, πάντων εὐπορώτεροι εἶναι χρηὶ νομίζειν. Ὁ γὰρ μὴ δεόμενος τῶν ἄλλοτρίων, ἀλλ’ ἐν αὐταρκείᾳ ἀγαπῶν εἶναι πάντων ἐστὶν εὐπορώτερος, καὶ ἐμάνθανον ἅπαντες, τίς ἦν ὁ πλούσιος, καὶ τίς ἦν ὁ πένης, καὶ ὅτι ὁ μὲν Λάζαρος πάντων ἦν εὐπορώτερος, οὗτος δὲ πάντων πενέστερος. (...) οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος βίου καὶ πενία καὶ πλοῦτος προσωπεῖα μόνον εἰσὶν. (...) καὶ ἀπὸ τῶν ἔργων μόνον κρινόμενοι φαίνονται, τίνες μὲν ἀληθῶς πλούσιοι, τίνες δὲ πένητες, καὶ τίνες μὲν ἔντιμοι, τίνες δὲ ἄδοξοι” (“Εἰς τὸν Λάζαρον λόγος δεῦτερος, καὶ ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν βιοθανάτων οὐ γίνονται δαίμονες, καὶ περὶ κρίσεως καὶ ἐλεημοσύνης”, α.11-19, γ. 24, γ. 33-34). Επικαλούμενος την παραβολή του Λαζάρου, ο Χρυσόστομος καταλήγει στην παραίνεση να μην χαρακτηρίζουμε τους ανθρώπους ως πλουσιότερους και πτωχότερους λαμβάνοντας υπόψη αποκλειστικά τα απτά, υλικά και εξωτερικά μέτρα αλλά την προδιάθεσή τους, όπως ἐπὶ παραδείγματι, τις ἐπιθυμίες τους.

³³⁴ “Εἰς τὸν Λάζαρον λόγος δεῦτερος, καὶ ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν βιοθανάτων οὐ γίνονται δαίμονες, καὶ περὶ κρίσεως καὶ ἐλεημοσύνης” (α.21-23): “Καὶ γὰρ πολλοὶ τῶν ἀφελεστέρων νομίζουσι τὰς ψυχὰς τῶν βιαίῳ θανάτῳ τελευτῶντων δαίμονας γίνεσθαι. Οὐκ ἔστι δὲ τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Οὐ γὰρ αἱ ψυχαὶ τῶν βιοθανατούντων δαίμονες γίνονται, ἀλλ’ αἱ ψυχαὶ τῶν ἐν ἀμαρτήμασι ζώντων, οὐ τῆς οὐσίας αὐτῶν μεταβαλλομένης, ἀλλὰ τῆς προαιρέσεως αὐτῶν τὴν ἐκείνων μιμουμένης κακίαν”.

³³⁵ “Ὁ τουλάχιστον “Κἂν γὰρ μὴ μετώμεν ἀρετὴν, ἐπαινώμεν δὲ ἀρετὴν, δυνησόμεθα πάντως αὐτὴν μετελθεῖν· κἂν μὴ φεύγωμεν κακίαν, ἀλλὰ ψέγωμεν κακίαν, δυνησόμεθα πάντως αὐτὴν ἐκφυγεῖν.” (“Εἰς τὸν Λάζαρον λόγος δεῦτερος, καὶ ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν βιοθανάτων οὐ γίνονται δαίμονες, καὶ περὶ κρίσεως καὶ ἐλεημοσύνης”, α.2-3), δηλαδή, δυνάμεθα να ἀποφύγουμε τὴν κακία ἐστω καὶ με τὸ να ἐπαινοῦμε τὴν ἀρετὴ καὶ να ψέγουμε τὴ δευτέρη, ἀκόμη καὶ ἀν δὲν ἀσκουμάστε τὴν ἀρετὴ.

³³⁶ “Εἰς τὸν Λάζαρον, Λόγος Α’” (PG 48, 963-982): “Ἐπὶ ἐμοῦ τοῦτο οὐκ ἔνι, ἀλλὰ καὶ ἄγχιος γίνομαι ὅταν βούλωμαι, καὶ ἡμέρος ὅταν θέλω· οὐ γὰρ φύσει δέδεμαι, ἀλλ’ ἐλευθερία προαιρέσεως τετίμημαι”.

³³⁷ Καθὼς “οὐ γὰρ ἐστὶ δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν σαπρὸν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν· ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκειται. οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα, οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλὴν. ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκειται. οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα, οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλὴν. ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν, καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν· ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ.” (Κατὰ Λουκᾶν 6,43-45).

³³⁸ “ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΤΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΝΔΡΙΑΝΤΑΣ ΟΜΙΛΙΑΙ ΚΑ’ ΕΝ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑ ΛΕΧΘΕΙΣΑΙ” (49.130.13-26 καὶ 49.140.26): “καθάπερ ἡ μέλιττα τοῖς λειμῶσιν ἐφιπταμένη οὐ πάντα ἐκλέγει, ἀλλὰ τὰ χρήσιμα λαβοῦσα, τὰ λοιπὰ ἀφίησιν, οὕτω καὶ σὺ ποιήσον· τῶν ἀλόγων ἐπελθὼν τὸ γένος, εἴ τι χρησίμον, παρ’ ἐκείνων λάμβανε· καὶ ἅπερ ἔχουσιν ἐν τῇ φύσει πλεονεκτήματα, ταῦτα σὺ διὰ τῆς προαιρέσεως κατόρθωσον· καὶ γὰρ καὶ ταῦτα παρὰ τοῦ Θεοῦ τετίμησαι, ὅτι τὰ φυσικὰ αὐτῶν πλεονεκτήματα ἐκ προαιρέσεώς σοι παρέσχε κατορθοῦν, ἵνα καὶ βραβεῖα λάβῃς. Ἐκείνοις γὰρ οὐκ ἐκ προαιρέσεως καὶ λόγου τὰ κατορθώματα, ἀλλ’ ἀπὸ φύσεως μόνως. Οἷόν τι λέγω· ἡ μέλιττα μελιτουργεῖ οὐ λόγῳ μαθοῦσα τοῦτο καὶ λογισμῷ, ἀλλ’ ἀπὸ τῆς φύσεως παιδευθεῖσα· ἐπεὶ εἰ μὴ φυσικὸν ἦν τὸ ἔργον, μὴδὲ τῷ γένει συγκεκλήρωτο, ἔδει πάντως τινὰς ἐξ αὐτῶν

3.4.8 Αυγουστίνος Ιππώνος (354 μ.Χ. - 430 μ.Χ.)

Χριστιανός θεολόγος και φιλόσοφος, γεννηθείς στην Ταγάστη της Βορείου Αφρικής, όπου έλαβε την πρώτη μόρφωσή του, με ανώτερες σπουδές στην Καρχηδόνα και χειροτονηθείς Επίσκοπος Ιππώνος το 396 μ.Χ. (Δαλέζιος, 1958). Όπως και ο Ιωάννης Χρυσόστομος, υπήρξε πολυγραφότατος και τα συγγράμματά του άσκησαν εξαιρετικά μεγάλη επίδραση στον δυτικό, κυρίως, χριστιανισμό (Παπαδόπουλος, 2008). Ο αριθμός των έργων του πολυάριθμος διακρινόμενα σε απολογητικά, δογματικά, ερμηνευτικά, ηθικά, βιογραφικά, φιλοσοφικά, καθώς επίσης και τετρακόσιες περίπου ομιλίες που διεσώθησαν και διακόσιες εβδομήντα επιστολές που γράφηκαν από τον ίδιο ή απευθύνονταν σε εκείνον (Ιερ. Αυγουστίνου, χ.χ.). Μεταξύ των σπουδαιότερων έργων του συγκαταλέγονται οι “Εξομολογήσεις” και “Η πολιτεία του Θεού”. Στην προκείμενη περίπτωση, η προσοχή μας θα εστιαστεί στο ζήτημα που πραγματεύεται η παρούσα και δεν είναι άλλο από αυτό της προαίρεσης. Μέσα από τα έργα του καθίστανται αντιληπτές οι αριστοτελικές και, ιδιαίτερα, οι πλατωνικές επιρροές στις φιλοσοφικές του αντιλήψεις και πράγματι, ο ίδιος είχε μελετήσει ενδελεχώς τόσο τον Αριστοτέλη όσο και τον Πλάτωνα. Το στοιχείο των επιδράσεων που δέχθηκε για τη διαμόρφωση της σκέψης του παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς συνδέεται και με προγενέστερο κεφάλαιο της παρούσας όπου έγινε λόγος για την επιρροή που άσκησαν οι δυο μεγάλοι αυτοί φιλόσοφοι στους χριστιανούς Πατέρες³⁴⁰.

ἀπείρους εἶναι τῆς τέχνης· νῦν δὲ ἐξ οὗ γέγονεν ὁ κόσμος μέχρι τῆς παρούσης ἡμέρας, οὐδεὶς εἶδε μελίττας ἢ σιχαζούσας καὶ μὴ μελιουργούσας. Τοιαῦτα γὰρ τὰ φυσικὰ κοινὰ τοῦ παντὸς γένους ἐστί· τὰ δὲ ἐκ προαιρέσεως οὐκ ἐστὶ κοινὰ· πόνοιο γὰρ δεῖται πρὸς τὸ κατορθωθῆναι” καὶ “ἡ δὲ διόρθωσις λοιπὸν προαιρέσει καὶ σπουδῇ καὶ πόνοις ἐγκεχρίσται”. Για τον λόγο αυτό, “λυποῦ δι’ ἁμαρτίαν” προαιρέσεως γὰρ τὸ ἐγκλημα”, “Μηδὲν τοῖνυν φοβόμεθα τῶν ἀπὸ τῆς φύσεως ἡμῖν ἐπαγομένων, ἀλλ’ ἐκεῖνα τὰ ἐκ πονηρᾶς ἡμῖν ἐγγινόμενα προαιρέσεως” καὶ “Εκεῖνης ἡ ρίζα ἀπὸ τῆς φύσεως ἔχει τὴν ἀρχήν· τὸ μὲν γὰρ ἐπιθυμεῖν, φυσικόν· τὸ δὲ κακῶς ἐπιθυμεῖν, τῆς προαιρέσεως λοιπόν·” (49.86.27, 35-36 καὶ 49.195.25-26, ἀντίστοιχα) ἀλλὰ “Παιδεύσωμεν τοῖνυν αὐτοὺς μὴ τοιαύτας περὶ τῶν πραγμάτων ἔχειν τὰς κρίσεις, μηδὲ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν τὴν πονηρὰν τῶν ἀνθρώπων διαβάλλειν.” (49.158.26-28).

³⁴⁰ Κατὰ τον ιερὸ Αυγουστίνου, οἱ διδασκὰς τοῦ Πλάτωνα ἀποτελέσαν ὅ,τι κοντινότερο υπήρχε πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, δεδομένου ὅτι: “Σοφὸς εἶναι ἐκεῖνος ὅστις μιμεῖται, γνωρίζει, ἀγαπᾷ τὸν Θεόν καὶ εὐρίσκει εἰς τὴν τοιαύτην συμμετοχὴν τὴν μακαριότητάν του (...) Δεν ὑπάρχει κανένα πλησιέστερον εἰς τὴν ἰδικήν μας διδασκαλίαν (...) οἱ φιλόσοφοι οὗτοι ἀναγνωρίζουν τὸν ἀληθινὸν Θεόν ὡς πλάστην τοῦ Σύμπαντος, πηγὴν φωτὸς καὶ ἀληθείας, δωρητὴν μακαριότητος (...) ἡδυνήθησαν νὰ γνωρίσουν ἕνα Θεόν τόσο μεγάλον. Οἱ ἄλλοι φιλόσοφοι ἡ σκέψις τῶν ὁποίων εἶχε υποδουλωθῇ εἰς τὸν σωματικὸν κόσμον, ἀπέδωσαν τὰ πάντα εἰς αἰτίας υλικὰς: Ὁ Θαλῆς εἰς τὸ ὕδωρ, ὁ Ἀναξίμανδρος εἰς τὸν αἶρα, οἱ Στωικοὶ εἰς τὸ πῦρ, ὁ Εἰλικούρος εἰς τὰ άτομα, δηλαδὴ εἰς μικρότατα σωματίδια, θεωρούμενα ὡς ἀόρατα καὶ ἀδιάρητα (...)”. Καὶ ἀμέσως παρακάτω ἐμφαίνεται ἐκδηλὰ ἡ πλατωνικὴ επιρροή: “...καθ’ ἣν στιγμὴν συλλαμβάνει τοῦτο ἡ σκέψις (ενν. τὸ σῶμα), δεν εἶναι πλέον σῶμα, ἀλλ’ εἰκὼν τοῦ σώματος, φυσικὰ δὲ ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποῖου ἀντιλαμβανόμεθα τὴν εἰκόνα, ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποῖου κρίνομεν περὶ τῆς ωραιότητάς τῆς ἢ τῆς ἀσχήμας τῆς, εἶναι ἀνώτερο τῆς εἰκόνης, περὶ τῆς ὁποίας ἀποφαινόμεθα. Ἡ δύναμις αὕτη εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ οὐσία τῆς λογικῆς ψυχῆς (...). Λόγω τῆς τοιαύτης ἀμεταβλητότητος (immutabilitas) καὶ τῆς ἀπλότητος οἱ Πλατωνικοὶ ἐνόησαν ὅτι τὰ πάντα οφείλουν τὴν ὑπαρξίν των εἰς τὸν Θεόν καὶ ὅτι εἰς οὐδὲνα οφείλει ὁ Θεὸς τὴν Ὑπαρξίν Του (...). Ἰδοὺ διατὶ οἱ μεγαλοφρενῆς καὶ σοφοὶ αὐτοὶ ἄνδρες (οἱ Πλατωνικοὶ), (...) συνεπέραναν, ὅτι ἡ πρωταρχικὴ μορφή δεν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τ’ ἀντικείμενα ἐκεῖνα, ὅπου ἀποκαλύπτεται ἀναμφισβήτητος μεταβλητή. (...) ἀντελήφθησαν ὅτι ὑπάρχει ἕνα ὄν, ὅπου εὐρίσκεται ἡ πρωταρχικὴ μορφή, μορφή ἀμετάβλητος καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀσύγκριτος πρὸς ὅλας τὰς λοιπὰς μορφάς. Εἰστέφυσαν λογικώτατα, ὅτι ἐκεῖ ἐμφιλοχρεῖται ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων, ἡ μὴ δημιουργηθεῖσα παρ’ οὐδενός καὶ ἡ δημιουργήσασα τὰ πάντα (...). Διὰ τὸν Πλάτωνα τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν εἶναι τὸ νὰ ζῇ κανεὶς σύμφωνα με τὴν ἀρετὴν, τοῦτο δὲ δεν εἶναι δυνατόν παρὰ μόνον δι’ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος γνωρίζει τὸν Θεόν καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸν μιμῆται (...)” καὶ καταλήγει ὁ Αυγουστίνος στὸ κεφάλαιο 9 ὅτι “Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, ὅλοι οἱ φιλόσοφοι, ὁποιοῖδήποτε καὶ ἀν εἶναι, που ἀντελήφθησαν τὸν ὑπέρτατον καὶ ἀληθινὸν Θεόν ὡς πλάστην τῶν δημιουργημένων ὄντων, ὡς τὸ φῶς τῆς γνώσεως, ὡς τὸν σκοπὸν τῶν πράξεών μας· που τὸν θεωροῦν ὡς ἀρχὴν τῆς φύσεως, ἀλήθειαν τῆς διδασκαλίας καὶ εὐδαιμονίαν τῆς ζωῆς (...) ὅλους αὐτοὺς τοὺς στοχαστάς, ἐπαναλαμβάνω, τοὺς θέτομεν ὑπεράνω τῶν λοιπῶν καὶ συμφωνοῦμεν ὅτι εὐρίσκονται πλησιέστερόν μας” (“Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ”, VI, 5, “Ὑπεροχὴ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος ἀπέναντι ὅλων τῶν θεολογιῶν καὶ ὅλων τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων”, σσ. 115, 117-120, 123-125). Για τὸν λόγο αὐτό, στὸ κεφάλαιο 12, “Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ”, VIII, σσ. 130-131, “Ἐξ ὅλων τῶν φιλοσόφων μόνον μετὰ τῶν Πλατωνικῶν μία περὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς συζήτησις δύναται

Πέραν των ανωτέρω, για τον ιερό Αυγουστίνο, τα πάντα εξαρτώνται από τη δύναμη της βουλήσεως³⁴¹, καθόσον “Ἡ ψυχὴ ἀγεται καὶ φέρεται ἀφ’ ἐαυτῆς, ὅσον ἀφορὰ τὰς ὁρμὰς καὶ τὰς κινήσεις της, τοὺς πόθους καὶ τὰς ἐλπίδας της, τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς οδύνας της”. Ἐτι περαιτέρω, τη χαρακτηρίζει ὡς “πανταχοῦ παρούσα” υπογραμμίζοντας μάλιστα ὅτι “τα πάντα δεν εἶναι κάτι ἄλλο παρὰ κινήσεις της βούλησης”, γι’ αὐτό, κυρίαρχης σημασίας παρίσταται τὸ ἀγαθὸ της βούλησης διότι, ὡς προελέχθη, συνεπεία της διάθεσης αὐτῆς, ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἀντίστοιχη κίνηση της ψυχῆς³⁴². Τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ καὶ τὸ ζήτημα της ἐλευθερίας της βούλησης τοῦ ἀνθρώπου ξεκινᾷ στὸν Αυγουστίνο με τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα^{343,344,345}. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐφοδιασμένος με τὴν ἐλεύθερη βούληση καὶ μπορεῖ νὰ ἐναρμονίσει τὴ ζωὴ του συμφώνως με τὸ θέλημα τοῦ Δημιουργοῦ τοῦ ἡ, ἀντιθέτως, νὰ ἀντιστρατευθεῖ σὲ αὐτή. Ἡ φύση του, παρ’ ὅλα αὐτά, εἶναι πλασμένη ἀγαθῶς^{346,347} ἐνῶ ἡ βούληση εἶναι

ν’ ἀποβῇ καρποφόρος”, συνεχίζει τὸ σκεπτικὸ τοῦ ἀναφέροντας: “ἔχω πολλοὺς λόγους νὰ ἐκλέξω τοὺς Πλατωνικοὺς φιλοσόφους, ὅπως συζητήσω μετ’ αὐτῶν τὸ ἐπὶ τάπητος ζήτημα, τὸ ἀφορῶν τὴν φυσιοκρατικὴν θεολογίαν (...) ἡ δόξα τῶν, τὸ γόητρό τῶν, ἀνώτερον παντός ἄλλου, οφείλεται εἰς τὴν μεγαλειώδη γνώμην τῶν περὶ ἐνὸς μόνου Θεοῦ, ποιητοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. (...)” καὶ, διακρίνοντας ἀνάμεσα στοὺς πιο πρόσφατους πρὸς τὸν Αυγουστίνου φιλοσόφους: “Ἐκ τῶν Ἑλλήνων περιφημότεροι εἶναι ὁ Πλωτίνος, ὁ Ἰάμβλιχος καὶ ὁ Πορφύριος, ἀλλὰ διὰ τῶν δυο γλωσσῶν, τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Λατινικῆς ὁ Ἀφρικανὸς Ἀπουλῆιος ἐξησφάλισε τὴν φήμην τοῦ ὡς πλατωνικοῦ φιλοσόφου”.

³⁴¹ “Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ”, XII, 8, “Περὶ τοῦ διεστραμμένου ἔρωτος, διὰ τοῦ οὐοῦ ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ ἐνῆ ἀναλλοιώτων ἀγαθῶν χάρις ἐνὸς ἀναλλοιώτου” (σ. 350): “Γνωρίζω ἐπίσης, ὅτι ἡ κακὴ θέλησις δεν εὐρίσκεται παρὰ μόνον εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ τὴν ἔχῃ”.

³⁴² “Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ”, XIV, 6, “Αἱ κινήσεις τῆς ψυχῆς εἶναι καλαὶ ἢ κακαί, ἐφ’ ὅσον εἶναι καλὴ ἢ κακὴ ἡ βούλησις” (σ. 49): “Μεγάλῃν σημασίαν ἔχει τὸ ζήτημα, ὁποῖα τὶς εἶναι ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου. Εἴναι κακὴ, θὰ εἶναι κακαὶ καὶ αἱ κινήσεις αὐταί, εἴναι καλὴ θὰ εἶναι ἐπαίνου ἄξια, ἐφ’ ὅσον ἐννοεῖται, ἡ βούλησις ἐμφιλοχερεῖ εἰς τὰς κινήσεις αὐτάς ἢ μάλλον ἐφ’ ὅσον αἱ κινήσεις αὐταὶ εἶναι ἐνέργειαι τῆς βουλήσεως”.

³⁴³ Ὅπως ονομάστηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ 396 (π. Λουδοβίκος, 2005). Ἀντίθετη στὸν Αυγουστίνου περὶ γενέσεως τοῦ κακοῦ εἶναι, ὅπως θὰ συνάτησουμε σὲ ἐπόμενο ὑποκεφάλαιο, ἡ τοποθέτηση τοῦ Μάξιμου τοῦ Ὁμολογητοῦ.

³⁴⁴ “Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ”, XIII, 23 “Τὸ σῶμα τοῦ Ἀδάμ ἀκόμῃ καὶ προτοῦ ἀμαρτήσεως δεν ἦτο πνευματικόν, ἀλλὰ σαρκικόν” (σ. 30): “Ἡ φύσις αὐτῶν διεφθάρη ἀπὸ τὴν ἡμέρα ταύτην. Λόγῳ δὲ τοῦ δικαιοτάτου ἀπὸ τὸ δένδρον τῆς ζωῆς χωρισμοῦ, περιήλθον εἰς τὴν ἀνάγκην ν’ ἀποθάνουν με τὴν ἀμαρτίαν, με τὴν ὁποίαν ὅλοι γεννώμεθα”. Σύμφωνα με τὸν πατέρα Λουδοβίκο, ὁ ἱερός Αυγουστίνος διακρίνει, μεταξύ ἄλλων, τὴν κληρονομικὴ μετάδοσις τῆς ἀμαρτίας, πλὴν ὁμως, ἀργότερα “ἀρνήθηκε τὴν κληρονομικότητα τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος” (“Αυγουστίνος Ἰπώνος. Ὁ μέγιστος ἐκκλησιαστικὸς Πατέρας τῆς Δύσεως”. *Θεολογία*, σ. 484).

³⁴⁵ “Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ”, XI, 22, “Κατὰ τὸν χρόνον ἀκριβῶς καθ’ ὃν προεῖδεν ὁ Θεὸς τὸ ἀμάρτημα τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, προεῖδε καὶ τὸν μεγάλον ἀριθμὸν τῶν εὐσεβῶν, τοὺς οὐοῖους ἔδει νὰ σώσῃ ἡ Χάρις Του” (σς. 371-372): “Ἐν τούτοις ὁ Θεὸς δεν ἡγνῶει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπέπρωτο νὰ ἀμαρτήσῃ καὶ ὅτι, θνητὸς γενόμενος, θὰ ἐγέννα ἀνθρώπους, οἱ οὐοῖοι θὰ προέβαινον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τόσων χυδαίων πράξεων ὅπως τὰ ζῶα, τὰ στερωμένα λογικά, τὰ ὁποῖα θὰ ἔζων ἀσφαλῆστερα καὶ ἡρεμώτερα μεταξύ ἄλλων, οἱ οὐοῖοι θὰ ἐπρέπε νὰ εἶναι τόσον περισσότερον συνδεδεμένοι μεταξύ τῶν, ἐφ’ ὅσον ὅλοι κατάγονται ἐξ ἐνὸς καὶ μόνον ἀνθρώπου· διότι οἱ λέοντες καὶ οἱ δράκοντες οὐδέποτε διεξήγαγον πολέμους ὁμοίους πρὸς ἐκεῖνους τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλ’ ὁ Θεὸς προεῖδε συγχρόνως ὅτι, ὅτι τὰ πλήθη τῶν πιστῶν θὰ ἐκαλοῦντο διὰ τῆς Χάριτος Του νὰ γίνουν θεὰ τέκνα Του, ἀφοῦ δὲ θὰ παρείχεν ἄφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν τῶν διὰ τῆς ἐπελεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, θὰ τοὺς συνέδεε μετὰ τῶν ἀγγέλων, διὰ ν’ ἀπολαμβάνουν μετ’ αὐτῶν αἰώνιαν ἀνάπαυσιν, ἀφοῦ θὰ τοὺς ἀπῆλλασσεν ἀπὸ τὸν θάνατον τελευταῖον ἐχθρὸν τῶν. Ὁ Θεὸς ἐγνώριζε ποῖον θὰ ἦτο τὸ ὄφελος τῶν πιστῶν, εἴναι εἶχον προ ὀφθαλμῶν, ὅτι ἐπέλασεν ἐξ ἐνὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, διὰ νὰ δεῖξῃ πόσον ἡ ἐνότης εἶναι εἰς Αὐτὸν ἐυάρεστος”.

³⁴⁶ “Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ”, XII, 8, “Περὶ τοῦ διεστραμμένου ἔρωτος, διὰ τοῦ οὐοῦ ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ ἐνῆ ἀναλλοιώτων ἀγαθῶν χάρις ἐνὸς ἀναλλοιώτου” (σ. 350): “Πάντως ἡ κατάπτωσις αὐτὴ δεν συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ θέλησις κατευθύνεται πρὸς ἐνῆ διεστραμμένον ἀντικείμενον, ἐφ’ ὅσον δεν δύναται νὰ κατευθύνεται παρὰ μόνον πρὸς τινὰ φύσιν, ὅλα δὲ αἱ φύσεις εἶναι ἀγαθαί, ἀλλὰ διότι ἐνεργεῖ ἐν προκειμένῳ κακῶς, ἥτοι ἐναντίον αὐτῆς τῆς διατάξεως τῶν φύσεων, ἐγκαταλείπουσα τὴν υπέρτατην ὑπαρξιν χάριν μίας ταπεινότερας τοιαύτης (...) Ἡ ἀκολασία δεν εἶναι ἐλάττωμα τοῦ σώματος, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς, πού ἀγαπᾷ τὰς σωματικὰς ἀπολαύσεις με ὑπερβολικὸν ἔρωτα, παραμελοῦσα τὴν ἐγκράτειαν, ἥτις μᾶς συνδέει με πολὺ ωραιότερα πράγματα, διότι αὐτὰ εἶναι πνευματικά καὶ ἀφθάρτα (...) Κατὰ αὐτά, ὅστις ἀγαπᾷ ἐλλιπῶς τὸ ἀγαθὸν εἰς οἰανδήποτε φύσιν καὶ ἀν ἀνήκῃ, δεν παύει, μολοντί τὸ ἀποκτά, νὰ εἶναι κακὸς καὶ ἄθλιος ἀκόμῃ καὶ εἰς αὐτὸ τούτο τὸ ἀγαθὸν του, διότι στερεῖται ἀνωτέρου ἀγαθοῦ”.

³⁴⁷ “Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ”, XIV, 6, “Αἱ κινήσεις τῆς ψυχῆς εἶναι καλαὶ ἢ κακαί, ἐφ’ ὅσον εἶναι καλὴ ἢ κακὴ ἡ βούλησις” (σ. 49): “Οἱ ἄνθρωποι πού δεν διάγουν τὴν ζωὴν τῶν κατ’ ἄνθρωπον ἀλλὰ κατὰ Θεόν, ἀγαποῦν τὸ ἀγαθὸν καὶ μισοῦν ἀναγκαίως τὸ κακόν, ἐπειδὴ οὐδεὶς εἶναι κακὸς ἐκ φύσεως, ἀλλὰ γίνεται συνεπεία τῆς κακίας τοῦ τοιοῦτος”, “(...) αὐτὸ δὲ τὸ δένδρον δεν θὰ ἡδύνατο νὰ γίνῃ κακὸν παρὰ μόνον ἐξ αἰτίας τινός

εκείνη που αποτελεί τη γενεσιουργό αιτία του κακού και διαστρέφει τη διάθεση περί αγαθού^{348,349,350,351}. Τότε εμφιλοχωρεί το κακό, το οποίο δεν συνιστά τίποτε άλλο παρά

αντιστρατευομένης προς την φύσιν (...) κακὴν θέλησιν. Ἀλλ' ἡ φύσιν δεν θα ἦτο δυνατόν να διαφθαρή, εἴαν δεν εἶχεν εξαχθῇ ἐκ τοῦ μηδενός, ἰδοὺ διατὶ ἐγκατέλιπε τὸν δημιουργόν τῆς υπάρξεώς τῆς" ("Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ", XIV, 13, "Τοῦ αμαρτημάτων τοῦ Ἀδάμ προηγήθη κακὴ βούλησις", σ. 67).

³⁴⁸ "Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ", VIII, 25, "Οὐδεμία ἀπόστασις δύναται να μας χωρίσῃ ἀπὸ τοὺς ἀγαθοὺς θεοῦς, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους. Δύναται να μας χωρίσῃ ἀπ' αὐτοὺς μόνον ἡ κακὴ θέλησις" (σσ. 161-162): "Δεν εὐρισκόμεθα μακρὰν τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων παρὰ μόνον κατὰ τὸ μέτρον, καθ' ὃ ἡ ἀσυμφωνία τῆς θελήσεώς μας, ἡ ἀσάθεια καὶ ἡ ἐξασθένεισίς μας μας καθιστοῦν ἐλεεινοὺς καὶ ἀθλίους, δεν ἀπομακρυνόμεθα δε ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων, λόγω τοῦ ἐνδαιτημάτων ἐν τῇ σῶματι, ἀλλ' ἐνεκα τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς μας. Δεν συνενούμεθα μετ' αὐτῶν, ὅχι διότι κατοικοῦμεν τὴν γῆν εἰς μίαν σαρκικὴν κατάστασιν, ἀλλὰ συνεπεία τῶν ἀκαθάρτων πρὸς τὰ γήινα ἐπιθυμιῶν μας. Ὅταν ὁμως ἡ θεραπεία μας μας καθιστᾷ ὁμοίους πρὸς αὐτοὺς, τοὺς πλησιάζομεν διὰ τῆς πίστεως, ἐφ' ὅσον πιστεύομεν, ὅτι εἴμεθα ἱκανοὶ να ἀποκτήσωμεν τὴν εὐδαιμονίαν παρ' Ἐκεῖνου, ὅστις ἐδῶρησεν αὐτὴν εἰς τοὺς ἀγγέλους".

³⁴⁹ "Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ", XI, 17, "Τὸ ἐλάττωμα τῆς κακίας ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν φύσιν, εἶναι δε ἀπότοκον τῆς κακοβούλου θελήσεως καὶ οὐχὶ τῆς Δημιουργίας" (σ. 310-311): "Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν φύσιν τοῦ διαβόλου, καὶ ὅχι εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ, πρέπει να ἐννοήσωμεν τὸ κείμενον ὀρθῶς: "τοῦτ' ἐστὶν ἀρχὴ πλάσματος Κυρίου". Δηλαδὴ προτοῦ παρουσιασθῇ τὸ ἐλάττωμα τῆς κακίας, ἡ φύσις δεν εἶχεν ἀκόμη διαφθαρή, δεδομένου ὅτι ἡ κακία ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν φύσιν, ὥστε δεν ἡμπορεῖ παρὰ τὴν βλάβη. Ὅθεν οὐδέποτε θα ἐπεζητῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ἀδείαν να περιπέσῃ εἰς τὴν κακίαν, ἐνὼ πολὺ φυσικώτερον δι' αὐτὴν θα ἦτο να ἐπιδιώκῃ τὴν ἐνὸσιν τῆς με τὸν Θεόν. Κατὰ ταῦτα τὸ κακόν εἶναι καταφανὲς ἀπόδειξις τοῦ ὅτι εἶναι ἀγαθὴ ἡ φύσις. Πλην ὁμως, καθὼς ἀκριβῶς ὁ Θεός εἶναι ὁ ἀριστος δημιουργὸς ἀγαθῶν φύσεων, ἐστὶ εἶναι καὶ τῶν κακῶν βουλήσεων ρυθμιστὴς, εἰς τρόπον ὥστε, ὅταν αἱ κακαὶ βουλήσεις μεταχειρίζονται κακῶς τὰς ἀγαθὰς φύσεις, ὁὗτος μεταχειρίζεται καὶ τὰς ἐνόχους ἀκόμη βουλήσεις καλῶς. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου γίνεται αἰτία, ὥστε ἡ ἀγαθὴ φύσις τοῦ διαβόλου καὶ ἡ καλὴ τοῦ θελήσιν ν' ἀποκαλύπτονται ὑπὸ τῶν ἀγγέλων Τοῦ, δηλαδὴ, ὥστε οἱ πειρασμοὶ τοῦ σατανὰ να χρησιμεύουν ὡς ἀπόδειξις τῆς σταθερότητος τῶν ἁγίων Τοῦ, διὰ τῶν ὁποίων πειρασμῶν οὗτος προσπαθεῖ να τοὺς βλάψῃ. Ἐπειδὴ δε ὁ Θεός ὅταν ἐπλάττε τὸν διάβολον, προέβλεπε τὴν μέλλουσαν κακὴν θέλησιν τοῦ, ὡς καὶ πόσα καλὰ θα προκύπτουν ἐκ τῶν κακῶν αὐτοῦ, ὁ ψαλμωδὸς λέγει: "ἐκεῖ πλοῖα διαπορεύονται δράκων οὗτος, ὃν ἐπλάσας ἐμπαίζων αὐτὴν" δηλαδὴ: "κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πραγματικῆς δημιουργίας (τοῦ διαβόλου) μολοντό οὗτος ἦτο ἀγαθὸς διὰ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Δημιουργοῦ τοῦ ὁ Θεός εἶχε ἤδη τὴν πρόγνωσιν τοῦ τρόπου, με τὸν ὁποῖον θα τὸν ἐχρησιμοποίει ἀκόμη καὶ ὡς ὀλέθριον παράγοντα".

³⁵⁰ "Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ", XII, 3, "Περὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Θεοῦ, οἵτινες εἶναι τοιοῦτοι ὅχι ἐκ φύσεως, ἀλλ' ἐκ διεστραμμένης βουλήσεως, ἥτις βλάπτει ταυτοχρόνως καὶ αὐτοὺς καὶ τὴν φύσιν, διότι ἡ ιδιότης τῆς κακίας καὶ ὅτι συγκροτεῖ τὴν ὑπαρξίν τῆς, ἐγκτεῖται εἰς τὸ να βλάπτῃ" (σσ. 342-343): "Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ, περὶ τῶν ὁποίων ομιλοῦν αἱ Γραφαί, δεν εἶναι τοιοῦτοι ὡς ἐκ τῆς φύσεώς τῶν, ἀλλὰ λόγω τῶν κακιῶν τῶν, δεν εἶναι ἱκανοὶ να βλάπτουν τὸν ἀμετάβλητον καὶ ἀσώματον Θεόν, παρὰ μόνον τῶν ἐαυτῶν τῶν συνεπεία τῆς ἀνισχύρου ἀνιδρώσεως, τῶν ὁποίων τολμοῦν να Τοῦ ἀντιτάσσουν. Τὸ ἐλάττωμα δε τῆς κακῆς θελήσεως τῶν τοὺς βλάπτει, διότι καταστρέφει εἰς τὴν ψυχὴν τῶν τὸ ἀγαθὸ τῆς φύσεως. Ὅθεν δεν εἶναι ἡ φύσις, ἡ ἀντιτασσόμενη πρὸς τὸν Θεόν ἀλλ' ἡ κακία, διότι τὸ κακόν εἶναι ἀντίθετον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ διότι ὁ Θεός εἶναι τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν. (...) Δεν ὑπάρχουν διεστραμμέναι φύσεις ἐκ κακῆς θελήσεως, αἱ ὁποῖαι να μὴ εἶναι ἀγαθαί ὡς φύσεις, δεν εἶναι δε κακαὶ παρὰ μόνον διότι εἶναι διεστραμμέναι καὶ ἀν ἀκόμη τιμωρηθῇ μία διεφθαρμένη φύσις, δεν παύει τοῦ να εἶναι ἀγαθὴ ὡς φύσις, εἶναι ὁμως καλόν να μὴ μένει ἀτιμώρητος, διότι ἡ ποινὴ εἶναι δίκαια, παν δε δίκαιον εἶναι ἀγαθόν. Πράγματι οὐδεὶς τιμωρεῖται διὰ τὰ σωματικά τοῦ ἐλαττώματα, ἀλλὰ διὰ τὰ ἐκούσια παραπτώματα τοῦ. Ὅθεν ἡ κακία (...) εἶναι ἀπότοκοι τῆς θελήσεώς μας. Ὡστε δεν ομιλοῦμεν τώρα παρὰ διὰ τὰ ἐλαττώματα τῆς φύσεως ἐκείνης, τὸ πνεῦμα τῆς ὁποίας εἶναι προσιτόν εἰς τὸ νοητικόν φῶς που μας κάμνει να διακρίνωμεν τὸ δίκαιον ἀπὸ τοῦ ἀδίκου". Ἐν συνεχείᾳ, "Δεν ὑπάρχει λοιπὸν ἀποχρῶν λόγος ἢ (...) οὐσιαστικὴ αἰτία τῆς κακῆς θελήσεως, δοθέντος ὅτι ἐξ αὐτῆς τῆς ιδίας γεννᾶται τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον καταστρέφει τὸ ἀγαθόν τῆς φύσεως, τίποτε δε δεν καθιστᾷ τὴν θέλησιν τοιαύτην, ὅσον ἡ λιποψυχία, λόγω τῆς ὁποίας ἐγκαταλείπει τὸν Θεόν, καὶ ἥτις δεν ἔχει ἄλλην αἰτίαν παρὰ τὴν κακίαν καὶ τὴν στέρησιν" ("Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ", XII, 9, "Ἡ καλὴ θέλησιν τῶν ἀγγέλων καὶ ὁ Πλάστης τῶν", σ. 350). Ὅπως ἐπίσης, "Ὁ Θεός, καθὼς ἀναφέρει ἡ Γραφή, ἐπλάσε τὸν ἄνθρωπον εὐθύν, καὶ συνεπῶς με μίας ἀγαθῆς βούλησιν, ἄλλως εὐθὺς δεν θα ἦτο. Ὡστε ἡ ἀγαθὴ θέλησις εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος τὴν ἔλαβεν ἀπὸ τὴν στιγμὴν τῆς πλάσεώς τοῦ. Ἡ κακὴ ὁμως βούλησις, ἡ προηγηθεῖσα τῶν κακῶν ἔργων παρὰ τὸν ἄνθρωπον, ἦτο μᾶλλον ποῖα τις παρέκκλισις ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ παρὰ θετικὴ δημιουργία. Εἴη τὰ ἔργα τῆς βουλήσεως ἦσαν κακά, οφείλεται εἰς τὸ ὅτι δεν εἶχον ὡς σκοπὸν τὸν Θεόν, ἀλλ' αὐτὴν ταύτην τὴν βούλησιν, εἰς τρόπον ὥστε ἡ βούλησις αὐτὴ ἦτο ὅπως τὸ δένδρον, που παρήγαγε καρπούς κακῆς ποιότητος, ἢ, ἀν θέλετε, ὅπως ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ἔσχε κακὴν βούλησιν. Μολοντό ἡ κακὴ βούλησις, μακρὰν τοῦ να υφίσταται σύμφωνα πρὸς τὴν φύσιν, διότι εἶναι ἀντίθετος πρὸς αὐτὴν ἀφοῦ εἶναι ἐλάττωμα, πάντως ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν με τὸ ἐλάττωμα φύσιν, ἀλλ' εἰς μίαν φύσιν τὴν ὁποῖαν ὁ Πλάστης ἀπέσπασεν ἐκ τοῦ μηδενός καὶ ὅχι εἰς ἐκείνην που παρήγαγεν ἀφ' ἐαυτοῦ, ὡς εἶναι ὁ λόγος, δι' οὐ ἐγένοντο τὰ πάντα" ("Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ", XIV, 11, "Περὶ τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἡ φύσις τοῦ ὁποῖου εἶχε δημιουργηθῇ ἀγαθὴ καὶ δεν δύναται να διορθωθῇ παρὰ μόνον διὰ τοῦ Δημιουργοῦ τῆς", σ. 63).

³⁵¹ "Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ", XIX, 13, "Περὶ τῆς παγκοσμίου εἰρήνης, ἥτις καὶ ἐν μέσω οἰωνδῆποτε διαταραχῶν, δεν δύναται ν' ἀπολέσῃ τὸ εὐεργέτημα τοῦ φυσικοῦ νόμου. Διότι ὑπὸ τινὰ δίκαιον κριτὴν, τοιαύτη εἶναι ἡ κρατοῦσα τάξις, ὥστε ὁ καθεὶς ν' ἀποκτᾷ ὅ, τι τοῦ ἀξίζει κατ' ἐκλογὴν τῆς θελήσεώς τοῦ" (σ. 38): "Κατὰ ταῦτα,

μια άρνηση, χωρίς βεβαίως να χαρακτηρίζεται από αυθυπαρξία^{352,353}, εξού και ο εκτοπισμός του επιχειρείται με την ίαση της φύσης που έχει διαφθαρεί. Παράλληλα, τα επίχειρα των πράξεων που αφορμώνται από τη διαφθαρείσα βούληση είναι πράξεις εκούσιες και καταλογιστέες^{354,355}. Στη συλλογιστική του Αυγουστίνου περί παρείσδυσης του κακού στη θέληση του ανθρώπου, εισέρχεται ως αποδεικτικό στοιχείο ένα από τα κυρίαρχα στοιχεία που διακρίνει τον άνθρωπο από τα λοιπά έμβια όντα και, πρωτίστως, από τα ζώα. Ανάγεται δε στο εσωτερικό του αισθητήριο περί γνώσης του ορθού, το οποίο στερούνται οι υπόλοιπες μορφές ζωής^{356,357}.

Η βούληση του ανθρώπου συνιστά αποδέκτη πολλών διαφορετικών προσλαμβανουσών (παραστάσεων ή εντυπώσεων κατά τον Αυγουστίνο) και διαμορφώνεται κάτω από την επίδραση αυτών³⁵⁸. Η αγαθή βούληση καλείται στην

υφίσταται μια φύσις, εις την οποίαν ουδέν κακόν εμφιλοχωρεί, ουδέ είναι δυνατό να υπάρξη. Αλλά μία φύσις, εις την οποίαν ουδέν υφίσταται αγαθόν, είναι αδύνατον να υπάρξη. Κατά συνέπειαν και η φύσις αυτού τούτου του διαβόλου, εφ' όσον είναι φύσις, δεν είναι κακόν τι, αλλ' η διαστροφή την καθιστάν νοσηράν”.

³⁵² “Η πολιτεία του Θεού”, XI, 22, “Περί εκείνων, που ευρίσκουν διάφορα ελαττώματα εις το Σύμπαν το τόσον αρτίως οργανωμένον παρά του Θεού, και που πιστεύουν εις την ύπαρξιν μιας κακής φύσεως” (σ. 316): “Εις την πραγματικότητα δεν υφίσταται κακή φύσις, το δε κακόν είναι άρνησις του αγαθού” και “η αιτία του κακού δεν είναι το αγαθόν αλλά η εγκατάλειψίς του” (“Η πολιτεία του Θεού”, VI-XII, 9, σ. 350).

³⁵³ “Η πολιτεία του Θεού”, XIV, 11, “Περί της πτώσεως του ανθρώπου, η φύσις του οποίου είχε δημιουργηθή αγαθή και δεν δύναται να διορθωθή παρά μόνον διά του Δημιουργού της” (σ. 63): “Κατά ταύτα, εκτοπίζομεν το κακόν, ουχί εκτοπίζοντες ξένην τινά φύσιν ή εν των μερών αυτής, αλλά θεραπεύοντες εκείνην, ήτις είχε διαφθαρεί”.

³⁵⁴ “Η πολιτεία του Θεού”, XII, 8, “Περί του διεστραμμένου έρωτος, δια του οποίου απομακρυνόμεθα από ένα αναλλοίωτον αγαθόν χάρις ενός αναλλοιώτου” (σ. 350): “Κατά ταύτα τιμωρείται δικαίως η κατάπτωσις εκείνη, ήτις είναι θεληματική”.

³⁵⁵ “Η πολιτεία του Θεού”, XX, 1, “Μολονότι ο Θεός ασκεί εν παντί χρόνω τας κρίσεις του, εις το βιβλίον τούτο δεν θα πραγματευθώμεν παρά περί της τελευταίας κρίσεως μόνον” (σ. 73): “Είναι δε δικαία και βαθεία η κρίσις του Θεού, καθ' ην η ζωή των δαιμόνων και των ανθρώπων εις τας περιοχάς του αέρος ή επί της γης είναι κατάμεστοι πλανών και οδυνών. Αλλά και αν ακόμη ουδείς περέπυπτεν εις αμαρτίαν, τα λογικά πλάσματα θα συνεδέοντο μετά του Θεού αυτών εις την αιωνίας μακαριότητα βάσει αγαθής τινός και δικαίας κρίσεως. Πλην τούτου, εκτός της τοιαύτης γενικής κρίσεως, την οποίαν ο Θεός ασκεί επί τε των δαιμόνων και των ανθρώπων, καταδικάζων τούτους εις την αθλιότητα, συνεπεία των πρωταρχικών αμαρτιών, κρίνει επίσης τον καθένα χωριστά διά τας ιδίας του πράξεις εξαρτωμένας εκ της ελευθέρας βουλήσεώς του”.

³⁵⁶ “Η πολιτεία του Θεού”, XI, 27, “Περί της υπάρξεως, περί της γνώσεως και του έρωτος προς αμφοτέρας” (σ. 325-326): “Όσον αφορά τον πόθον του ανθρώπου προς την μάθησιν και τον φόβον να πλανάται, θα προσκομίσω ως απόδειξιν, ότι ουδείς υφίσταται, όστις να μη προτιμά να είναι σοφός και να πάσχη παρά να χαίρη και να είναι τρελλός. Ο άνθρωπος είναι ο μόνος εξ όλων των ζώων, ο εμφορούμενος υφ' ενός τόσον μεγαλειώδους και ευγενούς συναισθήματος. Ζώα τινά έχουν οξυδερκέστερους οφθαλμούς, διά να βλέπουν το φως εδώ κάτω, δεν δύναται όμως ν' αντιλαμβάνονται το ασώματον εκείνο φως, που καταυγάζει την ψυχήν μας και μας κάμνει να κρίνωμεν λογικώς τα πράγματα εν τω συνόλω των, διότι δεν θα ήμεθα ικανοί να κρίνωμεν, παρά μόνον εφ' όσον μας φωτίζει το ασώματον τούτο φως. (...) Έχομεν εν εσωτερικόν αισθητήριον υπεροχότερον, το οποίον γνωρίζει τι είναι ορθόν και τι δεν είναι, τούτο μεν δια τινος είδους νοητικού, τούτο δε διά της στερήσεως του είδους τούτου. Διά του τοιούτου εσωτερικού αισθητηρίου είμαι βέβαιος ότι υπάρχω, ότι γνωρίζω ότι υπάρχω και ότι αγαπώ την ύπαρξίν μου και την γνώσιν μου”.

³⁵⁷ “Η πολιτεία του Θεού”, XII, 23, “Περί της ψυχής της κατ' εικόνα του Θεού πλασθείσης” (σ. 372): “Ο Θεός έπλασε κατ' εικόνα Του τον άνθρωπον, δεδομένου ότι edώρησεν εις αυτόν μίαν ψυχήν, προικισμένην με νόησιν και κρίσιν, ήτις τον εξυψοί υπεράνω πάντων των ζώων”.

“Μεταξύ των χερσαίων ζώων ο άνθρωπος κατέχει την πρώτην θέσιν, εφ' όσον επλάσθη και' εικόνα Θεού (...) Ουδέν ζώον επί της γης τυγχάνει ως εκ της φύσεώς του κοινωνικότερον του ανθρώπου, καίτοι ουδέν ζώον υπάρχει, το οποίον η κακία να καθιστά αγριώτερον” (“Η πολιτεία του Θεού”, XII, Κεφάλαιον 27, “Ο πρώτος άνθρωπος συνεκέντρωνεν ολόκληρον την πληρότητα του ανθρώπου γένους, εις την οποίαν έβλεπεν εκ των προτέρων ο Θεός το μέρος που επρόκειτο να σώσει και το μέρος το διά την καταδικήν προοριζόμενον”, σ. 376).

³⁵⁸ “Η πολιτεία του Θεού”, XIV, 6, “Αι κινήσεις της ψυχής είναι καλαί ή κακαί, εφ' όσον είναι καλή ή κακή η βούλησις” (σ. 49): “Όταν επιδοκιμάζουμε ότι μας αρέσει, ποθούντες να το αποκτήσωμεν, η τοιαύτη κίνησις καλείται επιθυμία, όταν δε ήδη το κατέχωμεν και το απολαμβάνωμεν καλείται χαρά. Εξ άλλου, όταν αποδοκιμάζωμεν, ότι μας απαρέσκει, προτού μας συμβή, η βουλευτική αυτή κίνησις ονομάζεται φόβος, όταν δε συμβεί πράγματι καλείται λύπη. Εν συντόμω, η βούλησις του ανθρώπου δέχεται διάφορες εντυπώσεις αναλόγως των αντικειμένων που αγαπά ή αποστρέφεται”.

Αγία Γραφή ως φιλανθρωπία, ενίοτε και ως αγάπη³⁵⁹, οι δε κινήσεις της ψυχής που αποκλίνουν από αυτή, προξενούν τα πάθη³⁶⁰. Υφίστανται παρ' όλα αυτά, κινήσεις της ψυχής ή πάθη των οποίων η χρήση είναι καλή ή ωφεληματική, επικαλούμενος εδώ ο Αυγουστίνος το παράδειγμα του Χριστού, ο οποίος “εφ’ όσον είχε πράγματι ένα σώμα και μίαν ψυχήν, είχεν επίσης και πραγματικά πάθη. Καίτοι δε αναφέρει το Ευαγγέλιον, ότι διακατείχeto από θλίψιν μεμειγμένην με αγανάκτησιν, βλέπων την πώρωσιν των Εβραίων· μολονότι λέγει: “χαίρω δι' ὑμᾶς, ἵνα πιστεύσητε, ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ· ἀλλ' ἄγωμεν πρὸς αὐτόν” [Ιω. ια', 15]”· μολονότι, προτοῦ ἀναστήσει τον Λάζαρον, ἀνελύθη εἰς δάκρυα· μολονότι διακατείχeto ὑπὸ πόθου σφοδροῦ να συμφάγη μετὰ των μαθητῶν αὐτοῦ την ἡμέραν του Πάσχα, ἦτο δε τεθλιμμένη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ μέχρι θανάτου ἐπὶ τη ἀναμονὴ του πάθους του, δεν πρέπει ν' ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ὅλα αὐτὰ συνέβησαν πράγματι εἰς αὐτόν. Ο Χριστὸς περιεβλήθη με ὅλα τα πάθη ταῦτα, ὅταν το ἠθέλησε με τον σκοπὸν πραγματώσεως των σχεδίων του, καθὼς ακριβῶς ἐγένετο ἄνθρωπος, ὅταν εἶχε θελήσει τούτο”³⁶¹. Εξακολουθεῖ παρακάτω υπογραμμίζοντας ὅτι, ὅσο καλὴ και ἀν εἶναι ἡ χρῆσις των (καλῶς νοουμένων) “παθῶν” ἀπὸ τον ἄνθρωπο, ἐντούτοις, δεν παύουν να μας παρασύρουν πιο πέρα ἀπ' ὅ,τι θα ἐπιθυμούσαμε³⁶², συνεπεία της ἀσθενικῆς, θνητῆς και ἐνόλισθης φύσεως μας. Ἀπὸ την ἄλλην, ἡ φύσις του ἀνθρώπου ἀπάδει στην ἀπάθεια, ὄχι, ὁμως, στη ροπή προς τα πάθη³⁶³.

Το αὐτεξούσιο του προσώπου υφίσταται, ἔχει ἐν τοῖς πράγμασι οντότητα, ὅταν δεν εἶναι δέσμιος της ἀμαρτίας, ὅταν δεν εἶναι ἀνδράποδο αὐτῆς^{364,365}. Ο Θεὸς δώρησε

³⁵⁹ “Ἡ πολιτεία του Θεοῦ”, XIV, 7, “Περὶ της ἀγαθῆς βουλήσεως” (σ. 50): “Ἡ ἀγαθὴ αὕτη βούλησις καλεῖται συνήθως φιλανθρωπία εἰς την Ἁγίαν Γραφήν, ἥτις ἐνίοτε την ονομάζει ἀγάπην.”

³⁶⁰ “Ἡ πολιτεία του Θεοῦ”, XIV, 7, “Περὶ της ἀγαθῆς βουλήσεως” (σ. 51): “Ἡ ἀγαθὴ θέλησις εἶναι ἡ ἀγαθὴ ἀγάπη, ἡ δε κακὴ θέλησις, αἱ διάφοροι δε της ἀγάπης ταύτης κινήσεις δημιουργοῦν τα πάθη ἐν τῷ συνόλῳ των.” και “Εἶναι λοιπὸν κοινὸν εἰς τοὺς ἀγαθοὺς και τοὺς κακοὺς να θέλουν, ν' ἀπολαμβάνουν (...) οἱ ἀγαθοὶ και οἱ κακοὶ ποδοῦν, φοβοῦνται και ἀπολαμβάνουν ἐξίσου, ἀλλ' οἱ πρώτοι καλῶς, οἱ δεῦτεροι κακῶς, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀγαθὴ ἢ κακὴ ἡ βούλησις των.” (“Ἡ πολιτεία του Θεοῦ”, XIV, 8, “Οἱ Στωικοὶ παραδέχονται ὅτι δεν πρέπει να ταράσῃ την ψυχὴν του σοφοῦ κανένα πάθος”, σ. 52).

³⁶¹ “Ἡ πολιτεία του Θεοῦ”, XIV, 9, “Περὶ της καλῆς χρήσεως των παθῶν παρὰ των χρηστῶν ἀνθρώπων”, σ. 57.

³⁶² “Ἡ πολιτεία του Θεοῦ”, XIV, 9, “Περὶ της καλῆς χρήσεως των παθῶν παρὰ των χρηστῶν ἀνθρώπων” (σ. 57): “Πλὴν ὁμως, οὐδὲν ποτε καλὴν χρῆσιν και ἀν κάμωμεν των παθῶν τούτων, δέον οὐχ ἡττον ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι δεν θα τα δοκιμάσωμεν εἰς την ἄλλην ζωὴν και ὅτι εἰς ταύτην μας παρασύρουν συχνά, περισσότερον μακράν παρ' ὅσον ἐπιθυμοῦμεν. Εἰς τοῦτο οφείλεται τὸ ὅτι ἐνίοτε κλαίωμεν και χωρὶς να το θέλωμεν, μολονότι προκειμένου περὶ ζητημάτων καθαρᾶς φιλανθρωπίας. Τούτο εἶναι συνέπεια της ἀσθενούς και θνητῆς φύσεώς μας”.

³⁶³ “Ἡ πολιτεία του Θεοῦ”, XIV, 9, “Περὶ της καλῆς χρήσεως των παθῶν παρὰ των χρηστῶν ἀνθρώπων” (σ. 57-58): “Ἐφ' ὅσον εὐρισκόμεθα εἰς τὸ εὐθραυστον σώμα μας, θα ἦτο ἔλλειψις να μὴ ἔχωμεν τα πάθη ταῦτα (...) Διὰ τοῦτο ὅ,τι οἱ Ἕλληνες ονομάζουν ἀπάθειαν, δηλαδὴ την κατάστασιν ἐκείνην της ψυχῆς, κατὰ την ὁποίαν αὕτη δεν ὑπόκειται εἰς κανένα πάθος, δυνάμενον να την θορυβῇ, και ἀντιστρατευόμενον προς τον ὀρθὸν λόγον, εἶναι ὄντως ωραῖον πράγμα και λίαν εὐπρόσδεκτον, δεν ἀνέκει ὁμως εἰς τὸ πλαίσιον της ζωῆς ἐπὶ της γῆς (...) Κατὰ ταῦτα ἡ ἐν λόγῳ ἀπάθεια δεν δύναται να υφίσταται παρὰ μόνον ὅταν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπηλλαγμένος ἀπὸ πάσης ἀμαρτίας. (...) διότι ἀν ονομάζουν ἀπάθειαν την ἀπαλλαγὴν ἀπὸ παντός οἰουδήποτε πάθους, δεν εἶναι ἀληθές τὸ ὅτι ἡ τοιαύτη ἀναισθησία εἶναι χειροτέρα πάντων των κακῶν;”.

³⁶⁴ “Ἡ πολιτεία του Θεοῦ”, XIV, 11, “Περὶ της πτώσεως του ἀνθρώπου, ἡ φύσις του οὐοῦ εἶχε δημιουργηθῇ ἀγαθὴ και δεν δύναται να διορθωθῇ παρὰ μόνον διὰ του Δημιουργοῦ της” (σ. 69): “Ὅθεν τὸ αὐτεξούσιον εἶναι πράγματι ἐλεύθερον ὅταν δεν εἶναι δούλον της ἀμαρτίας”.

³⁶⁵ “Ἡ πολιτεία του Θεοῦ”, XIX, 15, “Περὶ της φυσικῆς ἐλευθερίας και της δουλείας, πρώτη αἰτία της ὁποίας εἶναι ἡ ἀμαρτία. Συνεπεία της αἰτίας ταύτης, ὁ κακὴς θελήσεως ἄνθρωπος, καίτοι δεν εἶναι δούλος ἄλλου ἀνθρώπου, καθίσταται διὰ των παθῶν του τοιοῦτος” (σ. 43-45): “(...) εἰς οὐδὲν χωρίον των Γραφῶν γίνεται λόγος περὶ δούλου μέχρις ὅτου ὁ δίκαιος Νῶε ἐστιγμάτισε με την λέξιν ταύτην την κακὴν πράξιν του υἱοῦ του. Τὸ σφάλμα λοιπὸν και ὄχι ἡ φύσις, ἔφερε αὐτὸ τὸ ὄνομα (...) ἀσφαλῶς δε εἶναι καλύτερον να εἶναι τις ἀιχμάλωτος των ἀνθρώπων, παρὰ ἀιχμάλωτος των παθῶν αὐτοῦ, δεδομένου ὅτι ἡ ἀγριωτέρα κυριαρχία, ἡ καταδυναστεύουσα τὰς καρδίας, εἶναι ἡ παροξύνουσα, πλὴν ἄλλων, τὸ πάθος του κυριαρχεῖν (...). Ἰδοὺ διὰ τὸ Ἀπόστολος (Εφεσ. Στ' 5) παρορμά τοὺς δούλους να υποτάσσονται εἰς τοὺς κυρίους των ἀπὸ καρδίας και με καλὴν θέλησιν και διὰ του τρόπου τούτου, και ἀν ἀκόμη δεν ἐπιτύχουν ν' ἀποκτήσουν ἐκ μέρους των κυρίων αὐτῶν την ἐλευθερίαν

στον άνθρωπο την αυτεξουσιότητα, την ελευθερία της μη υποκείμενης σε κάτι ή σε κάποιον άλλο επιθυμία, καθώς επίσης και τη δυνατότητα να στρέφει οικεία βουλήσει την επιθυμία του σε οποιαδήποτε κατεύθυνση κρίνει. Η ελευθερία με την οποία προικίστηκε ο άνθρωπος περιγράφεται γλαφυρώς από τον Αυγουστίνο στα κεφάλαια ΙΑ΄ και ΙΒ΄ της “Πολιτείας του Θεού”³⁶⁶, που γίνεται αναφορά στο αμάρτημα που υπέπεσε ο πρώτος άνθρωπος. Εντυπωσιακή είναι η διαπίστωσή του στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο³⁶⁷, κατά το οποίο: “Ήσαν ήδη διεφθαρμένοι εις τον εσωτερικόν κόσμον των, προτού περιπέσουν εν τω εξωτερικώ εις την ανυπακοήν, διότι εκάστης πράξεως προηγείται κακή βούλησις”, ήτοι προϋπήρχε η προαίρεση, η εκούσια εκείνη τάση ως παρακολούθημα της έλλογης σκέψης και επιθυμίας που διατυπώνεται στο κείμενο ως “βούλησις” και εξέλειπε απλώς η εκτέλεσή της, διά τούτο και ο Αυγουστίνος την χαρακτηρίζει το δίχως άλλο ως “εθελούσια”³⁶⁸, ανεξάρτητα εάν επλανήθη ο Αδάμ κατά το σκέλος που την αξιολόγησε ως “συγγνωστή αμαρτίαν”. Υφίσταται, συνεπώς, σε προγενέστερο από την πραγμάτωση της πράξης επαρκής ψυχική προετοιμασία, ενσύνειδη και, ως προαναφέρθηκε, καταλογιστέα που εδράζεται στην αντιστρατευόμενη προς τη φύση, άρα και “ελαττωματική”, κακή θέληση^{369,370}. Προσδοκώντας λοιπόν ο άνθρωπος “να γίνη περισσότερον παρ’ ό,τι είναι, γίνεται ολιγώτερον παρ’ ό,τι ήτο πραγματικώς”, γι’ αυτό και ο Αυγουστίνος στη σχετική περιγραφή του αφήνει την εντύπωση ότι πρόκειται περί προσδοκιών που δεν είναι τίποτ’ άλλο παρά ένα αυτεπίστροφο^{371,372}. Και συνεχίζει αναλύοντας

των. Ούτοι καθιστώσι τουλάχιστον την δουλείαν των ελευθέρων, εφ’ όσον θα εκτελούν την αποστολήν των ουχί μετά φόβου απατηλού, αλλ’ μετ’ ειλικρινούς αγάπης, μέχρι της στιγμής, κατά την οποίαν η αδικία θα παρέλθη και καθ’ ην πάσα κυριαρχία ανθρώπινη θα εξαφανισθή και ο Θεός θα είναι το παν εις πάντα”.

³⁶⁶ XIV, σσ. 62-66.

³⁶⁷ “Του αμαρτήματος του Αδάμ προηγήθη κακή βούλησις”.

³⁶⁸ “Η πολιτεία του Θεού”, XIV, 13, “Του αμαρτήματος του Αδάμ προηγήθη κακή βούλησις” (σ. 69): “Η τοιαύτη κίνησις της ψυχής, αποσπασθείσης από τον Θεόν της, είναι εθελούσια, δοθέντος ότι, εάν η θέλησις των πρώτων ανθρώπων ενέμενε σταθερά εις τον έρωτα προς το υπέρτατον εκείνο αγαθόν, που θα την εφώτιζε και θα την εθέρμαινε, δεν θ’ απεστρέφετο απ’ αυτό, διά ν’ αρέσει εις τον εαυτό της, δηλαδή να υποστή τύφλωσιν και ψύξιν, η γυναίκα δεν θα πίστευε τον όφιν, ούτε ο άνδρας θα προέκρινε την θέλησιν της συζύγου του από την εντολήν του Θεού, πιστεύων ότι διέπραττε συγγνωστήν αμαρτίαν. Ήσαν λοιπόν και οι δυο κακοί προτού παραβούν την εντολήν”.

³⁶⁹ “Η πολιτεία του Θεού”, XIV, 13, “Του αμαρτήματος του Αδάμ προηγήθη κακή βούλησις” (σ. 67): “(...) δεν θα ηδύνατο να γίνη κακόν παρά μόνον εξ αιτίας τινός αντιστρατευομένης προς την φύσιν, δηλαδή από την ελαττωματικὴν, κακὴν θέλησιν” και “Η αποχαίνωσις εκείνη ή μάλλον η παρακοή (...) είναι η ποινή διά την ανυπακοήν του πρώτου ανθρώπου, όθεν δεν προέρχεται εκ της φύσεως, αλλ’ εκ της ελαττωματικής βουλήσεως” (“Η πολιτεία του Θεού”, XV, 6, “Αποχαυνώσεις, εις τας οποίας υποκύπτουν, συνεπεία της ποινής διά την αμαρτίαν και αυτοί ακόμη οι πολῖται της Πολιτείας του Θεού και εκ των οποίων απαλλάσσονται τελικώς διά της χάριτος”, σ. 97).

³⁷⁰ “Η πολιτεία του Θεού”, XIX, 13, “Περί της παγκοσμίου ειρήνης, ήτις και εν μέσω οιωδήποτε διαταραχών, δεν δύνανται ν’ απολέσθαι το ευεργέτημα του φυσικού νόμου. Διότι υπό τινα δίκαιον κριτήν, τοιαύτη είναι η κρατούσα τάξις, ώστε ο καθείς ν’ αποκτά ό,τι του αξίζει κατ’ εκλογήν της θελήσεώς του” (σ. 37): “Ακριβώς δε όπως η χαρά του αγαθού, του εκμηδενιζομένου διά της αμαρτίας, τεκμηριού την οδύνην της βουλήσεως, ούτως η οδύνη του απολεσθέντος αγαθού, η διαχεόμενη εις το μαρτύριον, καταδεικνύει το αγαθόν της φύσεως.”

³⁷¹ “Η πολιτεία του Θεού”, XIV, 13, “Του αμαρτήματος του Αδάμ προηγήθη κακή βούλησις” (σ. 68): “Όθεν ο διάβολος δεν θα εγίνετο η αιτία της πτώσεως των ανθρώπων, εάν ούτοι δεν συνεκέντρωναν αποκλειστικώς εις τον εαυτόν των ολόκληρον την ευαρέσκειαν και την αφοσίωσιν των (...) Η τοιαύτη αταξία, η οποία γίνεται αφορμή, ώστε ο άνθρωπος, λόγω του ότι αρέσκεται υπερμέτρως εις εαυτόν, ως εάν ήτο φως αυτός ο ίδιος ν’ αποσπάται από τον φωτός, το οποίον θα τον έκαμνε φως, εάν του ήρθε, το φως τούτο, λέγω ευρίσκετο εις την καρδίαν του ανθρώπου, πριν προβή εις την εκτέλεσιν της πράξεως εκείνης, ήτις τω είχαν απαγορευθή”.

³⁷² “Η πολιτεία του Θεού”, XIV, 14, “Η αλαζονεία και η παράβασις του Αδάμ και της Εύας ενίσχυσαν την αμαρτίαν” (σσ. 69-70): “Πράγματι, μολοντί δεν ήτο παντοδύναμος εις τον παράδεισον, δεν ήθελε παρά ό,τι ηδύνατο να θέλῃ και έτσι ηδύνατο ν’ αποκτήσῃ ό,τι ήθελε, ενώ τώρα, καθώς λέγει η Γραφή, ο άνθρωπος δεν είναι παρά ματαιοδοξία. Ποιος είναι ικανός ν’ απαριθμήσῃ πόσα ποθεί ο άνθρωπος, τα οποία δεν δύνανται ν’ αποκτήσῃ, καθ’ ον χρόνον η βούλησίς του αντιφάσκει προς εαυτήν και η σαρξ αυτού δεν εννοεί να τον υπακούῃ”. Και ακόμη παραπάνω, το αυτεπίστροφο έγκειται στο γεγονός ότι: “Αφού ο άνθρωπος περιεφρόνησε την εντολήν του Θεού,

περαιτέρω την ύπαρξη της σχετικής ενδιάθετης κατάστασης προ αμαρτίας: “η πτώσις που γίνεται εις την καρδίαν, προηγείται της εν τω εξωτερικώ κόσμω συντελούμενης πτώσεως, όταν πιστεύωμεν, ότι δεν έχομεν πέσει ακόμη (...)”³⁷³ αλλά και την ψυχική διάθεση μετά τη συντελεσθείσα πώση: “Η μεγαλύτερα και πλέον κολάσιμος αλαζονεία είναι το να θέλη κανείς να συγχωρούνται κατάδηλα αμαρτήματα, καθώς το ηθέλησε η Εύα, λέγουσα: ‘ο όφιος ηπάτησέ με και έφαγον’ και ο Αδάμ, αποκρινόμενος: ‘η γυνή, ην έδωκας μετ’ εμού, αυτή μοι έδωκεν από του ξύλου και έφαγον’. Μολονότι δε δεν αρνούνται την εγκληματικήν ενέργειάν των, (...) προσπαθούν όμως, ως εκ της υπεροψίας των, να την επιρρίψουν εις άλλον: η Εύα εις τον όφιν, ο Αδάμ εις την Εύαν”³⁷⁴. Ο άνθρωπος, καίτοι θα μπορούσε να συνιστά πηγή αρετών, αντιθέτως εξέπεσε σε πηγή αμαρτίας³⁷⁵. Ωστόσο, διαθέτει πάντοτε τη δυνατότητα επιβολής επί των παθών του (που εναπόκειται οπωσδήποτε στην προσωπική του βούληση) ώστε να επικυριαρχήσει σε αυτά και να μην “ενοικεί” στο σώμα του η αμαρτία, υπό την αίρεση βεβαίως ότι επιδίδεται σε έναν συνεχή, αδιάκοπο προσωπικό πνευματικό αγώνα για την καθυπόταξη των παθών του³⁷⁶, την καλλιέργεια της αγάπης του προς τον Θεό, τον εαυτό και τον πλησίον του³⁷⁷ και την καλλιέργεια της αρετής^{378,379,380} (με ορισμένες εκ των προεξαρχουσών, τη

όστις τον έπλασε κατ’ εικόνα Του, τον έταξεν υπεράνω των ζώων, τον έθεσεν εις τον παράδεισον, του εδώρησε όλα τα αγαθά, δεν τον εβάρυνε με πολλούς ενοχλητικούς κανόνες, αλλά του έδωσε μίαν και μόνον εύκολον να τηρηθή εντολήν, διά να του υποδείξη την υπακοήν και να του υπενθυμίζει εκάστοτε, ότι ήτο αυτός ο Κύριός του και ότι δεν ηδύνατο να ελπίζη άλλην ελευθερίαν παρά μόνον υπηρετών τον Πλάστην του, δικαίως υπέστη την τιμωρίαν (...) Επειδή δε είχε, λόγω της αλαζονείας του συσπειρωθή εις τον εαυτόν του, η θεία δικαιοσύνην τον εγκατέλειπεν, όχι διά να ζη ελεύθερος και ανεξάρτητος, όπως επόθει, αλλά διά να γίνη δούλος εκείνου, με τον οποίον συνεδέθη διά του αμαρτήματος· διά να υποστή τον θάνατον του σώματος ακουσίως, όπως προεκάλεσεν της ψυχής του τον θάνατον και να καταδικασθή εις αιώνιον θάνατον, διά το ότι είχαν εγκαταλείψει την αιώνιαν ζωήν, εάν ο Θεός δεν τον απήλλασσε διά της χάριτός Αυτού από του αιωνίου θανάτου τούτου.”

³⁷³ “Η πολιτεία του Θεού”, XIV, 13, “Του αμαρτήματος του Αδάμ προηγήθη κακή βούλησις”, σ. 68.

³⁷⁴ “Η πολιτεία του Θεού”, XIV, 14, “Η αλαζονεία και η παράβασις του Αδάμ και της Εύας ενίσχυσαν την αμαρτίαν”, σ. 69.

³⁷⁵ “Η πολιτεία του Θεού”, XIV, 27, “Περί των αμαρτωλών ανθρώπων και των αγγέλων, η αμαρτία των οποίων δεν διαταράσσει την τάξιν της Προνοίας” (σ. 88): “Πράγματι ο πρώτος άνθρωπος είχε πλασθή κατά τρόπον ώστε να δύναται να νικά τον διάβολον, στηριζόμενος εις την βοήθειαν του Θεού και να νικάται υπ’ αυτού, εφ’ όσον θα εγκατέλειπε τον πλάστην και συμπαραστάτην του, δια ν’ αφοσιωθή αυταρέσκως εις τον εαυτό του. Εάν η βούλησις του πρώτου ανθρώπου παρέμενεν ευθεία, υποστηριζόμενη υπό της χάριτος, θα καθίστατο πηγή αρετών, όπως κατήντησε πηγή αμαρτιών, διότι εγκατέλειψε τον Δημιουργόν του.”

³⁷⁶ “Η πολιτεία του Θεού”, XXI, 16, “Νόμοι της χάριτος, υπό τους οποίους όλοι οι άνθρωποι δύνανται ν’ αναγεννηθούν οιαδήποτε ηλικίαν και αν έχουν” (σ. 192): “Αλλ’ όταν ο άνθρωπος έλθη εις ηλικίαν ώστε να δύναται να εκτελή εντολάς (...) οφείλη να διεξαγάγει τον πόλεμον εναντίον των ελαττωμάτων του και μάλιστα μετά σθένους εκ φόβου, μήπως η ηλικία αυτή τον παρασύρη εις αμαρτίας αξίας καταδίκης· εάν αμαρτία αύται δεν δεν έχουν ενισχυθή υπό μακράς σειράς νικηφόρων αγώνων, είναι ευκολώτερον να νικήση τις την έξιν του κακού και να την αναγκάση εις υποχώρησιν· εάν όμως τα ελαττώματα συνήθισαν να νικούν και να κυριαρχούν, δεν δύναται τις πλέον να τ’ αντιμετωπίση επιτυχώς άνευ ενεργείας πλήρους δυσχερειών”.

³⁷⁷ “Η πολιτεία του Θεού”, XIX, 14, “Περί της τάξεως και του νόμου είτε του ουρανού είτε της γης, δυνάμει των οποίων εργαζόμεθα δια τα συμφέροντα της ανθρώπινης κοινωνίας, ακόμη και κυβερνώντες και την εξυπηρετούμεν εξ ίσου επαγρυπνούντες επί των συμφερόντων της” (σ. 41): “Όθεν, επειδή ο Θεός, ο διδάσκαλός μας, μας διδάσκει δυο μεγάλας αρχάς, τας πρώτας εξ όλων, δηλαδή την αγάπην προς τον Θεόν και την αγάπην προς τον πλησίον και επειδή ο άνθρωπος ευρίσκει εις τας δυο αρχάς ταύτας τρία αντικείμενα της αγάπης του: τον Θεόν, τον εαυτόν του και τον πλησίον και επειδή αφ’ ετέρου ο αγαπών τον Θεόν δεν απατάται ως προς την αγάπην, την οποίαν στρέφει προς εαυτόν τον ίδιον, προκύπτει ότι οφείλει να ενδιαφέρεται εξ ίσου διά τον πλησίον προς τον σκοπόν να τον κάμη και αυτόν ν’ αγαπά τον Θεόν, δεδομένου ότι λαμβάνει την εντολήν ν’ αγαπά τον πλησίον, καθώς και τον εαυτό του”.

³⁷⁸ “Η πολιτεία του Θεού”, XV, 6, “Αποχανώσεις, εις τας οποίας υποκύπτουν, συνεπεία της ποιήσεως διά την αμαρτίαν και αυτοί ακόμη οι πολίται της Πολιτείας του Θεού και εκ των οποίων απαλλάσσονται τελικώς διά της χάριτος” (σ. 98): “Πράγματι όταν με την βοήθειαν που μας παρέχει δι’ αποκρύφω και θαυμασίων οδών η αμαρτία (...), δεν ζει πλέον εις το σώμα μας το θνητόν και όταν δεν παρασυρόμεθα (...) το πνεύμα ημών αποκτά

σωφροσύνη³⁸¹, την εγκράτεια και τη φιλευσπλαχνία^{382,383} που αποβλέπουν στην καταπράυνση της ψυχής του ανθρώπου από τα δεινά της ζωής), η οποία, καίτοι δεν

ήδη εν τω κόσμω τούτω κυριαρχίαν τινά επί των παθών μας, ήτις τα καθιστά ασθενέστερα, έως ότου τελείως θεραπευόμενον και περιβαλλόμενον αθανασίαν, απολαύση εις τον ουρανόν υπερτάτης ειρήνης”.

“Η πολιτεία του Θεού”, XIX, 27, “Ειρήνη εις τους υπηρετούντας τον Θεόν. Κατά την πορείαν της προσκαίρου ταύτης ζωής δεν δυνάμεθα να φθάσωμεν εις την τελείαν εκείνην ειρήνην, ούτε να την απολαύσωμεν άνευ διαταραχής” (σσ. 68-69): “(...) Η δραστικότης δε της δειξέως ταύτης δεν είναι δι’ εκείνους που έχουν πίστιν νεκράν, πίστιν άνευ έργων (Ιακ. Β’ 17 και 26), αλλά δι’ εκείνους η πίστις των οποίων ενεργεί διά της αγάπης (...) και ιδίoti, καίτοι εις τον Θεόν καθυποτασσόμενοι, εφ’ όσον ευρισκόμεθα εις την θνητότητα του φθαρτού τούτου σώματος, το οποίον βαρύνει την ψυχήν (...), η νόσις δεν εξασκεί καθοριστικήν επίδρασιν επί των παθών, οι δε δίκαιοι έχουν ανάγκη ν’ απευθύνουν προς τον Θεόν τοιαύτην δέησιν. Διότι, παρ’ όλον ότι γινόμεθα κύριοι των παθών, δεν το επιτυγχάνομεν άνευ αγώνος. Άλλως τε εις το ενδιαίτημα τούτου της αδυναμίας και εις αυτόν τον μετά θάρρους αγωνιζόμενον ή τον επί των παθών αυτού, ως επί των εχθρών του, κυριαρχούντα δεν διολισθαίνει μήπως κάποια κακή αρχή, ήτις τον κάμνει ν’ αμαρτάνη, εάν μη διά της δράσεως, την οποίαν είναι πάντοτε εύκολον να σταματήση κανείς, τουλάχιστον διά του (προφορικού) λόγου, όστις μας διαφεύγει και της σκέψεως, η οποία έχει περά; Κατά ταύτα, εφ’ όσον η ειρήνη βασιλεύει επάνω εις τα ελαττώματα, δεν είναι πλήρης, διότι οι ανθιστάμενοι δεν υποκύπτουν παρά κατόπιν αγώνων ουχί απηλλαγμένων κινδύνου, οι δε υποκύπτοντες δεν αφήνουν την χαράν του θριάμβου εις τον νικητήν, όταν ούτος κατόπιν αποκτά την ηρεμίαν και την ασφάλειαν, αλλ’ αναγκάζεται να τας διατηρή με όλην την δύναμιν του και με την αδιάπτωτον επαγρύπνησιν, που απαιτεί ο φόβος ενδεχόμενης επανόδου (...) Κατά ταύτα η δικαιοσύνη εδώ κάτω συνίσταται δι’ έκαστον εξ ημών εις ό,τι διατάσσει ο Θεός εις τους ανθρώπους, που υπακούουν, εις την υπό της ψυχής καθυπόταξιν του σώματος και την κυριαρχίαν του λόγου επί των παθών, έστω και επαναστατημένων, εις την καθυπόταξιν ή την καταπολέμησιν των”.

³⁷⁹ “Η πολιτεία του Θεού”, XIX, 3, “Εκ των τριών αιρέσεων, των επιδιωκουσών το υπέρτατον αγαθόν του ανθρώπου, ποία δέον να προκρίνεται κατά τον Ουάρρωνα και κατά την διδασκαλίαν της παλαιάς Ακαδημίας συμφώνως προς τον Αντίοχον” (σσ. 10 και 15): “(...) το υπέρτατον αγαθόν, το διασφαλίζον την ευδαιμονίαν του ανθρώπου δέον να είναι η συνένωσις των αγαθών εκατέρας των ουσιών, δηλαδή των αγαθών της ψυχής και του σώματος (...) τα αρχέγονα δώρα της φύσεως πρέπει να επιδιώκονται δι’ εαυτά όσον και η αρετή, ο τρόπος ούτος τον ζην την οποίαν αρετήν η αγωγή ενοφθαλμίζει, ούτως ειπείν, εις την φύσιν και η οποία είναι το υπεροχώτερον αγαθόν της ψυχής [ενν. την αγωγή]. Διά τούτο η αρετή ή η τέχνη του κατευθύνειν καλώς την ζωήν (...) επιδιώκει τα αγαθά ταύτα δι’ αυτά τα ίδια και μεθ’ εαυτής, τα χρησιμοποιεί καθώς ακριβώς και τον εαυτόν της με τον σκοπόν να εύρη εις πάντα ταύτα απόλαυσιν και ικανοποίησιν. (...) Πάντως εκ των αγαθών της ψυχής και του σώματος η αρετή ουδέν απολύτως θεωρεί ανώτερόν της, διότι γνωρίζει να μεταχειρίζεται εαυτήν με σοφίαν, ως και πάντα τα λοιπά πλεονεκτήματα, τα συνιστώντα την ευδαιμονίαν του ανθρώπου. Όθεν, όταν η αρετή απουσιάξη, οσαδήποτε και αν είναι τα λοιπά αγαθά, ουδόλως θα συντελέσουν εις την ευτυχίαν εκείνου, όστις τα κατέχει, ώστε είναι αδύνατον να ονομάζονται αγαθά, εφ’ όσον η κακή χρησιμοποίησις των τα εμποδίζει να είναι ωφέλιμα. (...) η ζωή και η αρετή είναι δυο διαφορετικά πράγματα, η ζωή εν τω συνόλω αυτής δεν είναι ενάρτεος, ενάρτεος μόνον είναι η σώφρων ζωή, μία δε οιαδήποτε ζωή δυνατόν να είναι απογυμνωμένη από κάθε αρετήν αλλά η αρετή είναι αδύνατον να νοηθή χωρίς κάποιαν ζωήν οποιανδήποτε” και “Όταν λοιπόν κατατείνωμεν προς την υψηλοτέραν βαθμίδα του υπέρτατου αγαθού, τι άλλο επιδιώκομεν, εάν μη να εξαφανίσωμεν την κακίαν εν ημίν και να εκμηδενίσωμεν τον ανταγωνισμόν μεταξύ των επιθυμιών της σαρκός και των επιδιώξεων του πνεύματος; Αλλά, παρά την αγαθήν θέλησιν μας, αδυνατούμεν να επιτύχωμεν το αποτέλεσμα τούτο εις την παρούσαν ζωήν. Τουλάχιστον ας προσπαθήσωμεν με την βοήθειαν του Θεού, ώστε το πνεύμα να μη υποκύπη εις τας επιθυμίας της σαρκός και ας προσέξωμεν, ώστε να μη συναινώμεν εις την αμαρτίαν. Κατά ταύτα, εφ’ όσον διεξάγομεν τον εσωτερικόν τούτον αγώνα, ας προφυλαχθώμεν πολύ από το να πιστεύωμεν ότι απεκτίσαμεν την ευτυχίαν, την οποία επιδιώκομεν ως καρπόν της νίκης μας”.

³⁸⁰ “Η πολιτεία του Θεού”, XIX, 10, “Ποίους καρπούς περισυλλέγουν οι Άγιοι από την νίκη των εναντίον των πειρασμών” (σσ. 29-30): “Όύτω, καυτά την θνησιμότητά μας, όταν κατέχωμεν την ειρήνην ταύτην, όσον επιτρέπει τούτο η παρούσα ζωή, η αρετή μας διδάσκει να κάμνωμεν καλήν χρήσιν αυτής, εφ’ όσον είναι εύαρτεστος η ζωή μας, ελλείψει όμως της ειρήνης ταύτης, η αρετή γνωρίζει να κάμνη επίσης καλήν χρήσιν και των κακών, τα οποία υφίσταται ο άνθρωπος. Πλήν όμως, τότε υφίσταται ‘αληθινή αρετή’, όταν και όλα τα αγαθά, τα οποία καλώς χρησιμοποιεί και πάντα τα αγαθά και τα κακά, των οποίων ποιείται καλήν χρήσιν, και εαυτήν την ιδίαν, επανάγει εις τον σκοπόν να μας καταστήση κατόχους μιάς ειρήνης τόσον μεγαλειώδους και τελείας, όσον δεν είναι δυνατόν να γίνη τοιαύτη περισσότερον”.

“Η πολιτεία του Θεού”, XIX, 13, “Περί της παγκοσμίου ειρήνης, ήτις και εν μέσω οiwονδήποτε διαταραχών, δεν δύνανται ν’ απολέση το ευεργέτημα του φυσικού νόμου. Διότι υπό τινα δίκαιον κριτήν, τοιαύτη είναι η κρατούσα τάξις, ώστε ο καθείς ν’ αποκτά ό, τι του αξίζει κατ’ εκλογήν της θελήσεώς του” (σ. 37): “Η ειρήνη της αλόγου ψυχής είναι η καλώς ρυθμισμένη ηρεμία των ορέξεών της. Η ειρήνη της λογικής ψυχής η καλώς εννοούμενη συμφωνία των τε ιδεών και των πράξεών της. Η ειρήνη του σώματος και της ψυχής είναι η καλώς διατεταγμένη ζωή και υγεία του εμψύχου όντος. (...) Η ειρήνη των ανθρώπων είναι η συναρμολόγημένη ένωσις των καρδιών”.

³⁸¹ “Η πολιτεία του Θεού”, XIX, 3, “Εκ των τριών αιρέσεων, των επιδιωκουσών το υπέρτατον αγαθόν του ανθρώπου, ποία δέον να προκρίνεται κατά τον Ουάρρωνα και κατά την διδασκαλίαν της παλαιάς Ακαδημίας συμφώνως προς τον Αντίοχον” (σ. 16): “(...) Η εν λόγω αρετή μας διδάσκει ότι είναι κακόν το να συγκατανεύη τις εις την ορμήν πάθους τινός, παρασύροντος εις την αμαρτίαν και ότι είναι καλόν να ανθίσταται εις αυτό. Πάντως

εμπίπτει, κατά τον Αυγουστίνο, στα αρχέγονα δώρα της φύσης, παρ' όλα αυτά, αποκτάται ως επιγέννημα της αγωγής³⁸⁴.

Στο παρόν σημείο, κάνοντας μια σύντομη παρένθεση, χρήσιμο είναι να δούμε την εννιολόγηση του όρου “αγωγή”. Στο πρωτότυπο κείμενο, ο ιερός Αυγουστίνος χρησιμοποιεί τη λέξη “doctrina”, η οποία έχει μεταφραστεί στα ελληνικά με διάφορους όρους, όπως “δόγμα”³⁸⁵, “θεωρία”³⁸⁶, “σύστημα εκπαίδευσης”, “διδασκαλία” κ.τ.λ. Κατά την έννοια που χρησιμοποιείται στο αυγουστίνειο έργο, προσλαμβάνει περισσότερο θρησκευτικό περιεχόμενο και δύναται να αποδοθεί (και) ως “κατήχηση”, ως θρησκευτική διδασκαλία, δηλαδή, προς τους προσήλυτους. Η πιο πρόσφατη μετάφραση που συναντούμε, αποδίδει στην αγγλική γλώσσα τον όρο doctrina ως “instruction”³⁸⁷, ο οποίος με τη σειρά του ερμηνεύεται στα ελληνικά ως εκπαίδευση, διδασκαλία αλλά και ως “κατάρτιση”³⁸⁸.

Η ελεύθερη βούληση, λοιπόν, κατά τον Ιερό Αυγουστίνο συνιστά ένα “μέσο αγαθό” (Φαρίδου, 2018), του οποίου η ορθή ή η εσφαλμένη χρήση επαφίεται ολότελα στον φορέα του³⁸⁹, αποκτάται μέσω της αγωγής και, επιπλέον, το υποκείμενο αυτής ευθύνεται για τη διαχείριση της εν λόγω δωρεάς. Από την περιέλευση του ανθρώπου στην αμαρτία, μόνον η Θεία Χάρις δύναται να τον λυτρώσει και να τον

το κακόν εκείνο, το οποίον η σωφροσύνη μας διδάσκει ν' απορρίπτωμεν και η εγκράτεια ν' αποκρούωμεν, ούτε η σωφροσύνη ούτε η εγκράτεια δύναται να εκμηδενίση εις την παρούσαν ζωήν”.

³⁸² “Η πολιτεία του Θεού”, XIX, 3, “Εκ των τριών αιρέσεων, των επιδιωκουσών το υπέρτατον αγαθόν του ανθρώπου, ποία δέον να προκρίνεται κατά τον Ουάρρωνα και κατά την διδασκαλίαν της παλαιάς Ακαδημίας συμφώνως προς τον Αντίοχον” (σσ. 19-20): “Διότι αι πραγματικά αρεταί, αι μη υφιστάμεναι παρά μόνο εκεί, οπού ενοικεί η ευσπλαχνία, δεν έχουν την αξίωσιν ν' απαλλάσσουν τους ασκούντας ταύτας ανθρώπους από όλα τα δεινά. Αι πραγματικά αρεταί απεχθάνονται τόσον το ψεύδος, ώστε δεν έχουν αυτήν την αξίωσιν, κατατείνουν όμως εις το να παρέχουν την ευδαιμονίαν και την λύτρωσιν με την ελπίδα της μέλλουσας ζωής εις τον ανθρώπινον βίον, όστις εν τω κόσμω τούτω είναι οικτρώς καταδικασμένος εις τόσον μεγάλη και πολυάριθμα κακά: Διότι πώς ο βίος αυτός θα ήτο ευτυχισμένος, εάν δεν ετύγχανεν της λυτρώσεως”.

³⁸³ “Η πολιτεία του Θεού”, XXI, 22, “Περί των φρονούντων ότι τα εγκλήματα των φιλελεημόνων δεν θα κριθούν κατά την τελευταίαν κρίσιν, όπως καταδικασθούν” (σ. 200): “(...) οιαδήποτε και όσον μεγάλοι και αν είναι αι αμαρτίαι, εν μέσω των οποίων έζησε τις μέχρι της τελευταίας ημέρας της υπάρξεώς του, θ' αφεθώσι δυνάμει της καθ' εκάστην ημέραν απαγγελλομένης προσευχής, αρκεί να συγχωρή εκ βαθέων καρδιάς πάντα, όστις τον προσέβαλε καθ' οιονδήποτε τρόπον, εάν ο τελευταίος ούτος ζητήση συνώμην διά το σφάλμα του”.

³⁸⁴ “Η πολιτεία του Θεού”, XIX, 4, “Περί του υπερτάτου αγαθού και του υπερτάτου κακού εναντίον της διδασκαλίας των φιλοσόφων, ισχυριζομένων ότι δύναται να εύρουν εις εαυτούς τους ιδίους το υπέρτατον αγαθόν” (σ. 15): “Και αυτή ακόμη η αρετή, ήτις δεν είναι ένα των αρχέγονων δώρων της φύσεως, δεδομένου ότι δεν προστίθεται εις αυτά παρά μόνον ως καρπός της αγωγής, η αρετή, η οποία κατέχει μεταξύ των ανθρωπίνων αγαθών την πρώτη θέσιν, τι κάμνει εις ταύτην την γην; Δεν ευρίσκεται εις αγώνα διηνεκή εναντίον των κακών, όχι εναντίον των εξωτερικών, αλλά των εσωτερικών, όχι μόνον κατ' εκείνων που είναι ξένα προς ημάς, αλλά κατ' εκείνων, τα οποία είναι τα μάλλον προσωπικότερά μας; Δεν είναι ιδίως η αρετή εκείνη, την οποίαν οι Έλληνες καλούν ‘σωφροσύνην’ (...) ήτις δαμάζει τας ορέξεις της σαρκός (...);”. Στο πρωτότυπο κείμενο του Αυγουστίνου διαβάζουμε για την αγωγή: “Horum autem trium hoc elegit tertium hominemque nec animam solum nec solum corpus, sed animam simul et corpus esse arbitrat. Proinde summum bonum hominis, quo fit beatus, ex utriusque rei bonis constare dicit, et animae scilicet et corporis. Ac per hoc prima illa naturae propter se ipsa existimat expetenda ipsamque uirtutem, quam doctrina inserit uelut artem uiuendi, quae in animae bonis est excellentissimum bonum”.

³⁸⁵ Stavropoulos, D. N. & Hornby, A.S. (1998), “Oxford English-Greek Learner's Dictionary”.

³⁸⁶ Ο.π.

³⁸⁷ <https://www.newadvent.org/fathers/120119.htm>.

³⁸⁸ Όπως θα δούμε σε ακόλουθο κεφάλαιο της παρουσίασης, ο τελευταίος όρος παρίσταται στις μέρες μας από τους πλέον επίκαιρους, σύμφωνα με τις δομικές έννοιες της Κοινωνίας της Πληροφορίας.

³⁸⁹ “Η πολιτεία του Θεού”, XIX, 4, “Περί του υπερτάτου αγαθού και του υπερτάτου κακού εναντίον της διδασκαλίας των φιλοσόφων, ισχυριζομένων ότι δύναται να εύρουν εις εαυτούς τους ιδίους το υπέρτατον αγαθόν” (σ. 13): “(...) το υπέρτατον αγαθόν είναι η αιώνια ζωή, το υπέρτατον δε κακόν είναι ο αιώνιος θάνατος και ότι οφειλόμεν να ρυθμίσωμεν τον βίον ημών κατά τρόπον, ώστε να απολαύσωμεν το εν και να αποφύγωμεν το έτερον (...)”.

απελευθερώσει³⁹⁰, μη περιστέλλουσα την ελευθερία του. Από τα προπαρατεθέντα στην παρούσα κείμενα της “Πολιτείας του Θεού”, αντιλαμβάνεται κανείς ότι η έννοια της ελεύθερης βούλησης για τον ιερό Αυγουστίνο (προσ)λαμβάνει τη σημασία της προαίρεσης, δεδομένου ότι, ως ελέγχθη, αφορά σε ενέργειες σκοπούμενες που τελούνται με συνείδηση του φορέα τους ότι απουσιάζει εξαναγκασμός για την πορεία που θα επιλέξει και για το εάν θα διακρίνεται αυτή από ηθικό έρμα.

3.4.9 Ιωάννης της Κλίμακος (c. 579 μ.Χ. - c.649 μ.Χ.)

Γεννηθείς στη Συρία, διατελέσας ηγούμενος της Μονής του Σινά, όπου και ξεκίνησε τον μοναχικό βίο στην ηλικία των δεκαέξι ετών και ασκητεύσας επί σαράντα περίπου χρόνια σε σπήλαιο. Τον 6^ο αιώνα μ.Χ. συνέγραψε το έργο “Κλίμαξ” που αποδίδεται με τον όρο “σκάλα” και λογίζεται ως ένα από τα πλέον σημαντικά της χριστιανικής γραμματείας. Σε αυτό, πραγματεύεται τόσο τις αρετές που κοσμούν την ανθρώπινη ψυχή όσο και τα πάθη που την εξουσιάζουν και την απομακρύνουν από τη σφυρηλάτηση μίας αγαπητικής σχέσης με τον Θεό. Διαχωρίζεται σε τριάντα κεφάλαια, τους λόγους περί αρετής και έκαστος λόγος σχετίζεται με μια αρετή, εκκινώντας από τις περισσότερο πρακτικές που δύναται κανείς να κατακτήσει και καταλήγοντας στις υψηλές. Κάθε αρετή συμβολίζει και ένα σκαλοπάτι, το οποίο οφείλει ο πιστός που μετέρχεται τον πνευματικό του αγώνα να ανέλθει για να συναντήσει την αμέσως επόμενη που πρέπει να αποκτήσει και με τον τρόπο αυτό, να διανύσει μια πορεία, να πραγματοποιήσει σκαλί-σκαλί μια ανάβαση που τον οδηγεί στον “ουρανό”. Στην ανά χείρας εργασία, το εν λόγω έργο ενδιαφέρει για τον τρόπο που εκτίθενται οι αρετές και τα πάθη, καθώς επίσης και για τα μέσα που πρέπει να μετέλθει ο αγωνιζόμενος προκειμένου να φτάσει στις πρώτες και να απεκδυθεί τις δεύτερες με την προσωπική του άσκηση, η οποία θεμελιώνεται, όπως είναι πρόδηλο, στην κατ’ εξοχήν αγαθή του προαίρεση και επιβοηθάται από τη Θεία Χάρη.

Οι τρεις πρώτοι “εισαγωγικοί” λόγοι αναφέρονται στην αποταγή, την απροσπάθεια και την ξενιτεία και συνδέονται, κατά βάση, με τους επιθυμούντες να διάγουν μοναστικό και ασκητικό βίο³⁹¹ αλλά και με όλους εκείνους που επιδίδονται σε άσκηση

³⁹⁰ “Η πολιτεία του Θεού”, XIX, 4, “Περί του υπερτάτου αγαθού και του υπερτάτου κακού εναντίον της διδασκαλίας των φιλοσόφων, ισχυριζομένων ότι δύναται να εύρουν εις εαυτούς τους ιδίους το υπέρτατον αγαθόν” (σ. 13): “(...) και αυτή ακόμη η καλή ζωή δεν εξαρτάται αφ’ ημών, εάν η πίστις μας και η προσευχή μας δεν βοηθούνται παρ’ Εκείνου, όστις μας εδώρησεν αυτήν ταύτην την πίστιν, δυνάμει της οποίας προσδοκώμεν παρ’ αυτού βοήθειαν”.

³⁹¹ Ενδεικτικά παρατίθενται ορισμένα εδάφια διδαχών από τους τρεις πρώτους Λόγους της “Κλίμακας”: “Περί άποταγής (Διά την άποταγήν του ματαίου βίου)”: “1. Του άγαθού και υπεραγάθου και παναγάθου ήμων Θεού και βασιλέως (καλόν γάρ εκ Θεού πρός τους Θεού θεράποντας άρξασθαι), πάντων των υπ’ αυτού κτισθέντων λογικών αυτεξουσιότητα αξιώματι τιμηθέντων, οί μόν εἰσιν αὐτοῦ φίλοι, οί δὲ γνήσιοι δοῦλοι, οί δὲ ἀρχεῖοι, οί δὲ πάντῃ ἀπεξενωμένοι, οί δὲ, εἰ καὶ ἀσθενεῖς, ὅμως ἀντίδικοι (...) 11. Μοναχός ἐστὶν ὁ μόνον τῶν τοῦ Θεοῦ ἐχόμενος ὄρων καὶ λόγων, ἐν παντὶ καιρῷ, καὶ τόπῳ, καὶ πράγματι (...) 17. Μιμείσθω ὁ τὸ ἑαυτοῦ φορτίον τῶν ἀμαρτημάτων σκορπίσαι τοῦ κόσμου ἐξεληλυθώς, τοὺς πρὸ τῶν τάφων καθημένους ἔξω τῆς πόλεως. Καὶ μὴ παύσηται τῶν θερμῶν, καὶ διαπύρων σταγόνων, καὶ ἀφόνων ὀλολυγμῶν τῆς καρδίας, ἕως οὗ ἴδῃ καὶ αὐτὸς τὸν Ἰησοῦν ἐληλυθότα, καὶ τὸν λίθον τῆς πυρώσεως ἐκ τῆς καρδίας ἀποκυλίσαντα· καὶ τὸν νοῦν ἡμῶν Λάζαρον τῶν σειρῶν τῶν ἀμαρτημάτων λύσαντα, καὶ τοῖς ὑπουργοῖς ἀγγέλοις, Λύσατε αὐτὸν ἐκ τῶν παθῶν, καὶ ἄφετε ὑπάγειν πρὸς τὴν μακαρίαν ἀπάθειαν, κελεύσαντα (...) Γινωσκέτωσαν πάντες οἱ ἐν τῷ καλῷ ἀγῶνι τοῦτῳ τῷ σκληρῷ, καὶ στενῷ, καὶ ἐλαφρῷ προσερχόμενοι, ὡς εἰς πῦρ προσεληλυθασιν εἰσπηδῆσαι, εἴπερ πῦρ αἶλλον ἐν ἑαυτοῖς ἐνοικῆσαι ἐκδέχονται. Δοκιμαζέτω δὲ ἕκαστος ἑαυτόν, καὶ εἴθ’ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου αὐτῆς τοῦ μετὰ πικρίδων, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου αὐτῆς τοῦ μετὰ δακρύνων ἐσθιέτω, καὶ πινέτω, ἵνα μὴ εἰς κρίμα ἑαυτῷ στρατεύηται (...) Καλὸς τρίδομος καὶ τρίστυλος θεμέλιος ἀκακία, νηστεία, σωφροσύνη. Πάντες οἱ ἐν Χριστῷ νήπιοι διὰ τούτων ἀρχέσθωσαν, τεχμήριον λαμβάνοντες τὰ αἰσθητὰ νήπια. Οὐδὲν γίνεται παρὰ ἐκείνους δεινόν, οὐδὲν ὑπουργὸν εὐρεθήσεται ποτε·

και προσπάθεια αγωνιζόμενοι σκληρά για την κατάκτηση της εν Χριστώ ζωής³⁹². Από τους πρώτους κίολας λόγους, αντιλαμβάνεται κανείς την ένταση της δοκιμασίας στην οποία προτρέπει και για την οποία νουθετεί ο Άγιος Ιωάννης της Κλίμακας. Κάθε λόγος συνιστά εκ των ων ουκ άνευ για την άνοδο στο αμέσως επόμενο σκαλοπάτι, στον επόμενο λόγο. Έτσι και εν προκειμένω, η αποταγή, η απροσπάθεια και η ξενιτεία αποτελούν το αναγκαίο πρόκριμα για τις τέσσερις βασικές αρετές που ακολουθούν και οι οποίες αντιστοιχούν στην υπακοή³⁹³, τη μετάνοια^{394,395}, τη μνήμη

οὐ κόρος ἀκόρεστος· οὐ γαστήρ ἀχόρταστος· οὐ σῶμα πυρούμενον (...) 30. Καθόσον ἐπαινετοὶ οἱ εὐθέως ἐκ προοιμίων μετὰ πάσης χαρᾶς, καὶ προθυμίας τὰς ἐντολὰς ἐκτελοῦντες· κατὰ τοσοῦτον ἐλεεινοὶ, οἱ ἐν τῇ ἀσκήσει χρονίσαντες, καὶ ἔτι μετὰ κόπου αὐτὰς μετερχόμενοι, κἂν μετέρχονται (...) 39. Προσδράμωμεν χαρᾶ καὶ φόβῳ τῷ καλῷ ἀγῶνι, μὴ δειλιῶντες τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν, ἐπειδὴ εἰς πρόσωπον τῆς ψυχῆς ἡμῶν καθορῶσιν, εἰ καὶ οὐχ ὀρώνται· κἂν ἴδωσιν αὐτὸ ἐκ δειλίας ἀλλοτριωθῆν, τότε καθ' ἡμῶν πικροτέρως ὀπλίζονται, νοήσαντες οἱ δόλιοι ὅτι ἐφοβήθημεν. Εὐψύχως οὖν πρὸς αὐτοὺς ὀπλισώμεθα· τῷ γὰρ μαχομένῳ προθύμως οὐδεὶς μάχεται”.

Λόγος δεύτερος, “Περὶ ἀπροσπαθείας, ἥγουν ἀλυπίας”· “Εἴ τις κόσμον ἐμίσησεν, οὗτος λύπην διέφυγεν· εἰ δέ τις πρὸς τι τῶν ὀρωμένων προσπάθειαν κέκτηται, οὐδέπω λύπης λελύτρωται. Πῶς γὰρ ἂν καὶ μὴ λυπηθῇται ἐπὶ τῇ στερήσει τοῦ ἀγαπωμένου; 12. Ἐν πᾶσι μὲν πολλῆς ἡμῖν χρεία τῆς νήψεως, ἐπιπλεῖον δὲ τούτῳ προσεκτέον νουνεχῶς πρὸ τῶν λοιπῶν. Πολλοὺς θεθεάκαμεν ἐν κόσμῳ, ὑπὸ μεριμνῶν, καὶ φροντίδων, καὶ ἀδολεσχιῶν, καὶ ἀγρυπνιῶν σωματικῶν τὴν τοῦ οἰκείου σώματος μανίαν ἐκφυγόντας· ἐν ἀμεριμνίᾳ δὲ πάσῃ ἐπὶ τὸν μονήρη βίον ἐληλυθότας· οἱ τοιοῦτοι ἐλεεινῶς ὑπὸ τῆς τοῦ σώματος κινήσεως ἐρρύπωθησαν· (...) 14. Οὐδεὶς ἐν τῷ οὐρανίῳ νυμφῶνι στεφανηφορῶν ἐλεύσεται, μὴ τὴν πρώτην, καὶ δευτέραν, καὶ τρίτην ἀποταγὴν ἀποταξάμενος· λέγω δὴ τὴν πάντων πραγμάτων, καὶ ἀνθρώπων, καὶ γονέων, καὶ τὴν ἐκκοπτὴν τοῦ ἰδίου θελήματος· καὶ τρίτην ἀποταγὴν τῆς κενοδοξίας, τῆς ἐπακολουθούσης τῇ υπακοῇ· (...)”.

Λόγος τρίτος, “Περὶ ξενιτείας”· “1. Ξενιτεία ἐστὶ κατάλειψις ἀνεπίστροφος πάντων τῶν ἐν τῇ πατρίδι, πρὸς τὸν τῆς εὐσεβείας σκοπὸν ἡμῖν ἀντιπραττόντων. Ξενιτεία ἐστὶν ἀπαρρήσιαστος ἥθος, ἄγνωστος σοφία, ἀδημοσίευτος σύνεσις, ἀπόκρυφος βίος, ἀθεώρητος σκοπός, ἀφανὴς λογισμός, εὐτελείας ὄρεξις, στενοχωρία ἐπιθυμία, πόθου θείου ὑπόθεσις, ἔρωτος πλήθος, κενοδοξίας ἄρνησις, σιωπῆς βυθός (...) 3. Οὐ γὰρ πᾶσα ξενιτεία ἄκρως γενομένη καλὴ· εἰ πᾶς προφήτης ἄτιμος ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, ὥς φησὶν ὁ Κύριος, σκοπήσωμεν μὴ πως γένηται ἡμῖν ξενιτεία κενοδοξίας ὑπόθεσις. Ξενιτεία γάρ ἐστιν ὁ πάντων χωρισμός, διὰ τὸ τὸν λογισμὸν ποιῆσαι Θεοῦ ἀχώριστον. Ξενιτεία ἐστὶν ἀνεμπλήστου πένθους ἐραστής, καὶ ἐργάτης (...) 9. Ἐξορίζεται ἀκουσίως ἡ Εὐὰ τοῦ παραδείσου, καὶ μοναχὸς ἐκουσίως τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος. Ἡ μὲν γὰρ πάλιν τοῦ ζύλου τῆς παρακοῆς ἐπιθυμεῖν ἔμελλεν· ὁ δὲ κίνδυνον ἐκ τῶν κατὰ σάρκα συγγενῶν πάντως ὑφίστατο (...) 26. Ἡ τῶν τόπων ἡμῶν ἀναχώρησις ἔστω, εἰς τὰ ἀπαρακλητικώτερα, καὶ ἀκενοδοξότερα, καὶ ταπεινότερα μέρη· εἰ δὲ μὴ, μετὰ πάθους πετόμεθα (...) 32. Ὡς ἀμήχανον ἐνὶ μὲν ὀφθαλμῷ εἰς τὸν οὐρανόν, ἐνὶ δὲ εἰς τὴν γῆν νεύειν, οὕτως ἀδύνατον τὸν μὴ τελείως πάντων τῶν οἰκείων καὶ ἀνοικείων τῷ λογισμῷ καὶ τῷ σώματι ξενιτεύσαντα μὴ κινδυνεύσαι κατὰ ψυχὴν (...)”.

³⁹² “Περὶ ἀποταγῆς (Διὰ τὴν ἀποταγὴν τοῦ ματαίου βίου)”· “4. Πάντων τῶν προαιρουμένων ὁ Θεὸς πάντων ἡ ζωὴ· πάντων ἡ σωτηρία πιστῶν, ἀπίστων· δικαίων, ἀδίκων· εὐσεβῶν, ἀσεβῶν· ἀπαθῶν, ἐμπαθῶν· μοναχῶν, κοσμικῶν· σοφῶν, ἰδιωτῶν· ὑγιῶν, ἀσθενῶν· νέων, προβεβηκότων. Ἀσεβής ἐστιν, φύσις λογικὴ, θνητὴ, ἐκουσίως τὴν ζωὴν ἀποφεύγουσα, καὶ τὸν οἰκεῖον Ποιητὴν, τὸν αἰεὶ ὄντα, οὐκ ὄντα λογιζομένη”.

³⁹³ Λόγος τέταρτος, “Περὶ υπακοῆς. Περὶ τῆς μακαρίας, καὶ αἰμνήστου υπακοῆς”· “3. Ὑπακοή ἐστὶν ἄρνησις ψυχῆς οἰκείας παντελὴς διὰ σώματος ἐπιδεικνυμένη ἐνεργῶς. Ἡ τάχα τὸ ἐμπαλιν, υπακοή ἐστὶ· νέκρωσις μελῶν ἐν ζωῇ διανοίᾳ. Ὑπακοή ἐστὶν ἀνεξέταστος κίνησις, ἐκούσιος θάνατος, ἀπερίεργος ζωὴ, ἀμέριμνος κίνδυνος, ἀμελέγητος Θεοῦ ἀπολογία· ἀφοβία θανάτου, ἀκίνδυνος πλοῦς, ὑπνοῦσα ὁδοιπορία. Ὑπακοή ἐστὶ μνήμη θελήσεως, καὶ ἔγερσις ταπεινώσεως· οὐκ ἀντερεῖ, ἢ διακρίνει νεκρὸς ἐν ἀγαθοῖς, ἢ τὸ δοκεῖν πονηροῖς. Ὁ γὰρ θανατώσας αὐτοῦ εὐσεβῶς τὴν ψυχὴν, ὑπὲρ πάντων ἀπολογίηται. Ὑπακοή ἐστὶν ἀπῆλπις διακρίσεως ἐν πλούτῳ διακρίσεως, 4. ἀρχὴ μὲν νεκρώσεως, καὶ ψυχῆς θελήματος, καὶ μέλους σώματος πόνο· μεσότης δὲ ποτε μὲν πόνος, ποτὲ δὲ ἀπονία· τέλος δὲ ἀνασθησία λοιπὸν πᾶσα, καὶ ἀκίνησία πόνου· τότε πονῶν ὁρᾶται, καὶ ἀλγυνόμενος ὁ ζῶν νεκρὸς οὗτος ὁ μακαρίτης, ὅταν ἑαυτὸν ὀψεται τὸ οἰκεῖον ποιοῦντα θέλημα, δεδοικὸτα τὴν βασταγὴν τοῦ ἑαυτοῦ κρίματος. 5. Ὅσοι πρὸς τὸ στάδιον τῆς νοερᾶς ὁμολογίας ἐπεχειρήσατε ἀποδύσασθαι (...) Ὑπακοὴ γάρ ἐστιν ἀπιστία ἑαυτῷ ἐν τοῖς καλοῖς ἅπασιν μέχρι τέλους ζωῆς”.

Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς κλιμάκωσης τῶν αρετῶν ἐντοπίζουμε στα ἀκόλουθα ἐδάφια, κατὰ τα διαλαμβανόμενα τῶν οποίων, ἀπὸ τὴν υπακοὴν προέρχεται ἡ ταπείνωση, ἐξ αὐτῆς πηγάζει ἡ ἀπάθεια (με τὴν χριστιανικὴ ἐννοία τοῦ ὅρου), τὴν τελευταία ἀκολουθεῖ ἡ διάκριση, ἀπὸ τὴν διάκριση προκύπτει ἡ διόραση καὶ, τέλος, ἡ προόραση: “65. Ἐξ υπακοῆς ταπεινώσις, ἐκ ταπεινώσεως ἀπάθεια. Εἴπερ ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν ἐμνήσθη ἡμῶν ὁ Κύριος, καὶ ἐλυτρώσατο ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν, οὐκ οὐδὲν τὸ κωλύον εἶπεν, ὅτι ἐξ υπακοῆς ἀπάθεια, δι’ ἧς τὸ τέλος τῆς ταπεινώσεως γίνεταί·” καὶ “105. Ἐξ υπακοῆς ταπεινώσις, ὥς καὶ ἡδη φθάσαντες εἵπομεν· ἐκ ταπεινώσεως διάκρισις, ὥς καὶ τῷ μεγάλῳ Κασσιανῷ ἐν τῷ Περὶ διακρίσεως αὐτοῦ λόγῳ πεφιλοσόφηται κάλλιστά τε καὶ ὑψηλότατα. Ἐκ διακρίσεως διόρασις· ἐκ δὲ ταύτης, προόρασις (...)”.

³⁹⁴ Λόγος πέμπτος, “Περὶ μετανόιας”· “2. Μετάνοια ἐστὶν ἀνάκλησις βαπτίσματος. Μετάνοια, ἐστὶ συνθήκη πρὸς Θεὸν δευτέρου βίου. Μετάνοια ἐστὶ ταπεινώσεως ἀγοραστής. Μετάνοια ἐστὶ σωματικῆς κατακλίσεως διηνεκῆς ἀνεπιστία. Μετάνοια ἐστὶ αὐτοματόκριτος λογισμὸς, καὶ ἀμέριμνος αὐτομέριμνος. Μετάνοια ἐστὶ θυγάτηρ

θανάτου³⁹⁶ και το χαροποιόν πένθος³⁹⁷. Από τον όγδοο μέχρι τον εικοστό τρίτο λόγο, ο Αγ. Ιωάννης της Κλίμακος διατυπώνει την περιγραφή των παθών (και των αντίθετων αρετών τους) της οργής³⁹⁸, της μνησικακίας³⁹⁹, της καταλαλιάς⁴⁰⁰, της πολυλογίας⁴⁰¹,

ἐλπίδος, καὶ ἄρνησις ἀνεπιστίας. Μετανοῶν ἐστὶ κατὰδικος ἀκαταίσχυντος. Μετανοία ἐστὶ διαλλαγή Κυρίου, διὰ τῆς τῶν ἐναντίων τοῖς πταίσμασιν ἀγαθὴν ἐργασίαν. Μετανοία ἐστὶ συνειδότης καθαρισμός. Μετανοία ἐκούσιος πάντων τῶν θλιβερῶν ὑπομονή. Μετανοῶν ἐστὶ δημιουργὸς οἰκείων κολάσεων. Μετανοία ἐστὶ θλίψις γαστρὸς ἰσχυρὰ, καὶ ψυχῆς πληξὶς ἐν αἰσθήσει κραταιᾷ” καὶ Λόγος ἑβδομος, “Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους”: “5. Μετανοία ἐστὶν ἄθλιπτος στερήσις πάσης παρακλήσεως σωματικῆς”.

³⁹⁵ Λόγος πέμπτος, “Περὶ μετανοίας”: “5. (...) Ἀλλὰ τὰ ἐτέροις δυσχερῆ καὶ ἀκατάδεκτα, τοῖς ἐξ ἀρετῆς καὶ πνευματικῶν πλούτου ἐκπεπτωκόσι προσηνῆ καὶ εὐπαράδεκτα τυγχάνουσι. Ψυχὴ γὰρ παρρησίας προτέρως ἐστερημένη, καὶ ἐλπίδος ἀπαθείας ἐκπεσοῦσα, καὶ σφραγίδα ἀγνεύσεως διανοίξασα, καὶ πλούτου χαρισμάτων συληθεῖσα, θείας τε παρακλήσεως ἀλλοτριωθεῖσα, καὶ συνταγὴν Κυρίου ἀθετήσασα, πυρὸς καλοῦ δακρύων ψυχικῶν ἀποσβεσθεῖσα, καὶ τῇ τοῦτου μνήμῃ πληττομένη, καὶ ἐνωδύνως νυσομένη, οὐ μόνον τοὺς προειρημένους πόνους μετὰ πάσης καταδέχεται προθυμίας, ἀλλὰ καὶ ἐαυτὴν ἀναιρεῖν ἐυσεβῶς δι’ ἀσκήσεως ἐπιτηδεύει· εἰ ἄρα καὶ ἐστὶν ἐν αὐτῇ ἐγκατάλειμμα σπινθήρος ἀγάπης, ἢ φόβου Κυρίου”.

³⁹⁶ Λόγος ἕκτος, “Περὶ μνήμης θανάτου”: “2. Μνήμη θανάτου ἐστὶ καθημερινὸς θάνατος, μνήμη δὲ ἐξόδου κάθωρος στεναγμός (...) 5. Ὡς πασῶν τροφῶν ὁ ἄρτος ἀναγκαϊότερος, οὕτως πασῶν ἐργασιῶν ἡ τοῦ θανάτου ἔννοια (...) 16. Ὡς περὶ τὴν τελείαν ἀγάπην οἱ Πατέρες ἄπτωτον εἶναι ὀρίζονται, οὕτως ἔγωγε τὴν τελείαν τοῦ θανάτου αἴσθησιν ἄφοβον εἶναι ἀποφαίνομαι”.

³⁹⁷ Λόγος ἑβδομος, “Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους”: “14. Εἴ τις δάκρυον ψυχικὸν ἐκτῆσατο, τοῦτω πᾶς τόπος εἰς πένθος ἀρμόδιος. Εἰ δὲ μόνον διὰ τοῦ ἐκτός ἐργάζεται, τοὺς τόπους καὶ τοὺς τρόπους διακρίνων οὐ μὴ παύσεται (...) 15. Ὡς ὁ κεκρυμμένος θησαυρός, τοῦ ἐπ’ ἀγορᾶς προκειμένου ἀσυλώτερος καθέστηκεν, οὕτω καὶ τὰ προλεχθέντα νοήσωμεν (...) 18. Γίνου σύννους ἀφιλένδεικτος, πρὸς τὴν ἐαυτοῦ καρδίαν ἐξεστηκώς. Δεδοίκασι γὰρ σύννοιαν οἱ δαίμονες, ὥς οἱ κλέπται τοὺς κύνας”. Το χαροποιόν πένθος δεν σχετίζεται με το κοσμικὸ συνιστά το πνευματικὸ πένθος που βιώνουν -ὡς ἐπὶ το πλείστον- οἱ μοναχοί, μια ἰδιαίτερη πνευματικὴ κατάσταση που, ὁπως τὴν περιγράφει ὁ Ἅγιος Ιωάννης της Κλίμακος: “Ἐγὼ δὲ καὶ αὐτὴν τὴν τῆς κατανύξεως ποιότητα ἐννοῶν ἐξίσταμαι· πῶς δὲ πένθος, καὶ λύπη λεγομένη τὴν χαρὰν καὶ τὴν εὐφροσύνην ἐνδοθεν ὥσπερ μελικηρίῳ συμπεπλεγμένην κέκτηται”.

³⁹⁸ Λόγος ὄγδοος, “Περὶ ἀοργησίας καὶ πραότητος”: “3. Πραότης ἐστὶν ἀκίνητος ψυχῆς κατάσταση, ἐν ἀτιμίας καὶ εὐφημίαις ὡσαύτως ἔχουσα (...) 5. Ὀργὴ ἐστὶν ὑπόμνησις κεκρυμμένου μίσους, ἡγουν μνησικακίας. 6. Ὀργὴ ἐστὶν ἐπιθυμία κακώσεως τοῦ παροξύνοντος (...) 13. Θυμώδης ἐστὶν ἐπιληπτικὸς ἐκούσιος, ἐξ ἀκουσίου προλήψεως, καταρρήγνυμενος καὶ ῥασσόμενος (...) 15. Εἰ τοῦτο ὅρος ἀκροτάτης πραότητος, τὸ καὶ παρόντος τοῦ ἐρεθίζοντος γαληνῶς τῇ καρδίᾳ καὶ ἀγαπητικῶς πρὸς αὐτὸν διακεῖσθαι, πάντως τοῦτο ὅρος ἀκροτάτου θυμοῦ, τὸ καὶ καθ’ ἐαυτὸν διάγοντα μόνον, λόγοις καὶ σχήμασι πρὸς τὸν λυπήσαντα διαμάχεσθαι, καὶ θηριοῦσθαι (...) 24. Ἐπισκεπώμεθα καὶ ἐν τοῖς πολλοῖς τῶν θυμικῶν τὴν ἀγρυπνίαν προθύμως, καὶ τὴν νηστείαν καὶ ἡσυχίαν ἐπιτελουμένην θεασόμεθα. Σκοπὸς γὰρ τῷ δαίμονι τὰς αὐξητικὰς τοῦ πάθους ὕλας, προφάσει δὴθεν μετανοίας, καὶ πένθους αὐτοῖς ὑποτίθεσθαι (...) 26. Ἀρχὴ τῆς μακαρίας ἀνεξικακίας ἐν πικρίᾳ καὶ ὀδύνῃ ψυχῆς τὰς ἀτιμίας καταδέχεσθαι. Μεσότης δὲ ἀλύπως ἐν ταύταις διακεῖσθαι· τελείωσις δὲ, εἴπερ καὶ ἐστὶν, ὡς εὐφημίας ταύτας λογίζεσθαι (...) 29. Ἄλλη ἐστὶν ἡ ἐκ πένθους ἐν τοῖς εἰσαγωγικοῖς ἀοργησία, καὶ ἑτέρα, ἡ ἐν τοῖς τελείοις ὑπάρχουσα ἀκίνησις· καὶ ἡ μὲν, ὥσπερ χαλινῷ τινι τῷ δακρύῳ δέδεται. Ἡ δὲ, ὥσπερ ὄφις ὑπὸ τῆς ἀπαθείας, ὡς ὑπὸ μαχαίρας, τεθανάτωται”.

³⁹⁹ Λόγος ἑνάτος, “Περὶ μνησικακίας”: “2. Μνησικακία ἐστὶ θυμὸς κατάληξις, ἀμαρτημάτων φύλαξ, δικαιοσύνης μῖσος, ἀρετῶν ἀπώλεια, ἰδὸς ψυχῆς, σκώληξ νοός, προσευχῆς αἰσχύνῃ, δεήσεως ἐκκοπή· ἀγάπης ἀλλοτρίωσις, ψυχῆς ἥλος πεπηγὼς, ἀνόδυνος αἰσθησις ἐν ἡδύτητι πικρίας ἀγαπωμένη, διηνεκῆς ἀμαρτία, ἄυπνος παρανομία, κάθωρος κακία (...) 5. Ὁ παῦσας ὀργὴν ἀνείλε μνησικακίαν· τοῦ γὰρ πατρὸς ζῶντος τεκνογονία γίνεται· ὁ κτησάμενος ἀγάπην, ἐξενίτευσεν μὴνιδος· 7. Μακρὰν ἀπὸ ἀγάπης στερεῖται φυσικῆς μνησικακίας, (...)”.

⁴⁰⁰ Λόγος δέκατος, “Περὶ καταλαλιάς”: “1. Οὐδεὶς τῶν εὐφρονούντων ἀντίειπῃ, οἶμαι, μὴ ἐκ οὐδεὶς τῶν εὐφρονούντων ἀντίειπῃ, οἶμαι, μὴ ἐκ μίσους καὶ μνησικακίας τὴν καταλαλίαν τίκτεσθαι· διὸ καὶ μετὰ τοὺς αὐτῆς προγόνους ὡς ἐν εἰρήμῃ τέτακται. 2. Καταλαλία ἐστὶν ἀκοκῆμα μίσους· λεπτὴ νόσος, παχεία, κεκρυμμένη καὶ λανθάνουσα βδέλλα, ἀγάπης ἐκδανανῶσα καὶ ἐξαφανίζουσα αἷμα· ἀγάπης ὑπόκρισις· καρδίας ῥύπου καὶ βάρους πρόξενος· ἀφανισμὸς ἀγνεύσεως (...) 5. Εἴ τις καταλαλιάς πνεῦμα νικῆσαι βούλεται, μὴ τῷ πταίοντι, ἀλλὰ τῷ υποβάλλοντι δαίμονι τὴν μέμψιν ἐπιγραφέτω· οὐδεὶς γὰρ θέλει εἰς Θεὸν ἀμαρτῆσαι, εἰ καὶ ἀβίαστος πᾶς ἡμῶν τυγχάνει 5. Ὅποιος θέλει νὰ νικήσῃ τὸ πνεῦμα τῆς καταλαλιάς, ἅς ἐπιρρίπτῃ τὴν κατηγορίαν ὅχι στὸν ἄνθρωπο ποὺ ἀμάρτησε, ἀλλὰ στὸν δαίμονα ποὺ τὸν ἐσπρωξε στὴν ἀμαρτία. Διότι κανεὶς δὲν θέλει νὰ ἀμαρτήσῃ στὸν Θεόν, μολονότι ὅλοι αὐτοπροαίρετα ἀμαρτάνομε (...) 16. Κρίναι ἐστὶν τῆς τοῦ Θεοῦ ἀξίας ἀναιδὲς ἀρπαγμός· κατακρίναι δὲ τῆς ἐαυτοῦ ψυχῆς ὄλεθρος. Ὡς περὶ ἡ οἰσὶς καὶ χωρὶς ἐτέρου πάθους ἀπολέσαι τὸν ἄνθρωπον ἰσχύει”.

⁴⁰¹ Λόγος ἐνδέκατος, “Περὶ πολυλογίας καὶ σιωπῆς”: “2. Πολυλογία ἐστὶ κενοδοξία καθέδρα, δι’ ἧς ἐαυτὴν ἐμφανίζει καὶ ἀναπομπεύειν πέφυκε. Πολυλογία ἐστὶν ἀγνωσίας τεκμήριον, καταλαλιάς θύρα, εὐτραπείας χειραγωγός, ψεύδους ὑπουργός, κατανύξεως διάλυσις, ἀκηδίας κλήτωρ, ὕπνου πρόδρομος, συννοίας σκορπισμὸς, φυλακῆς ἀφανισμὸς, θέρη ψυχρηστήριον, προσευχῆς ἀμαύρωσις (...) 4. Ὁ ἐπιγινὼς παραπτώματα, ἐκράτησε γλώσσης· ὁ δὲ πολὺλογος οὕτω ἐπέγνω ἐαυτὸν ὡς δεῖ (...) 10. Ὁ ἀγαπήσας ἡσυχίαν, ἀπέκλεισε στόμα, ὁ δὲ χαίρων ταῖς προόδοις, ὑπὸ τοῦ πάθους ἐκ τῆς κέλλης διώκεται”.

του ψεύδους⁴⁰², της ακηδίας⁴⁰³, της γαστριμαργίας⁴⁰⁴, της ροπής στα σαρκικά πάθη, της φιληδονίας και του αντιθέτου της, της αγνότητας⁴⁰⁵, της φιλαργυρίας⁴⁰⁶, της

⁴⁰² Λόγος δωδέκατος, “Περί ψεύδους”: “2. Ψεῦδός ἐστιν ἀγάπης ἀφανισμός· ἐπιπορκία δὲ Θεοῦ ἄρνησις (...) 5. Ὑπόκρισις μῆτηρ ψεύδους πολλάκις, καὶ ὑπόθεσις· οὐδὲν γὰρ τινες ὑπόκρισιν ὀρίζονται, ἀλλ’ ἡ ψεύδους μελέτην καὶ δημιουργὸν κεκολασμένον καὶ συμπελεγμένον· ὁ φόβον Κυρίου κτησάμενος, ἐξενίτευσεν ψεύδους, δικαστὴν ἀδέκαστον ἔχων τὴν ἰδίαν συνείδησιν. 6. Ὡςπερ ἐν πᾶσι τοῖς πάθεσι διαφορὰν βλάβης γνωρίζομεν, οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ ψεύδους. Ἄλλο μὲν γὰρ τὸ κρῖμα τοῦ διὰ φόβον κολάσεως ψευδομένου· καὶ ἕτερον τὸ, κινδύνου μὴ προκειμένου ψεύδεσθαι. Ἄλλος διὰ τρυφὴν ἐψεύσατο, ἕτερος διὰ φιληδονίαν· ἄλλος ἵνα τοῖς παροῦσι προξενήσῃ γέλωτα, ἕτερος δὲ ἵνα τῷ ἀδελφῷ ἐπβουλεύσῃ, καὶ τοῦτον κακοποιήσῃ”.

⁴⁰³ Λόγος δέκατος τρίτος, “Περί ἀκηδίας”: “2. Αἰκία ἐστὶ πάρεσις ψυχῆς, καὶ νοὸς ἐκλυσίς, ὀλιγοψυχία ἀσκήσεως, μῖσος τοῦ ἐπαγγέλματος, κοσμικῶν μακαριστίων, Θεοῦ διαβλήτωρ, ὡς ἀσπλάγχχνος καὶ ἀφιλανθρώπου, ἀτονία ψαλμωδίας, ἐν προσευχῇ ἀσθενούσα, ἐν διακονίᾳ σιδηρᾷ, ἐν ἐργοχειρῇ ἄοκνος, ἐν ὑπακοῇ δόκιμος”.

⁴⁰⁴ Λόγος δέκατος τέταρτος, “Περί γαστριμαργίας. Περί τῆς παμφίλου καὶ δεσποίνης πονηρᾶς γαστροῦς”: “Γαστριμαργία ἐστὶν κοιλίας ὑπόκρισις· κεκορεσμένη γὰρ οὕσα ἐνδείαν ἀναβοᾷ, καὶ πεφορημένη καὶ ῥηγνυμένη πενᾶν ἀνακρίζει. 3. Γαστριμαργία ἐστὶν καρυκία δημιουργός, ἡδυτήτων πηγή· (...) 5. Γαστριμαργία ἐστὶν ὀφθαλμῶν ἀπάτη· μέτρια δεχομένη τάδε σύμπαντα καταπίνειν ὑφὲν ὑποτιθεμένη· κόρος βρωμάτων, πορνεῖας πατήρ· 6. θλίψις δὲ κοιλίας, ἀγνείας πρόξενος (...) 11. Ἄλλη ἢ τοῖς ἀνευθύνους, καὶ ἑτέρα τοῖς ὑπευθύνους, ἀρμόζουσα ἐγκράτεια· οἱ μὲν γὰρ τὴν τοῦ σώματος κίνησιν εἰς σημεῖον κέκτηνται· οἱ δὲ μέχρι θανάτου καὶ τέλους πρὸς τοῦτο ἀπαράκλητος καὶ ἀδιαλήκτως διάκεινται· οἱ μὲν πρότεροι τὴν σύγκρασιν τοῦ νοὸς αἰεὶ φυλάττειν ἐθέλουσιν· οἱ δὲ δεύτεροι διὰ τῆς ψυχικῆς σκυθρωπότητος καὶ τήξεως τὸν Θεὸν ἐξυμενίζονται (...) 17. Θλιβομένης κοιλίας ταπεινοῦται καρδία· θεραπευομένης δὲ ταύτης γαυριᾷ λογισμός (...) 25. Ἐὰν τὴν στενὴν καὶ τεθλιμμένην ὁδὸν ὁδεύειν τῷ Χριστῷ συνετάξω, στένωσον τὴν γαστέρα· ταύτης γὰρ θεραπευομένης καὶ πλατυνομένης, τὰς συνθήκας ἡθέτησας (...) 31. Νηστεία ἐστὶ βία φύσεως, καὶ περιτομή ἡδύτητος λάρυγγος, πυρώσεως ἐκτομῇ, πονηρῶν ἐννοιῶν ἐκκοπῇ, ἐνυπνιασμῶν ἐλευθερία, προσευχῆς καθαρότης· ψυχῆς φωστήρ, νοὸς φυλακὴ· πυρώσεως λῦσις, κατανύξεως θύρα, στεναγμὸς ταπεινός, συντριμμὸς ἱλαρὸς, πολυλογία ἀργία, ἡσυχία ἀφορμή, ὑπακοῆς φύλαξ, ὕπνου κουφισμὸς, υἰαία σώματος, ἀπαθείας πρόξενος, ἁμαρτημάτων ἄφεσις· παραδείσου θύρα καὶ τρυφή”.

⁴⁰⁵ Λόγος δέκατος πέμπτος, “Περί ἀγνείας. Περί ἀφθάρτου ἐν φθορῇ ἐκ καμάτων καὶ ἰδρώτων ἀγνείας καὶ σωφροσύνης”: “2. Ἀγνεία ἐστὶν ἀσωμάτου φύσεως οἰκείωσις. Ἀγνεία ἐστὶν φύσεως ὑπὲρ φύσιν ὑπερφυῆς ἄρνησις· καὶ ἀσωμάτων σώματος θνητοῦ καὶ φθορῇ παράδοξος ὄντως ἄμιλλα· ἀγνός ἐστιν ὁ ἔρωτι ἔρωτα διακρουσάμενος, καὶ πῦρ πυρὶ αὐτῷ ἀποσβέσας. 3. Σωφροσύνη ἐστὶν καθολικὴ πασῶν τῶν ἀρετῶν ἐπωνυμία. Σώφρων ἐστὶν ὁ ἐν αὐτοῖς τοῖς ὕπνοις μηδεμίαν κίνησιν τῆς προσοῦσης αὐτῷ καταστάσεως αἰσθόμενος· 4. σώφρων ἐστὶν, ὁ τελείαν ἀναισθησίαν ἐπὶ διαφορᾷ σωμάτων διὰ παντὸς κτησάμενος. Οὗτος κανὼν καὶ ὁρος τῆς τελείας καὶ πανάγνου ἀγνείας, τὸ ὡσαύτως ἐπ’ ἐμψύχοις τε καὶ ἀψύχοις, λογικοῖς τε καὶ ἀλόγοις διακεῖσθαι (...) 6. Ἀρχὴ μὲν ἀγνείας ἀσυγκατάθετος λογισμός, καὶ ἀνειδῶλοι διὰ χρόνων ἐκκρίσεις. Μεσότης ἀγνείας, φυσικαὶ κινήσεις ἐπὶ πλήθει βρωμάτων, καὶ μόνων ἀνειδώλων συνιστάμεναι, καὶ ρεύσεως ἀπηλλαγμένα. Τέλος δὲ, νέκρωσις σώματος προθανόντων λογισμῶν, 7. Μακάριος ἀληθῶς, ὃς ἐν παντὶ σώματι, καὶ χρόματι, καὶ ὥρᾳ τελείαν ἀναισθησίαν ἐκτήσατο· 8. οὐχ ὁ τὴν πηλὸν ἄρῃον φυλάξας, οὗτος ἀγνός· ἀλλ’ ὁ τὰ μέλη ταύτης τῇ ψυχῇ ὑποτάξας τελείως· (...) 10. Ὁ μὲν εὐχὴ τὸν κύνα ἀπωθούμενος, τῷ μαχομένῳ προσέειπε λέοντι· ὁ δὲ ἀντιρρήσει τοῦτον ἀνατρέπων, τῷ καταδιώκοντι ἐπὶ τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ· ὁ δὲ τὴν τοῦτου προσβολὴν εἰς ἀπαξ ἐξουθενήσας, εἰ καὶ ἐν σαρκὶ ἐστὶν, ἀλλὰ γε τῆς σοροῦ ἀνέστη (...) 23. Ὁ τὴν ἑαυτοῦ σάρκα βουληθεὶς πολεμῆσαι, ἢ νικῆσαι ἐξ ἑαυτοῦ, εἰς μάτην τρέχει. Ἐὰν γὰρ μὴ Κύριος καταλύσῃ οἶκον σαρκὸς, καὶ οἰκοδομήσῃ οἶκον ψυχῆς, εἰς μάτην ἡγρόνησεν, καὶ ἐνήστευσεν ὁ καταλύων (...) 35. Ἀγνεία Θεοῦ οἰκείωσις καὶ ὁμοίωσις κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπου (...) 66. Οὕτως ὑψηλὸν καὶ μέγα τὸ τῆς ἀγνείας ἐγκώμιον, ὡς τολμήσῃ τις τὰς τῶν Πατέρων ἀπάθειαν αὐτὴν προσαγορεύσαι (...) 71. Ὅστις σῶμα ἐνίκησεν, οὗτος φύσιν ἐνίκησεν· ὁ δὲ τὴν φύσιν νικήσας, πάντως ὑπὲρ φύσιν ἐγένετο· ὁ δὲ οὗτος γενόμενος ἡλαττώθη βραχὺ τι παρ’ ἀγγέλους, ἵνα μὴ εἴπω, οὐδὲν (...) 74. Ἄλλο προσβολή, καὶ ἄλλο συνδυασμός, καὶ ἄλλο συγκατάθεσις, καὶ ἄλλο αἰχμαλωσία, καὶ ἕτερον πάλῃ, καὶ ἄλλο τὸ λεγόμενον πάθος ἐπὶ τῆς ψυχῆς, παρὰ τοῖς τῶν πατέρων διακριτικοῖς εἶναι ὀρίζεται (...) πάθος δὲ κυρίως εἶναι λέγουσιν τὸ χρόνῳ μακρῷ ἐν τῇ ψυχῇ ἐμπαθὲς ἐμφωλεῦον, καὶ ὥςπερ εἰς ἑξὶν αὐτὴν λοιπὸν ἐν τῇ πρὸς αὐτὸ συνηθείᾳ ἀγαγόν (...) Ἔστι παρὰ τοῖς ἀκριβεστάτοις τῶν γνωστικῶν Πατέρων, καὶ ἑτέρα τις τούτων λεπτοτέρα ἔννοια, ὅπερ παρὰ ῥῆσις μὲν νοὸς τινες ὀνομάζεσθαι λέγουσιν, ὅστις χρόνον χωρὶς, καὶ λόγου καὶ εἰκόνας ὀξυτέρως τὸ πάθος τῷ πάσχοντι σημαίνειν πέφυκε (...) 83. Πάντες μὲν οἱ δαίμονες σκοτοῦν τὸν νοῦν δοκιμάζουσιν· ἴθ’ οὕτως, τὰ αὐτοῖς φίλα ὑποβάλλουσιν (...) 85. Τίς σῶμα ἐνίκησεν; Ὅστις καρδίαν συνέτριψεν. Τίς δὲ καρδίαν συνέτριψεν; Ὅς ἑαυτὸν ἡγήσατο. Πῶς γὰρ οὐ συνετρίβη, ὃς θελήματι τέθηκεν;”.

⁴⁰⁶ Λόγος δέκατος ἕκτος, “Περί φιλαργυρίας (Καθὼς καὶ περὶ ἀκτημοσύνης)”: “2. Φιλαργυρία ἐστὶν εἰδῶλων προσκύνησις, ἀπιστία θυγάτηρ, ἀσθενειῶν προφασίστρια, γήρως μάντις, λιμῶν προμηνυτὴς ἀβροχίας ὑποβολεύς. 3. Φιλάργυρος ἐστὶν Εὐαγγελίων μυκτηριστής, καὶ ἐκούσιος παραβάτης. Ὁ κτησάμενος ἀγάπην, διεσκόρπισε χρήματα· ὁ δὲ τοῖς δόλο λέγων συζῆν, ἐαυτὸν ἡπάτησεν (...) 11. Αἰκτημοσύνη ἐστὶ φροντίδων ἀπόθεσις, ἀμεριμνία βίου, ὁδοιπόρος ἀνεμπόδιτος, πίστις ἐντολῶν, λύτης ἀλλότριος· 12. ἀκτῆμων μοναχὸς δεσπότης κόσμου, τῷ Θεῷ τὴν φροντίδα πιστεύων, καὶ διὰ πίστεως πάντας δούλους κεκτημένος· οὐκ ἐρεῖ ἀνθρώπῳ περὶ χρείας αὐτοῦ· τὰ δὲ ἐρχόμενα ὡς ἐκ χειρὸς Κυρίου δέξεται (...) 14. Αἰκτῆμων ἀνὴρ ἐν προσευχῇ καθαρὸς, ὁ δὲ φιλοκτῆμων εἰκόνας ὕλης προσεύχεται (...) 17. ἅγιος δὲ ὁ ἀποκτώμενος τὸ ἑαυτοῦ θέλημα. Ὁ μὲν ἑκατονταπλασίονα ἢ διὰ χρημάτων, ἢ διὰ χαρισμάτων λήψεται· ὁ δὲ ζῶν αἰώνιον κληρονομήσει (...) 22. Ρίζα πάντων τῶν κακῶν ἐστὶ καὶ λέγεται ἡ φιλαργυρία· μῖσος γὰρ, καὶ κλοπὰς, καὶ φθόνους, καὶ χωρισμούς, καὶ ἐχθρας, καὶ ζᾶλας, καὶ μνησικακίας, καὶ ἀσπλάγχχνιας, καὶ φόνους αὕτη ἐποίησε”.

αναισθησίας⁴⁰⁷, της πολυυπνίας (που δεν προέρχεται από τη φυσική ανάγκη του ανθρώπου για ξεκούραση “προς ανάπαυσιν σώματος και ψυχής”)⁴⁰⁸, της δειλίας⁴⁰⁹, της κενοδοξίας⁴¹⁰, της υπερηφάνιας⁴¹¹ και της βλασφημίας.

⁴⁰⁷ Λόγος δέκατος έβδομος, “Περὶ ἀναισθησίας ἡγουν νεκρώσεως ψυχῆς, καὶ θανάτου νοὸς πρὸ θανάτου σώματος”: “1. Ἀναισθησία καὶ ἐπὶ σωμάτων καὶ ἐπὶ πνευμάτων ἐστὶν νεκρωμένη αἴσθησις, ἐκ χρονίας νόσου, καὶ ἀμελείας εἰς ἀναισθησίαν καταλήξασα. 2. Ἀναλγησία ἐστὶ πεποιωμένη ἀμέλεια, ναρκῶσα ἔννοια· προλήψεως γέννημα, προθυμίας παγίς, ἀνδρείας βρόχος· κατανύξεως ἄγνοια· ἀπογνώσεως θύρα, λήθης μήτηρ, καὶ μετὰ τόκον μητρός οἰκείας μήτηρ, διάκρισις φόβου· ἀνάληγτός ἐστιν ἄφρων φιλόσοφος αὐτοκατάκριτος ἐξηγητής· 3. αὐτεναντίος φιλόλογος, τυφλὸς διδασκαλὸς τοῦ βλέπειν· περὶ τῆς τοῦ τραύματος ὑγείας διαλέγεται, καὶ τοῦτο ἐπικνήθων οὐ παύεται, κατὰ τοῦ πάθους φθέγγεται· καὶ τὰ βλάπτοντα ἐσθίων οὐ παύεται· κατ’ αὐτοῦ προσεύχεται, καὶ εὐθέως ἐπὶ τὴν αὐτοῦ ἐργασίαν πορεύεται· ἐπὶ τῇ τούτου ἐργασίᾳ κατ’ αὐτοῦ ὀργίζεται· καὶ τοὺς ἑαυτοῦ λόγους οὐκ αἰσχύνεται ὁ τάλας. Κακῶς πράττω, βοᾷ, καὶ προθυμῶς ἐπικείται· τὸ στόμα κατ’ αὐτοῦ προσεύχεται, καὶ τὸ σῶμα ὑπὲρ αὐτοῦ ἀγωνίζεται. Περὶ θανάτου φιλοσοφεῖ, καὶ ὡς ἀθάνατος διάκειται. Περὶ χωρισμοῦ στενάζει, καὶ ὡς αἰώνιος νυστάζει. Περὶ ἐγκρατείας διαλέγεται, καὶ περὶ γαστριμαργίας ἀγωνίζεται. Περὶ κρίσεως ἀναγινώσκει, καὶ μειδιᾷν ἄρχεται περὶ κενοδοξίας, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀναγνώσει κενοδοξεῖ· περὶ ἀγρυπνίας ἐκστηθίζει, καὶ τῷ ὕπνῳ εὐθέως ἑαυτὸν καταβαπτίζει· τὴν προσευχὴν ἐγκωμιάζει, καὶ ὡς ἀπὸ μάλιστα ταύτης φεύγει· τὴν ὑπακοὴν μακαρίζει, καὶ πρῶτος αὐτὸς παρακοῦει. Τοὺς ἀπροσπαθεῖς ἐπαινεῖ, καὶ διὰ ῥάκος μνησικακῶν, καὶ πολεμῶν οὐκ αἰσχύνεται. Ὀργιζόμενος πικραίνεται, καὶ ἐπὶ τῇ πικρίᾳ πάλιν ὀργίζεται, καὶ τῇ ἡττῇ ἦταν προστιθεὶς οὐκ αἰσθάνεται· κορεσθεὶς μεταμελεῖται, καὶ μικρὸν προβάς, πάλιν τῷ κόρῳ προσέθηκε. Τὴν σιωπὴν μακαρίζει, καὶ διὰ πολυλογίας αὐτὴν ἐγκωμιάζει. Περὶ πραότητος διδάσκει, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ διδασκαλίᾳ πολλάκις ὀργίζεται, καὶ ἐπὶ τῇ πικρίᾳ πάλιν ὀργίζεται· ἀνανήψας ἐστέναξε, καὶ τὴν κεφαλὴν κινήσας πάλιν τοῦ πάθους ἔχεται. Τὸν γέλῳτα ψέγει, καὶ μειδιᾷν περὶ πένθους διδάσκει. Ἐαυτὸν ὡς κενοδόξον ἐπὶ τινων καταμέμφεται, καὶ διὰ τοῦ ψόγου δόξαν ἑαυτοῦ παραμυθεῖται. Ἐμπαθὲς εἰς πρόσωπον βλέπει, καὶ περὶ σωφροσύνης διαλέγεται. Τοὺς ἡσυχάζοντας ἐν κόσμῳ διατρίβων ἐπαινεῖ, καὶ ἑαυτὸν αἰσχύνων οὐ κατανοεῖ. Τοὺς ἐλεήμονας δοξάζει, καὶ τοὺς πτωχοὺς ὀνειδίζει. Πάντοτε ἑαυτοῦ κατήγορος γίνεται, καὶ εἰς συναίσθησιν ἔλθειν οὐ βούλεται, ἵνα μὴ εἶπω οὐ δύναται”.

⁴⁰⁸ Λόγος δέκατος ὄγδοος, “Περὶ ὕπνου καὶ προσευχῆς, καὶ τῆς ἐν συνοδίᾳ ψαλμωδίας”: “1. Ὑπνος ἐστὶ φύσεως ποσῶς σύστασις εἰκὼν θανάτου, αἰσθήσεων ἀργία. Εἰς μὲν ὁ ὕπνος, πλείστας δὲ τὰς ὑποθέσεις, ὡς καὶ ἡ ἐπιθυμία ἔχει. Λέγω δὲ ἐκ φύσεως, ἐκ βρωμάτων, ἐκ δαιμόνων, ἢ τάχα που καὶ ἐξ ἄκρας ἐπιτεταμένης νηστείας· 2. ἐξ ἧς ἐξασθενοῦσα ἡ σὰρξ, δι’ ὕπνου λοιπὸν ἑαυτὴν παραμυθεῖσθαι βούλεται, ὥσπερ ἡ πολυποσία συνηθεία ἥρτηται· οὕτως καὶ ἡ πολυϋπνία· διὸ ἐν ἀρχαῖς μάλιστα τῆς ὑποταγῆς κατ’ αὐτῆς ἀγωνισώμεθα. Χαλεπὸν γὰρ συνήθειαν μακρὰν ἰάσασθαι”. Καὶ προσθέτει στον ἐπόμενο λόγο “Περὶ ἀγρυπνίας. Περὶ ἀγρυπνίας σωματικῆς, πῶς διὰ ταύτης γίνεται ἡ τοῦ πνεύματος, καὶ πῶς δεῖ ταύτην μετεῖναι”: “3. Ὁ ἀγρυπνὸς ὀφθαλμὸς ἐξήγγινε τὸν νοῦ, ἐνῶ ὁ πολλὸς ὕπνος ἐπώρωσε τὴν ψυχὴν. Ὁ ἀγρυπνὸς μοναχὸς εἶναι ἐχθρὸς τῆς πορνείας, ἐνῶ ὁ ὑπνώδης εἶναι σύζυγός της. 4. ἀγρυπνία πυρώσεων θραυσίς· ἐνυπνιασμῶν λύτρωσις· κάθυγρος ὀφθαλμός, ἡπαλυμένη καρδιά, λογισμῶν φυλακὴ, βρωμάτων χωνευτήριον, πνευμάτων δαμαστήριον, γλώττης κολαστήριον, φαντασίων φυγαδευτήριον” καὶ Λόγος εικοστός ἐκτός “Περὶ διακρίσεως”: “33. ποτὲ δὲ ἐκ τρυφῆς, ὁ ὕπνος ὁ πολὺς. Ποτὲ μὲν ἐκ τρυφῆς, ποτὲ δὲ ἐκ νηστείας, ὅταν οἱ νηστεύοντες ἐπαίρωνται· ποτὲ δὲ ἐξ ἀκηδίας, ποτὲ δὲ καὶ ἐκ φύσεως”.

⁴⁰⁹ Λόγος εικοστός, “Περὶ δειλίας. Περὶ τῆς ἀνάνδρου δειλίας”: “2. δειλία ἐστὶ νηπιῶδες ἦθος ἐν γηραλέᾳ κενοδόξῳ ψυχῇ· δειλία ἐστὶν ἐκτροπὴ πίστεως ἐπὶ προσδοκίᾳ ἀδοκίτων· φόβος ἐστὶ προμελετώμενος κίνδυνος. 3. Ἡ πάλιν· φόβος ἐστὶ σύντρομος αἰσθήσεως καρδίας περὶ ἀδύλων συμφορῶν κλονουμένη, καὶ ἀσφάλουσα· φόβος ἐστὶ πληροφορίας στέρησις (...) 5. Οἱ μὲν πενθοῦντες καὶ ἀπηληγότες, δειλίαν οὐ κέκτηνται”.

⁴¹⁰ Λόγος εικοστός πρῶτος, “Περὶ κενοδοξίας. Περὶ τῆς μολυμῶφου κενοδοξίας”: “1. Τινὲς μὲν ἰδιαιρέτῳ τάξει καὶ λόγῳ τὴν κενοδοξίαν παρὰ τὴν υπερηφανίαν φιλοῦσιν ὀρίζειν· ὅθεν καὶ ὁκτὼ τῶν τῆς κακίας λογισμῶν πρωτεύοντες καὶ ἐπιτρόπους λέγουσιν εἶναι. Ὁ δὲ θεολόγος Γρηγόριος, καὶ ἕτεροι ἐπὶ πάλιν τούτους ἐξέδωκαν· οἷς ἔγωγε μάλιστα συντίθεσθαι πείθομαι. Τίς γὰρ κενοδοξίαν νικήσας υπερηφανίαν κέκτηται; Τοσαύτην δὲ μόνον πρὸς ἀλλήλας τὴν διαφορὰν κέκτηνται, ὅσην ἔχει τῇ φύσει ὁ παῖς παρὰ τὸν ἄνδρα, καὶ ὁ σίτος παρὰ τὸν ἄρτον· ἀρχὴ μὲν γὰρ τὸ πρότερον, τέλος δὲ τὸ δεύτερον (...) 2. Κενοδοξία ἐστὶ κατὰ μὲν τὸ εἶδος φύσεως ἐναλλαγὴ, καὶ ἡθῶν διαστροφή, καὶ παρατήρησις μέμψεως· κατὰ δὲ τὴν ποιότητα, καμάτων σκορπιστήριον, ἰδρώτων ἀπώλεια, θησαυροῦ ἐπιβουλὴ, ἀπιστίας ἐκγονος, υπερηφανίας πρόδρομος, ἐν λιμένι ναυάγιον, ἐν ἄλῳ μύρμηξ, λεπτὸς μὲν ὑπάρχων, παντὶ δὲ καμῶν καὶ καρπῷ ἐπιβουλεύων· ἀναμένει μύρμηξ τελεσθῆναι τὸν σίτον, καὶ κενοδοξία συναχθῆναι τὸν πλοῦτον (...) 6. Κενοδοξὸς ἐστὶν εἰδωλολάτρης πιστός, Θεὸν μὲν τῷ δοκεῖν σεβόμενος, ἀνθρώποις δὲ, καὶ οὐ Θεῷ, ἀρέσκειν βουλόμενος (...) 24. Ὁ ἐπὶ φυσικοῖς πλεονεκτημασί, λέγω δὴ ἀγχινοῖα, εὐμαθεία, ἀναγνώσει, προφορᾷ εὐφυῖα, καὶ τοῖς τοιοῦτοις πᾶσι τοῖς ἀπόνως προσοῦσιν ἡμῖν ἐπαιρόμενος, οὐδέποτε τῶν ὑπὲρ φύσιν ἀγαθῶν ἐντεύχεται· Ὁ γὰρ ἐν ὀλίγῳ ἄπιστος, καὶ ἐν πολλῷ ἄπιστος, καὶ κενοδόξος (...) 35. οὐ πάνυ οἱ ἀπλούστεροι τῷ ἰῷ τούτῳ περιπίπτειν πεφύκασι. Κενοδοξία γὰρ ἐστὶν ἀπλότητος ἀποβολή, καὶ ἐπίπλαστος διαγωγή”.

⁴¹¹ Λόγος εικοστός δεύτερος, “Περὶ υπερηφανίας, Περὶ τῆς ἀκεφάλου υπερηφανίας, ἐν ᾧ καὶ περὶ ἀκαθάρτων λογισμῶν τῆς βλασφημίας”: “1. Ὑπερηφανία ἐστὶ Θεοῦ ἄρνησις, δαιμόνων εὐρημα, ἐξουδένωσις ἀνθρώπων, κατακρίσεως μήτηρ, ἐπαίνων ἀπόγονος, ἀκαρπίας τεκμήριον, βοηθείας Θεοῦ φυγαδευτήριον, ἐκστάσεως πρόδρομος, πτωμάτων πρόξενος, ἐπιληψίας ὑπόθεσις, θυμοῦ πηγὴ, ὑποκρίσεως θύρα, δαιμόνων στηρίγμα, ἀμαρτημάτων φυλαξ, ἀσπλαγχνίας πρόξενος, συμπαθείας ἄγνοια, λογοθέτης πικρὸς, δικαστὴς ἀπάνθρωπος, Θεοῦ ἀντίπαλος, βλασφημίας ρίζα, ἀρχὴ υπερηφανίας. 2. τέλος κενοδοξίας· μεσότης δὲ ἐξουδένωσις τοῦ πλησίον, πόνων ἰδίων ἀναιδῆς ἐκπόμενους, ἐπαινος ἐν καρδίᾳ, ἐλέγχου μῖσος· τέλος ἄρνησις Θεοῦ βοηθείας, καὶ οἰκείας σπουδῆς ἐπαρσις. δαιμονιώδες ἦθος”.

Οι τελευταίοι λόγοι που συμβολίζουν την ανάβαση προς τα ανώτερα σκαλιά της κλίμακας, άρα και της πνευματικής μεταρσίωσης, συμπεριλαμβάνουν τις αρετές που κατακτώνται αφού διέλθει κανείς τον σκόπελο των προηγούμενων παθών και συνδέονται με την πραότητα⁴¹², την ταπεινοφροσύνη⁴¹³, τη διάκριση⁴¹⁴, την ησυχία (σωματική και ψυχική)⁴¹⁵, την προσευχή⁴¹⁶, την απάθεια⁴¹⁷ και, τέλος, η μνεία στις

⁴¹² Λόγος εικοστός τέταρτος, “Περὶ πραότητος καὶ ἀπλότητος (Περὶ πραότητος, καὶ ἀπλότητος, καὶ ἀκακίας, καὶ πονηρίας σεσοφισμένων, καὶ οὐ φυσικῶν)”: “2. Πραυτὴς ἐστὶν ἀμετάθετος νοδὸς κατὰστασις, ἐν τιμαῖς καὶ ἀτιμίαις ὡσαύτως ἔχουσα. 3. Πραυτὴς ἐστὶν ἐν ταραχαῖς τοῦ πλησίον ἀνεπαισθήτως καὶ εἰλικρινῶς ὑπὲρ αὐτοῦ προσεύχεσθαι. 4. Πραυτὴς ἐστὶν ὑπερκειμένη τῆς τοῦ θυμοῦ θαλάττης πέτρα, πάντα τὰ προσήρῃσοντα κύματα διαλύουσα, καὶ οὐδαμῶς κλόνον ὑπομένουσα. 5. Πραυτὴς ἐστὶν ὑπομονῆς στήριγμα, ἀγάπης θύρα, μᾶλλον δὲ μήτηρ, διακρίσεως ὑπόθεσις· Διδάξει γάρ, φησί, Κύριος πρᾶξις ὁδοῦ αὐτοῦ· ἀφέσεως πρόξενος· παρρησία ἐν προσευχῇ· Πνεύματος ἁγίου χωρίον· Ἐπὶ τίνος γὰρ ἐπιβλέψω, ἀλλ’ ἢ ἐπὶ τὸν πρᾶον καὶ ἡσύχιον; 6. Πραυτὴς ὑπακοῆς συνεργός, ἀδελφότητος ὁδηγός, μαινομένων χαλινός, θυμουμένων ἐκκοπή, καὶ χαρᾶς χορηγός, Χριστοῦ μίμημα, ἀγγέλιον ἰδιώμα, δαιμόνων δεσμός, καὶ πικρίας θυρεός (...) 14. Ἀπλότης ἐστὶν ἐξὶς ψυχῆς ἀποίκιος, πρὸς κακόνιοιαν γενομένη ἀκίνητος. Πονηρία ἐστὶν ἐπιστήμη, μᾶλλον δὲ ἀσχημοσύνη δαιμονιώδης, ἀληθείας ἀποστερηθεῖσα, καὶ τοὺς πολλοὺς λανθάνειν δοκοῦσα. 15. ἀκακία ἐστὶν ἰλαρὰ ψυχῆς κατὰστασις ἐπινοίας πάσης ἀηλλυλαμένη”.

⁴¹³ Λόγος εικοστός πέμπτος, “Περὶ ταπεινοφροσύνης. Περὶ τῆς τῶν παθῶν ἀπωλείας τῆς ὑψίστου ταπεινοφροσύνης, ὁράτω αἰσθήσει ἐγγινομένης· ὅς ἀνάβασιν ἴσχυσεν, θαρσεῖτω, τὸν διδάσκαλον γὰρ Χριστὸν μιμησάμενος σέσωσται”: “2. Προέθηκεν ὁ λόγος θησαυρὸν εἰς βάσανον ἐν ὀστρακίοις σκεύεσι, μᾶλλον δὲ σώμασι, κατησφαλισμένον ὑπάρχοντα, παντὶ λόγῳ τῇ ποιότητι ἀγνώριστον διαμένοντα, μόνην δὲ τὴν ἄνωθεν ἐπιγραφὴν ἀκατάληπτον περιεκείμενον πολλὴν καὶ ἀπέραντον τοῖς λόγοις ζητοῦσι τὴν ἔρευναν, καὶ τὸν μόχθον παρέχουσαν. Εἶχε δὲ ἡ λέξις οὕτως· Ἡ ἁγία ταπεινῶσις (...) Ταπεινοφροσύνη ἐστὶ ἀνώνυμος χάρις ψυχῆς, μόνους ἐνώνυμος· τοῖς τὴν πείραν εἰληφόσιν, ἄφραστος πλοῦτος Θεοῦ ὀνομασία, καὶ χορηγία. 3. (...) Μετανοία, μεμερινημένη μέντοι, καὶ πένθος ἀφηγησμένη πάσης κηλίδος, καὶ ἡ πανόσιος εἰσαγομένην ταπεινῶσις, τσαυτὴν ἀπ’ ἀλλήλων τὴν διαφορὰν, καὶ τὴν διάκρισιν κέκτηνται, ὅσην ἔχει παρὰ τὸν ἄρτον ἡ ζύμη καὶ ὁ ἄλευρος. Συντρίβεται μὲν γὰρ ψυχὴ καὶ λεπτύνεται διὰ μετανοίας ἐναργούς· ἐνοῦται δὲ πως, καὶ ἴν’ οὕτως εἶπω συμφύρεται Θεῷ δι’ ὕδατος πένθους ἀνευδοῦς (...) 7. Ἰδιῶμα μὲν γὰρ τῆς καλῆς ταύτης καὶ ἀξιαγαστοῦ Τριάδος πρῶτον καὶ ἐξαιρετὸν ἀτιμίας ὑποδοχὴ ἀσμενεστάτη, ὑπτίσις χειρὸς ψυχῆς προσδεχομένης καὶ περὶ τὸς ἀποδομένης ταύτην ὡς καταπαύουσιν καὶ καταφλέγουσαν νόσους ψυχῆς, καὶ ἀμαρτίας μεγάλας (...) 18. Ἄλλο τὸ ἐπαίρεσθαι· καὶ ἕτερον τὸ μὴ ἐπαίρεσθαι, καὶ ἄλλο τὸ ταπεινοῦσθαι· ὁ μὲν γὰρ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν· ὁ δὲ οὐ κρίνει· οὐ μέντοι καὶ ἑαυτὸν κατακρίνει· ὁ δὲ ἀκαταδίκαστος ὢν διὰ παντὸς ἑαυτὸν καταδικάζει”.

⁴¹⁴ Λόγος εικοστός ἕκτος, “1. Διάκρισις ἐστὶν ἐν μὲν τοῖς εἰσαγομένοις, ἡ τῶν καθ’ ἑαυτοὺς ἀληθῆς ἐπίγνωσις· ἐν τοῖς δὲ μέσοις ἡ τὸ κυρίως ἀγαθὸν ἐκ τοῦ φυσικοῦ, καὶ τοῦ ἐναντίου ἀπταιστώως διακρίνουσα νοερά αἰσθήσις· ἐν τοῖς δὲ τελείοις, ἡ διὰ θείας ἐλλάμψεως ἐνυπάρχουσα γνῶσις, ἣτις καὶ τὰ ἐν ἄλλοις σκοτεινῶς ἐνυπάρχοντα τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ καταφωτίζειν ἰσχύουσα. Ἡ τάχα καθολικὸς τοῦτο καὶ ἔστι, καὶ γνωρίζεται διάκρισις, ἡ τοῦ θείου θελήματος ἀσφαλῆς κατάληψις ἐν παντὶ καιρῷ, καὶ τόπῳ, καὶ πράγματι, ἣτις ἐνυπάρχει μόνους τοῖς καθαροῖς τῇ καρδίᾳ, καὶ τῷ σώματι, καὶ τῷ στόματι (...) 13. Σπλάδα μὲν ἐπὶ ψυχῆς, τὸν ἄγριον θυμὸν καὶ αἰφνίδιον νοήσωμεν· ἱλιγγα δὲ τὴν ἀνεμπιστείαν τὴν περικυκλοῦσαν τὸν νοῦν, καὶ τοῦτον αὐτὸν ἐν βυθῷ ἀπογνώσεως κατενέγκαι σπουδάζουσιν· βράχος δὲ τὴν ἄγνοιαν, τὴν τὸ κακὸν ὡς καλὸν κατέχουσιν· θηρία δὲ, τὸ βαρὺ τοῦτο καὶ ἄγριον σῶμα· πειρατὰς δὲ τοὺς τῆς κενοδοξίας χαλεπωτάτους ὑπουργοὺς τοὺς τὸν φόρτον ἡμῶν, καὶ τὸν κάματον τῶν ἀρετῶν ἀφαρπάζοντας· κύμα δὲ τὴν πεφουσημένην καὶ ὀγκουμένην κοιλίαν, τὴν ἐκ τῆς ἰδίας ὁρμῆς τῷ θηρίῳ παραπέμπουσαν· σίφωνα δὲ, τὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ριφεῖσαν ὑπερφηανίαν, τὴν ἀναφέρουσιν ἡμᾶς λουπὸν καὶ καταφέρουσιν ἔως τῶν ἀβύσσων (...) 23. Τινες, πόθεν οὐκ οἶδα (οὐδὲ γὰρ οἶσται Θεοῦ δῶρα ζητεῖν καὶ πολυπραγμονεῖν μεμάθηκα), φύσει, ἴν’ οὕτως εἶπω, περὶ τὸ ἐγκρατὲς, ἢ περὶ τὸ ἡσυχαστικόν, ἢ καὶ ἀγνόν, ἢ ἀπαρρησίαστον, ἢ πρᾶον, ἢ εὐκατάνυκτον ἐπὶ ῥέπωδες ἔχουσι. Καὶ εἰσιν ἕτεροι αὐτὴν σχεδὸν τὴν ἑαυτῶν φύσιν πρὸς ταῦτα αὐτοῖς ἀντιπράττουσαν ἔχοντες, καὶ κατὰ δύναμιν ἑαυτοὺς βιάζόμενοι· εἰ καὶ ἐν καιρῷ ἡττώνται, ἀλλ’ ὅμως ὡς βιαστὰς τῆς φύσεως, αὐτοὺς τῶν προτέρων μᾶλλον ἀποδέχομαι (...) 45. Ἀνεχώρησαν τὰ πάθη ἐκ τινων οὐ μόνον πιστῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπίστων, ἐκτὸς ἐνός, ἐκεῖνο μόνον καταλιπόντα αὐτοῖς ὡς κακόν τι πρῶτερον, καὶ τὸν τόπον πάντων ἀναπληροῦν, εἶπερ τοιαύτην κέκτηται τὴν βλάβην, ὡς καὶ ἐξ οὐρανοῦ κατενέγκαι (...) 98. Πολλοὶ οἱ μήπω τὸ τέλειον τοῦτο καὶ κοῦφον ἀγαθὸν τὸ προειρημένον ἐξ αὐταρκεσείας κατελιφότες· ἀλλ’ ἐξ ἑαυτῶν καὶ ἐν ἑαυτοῖς τὸ τοῦ Κυρίου καταλαβεῖν εὐάρεστον ἐπιχειρήσαντες, ποικίλας ἡμῖν λίαν καὶ πλείστας τὰς περὶ τοῦτου κρίσεις ὑψηλῶσαντο. Ἀπέστησάν τινες τῶν συζητητῶν πάσης προσπάθειας, τὸν ἑαυτὸν λογισμὸν ἐπὶ ταῖς ἐκατέραις βουλαῖς τῆς ψυχῆς, λέγω δὴ τῇ ἐπιχειρουμένη καὶ τῇ ἀντιλεγούσῃ, καὶ γυμνὸν τὸν ἑαυτὸν νοῦν οἰκείου θελήματος ἐν ζεοῦσῃ δεήσει ἐπὶ ῥητὰς ἡμέρας παραστήσαντες τῷ Κυρίῳ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἐπέτυχον· ἡ νοδὸς νοεροῦ νοερώς τῷ ἡμετέρῳ νοῖ συλλαλήσαντος, ἡ τῆς μιᾶς ἐννοίας τελέως τῆς ψυχῆς ἐξαφανισθείσης”.

⁴¹⁵ Λόγος εικοστός ἑβδομος, “Περὶ ἡσυχίας. Περὶ τῆς ἱερᾶς σώματος καὶ ψυχῆς ἡσυχίας”: “2. Ἡσυχία μὲν σώματος ἐστὶν ἡθῶν καὶ αἰσθήσεων ἐπιστήμη καὶ κατὰστασις· ἡσυχία δὲ ψυχῆς, λογισμῶν ἐπιστήμη καὶ ἀσύλητος ἔννοια. 3. Ἡσυχίας φίλος, ἀνδρεῖός τις καὶ ἀπότομος λογισμός, ἐν θύρᾳ καρδίας ἀνυστάκτως ἱστάμενος, καὶ τοὺς προσερχομένους, ἢ κτεινῶν, ἢ ἀποσειόμενος. Ὁ ἐν αἰσθήσει καρδίας ἡσυχάζων, γινώσκει τὸ εἰρημένον· ὁ δὲ νήπιος ἔτι ὢν, τοῦτου ἄγευστος καὶ ἄγνωστος πέλει. Ἡσυχαστὴς γνωστικὸς οὐ δεηθήσεται λόγων· τοὺς γὰρ λόγους τῶν ἔργων φωτίζεται (...) 16. Εἶδον ἡσυχαστὰς, καὶ τὴν φλεγόμενην αὐτῶν πρὸς Θεὸν ἐπιθυμίαν διὰ τῆς ἡσυχίας ἀπληρώτως πληρώσαντας· καὶ πῦρ πυρὶ, καὶ ἔρωτι ἔρωτα, καὶ πόθῳ πόθον γεννήσαντας (...)”.

αρετές ολοκληρώνεται με την αγάπη, την ελπίδα και την πίστη που συναποτελούν τη “συγκολλητική ουσία”, τον συνδετικό ιστό, ο οποίος (συν)ενώνει και συγκροτεί όλες τις αρετές μαζί⁴¹⁸ και, όπως τις παρομοιάζει, η πρώτη φαντάζει με ακτίνα, η δεύτερη με φως, η τρίτη με ηλιακό δίσκο: όλες από κοινού θεώνται ως μια και μόνη (δηλαδή, ενιαία) φωτεινή ανταύγεια⁴¹⁹. Παρ’ όλα αυτά, πρώτη τη τάξει στην κλίμακα των αρετών τοποθετείται η αγάπη που περιγράφεται ως “ομοίωση με τον Θεό”⁴²⁰, καθώς και ο Θεός αγάπη ονομάζεται⁴²¹.

Σύμφωνα με τα ανωτέρω εκτεθέντα, η έννοια του πνευματικού αγώνα διατρέχει ολόκληρο το σύγγραμμα του Αγ. Ιωάννη της Κλίμακος, καθώς συνιστά το κατ’ εξοχήν μέσο για την ψυχική ανάβαση του ανθρώπου και την κατάκτηση των προμνησθεισών αρετών με προορισμό την ηθική και πνευματική του τελείωση. Η προαίρεση ωστόσο, όπως έχει ήδη εκτεθεί, ή η “οικεία πρόθεση”, μεταχειριζόμενοι τον όρο που χρησιμοποιεί ο ίδιος στο έργο του, καταλαμβάνει την πλέον εξέχουσα θέση αφού είναι το θεμέλιο για την εκκίνηση του αγώνα και χωρίς αυτήν, όχι μόνον δεν τελειούται επιτυχώς η καταβαλλόμενη προσπάθεια, αλλά δεν μπορεί καν να ξεκινήσει. Επαφίεται πρωτίστως στον πιστό η ορθή και ενσύνειδη κατεύθυνση της προαίρεσής του για την πυροδότηση του πόθου του⁴²² ως έναυσμα για την καταβολή της απαιτούμενης εργασίας.

⁴¹⁶ Λόγος εικοστός όγδοος, “Περί προσευχής. Περί της ιερᾶς και μητρὸς τῶν ἀρετῶν τῆς μακαρίας προσευχῆς· καὶ περὶ τῆς ἐν αὐτῇ νοεῖας, καὶ αἰσθητῆς παραστάσεως”: “1. Προσευχὴ ἐστὶ κατὰ μὲν τὴν αὐτῆς ποιότητα συνουσία καὶ ἐνωσις ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ· κατὰ δὲ τὴν ἐνέργειαν, κόσμου σύστασις· Θεοῦ καταλλαγὴ, δακρύων μῆτηρ καὶ πάλιν θυγάτηρ, ἀμαρτημάτων ἴλασμός, πειρασμῶν γέφυρα, θλίψεων μεσότοιχον, πολέμων θραῦσις, ἀγγέλων ἔργον, ἀσωμάτων πάντων τροφή· ἡ μέλλουσα εὐφροσύνη, ἀπέραντος ἐργασία, ἀρετῶν πηγὴ, χαρισμάτων πρόξενος, προκοπὴ ἀόρατος, τροφή ψυχῆς, νοῦ φωτισμός, ἀπογνώσεως πέλυξ, ἐλπίδος ἀπόδειξις, λύπης λύσις, πλούτου μοναχῶν, ἡσυχαστῶν θησαυρός, θυμοῦ μείωσις, ἔσοπτρον προκοπῆς, μέτρων ἐμφάνεια, καταστάσεως δῆλωσις, τῶν μελλόντων μηνυτὴς, κλέους σημασία. Προσευχὴ ἐστὶ τῷ ὄντως εὐχομένῳ δικαστήριον καὶ κριτήριον, καὶ βῆμα Κυρίου, πρὸ τοῦ βήματος μέλλοντος”.

⁴¹⁷ Λόγος εικοστός ένατος, “Περί ἀπαθείας”: “2. Ἀπαθὴς μὲν οὖν κυρίως καὶ ὑπάρχει, καὶ γνωρίζεται, ὁ τὴν σάρκα μὲν ἄφθαρτον ποιήσας, τὸν δὲ νοῦν τῆς κτίσεως ἀνυψώσας, τὰς δὲ πάσας αἰσθήσεις τούτῳ ὑποτάξας· τῷ δὲ προσώπῳ Κυρίου τὴν ψυχὴν παραστήσας ὑπὲρ τὴν ἑαυτῆς ἰσχὺν πρὸς αὐτὸν αἰεὶ ἐπεκτεινομένης. 3. Τινὲς δὲ πάλιν ἀπάθειαν εἶναι ὀρίζονται ἀνάστασιν ψυχῆς πρὸ τοῦ σώματος· ἄλλοι δὲ ἐπίγνωσιν Θεοῦ τελείαν, ἀγγέλων δευτέραν· 4. αὕτη οὖν ἡ τελεία τῶν τελείων ἀτέλεστος τελειότης καθά μοί τις αὐτῆς γευσάμενος ὑφηγήσατο, οὕτω λοιπὸν τὸν νοῦν ἀγιάζει, καὶ τῶν ὑλῶν ἀφαρπάζει, ὥς τὸ πολὺ τῆς ἐν σαρκὶ ζωῆς, μετὰ τὴν κατάληψιν μέντοι τοῦ οὐρανοῦ λιμένος, ἐν οὐρανῷ ἐξεστηκότα αὐτὸν πρὸς θεωρίαν ἀνυποῖ· περὶ οὗ καὶ φησὶ πού ὁ πείραν ἴσως εἰληφώς, ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ κραταιοὶ τῆς γῆς σφόδρα ἐπὶ ῥῆσαν· (...) 5. Ἐστὶν ἀπαθὴς, καὶ ἐστὶν ἀπαθοὺς ἀπαθέστερος. Ὁ μὲν γὰρ ἰσχυρῶς μισεῖ τὰ πονηρὰ, ὁ δὲ ἀπλείστως πλουτεῖ ἐν ἀρεταῖς, (...) 11. Ὁ ἀπαθὴς, τί δεῖ πολλὰ λέγειν; ζῇ μὲν οὐκ ἔτι αὐτός, ζῇ δὲ ἐν αὐτῷ ὁ Χριστός, καθά φησιν ὁ τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἀγωνισάμενος, καὶ τὸν δρόμον τετελεκώς, καὶ τὴν πίστιν τετηρηκώς ὀρθόδοξον”.

⁴¹⁸ Λόγος τριακοστός, “Περί ἀγάπης, ἐλπίδος καὶ πίστεως. Περί τοῦ συνδέσμου τῆς ἐναρέτου τριάδος ἐν ἀρεταῖς”: “1. Νυνὶ δὲ λοιπόν, μετὰ πάντα τὰ προειρημένα, μένει τὰ τρία ταῦτα, τὰ τὸν σύνδεσμον πάντων ἐπισφίγγοντα καὶ κρατοῦντα, πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη (...)”.

⁴¹⁹ Λόγος τριακοστός, “Περί ἀγάπης, ἐλπίδος καὶ πίστεως. Περί τοῦ συνδέσμου τῆς ἐναρέτου τριάδος ἐν ἀρεταῖς”: “2. Πλὴν ἔγωγε τὴν μὲν ἀκτίνα ὀρῶ, τὴν δὲ φῶς, τὴν δὲ κύκλον· πάντα δὲ ἐν ἀπαύγασμα καὶ μίαν λαμπρότητα. 3. Ἡ μὲν γὰρ πάντα δύναιται καὶ ποιεῖν, καὶ δημιουργεῖν· τὴν δὲ ἔλεος Θεοῦ περικυκλοῖ, καὶ ἀκαταίσχυντον ποιεῖ· ἡ δὲ οὐδὲ πίπτει οὐδ’ ἐστίκει τοῦ θέειν· οὐδὲ τὸν τρωθέντα ἡρεμεῖν λοιπὸν τῆς μακαρίας μανίας ἔῃ”.

⁴²⁰ Λόγος τριακοστός, “Περί ἀγάπης, ἐλπίδος καὶ πίστεως. Περί τοῦ συνδέσμου τῆς ἐναρέτου τριάδος ἐν ἀρεταῖς”: “4. Ὁ περὶ ἀγάπης Θεοῦ λέγειν βουλόμενος, περὶ Θεοῦ λέγειν ἐπεχείρησε (...) 7. Ἀγάπη κατὰ μὲν ποιότητα ὁμοίως Θεοῦ, καθ’ ὅσον βροτοῖς ἐφικτόν. Κατὰ δὲ ἐνέργειαν μέθη ψυχῆς· κατὰ δὲ τὴν ιδιότητα πηγὴ πίστεως, ἄβυσσος μακροθυμίας, θάλασσα ταπεινώσεως 8. ἀγάπη ἐστὶ κυρίως ἀπόθεσις παντοίας ἐναντίας ἐννοίας· εἴπερ ἡ ἀγάπη οὐ λογίζεται τὸ κακόν”.

⁴²¹ Λόγος τριακοστός, “Περί ἀγάπης, ἐλπίδος καὶ πίστεως. Περί τοῦ συνδέσμου τῆς ἐναρέτου τριάδος ἐν ἀρεταῖς”: “Μεῖζων δὲ πάντων ἡ ἀγάπη (Α΄ Κορ. ιγ’ 13)· Θεὸς γὰρ ὀνομάζεται (...) 6. Ἀγάπη ὁ Θεός ἐστιν, ὁ ὅρον δὲ τούτου λέγειν βουλόμενος, ἐν ἄβυσσῳ τυφλώτων τὸν ψάμμον μετρεῖ”.

⁴²² Λόγος εικοστός ἕκτος “Περί διακρίσεως”: “Πάντης πνευματικῆς ἐργασίας ὁρῶμένης τε καὶ νοουμένης προηγείται πρόθεσις οικεία καὶ πόθος ἄριστος, μετὰ συνεργίας Θεοῦ γινόμενα· τῶν γὰρ προτέρων μὴ καταβληθέντων τὸ δεύτερον ἐπακολουθεῖν οὐ πέφυκεν”.

3.4.10 Μάξιμος ο Ομολογητής (580 μ.Χ. - 662 μ.Χ.)

Στο παρόν υποκεφάλαιο θα επικεντρωθούμε κατά κύριο λόγο στον στοχασμό του αγίου Μάξιμου του Ομολογητή που αφορά στα πάθη του ανθρώπου, στη χρήση αυτών από το αυτεξούσιό του και τη συνάφειά τους με την έννοια της προαίρεσης. Έχει υποστηριχθεί ότι ο Αγ. Μάξιμος, όπως και ο Αγ. Ιωάννης της Κλίμακος, είχε προσλάβει και αναλύσει τον όρο του “πάθους”⁴²³ πολυσχιδώς και, ειδικότερα, τη διάσταση του εν λόγω όρου που συνδέεται “με την αμαρτία, το κακό και τον διάβολο” (Μπότσα, 2015, σ. 46).

Κατά τον Αγ. Μάξιμο, η ψυχή τριχοτομείται στο λογιστικό, το επιθυμητικό⁴²⁴ και το θυμικό⁴²⁵, όπως συναντήσαμε και στον Πλάτωνα⁴²⁶, τα οποία (δια)ταράσσονται από τους εμπαθείς λογισμούς⁴²⁷⁻⁴²⁸. Ειδικότερα, ο νους, χωρίς τον οποίον δεν υφίσταται η ψυχή, διατηρεί μέσα σε αυτήν ηγετική θέση (ηγεμόνας νους)⁴²⁹⁻⁴³⁰⁻⁴³¹ και ένα από τα

⁴²³ Ετυμολογικά προέρχεται από το ρήμα “πάσχω” που υποδηλοί, μεταξύ άλλων, το πρόσωπο που υποφέρει σωματικά ή ψυχικά, τον υφιστάμενο έντονη ψυχική δομικασία (Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Γεώργιου Μπαμπινιώτη, 2005). Σχετικά με τα πάθη και την απάθεια (που, καίτοι πρόκειται για δανεισθέντα από τη στωική φιλοσοφία όρο, εντούτοις εννοιολογικά διαφοροποιείται κατά στους χριστιανικούς καιρούς) θα αναφερθούμε σε επόμενο υποκεφάλαιο και, ειδικότερα, σε αυτό του Γρηγορίου Παλαμά.

⁴²⁴ Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης εκατοντάς δευτέρα”: “ο’. Τό μὲν ἐπιθυμητικόν τῆς ψυχῆς πυκνότερον ἐρεθιζόμενον, ἔξιν φιληδονίας δυσκίνητον τῇ ψυχῇ ἐντίθησιν· ὁ δὲ θυμὸς συνεχῶς ταρασσόμενος, δειλὸν καὶ ἄνανδρον τὸν νοῦν ἀπεργάζεται” ἐνὸς “ξγ’. Ὁ γνῶσεως Θεοῦ καταξιώθεις, καὶ τῆς ἐκ ταύτης ἡδονῆς ἀπολαύσας γνῶσις, οὗτος καταφρονεῖ τῶν ἐκ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ τικτομένων πασῶν ἡδονῶν.” (Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης πρώτη εκατοντάς”).

⁴²⁵ Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης πρώτη εκατοντάς”: “ξδ’. Τῶν παθῶν τὰ μὲν ἐστί σωματικά, τὰ δὲ ψυχικά. Καὶ τὰ μὲν σωματικά, ἐκ τοῦ σώματος ἔχει τὰς ἀφορμὰς· τὰ δὲ ψυχικά, ἐκ τῶν ἐξωθεν πραγμάτων. Ἀμφοτέρω δὲ περικόπτει ἀγάπη καὶ ἐγκράτεια· ἡ μὲν, τὰ ψυχικά, ἡ δὲ τὰ σωματικά. ξε’. Τὰ μὲν τῶν παθῶν, τοῦ θυμικοῦ· τὰ δὲ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, τυγχάνει. Ἀμφοτέρω δὲ, διὰ τῶν αἰσθήσεων κινεῖται. Τότε δὲ κινεῖται, ὅτε ἀγάπης ἡ ψυχή καὶ ἐγκρατείας, ἐκτὸς εὐρίσκεται. ξστ’. Δυσκαταγώνιστα μᾶλλον τὰ τοῦ θυμικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς πάθη, παρά τὰ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ τυγχάνει. Διὸ καὶ μεῖζον τό φάρμακον κατ’ αὐτοῦ, ἡ ἐντολή τῆς ἀγάπης ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐδόθη. ξζ’. Πάντα τὰ ἄλλα πάθη, ἢ τοῦ θυμικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, ἢ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μόνον ἐφάπτεται· ἢ καὶ τὸ λογιστικό, ὡς ἡ λήθη καὶ ἡ ἄγνοια· ἢ δὲ ἀκηδία, πασῶν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων ἐπιδρατρομένη, πάντα σχεδὸν ὁμοθυμαδὸν κινεῖ τὰ πάθη (...).”

⁴²⁶ Τριμερής ἡ διαίρεση τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν Πλάτωνα σε λογιστικό, ἐπιθυμητικό καὶ θυμοειδές, τῶν ὁποίων ἡ ἀρμονία μεταξύ τους ἐπιτυγχάνεται ὅταν τὸ λογιστικό, ὡς ἡνίοχος, θέτει ὑπο τὸν ἐλεγχό του τὰ δυο ἄλογα, τὸ ἓνα τὸ ἐπιθυμητικό καὶ τὸ δεύτερο τὸ θυμοειδές.

⁴²⁷ Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης τρίτη εκατοντάς”: “κ’. Πάντες οἱ ἐμπαθεῖς λογισμοὶ ἢ τὸ ἐπιθυμητικόν τῆς ψυχῆς ἐρεθίζουνσιν, ἢ τὸ θυμικόν ἐκταράσσουσιν, ἢ τὸ λογιστικόν ἐπισκοτίζουν· καὶ ἐκ τούτου συμβαίνει τὸν νοῦν ὀφθαλμιᾶσαι πρὸς τὴν πνευματικὴν θεωρίαν, καὶ τὴν τῆς προσευχῆς ἐκδημίαν. Καὶ τούτου χάριν ὀφείλει ὁ μοναχός, καὶ μάλιστα ὁ ἡσυχάζων, ἀκριβῶς τοῖς λογισμοῖς προσέχειν, καὶ τὰς τούτων αἰτίας καὶ γῶναι καὶ ἐκκόπτειν. Γινώσκειν δὲ οὕτως· οἷον, ἐρεθίζουνσιν τὸ ἐπιθυμητικόν τῆς ψυχῆς αἱ ἐμπαθεῖς μνήμαι τῶν γυναικῶν· τούτων δὲ αἰτία, ἡ τῶν βρωμάτων καὶ πομάτων ἀκρασία, καὶ ἡ αὐτῶν τῶν γυναικῶν πυκνὴ καὶ ἄλογος συντυχία. Περικόπτει δὲ ταύτας πείνα καὶ δίψα καὶ ἀγρυπνία καὶ ἀναχώρησις. Τὸν δὲ θυμὸν πάλιν ἐκταράσσουσιν αἱ ἐμπαθεῖς μνήμαι τῶν λυπηρῶν· αἰτία δὲ τούτων, φιληδονία καὶ κενοδοξία καὶ φιλοῦλία. Διὰ γὰρ ταῦτα ὁ ἐμπαθὴς λυπεῖται, ἢ ὡς στερηθεὶς, ἢ ὡς μὴ ἐπιτυχόν. Περικόπτει δὲ ταύτας ἡ τούτων αὐτῶν καταφρόνησις καὶ ἐξουδένωσις, διὰ τὴν εἰς Θεὸν ἀγάπην”. Ἀντιθέτως, “ιε’. Εὐλόγως κινεῖται ἡ ψυχή, ὅταν τὸ μὲν ἐπιθυμητικόν αὐτῆς τῇ ἐγκρατεῖα πεποίωται· τὸ δὲ θυμικόν, τῆς ἀγάπης ἀντέχεται, τὸ μῖσος ἀποστρεφόμενον· τὸ δὲ λογιστικόν, πρὸς τὸν Θεὸν διάγει, διὰ προσευχῆς καὶ θεωρίας πνευματικῆς.” (Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης τετάρτη κεφαλαίων εκατοντάς”) καὶ γὰρ τὸν λόγο αὐτόν, ὁ Αγ. Μάξιμος παραινεί: “π’. Τὸ θυμικόν τῆς ψυχῆς, ἀγάπῃ χαλίνωσον· καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν αὐτῆς ἐγκρατεῖα καταμάρανον· καὶ τὸ λογικόν αὐτῆς προσευχῇ πτέρωσον· καὶ τὸ φῶς τοῦ νοῦ οὐκ ἀμαυροῦται ποτε” (“Περί αγάπης τετάρτη κεφαλαίων εκατοντάς”).

⁴²⁸ Ἅγιος Ἡσύχιος ὁ Πρεσβύτερος, “Πρὸς τὸν Θεόδουλο, Λόγος περὶ νήψεως καὶ ἀρετῆς”, “Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Α’”: “163. Στους ἀπλοϊκοὺς καὶ δῆθεν ἀπαθείς λογισμοὺς, ἀκολουθοῦν οἱ ἐμπαθεῖς, καθὼς ἐχομε μάθει με τὴν μακροχρόνια πείρα καὶ παρατήρησιν. Οἱ πρῶτοι λογισμοὶ ἀνοίγουν τὴν εἰσοδοὺς στους δευτέρους, οἱ ἀπαθείς στους ἐμπαθείς”.

⁴²⁹ “Ὁ νους, ὡς ἐπιμέρους ψυχικὴ λειτουργία, ἀφ’ ἐνός μὲν διακρίνεται τῆς ψυχῆς ἀφ’ ἐτέρου δὲ συνδέεται ἀναποσπαστῶς πρὸς αὐτήν (...) κατέχει οὗτος ἐν τῇ συνόλῳ ψυχῇ ἡγετικὴν θέσιν. Εἶναι ὁ “κυβερνήτης νους”, ταυτιζόμενος μᾶλλον πρὸς τὸ ὑπερ-εγὼ παρά πρὸς τὸ ἐγὼ τῆς ψυχχαναλυτικῆς περὶ προσωπικότητος θεωρίας (...) Ἄνευ τοῦ νοῦ ἡ ψυχή παύει νὰ εἶναι ψυχή. Πάσα δὲ νοητικὴ ἐνέργεια αὐτῆς πηγάζει μόνον ἐξ αὐτοῦ” (...) Ὁ νους, ὡς ψυχικὴ δύναμις ἢ λειτουργία, εἶναι ἐπιδεκτικὸς ἐξελιζέως ἐπὶ τὰ χεῖρω ἢ τὰ βελτίω. Ἡ φύσις τοῦ δὲ εἶναι

σημαίνοντα χαρακτηριστικά του γνωρίσματα ανάγεται αφενός στη δυνατότητά του να παράγει σκέψεις “ἐν τοῖς ψιλοῖς νοήμασι τῶν πραγμάτων”^{432,433,434} και αφετέρου στη μεταβλητότητά του από τις εξωτερικές παραστάσεις⁴³⁵. Από τη φύση του ο νους είναι θεοφιλῆς⁴³⁶, πλην όμως, οι αισθήσεις, με τις οποίες αναπτύσσει αντίθετες φυσικές ενέργειες^{437,438} και αποτελούν τη θύρα για την είσοδο των δαιμόνων σε αυτόν^{439,440,441},

αμετάβλητος (...). Η διαπίστωση αυτή ενέχει μεγίστην σπουδαιότητα, δεδομένου ότι εναντίον περιπτώσει πάσα άσκησις εις την αρετήν θα ήτο αδύνατος”, “Στοιχεία Νηπτικής Ψυχολογίας”, Ι. Κορναράκης, σσ. 12-13.

⁴³⁰ Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, “Τρία κεφάλαια για την προσευχή και την καθαρότητα της καρδιάς.”, “Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών, Τόμος Δ’”: “3. Νους ονομάζεται και η ενέργεια του νου που αποτελείται από λογισμούς και έννοιες (...) Η ενέργεια λοιπόν του νου που συνίσταται στους λογισμούς (...) τακτοποιείται και καθαίρεται εύκολα”.

⁴³¹ Όσιος Νικήτας ο Σιτηάτος, “Πρώτη εκατοντάδα πρακτικών κεφαλαίων” (3.279): “...ο νους σαν η γεμόνας αυτεξούσιος στέκεται ανάμεσα στις διάφορες έννοιες, και κρίνει και χωρίζει τους καλούς λογισμούς από τους κακούς. Και άλλα από τα εισερχόμενα προσλαμβάνει και αλέθει με τη συνεχή κίνησή του και τα βάζει σε νοερές αποθήκες αφού τα πλάσει με θεϊκό νερό και τα ψήσει με τη φωτιά του Πνεύματος· και τρεφόμενος από αυτά, δυναμώνει και γεμίζει από φως. Άλλα πάλι τα απορρίπτει στο βυθό της λήθης, αποφεύγοντας την πικράδα τους. Αυτό όμως το έργο μπορεί να το κάνει νοερά μόνον όποιος άρχισε να βαδίζει το δρόμο που οδηγεί χωρίς πλάνη στους ουρανούς και στο Θεό, και ξεντύθηκε τον πένθιμο χιτώνα των σκοτεινών παθών” και στη “Δεύτερη εκατοντάδα φυσικών κεφαλαίων περί καθάρσεως του νου” (3,306): “Εγώ είμαι εικόνα του Θεού, που φαίνεται σε ψυχή νοερή και αθάνατη και λογική, επειδή έχω το νου πατέρα του λόγου, αδιαίρετο από την ψυχή και ομοούσιο μ’ αυτήν. Τα σχετιζόμενα μ’ εμένα είναι οι έμφυτες ιδιότητες του ανθρώπου να βασιλεύει και να άρχει στην κτίση, να είναι λογικός και αυτεξούσιος. Τα γύρω από μένα είναι όσα μπορώ να διαλέξω με την προαίρεση μου: το να είμαι γεωργός, ή έμπορος, ή άνθρωπος των γραμμάτων, ή φιλόσοφος...”.

⁴³² Αγ. Μάξιμος, “Λόγος περί Προσευχής”, PG 79, 1177C-1180A και “Περί αγάπης τρίτη εκατοντάς”: “μγ’. Νόημά έστι έμπαθές, λογισμός σύνθετος από πάθους και νοήματος. Χωρίσωμεν τό πάθος από το νοήματος, και απομένει ο λογισμός ψιλός. Χωρίζομεν δέ δι’ αγάπης πνευματικής και έγκρατειάς, εάν θέλωμεν”, ήτοι ο σύνθετος λογισμός απαρτίζεται από πάθος και νόημα, τα οποία, εάν τα χωρίσουμε και απομακρύνουμε το πάθος από το νόημα, αυτό που απομένει είναι ο “ψιλός λογισμός”, οι σκέψεις εκείνες που δεν είναι έμφορτες από πάθη, ο απάθης λογισμός. Τέλος, πάλι στον Αγ. Μάξιμο, “Περί αγάπης εκατοντάς δευτέρα”: “γ’. Ό μόνον της γνώσεως τήν μορφήν, όπερ έστιν ο ψιλός λόγος”.

⁴³³ Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης εκατοντάς δευτέρα”: “ξξ’. Όσπερ ο ψιλός τών ανθρωπίνων πραγμάτων λογισμός, ούκ αναγκάζει τόν νούν καταφρονείν τών θείων· ούτως ούδέ ψιλή γνώσις τών θείων, πείθει εις τέλος καταφρονείν τών ανθρωπίνων· διότι έν σκιαῖς νύν ύπάρχει και είκασμοῖς ή αλήθεια. Καί διά τούτο δέϊται τοῦ μακαρίου πάθους της αγίας αγάπης, της συνδεσμούσης τόν νούν τοῖς πνευματικοῖς θεωρήμασι, και πειθούσης προτιμᾶν τών ύλικών, τά ἄλλα· καί τών αισθητῶν τά νοητά και θεία”.

⁴³⁴ Όσιος Πέτρος ο Δαμασκηνός, “Η έκτη γνώση”, “Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών, Τόμος Γ’”: “Ο ανθρώπινος (λογισμός) είναι η απλή έννοια που έρχεται στο νου, π.χ. άνθρωπος, χρυσάφι ή κάποιο άλλο αισθητό κτίσμα. Ο δαιμονιώδης είναι σύνθετος από νόημα και πάθος”. Ο ανθρώπινος λογισμός, λοιπόν, είναι ο απάθης λογισμός. Ακόμη, κατά τον Άγιο Μάξιμο: “Ο νοῦς ήμῶν μέσος δύο τινῶν, εκάστου τά ἴδια ενεργοῦντος· τοῦ μέν, τήν ἀρετήν· τοῦ δέ, τήν κακίαν· τούτέστι ἀγγέλου και δαίμονος. Έξουσίαν δέ έχει ο νοῦς, και δύναμιν ᾧ θέλει εἴτε έπεσθαι, εἴτε ἀντιστήναι” (“Περί αγάπης τρίτη εκατοντάς”).

⁴³⁵ Όσιος Πέτρος ο Δαμασκηνός, “Η έκτη γνώση”, “Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών, Τόμος Γ’”: “Γιατί ο νους μετασχηματίζεται σε κάθε πράγμα και βάφεται σύμφωνα με τη μορφή κάθε πράγματος που εντυπώνει”.

Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης εκατοντάς δευτέρα”: “τέσ. ανοικ. ζ’. Δεχόμενος ο νοῦς τά τῶν πραγμάτων νοήματα, πρὸς έκαστον νόημα μετασχηματίζεσθαι έφυκε. Θεωρῶν δέ ταῦτα πνευματικῶς, πρὸς έκαστον θεώρημα ποικίλως μεταμορφοῦσθαι”.

⁴³⁶ Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης τρίτη εκατοντάς”: “μ’. Ου πρὸς τα πράγματα ο νους πολεμεί του θεοφιλοῦς, οὐδέ πρὸς τα τούτων νοήματα· ἀλλά πρὸς τα πάθη τα τοῖς νοήμασι συνεζευγμένα. Οἶον, οὐ πρὸς τήν γυναῖκα πολεμεῖ, οὐδέ πρὸς τόν λυπήσαντα, οὐδέ πρὸς τὰς τούτων φαντασίας· ἀλλά πρὸς τά πάθη τά ταῖς φαντασίαις συνεζευγμένα”.

⁴³⁷ Αγ. Μάξιμος, “Διάφορα κεφάλαια περί θεολογίας, οικονομίας, αρετής και κακίας Έκτη εκατοντάδα”: “2. Ο νους και η αίσθηση έχουν αντίθετες φυσικές ενέργειες, γιατί τα αντικείμενά τους έχουν ακρότατη διαφορά και ετερότητα μεταξύ τους. Ο νους έχει ως αντικείμενά του τις νοητές και ασώματες υπάρξεις, που αντιλαμβάνεται εκ φύσεως την ουσία τους, ενώ η αίσθηση έχει ως αντικείμενα τις αισθητές και σωματικές φύσεις, τις οποίες και αυτή εκ φύσεως αντιλαμβάνεται”.

⁴³⁸ Αγ. Μάξιμος, “Διάφορα κεφάλαια περί θεολογίας, οικονομίας, αρετής και κακίας Έκτη εκατοντάδα”: “5. Όταν ο νους νομίζει ότι η αίσθηση είναι κατά φύση δική του δύναμη, τότε πλεγμένος με τις εξωτερικές μορφές των αισθητών, επινοεί τις σαρκικές ηδονές, καθώς δεν μπορεί να ξεπεράσει τη φύση των ορατών, γιατί έχει πιαστεί σε εμπαθή σχέση με την αίσθηση”.

⁴³⁹ Αγ. Μάξιμος, “Προς Θαλάσσιον τον οσιώτατον πρεσβύτερον και ηγούμενον Περί Διαφόρων απόρων της θείας Γραφής”, PG 411: “ό τῶν παθῶν ἐξηλῶσαι δυνηθεῖς τὰς αἰσθήσεις, καί τῆς τῶν αἰσθήσεων σχέσεως τήν ψυχήν ἀποδιαστείλας, κατίσχυσεν ἀποτείχισαι τήν γενομένην τοῦ διαβόλου πρὸς τόν νοῦν διὰ μέσων τῶν αἰσθητικῶν εἰσοδόν”.

δύνανται να τον ωθήσουν προς τον σχηματισμό εμπαθών λογισμών. Ομοίως, και η μνήμη μπορεί να κατευθύνει τον νου σε ηδυπαθείς λογισμούς⁴⁴² μέσω της ανάπλασης των παραστάσεων (Κορναράκη 2010). Μια από τις κινήσεις του νου συνίσταται στη δημιουργία και την παραγωγή (φανταστικών ή μη) παραστάσεων^{443,444} και λογισμών, απαθών ή εμπαθών⁴⁴⁵. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, ο εμπαθής λογισμός ανάγεται σε σκέψεις μεμιγμένες από νόημα και πάθος. Αντιθέτως, ο απαθής αφορά στην αληθινή γνώση⁴⁴⁶ που αποτελεί τον αγγελικό λογισμό. Η κατεύθυνση προς την οποία θα κινηθεί τελικώς ο νους και αν θα υποπέσει σε αμαρτία ή όχι, ανάγεται στη χρήση του αυτεξουσίου που θα κάνει ο άνθρωπος^{447,448} (καλή ή κακή χρήση) και στο σημείο αυτό έγκειται ο προσωπικός του αγώνα^{449,450,451}. Ολόκληρη η διαδικασία που καταλαμβάνει

⁴⁴⁰ Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης εκατοντάς δευτέρα”: “ιβ’. Οἱ κατὰ συγχώρησιν Θεοῦ πειράζοντες ἡμᾶς, ἢ τὸ ἐπιθυμητικὸν τῆς ψυχῆς ἐκθερμαίνουσιν, ἢ τὸ θυμικὸν ἐκταράσσουσιν, ἢ τὸ λογικὸν ἐπισκοτεῖουσιν, ἢ τὸ σῶμα ὀδύναις περιβάλλουσιν, ἢ τὰ σωματικά διαρπάζουσιν”.

⁴⁴¹ Άγιος Ησύχιος ο Πρεσβύτερος, “Προς τον Θεόδουλο, Λόγος περί νήψεως και αρετής”, “Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών τ.Α’”: “180. Κάθε λογισμός παρουσιάζει στο νου τη φαντασία κάποιου αισθητού πράγματος. Γιατί ο σατανάς είναι νους και δεν μπορεί να εξαπατήσει αν δεν μεταχειριστεί τα αισθητά και συνήθει σ’ εμάς”.

⁴⁴² Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης τρίτη εκατοντάς”: “οδ’. Διὰ τῶν τριῶν τούτων λαμβάνει ὁ νοῦς τὰ ἐμπαθῆ νοήματα· διὰ τῆς αἰσθήσεως, διὰ τῆς κράσεως, διὰ τῆς μνήμης. Καὶ διὰ μὲν τῆς αἰσθήσεως, ὅταν προσβάλλοντα αὐτῇ τὰ πράγματα πρὸς ἅπερ τὰ πάθη κεκτῆμεθα, κινῇ αὐτὸν πρὸς ἐμπαθεῖς λογισμοὺς. Διὰ δὲ τῆς κράσεως, ὅταν ἐξ ἀκολάστου διαίτης, ἢ ἐνεργείας δαιμόνων, ἢ νοσήματός τινος ἀλλοιούμενη ἡ τοῦ σώματος κρᾶσις, κινῇ αὐτὸν πάλιν πρὸς ἐμπαθεῖς λογισμοὺς, ἢ κατὰ τῆς Προνοίας. Διὰ δὲ τῆς μνήμης, ὅταν τῶν πραγμάτων πρὸς ἅπερ πεπόνθαμεν τὰ νοήματα ἢ μνήμη ἀναφέρῃ, καὶ κινῇ αὐτὸν ὁμοίως πρὸς ἐμπαθεῖς λογισμοὺς”.

⁴⁴³ Άγιος Νικόδημος, ο Αγιορείτης: “ἡ φαντασία καὶ ἡ ἐνθύμησις, δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρὰ μία ἀποτύπωσις ὧν ἐκείνων τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, ποὺ εἶδαμε, ἀκούσαμε καὶ μυριστήκαμε καὶ γευτήκαμε καὶ πιάσαμε. Καὶ γιὰ νὰ πῶ μὲ συντομία, ἡ φαντασία καὶ ἐνθύμησις, εἶναι μία ἐσωτερικὴ κοινὴ αἴσθησις, ἡ ὁποία φαντάζεται καὶ θυμᾶται καθαρὰ ὅλα, ὅσα οἱ ἐξωτερικὲς πέντε αἰσθήσεις μας πρόλαβαν νὰ προαισθανθοῦν. Καὶ κατὰ κάποιον τρόπο, ἡ μὲν αἴσθησις καὶ τὰ αἰσθητά, παρομοιάζονται μὲ τὴν σφραγίδα, ἐνῶ ἡ φαντασία, μὲ τὸ ἀποτύπωμα τῆς σφραγίδας (...) Αὐτὴ ἡ φαντασία τῶν αἰσθητῶν εἶναι, ποὺ μᾶς ἐνοχλεῖ καὶ μέσα στὸν ὕπνο καὶ μᾶς κάνει νὰ βλέπουμε τὰ διάφορα καὶ πολυποίκιλα ὄνειρα, στὰ ὁποῖα πρόσεχε νὰ μὴ πιστεῦνς ποτέ (...)”.

⁴⁴⁴ Άγιος Ιωάννης Σιναΐτης, “Κλίμαξ”, “Λόγος τρίτος”, “Περί τῶν ὁνείρων τῶν ἀρχαίων”: “37. φαντασία ἐστὶν ἑκστασις νοῦς ἐργηγορότος σώματος· φαντασία ἐστὶν ἀνυπόστατος θεωρία”.

⁴⁴⁵ Αγ. Μάξιμος, “Περί Θαλάσσιον” “Περί τοῦ Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας”. 21. Ἐρώτησις ΚΑ’’: “3. Κινήσεις τῆς ψυχῆς λέγει τὴν ἡδονὴν καὶ ὀδύνην, τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὸν φόβον, λαμβανόμεναι ὡς ἀγαθαὶ καὶ κακαί, ἐν αἷς λανθανόντως αἱ κακίαι ἐνυπάρχουσι”.

⁴⁴⁶ Όσιος Πέτρος ο Δαμασκηνός, “Ἡ ἕκτη γνώση”, “Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών, Τόμος Γ’”: “Γιατί υπάρχουν τριῶν ειδῶν λογισμοί: ὁ ἀνθρώπινος, ὁ δαιμονιώδης καὶ ὁ ἀγγελικός (...) Ὁ ἀγγελικός, τέλος, λογισμὸς εἶναι ἡ ἀπαθὴς θεωρία τῶν πραγμάτων, δηλαδή ἡ ἀληθινὴ γνώση, ἡ ὁποία εἶναι ἐκείνη που βρίσκεται ἀνάμεσα στους δύο γκρεμούς καὶ φυλάγει τὸ νου καὶ χωρίζει τὸν ὀρθὸ σκοπὸ ἀπὸ τις ἐξὶ παγίδες που τὸν περικυκλώνουν. Θέλω νὰ πῶ, ἀπὸ τις παγίδες που εἶναι ἀπὸ πάνω, ἀπὸ κάτω, ἀπὸ δεξιά, ἀπὸ ἀριστερά, μέσα καὶ ἐξῶ ἀπὸ τὸν ὀρθὸ σκοπὸ. Εἶναι ἡ ἀληθινὴ γνώση που στέκεται σαν κάποιο κέντρο στο μέσο τῶν παραπάνω ἐξὶ παγίδων, τὴν ὁποία διδάσκουν οἱ ἐπίγειοι ἄγγελοι σ’ ὅσους νέκρωσαν τὸν εαυτὸ τους γιὰ τὸν κόσμον, ὥστε νὰ γίνῃ ο νοῦς τους ἀπαθὴς καὶ νὰ βλέπει τὰ πράγματα ὡς πρέπει”.

⁴⁴⁷ Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης εκατοντάς δευτέρα”: “ογ’. Τὰ μὲν πράγματα ἐξωθέν εἰσι τοῦ νοῦ· τὰ δὲ τούτων νοήματα ἐσω συνίστανται. Ἐν αὐτῷ οὖν ἐστὶ, τὸ εἶ τούτοις χρῆσασθαι, ἢ κακῶς. Τῇ γάρ ἐσφαλμένῃ τῶν νοημάτων χρῆσει ἡ παράχρησις τῶν πραγμάτων ἀκολουθεῖ”.

⁴⁴⁸ Άγιος Αντώνιος, “Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών τ. Α’”: “60. Ἀμαρτήματα δὲν εἶναι ὅσα γίνονται κατὰ φύσιν, ἀλλὰ πονηρά εἶναι ἐκεῖνα που γίνονται ἀπὸ τὴν προαίρεση τοῦ ἀνθρώπου. Πχ. Δὲν εἶναι ἀμαρτία τὸ νὰ τρώῃ ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τὸ νὰ μὴν τρώῃ με εὐχαριστία, κοσμιότητα καὶ ἐγκράτεια ὥστε νὰ κρατᾷ τὸ σῶμα του στὴ ζωὴ χωρὶς κανένα πονηρὸ υπολογισμό. Οὔτε τὸ νὰ βλέπεις ἀθῶα εἶναι ἀμαρτία, ἀλλὰ τὸ νὰ βλέπεις με φθόνον, υπερφάνεια καὶ ἀπληστία. Ἐπίσης τὸ νὰ μὴν ἀκούς υπομονετικά, ἀλλὰ με ὀργή καὶ θυμὸ. τὸ νὰ μὴν καθοδηγεῖς τὴ γλῶσσα σου με εὐχαριστία πρὸς τὸ Θεὸ καὶ προσευχή, ἀλλὰ νὰ κατηγορεῖς τοὺς ἄλλους, καὶ τὸ νὰ μὴν ἀπασχολεῖς τὰ χέρια σου στὴν ἐλεημοσύνη, ἀλλὰ σε φόνους καὶ ἀρπαγές. Ἐτσι κάθε μέλος τοῦ σώματος ἀμαρτάνει με τὸ νὰ ἐργάζεται παρὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ με τὴ θέληση τοῦ ἀνθρώπου τὰ πονηρὰ”.

⁴⁴⁹ Άγιος Ησύχιος ο Πρεσβύτερος, “Προς Θεόδουλον”, “Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών, Τόμος Α’”: “Σκληρὸν καὶ χαλεπὸν τοῖς ἀνθρώποις καταφαίνεται τὸ ψυχικῶς ἡσυχάζειν ἀπὸ παντὸς λογισμοῦ. Καὶ ἐστὶν ἄρα ὡς ἀληθῶς ἐργῶδὲς καὶ ἐπίποννον”.

⁴⁵⁰ Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης εκατοντάς τετάρτη”: “νβ’. Πολλὰ πάθη ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν κέκρυπται· τότε δὲ ἐλέγχονται, ὅταν τὰ πράγματα ἀναφαίνονται” καὶ “οα’. Οὗτός ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὁ ἐν τῷ ἄργῳ κεκρυμμένος τῆς καρδίας σου, ὃν οὐπὼ εἶδες διὰ τὴν ἀργίαν. Εἰ γάρ εἶδες, ἄρα ἂν ἐπέπρακες πάντα, καὶ ἐκτίσω τὸν ἄγρον τοῦτον. Νῦν δὲ τὸν ἄγρον ἀφείς, τὰ περὶ τὸν ἄγρον περιέπεις· ἐν οἷς οὐδὲν ἄλλο εὐρίσκεται, πλὴν ἀκανθῶν καὶ

τρίβωλον” (στο ίδιο). Ο Αγ. Μάξιμος εφιστά την προσοχή σχετικά με τη δύναμη των παθών να αναδύονται εκ νέου στην επιφάνεια του νου για να τον περισπασούν: “νγ’. Δύναται τις μή ὀχλείσθαι ὑπὸ παθῶν ἐν τῇ τῶν πραγμάτων ἀπουσίᾳ, μερικῆς τυχόν ἀπαθείας· ἐάν δέ ἀναφανῶσι τὰ πράγματα, εὐθύς τὰ πάθη τὸν νοῦν περισπῶσι” (στο ίδιο) και υπογραμμίζει την αδιάπτωτη και συστηματική προσπάθεια που πρέπει να χαρακτηρίζει τον αγώνα για την κατάκτηση και την ανάπτυξη των αρετών: “νδ’. Μὴ νόμιζε τελείαν ἔχειν ἀπάθειαν, τοῦ πράγματος μὴ παρόντος. Ὅταν δέ φανῇ, καὶ μένης ἀκίνητος, πρὸς τε τὸ πρᾶγμα, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα μνήμην αὐτοῦ, τότε γνῶθι σεαυτὸν τῶν ὄρων αὐτῆς ἐπιβεβηκέναι. Πλὴν μηδὲ οὕτω καταφρονήσης, διότι ἀρετὴ μὲν χρονίζουσα, νεκροὶ τὰ πάθη· ἀμελουμένη δέ, πάλιν ἐγείρει αὐτὰ” (στο ίδιο).

⁴⁵¹ Ιδιαίτερα παραστατικές είναι οι περιγραφές του προσωπικού αγώνα κατά των παθών από τον Όσιο Νικήτα τον Στηθάτο στην “Πρώτη εκατοντάδα πρακτικῶν κεφαλαίων” (“Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν τ.Δ’”): “5. Ὅταν ενοχλούμαστε ἀπὸ ἀκάθαρτους λογισμοὺς, δὲν σημαίνει ὅτι πέσαμε ἤδη στὴν κατηγορία ὁσῶν πράττουν τὰ φαῦλα. Ὅταν ὁμως ἡ ψυχὴ χαλαρώσει τὴν ἐντάσῃ της καὶ ὁ νους ἀπὸ ἀμελημένη καὶ ἀκόλαστη διαίτα σχηματίζει θολές καὶ σκοτεινές φαντασίες καὶ λείνουν οἱ κόποι τῆς ἀρετῆς ἀπὸ ραθυμία γιὰ μελέτη καὶ προσευχή, τότε καὶ χωρὶς νὰ κάνουμε τὰ φαῦλα κατατασσόμαστε στὴν περιοχὴ ἐκείνων ποὺ κυλοῦνται θεληματικὰ μέσα στὶς ἡδονές. 6. Ὅταν λυθοῦν τὰ χαλινάρια τῶν ἡγεμονικῶν αἰσθήσεων, ἀμέσως γίνεται καὶ ἐπανάσταση τῶν παθῶν καὶ κινεῖται ἡ ἐνέργεια τῶν πιο δουλικῶν αἰσθήσεων. Γιὰτὶ συνήθως ἡ ἀλογία αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων, ὅταν ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὰ δεσμά τῆς ἐγκράτειας, τὶς κάνει νὰ χοροπηδοῦν πάνω στὶς αἰτίες τῶν παθῶν καὶ νὰ βόσκονται σ’ αὐτές σαν σε θανατηφόρο χορτάρι, καὶ τόσο περισσότερο, ὅσο ἡ ἐλλειψὴ δεσμῶν παρατείνεται. Γιὰτὶ αὐτές οἱ αἰσθήσεις, ὅταν λυθοῦν ἀπὸ τὰ χαλινάρια, δὲν ἀνέχονται νὰ στερηθοῦν τὴν ἀπόλαυση ἐκείνων, πρὸς τὰ ὁποῖα κλίνουν ἀπὸ τὴ φύση τους (...) 17. Ἀν κανεῖς δὲ μετατρέψῃ πρῶτα τὶς δυνάμεις τῆς ψυχῆς τοῦ με ἐπίμονη μετάνοια καὶ ἐντατικὴ ἀσκήση καὶ δὲν τὶς κάνει ἐτσι ὅπως τὶς ἔδωσε ὁ Θεὸς ἀρχικὰ στὸν Ἀδὰμ ὅταν τὸν ἐπλασε καὶ τοῦ ἐμφύσησε πνοὴ ζωῆς, οὔτε τὸν εαυτὸ τοῦ θα μπορέσει ποτὲ νὰ γνωρίσει, οὔτε νὰ ἀποκτήσῃ λογισμό κυρίαρχο στὰ πάθη, χωρὶς ἀλαζονεία, ἀπερίεργο, ἀπόνηρο, ἀπλὸ, ταπεινόφρονα, χωρὶς φθόνο καὶ συκοφαντία, καὶ τέτοιο ποὺ νὰ αἰχμαλωτίζει κάθε νόημα ὥστε νὰ ὑπακούει στὸ Χριστὸ (...) 19. Ἐὼς ὅτου ἔχομε μέσα μας τὶς ὕλες ποὺ τρέφουν τὰ πάθη καὶ περιθάλπομε με τὴ θέλησή μας τὶς αἰτίες τους καὶ δὲν ἀποφασίζομε νὰ τὶς διώξομε, ἰσχυροποιεῖται ἐναντίον μας ἡ δύναμή τους, ἐπειδὴ παίρνει τὴν ἰσχύ τῆς ἀπὸ μας τους ἰδίους (...) 23. Οἱ πνευματικοὶ ἀγῶνες καὶ κόποι προκαλοῦν ευφροσύνη στὴν ψυχὴ, ἀφοῦ βέβαια προηγηθεῖ ἐιρήνευση τῶν παθῶν. Αὐτὸ λοιπὸν ποὺ εἶναι δύσκολο σὲ ὅσους εἶναι δούλοι στὴν αἴσθησι, αὐτὸ στὴν ψυχὴ ποὺ εἶναι φιλόπονη καὶ ἀπέκτησε με ἱεροὺς ἰδρώτες τὸν πόθο τοῦ Θεοῦ καὶ ἔχει πληγωθεῖ ἀπὸ τὸν ἔρωτα τῆς θείας γνώσεως, εἶναι εὐκολο καὶ μάλλον γλυκύτατο. Στους πρῶτους, ἐπειδὴ παραδόθηκαν στὶς ἀνέσεις τοῦ σώματος καὶ στὶς ἀπολαύσεις τῶν ἡδονῶν, οἱ κόποι καὶ ἀγῶνες τῆς ἀρετῆς εἶναι δύσκολοι καὶ τους φαίνονται σκληροὶ, γιὰτὶ δὲ φρόντισαν νὰ ξεπλύνουν τὴν ἀλμύρα τῶν ἡδονῶν με τὰ νάματα τῶν δακρύων. (...) Ἐνα πρᾶγμα μονάχα τῆς εἶναι λυτηρὸ, ἡ χαλάρωση τῶν κόπων καὶ τὸ σταμάτημα τῶν ἀγῶνων (...) 26. Σύντομος δρόμος πρὸς ἀπόκτησι ἀρετῆς γιὰ τους ἀρχαρίους εἶναι ἡ σιωπὴ τοῦ στόματος καὶ τὸ κλείσιμο τῶν ματιῶν καὶ τῶν αὐτιῶν. Γιὰτὶ με τὴν ἀργία αὐτῶν, ὁ νους βρίσκει εὐκαιρία καὶ, ἔχοντας ἀποκλείσει τὶς ἐξωτερικὲς εἰσόδους, ἀρχίζει νὰ παρατηρεῖ τὸν εαυτὸ τοῦ καὶ τὶς κινήσεις τοῦ καὶ νὰ ἐρευνᾷ ποιες εἶναι οἱ ἐνθυμήσεις ποὺ κολυμποῦν στὴ νοητὴ θάλασσα τῶν λογισμῶν, καὶ ποῖα τὰ νοήματα ποὺ περνοῦν - σαν σὲ κάποιο νερόμυλο - ἀπὸ τὴ χοάνη τῆς διάνοιας καὶ τι εἶδους εἶναι αὐτὰ, καθαρὰ καὶ δίχως πικρὰ σπέρματα καὶ σταλμένα ἀπὸ Ἄγγελο φωτός, ἢ ζίζανια ἀνάμικτα καὶ ἀχυρώδη, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τους ἐχθροὺς τοῦ φωτός. Καὶ ἐτσι ὁ νους σαν ἡγεμόνας αὐτεξούσιος στέκεται ἀνάμεσα στὶς διάφορες ἐννοιες, καὶ κρίνει καὶ χωρίζει τους καλοὺς λογισμοὺς ἀπὸ τους κακοὺς (...) 29. Ἐκεῖνος ποὺ με κόπο καὶ ἐπιμονὴ ἀρτίσκει τὴν ἐργασία τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ καὶ με θερμὸ ἔρωτα σήκωσε πάνω στὸν τράχηλό τοῦ τὸν ελαφρὸ ζυγὸ τῆς ἀσκήσεως, δὲ λογαριάζει τὴν υγεία τοῦ σώματός τοῦ, δὲν κυριεύεται ἀπὸ ἱλιγγο μπροστὰ στὴ σκληρότητα τῶν ἐργῶν τῆς ἀρετῆς, δὲ διστάζει μπροστὰ στους κόπους, (...) Καὶ κάθε μέρα σπέρνει με δάκρυα τὰ σπέρματά τοῦ στὸ χωράφι τῶν ζῶντων, μέχρις ὅτου φυτρώσει γι’ αὐτὸν τὸ χορτάρι τῆς ἀπάθειας (...). Καὶ στὴν “Τρίτη ἐκατοντάδα γνωστικῶν κεφαλαίων περὶ ἀγάπης καὶ τελειώσεως βίου” τοῦ ἰδίου: “3. Ἐκεῖνος ποὺ φιλόπονα κατευθύνεται πρὸς τὸ Θεὸ μέ ὀλοπρόθυμο ζήλο, γίνεται ἐκμαγεῖο τῆς εἰκόνας Τοῦ με τὶς ἀρετὲς τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος” καὶ “28. Ὁ Θεὸς εἶναι Νους καὶ αἰτία τῆς ἀεικινήσεως τοῦ παντός, καὶ ὅλοι οἱ νόες σ’ αὐτόν, ὡς πρῶτο Νοῦ, ἔχουν μόνιμη τὴ στάσι καὶ ἀκατάπαυστη τὴν κίνησι. Αὐτὸ συμβαίνει σὲ ὅσους δὲν ἔχουν φιλόυλη καὶ ἐμπαθὴ κίνησι, ἀλλὰ ἔχουν ἀποκτήσει μέ ἱεροὺς ἀγῶνες κίνησι καθαρὴ καὶ ἀθόλωτη”.

Τὸ ἴδιο καὶ στὸν Ἅγιο Διάδοχο Φωτικῆς, “Λόγος ἀσκητικὸς χωρισμένος σὲ 100 πρακτικὰ κεφάλαια πνευματικῆς γνώσεως καὶ διακρίσεως”, “Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Α’”: “10. Ὅταν τὸ θυμικὸ μέρος τῆς ψυχῆς κινεῖται κατὰ τῶν παθῶν, πρέπει νὰ γνωρίζομε ὅτι εἶναι καιρὸς σιωπῆς, γιὰτὶ εἶναι ὥρα ἀγῶνα. Ὅταν κάποιος δὲ ὅτι ἡ ταραχὴ ἐκεῖνη, με τὴν προσευχὴ ἢ με τὴν ἐλεημοσύνη καὶ τὴ συμπάθεια, μεταβλήθηκε σὲ γαλήνη, τότε ας κινεῖ τὴν ψυχὴ τοῦ στὸν ἔρωτα τῶν λόγων τοῦ Θεοῦ, ἀσφαλίζοντας ὁμως με τὸν δεσμό τῆς ταπεινοφροσύνης τὰ φτερά τοῦ νοῦ. Γιὰτὶ ἂν κανεῖς δὲν ταπεινώσει υπερβολικὰ τὸν εαυτὸ τοῦ με τέλεια καταφρόνησι, δὲν μπορεῖ νὰ ομιλεῖ γιὰ τὴν μεγαλειότητα τοῦ Θεοῦ”.

Ἐξίσου ἐκφραστικὰ ἀποδίδει καὶ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς τὸ ἐργῶδες καὶ επίπονο τοῦ ἀγῶνα: “δὲν μπορούμε νὰ φτάσουμε στὸ μέτρο τῆς οποιασδήποτε ἀρετῆς, παρὰ μόνον με κοπιαστικὴ φιλοπονία με στόχο τὴν ἀπόκτησι τῆς, ἀφοῦ προσπαθήσουμε με ὅλη τὴ δύναμή μας καὶ γιὰ ὅλη μας τὴ ζωὴ νὰ τὸ ἐπιτύχουμε με τὴν πράξιν· ὅπως λόγου χάριν συμβαίνει με τὴν ἐλεημοσύνη, τὴν ἐγκράτεια, τὴν προσευχὴ, τὴν ἀγάπη, ἢ κάποια ἀπὸ τὶς γενικὲς ἀρετές. Διότι ἀπ’ αὐτές μερικῶς ὁ καθένας ἀσκεῖ κάποια ἀρετὴ (...)” (“Λόγος ψυχοφελὴς καὶ θαυμάσιος”, “8. Ἡ ἀπόκτησι τῶν ἀρετῶν”, “Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, Τόμος Β’”).

Πέρα τῶν ἀνωτέρω, ὁ κοπιώδης ἀγῶνας ποὺ απαιτεῖται ἐπισημαίνεται εὐστοχα καὶ στὰ παρακάτω: “Ἄλλ’ ὁ κατὰ τῶν παθῶν ἀγὼν δὲν εἶναι ἐργον τι ἀπλοῦν. Αποτελεῖ σκληρὰν καὶ πολυσύνθετον προσπάθειαν, ἡ ὁποία ολοκληροῦται κυρίως διὰ τῆς θείας βοήθειας καὶ ἐνισχύσεως. Ἀρχεται δὲ ὅχι μόνις ἐμφανισθῶν τα πάθη, ἀλλὰ πολὺ πρὸ αὐτῶν.” (Κορνάρκης, 2010, σ. 40).

την τέλεση της αμαρτίας, από την αρχική της σύλληψη έως και τη διάπραξή της, έχει πολύ εύστοχα χαρακτηριστεί ότι προσλαμβάνει διαστάσεις “διαλεκτικού χαρακτήρα” και αφορά στο στάδιο της ανάμειξης των προσωπικών μας λογισμών με τους πονηρούς⁴⁵² (Κορναράκη, 2010).

Η παρείσδυση των δαιμόνων στον νου δεν είναι η μόνη ικανή και αναγκαία συνθήκη, ως αναφέρθη, για να υποπέσει ο άνθρωπος στην αμαρτία. Τουναντίον, βρίσκουν πρόσφορο έδαφος μέσα στα ήδη ευρισκόμενα στην ψυχή του ανθρώπου πάθη⁴⁵³. Οι δαίμονες ανακινούν τους εμπαθείς λογισμούς του ατόμου εκβιάζοντας τον νου του “εἰς συγκατάθεσιν ἔλθειν τῆς ἀμαρτίας”⁴⁵⁴⁻⁴⁵⁵ και, αν η ψυχή συγκατατεθεί, τότε διαπράττει “τὴν κατὰ διάνοιαν ἀμαρτίαν”. Στο αμέσως επόμενο στάδιο τελείται στην πράξη η αμαρτία και, ακολούθως, οι δαιμονικοί λογισμοί υποχωρούν καταλείποντας στη θέση τους “ἐν τῷ νῷ τό εἶδωλον τῆς ἀμαρτίας”, δηλαδή, μια κατάσταση διαρκείας⁴⁵⁶ (Κορναράκη, 2010). Τα πάθη⁴⁵⁷ προσλαμβάνουν δυο μορφές

⁴⁵² Αγ. Μάξιμος, “Περὶ ἀγάπης τρίτη ἑκατοντάς”: “μβ’. Ἄλλο ἐστὶ πρᾶγμα, καὶ ἄλλο νόημα, καὶ ἄλλο πάθος. Καὶ πρᾶγμα μὲν ἐστίν, οἶον, ἀνὴρ, γυνή, χρυσός, καὶ τὰ ἐξῆς. Νόημα δέ, οἶον, μνήμη ψιλὴ τινος τῶν προειρημένων. Πάθος δέ, οἶον, φιλία ἄλογος, ἢ μῖσος ἄκριτόν τινος τῶν προειρημένων (...).”

⁴⁵³ Αγ. Μάξιμος, “Περὶ ἀγάπης ἑκατοντάς δευτέρα”: “λα’. Ἐκ τῶν ὑποκειμένων ἐν τῇ ψυχῇ παθῶν, λαμβάνουσιν οἱ δαίμονες τὰς ἀφορμὰς τοῦ κινεῖν ἐν ἡμῖν τοὺς ἐμπαθεῖς λογισμούς. Εἴτα διὰ τούτων πολεμοῦντες τὸν νοῦν, ἐκβιάζονται αὐτόν εἰς συγκατάθεσιν ἔλθειν τῆς ἀμαρτίας. Ἡττηθέντος δέ αὐτοῦ, ἄγουσιν εἰς τὴν κατὰ διάνοιαν ἀμαρτίαν. Καὶ ταύτης ἀποτελεσθείσης, φέρουσιν αὐτόν λοιπόν αἰχμάλωτον εἰς τὴν πρᾶξιν. Μετὰ δέ ταύτην λοιπόν, οἱ τὴν ψυχὴν διὰ τῶν λογισμῶν ἐρημώσαντες, σὺν αὐτοῖς ὑποχωροῦσι. Μένει δέ μόνον ἐν τῷ νῷ τό εἶδωλον τῆς ἀμαρτίας, (...)”

⁴⁵⁴ Επί παραδείγματι: “ιθ’. Βαρὺς ὁ τῆς πορνείας δαίμων, καὶ σφοδρῶς ἐπιτίθεται τοῖς κατὰ τοῦ πάθους ἀγωνιζομένοις· καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἀμελείᾳ τῆς διαίτης, καὶ ἐν ταῖς συντυχίαις τῶν γυναικῶν. Λεληθότως γάρ τῇ λειότητι τῆς ἡδονῆς ὑποκλέπτων τὸν νοῦν, μετέπειτα ἐπεμβαίνει διὰ τῆς μνήμης ἡσυχάζοντι, τό τε σῶμα ἐμυρρίζων, καὶ ποικίλας μορφάς τῷ νῷ παριστῶν. Διὸ καὶ πρὸς τὴν συγκατάθεσιν τῆς ἀμαρτίας αὐτόν ἐκκαλεῖται” (...). (Αγ. Μάξιμος, “Περὶ ἀγάπης ἑκατοντάς δευτέρα”).

⁴⁵⁵ Αγ. Μάξιμος, “Περὶ ἀγάπης ἑκατοντάς δευτέρα”: “τέσ. ἀνοικ. β’. Ὁ νοὺς ἡμῶν μέσος ἐστὶ δύο τινῶν, ἐκάστου τὰ ἴδια ἐνεργοῦντος· τοῦ μὲν, τὴν ἀρετὴν· τοῦ δέ, τὴν κακίαν· τούτεστι ἀγγέλου καὶ δαίμονος. Ἐξουσίαν δέ ἔχει ὁ νοὺς, καὶ δύναμιν ᾧ θέλει εἶτε ἔπεισθαι, εἶτε ἀντιστῆναι”.

⁴⁵⁶ Ὅσιος Πέτρος ὁ Δαμασκηνός, “Διαφορὰ λογισμῶν καὶ προσβολῶν”, “Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, Τόμος Γ’”: “Ἀπὸ το να χρονίζει ὁ εμπαθὴς λογισμὸς στὴν ψυχὴ, γίνεται τὸ λεγόμενον πάθος, τὸ ὁποῖο με τὴ συνήθεια ὁδηγεῖ τὴν ψυχὴ στὴν ἐξ ἡ καὶ τὴν κάνει νὰ πηγαίνει ἀπὸ μόνῃ τῆς πρὸς τὴν πρᾶξιν, με τρόπο ἐκούσιο καὶ οικεῖο”.

⁴⁵⁷ Τα εἶδη παθῶν κατὰ τὸν Αγ. Μάξιμο: “εἰ μὲν δι’ ἡδονῆς τῆς φιλαυτίας φροντίζομεν, γεννῶμεν τὴν γαστριμαργίαν, τὴν ὑπερηφανίαν, τὴν κενοδοξίαν, τὴν φουσίωσιν, τὴν φιλαργυρίαν, τὴν πλεονεξίαν, τὴν τυραννίδα, τὸν γαῦρον, τὴν ἀλαζονείαν, τὴν ἀπόνοιαν, τὴν μανίαν, τὴν οἷσιν, τὸν τυφόν, τὴν καταφρόνησιν, τὴν ὕβριν, τὸ βέβηλον, τὸ εὐτράπελον, τὴν ἀσωτείαν, τὴν ἀκολασίαν, τὴν περπερείαν, τὸν μετεωρισμόν, τὴν βλακειάν, τὸν αἰκισμόν, τὸν ἐκμυκτηρισμόν, τὴν πολυλογίαν, τὴν ἀκαιρολογίαν, τὴν αἰσχρολογίαν, καὶ ὅσα ἄλλα τοιούτου γένους ἐστίν· εἰ δέ μᾶλλον δι’ ὀδύνης ὁ τῆς φιλαυτίας αἰκίζεται τρόπος, γεννῶμεν τὸν θυμόν, τὸν φθόνον, τὸ μῖσος, τὴν ἔχθραν, τὴν μνησικακίαν, τὴν λοιδορίαν, τὴν καταλαλίαν, τὴν συκοφαντίαν, τὴν λύπην, τὴν ἀνελπιστίαν, τὴν ἀπόγνωσιν, τὴν τῆς προνοίας διαβολήν, τὴν ἀκηδίαν, τὴν ὀλιγοψύχον, τὴν ἀθυμίαν, τὴν δυσθυμίαν, τὴν ὀλιγοψυχίαν, τὸ ἄκαιρον πένθος, τὸν κλαυθμόν, τὴν κατῆφειαν, τὸν ὀλοφυρμόν, τὸν ζῆλον, τὴν ζηλοτυπίαν, τὴν παραζήλωσιν, καὶ ὅσα ἄλλα τῆς τῶν καθ’ ἡδονὴν ἀφορμῶν ἐστερημένης ἐστὶν διαθέσεως. Ἐκ δέ τῆς γινομένης δι’ ἄλλας τινὰς αἰτίας καθ’ ἡδονὴν ὀδύνης μίξεως ἡγουν μοχθηρίας· οὕτω γάρ καλοῦσι τινὲς τὴν ἐκ τῶν ἐναντίων μερῶν τῆς κακίας σύνθεσιν, γεννῶμεν τὴν ὑπόκρισιν, τὴν εἰρωνείαν, τὸν δόλον, τὴν προσποίησιν, τὴν κολακειάν, τὴν ἀνθρωπαρέσκεϊαν, καὶ ὅσα ἄλλα τῆς μικτῆς εἰσι πανουργίας ἐπινοήματα” (“Πρὸς Θαλάσσιον τὸν οσιώτατον πρεσβύτερον καὶ ηγούμενον Περὶ Διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς”, PG 90, 256).

Στα παραπάνω προστίθενται καὶ ὁρισμένα ἀκόμη ὡς ἐξῆς: “να’. Ὁ μὲν ἄφρων ὑπὸ τῶν παθῶν ἀγόμενος, ὅτε μὲν ὑπὸ τοῦ θυμοῦ κινούμενος ἐκταράσσεται, φεύγειν ἀλογίστως τοὺς ἀδελφούς ἐπείγεται· ὅτε δέ πάλιν ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας ἐκθερμαίνεται, μεταμελόμενος αὐθις προστρέχων ἀπαντᾷ. Ὁ δέ φρόνιμος, ἐπ’ ἀμφοτέρων τοῦναντίον ποιεῖ. Ἐπὶ μὲν γάρ τοῦ θυμοῦ, τὰς αἰτίας τῆς ταραχῆς ἐκκόπας, τῆς πρὸς τοὺς ἀδελφούς λύτης ἐαυτὸν ἀπαλλάττει· ἐπὶ δέ τῆς ἐπιθυμίας, τῆς ἀλόγου ὀρμῆς καὶ συντυχίας ἡγκράτεται (...). νε’. Εἰ ἡ ἀγάτῃ τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται, ὁ φθονῶν τῷ ἀδελφῷ, καὶ λυπούμενος ἐπὶ τῇ εὐδοκίμῃ αὐτοῦ, καὶ σκώμμασι χραιῖων τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ, ἢ ἐν τινι, κακοθελείᾳ ἐπιβουλεύων αὐτῷ, πῶς οὐκ ἀλλότριον ἐαυτὸν τῆς ἀγάπης καθίστησι, καὶ ἔνοχον τῆς αἰωνίου κρίσεως; νη’. Μὴ δῶς τὴν ἀκοήν σου τῇ γλώσσῃ τοῦ καταλάλου, μηδὲ τὴν γλώσσάν σου τῇ ἀκοῇ τοῦ φιλοψόγου, ἡδέως λαλῶν ἢ ἀκούων κατὰ τοῦ πέλας, ἵνα μὴ ἐκπέσης τῆς θείας ἀγάπης, καὶ ἀλλότριος εὐρεθῇς τῆς αἰωνίου ζωῆς. νθ’. Μὴ καταδέχου κατὰ τοῦ Πατρός σου λοιδορίαν, μηδὲ προθυμοποιήσης τὸν ἀτιμάζοντα αὐτόν· ἵνα μὴ ὀργισθῇ Κύριος ἐπὶ τοῖς ἔργοις σου, καὶ ἐξολοθρεύσῃ σε ἐκ γῆς ζώντων. ξ’. Ἐπιστόμιζε τὸν καταλαλοῦντα

και, συγκεκριμένα, όπως ο Άγιος Μάξιμος σημειώνει: “Διττός γάρ ὁ περί παθῶν λόγος· ὁ μὲν τῆς ἐπιτιμίας· ὁ δὲ τῆς ἀτιμίας· καὶ ὁ μὲν φύσιν τὴν ἡμετέραν χαρακτηρίζων, ὁ δὲ δι’ ὅλου παραχαράττων”⁴⁵⁸, ἴτοι διχοτομούνται στα επαινετά και τα αξιόμεμπα (Μποτέα, 2015). Στην πρώτη περίπτωση ἐμπίπτουν τα συμφώνως προς τη φύση, τα “κατὰ φύσιν”^{459,460,461}, τα πάθη της ἐπιτιμίας⁴⁶², στη δεύτερη ανήκουν τα πάθη της ατιμίας⁴⁶³, τα ψεκτά⁴⁶⁴ ἢ τα “παρά φύσιν”^{465,466}, των οποίων η προέλευση δεν ανευρίσκεται στον Θεό αλλά στην παραβίαση της θείας ἐντολῆς ἀπὸ τον ἄνθρωπο^{467,468,469}, ἐνῶ υφίστανται και τα “ὑπὲρ φύσιν”⁴⁷⁰.

ἐν ἀκοαῖς σου, ἵνα μὴ διπλὴν ἁμαρτίαν σὺν αὐτῷ ἁμαρτάνῃς· καὶ σαυτὸν ὀλεθρίῳ πάθει ἐθίζων, κακεῖνον κατὰ τοῦ πλησίον φυλαρεῖν οὐκ ἀνακόπτων (...) ξζ’. Πάντα τὰ ἄλλα πάθη, ἢ τοῦ θυμικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, ἢ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μόνον ἐφάπτεται· ἢ καὶ τοῦ λογιστικοῦ, ὡς ἡ λήθη καὶ ἡ ἄγνοια· ἢ δὲ ἀκηδία, πασῶν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων ἐπιδραττομένη, πάντα σχεδὸν ὁμοθυμαδὸν κινεῖ τὰ πάθη. Διὸ καὶ πάντων τῶν ἄλλων παθῶν ἐστι βαρύτερον. Καλῶς οὖν ὁ Κύριος τὸ κατ’ αὐτῆς φάρμακον δεδωκώς. Ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν, λέγει, κτήσασθε τὰ ψυχᾶς ὑμῶν.” (“Περὶ ἀγάπης”, PG 90, 1036AB καὶ 972D) καὶ “πγ’. Νεκρώσατε τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς· πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακὴν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, καὶ τὰ ἐξῆς. Γῆν μὲν ὠνόμασε, τὸ φρόνημα τῆς σαρκός· πορνείαν δὲ εἶπε, τὴν κατ’ ἐνέργειαν ἁμαρτίαν· ἀκαθαρσίαν δὲ, τὴν συγκατάθεσιν ἐκάλεσε· πάθος δὲ, τὸν ἐμπαθεῖ λογισμὸν ὠνόμασεν· ἐπιθυμίαν δὲ κακὴν, τὴν ψιλὴν τοῦ λογισμοῦ τῆς ἐπιθυμίας παραδοχὴν· πλεονεξίαν δὲ, τὴν γεννητικὴν τε καὶ αὐξητικὴν τοῦ πάθους ὠνόμασεν ὕλην. Ταῦτα οὖν πάντα ὡς μέλη ὄντα τοῦ φρονήματος τῆς σαρκός, ἐκέλευσεν ὁ θεῖος Ἀπόστολος νεκρῶσαι.” (στο ἴδιο, PG 90, 1041C) καὶ “κζ’. Ὁ ἐν συνεδρίῳ λόγων ἀκρόασιν προπετῶς ἀνακόπτων, οὐκ ἔλαβε φιλοδοξίαν νοσῶν· ὕφ’ ἧς ἀλίσκομενος, μυρίους προβάλλεται δρόμους καὶ περιδρόμους προτάσεων, τὴν εἰρήμιν τῶν λεγομένων διαστήσαι βουλόμενος.” (“Περὶ Θεολογίας καὶ τῆς Ενσάρκου Οικονομίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ”, PG 1093).

⁴⁵⁸ Αγ. Μάξιμος, “Ἔργα θεολογικά καὶ πολεμικά”, PG 91, 237.

⁴⁵⁹ Αγ. Μάξιμος, “Πρὸς Θαλάσσιον”, “Περὶ τοῦ Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας”. 21. Ἐρώτησις ΚΑ’’: “Γενόμενος οὖν ὑπὲρ φιλανθρωπίας ὁ τοῦ Θεοῦ μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τέλειος ἄνθρωπος, διὰ τὸ ταύτης τῆς πονηρᾶς ἐξελέσθαι τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν ἀμχανίας, ἐκ μὲν τῆς κατὰ τὴν γένεσιν τοῦ Ἀδάμ πρώτης συστάσεως λαβὼν εἶχε δίχα τῆς ἀφθαρσίας τὸ ἀναμάρτητον, ἐκ δὲ τῆς ὕστερον διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐπισαυχθείσης τῇ φύσει γεννήσεως μόνον εἴληφε δίχα τῆς ἀμαρτίας τὸ παθητόν. Ἐπει τοίνυν ἐν τῷ παθητῷ κατὰ τὸν Ἀδὰμ, ὡς ἔφην, διὰ τὴν ἁμαρτίαν αἱ πονηραὶ δυνάμεις ἔσχον τὰς ἐνεργείας ἀφανῶς ἐγκεκρυμμένας τῷ περιστατικῷ νόμῳ τῆς φύσεως, εἰκότως ἐν τῷ Σωτῆρι Θεῷ τοῦ Ἀδάμ θεωροῦσαι κατὰ τὴν φύσιν διὰ τὴν σάρκα τὸ παθητόν καὶ δοκοῦσαι πρὸς ἀνάγκης περιστατικῶς ὡς ψιλὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν Κύριον κεκτῆσθαι τὸν νόμον τῆς φύσεως, ἀλλ’ οὐχὶ κατὰ θέλησιν γνώμη κινούμενον, προσέβαλον, ἐλπίζουσαι κακεῖνον διὰ τοῦ κατὰ φύσιν πάθους τὸ παρὰ φύσιν πείθειν φαντάζεσθαι πάθος καὶ τι δρᾶν αὐτὰς εὐκότος.”

⁴⁶⁰ Αγ. Μάξιμος, “Περὶ ἀγάπης ἑκατοντάς τετάρτη”: “με’. Κατὰ φύσιν ὁ νοῦς ἐνεργεῖ, ὅταν τὰ πάθη ἔχῃ ὑποτεταμένα, καὶ τοὺς λόγους τῶν ὄντων θεωρῇ, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν διάγῃ”.

⁴⁶¹ Ὅσιος Νικήτας ὁ Σιθηάτος, “Πρώτη ἑκατοντάδα πρακτικῶν κεφαλαίων”, “Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν τ.Δ’”: “15. Ὅταν ὁ θυμὸς, ἡ ἐπιθυμία καὶ τὸ λογιστικὸ μέρος τοῦ νοῦ στέκονται καὶ κινούνται κατὰ φύσιν, τότε κάνουν τὸν ἄνθρωπο θεῖο καὶ θεόμορφο, να κινεῖται δηλαδὴ υγιῶς καὶ να μὴ ξεφεύγῃ διόλου ἀπὸ τῆ φυσικῆ του βάσις. Ἀν ὁμως παρεκτραποῦν ἀπὸ τὸ εὐλόγο στο παρὰ φύσιν καὶ μετακινήθουν ἀπὸ τα φυσικά τους ὅρια, τότε, ὁπως εἴπαμε, κάνουν τὸν ἄνθρωπο πολύμορφο καὶ σύνθετο ἀπὸ πολλές ἀντικρουόμενες ιδιότητες”.

⁴⁶² Αγ. Μάξιμος, “Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν”, PG 91, 1041: “Ἀλλότριον γάρ τοῦ κατὰ φύσιν ἀναμαρτήτου τὸ τοῦ ἁμαρτήσαντος ἐπιτίμιον, ὅπερ ἐστὶ τὸ διὰ τὴν παράβασιν κατακριθὲν τῆς ὅλης φύσεως παθητόν”.

⁴⁶³ Αγ. Μάξιμος, “Πρὸς Θαλάσσιον”, PG 90, 484C: “Ἐξ ἡμῶν γάρ τῆς θείας παρακουσάντων ἐντολῆς, ἀλλ’ οὐκ ἐκ Θεοῦ τὰ πάθη τῆς ἀτιμίας ἔσχε τὴν γένεσιν”.

⁴⁶⁴ Αγ. Μάξιμος, “Περὶ ἀγάπης λόγος”: “λε’. Πάθος ἐστὶ ψεκτόν, κίνησις ψυχῆς παρὰ φύσιν”.

⁴⁶⁵ Αγ. Μάξιμος, “Περὶ ἀγάπης ἑκατοντάς δευτέρα”: “ιστ’. Πάθος ἐστὶ κίνησις ψυχῆς παρὰ φύσιν, ἢ ἐπὶ φιλίαν ἄλογον, ἢ ἐπὶ μῖσος ἄκριτον, ἢ τιнос, ἢ διὰ τὴν αἰσθητῶν. Οἷον ἐπὶ μὲν φιλίαν ἄλογον, ἢ βρωμάτων, ἢ γυναικός, ἢ χρημάτων, ἢ δόξης παρερχομένης, ἢ τινος ἄλλου τῶν αἰσθητῶν, ἢ διὰ ταῦτα. Ἐπὶ μῖσος δὲ ἄκριτον· οἷον ἢ τινος τῶν προειρημένων, ὡς εἴρηται, ἢ πρὸς τινα διὰ ταῦτα”.

⁴⁶⁶ Αγ. Μάξιμος, “Περὶ ἀγάπης ἑκατοντάς δευτέρα”: “λε’. Ψυχῆς ἐστὶν ἀκαθαρσία, τὸ μὴ ἐνεργεῖν κατὰ φύσιν. Ἐκ τούτου γάρ τίκονται τῷ νῷ οἱ ἐμπαθεῖς λογισμοί (...)”.

⁴⁶⁷ Αγ. Μάξιμος, “Πρὸς Θαλάσσιον, περὶ διαφορῶν ἀπόρων τῆς Θεῆς Γραφῆς”, PG 90, 653A: “Ποῖον δὲ εἶναι τὸ ξύλον τὸ γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ; εἶναι ἢ ἐμπαθὲς αἰσθήσεις τῆς φαινομένης Κτίσεως, κατὰ τὸν Ἅγιον Μάξιμον, λέγοντα: ‘ξύλον γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ ἢ φαινομένη Κτίσις ἐστὶν· ἡδονῆς γὰρ καὶ ὀδύνης ποιητικὴν ἔχει φυσικῶς τὴν μετάληψιν’. Καὶ λοιπὸν σὺ βλέπων ἐμπαθῶς τὰ αἰσθητὰ κάλλη τῶν κτισμάτων, δὲν ἀνέβηκες ἀπὸ τὴν θεωρίαν αὐτῶν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Κτίστον· ἀλλὰ ἐπεθύμησες νὰ ἀπολαύσῃς αὐτὰ σωματικῶς διὰ τῆς αἰσθήσεως. Ὅθεν γευσάμενος καὶ ἀπολαύσας αὐτὰ, ἄφησες μὲν τὴν τῶν νοητῶν ἡδονήν, ἔπεσες δὲ εἰς τὴν τῶν σωμάτων αἰσθητὴν ἡδονήν, ἢ ὁποία χωρίζουσα σε ἀπὸ τὴν ζωοποιὸν χάριν τοῦ Θεοῦ, σὲ ἔκαμε νὰ θανατωθῇς κατὰ τὸ σῶμα καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν. Φύσει γὰρ φθείρουσι καὶ θανατοῦσι τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα αἱ αἰσθηταὶ ἡδοναί, καὶ μάλιστα αἱ σαρκικαί· καὶ τοῦτο ἐστάθη τὸ πολυθρύλητον πτώμα τοῦ Ἀδάμ”.

⁴⁶⁸ Αγ. Μάξιμος, “Πρὸς Θαλάσσιον τὸν οσιώτατον πρεσβύτερον καὶ ηγουμένον Περὶ Διαφορῶν ἀπόρων τῆς Θεῆς Γραφῆς”, PG 90, 405C: “Φθαρεῖσα πρότερον τοῦ κατὰ φύσιν λόγου τοῦ Ἀδάμ ἢ προαίρεσις, τὴν φύσιν ἐαυτῇ

Τα ψεκτά πάθη υπό την έννοια των εμπαιθών λογισμών⁴⁷¹, όπως έχουμε ήδη συναντήσει, εδράζονται στις αισθήσεις^{472,473} και στη μνήμη^{474,475}, ειδικότερα δε, στην ικανότητα του νου να πλάθει παραστάσεις και της τελευταίας να ανακαλεί έξωθεν προσλαμβάνουσες που αμφότερα προλειαίνουν το έδαφος για την παρείσφρηση λογισμών εμπίπτοντα στα ψεκτά πάθη. Αυτά δημιουργούνται σταδιακά, όπου κατά πρώτο λόγο υπάρχει η προσβολή του νου από τις σκέψεις ή την ενθύμηση, ακολουθεί ο συνδυασμός, η διαλεκτική σχέση, με άλλα λόγια, που αναπτύσσεται ανάμεσα στον λογισμό και σε αυτή, η πάλι μεταξύ τους και, αν υπάρξει συγκατάνευση, ήτοι κάμψη της αντίστασης στην αμαρτία, τότε προκύπτει η αιχμαλωσία της καρδιάς⁴⁷⁶, όπου το

συνέφθιρην, ἀποθεμένην τῆς ἀπαθείας τὴν χάριν, καὶ γέγονεν ἀμαρτία· πρώτη μὲν καὶ εὐδιάβλητος, ἢ πρὸς κακίαν ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ τῆς προαιρέσεως ἐκπτώσις· δευτέρα δὲ διὰ τὴν πρώτην, ἢ τῆς φύσεως ἐξ ἀφθαρσίας εἰς φθορὰν ἀδιάβλητος μεταποίησις”.

⁴⁶⁹ Αγ. Μάξιμος, “Κεφάλαια διάφορα Θεολογικά τε και Οικονομικά και περί Αρετῆς και Κακίας”, PG 90, 1184: “ἰα’. Ἐπειδὴ θέλων ἐγώ, τὴν θεῖαν ἐντολὴν παρέβην ὁ ἄνθρωπος, καὶ τό στερρόν μου τῆς φύσεως, θεότητος ἐλπίδι δελεάσας πρὸς ἡδονὴν κατέσυρεν ὁ διάβολος, δι’ ἧς ὑποστήσας τὸν θάνατον ἡμβρύνετο τρωφῶν τὴν φθορὰν τῆς φύσεως· διὰ τοῦτο γίνεται τέλειος ἄνθρωπος ὁ Θεός, μηδὲν παραμείψας τῆς φύσεως, πλὴν τῆς ἀμαρτίας· ἐπεὶ μηδὲ τῆς φύσεως ἦν· ἵνα σαρκὸς προβλήματι δελεάσας, ἐρεθίσῃ τὸν ἄπληστον δράκοντα περιχανόντα τὴν σάρκα καταπιεῖν, γενησομένην αὐτῷ μὲν δηλητήριον, τῇ δυνάμει τῆς ἐν αὐτῇ θεότητος παντελῶς αὐτὸν διαφθεῖρουσαν”.

⁴⁷⁰ Αγ. Μάξιμος, “Πρὸς Θαλάσσιον τὸν ὁσιώτατον πρεσβύτερον καὶ ἡγούμενον Περί Διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς”, PG 90, 609: “Οὐκ ἔχει γάρ ἡ φύσις τῶν ὑπὲρ φύσιν τοὺς λόγους· ὥσπερ οὐδὲ τῶν παρὰ φύσιν τοὺς νόμους. Ὑπὲρ φύσιν δὲ λέγω, τὴν θεῖαν καὶ ἀνενόητον ἡδονὴν, ἣν ποιεῖν πέφυκεν ὁ Θεός φύσει, κατὰ τὴν χάριν τοῖς ἀξίοις ἐνούμενος· παρὰ φύσιν δέ, τὴν κατὰ στέρησιν ταύτης συνισταμένην ἀνεκκάλητον ὁδὸν· ἣν ποιεῖν εἶθον ὁ Θεός φύσει, παρὰ τὴν χάριν τοῖς ἀναξίοις ἐνούμενος· κατὰ γάρ τὴν ὑποκειμένην ἐκάστω ποιότητα τῆς διαθέσεως ὁ Θεός τοῖς πᾶσιν ἐνούμενος, ὡς οἶδεν αὐτός, τὴν αἴσθησιν ἐκάστω παρέχεται, καθὼς ἐστὶν ἕκαστος ὕψ’ ἑαυτοῦ διαπεπλασμένος πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ πάντως πᾶσιν ἐνωθησομένου κατὰ τὸ πέρας τῶν αἰώνων”. Ὅσιος Νικήτας ὁ Σιθηάτος, “Πρώτη εκατοντάδα πρακτικῶν κεφαλαίων”, “Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν τ.Δ’”: “22. Ὅταν ὁ νους εἰσχωρήσῃ στα ὑπὲρ τὴ φύση, τότε οἱ αισθήσεις, μένοντας στο κατὰ φύση, λειτουργοῦν με ἀπάθεια ἀπέναντι στις αἰτίες και ερευνοῦν μόνο τοὺς λόγους και τὴ φύση τοὺς, ξεχωρίζοντας χωρὶς πλάνη τις ἐνέργειες και τις ιδιότητές τοὺς. Και δε συνδέονται μαζί τοὺς με ἐμπάθεια, οὔτε κινούνται παρὰ φύση σε σχέση μ’ αὐτές”.

⁴⁷¹ Τῶν ὁποίων γίνεται διάκριση, σύμφωνα με τὸν Ὅσιο Νικήτα τὸν Σιθηάτο, ἀνάμεσα σε αὐτὰ που τελοῦν ἀκόμη σε καθεστὸς ψυχικῆς κατὰστασης, που βρίσκονται, δηλαδή, στὴν ψυχικὴ διάθεση τοῦ προσώπου και σε αὐτὰ που ἔχουν ἤδη προσλάβει διάσταση ἐφάμαρτης πράξης, ὡς ἀκολουθῶς: “37. Ὅ,τι εἶναι πάθος, δὲν εἶναι και ἐμπρακτὴ ἀμαρτία. Ἄλλο το ἓνα και ἄλλο το ἄλλο. Πάθος εἶναι ἡ κίνησις που γίνεται στὴν ψυχή. Πράξις ἀμαρτωλὴ εἶναι ἐκεῖνη που ἐμφανίζεται στο σῶμα. Ὅπως, φιληδονία, φιλαργυρία, φιλοδοξία εἶναι φοβερὰ πάθη τῆς ψυχῆς. Πορνεία και πλεονεξία και ἀδικία εἶναι ἀμαρτωλὲς πράξεις τῆς σάρκα. Ἐπιθυμία, θυμὸς και υπερηφάνεια εἶναι πάθη τῆς ψυχῆς που προέρχονται ἀπὸ παρὰ φύση κίνησις τῶν δυνάμεων τῆς...” (“Πρώτη εκατοντάδα πρακτικῶν κεφαλαίων”, “Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν τ.Δ’”).

⁴⁷² Αγ. Μάξιμος, “Κεφάλαια διάφορα Θεολογικά τε και Οικονομικά και περί Αρετῆς και Κακίας”, “Τρίτη εκατοντάς”, PG 1261: “Παντός πέφυκε πάθος ἄρχειν τό προσφυές αἰσθητόν. Ἄνευ γάρ τινος ὑποκειμένου, καὶ τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς διὰ μέσης τινὸς αἰσθήσεως ἐπικινούντος πρὸς ἑαυτό, πάθος οὐκ ἂν συσταίῃ ποτέ. Χωρὶς γάρ αἰσθητοῦ πράγματος, πάθος οὐ συνίσταται”. Ἐπιπλέον, “κγ’. Χωρὶς γάρ τῆς κατὰ νοῦν ἐπινοητικῆς δυνάμεως, πρὸς διάπλασιν μορφῆς, οὐδαμῶς πάθος ἄγεται” (στο ἴδιο, “Εκατοντάς ἐμπτη”, PG 1357).

⁴⁷³ Αγ. Μάξιμος, “Κεφάλαια διάφορα Θεολογικά τε και Οικονομικά και περί Αρετῆς και Κακίας”, “Εκατοντάς ἐμπτη”, PG 1360 “(...) Τῇ γάρ ὕλῃ καὶ τῷ εἶδει συμπλακεῖσα κατὰ μίξιν ἡ αἴσθησις, ἀποτελεῖν μὲν πάθος, ἀπεκτείνειν δὲ καὶ ἀναιρεῖν τοὺς κατὰ φύσιν πέφυκε λόγους. Πάθος γάρ καὶ φύσις κατὰ τὸν τοῦ εἶναι λόγον, οὐδαμῶς ἀλλήλοις συνυπάρχουσιν”.

⁴⁷⁴ Αγ. Μάξιμος, “Κεφάλαια διάφορα Θεολογικά τε και Οικονομικά και περί Αρετῆς και Κακίας” “Εκατοντάς δευτέρα”, 2.75 (οε’): “Οὐ δεῖ τὸν μὴ πρότερον καθαρθέντα παθῶν, φυσικῆς ἄπτεσθαι θεωρίας, διὰ τὰς εἰκόνας τῶν αἰσθητῶν, δυνάμενας τυπῶσαι πρὸς πάθος τὸν νοῦν τοῦ μὴ τελείως ἀπαλλαγέντος παθῶν. Ὁ γάρ κατὰ φαντασίαν ταῖς ἐπιφανείαις τῶν αἰσθητῶν ἐναπομένων διὰ τὴν αἴσθησιν νοῦς, ἀκαθάρτων γίνεται παθῶν δημιουργός, διὰ θεωρίας πρὸς τὰ συγγενῆ νοητὰ μὴ δυνάμενος διαβῆναι”.

⁴⁷⁵ Αγ. Μάξιμος, “Περὶ ἀγάπης κεφαλαίων εκατοντάς πρώτη”, 1.84 (πδ’): “Πρῶτον μὲν ἡ μνήμη ψιλὸν τὸν λογισμὸν ἐπὶ τὸν νοῦν ἀναφέρει· καὶ τοῦτου ἐγγρονίζοντος, κινεῖ τὸ πάθος· τοῦτου δὲ μὴ ἀναιρουμένου, κάμπτει τὸν νοῦν εἰς συγκατάθεσιν· ταύτης δὲ γενομένης, ἔρχεται λοιπὸν εἰς τὴν κατ’ ἐνέργειαν ἀμαρτίαν”.

⁴⁷⁶ Ὅσιος Πέτρος ὁ Δαμασκηνός, “Διαφορὰ λογισμῶν και προσβολῶν”, “Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, Τόμος Γ’”: “Οἱ λογισμοὶ ἔχουν διαφορὰς μεταξύ τοὺς σε ὅλα, και ἄλλοι εἶναι ἀναμάρτητοι, ἐνὼ ἄλλοι ὄχι. Για παράδειγμα, ἡ λεγόμενη προσβολή, δηλαδή ἡ ἐνθύμηση τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ κακοῦ, ἡ ὁποία οὔτε ἀμοιβή, οὔτε κατηγορία ἔχει. Τὴν ἀκολουθεῖ ὁ λεγόμενος συνδυασμός, δηλαδή ἡ συνομιλία με τὸ λογισμό, ἢ για συγκατάθεση, ἢ για ἀποβολή τοῦ λογισμοῦ. Ἀν ὁ λογισμὸς εἶναι θεάρεστος, ἔχει ἐπαινο, ἀλλὰ μικρό, ὅπως και ἀν

“τά γάρ ἐγκείμενα τῇ ψυχῇ πάθη ἐκταρασσόμενα, ἐκτυφλοῖ τὴν διάνοιαν, καὶ οὐκ ἐᾷ διαβλέψαι εἰς τὰς τῆς ἀληθείας αὐγὰς, οὐδὲ διακρίναι τὸ κρεῖττον ἀπὸ τοῦ χειρόνος”⁴⁷⁷. Το στοιχείο εκείνο που συνιστά το βαρόμετρο για την ορθή ή μη χρήση των παθών ἐγκείται στη διάκριση^{478, 479} στην οποία οφείλει να προβαίνει κάθε φορά ο ἄνθρωπος⁴⁸⁰ και πρέπει να ἔχει ως οδηγό, ως πρότυπο και “σταθερό πηδάλιο”⁴⁸¹ την αξιολογική του κρίση⁴⁸². Η διάκριση του επιτρέπει να σκέπτεται με νηφαλιότητα και διαύγεια και να αποφεύγει τις υπερβολές ακολουθώντας την ορθή οδό που θα αποτρέψει την ψυχική εγκατάσταση του πάθους ή, τουλάχιστον, θα παρεμποδίσει

εἶναι κακός, ἔχει κατηγορία. Ἐπειτα εἶναι ἡ λεγόμενη πάλῃ με το λογισμό, που ἡ νικά, ἡ νικεῖται ἀπὸ το νου και προξενεῖ στεφάνι ἢ κόλαση, ὅταν φτάσει στὴν πράξη. Ὅμοια και ἡ συγκατάθεσις, που εἶναι ἡδονικὴ κλίση τῆς ψυχῆς πρὸς αὐτὸ που τῆς παρουσιάστηκε, ἀπὸ τὴν ὁποία προξενεῖται ἡ αἰχμηλωσία, που οδηγεῖ με τὴ βία τὴν καρδιά στὴν πράξη, χωρὶς αὐτὴ νὰ θέλει”.

⁴⁷⁷ Αἰ. Μάξιμος, “Περὶ ἀγάπης τετάρτη κεφαλαιὼν ἑκατοντάς”, “τέσσ. ἀνοικ. β”.

⁴⁷⁸ Ἅγιος Διάδοχος Φωτικῆς, “Λόγος ἀσκητικὸς χωρισμένος σε 100 πρακτικὰ κεφάλαια πνευματικῆς γνώσεως και διακρίσεως”, “Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Α’”: “6. Φως ἀληθινῆς γνώσεως εἶναι τὸ νὰ διακρίνομε χωρὶς λάθος τὸ καλὸ ἀπὸ τὸ κακὸ. Τότε ἡ οδὸς τῆς ἀρετῆς, ὁδηγώντας τὸ νου στὸ Θεό, τὸν Ἥλιο τῆς δικαιοσύνης, τὸν εἰσάγει σε ἀπειρο φως γνώσεως, ὥστε πλέον νὰ ζητεῖ φανερά και με θάρρος τὴν ἀγάπην (...)”· αὐτοῖ: “26. Οἱ ἀγωνιζόμενοι πρέπει νὰ διατηροῦν πάντοτε ἀτάραχη τὴ διάνοιά τους, γιὰ νὰ μπορεῖ ὁ νους νὰ διακρίνει τοὺς λογισμοὺς που περνοῦν ἀπ’ αὐτὸν και τοὺς καλοὺς που τοὺς στέλνει ὁ Θεός, νὰ τοὺς ἀποθηκεῖ στα ταμεῖα τῆς μνήμης, ἐνὸς τοὺς κακοὺς και δαιμονικοὺς νὰ τοὺς ἀπορρίπτει (...)”· αὐτοῖ: “30. Αἴσθησις τοῦ νου εἶναι ἡ ἱκανότητά του νὰ διακρίνει με ἀκρίβεια ὅσα ἐξετάζει. Ὅταν ἔχομε υγιή τὴν σωματικὴ αἴσθησις τῆς γεύσεως, διακρίνομε χωρὶς λάθος τὰ καλὰ ἀπὸ τὰ ἀνοστα φαγητὰ και ορεγόμεστε τὰ καλὰ. Ἐτσι και ὁ νους μας, ὅταν ἀρχίσει νὰ κινεῖται υγιῶς και χωρὶς καμιά μέριμνα, τότε μπορεῖ νὰ αἰσθάνεται πλουσιοπάρωχα τὴν θεϊκὴ παρηγοριά και νὰ μὴν παρασύρεται ποτέ ἀπὸ δαιμονικὲς παρηγοριές”.

⁴⁷⁹ Γιατί “αὐτὸς γὰρ ὁ σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός. οὐ μέγα οὖν εἰ καὶ οἱ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι δικαιοσύνης (...)”, Β’ Κορ. 11, 14-15.

⁴⁸⁰ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δομασκηνός, “Λόγος ψυχοφελὴς και θαυμαστικός”, “8. Ἡ ἀπόκτησις τῶν ἀρετῶν”, “Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν, Τόμος Β’”: “Ἀπ’ ὅσα εἶπαμε γίνεται φανερό, ὅτι δὲν εἶναι ἐλεήμων ἐκεῖνος που ἀσκεῖ κάπου κάπου τὴν ἐλεημοσύνη, οὔτε πάλι ἐγκρατὴς ἐκεῖνος που κάποιες στιγμὲς ἐγκρατεῦται, ἀλλὰ ἐκεῖνος που συνέχεια και σε ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του ἀσκήσε τὴν ἀρετὴ με ἀσφαλὴ διάκριση. Διότι ἡ διάκριση εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀπ’ ὅλες τῆς ἀρετῆς, γι’ αὐτὸ και θεωρεῖται βασιλίσσα τοὺς και καλεῖται ἀρετὴ τῶν ἀρετῶν”.

⁴⁸¹ Κορναράκης, 2010, σ. 41.

⁴⁸² Ὁσῖος Κασσιανὸς ὁ Ρωμαῖος “Λόγος πρὸς τὸν ηγούμενο Λεόντιο, γιὰ τοὺς ἀγίους Πατέρες τῆς Σκήτης και γιὰ τὴν διάκριση”, “Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν, Τόμος Α’”: “...θα σας μιλήσω λοιπὸν γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ ἀρετὴ τῆς διακρίσεως, ἡ ὁποία εἶναι ἀκρόπολις και βασιλίσσα μετὰ τῶν ἄλλων ἀρετῶν. Καὶ θα σας δείξω τὴν ὑπεροχὴ αὐτῆς τῆς ἀρετῆς και τὸ ὕψος και τὴν ωφέλειά της, (...) Γιατί εἶναι ἀρετὴ ὅχι μικρὴ, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ πιο διακεκριμένα χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπως λέει ὁ Ἀπόστολος: ‘Σε ἄλλον τὸ Πνεῦμα δίνει λόγο σοφίας. σε ἄλλον γνώσεως τὸ ἴδιο Πνεῦμα. σε ἄλλον τὸ ἴδιο Πνεῦμα δίνει πίστι. σε ἄλλον δίνει θεραπευτικὸ χάρισμα. σε ἄλλον τὸ χάρισμα νὰ διακρίνει τὰ πνεύματα’ (Α’ Κορ. 12, 8) (...) Βλέπετε λοιπὸν ὅτι δὲν εἶναι μικρό, οὔτε γήινο τὸ δῶρο τῆς διακρίσεως, ἀλλὰ πολὺ μεγάλο δῶρο τῆς θεῆς χάριτος, (...) Θυμάμαι ὅτι κάποτε, ὅταν ἤμουν νέος, πῆγα στα μέρη τῆς Θεβαΐδας, ὅπου ἔμεινε ὁ μακάριος Ἀντώνιος. Εἶχαν μαζευτεῖ γέροντες κοντὰ του και συζητοῦσαν γιὰ τὴν τελειότητα τῆς ἀρετῆς, (...) Τελευταῖος ἀπὸ ὅλους ἀποκρίθηκε ὁ μακάριος Ἀντώνιος: «Ὅλα αὐτὰ που εἶπατε, και ἀναγκαῖα εἶναι και συμφέροντα γιὰ ἐκεῖνους που ζητοῦν τὸν Θεό και ἐπιθυμοῦν νὰ ἐρθοῦν σ’ Αὐτόν. Ἀλλὰ δὲν μας ἐπιτρέπεται νὰ δώσουμε σ’ αὐτὲς τῆς ἀρετῆς τὰ πρωτεῖα, ἐπειδὴ ἔχομε δεῖ πολλοὺς που ἔκαναν μεγάλες νηστείες (...) Καὶ ὕστερα ξέπεσαν ἀξιολύπητα ἀπὸ τὴν ἀρετὴ και γλύστησαν στὴν κακία. Ποιοι λοιπὸν εἶναι ἐκεῖνο που τοὺς ἔκανε νὰ πλανηθοῦν ἀπὸ τὸν ἴσιο δρόμο; Ὅχι τίποτε ἄλλο, κατὰ τὸ δικό μου συμπέρασμα και τὴ γνώμη μου, παρὰ τὸ ὅτι δὲν εἶχαν τὸ χάρισμα τῆς διακρίσεως. Γιατί ἡ διάκριση διδάσκει τὸν ἄνθρωπο ν’ ἀφήνει τὶς υπερβολὲς καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη και νὰ βαδίζει τὸ βασιλικὸ δρόμο. Καὶ οὔτε ἐπιτρέπει με τὴν ἀμετρη ἐγκράτεια νὰ ἐξαπατάται κανεὶς ἀπὸ τὰ δεξιὰ, οὔτε πάλι νὰ σέρνεται στὴν ἀδιαφορία και χαλαρότητα ἀπὸ τ’ ἀριστερά. Καὶ εἶναι ἡ διάκριση ἓνα μάτι τῆς ψυχῆς και λυχνάρι, (...) Ἐπειδὴ ἡ διάκριση, ἀφοῦ ἐξετάσει ὅλες τῆς σκέψεις και τῆς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, διακρίνει και ξεχωρίζει κάθε τι κακὸ και μὴ ἀρεστὸ στὸν Θεό και ἀπομακρύνει τὴν πλάνη. Αὐτὴ ὀνομάζεται και προσεκτικὴ σκέψις ἀπὸ τὴ Γραφή, και χωρὶς αὐτὴν, διδασκόμαστε ἀπὸ τὴν Γραφὴ νὰ μὴν κάνουμε τίποτε, ἔτσι ὥστε και τὸ πνευματικὸ κρασί τὸ ὁποῖο ευφραίνει τὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου (Ψαλμ. 103, 15) δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὸ πίνει κανεὶς χωρὶς διάκριση, σύμφωνα με τὸ ρητό: ‘Νὰ πίνεις τὸ κρασί με προσοχή’ (Παροιμ. 24, 33), και ‘Πόλη κατασκευασμένη και ἀτειχιστὴ εἶναι ὁ ἄνθρωπος που δὲν ἐνεργεῖ σε ὅλα με προσεκτικὴ σκέψις’ (Παροιμ. 25, 28). Με τὴ διάκριση συγκροτεῖται ἡ σοφία, ἡ νόησις και ἡ ἐσωτερικὴ αἴσθησις, χωρὶς τὰ ὁποῖα οὔτε τὸ ἐσωτερικὸ μας σπῆτι μπορεῖ νὰ χτιστεῖ, οὔτε ὁ πνευματικὸς πλοῦτος νὰ μαζευτεῖ, Ἀπὸ αὐτὰ ἀποδεικνύεται φανερά ὅτι χωρὶς τὸ χάρισμα τῆς διακρίσεως δὲν συγκροτεῖται ἀρετὴ ἢ δὲ μένει σταθερὴ μέχρι τὸ τέλος, ἐπειδὴ ἡ διάκριση εἶναι μητέρα και φύλακας ὅλων τῶν ἀρετῶν (...) ἡ διάκριση εἶναι πηγὴ και ρίζα και κεφαλὴ και σύνδεσμος ὅλων τῶν ἀρετῶν (...) Με ὅλη μας λοιπὸν τὴν δύναμη και με κάθε ἐπιμέλεια, οφείλουμε νὰ ἀποκτήσουμε μέσα μας τὸ ἀγαθὸ χάρισμα τῆς διακρίσεως, τὸ ὁποῖο θα μπορέσει νὰ μας διαφυλάξει ἀβλαβεῖς ἀπὸ κάθε υπερβολή. Γιατί ὅπως λένε οἱ πατέρες, οἱ ἀκρότητες και ἀπὸ τὰ δύο μέρη βλέπουν”.

τους εμπαθείς λογισμούς να υπερισχύσουν στον νου του ανθρώπου και να τον οδηγήσουν στη διάπραξη της αμαρτίας⁴⁸³. Το χάρισμα της διάκρισης σε συνδυασμό με την προαίρεση, όπως έχουμε ήδη σημειώσει και άλλες φορές, θεωμένη υπό το φως της ενδιάθετης ψυχικής κατάστασης, αποτελούν τα στοιχεία εκείνα που είναι σε θέση όχι μόνο να απομακρύνουν τους εμπαθείς λογισμούς αλλά και να στρέψουν τον άνθρωπο στην καλλιέργεια των αρετών⁴⁸⁴⁻⁴⁸⁵ (σωματικών και ψυχικών)⁴⁸⁶ μέσω της άσκησής τους⁴⁸⁷ αλλά και στην εν γένει ορθή διάπλαση της ψυχής, τη διαπαιδαγώγησή της⁴⁸⁸.

Για τον Αγ. Μάξιμο, ο άνθρωπος είναι “φύσει θελητικός” και “φύσει αὐτεξούσιος τυγχάνει”^{489,490}, ήτοι επαφίεται στην ελεύθερη θέλησή του, στην απερίσταλτη από

⁴⁸³ Στο απόσπασμα που ακολουθεί από το έργο του Οσίου Κασσιανού του Ρωμαίου “Λόγος προς τον ηγούμενο Λεόντιο, για τους αγίους Πατέρες της Σκήτης και για τη διάκριση” (“Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών, Τόμος Α’”) αποδίδεται με απλό αλλά και εξαιρετικά ευθύβολο τρόπο η διαχείριση των ενθυμήσεων που εισβάλλουν στον ανθρώπινο νου: “Ρώτησε πάλι ο Γερμανός: ‘Από που προέρχεται αυτό: πολλές φορές χωρίς να θέλουμε, μας παρενοχλούν πολλές ενθυμήσεις και πονηροί λογισμοί και σχεδόν χωρίς να το γνωρίζουμε, μας εξαπατούν, μπαίνοντας κρυφά και χωρίς θόρυβο στο νου μας, ώστε όχι μόνο να μην μπορούμε να τους εμποδίσουμε να έρχονται, αλλά και να έχουμε μεγάλη δυσκολία στο να τους διακρίνουμε ακριβώς. Θέλουμε να μάθουμε αν είναι δυνατό να μείνει η διάνοια εντελώς ελεύθερη από αυτούς τους λογισμούς και να μην ενοχλείται διόλου’. Σ’ αυτά ο αββάς Μωυσής αποκρίθηκε: ‘Το να μην ενοχλείται η διάνοια από τις ενθυμήσεις αυτές είναι αδύνατο. Το να τις δέχεται όμως και να τις μελετά ή να τις απορρίπτει, είναι δυνατόν σ’ εκείνον που προσπαθεί. Το να δημιουργούνται μέσα μας δεν προέρχεται από εμάς, το διώξίμό τους όμως είναι στην εξουσία μας, και η διόρθωση της διάνοιάς μας εξαρτάται από την προαίρεση και την επιμέλειά μας (...) Όταν όμως ασχολούμαστε με κοσμικές φροντίδες και σαρκικά πράγματα και παραδίνουμε τους εαυτούς μας σε μάταιες και ανώφελες συναστροφές, τότε πληθαίνουν μέσα μας οι πονηροί λογισμοί. Όπως ο νερόμυλος είναι αδύνατο να σταματήσει όσο τρέχει το νερό, και είναι στην εξουσία του μυλωνα να αλέσει σιτάρι ή ζιζάνια, έτσι και η διάνοιά μας, επειδή είναι αεικίνητη, δεν μπορεί να μείνει αργή από λογισμούς. Και είναι στην εξουσία μας να της δώσουμε ή πνευματική μελέτη ή σαρκική εργασία”.

⁴⁸⁴ Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης εκατοντάς δευτέρα”: “ξζ’ Διά πέντε αιτίας φασι παραχωρείσθαι ἡμᾶς ὑπὸ Θεοῦ πολεμείσθαι ὑπὸ δαιμόνων. Καί πρώτην μὲν εἶναι φασιν, ἵνα πολεμοῦμενοι καὶ ἀντιπολεμοῦντες, εἰς δὲ ἁ γὰρ κρῖσιν τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας ἔλθωμεν. Δευτέραν δέ, ἵνα πολέμῳ καὶ πόνῳ τὴν ἀρετὴν κτῶμενοι, βεβαίαν αὐτὴν καὶ ἀμετάπτωτον ἔξωμεν. Τρίτην δέ, ἵνα προκόπτοντες εἰς τὴν ἀρετὴν, μὴ ὑψηλοφρονῶμεν, ἀλλὰ μάθωμεν ταπεινοφρονεῖν. Τετάρτην δέ, ἵνα πειραθέντες τῆς κακίας, τέλειον μῖσος αὐτὴν μισήσωμεν. Πέμπτην δέ ἐπὶ πάσαις, ἵνα ἀπαθεῖς γενόμενοι, μὴ ἐπιλαθώμεθα τῆς οἰκείας ἀσθενείας, μήτε τῆς τοῦ βοηθήσαντος δυνάμεως”.

⁴⁸⁵ Αγ. Μάξιμος, “Πρὸς Θαλάσσιον τὸν ὁσιώτατον πρεσβύτερον καὶ ἡγούμενον Περί Διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς”, PG 90, 432: “Θ’. Ἡ τῶν παρὰ φύσιν ἀποβολὴ παθῶν, καὶ ἡ τῶν κατὰ φύσιν ἀρετῶν ἐπιβολή, τὴν παραγωγθεῖσαν ψυχὴν ἀναπληροῖ, καὶ τὴν ὀρινομένην τῶν πονηρῶν πνευμάτων ταπεινοὶ διάνοιαν”.

⁴⁸⁶ Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης εκατοντάς δευτέρα”: “νζ’. Τῶν ἀρετῶν, αἱ μὲν εἰσι σωματικαί· αἱ δέ, ψυχικαί. Καὶ σωματικαὶ μὲν εἰσιν, οἷον νηστεία, ἀγρυπνία, χαμευνία, διακονία, ἐργόχειρον πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαι τινα, ἢ πρὸς μετὰδοσιν, καὶ τὰ ἐξῆς. Ψυχικαὶ δέ εἰσιν, οἷον ἀγάπη, μακροθυμία, πραότης, ἐγκράτεια, προσευχή, καὶ τὰ ἐξῆς.”, ὅπως ἐπίσης καὶ “στ’. Ἀγάπη καὶ ἐγκράτεια, παθῶν τὴν ψυχὴν ἐλευθεροῦσιν· ἀνάγνωσις καὶ θεωρία, ἀγνοίας τὸν ἀπαλλάττουσιν· ἡ δέ τῆς προσευχῆς κατάστασις, αὐτῷ παρίστησιν αὐτὸν τῷ Θεῷ” (“Περί αγάπης εκατοντάς τετάρτη”).

⁴⁸⁷ Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης πρώτη εκατοντάς”: “οθ’. Ἡ μὲν ἐλεημοσύνη, τὸ θυμικὸν μέρος τῆς ψυχῆς θεραπεύει· ἡ δέ νηστεία, τὴν μὲν ἐπιθυμίαν μαραίνει· ἡ δέ προσευχή, τὸν νοῦν καθαίρει, καὶ πρὸς τὴν τῶν ὄντων θεωρίαν παρασκευάζει. Πρὸς γὰρ τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, καὶ τὰς ἐντολὰς ὁ Κύριος ἡμῖν ἐχαρίσατο.”

⁴⁸⁸ Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης εκατοντάς δευτέρα”: “ξδ’. Ὡσπερ τὸ σῶμα διὰ τῶν πραγμάτων ἀμαρτάνει, καὶ ἔχει πρὸς παιδαγωγίαν τὰς σωματικὰς ἀρετάς, ἵνα σωφρονῇ· οὕτω καὶ ὁ νοῦς διὰ τῶν ἐμπαθῶν νοημάτων, καὶ ἔχει ὡσαύτως πρὸς παιδαγωγίαν τὰς ψυχικὰς ἀρετάς, ἵνα καθαρῶς καὶ ἀπαθῶς ὁρῶν τὰ πράγματα, σωφρονῇ.”

⁴⁸⁹ Αγ. Μάξιμος, “Ζήτησις μετὰ Πύρρου”, PG 91, 304 C: “Ἀδίδακτα εἶναι τὰ φυσικά, οὐ μόνον οἱ λόγῳ τὴν φύσιν διασκεψάμενοι, καὶ τῶν πολλῶν διαφέροντες ἔφασαν, ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν χυδαιότερων συνήθεια. Εἰ δέ τὰ φυσικά ἀδίδακτα, ἀδίδακτον δέ ἔχομεν τὸ θέλειν· οὐδεὶς γάρ ποτε θέλειν διδάσκεται· ἄρα φύσει θελητικός ὁ ἄνθρωπος. Καὶ πάλιν, εἰ φύσει λογικός ὁ ἄνθρωπος· τὸ δέ φύσει λογικὸν καὶ φύσει αὐτεξούσιον· τὸ γὰρ αὐτεξούσιον, κατὰ τοὺς Πατέρας, θελήσεις ἐστίν· ἄρα φύσει θελητικός ὁ ἄνθρωπος. Καὶ πάλιν, εἰ ἐν τοῖς ἀλόγοις ἄγει μὲν ἡ φύσις· ἄγεται δέ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐξουσιαστικῶς κατὰ θέλησιν κινουμένη· ἄρα φύσει θελητικός ὁ ἄνθρωπος. Καὶ πάλιν, εἰ κατ’ εἰκόνα τῆς μακαρίας καὶ ὑπερουσίου Θεότητος ὁ ἄνθρωπος γεγένηται· αὐτεξούσιος δέ φύσει ἡ θεία φύσις· ἄρα καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὡς αὐτῆς ὄντως εἰκόν, αὐτεξούσιος τυγχάνει φύσει· εἰ δέ αὐτεξούσιος φύσει, θελητικός ἄρα φύσει ὁ ἄνθρωπος· εἴρηται γάρ ἤδη, ὡς τὸ αὐτεξούσιον θέλησιν ὥρισται οἱ Πατέρες. Ἐτι τε, οὐ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐνυπάρχει τὸ θέλειν· καὶ οὐ τοῖς μὲν ἐνυπάρχει, τοῖς δέ οὐκ ἐνυπάρχει· τὸ δέ κοινῶς πᾶσιν ἐνθεωρούμενον φύσιν χαρακτηρίζει ἐν τοῖς ὑπ’ αὐτὸ ἀτόμοις· ἄρα φύσει θελητικός ὁ ἄνθρωπος”.

εξωτερικούς καταναγκασμούς και περιορισμούς αυτεξουσιότητά του^{491,492} (η οποία συνιστά και την περιοχή εκδήλωσης της ελευθερίας του) να αποφασίζει σχετικά με τη χρήση των παθών του⁴⁹³ με σκοπό να ομοιωθεί ή όχι με τον Θεό μέσα από την άσκηση των αρετών και τη σύμπραξη της Θείας Χάριτος⁴⁹⁴. Το αυτεξούσιο συνάπτεται με την κίνηση του ανθρώπου^{495,496-497} που τον οδηγεί ενσύνειδα στην τελειώσή του, στο καθ' ομοίωση⁴⁹⁸, σε αντίθεση τόσο με τα λοιπά άβια όσο και με τα έμβια όντα που στερούνται έλλογης κρίσεως και προθετικής κίνησης. Οπωσδήποτε, η

⁴⁹⁰ Αγ. Μάξιμος, “Περί διαφόρων αποριών”, PG 91, 301C: “Εἰ δὲ πᾶν νοερόν καὶ φύσει θελητικόν, γέγονε δὲ ὁ Θεὸς Λόγος σὰρξ ἀληθὴς καὶ λογικῶς τε καὶ νοερῶς ἐνυχωμένη, ἄρα καὶ καθ’ ὃ ἄνθρωπος, οὐσιωδῶς ὁ αὐτὸς ἦν θελητικός. Εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ ἄρα τὰς τῶν εὐσεβῶν ἀκοὰς πληττεῖ λεγόμενον τό φυσικόν θέλημα, ἀλλὰ τὰς τῶν αἰρετιζόντων”.

⁴⁹¹ Αγ. Μάξιμος, “Σχόλια εἰς τὰ Ἁγίου Διονυσίου Ἀεροπαγίτου”, PG 91,4,308A: “Ἀνελε γὰρ ἡμῶν τὸ αὐτεξούσιον, καὶ οὔτε εἰκὼν Θεοῦ ἐσόμεθα, οὔτε ψυχὴ λογικὴ καὶ νοερά, καὶ τῷ ὄντι φθαρήσεται ἡ φύσις, οὐκ οὐσα ὅπερ ἔδει αὐτὴν εἶναι”.

⁴⁹² Ὅπως εἶναι φυσικὸ, διαφορετικῶς λογίζεται ἡ αυτεξουσιότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀλλιῶς ἡ αυτεξουσιότητα τοῦ Θεοῦ, ἡ οποία πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὑπερουσίως: “Δεῖ δὲ εἰδέναι ὡς ἡ αυτεξουσιότης ὁμωνύμως λέγεται μὲν, ὥσπερ καὶ ἡ φύσις· ἄλλως δὲ ἐπὶ Θεοῦ λαμβάνεται, καὶ ἄλλως ἐπὶ ἀγγέλων, καὶ ἄλλως ἐπὶ ἀνθρώπων. Ἐπὶ μὲν Θεοῦ ὑπερουσίως.” (Αγ. Μάξιμος, “Περί διαφόρων αποριών”, PG 91,325).

⁴⁹³ Αγ. Μάξιμος, “Πρὸς Θαλάσσιον” “Περί τοῦ Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας”. 21. Ἐρώτησις ΚΑ’’: “2. Κακίας λέγει τὰς ἐνεργείας τῶν ἀκαθάρτων πνευμάτων. Τὰ πάθη δὴ εἰδὼν ἐστὶ τὸ μὲν τὰ παρὰ φύσιν πάθη ἐστὶ, ἅπερ εἰσὶ κακία ἀεὶ ἀντικείμενα ταῖς ἀρεταῖς, μὴ δυνάμεναι ποτὲ ἐκδηλωθῆναι ἐν ταῖς ἀρεταῖς· τὸ δὲ ἕτερον τὰ πάθη εἰσὶ ἐκεῖνα, ἅπερ εἰ καὶ μὴ ἐκ τοῦ Θεοῦ ποιηθέντα ἐν τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ’ εἰς ἡλθον αὐτῇ ἅμα τῇ παραβάσει, διὸ θεωρούμενα καθ’ ἑαυτά, κακὰ εἰσι, δυνάμενα δὲ μεταβληθῆναι εἰς ἀγαθὰ τοῖς χρησαμένοις καλῶς, ἅπερ εἰσὶ ἡ δόνη τε καὶ ὁδὸν, ἡ ἐπιθυμία τε καὶ ὁ φόβος, ἐν οἷς κεκρυμμένοι εἰσὶ κακία, δι’ ὧν αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις πεφύκασι πράττειν ἀδίκους πράξεις”. Το κακὸ ἄλλωστε, σύμφωνα με τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἱεροῦ Μαξίμου, δὲν υφίσταται ἀπὸ μόνου, μίας καὶ: “Τὸ κακὸν οὔτε ἦν, οὔτε ἐστὶ κατ’ οἰκειάν φύσιν ὑφ’ ἐστὶ· οὔτε γὰρ ἔχει καθ’ ὅτι οὐδὲν οὐσίαν, ἢ φύσιν, ἢ ὑπόστασιν, ἢ δυνάμιν, ἢ ἐνέργειαν ἐν τοῖς οὖσιν· οὔτε, ποιότης ἐστίν, οὔτε ποσότης, οὔτε σχέσις, οὔτε τόπος, οὔτε χρόνος, οὔτε θέσις, οὔτε ποιήσις, οὔτε κίνησις, οὔτε ἔξις, οὔτε πάθος, φυσικῶς τινὶ τῶν ὄντων ἐνθεωρούμενον, οὔτε μὴν ἐν τούτοις πᾶσιν τὸ παράπαν κατ’ οἰκειώσιν φυσικὴν ὑφέστηκεν· οὔτε ἀρχή, οὔτε μεσότης, οὔτε τέλος ἐστίν· ἀλλ’ ἵνα ὡς ἐν ὄρω περιλαβὼν εἴπω, τὸ κακὸν τῆς πρὸς τὸ τέλος τῶν ἐγκειμένων τῇ φύσει δυνάμεων ἐνεργείας ἐστίν ἔλλειψις, καὶ ἄλλο καθάπαξ οὐδέν.” (“Πρὸς Θαλάσσιον τὸν ὁσιώτατον πρεσβύτερον καὶ ἡγούμενον Περὶ Διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς” “Ὅρος κακοῦ”, PG 90, 253).

⁴⁹⁴ Αγ. Μάξιμος, “Πρὸς Θαλάσσιον” “Περί τοῦ Ἐἰ ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις δεῖξει τὸν πλοῦτον αὐτοῦ ὁ Θεός, πῶς εἰς ἡμᾶς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήνησεν;” 22. Ἐρώτησις ΚΒ’’: “5. Ὁ τοῦ ποιεῖν λόγος ἐστίν ἡ φυσικὴ πρὸς ἀρετῶν ἐνέργειαν δυνάμις· ὁ δὲ τοῦ πάσχειν λόγος ἐστίν ἡ χάρις τῶν ὑπὲρ φύσιν ἢ σύμβασιν τῶν παρὰ φύσιν. Ὡς γὰρ τοῦ ὑπερόντος φυσικὴν οὐκ ἔχομεν δυνάμιν, οὕτως οὔτε τοῦ μὴ ὄντος ἔχομεν φύσει τὴν δυνάμιν. Πάσχομεν οὖν ὡς ὑπὲρ φύσιν οὐσαν κατὰ χάριν, ἀλλ’ οὐ ποιοῦμεν τὴν θέωσιν. Οὐ γὰρ ἔχομεν δεκτικὴν φύσει τῆς θεώσεως δυνάμιν. Καὶ πάσχομεν πάλιν ὡς παρὰ φύσιν γνώμῃ κατὰ σύμβασιν τὴν κακίαν· οὐ γὰρ ἔχομεν πρὸς γένεσιν κακίας φυσικὴν δυνάμιν. Ποιοῦμεν οὖν ἐνταῦθα, φησὶν, ὄντες, τὰς ἀρετὰς πρὸς τὸ ποιεῖν ταύτας ἔχοντες φύσει τὴν δυνάμιν· πάσχομεν δὲ κατὰ τὸ μέλλον τὴν θέωσιν, τὴν πρὸς τὸ παθεῖν ταύτην κατὰ δωρεάν χάριν δεχόμενοι”.

⁴⁹⁵ Καὶ συνδέεται με τὴν τρεπτὴ καὶ κτιστὴ τοῦ φύσει. Αγ. Μάξιμος, “Πρὸς Ἰωάννην Ἀρχιεπίσκοπον Κυζικίου”, “B (2). ‘...μοῖραν ἡμᾶς ὄντας Θεοῦ, καὶ ἀνωθεν ῥεύσαντας.’”, PG 91, 1037: “Οὕτω οὖν οὐδαμῶς οὐδὲν τῶν γεννητῶν τὴν φυσικὴν δυνάμιν πρὸς τὸ κατ’ αὐτὴν τέλος κινουμένην ἔστησεν, οὐδὲ τῆς ἐνεργείας ἐπαύσατο τῷ κατ’ αὐτὴν τέλει προσερεῖσαν αὐτὴν, οὐδὲ τοῦ κατὰ κίνησιν πάθους τὸν καρπὸν ἐδρέψατο, τὸ ἀπαθές, φημί, καὶ ἀκίνητον. Μόνου γὰρ Θεοῦ τὸ τέλος εἶναι καὶ τὸ τέλειον καὶ τὸ ἀπαθές, ὡς ἀκινήτου καὶ πλήρους καὶ ἀπαθοῦς, τῶν γεννητῶν δὲ τὸ πρὸς τέλος ἀναρχὸν κινηθῆναι καὶ ἀπόσω τέλει παῦσαι τὴν ἐνέργειαν, καὶ παθεῖν, ἀλλ’ οὐκ εἶναι ἢ γενέσθαι κατ’ οὐσίαν τὸ ἅποιον· πᾶν γὰρ γεννητὸν καὶ κτιστὸν οὐκ ἄσχετον δηλονότι. Εὐγνώμωνος δὲ τοῦ πάθους ἀκουστέον· οὐ γὰρ τὸ κατὰ τροπὴν ἢ φθοράν δυνάμει ἐνταῦθα δηλοῦται πάθος, ἀλλὰ τὸ φύσει συνυπάρχον τοῖς οὖσι. Πάντα γὰρ ὅσα γέγονε πάσχει τί κινεῖσθαι, ὡς μὴ ὄντα αὐτοκίνησις ἢ αὐτοδύναμις”.

⁴⁹⁶ Αγ. Μάξιμος, “Περί ἀγάπης τρίτη ἐκατοντάς”: “Ἰα’. Πάντα τὰ σώματα, κατὰ φύσιν ἐστὶν ἀκίνητα· κινεῖται δὲ ὑπὸ τῆς ψυχῆς· τὰ μὲν, λογικῆς· τὰ δὲ, ἀλόγου· τὰ δὲ ἀναισθητοῦ. λβ’. Τῶν ψυχικῶν δυνάμεων ἡ μὲν ἐστὶ θεραπευτικὴ καὶ αὐξητικὴ· ἡ δὲ φανταστικὴ καὶ ὁρμητικὴ· ἡ δὲ λογιστικὴ καὶ νοητικὴ. Καὶ τῆς μὲν πρώτης μόνως μετέχουσι τὰ φυτὰ· τῆς δὲ δευτέρας πρὸς ταύτην τὰ ἄλογα ζῶα· τῆς δὲ τρίτης πρὸς ταῖς δυσὶν, οἱ ἄνθρωποι. Καὶ αἱ μὲν δύο δυνάμεις, φθαρταὶ· ἡ δὲ τρίτη, ἀφθαρτος καὶ ἀθάνατος ἀποδείκνυται”.

⁴⁹⁷ Αγ. Μάξιμος, “Περί τῶν πραχθέντων ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ εξορία, ἥτοι ἐν Βιζύῃ”: “ΚΖ’ (...) πᾶσα νοερά φύσις πάντως ἔχει τὸ θέλειν ἐκ φύσεως καὶ τὸ ἐνεργεῖν, ἐπειδὴ ζωῆς ἴδιον ἢ κίνησις καὶ νοός ἴδιον ἢ θέλησις. Καὶ θελητικὸν αὐτὸν οἶδαμεν, οὐ θεότητι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπότητι”.

⁴⁹⁸ Λαμβανομένου ὑπόψῃ ὅτι ἐκκινούμε ἀπὸ τὴν σκέψῃ πῶς ἕκαστος ἄνθρωπος συνιστᾷ μιὰ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ.

διακριτική ευχέρεια της χρήσης της αυτεξουσιότητας, της θέλησης⁴⁹⁹ με άλλα λόγια από τον άνθρωπο, η οποία εμπεριέχει το στοιχείο της εμπροθέτου κίνησης, δεν πραγματώνεται απροϋπόθετα, τουναντίον επισύρει μαζί της το “φορτίο” της προσωπικής του ευθύνης.

Η έννοια της θέλησης⁵⁰⁰ κατά τον ιερό Πατέρα, προσλαμβάνει τη σημασία της όρεξης της φύσης, της φυσικής ορεκτικής ροπής, της τάσης προς το “ορέγεσθαι” που ενυπάρχει σε όλους τους ανθρώπους, συμφυία με την κίνηση⁵⁰¹ και δεν ταυτίζεται με αυτήν της προαίρεσης, στην οποία αφενός εμφιλοχωρεί το στοιχείο της προθετικότητας, της ενσύνειδης κατάστασης του υποκειμένου⁵⁰² (που περιστέλλει τη μη προσεκτική και παρορμητική αλλά και αυθόρμητη σκέψη) και συνιστά ένα αμάλγαμα φυσικής όρεξης, επιθυμίας και έλλογης νοητικής διεργασίας (“ορέξεως καί βουλῆς καί κρίσεως σύνοδος”) και αφετέρου αφορά στα πράγματα εκείνα τα οποία εμπίπτουν στη σφαίρα της επιρροής μας, δηλαδή σε όσα εξαρτώνται από εμάς (“τῶν ἐφ’ ἡμῖν”^{503,504}). Έτσι, δεν αποτελεί ούτε μόνο όρεξη, ούτε επιδίωξη (βουλή) ούτε και κρίση, αντίθετα απαρτίζεται από όλα τα παραπάνω συγκροτώντας ένα σύνθετο κράμα, όπως σύνθετη είναι και η υπόσταση του ανθρώπου⁵⁰⁵. Εξακολουθώντας ο Αγ.

⁴⁹⁹ Το αυτεξούσιο του ανθρώπου στον Αγ. Μάξιμο ισοδυναμεί με τη θέληση: “Εἰ οὖν κατὰ φύσιν πρόσεστι τοῖς νοεροῖς ἢ αὐτεξούσιος κίνησις, ἄρα πᾶν νοερόν καί φύσει θελητικόν. Θέλησιν γάρ τὸ αὐτεξούσιον ὁ μακάριος ὠρίσατο Διάδοχος ὁ Φωτικῆς εἶναι” (“Ζήτησις μετὰ Πύρρου”, PG 91, 301AC).

⁵⁰⁰ Αγ. Μάξιμος, “Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν”, PG 90, 293: “Οὐ μόνον ἡ θεία καὶ ἄκτιστος φύσις οὐδὲν ἠναγκασμένον ἔχει φυσικόν, ἀλλ’ οὐδὲ ἡ νοερά καὶ κτιστή. Τό γάρ φύσει λογικόν, δύναμιν ἔχει φυσικὴν τὴν λογικὴν ὄρεξιν, ἥτις καὶ θέλησις καλεῖται τῆς νοερᾶς ψυχῆς· καθ’ ἣν θέλοντες λογιζόμεθα· καὶ λογιζόμενοι, θέλοντες βουλόμεθα. Καὶ θέλοντες ζητοῦμεν, σκεπτόμεθα τε καὶ βουλευόμεθα, καὶ κρίνομεν, καὶ διατιθέμεθα, καὶ προαιρούμεθα, καὶ ὀρῶμεν, καὶ κεχρήμεθα. Κατὰ φύσιν δὲ ἡμῖν, ὡς εἴρηται, προσόντος τοῦ λογικῶς ορέγεσθαι, ἡγουν θέλιν, καὶ λογίζεσθαι· βουλευέσθαι τε καὶ ζητεῖν, καὶ σκέπτεσθαι, καὶ βούλεσθαι, καὶ κρίνειν, καὶ διατίθεσθαι, καὶ αἰρεῖσθαι, καὶ ὀρμᾶν, καὶ κεχρηῆσθαι”.

⁵⁰¹ Αγ. Μάξιμος, “Πρὸς Μαρίνον τὸν οσιωτάτον Πρεσβύτερον Περὶ φυσικοῦ θελήματος, ἡγουν θελήσεως”, PG 91, 13: “Θέλημα γάρ εἶνα φυσικόν, ἡγουν θέλησιν, δύναμιν τοῦ κατὰ φύσιν ὄντος ορεκτικῆς· καὶ τὴν οὐσιωδῶς τῇ φύσει προσόντων συνεκτικὴν πάντων ιδιωμάτων. Τοῦτω γάρ συνεχομένη φυσικῶς ἡ οὐσία, τοῦ τε εἶναι καὶ ζῆν καὶ κινεῖσθαι κατ’ αἴσθησιν τε καὶ νοῦν ὀρέγεται, τῆς οἰκειᾶς ἐφιεμένη φυσικῆς καὶ πλήρους ὀντότητος (...) θέλημά φασι εἶναι, ὄρεξιν λογικὴν τε καὶ ζωτικὴν”. Ὁπως ἐπίσης: “Θέλημα φυσικόν ἐστίν, οὐσιωδῆς τῶν κατὰ φύσιν συστατικῶν ἐφεςις. Θέλημα γνωμικόν ἐστίν, ἢ ἐφ’ ἐκάτερα τοῦ λογισμοῦ αὐθαίρετος ὁρμή τε καὶ κίνησις” (Αγ. Μάξιμος, “Ὅροι διάφοροι”, PG 91, 153B) καὶ: “Θέλημα ἐστὶ φυσικόν, ἢ ἀπλῶς καὶ ὡσαύτως ἔχουσα τῶν κατὰ φύσιν συστατικῶν ὁρμή τε καὶ ἐφεςις” (Αγ. Μάξιμος, “Κεφάλαια Ι’ περὶ τῶν δύο θελημάτων τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ”, PG 91, 280A).

⁵⁰² Αγ. Μάξιμος, “Πρὸς Μαρίνον τὸν οσιωτάτον Πρεσβύτερον Περὶ φυσικοῦ θελήματος, ἡγουν θελήσεως”, PG 91, 13: “τὴν δὲ προαίρεσιν, ὄρεξιν βουλευτικὴν τῶν ἐφ’ ἡμῖν. Οὐκ ἔστιν οὖν προαίρεσις ἢ θέλησις· εἴπερ ἡ μὲν θέλησις ἀπλῆ τις ὄρεξις ἐστὶ, λογικὴ τε καὶ ζωτικὴ ἢ δὲ προαίρεσις, ὀρέξεως καὶ βουλῆς καὶ κρίσεως σύνοδος. Ὁρεγόμενοι γάρ πρότερον βουλευόμεθα· καὶ βουλευσάμενοι, κρίνομεν· καὶ κρίναντες, προαιρούμεθα τοῦ χειρόνος τό δειχθέν ἐκ τῆς κρίσεως κρεῖττον· καὶ ἡ μὲν, μόνον ἡρτῆται τῶν φυσικῶν· ἢ δὲ, μόνων τῶν ἐφ’ ἡμῖν, καὶ δι’ ἡμῶν γίνεσθαι δυναμένων. Οὐκ ἔστιν οὖν θέλησις ἢ προαίρεσις”.

⁵⁰³ Το αὐτὸ ἔχουμε συναντήσει καὶ στὸν Εἰκτικτῶν.

⁵⁰⁴ Αγ. Μάξιμος, “ΕΠΙΣΤΟΛΗ Α’ Λόγος παραινεντικός ἐν εἰδει ἐπιστολῆς, πρὸς τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ κύριον Γεώργιον τὸν πανεύφημον ἐπαρχὸν Ἀφρικῆς”, PG 90, 364: “Διαιροῦντες οὖν τῶν ἐφ’ ἡμῖν τὰ οὐκ ἐφ’ ἡμῖν, τὰ μὲν τῆς θείας ὑπάρχειν ὀλοσχερῶς προνοίας· τὰ δὲ, μετὰ τῆς θείας προνοίας, καὶ τὴν ἡμῶν κατὰ θέλησιν γνώμης εἶναι κατόρθωμα πιστεύσωμεν. Ἐφ’ ἡμῖν οὖν ἐστίν, ἵνα ὡς ἐν ὄρφ περιλαβὼν εἴπω πᾶν ὅτιπερ ἀρετῆς λόγῳ, ἢ τουναντίον κακίας τρόπῳ περιεχόμενον, κατὰ θέλησιν ἡμῶν τῇ γνώμῃ παρέπεται. Οὐκ ἐφ’ ἡμῖν δὲ ἐστὶ, πᾶν ὅτιπερ τῆς οἰκειᾶς ὑπάρξεως δημιουργόν τὴν ἡμῶν οὐκ (369) ἔχει προαίρεσιν· καὶ πᾶν μὲν κατὰ φύσιν ὑπάρχον ἀρετῆς καὶ κακίας ἐλευθερον· τῇ δὲ χρήσει τῶν ἐχόντων, τοῦτο ἢ ἐκεῖνο γινόμενον, ἢ φαινόμενον εἰπεῖν οἰκειότερον (...) Τὰ δὲ οὐκ ἐφ’ ἡμῖν, ὡς οὐκ ὄντα δι’ ἑαυτὰ κατὰ φύσιν κακία ἢ ἀρετή, ἀλλ’ ὄργανα προαιρέσεως, τοῦ ἐφ’ ἡμῖν λόγῳ κεκρυμμένην τὴν ὁρμὴν εἰς τό φανερόν ἄγοντα, μὴ θελήσωμεν ὁλῶς”.

⁵⁰⁵ Αγ. Μάξιμος, “Περὶ προαιρέσεως”, PG 91, 16: “Μικτόν γάρ τι, καὶ πολλοῖς σύγκρατον ἢ προαίρεσις· ἐξ ὀρέξεως καὶ βουλῆς συγκειμένη καὶ κρίσεως. Οὐδέτερον γάρ τούτων ὑπάρχει καθ’ αὐτὸ θεωρούμενον ἢ προαίρεσις· οὔτε γάρ μόνον ὄρεξις καθ’ αὐτήν, οὔτε βουλή, οὔτε κρίσις· ἀλλὰ ἐκ τούτων σύγκρατος, καθὼς ὁ καθ’ ἡμᾶς ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος σύνθετος. Ἐπειδὴ τότε προαίρεσις, καὶ προαιρετόν γίνεται, τό προκριθέν ἐκ τῆς βουλῆς, περὶ οὗ ἢ προαίρεσις, ὅταν προσλάβῃ τὴν ὄρεξιν. Ἀναγκαιῶς οὖν ἢ προαίρεσις περὶ ταῦτα ἐστὶ μετὰ τὴν κρίσιν, περὶ ἧ ἢ βουλή πρό τῆς κρίσεως. Ἐκεῖνα γάρ προαιρούμεθα, περὶ ὧν βουλευόμεθα”.

Μάξιμος την ανάλυση περί προαίρεσης, τη διαφοροποιεί και από τον όρο της “βούλησης”, η οποία συμπεριλαμβάνει όχι μόνο εκείνα που εντάσσονται στη σφαίρα του πραγματικού αλλά και σε όσα δεν συγκαταλέγονται σε αυτή και επεκτείνεται και στα “οὐκ ἐφ’ ἡμῖν”, σε πράγματα δηλαδή που δεν βασίζονται σε ιδίαις δυνάμεις⁵⁰⁶. Προς επίρρωση τούτου, επικαλείται το παράδειγμα της επιθυμίας για υγεία, πλούτο και αθανασία. Για τέτοιου είδους βουλήσεις, δεν μπορούμε να μεταχειριστούμε την έννοια της προαίρεσης, ακριβώς για τον λόγο ότι αυτή προσανατολίζεται όχι προς τα ευκαταία αλλά προς τα κατορθωτά^{507,508,509}. Επιπροσθέτως, η βούληση έχει ως σημείο αναφοράς το τέλος ενώ η προαίρεση στα μέσα που οφείλουμε να μετέλθουμε προκειμένου να φτάσουμε σε αυτό (“ἡ μὲν βούλησις, τοῦ τέλους ἐστίν· ἡ δὲ προαίρεσις, τῶν πρὸς τὸ τέλος”). Εν συνεχείᾳ, αντιπαραβάλλεται και με τη βουλή⁵¹⁰, την εξεταστική σκέψη σχετικά με τα εφικτά από εμάς. Από την άλλη, η προαίρεση συνιστά εκλογή ενός πράγματος πριν από κάποιο άλλο (“τό ἕτερον πρὸ ἑτέρου αἰρετόν”) και δεν αναφέρεται στην απλή εξέτασή του, ἴτοι πρόκειται για μεταγενέστερο στάδιο εξέτασης και σκέψης όπου, αφού εκτιμήθηκαν και αξιολογήθηκαν κάποια πράγματα, ορισμένα προκρίθηκαν και άλλα όχι (“προαιρετόν

⁵⁰⁶ Αγ. Μάξιμος, “Περὶ βουλήσεως”, PG 91, 13, 16: “Ἄλλ’ οὐτε βούλησις ἐστὶν ἡ προαίρεσις. Βούλησις μὲν γάρ ἐστιν ὁρεξις φανταστική τῶν ἐφ’ ἡμῖν καὶ οὐκ ἐφ’ ἡμῖν· τουτέστι μόνῃ τῇ διανοίᾳ μορφουμένη. Ἡ δὲ ὁρεξις φανταστική, μόνῃς ἐστὶ τῆς διανοητικῆς δυνάμεως ἄνευ τοῦ βουλευτικοῦ λόγου τῶν ἐφ’ ἡμῖν· ἡ ποία φυσικὴ θέλησις. Ἡ δὲ προαίρεσις, ὁρεξις βουλευτικὴ τῶν ἐφ’ ἡμῖν πρακτῶν (...) Βούλεσθαι μὲν γὰρ ὑγιαίνειν καὶ πλουτεῖν καὶ ἀθανατισθῆναι φαμεν· προαιρεῖσθαι δὲ πλουτεῖν καὶ ὑγιαίνειν καὶ ἀθανατισθῆναι, οὐ λέγομεν· ἐπειδὴ ἡ μὲν βούλησις, καὶ ἐπὶ τῶν δυνατῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἀδυνάτων ἐστίν· ἡ δὲ προαίρεσις, ἐπὶ μόνων δυνατῶν, καὶ δι’ ἡμῶν γενέσθαι δυναμένων. Καὶ πάλιν, ἡ μὲν βούλησις, τοῦ τέλους ἐστίν· ἡ δὲ προαίρεσις, τῶν πρὸς τὸ τέλος. Τέλος οὖν εἶναι φασὶ τὸ βουλητόν· οἶον, τὴν ὑγίειαν· πρὸς τὸ τέλος, δέ, τὸ βουλευτόν· οἶον, τὸν τῆς ὑγείας τόπον. Τὴν αὐτὴν οὖν ἀναλογίαν ἣν ἔχει τὸ βουλητόν πρὸς τὸ βουλευτόν, ἔχει τὴν βούλησιν φασὶ πρὸς τὴν προαίρεσιν (...) Βουλόμεθα δὲ καὶ τὰ μὴ δι’ ἡμῶν οἷα τε γενέσθαι. Δέδεικται τοίνυν, ὡς οὐδὲ βούλησις ἐστὶν ἡ προαίρεσις· δευθῆσθαι δὲ πάλιν, ὡς οὐτε βούλευσις ἐστὶν ἡ γούον βουλή”.

⁵⁰⁷ Στην περίπτωση αυτή, ισχύει ότι είχαμε σημειώσει και για την ανάλυση της προαίρεσης από τον Αριστοτέλη σε προγενέστερο κεφάλαιο της παρούσης.

⁵⁰⁸ Αγ. Μάξιμος, “Περὶ τίνων βουλευόμεθα”, PG 91,17: “Βουλευόμεθα δε περὶ τῶν ἐφ’ ἡμῖν καὶ δι’ ἡμῶν γίνεσθαι δυναμένων· καὶ ἀδύλον ἐχόντων τὸ τέλος. Το μὲν οὖν ἐφ’ ἡμῖν εἴρηται, ἐπειδὴ περὶ τῶν πρακτῶν μόνον βουλευόμεθα (...) Διὰ ταῦτα μὲν τὸ ἐφ’ ἡμῖν, εἴρηται· Τὸ δέ, δι’ ἡμῶν γίνεσθαι δυναμένων· ἐπειδὴ περὶ πάντων ἀνθρώπων (τῶν ἀνθρωπίνων), οὐτε περὶ παντός πράγματος βουλευόμεθα· ἀλλ’ οὐδὲ περὶ πάντων τῶν ἐφ’ ἡμῖν, καὶ δι’ ἡμῶν γινομένων· ἀλλὰ δεῖ προσκεῖσθαι, καὶ ἀδύλον ἐχόντων τὸ τέλος. Ἐάν γάρ ἡ φανερόν καὶ ὁμολογούμενον, οὐκ ἔτι περὶ αὐτοῦ βουλευόμεθα· κἂν ἐφ’ ἡμῖν, καὶ δι’ ἡμῶν γίνηται. Ἐδείχθη δέ, ὡς οὐδὲ περὶ τοῦ τέλους, ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸς τὸ τέλος, ἡ βουλή (...) Ταῦτα γοῦν προαιρούμεθα, τὰ ἐπίσης ἐνδεχόμενα, περὶ ὧν καὶ βουλευόμεθα”.

⁵⁰⁹ Αγ. Μάξιμος, “Πρὸς Μαρίνον τὸν οσιώτατον πρεσβύτερον”, “Ὅτι κατὰ πάντα τρόπον οὐκ ἔσται μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν τῷ θέλημα τῶν ἁγίων πρὸς ἀλλήλους καὶ τὸν Θεόν, κἂν ἐν πᾶσι τὸ θεληθέν, ὥς τινες λέγουσιν.”, PG 91,21: “Οὐκοῦν ἡ προαίρεσις προσλαβοῦσα τὴν ἐπὶ τοῖς ἐφ’ ἡμῖν ὁρμὴν τε καὶ χρῆσιν, πέρας τῆς κατ’ ὁρεξιν, ἡμῖν λογικῆς ὑπάρχει κινήσεως. Τὸ γὰρ φύσει λογικόν, δύνανται ἔχον φυσικὴν τὸν λογικὴν ὁρεξιν, ἣν καὶ θέλησιν τῆς νοεῖας καλοῦσι ψυχῆς· ὁρέγεται καὶ λογίζεται· καὶ λογισάμενον βούλεται. Βούλησιν γάρ εἶναι φασιν, οὐ τὴν ἀπλῶς φυσικὴν, ἀλλὰ τὴν ποιάν· τουτέστι, τὴν περὶ τίνος θέλησιν· καὶ βουλόμενον ζητεῖ· καὶ ζητοῦν σκέπτεται· καὶ σκεπτόμενον βουλευεται· καὶ βουλευόμενον κρίνει· καὶ κρίνον προαιρεῖται· καὶ προαιρούμενον ὁρμᾷ· καὶ ὁρμῶν, κέχρηται· καὶ χρώμενον παύεται τῆς ὁρεκτικῆς ἐπ’ ἐκεῖνο κινήσεως (...) καὶ οὐδεὶς λογίζεται, μὴ ὁρεγόμενος· καὶ οὐδεὶς λογικῶς ὁρέγεται, μὴ ὑπάρχων φύσει λογικός. Λογικόν οὖν φύσει ζῶον ὑπάρχων ὁ ἄνθρωπος, ὁρεκτικός ἐστι, καὶ λογιστικός, καὶ βουλητικός, καὶ ζητητικός, καὶ σκεπτικός καὶ προαιρετικός, καὶ ὁρμητικός καὶ χρηστικός. Εἰ δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ προαιρετικόν φύσει ζῶον ὁ ἄνθρωπος· ἡ δὲ προαίρεσις τῶν ἐφ’ ἡμῖν, καὶ δι’ ἡμῶν γίνεσθαι δυναμένων, καὶ ἀδύλον ἐχόντων τὸ τέλος ἐστίν”.

⁵¹⁰ Αγ. Μάξιμος, “Περὶ βουλῆς ἡ γούον βουλευσεως”, PG 91, 16: “Τὴν βουλήν ἡ γούον βούλευσιν εἶναι φασιν ὁρεξιν ζητητικὴν περὶ τι τῶν ἐφ’ ἡμῖν πρακτῶν γινομένην. Προαιρετόν δέ, τὸ ἐκ τῆς βουλῆς κριθέν. Δῆλον οὖν ἐντεῦθεν, ὡς ἡ μὲν βούλευσις, ἐπὶ τοῖς ἔτι ζητούμενοις ἐστίν· ἡ δὲ προαίρεσις, ἐπὶ τοῖς ἤδη προκεκριμένοις. Καὶ δῆλον, οὐκ ἐκ μόνου τοῦ ὁριμοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐτυμολογίας. Προαιρετόν γάρ ἐστι τὸ ἕτερον πρὸ ἑτέρου αἰρετόν. Οὐδεὶς δὲ προκρίνει τι, μὴ βουλευσάμενος· οὐδὲ αἰρεῖται μὴ κρίνας. Οὐκ ἔστιν οὖν βουλή, τουτέστι βούλευσις, ἡ προαίρεσις”.

δέ, τό ἐκ τῆς βουλῆς κριθέν”). Τέλος, ἡ προαίρεση δεν ταυτίζεται οὔτε με τὴ γνώμη⁵¹¹ (“Ἐξέως οὖν πρὸς ἐνέργειαν ἐπέχει λόγον, ἢ γνώμη πρὸς τὴν προαίρεσιν”), τὴν ἐξουσία⁵¹² (“οὐκ ἐξουσιάζομεν δε κατὰ προαίρεσιν”), τὴ δόξα⁵¹³ (“Ἡ μὲν γὰρ δόξα διττὴ· λογικὴ τε, καὶ ἄλογος· ἢ δὲ προαίρεσις τρεπτὴ... οὐ μόνον τῶν ἐφ’ ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τῶν οὐκ ἐφ’ ἡμῖν... ἀληθὴ λέγομεν καὶ ψευδῆ... τῶν καθόλου· ἢ δὲ προαίρεσις, τῶν καθέκαστα”) καὶ τὴ φρόνηση (ἢ φρόνημα)⁵¹⁴ (“ὄρεξιν θεωρητικὴν λογικῶν καὶ γνωστικῶν μαθημάτων φασίν... τὴν ἐκ τῆς φρονήσεως ἐπιγινωσκόμεν τῷ φρονητικῷ γνῶσιν τοῦ φρονηθέντος”). Ἀκόμη, δεν μπορεῖ νὰ παραληφθῇ ἡ ἐξαιρετικὴ παρατήρηση τοῦ Αγ. Μαξίμου ὅτι δεν συμπίπτει τὸ “θέλαιν” με τὸ “πῶς θέλαιν”⁵¹⁵, ὅπου τὸ πρῶτο, ὅπως προείπαμε, συνιστᾷ τὴ φυσικὴ ὄρεξη τοῦ ἀνθρώπου ἐνῶ τὸ δεῦτερο εἶναι τὸ ατομικὸ θέλαιν (νὰ προσεγγίσει ἢ νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὸν Θεὸ στο πλαίσιο τῆς χρήσης τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ⁵¹⁶), τὸ στοιχεῖο ἐκεῖνο που ἐξατομικεῖ τὸ πρόσωπο καὶ τὸ καθιστᾷ διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ υπόλοιπα⁵¹⁷.

Συμπερασματικὰ λοιπὸν, ἐξ ὧσων προεκτέθησαν, ὁ κάθε ἀνθρώπος μεταχειρίζεται τὴν αὐτεξουσιότητά του κατὰ τὸ δοκοῦν δίχως νὰ υπάγεται σε ἐξαναγκασμούς καὶ ἐκεῖ ἀκριβῶς ἐγκτεῖται ἡ ἀξία τῆς ἐλευθέρης προαίρεσός του, τοῦ ἐσώτερου-

⁵¹¹ Αγ. Μαξίμος, “Περὶ γνώμης”, PG 91,17: “Ἄλλ’ οὔτε γνώμη τίς ἐστὶν ἢ προαίρεσις, κἄν οἱ πολλοὶ τοῦτο προχείρως νομίζουσιν· ἀλλὰ γνώμης· εἴπερ τὴν γνώμην εἶναι φασὶν ὄρεξιν ἐνδιάθετον τῶν ἐφ’ ἡμῖν, ἐξ ἧς ἢ προαίρεσις· ἢ διάθεσιν ἐπὶ τοῖς ἐφ’ ἡμῖν ὀρεκτικῶς βουλευθεῖσι. Διατεθεῖσα γὰρ ἢ ὄρεξις τοῖς κριθεῖσιν ἐκ τῆς βουλῆς, γνώμη γέγονε· μεθ’ ἣν, ἢ κυριώτερον εἰπεῖν, ἐξ ἧς ἢ προαίρεσις. Ἐξέως οὖν πρὸς ἐνέργειαν ἐπέχει λόγον, ἢ γνώμη πρὸς τὴν προαίρεσιν”.

⁵¹² Αγ. Μαξίμος, “Περὶ ἐξουσίας”, PG 91, 20: “Ἄλλ’ οὔτε ἐξουσία ἐστὶν ἢ προαίρεσις. Ἡ μὲν γὰρ προαίρεσις, ὡς πολλὰκις ἔφην, ὄρεξις ἐστὶ βουλευτικὴ τῶν ἐφ’ ἡμῖν πρακτῶν· ἢ δὲ ἐξουσία, κυριότης ἐννομος τῶν ἐφ’ ἡμῖν πρακτῶν· ἢ κυριότης ἀκόλυτος τῆς τῶν ἐφ’ ἡμῖν χρήσεως· ἢ ὄρεξις τῶν ἐφ’ ἡμῖν ἀδούλωτος. Οὐκ ἐστὶν οὖν ταυτὸν ἐξουσία καὶ προαίρεσις· εἴπερ κατ’ ἐξουσίαν μὲν προαιρούμεθα· οὐκ ἐξουσιάζομεν δὲ κατὰ προαίρεσιν· καὶ ἢ μὲν ἐπιλέγεται μόνον· ἢ δὲ χρᾶται τοῖς ἐφ’ ἡμῖν, καὶ τοῖς ἐπὶ τοῖς ἐφ’ ἡμῖν, ἡγουν, προαιρέσει καὶ κρίσει καὶ βουλή. Κατ’ ἐξουσίαν γὰρ βουλευόμεθα, καὶ κρίνομεν, καὶ προαιρούμεθα, καὶ ὁρμῶμεν, καὶ χρώμεθα τοῖς ἐφ’ ἡμῖν”.

⁵¹³ Αγ. Μαξίμος, “Περὶ δόξης”, PG 91, 20: “Ἄλλ’ οὔτε δόξα τίς ἐστὶν ἢ προαίρεσις. Ἡ μὲν γὰρ δόξα διττὴ· λογικὴ τε, καὶ ἄλογος· ἢ δὲ προαίρεσις τρεπτὴ. Τὴν μὲν οὖν ἄλογον δόξαν εἶναι φασὶν, ἀπλὴν γνῶσιν καὶ πρόχειρον· ὡς ὅταν τις προφέρῃ δόξαν ἀλλοτρίαν, ἀγνοῶν τὴν αὐτῆς αἰτίαν (...) Καὶ πάλιν, ἢ μὲν δόξα οὐ μόνον τῶν ἐφ’ ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τῶν οὐκ ἐφ’ ἡμῖν· ἢ δὲ προαίρεσις, μόνον τῶν ἐφ’ ἡμῖν· καὶ δόξαν μὲν ἀληθὴ λέγομεν καὶ ψευδῆ· προαίρεσιν δὲ, οὐ λέγομεν ἀληθὴ καὶ ψευδῆ· ἀλλὰ καλὴν καὶ κακὴν· καὶ ἢ μὲν δόξα, τῶν καθόλου· ἢ δὲ προαίρεσις, τῶν καθέκαστα· περὶ γὰρ τῶν πρακτῶν ἢ προαίρεσις· ταῦτα γὰρ τὰ καθέκαστα. Διὰ πλεονόν, ὡς οἶμαι, φανερόν γέγονε, μὴ εἶναι δόξαν, τὴν προαίρεσιν. Εἰ γὰρ ἢ μὲν δόξα κατ’ ἀποπεράτωσιν τῆς διανοίας συνισταμένη, γνῶσις ἐστὶν· ἢ δὲ προαίρεσις, ὄρεξις βουλευτικὴ τῶν ἐφ’ ἡμῖν πρακτῶν, οὐκ ἐστὶ τῇ δόξει ταυτὸν ἢ προαίρεσις”.

⁵¹⁴ Αγ. Μαξίμος, “Περὶ φρονήματος, ἡγουν φρονήσεως”, PG 91, 21: “Ἄλλ’ οὔτε φρόνημα ἡγουν φρονήσις ἐστὶ ἢ προαίρεσις. Εἴπερ τὴν μὲν φρόνησιν, ὄρεξιν θεωρητικὴν λογικῶν καὶ γνωστικῶν μαθημάτων φασίν· ἢ ἔξιν ἀνοίας τε καὶ ὑπερνοίας ἀντίπαλον· τὴν δὲ προαίρεσιν, ὡς διαφόρως ἀποδεδωκεν ὁ λόγος, ὄρεξιν βουλευτικὴν τῶν ἐφ’ ἡμῖν. Γίνεσθαι δὲ τὴν φρόνησιν φασὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον· οἶον, τὴν μὲν πρώτην τοῦ νοῦ κίνησιν, νόησιν καλοῦσιν· τὴν δὲ περὶ τινος νόησιν, ἐννοίαν λέγουσιν· ἣτις ἐπιμένει καὶ τυπώσασα τὴν ψυχὴν πρὸς τὸ νοούμενον, ἐνθύμησις προσαγορεύεται· ἢ δὲ ἐνθύμησις ἐν ταυτῷ μένεται, καὶ ἐαυτὴν βασανίσασα, φρόνησις ὀνομάζεται· ἢ δὲ φρόνησις πλατυνθεῖσα, ποιεῖ τὸν διαλογισμόν (...) Φρόνημα δὲ πάλιν εἶναι λέγουσι, τὴν ἐκ τῆς φρονήσεως ἐπιγινωσκόμεν τῷ φρονητικῷ γνῶσιν τοῦ φρονηθέντος· φρόνησιν γὰρ, καὶ φρονητόν καὶ φρονητικόν καὶ φρόνημά φασιν. Καὶ φρόνησις μὲν ἐστὶν, ἢ σχέσις· φρονητόν δὲ, τὸ φρονούμενον· φρονητικόν, τὸ φρονοῦν· καὶ φρόνημα, ἢ γενομένη ἐκ τῆς φρονήσεως τῷ φρονητικῷ γνῶσιν τοῦ φρονηθέντος πράγματός. Εἰ τοῖνυν τοῦτο μὲν οὕτως· ἢ δὲ προαίρεσις οὐχ οὕτως· ἄρα προαίρεσις οὐκ ἐστὶ τὸ φρόνημα (...)”.

⁵¹⁵ Αγ. Μαξίμος, “Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν”, PG 90, 293: “Οὐ ταυτὸν τὸ θέλαιν καὶ τὸ πῶς θέλαιν ὥσπερ οὐδὲ τὸ ὄρᾶν καὶ τὸ πῶς ὄρᾶν. Τὸ μὲν γὰρ θέλαιν, ὥσπερ καὶ τὸ ὄρᾶν, φύσεως· καὶ πᾶσι τοῖς ὁμοφυέσι καὶ ὁμογενέσι προσόν· τὸ δὲ πῶς θέλαιν, ὥσπερ καὶ τὸ πῶς ὄρᾶν, τουτέστι θέλαιν περιπατήσαι, καὶ μὴ θέλαιν περιπατήσαι, καὶ δεξιὰ ὄρᾶν, ἢ ἀριστερά, ἢ ἄνω, ἢ κάτω, ἢ πρὸς ἐπιθυμίαν, ἢ κατανόησιν τῶν ἐν τοῖς οὐσι λόγων, τρόπος ἐστὶ τῆς τοῦ θέλαιν καὶ ὄρᾶν χρήσεως, μόνῃ τῷ κεχριμένῳ προσόν, καὶ τῶν ἄλλων αὐτόν χωρίζον, κατὰ τὴν κοινῶς λεγομένην διαφορὰν”.

⁵¹⁶ Αγ. Μαξίμος, “Συζήτησις τοῦ αγίου Μαξίμου μετὰ Πυρρου” PG 91,305: “Τὸ ἡμέτερον ἐκουσίως προσχωρήσωμεν τῷ Θεῷ, ἐκ τοῦ μηκέτι θέλαιν παρ’ οὗ αὐτὸς θέλαιν”.

⁵¹⁷ “Ὁ θέλων ἀνθρώπος ἔχει ἐκ τῶν προτέρων ἀποφασίζει ὅτι τὸ βλέμμα τοῦ ἔχει σκοπὸ νὰ ἐπιθυμήσει τὸ ἀντικείμενο” (Μαξίμου τοῦ Ομολογητοῦ, 1995).

βαθύτερου ηθικο-πνευματικού του προσανατολισμού για κάθαρση από τα πάθη και απόκτηση αρετών μέσα από την πνευματική άσκηση και τον προσωπικό αγώνα, με απώτερο σκοπό την πνευματική ανάβαση και τη συνάντηση με το θείο στοιχείο, τη θέωση. Εφόδια που συνδράμουν στον αγώνα αποτελούν οι θείες αλήθειες, οι αγίες Δυνάμεις, η αγαθή προαίρεση του αγωνιζομένου⁵¹⁸⁻⁵¹⁹⁻⁵²⁰ και η παραίνεση του Αγ. Μαξίμου “Ερέτας μὲν τοῦ λογικοῦ πλοίου, νόει τοὺς εὐσεβεῖς λογισμοὺς· κώπας δὲ, τὰς ζωτικὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, θυμὸν καὶ ἐπιθυμίαν, βούλησιν καὶ προαίρεσιν”⁵²¹. Ο τρόπος προσέγγισης της προαίρεσης με την πραγμάτευση του πολυσύνθετου όρου της, όπως ακόμη και η ανάλυση αλλά και ο προσεκτικός και λεπτομερής σημασιολογικός διαχωρισμός της από παρεμφερούς χροιάς έννοιες, μαρτυρούν, μεταξύ άλλων, την εκ βαθέων γνώση του ιερού πατέρα περί των της ανθρώπινης ψυχῆς και φύσης πραγμάτων, γι’ αυτό και θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η προαίρεση φαίνεται να ιδώνεται στα έργα του από έντονα ανθρωπολογική σκοπιά.

3.4.11 Αββάς Δωρόθεος (τέλη 5ου/αρχές 6^{ου} αιώνα μ.Χ. - άγνωστη ημερομηνία θανάτου)

Ο βίος του τοποθετείται χρονικά κοντά στις αρχές του 6^{ου} αιώνα μ.Χ. και η δράση του κατά βάση στην Παλαστίνη, τον τόπο στον οποίο γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση την εποχή εκείνη ο μοναχισμός. Τα διαθέσιμα στοιχεία για τη ζωή και τη δράση του είναι ελάχιστα και αυτά ακόμη, προέρχονται έμμεσα από άλλες πηγές (Αββάς Δωρόθεος, 2016)⁵²². Η καταγωγή του ήταν μάλλον από την Αντιόχεια και μαθήτευσε κατά πάσα πιθανότητα κοντά στον φιλόσοφο Προκόπιο Γαζαίο. Έλαβε υψηλή μόρφωση και από νωρίς εξεδήλωσε τη ροπή του για την αποταγή, παρά το γεγονός ότι εν τέλει διατήρησε στην κατοχή του ένα μικρό μέρος της μεγάλης του περιουσίας για να αντεπεξέρχεται στα προβλήματα που αναφύονταν λόγω της ασθενικής του υγείας. Στον αγώνα του για νήψη συνεπικούρησαν οι Μεγάλοι Γέροντες Αββάς Βαρσανούφιος και Αββάς Ιωάννης. Η διακονία του έλαβε χώρα στη Μονή Σερίδου και υπήρξε υποτακτικός του Αββά Ιωάννη, στο πρόσωπο του οποίου έτρεφε ιδιαίτερο

⁵¹⁸ Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης εκατοντάς δευτέρα”: “ἀββ’. Τρία εἰσὶ τὰ κινουῦντα ἡμᾶς ἐπὶ τὰ καλὰ· τὰ φυσικὰ σπέρματα· αἱ ἅγαι Δυνάμεις, καὶ ἡ ἀγαθὴ προαίρεσις. Καὶ τὰ μὲν φυσικὰ σπέρματα, ὡς ὅταν ὁ θέλωμεν ἵνα ποιῶσιν ἡμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἡμεῖς ὁμοίως ποιῶμεν αὐτοῖς· ἢ ὡς ὅταν ἴδωμέν τινα ἐν στενώσει ἢ ἐν ἀνάγκῃ, καὶ φυσικῶς ἐλεῶμεν. Αἱ δὲ ἅγαι Δυνάμεις, οἷον ὅταν κινούμενοι ἐπὶ καλῷ πράγματι, εὐρωμεν συνεργίαν ἀγαθὴν, καὶ κατευοδῶμεθα. Ἡ δὲ ἀγαθὴ προαίρεσις, ὡς ὅταν διακρίνοντας ἀπὸ τοῦ κακοῦ τὸ καλόν, αἰρώμεθα τὸ ἀγαθόν. λγ’.

Τρία δὲ πάλιν εἰσὶ τὰ κινουῦντα ἡμᾶς ἐπὶ τὰ κακὰ· τὰ πάθη, οἱ δαίμονες, καὶ ἡ κακὴ προαίρεσις. Καὶ τὰ μὲν πάθη, ὡς ὅταν ἐπιθυμῶμεν πράγματος παρὰ λόγον· οἷον ἢ βρώματος, παρὰ τὸν καιρόν, ἢ παρὰ τὴν χρείαν, ἢ γυναικὸς παρὰ τὸν σκοπὸν τῆς παιδοποιΐας, καὶ τῆς μὴ νομίμου. Καὶ πάλιν, ὅταν ὀργιζώμεθα, ἢ λυπώμεθα παρὰ τὸ εἶδος· οἷον, κατὰ τοῦ ἀτιμάσαντος, ἢ ζημιώσαντος. Οἱ δὲ δαίμονες, οἷον ὅταν ἐν τῇ ἐμελείᾳ ἡμῶν, καιροσκοποῦντες ἐπιτίθονται ἡμῖν ἄφνω μετὰ πολλῆς σφοδρότητος κινουῦντες τὰ προειρημένα πάθη, καὶ τὰ ὅμοια. Ἡ δὲ κακὴ προαίρεσις, οἷον, ὅτε ἐν γνώσει τοῦ καλοῦ, κακῶν ἀνθαιρώμεθα”.

⁵¹⁹ Αγ. Μάξιμος, “Προς Μαρίνον τον οσιώτατον πρεσβύτερον”, “Ὅτι περ ἐν θέλημα οὐ δυνατόν ἐπὶ Χριστοῦ λέγεσθαι· εἴτε φυσικόν, εἴτε προαιρετικόν λεχθῆ, καθὼς τισιν ἔδοξεν.”, PG 91,29: “ἢ κατὰ φύσιν προαίρεσις τῶν ἐπὶ τῷ αἰρουμένῳ πρακτῶν, τὸ κρεῖττον ποιούμενῃ πρό τοῦ χειρόνος αἰρετόν· ἢ παρὰ φύσιν, καὶ τὸν τρόπον τῆς τῶν ἐπ’ αὐτῷ χρήσεως δεῖξει φαρτικόν τοῦ λόγου γεγεννημένον τῆς φύσεως”.

⁵²⁰ Αγ. Μάξιμος, “Κεφάλαια Θεολογικά ἥτοι εκλογαὶ εκ διαφόρων βιβλίων εκ τε των καθ’ ἡμᾶς καὶ των θύραθεν”, “Λόγος ΝΓ’ Περί ψυχῆς”, PG 91, 956: “Ἐκαστον οὖν ἔχει καὶ παρασκευάζειν δεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν πάντων καθαρὰν τῶν κακῶν. Ὡς γάρ οὐ τιμᾶται Θεὸς ὑπ’ ἀνθρώπου φαύλου, οὐδὲ θεραπεύεται δαπάναις, οὐδὲ τραγωδίαις τῶν ἀλκομένων, ἀλλ’ ἀγαθῇ προαίρεσει τῶν καλῶν ἔργων καὶ δικαίων”.

⁵²¹ “Ἐτερα κεφάλαια”, “Λεμιὼν ἐνθάδε καρπῶν πεπληρωμένος, Πνευματικῆς πράξεως καὶ θεωρίας”, 2.50, (ρν’).

⁵²² Στην παρούσα, οι πληροφορίες για τον Αββά Δωρόθεο προέρχονται από τα εισαγωγικά στοιχεία του βιβλίου “Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά”, εκδόσεις “Ετοιμασία”, Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου.

θαυμασμό. Μετά την κοίμηση του Αββά Σερίδου και του Αββά Ιωάννη, αναχώρησε στην έρημο κάπου ανάμεσα στη Γάζα και τη Μαϊουμά, τελικά, όμως, ίδρυσε “ίδιον μοναστήριον” περίπου το 540 μ.Χ. μεταξύ Γάζας και Ασκάλωνα, το οποίο αποτέλεσε ταυτόχρονα ιεραποστολικό και πνευματικό κέντρο παρέχοντας αρωγή σε πένητες και ασθενείς αλλά και απάγκιο για να ακουμπούν τους προβληματισμούς τους οι προσερχόμενοι. Οι διδαχές του Αββά Δωρόθεου σώζονται μέσα από τα χειρόγραφα των ακροατών του και παρουσιάζουν ενδιαφέρον, καθώς, καίτοι απευθύνονται κατά κύριο λόγο σε κοινοβιάτες και πραγματεύονται αντίστοιχα θέματα (τρόποι συμμόρφωσης προς το τυπικό της μονής και τους μοναχικούς θεσμούς κ.τ.λ.), εντούτοις, παρουσιάζουν ευρύτερη εμβέλεια για όλους εκείνους που διεξάγουν τον προσωπικό τους αγώνα (με τη χριστιανική έννοια) με απώτερο στόχο την εν Χριστώ ανακαίνιση και την επίτευξη του “εὐσεβῶς ζῆν”. Εν προκειμένω, όπως και στην περίπτωση των ανωτέρω παρατεθέντων Πατέρων, περιοριζόμαστε στα κείμενα που εξυπηρετούν τους σκοπούς της παρούσης και οι οποίοι ανάγονται στη νοηματοδότηση του όρου της προαίρεσης από τον Αββά Δωρόθεο, όπως επίσης και στον τρόπο θέασής του μέσα από τη διδασκαλία του.

Με αφετηρία τα υπάρχοντα είδη θείου φόβου που, κατά τον Αββά Δωρόθεο, είναι ο αρχικός και ο τέλειος φόβος^{523,524}, μας παραπέμπει στο κήρυγμα του Μεγάλου Βασιλείου αναφορικά με τη διάκριση των ψυχικών διαθέσεων του ανθρώπου με την οποία επιθυμεί να προκαλέσει την ευαρέσκεια του Κυρίου: από φόβο προς την κόλαση, οπότε τότε τελεί ο άνθρωπος σε καθεστώς δουλείας (σχέση δούλου προς αφέντη)⁵²⁵, από προσδοκία μισθαπόδοσης^{526,527}, άρα ομοιάζει με τους μισθωτούς ή, τέλος, από πρόθεση να πράξει το καλό για το ίδιο το καλό (ως αυταξία) και, συνεπώς, έχει περιέλθει στην κατάσταση του υιού του Θεού⁵²⁸. Ο αρχικός φόβος χαρακτηρίζεται ως ο “ολότελα αρχάριος”, καθώς συναντάται στην πρώτη περίπτωση που προαναφέραμε, ήτοι στον φόβο της επέλευσης τιμωρίας στο πρόσωπο του

⁵²³ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Περί θείου φόβου”, παρ. 47: “...είναι δύο είδη φόβων, ένας αρχικός και ένας τέλειος. Και ότι ο μὲν ένας είναι χαρακτηριστικό των αρχαρίων, όπως θα λέγαμε, στην πνευματική ζωή, ο δε άλλος είναι χαρακτηριστικό των αγίων που έχουν πια τελειωθεί πνευματικά, αυτών που έφτασαν στο μέτρο της άγιας αγάπης”.

⁵²⁴ Αναφορά στα είδη φόβου του Θεού συναντούμε και στον Άγιο Κάλλιστο και Άγιο Ιγνάτιο (οι Ξανθόπουλοι) (“Μέθοδος και κανόνες ακριβής για όσους διαλέγουν την ησυχαστική ζωή”, Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών, Τόμος Ε΄, Κεφάλαιο 17): “Ο φόβος του Θεού είναι διπλός, ο φόβος των αρχαρίων και ο φόβος των τελείων: Ο πρώτος φόβος των αρχαρίων, Ο δεύτερος, ο τέλειος θείος φόβος”.

⁵²⁵ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Περί οικοδομής καὶ ἁρμολογίας τῶν τῆς ψυχῆς ἀρετῶν”, παρ. 157: “Γιατί ο δούλος δεν κάνει το θέλημα του κυρίου του, επειδή και ο ίδιος το θέλει, αλλά επειδή φοβάται μήπως τιμωρηθεί”.

⁵²⁶ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Περί οικοδομής καὶ ἁρμολογίας τῶν τῆς ψυχῆς ἀρετῶν”, παρ. 157: “Αὐτός ο σκοπός είναι ανώτερος από τον πρώτο, αλλά ούτε αυτός είναι ακόμα όπως ακριβώς θέλει ο Θεός. Γιατί δεν βρίσκεται ακόμη από πλευράς ψυχικής διαθέσεως στην κατάσταση του υιού. Αλλ’ όπως ακριβώς ο μισθωτός δεν κάνει το θέλημα του αφεντικού του, παρά μόνο και μόνο όταν είναι να πάρει από αυτόν μισθό και να έχει κέρδη...”.

⁵²⁷ Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης ἑκατοντάς δευτέρα”: “ὅς’. Διὰ ταῦτά τις πάσχων ὑπομένει· ἢ διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ἢ διὰ τὴν ἐλπίδα τῆς μισθαποδοσίας, ἢ διὰ τὸν φόβον τῆς κολάσεως, ἢ διὰ τὸν φόβον τῶν ἀνθρώπων, ἢ διὰ τὴν φύσιν, ἢ διὰ τὴν ἡδονήν, ἢ διὰ κέρδος, ἢ διὰ κενοδοξίαν, ἢ διὰ ἀνάγκην”.

⁵²⁸ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Περί θείου φόβου”, παρ. 48: “Γιατί υπάρχουν τρία είδη ψυχικών διαθέσεων, όπως λέει ο Μέγας Βασίλειος, με τα οποία μπορούμε να ευαρεστήσουμε στο Θεό. Δηλαδή, ευαρεστούμε στο Θεό ή επειδή φοβόμαστε την κόλαση - και τότε βρισκόμαστε στην κατάσταση του δούλου - ή εκπληρώνουμε τις εντολές του Θεού, επειδή επιδιώκουμε τα κέρδη που θα πάρουμε σαν μισθό από το Θεό για την προσωπική μας ωφέλεια - και σ’ αυτό το σημείο μοιάζουμε με τους μισθωτούς - ή για το ίδιο το καλό και τότε βρισκόμαστε στην κατάσταση του υιού”.

πιστού⁵²⁹. Ο δε τέλειος, τοποθετείται στην αντίπερα πλευρά του φάσματος και διακατέχει εκείνους που συνδέονται πλέον με αγαπητική σχέση με τον Θεό. Αφορά όσους έχουν υψώσει το πνεύμα τους τόσο ώστε να γεύονται την ένωση με το θείο και ο φόβος τους έγκειται αποκλειστικά στο να μην την απολέσουν⁵³⁰. Παρ' όλα αυτά, η μετάβαση από τη μια κατάσταση στην άλλη με σκοπό την περιέλευση στο καθεστώς του τέλειου φόβου και την κατάκτηση της ιδιότητας του “υιού του Θεού”, απαιτεί το δίχως άλλο, την προηγούμενη αποτίναξη των παθών⁵³¹ και την (από)κάθαρση της πρόθεσης^{532,533,534}.

Για τον θείο φόβο⁵³⁵ κάνει λόγο και στη διδασκαλία του “Περί οικοδομής καί αρμολογίας τῶν τῆς ψυχῆς ἀρετῶν”, όπου παραινεί για την οικοδόμηση της ψυχῆς

⁵²⁹ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Περί θείου φόβου”, παρ. 47: “... ο μεν ένας είναι χαρακτηριστικό των αρχαρίων, όπως θα λέγαμε, στην πνευματική ζωή (...) Κάνει κανείς το θέλημα του Θεού για το φόβο της τιμωρίας. Αυτός, όπως είπαμε, είναι ακόμα ολότελα αρχάριος. Δεν αγωνίζεται για το ίδιο το καλό, αλλά επειδή φοβάται τις τιμωρίες”.

⁵³⁰ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Περί θείου φόβου”, παρ. 47 και 48: “...ο δε άλλος είναι χαρακτηριστικό των αγίων που έχουν πια τελειωθεί πνευματικά, αυτών που έφτασαν στο μέτρο της άγιας αγάπης (...) Άλλος κάνει το θέλημα του Θεού επειδή αγαπάει το Θεό, επειδή χαίρεται ιδιαίτερα με το να είναι η ζωή του ευάρεστη στο Θεό. Αυτός γνωρίζει την ουσία του καλού, αυτός γεύτηκε τι σημαίνει να είναι κανείς ενωμένος με το Θεό. Αυτός είναι εκείνος που έχει αληθινή αγάπη, που ο άγιος την ονομάζει τέλεια. Και αυτή η αγάπη τον οδηγεί στον τέλειο φόβο. Γιατί αυτός φοβάται και κάνει το θέλημα του Θεού, όχι από φόβο για τις τιμωρίες, όχι από φόβο μήπως κολαστεί, αλλά, όπως ακριβώς είπαμε, επειδή γεύτηκε τη γλυκύτητα που δοκιμάζει όποιος είναι ενωμένος με το Θεό, φοβάται μήπως τη χάσει, φοβάται μήπως τη στερηθεί. Αυτός λοιπόν ο τέλειος φόβος, που προέρχεται απ' αυτή την αγάπη, απομακρύνει τον αρχικό φόβο. Και γι' αυτό λέει: Η τέλεια αγάπη φυγαδεύει το φόβο. Είναι όμως αδύνατο να φτάσει κανείς διαφορετικά στον τέλειο φόβο, παρά μόνο με τον αρχικό”.

⁵³¹ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Για το ότι πρέπει να φροντίζουμε να κόβουμε γρήγορα τα πάθη πριν εξοικειωθεί μαζί τους η ψυχή”, παρ. 114: “...έχουμε τη δυνατότητα, αν θέλουμε, να κόψουμε τα πάθη μας, όσο ακόμη είναι μικρά, αλλά δεν φροντίζουμε για κάτι τέτοιο. Και τα αφήνουμε έτσι να σκληρύνουν τόσο εις βάρος μας, ώστε να φθάσουν στην πιο μεγάλη και δυνατή ακμή τους. Γιατί, (...) άλλο είναι να ξεριζώσεις μικρό χορταράκι, επειδή αυτό αμέσως ξεριζώνεται, και άλλο είναι να ξεριζώσεις μεγάλο δέντρο”.

⁵³² Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Περί θείου φόβου”, παρ. 54: “Και αν κάποτε συμβεί και δει κανείς τον αδελφό του ν' αμαρτάνει, ούτε να τον αποστραφεί και να σιωπήσει και να τον αφήσει να καταστραφεί, ούτε πάλι να τον βρίσει και να τον καταλαλήσει, αλλά με συμπάθεια και φόβο Θεού ν' αναφέρει το γεγονός σε κάποιον που είναι σε θέση να τον διορθώσει, ή να του μιλήσει ο ίδιος με αγάπη και ταπεινότητα. Συγχώρεσε με, αδελφέ μου, γιατί σαν άνθρωπος που δεν έχω μάθει να βλέπω τα χάλια μου, παρατηρώ ότι ίσως δεν κάνουμε καλά αυτό εδώ το πράγμα. Και αν δεν τον ακούσει, ας το πει σε άλλον, σ' όποιον η συνείδησή του τον πληροφορεί ότι είναι ευλαβής. Ας το πει στον προεστώτα του ή στον ηγούμενο, ανάλογα με το μέγεθος του σφάλματος, και ας ησυχάσει. Αλλά, όπως είπαμε, να το πει με σκοπό να διορθώσει τον αδελφό του και όχι για φλυαρία ή για καταλαλιά ή για εξουθένωσή του, χωρίς να θέλει να τον διαπομπεύσει, χωρίς να τον κατακρίνει, χωρίς να προφασίζεται ότι δήθεν θέλει να τον διορθώσει, έχοντας μέσα του κάποια κακή πρόθεση απ' όσες ανέφερα”.

⁵³³ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “ΙΣΤ' Διδασκαλία, Εξήγηση μερικών ρητών του Αγίου Γρηγορίου Ναζιανζηνού που βρίσκονται μέσα σε τροπάρια που ψάλλονται το Άγιο Πάσχα”, παρ. 171: “Μας το λέει ο Απόστολος Παύλος: ‘Ας καθαρίσουμε τους εαυτούς μας από κάθε σωματικό και πνευματικό μολυσμό’ (Β' Κορ. 7,1). Ας ξανακάνουμε καθαρή την εικόνα μας, όπως την παραλάβαμε. Ας την απαλλάξουμε από τη βρωμιά της αμαρτίας, για να φανεί με τις αρετές η ομορφιά της (...) Ας καθαρίσουμε λοιπόν το ‘κατ' εικόνα’ μας. Γιατί ο Θεός το θέλει από μας όπως ακριβώς μας το έδωσε, χωρίς κηλίδες ή ρυτίδες ή κάτι παρόμοιο... (παρ. 173): Μόνο ας φροντίσουμε, αδελφοί μου, και ας φυλάξουμε τους εαυτούς μας από την έμπρακτη αμαρτία. Γιατί, όπως πολλές φορές σας είπα, κάθε αμαρτία που γίνεται έμπρακτα, μας ξανακάνει υπόδουλους στον εχθρό, επειδή με τη θέλησή μας παραδίνουμε και υποδουλώνουμε τους εαυτούς μας”.

⁵³⁴ Άγιος Ησύχιος ο Πρεσβύτερος, “Προς τον Θεόδουλο, Λόγος περί νήψεως και αρετής”, “Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών τ. Α'”: “179. Έτσι λοιπόν μπορεί η ψυχή με τη χάρη του Κυρίου να σταθεί με τη δική της ομορφιά, την ωραιότητα και την ευθύτητά της, όπως εξ αρχής κτίστηκε από το Θεό εξαιρετικά ωραία και ειλικρινής, καθώς λέει ο μέγας δούλος του Θεού Αντώνιος: ‘Όταν η ψυχή βρίσκεται στη φυσική νοερή της κατάσταση -όπως την έπλασε ο Θεός- τότε υπάρχει αρετή’. Και πάλι λέει: ‘Το να είναι ειλικρινής η ψυχή, αυτό είναι η φυσική πνευματική κατάστασή της, όπως έχει δημιουργηθεί’. Και παρακάτω λέει: ‘Ας είμαστε καθαροί στη διάνοιά μας. Εγώ πιστεύω ότι όταν αυτή από παντού είναι καθαρή και στέκεται στο κατά φύση, μπορεί να γίνει διορατική και να βλέπει περισσότερο και μακρύτερα από τους δαίμονες, γιατί έχει τον Κύριο ο οποίος της ανοίγει τα μάτια’ (...)”.

⁵³⁵ Άγιος Διάδοχος Φωτικής, “Λόγος ασκητικός χωρισμένος σε 100 πρακτικά κεφάλαια πνευματικής γνώσεως και διακρίσεως”, “Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών τ. Α'”: “16. Κανένας δεν μπορεί να αγαπήσει το Θεό με αίσθηση καρδιάς, αν πρωτίτερα δεν τον φοβηθεί με όλη του την καρδιά. Γιατί η ψυχή φτάνει σ' αυτή την αγάπη αφού εξαγνιστεί και μαλακώσει, κατά κάποιο τρόπο, με την ενέργεια του φόβου. Δεν μπορεί όμως κανείς να φτάσει στο φόβο του Θεού, με τον τρόπο που είπαμε, αν δεν εγκαταλείψει κάθε φροντίδα του βίου. Γιατί όταν ο νους βρεθεί

σύμφωνα με τις θεϊκές εντολές και τη σύμμετρη καλλιέργεια των αρετών, ώστε ο άνθρωπος να περιχαρακωθεί ολόπλευρα από τον κίνδυνο των παθών του και να μην κατακριμνησθεί από τα πάθη που τον έκαμψαν εξαιτίας της μη ισοβαρούς φροντίδας για την ανάπτυξη όλων των αρετών. Το θεμέλιο επί του οποίου υψώνεται το “κτίσμα” είναι η πίστη και το οικοδόμημα απαρτίζεται από πλείστες αρετές, όπως η υπακοή, η εγκράτεια, η ανδρεία, η εκκοπή θελήματος, η υπομονή, η ταπεινοφροσύνη και ως επιστέγασμα αυτών τίθεται η αγάπη^{536,537}. Εντούτοις, το σημαντικότερο “υλικό” που εγγυάται την επιτυχή αρμολόγηση όλων των παραπάνω και το ευσταθές του οικοδομήματος, δεν είναι άλλο από την επίγνωση^{538,539} και την προαίρεση του οικοδομούντος ότι θα τα καταφέρει, προσβλέποντας οπωσδήποτε και στην ουράνια

σε πολλή ησυχία και αμεριμνία, τότε τον ενοχλεί ο φόβος του Θεού και τον καθαρίζει από κάθε γήινο, για να τον φέρει σε μεγάλη αγάπη της αγαθότητας του Θεού. Ωστε ο φόβος ανήκει σ’ εκείνους που βρίσκονται στο στάδιο του καθαρισμού από την αμαρτία και έχουν μια μέτρια αγάπη. Η τέλεια όμως αγάπη ανήκει σ’ εκείνους που έχουν ήδη καθαριστεί, οι οποίοι δεν έχουν φόβο· γιατί η τέλεια αγάπη διώχνει τον φόβο (Α΄ Ιω. 4, 18). Αλλά, και τα δύο -ο φόβος και η αγάπη- ανήκουν στους δικαίους μόνο, οι οποίοι με την ενέργεια του Αγίου Πνεύματος καλλιεργούν τις αρετές (...) στους δικαίους που καθαρίζονται ακόμη, ανήκει ο φόβος του Θεού με μια μέτρια αγάπη, όπως είπαμε, ενώ η τέλεια αγάπη ανήκει σε όσους έχουν καθαριστεί. Σε αυτούς δεν υπάρχει ίχνος κανενός φόβου, αλλά ακατάπαυστη φλογερή αγάπη και προσκόλληση της ψυχής στο Θεό με την ενέργεια του Αγίου Πνεύματος (...).

⁵³⁶ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Περί οικοδομής καί αρμολογίας τῶν τῆς ψυχῆς ἀρετῶν”, παρ. 151: “Η στέγη είναι η αγάπη, που είναι η τελείωση όλων των αρετών, όπως ακριβώς και η στέγη του σπιτιού”.

⁵³⁷ Άγιος Διάδοχος Φωτικής, “Λόγος ασκητικός”, “Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών τ. Α’”: “21. Εκείνος που αγαπά το Θεό, πιστεύει ειλικρινά και εκτελεί τα έργα της πίστεως μ’ ευσέβεια. Εκείνος όμως που πιστεύει μόνο, χωρίς να έχει αγάπη, και αυτή την πίστη που νομίζει ότι έχει, δεν την έχει. Η πίστη του είναι ελαφρή, γιατί δεν έχει το βάρος και τη δόξα της αγάπης. Άρα η συγκεκριλαίωση όλων των αρετών είναι η πίστη που γίνεται πράξη με την αγάπη (Γαλ. 5, 6). 22. Ο βυθός της πίστεως, όταν τον ερευνά κανείς με περιέργεια, αναταράσσεται, ενώ όταν τον παρατηρεί κανείς με απλή και απονήρευτη διάθεση, μένει γαλήνιος. Και τούτο γιατί το βάθος της πίστεως μοιάζει με το νερό της λήθης, όπου λησμονούνται όλα τα κακά, και δεν επιτρέπει να το εξετάζει κανείς με περιέργεια. Ας πλέομε λοιπόν στο πέλαγος της πίστεως με απλότητα στη διάνοιά μας, για να μπορέσουμε έτσι να φτάσουμε στο λιμάνι του θελήματος του Θεού”.

⁵³⁸ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Περί οικοδομής καί αρμολογίας τῶν τῆς ψυχῆς ἀρετῶν”, παρ. 156: “Πρέπει λοιπόν (...) σ’ αυτό το σκοπό να συγκεντρώνουμε την προσοχή μας πάντοτε, ώστε ότι κάνουμε να το κάνουμε με επίγνωση”.

⁵³⁹ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Περί οικοδομής καί αρμολογίας τῶν τῆς ψυχῆς ἀρετῶν”, παρ. 152: “Δέστε, τελείωσε το σπίτι. Έχει και τα δοκάρια του. Έχει και τη στέγη του. Να, και το περιτείχισμα του δόματος· και μ’ ένα λόγο, είναι έτοιμο το σπίτι. Μήπως όμως του λείπει τίποτα; Ναι, παραλείψαμε κάτι. Και ποιο είναι αυτό; Να, είναι ο οικοδόμος τεχνίτης. Γιατί, αν δεν είναι καλός τεχνίτης, στραβοκτίζει λίγο την οικοδομή και οποιαδήποτε δύσκολη στιγμή γκρεμίζεται το σπίτι. Τεχνίτης είναι εκείνος που κτίζει με επίγνωση. Γιατί καμιά φορά συμβαίνει να καταβάλει κανείς τον κόπο της αρετής, επειδή όμως δεν εργάζεται με επίγνωση, να τον χάνει ή να έρχεται γύρω-γύρω χωρίς να μπορεί να τελειώσει το έργο, βάζοντας και βγάζοντας το ίδιο λιθάρι”.

αρωγή⁵⁴⁰ και συγχρόνως καταβάλλοντας τον προσωπικό του αγώνα⁵⁴¹ για την εφαρμογή του θελήματος του Θεού “το αγαθό και ευάρεστο και τέλειο”⁵⁴²⁻⁵⁴³.

Ακολουθώντας, εν σχέσει με την καθαρότητα της πρόθεσης, ο Αββάς Δωρόθεος στη διδασκαλία του περί αυτομομφής καταδεικνύει με γλαφυρότητα τη σπουδαιότητα της αρετής να επωμίζεται κανείς το βάρος της ευθύνης του⁵⁴⁴⁻⁵⁴⁵ επιδιώκοντας την ειλικρινή μετάνοια και αγάπη, απομακρύνοντας κάθε επιβλαβή λογισμό εις βάρος του πλησίον μας⁵⁴⁶. Εδώ, η εσωτερική κατάσταση του προσώπου πρέπει να είναι σταθερά

⁵⁴⁰ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Περὶ οἰκοδομῆς καὶ ἁρμολογίας τῶν τῆς ψυχῆς ἀρετῶν”, παρ. 154: “Ὅποιος λοιπὸν θέλει νὰ φθάσῃ σὲ τέτοια καλὴ κατάστασι, με τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, δὲν πρέπει νὰ λέει: ‘Εἶναι μεγάλες οἱ ἀρετές καὶ δὲν μπορῶ νὰ τὶς φθάσω’. Γιατί αὐτὸ τὸ λέει ὁποῖος δὲν ἐλπίζει στὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ ἢ ὁποῖος ἀπὸ οκνηρία εἶναι ἀπρόθυμος νὰ καταπιαστῇ με ζήλο σὲ κάτι καλὸ (...) Νὰ μὴ σταθεῖς στὸ πόσο ἀπέχεις ἀπὸ τὶς ἀρετές (...) Μὴν ἀπασχολεῖσαι μ’ αὐτοὺς τοὺς λογισμοὺς καὶ μὴ νομίζεις ὅτι εἶναι υπερφυσικὴ καὶ ἀκατόρθωτη ἡ ἀρετὴ, ἀλλὰ βάλῃ ἀπὸ τώρα ἀρχή, πιστευόντας στὸν Θεό. Δείξε Του τὸ ενδιαφέρον καὶ τὴν προαίρεσή σου καὶ θὰ δεις τὴ βοήθεια ποὺ θὰ σου δώσει, γιὰ νὰ τὸ κατορθώσεις (...) Ἀλλὰ αγωνίσου (...) Νὰ μὴ κάνεις κακὸ στὸν πλησίον, νὰ μὴ πληγώσεις, νὰ μὴ καταλαλήσεις, νὰ μὴ προσβάλλεις, νὰ μὴ ἐξουθενώσεις (...) Καὶ ἀνεβαίνοντας μ’ αὐτὸν τὸν τρόπο μὴ-μὴ βαθμίδα, φθάνεις, με τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, στὴν κορυφὴ τῆς σκάλας”.

⁵⁴¹ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Γιὰ τὸ ὅτι πρέπει νὰ μεμφόμεστε τὸν ἑαυτὸ μας”, παρ. 83: “Διότι κάθε ἀγωνιστὴ δὲν τὸν καταβάλλουν καὶ δὲν τὸν ἐπιρεάζουν στὸ ἴδιο μέτρο πάντοτε οἱ πειρασμοί, ἀλλὰ ὅσο προοδεύει στὴν πνευματικὴ ζωὴ, τόσο ελαφρότεροι τοὺ φαίνονται. Πραγματικά, ὅσο προοδεύει ἡ ψυχὴ, τόσο δυναμώνει καὶ μπορεῖ νὰ βαστάει ὅσα τὴ βρίσκουν. Ὅπως ἀκριβῶς, ἀν ἓνα ζῶο εἶναι γερὸ καὶ τοὺ φορτῶσι κανεῖς βαρὺ φόρτωμα, τὸ σηκώνει εὐκόλα. Καὶ ἀν ἀκόμα τύχει νὰ σκοντάγει, ἀμέσως σηκώνεται καὶ δὲν καταλαβαίνει σχεδὸν καθόλου ὅτι σκόνταγε. Ἀν ὅμως εἶναι ἀσθενικὸ καὶ ἀδύνατο ζῶο, τότε καὶ τὸ παραμικρὸ τὸ γονατίζει. Καὶ ἀν τύχει νὰ πέσει, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ πολλὴ βοήθεια γιὰ νὰ σηκωθεῖ. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ με τὴν ψυχὴ. Ὅσο ἀμαρτάνει, ταλαιπωρεῖται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀμαρτία. Γιατί ἡ ἀμαρτία ἔχει τὴν ιδιότητα νὰ ταλαιπωρεῖ καὶ νὰ φθείρει αὐτὸν ποὺ τὴν διαπράττει. Επομένως, οτιδήποτε καὶ ἀν συμβεῖ, τὸν καταπονεῖ. Ὅταν ὅμως προκόψει ὁ ἀνθρώπος, ξεπερνᾷ διαρκῶς εὐκολότερα ὅλα ἐκεῖνα ποὺ τὸν κούραζαν κάποτε”.

⁵⁴² Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Περὶ οἰκοδομῆς καὶ ἁρμολογίας τῶν τῆς ψυχῆς ἀρετῶν”, παρ. 155: “Ἐτσι λοιπὸν νὰ εἴμαστε καὶ ἐμεῖς καταρτισμένοι σὲ κάθε ἀγαθὸ ἔργο, κάνοντας κάθε εἶδους προετοιμασία γιὰ τὴν εφαρμογὴ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ καὶ ὅπως ἀρέσει σ’ Αὐτόν (...) Τὸ ἀγαθὸ δὲ θέλημα εἶναι καθετὶ ποὺ γίνεται σύμφωνα με τὴν ἐντολὴ ποὺ μας ἔδωσε, ὅπως τὸ νὰ ἀγαπᾷ ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, νὰ συμπάσχει, νὰ ἐλεεῖ καὶ τὰ παρόμοια. Νὰ, αὐτὸ εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸ. Ποιο εἶναι ὅμως καὶ τὸ ευάρεστο; (...) Ευάρεστο εἶναι, ὅταν κάνει κανεῖς λ.χ. ἐλεημοσύνη, νὰ μὴ τὴν κάνει ἀπὸ κάποιο ἀνθρώπινο λογισμό, ἀλλὰ γιὰ τὸ ἴδιο τὸ καλὸ, γιὰ τὴν ἴδια τὴν συμπάθεια. Αὐτὸ εἶναι τὸ ευάρεστο στὸν Θεό. Τὸ τέλειο ἐπίσης εἶναι, ὅταν κάνει κανεῖς ἐλεημοσύνη, νὰ μὴ τὴν κάνει στενόκαρδα, οὔτε μὴ ἀποθυμία καὶ καταφρόνηση, ἀλλὰ με ὅλη τὴν δύναμη, με ὅλη τὴν τὴν προαίρεση, δίνοντας με τέτοιο τρόπο σαν νὰ παίρνει ὁ ἴδιος, εὐεργετώντας ἔτσι, σαν νὰ δεχόταν ὁ ἴδιος τὴν εὐεργεσία. Τότε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ γίνεται τέλειο. Καὶ ἔτσι φθάνει νὰ κάνει κανεῖς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅπως λέει καὶ ὁ Ἀπόστολος ‘τὸ ἀγαθὸ καὶ ευάρεστο καὶ τέλειο’. Νὰ, αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἐκεῖνο ποὺ γίνεται με εἰγνώση”.

⁵⁴³ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, “Λόγος ψυχοφελὴς καὶ θαυμάσιος”, “8. Ἡ ἀπόκτησι τῶν ἀρετῶν”, “Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, Τόμος Β’”: Διότι τὸ καλὸ δὲν εἶναι καλὸ, ὅταν δὲ γίνεται με τρόπο συνετὸ καὶ θεάρεστο ἀλλὰ εἶναι ὄντως καλὸ, ὅταν δὲν περιμένει ἀνταπόδοσι γι’ αὐτό, οὔτε ἀποσκοπεῖ στὴν ἀνθρωπαρέσκεια ἀπὸ τὴ φήμη τοῦ πραγματοποιηθέντος καλοῦ, ἢ στὴν ἐπιδίωξιν εἰς ἡμέρας δόξας, οὔτε προέρχεται ἀπὸ πλεονεξία καὶ ἀδικία·

⁵⁴⁴ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Γιὰ τὸ ὅτι πρέπει νὰ μεμφόμεστε τὸν ἑαυτὸ μας”, παρ. 85: “Κάποτε μὲ πλησίασαν δύο ἀδελφοί, ποὺ στενοχωροῦσε ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, καὶ ἔλεγε ὁ μεγαλύτερος γιὰ τὸ μικρότερο: ‘Τοῦ λέω νὰ κάνει κάτι καὶ στενοχωριέται καὶ στενοχωριέμαι κι ἐγώ, γιατί σκέπτομαι ὅτι ἂν μὲ ἀγαποῦσε καὶ μ’ ἐμπιστευόταν, θὰ τὸν πληροφοροῦσε ὁ Θεός νὰ τὰ δεχτεῖ’. Καὶ ὁ μικρότερος ἔλεγε: ‘Συγχώρεσέ με, Γέροντα, γιατί ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι δὲν μοῦ μιλᾷ μὲ φόβο Θεοῦ, ἀλλὰ σάν νὰ θέλει νὰ μὲ διατάξει. Καὶ νομίζω ὅτι γι’ αὐτὸ δὲν ἀναπαύεται ἡ καρδιά μου, ὅπως λένε οἱ Πατέρες’. Προσέξτε, πῶς ὁ ἓνας ἔριξε τὸ βάρος στὸν ἄλλο, καὶ κανεῖς τοὺς δὲν κατηγορῆσε τὸν ἑαυτὸν τοῦ (...) ἔβαλαν μὲν ὁ ἓνας στὸν ἄλλο μετάνοια, παρέμειναν ὅμως ἀνειρήνευτοι. Καὶ ὁ μὲν ἓνας ἔλεγε: ‘Δὲν μοῦ ἔβαλε μὲ τὴν καρδιά τοῦ μετάνοια καὶ γι’ αὐτὸ δὲν ἀναπαύηκα. Γιατί ἔτσι ἔχουν πεῖ οἱ Πατέρες’. Ὁ δὲ ἄλλος ἔλεγε: ‘Ἐπειδὴ δὲν εἶχε προδιατεθεῖ μὲ ἀγάπην πρὸς τὸ πρόσωπό μου, πρὶν ἐγὼ τοῦ δεῖξω τὴ μετάνοιά μου, γι’ αὐτὸ κι ἐγὼ δὲν ἀναπαύηκα’ (...) Ἔπρεπε νὰ πάρει καθένας ἐπάνω τοῦ τὴν εὐθύνη καὶ νὰ κατηγορήσῃ τὸν ἑαυτὸν τοῦ καὶ νὰ πεῖ: ‘Δὲν ἔβαλα εἰλικρινὰ μετάνοια στὸν ἀδελφόν μου γι’ αὐτὸ δὲν ἐνέπαυσε ὁ Θεός’. Ὁ δὲ ἄλλος νὰ πεῖ: ‘Ἐγὼ δὲν εἶχα τὴν καρδιά μου ἑτοιμὴ νὰ συγχωρέσῃ καὶ ν’ ἀγαπήσῃ τὸν ἀδελφόν μου, πρὶν αὐτὸς μοῦ ἐκφράσῃ τὴ μετάνοιά τοῦ καὶ γι’ αὐτὸ δὲν τὸν ἐνέπαυσε ὁ Θεός’.”

⁵⁴⁵ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Γιὰ τὸ ὅτι πρέπει νὰ μεμφόμεστε τὸν ἑαυτὸ μας”, παρ. 86: “Καὶ ὁ Μέγας Ἀντώνιος εἶπε: ‘Αὕτη εἶναι ἡ σπουδαιότερη πνευματικὴ ἐργασία, ποὺ ἔχει νὰ κάνει ὁ ἀνθρώπος μέσα τοῦ. Νὰ ἐπωμίζεται τὰ λάθη τοῦ ἀπέναντι στὸν Θεό καὶ νὰ προετοιμάζεται γιὰ τοὺς πειρασμοὺς μέχρι τὴν τελευταία τοῦ ἀναπνοῇ’.”

⁵⁴⁶ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Γιὰ τὸ ὅτι πρέπει νὰ μεμφόμεστε τὸν ἑαυτὸ μας”, παρ.: “Νά, γι’ αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ προκόψουμε, γι’ αὐτὸ δὲν βρίσκουμε ὠφέλεια σὲ τίποτα, ἀλλὰ περνᾷμε ὅλο τὸν καιρὸ μας

επικεντρωμένη στην αυτό-εξέταση^{547,548,549,550} και στην αποφυγή αιτιάσεων εναντίον των υπολοίπων έχοντας παράλληλα πραγματική διάθεση (ήτοι πρόθεση) μακροθυμίας⁵⁵¹ και ευσπλαχνίας^{552,553}.

Διακρίνεται αναντίλεκτα, από όσα παρατέθηκαν μέχρι στιγμής, στον Αββά Δωρόθεο ότι στον άνθρωπο επαφίεται η διάθεση (ή η προαίρεση) να απόσχει, εάν ο ίδιος το επιθυμεί, από τα πάθη εκείνα που τον καταβαραθρώνουν στο έρεβος της αμαρτίας και να οδεύσει επί τα πρόσω και βελτίω. Η προ-διάθεση του προσώπου για

σαπίζοντας από τούς λογισμούς, πού κάνουμε εναντίον τών αδελφών μας, καί κατατσακιζόμαστε. Έπειδή καθένας δικαιώνει τόν εαυτόν του”.

⁵⁴⁷ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Γιά τό ότι πρέπει νά μεμφομάστε τόν εαυτό μας”, παρ. 84: “Και είτε ευεργετηθούμε, είτε κακοπάθουμε, νά έχουμε στραμμένη την προσοχή μας στον Θεό και νά τον ευχαριστούμε για όσα μας συμβαίνουν, προσπαθώντας πάντοτε νά διατηρήσουμε την αυτομεμνία”.

⁵⁴⁸ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Για τό ότι πρέπει νά φροντίζουμε νά κόβουμε γρήγορα τα πάθη πριν εξοικειωθούμε μαζί τους νη ψυχή”, παρ. 117: “Είπαν οι Πατέρες ότι πρέπει νά καθαρίζει κανείς με επιμέλεια κάθε απόκρυφη πτυχή της ψυχής του. Νά εξετάζει δηλαδή τον εαυτό του κάθε βράδυ πώς πέρασε την ημέρα του και πάλι τό πρωί πώς πέρασε τη νύκτα του και νά μετανοεί ενώπιον του Θεού γι’ αυτό φυσικά που έχει αμαρτήσει (...) Έτσι κάθε μέρα έχουμε χρέος νά εξετάζουμε τους εαυτούς μας”.

⁵⁴⁹ Ευάγγελος ο Ποντικός, “Κεφάλαια περί διακρίσεως παθών και λογισμών”, “Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών τ.Α’”: “20. Όταν ο εχθρός σε πλησιάζει και σε πληγώσει και θέλεις, όπως λέει η Γραφή, νά γυρίσεις τό μαχαίρι στην καρδιά του, κάνε ως εξής. ανάλυσε μέσα σου τό λογισμό που σου υπέβαλε, ποιος είναι, από τι αποτελείται και ποιο είναι εκείνο τό σημείο που στενοχωρεί περισσότερο τό νου (...) 21. Όταν οι ακάθαρτοι λογισμοί φυγαδευτούν γρήγορα, ας αναζητήσουμε την αιτία, από που δηλαδή προέρχεται αυτό. Ποιο από τα δύο συμβαίνει. επειδή σπανίζει τό αντικείμενο του ακάθартου λογισμού και είναι δύσκολο νά προμηθευτούμε τό υλικό, ή εξαιτίας της απάθειάς μας δεν υπερίσχυσε ο εχθρός; (...) Αυτά είναι ανάγκη νά τα γνωρίζουμε, για νά έχουμε προθυμία και δύναμη, για νά ξέρομε αν διαπεράσαμε τον Ιορδάνη και είμαστε κοντά στους φοινικίες ή μήπως είμαστε ακόμα στην έρημο και μας χτυπούν οι αλλόφυλοι” Άγιος Διάδοχος Φωτικής, “Λόγος ασκητικός χωρισμένος σε 100 πρακτικά κεφάλαια πνευματικής γνώσεως και διακρίσεως”, “Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών τ. Α’”: “74. Όταν η ψυχή γνωρίσει καλά τον εαυτό της, τότε πηγάζει μια θερμότητα αγάπης του Θεού. Γιατί, επειδή δεν συγχύζεται από τις μέριμνες του βίου, γεννά μέσα της κάποιο θείο έρωτα για την ειρήνη, που ζητά τον Θεό της ειρήνης (...)”.

⁵⁵⁰ Αγ. Μάξιμος, “Περί αγάπης εκατοντάς τετάρτη”: “λγ’. Έρευνήσον τήν συνείδησιν μετά πάσης άκριβείας, μήποτε τή σή αιτία ό αδελφός ού δηλλάγη· καί μή παραλογίζου ταύτην, τά κρυπτά σου γινώσκουσιν, καί κατηγοροῦσάν σου έν τῷ καιρῷ τῆς εξόδου, καί έν καιρῷ δέ προσευχῆς, πρόσκομμά σοι γινομένην”. Επίσης, στην Τρίτη εκατοντάδα γνωστικών κεφαλαίων περί αγάπης και τελειώσεως βίου” του Οσίου Νικητά Σηθηάτου διαβάζουμε: “22. Πρώτα πρέπει νά γίνουμε καθαροί καί άθόλῳτοι από τήν πρόσκλη κακία των νοητών μέ τήν καθαρτική τάξη, έπειτα νά γίνουν τά νοερά μας μάτια φωτισμένα κι ολόλαμπρα πάντοτε, μέ μιá άλλη τάξη, τή φωτιστική, ή οποία τελείται μέ τή μυστική καί στο Θεό κρυμμένη σοφία. Καί έτσι, αφού ανέβουμε στήν επιστήμη των ιερών γνώσεων, ή οποία διακονεί μέ τό λόγο τά νέα καί τά παλαιά σ’ εκείνους πού είναι δεκτικοί, θά μεταδίδουμε τά απόκρυφα καί μυστικά της νοήματα, μετοχετεύοντάς τα, βέβαια, σέ άβέβηλες ακοές καί διαστελλοντας τα από τούς ατελέστερους, γιά νά μή δοθούν τά άγια στά σκυλιά, ούτε τό μαργαριτάρι τοῦ λόγου νά πεταχθεί σέ χοίρων ψυχές, που θα τό αχρηστέψουν.”

⁵⁵¹ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Για τό ότι δεν πρέπει νά κατακρίνουμε τον πλησίον μας”, παρ. 77: “Έτσι και οι άγιοι. Με την μακροθυμία και την αγάπη τραβούν τον αδελφό και δεν τον απωθούν, ούτε τον σιχαίνονται. Και όπως η μητέρα που έχει άσχημο παιδί, δεν τό σιχαίνεται, ούτε τό αποφεύγει, αλλά με ευχαρίστηση τό στολίζει και κάνει ό,τι μπορεί για νά τό ομορφύνει, έτσι κάνουν πάντα και οι άγιοι: Σκεπάζουν, στολίζουν, φροντίζουν, ώστε και αυτόν που αμαρτάνει νά διορθώσουν, την κατάλληλη στιγμή, και νά μην αφήσουν νά πάθει και κανέναν άλλος κακό εξαιτίας του, αλλά και οι ίδιοι νά προκόψουν περισσότερο στην αγάπη του Χριστού”.

⁵⁵² Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά, “Περί οικοδομῆς καί άρμολογίας τών τῆς ψυχῆς άρετῶν”, παρ. 153: “Και ο Ευάγγελος λέει για κάποιον μεγάλο Γέροντα, ότι απάλλαξε έναν αδελφό, που ταραζόταν από νυκτερινές φαντασίες, προστάζοντάς τον νά νηστεύει καί νά ύπηρετεί άσθενείς. Και όταν τόν ρώτησαν γιατί τό έκανε αυτό, είπε: ‘Τίποτα απολύτως δεν σβήνει τά πάθη, όπως ή ευσπλαχνία’.”

⁵⁵³ Αββάς Δωρόθεος Έργα Ασκητικά “Για τό ότι δεν πρέπει νά κατακρίνουμε τον πλησίον μας”, παρ. 77: “Ας αποκτήσουμε λοιπόν και εμείς αγάπη, ας αποκτήσουμε ευσπλαχνία για τον πλησίον. Και έτσι θα αποφεύγουμε νά καταλαλούμε, νά κατακρίνουμε, νά εξουθενώνουμε τους άλλους. Ας βοηθήσουμε ο ένας τον άλλον σαν νά είμαστε μέλη του ίδιου σώματος. Ποιος είναι εκείνος που, επειδή έχει μια πληγή στο χέρι του ή στο πόδι του ή σε κάποιο άλλο μέλος του σώματός του, σιχαίνεται τον εαυτό του ή κόβει τό μέλος του, έστω και αν ακόμα σαπίσει, και δεν προσπαθεί μάλλον νά τό καθαρίσει, νά τό πλύνει, νά βάλει έμπλαστρα, νά τό σταυρώσει, νά τό ραντίσει με αγιασμό, νά προσευχηθεί, νά παρακαλέσει τους Αγίους νά μεσιτεύσουν γι’ αυτόν, όπως ακριβώς έλεγε ο αββάς Ζωσιμάς; Και με λίγα λόγια, δεν εγκαταλείπει, δεν σιχαίνεται τό μέλος του, ούτε τη βρωμιά του, αλλά κάνει όλα όσα μπορεί για νά τό γιατρέψει; (...) Γιατί, όσο ενώνεται κανείς με τον πλησίον, τόσο περισσότερο ενώνεται με τον Θεό. Αν όμως αγαπήσουμε τον Θεό, όσο πλησιάζουμε τον Θεό με την αγάπη μας σ’ Αυτόν, σε ανάλογο βαθμό, ενωνόμαστε με την αγάπη του πλησίον (...) Και όσο ενωνόμαστε με τον πλησίον, τόσο ενωνόμαστε με τον Θεό”.

τη διαχείριση της αυτεξουσιότητάς του είναι, όπως είδαμε, ο θεμέλιος λίθος για την ψυχική οικοδόμηση των αρετών της “εν Χριστώ ζωής”. Από εκεί και έπειτα, μέσα από τους λόγους του, βλέπουμε ότι προσθέτει στην ανθρώπινη προαίρεση, ως απαραίτητο στοιχείο της, τη διάθεση για ενδοσκόπηση και αυτοεξέταση, προκειμένου να αναδυθεί η κλίση για ευσπλαχνία, φροντίδα και προσφορά απέναντι στον συνάνθρωπο με την παράλληλη υποχώρηση των κακών λογισμών εις βάρος του. Απώτερος σκοπός είναι, όπως εξηγεί ο ίδιος, η ένωση με τον πλησίον και μέσω αυτού η ένωση με τον Θεό, καθώς “ὅσον γάρ ἐνοῦται τις τῷ πλησίον, ἐνοῦται τῷ Θεῷ⁵⁵⁴”.

3.4.12 *Ιωάννης ο Δαμασκηνός (676 μ.Χ. - 749 μ.Χ.)*

Ο εν λόγω Πατέρας που έζησε και συνέγραψε κατά την πρώτη περίοδο της εικονομαχίας, καταδικάστηκε το 754 από τη Σύνοδο της Χαλκηδόνας για τη σχετιζόμενη με τις εικόνες διδασκαλία του, καθώς ήταν εικονόφιλος και στην προειρημένη Σύνοδο, οι εικονόφιλοι χαρακτηρίστηκαν ως αιρετικοί (Λίλης, 2007), πλην όμως, αποκαταστάθηκε πλήρως από τη Ζ' Οικουμενική Σύνοδο. Πλούσιο και πολυσχιδές το συγγραφικό του έργο εξαιτίας του οποίου δέχθηκε τον χαρακτηρισμό του “κορυφαίου δογματολόγου της πρώτης μετά Χριστόν Χιλιετίας” (Γαλενιανός, 2015) για τη συγκέντρωση και τη συστηματοποίηση του ορθόδοξου δόγματος, κυρίως μέσα από τα έργα του “Πηγὴ Γνώσεως” και “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”.

Κατά τον Ιωάννη τον Δαμασκηνό, ο άνθρωπος επλάσθη από τον Δημιουργό κατ’ εικόνα και καθ’ ομοίωσή Του⁵⁵⁵⁻⁵⁵⁶⁻⁵⁵⁷. Το κατ’εικόνα ανάγεται στο λογικό και αυτεξούσιο του ανθρώπου με το οποίο τον προικοδότησε ο Θεός, η δε ομοίωση συνδέεται με τη δυνατότητα που του εμφύσησε να ομοιωθεί κατά το δυνατόν με Αυτόν κατά την αρετή⁵⁵⁸⁻⁵⁵⁹⁻⁵⁶⁰ και να θεωθεί με τη συμμετοχή του στη θεία έλλαμψη⁵⁶¹

⁵⁵⁴ Βλ. υποσ. 551.

⁵⁵⁵ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 25. Περί παραδείσου” PG 94, 909D-912: “Ἐπειδὴ δὲ ἐμελλεν ὁ Θεὸς ἐξ ὁρατῆς τε καὶ ἀοράτου κτίσεως πλαστουργεῖν τὸν ἄνθρωπον κατ’ οἰκίαν εἰκόνα τε καὶ ὁμοίωσιν, ὥσπερ τινα βασιλέα καὶ ἄρχοντα πάσης τῆς γῆς καὶ τῶν ἐν αὐτῇ προκαθίστησιν αὐτῷ οἶον τι βασιλεῖον, ἐν ᾧ διατῶμενος μακαρίαν καὶ πανολβίαν ἔξει ζωὴν”.

⁵⁵⁶ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Λόγοι ἀπολογητικοὶ πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας”, PG 94, 1340D: “3. Ὡσπερ γὰρ νοῦς (ὁ πατήρ) καὶ λόγος (ὁ υἱὸς) καὶ πνεῦμα τὸ ἅγιον εἷς θεός, οὕτω καὶ νοῦς καὶ λόγος καὶ πνεῦμα εἷς ἄνθρωπος, καὶ κατὰ τὸ αὐτεξούσιον καὶ τὸ ἀρχικόν· λέγει γὰρ ὁ θεός· ‘Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ’ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ’ ὁμοίωσιν’, καὶ εὐθέως ἐπήγαγε”· του ιδίου, “Εἰσαγωγή δογμάτων στοιχειώδης”, PG 95, 112A: “10. πᾶν γὰρ λογικὸν αὐτεξούσιον, καὶ τοῦτο ἐστὶ τὸ κατ’ εἰκόνα θεοῦ”· του ιδίου, “Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν, ψυχικῶν καὶ σωματικῶν”, 95.99-95.104: “τὸ νοερὸν καὶ λογικὸν ζῶον ὁ ἄνθρωπος, μόνος ἐκ πάντων κατ’ εἰκόνα ἐστὶ, καὶ καθ’ ὁμοίωσιν Θεοῦ. Κατ’ εἰκόνα μὲν λέγεται πᾶς ἄνθρωπος, κατὰ τὸ τοῦ νοῦς ἀξίωμα, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς, ἥτοι τὸ ἀκατάληπτον, τὸ ἀθεώρητον, τὸ ἀθάνατον, τὸ αὐτεξούσιον, ναὶ μὴν καὶ τὸ ἀρχηγόν, καὶ τεκνογονικόν, καὶ οἰκοδομικόν· καθ’ ὁμοίωσιν δὲ, κατὰ τὸν τῆς ἀρετῆς λόγον, καὶ τὰς θεωνύμους ταύτας καὶ θεομιμήτους πράξεις, ἥγουν κατὰ τὸ φιланθρώπως πρὸς τὸ ὁμογενὲς διακεῖσθαι”.

⁵⁵⁷ Οσίου Νικήτας Σιτητάτος, “Τρίτη εκατοντάδα γνωστικῶν κεφαλαίων περὶ ἀγάπης καὶ τελειώσεως βίου”: “4. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατ’ εἰκόνα Θεοῦ διὰ τὴν ὀργανικὴν κατασκευὴν τοῦ σώματος, ὅπως θὰ ἔλεγε κανεὶς ἀπὸ ἀγνοία, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς νοερῆς φύσεως τοῦ νοῦς, ἡ ὁποία δὲν περιορίζεται ἀπὸ τὸ βαρὺ σῶμα ποὺ κλίνει πρὸς τὰ κάτω (...) 8. Το ‘κατ’ εἰκόνα Θεοῦ’, εἶναι τὸ αὐθυπόστατον, ὁμοούσιον, ἀδιαίρετον καὶ ἀχώριστον τῆς ψυχῆς, τοῦ νοῦς καὶ τοῦ λόγου (...) Το ‘καθ’ ὁμοίωσιν’, εἶναι ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀλήθεια, ἡ ευσπλαχνία, ἡ συμπάθεια καὶ ἡ φιλανθρωπία”. “Ἰωάννου μοναχοῦ πρεσβυτέρου Δαμασκηνοῦ, ἐπίκλην Μανσοῦρ, περὶ θεολογίας· πῶς εἰκονίζει τὸ Θεῖον ἄνθρωπος”, 95.228: “Τὸ κατ’ εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ εἶναι τὸν ἄνθρωπον, τοῦτο δηλοῖ, τὸ ἐν τρισὶν ἰδιώμασιν εἶναι τὴν τοῦτο νοερὰν καὶ λογικὴν ψυχὴν· τοῦτέστι νοῦς καὶ λόγος καὶ πνεῦμα, οἷον ἐπὶ τῆς θείας οὐσίας, Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα ἅγιον”.

⁵⁵⁸ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 26. Περί ἀνθρώπου”, PG 94, 920B: “Ἐπεὶ δὲ ταῦτα οὕτως εἶχεν, ἐξ ὁρατῆς τε καὶ ἀοράτου φύσεως δημιουργεῖ τὸν ἄνθρωπον οἰκειὰς χειρὸς κατ’ οἰκίαν εἰκόνα τε καὶ ὁμοίωσιν· ἐκ γῆς μὲν τὸ σῶμα διαπλάσας, ψυχὴν δὲ λογικὴν καὶ νοερὰν διὰ τοῦ οἰκείου

(και όχι στη θεία ουσία). Ο Θεός, όπως πολύ γλαφυρά, παρουσιάζει ο Δαμασκηνός, ετοίμασε για το πλαστούργημά του ένα τρόπον τινα “βασιλείο”, έναν θείο τόπο που τον αποκαλεί “τρυφή”⁵⁶², εντός του οποίου φύτευσε το δένδρο της ζωής και το δένδρο της γνώσεως. Το δεύτερο αποτελούσε ένα μέσον “άσκησης” και δοκιμής για την υπακοή (και παρακοή) του ανθρώπου, εξ ου και η ονομασία του ως “ξύλου της γνώσης του καλού και του κακού”, καθώς έδινε την ευκαιρία σε όποιον το δοκίμαζε να μάθει τη φύση του (“της οικείας φύσεως”)⁵⁶³, γεγονός καλό για τους τέλειους αλλά κακό για τους ατελείς⁵⁶⁴, μιας και οι πρώτοι βιώνουν τη θεωρία του Θεού, οι δεύτεροι όμως, είναι ακόμη ευεπίφοροι στις επιθυμίες τους και, συνεπώς, ασταθείς⁵⁶⁵. Έτσι, και

έμφυσήματος δούς αὐτῷ, ὅπερ δὴ θείαν εἰκόνα φαμέν· τὸ μὲν γὰρ ‘κατ’ εἰκόνα’ τὸ νοερὸν δηλοῖ καὶ αὐτεξούσιον, τὸ δὲ ‘καθ’ ὁμοίωσιν’ τὴν τῆς ἀρετῆς κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοίωσιν” καὶ “Περὶ τῶν ἐν τῷ Χριστῷ δύο θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν”, PG 95, 165D: “Κατ’ εἰκόνα Θεοῦ γεγόναμεν κατὰ τὸ νοερὸν καὶ αὐτεξούσιον”.

⁵⁵⁹ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Βίος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ”, PG 96, 905BC: “Εἴτα δημιουργεῖ τὸν ἄνθρωπον χερσὶν ἰδίαις, χοῦν μὲν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς εἰς διάπλασιν τοῦ σώματος, τὴν δὲ ψυχὴν λογικὴν καὶ νοερὰν διὰ τοῦ οἰκείου ἐμφυσήματος αὐτῷ δούς, ἥτις κατ’ εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ δεδημιουργῆσθαι γέγραπται· κατ’ εἰκόνα μὲν, διὰ τὸ νοερὸν καὶ αὐτεξούσιον, καθ’ ὁμοίωσιν δὲ διὰ τὴν τῆς ἀρετῆς κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοίωσιν”. Αυτόθι, PG 96, 1188: “ὅπως ἐκ μὴ ὄντων τὰ πάντα παραγαγὼν ὁ Δημιουργός, κατ’ εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτοῦ πλάσας τὸν ἄνθρωπον καὶ τοῦτον τῷ αὐτεξούσιῳ τιμήσας”.

⁵⁶⁰ Άγιος Διάδοχος Φωτικής, “Λόγος ἀσκητικός χωρισμένος σε 100 πρακτικὰ κεφάλαια πνευματικῆς γνώσεως καὶ διακρίσεως”, “Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Α’”: “4. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἴμαστε πλασμένοι κατ’ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Τὸ ‘καθ’ ὁμοίωσιν’ ὅμως τὸ ἔχουν μόνον ἐκεῖνοι οἱ οἱποῖοι με πολλή ἀγάπη υποδούλωσαν τὴν ἐλευθερίαν τους στὸ Θεό· γιὰτὶ ὅταν δὲν ἀνήκομε στους εαυτούς μας, τότε εἴμαστε ὅμοιοι με Ἐκεῖνον που μας συμφιλῶσε με τὸν εαυτό Του μέσω τῆς ἀγάπης. Αὐτὸ δὲν μπορεῖ κανεὶς να το ἐπιτύχει, ἀν δὲν πείσει τὴν ψυχὴ του να μὴν δελεάζεται ἀπὸ τὴν εὐκόλη δόξα αὐτοῦ τοῦ κόσμου”.

⁵⁶¹ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδόσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 26. Περὶ ἀνθρώπου”, 25-38: “Ἐποίησεν οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἄκακον, εὐθὴ, ἐνάρετον, ἄλυπον, ἀμέριμνον, πάσῃ ἀρετῇ κατηγλαϊσμένον, πᾶσιν ἀγαθοῖς κομῶντα, οἷόν τινα κόσμον δεύτερον, ἐν μεγάλῳ μικρόν, ἄγγελον ἄλλον, προσκυνητὴν μικτόν, ἐπόπτην τῆς ὁρατῆς κτίσεως, μυστην τῆς νοουμένης, βασιλέα τῶν ἐπὶ γῆς, βασιλεύόμενον ἄνωθεν, ἐπίγειον καὶ οὐράνιον, πρόσκαιρον καὶ ἀθάνατον, ὁρατὸν καὶ νοούμενον, μέσον μεγέθους καὶ ταπεινότητος, τὸν αὐτὸν πνεῦμα καὶ σάρκα· σάρκα διὰ τὴν ἔπαρσιν, πνεῦμα διὰ τὴν χάριν· τὸ μὲν ἵνα πάσῃ καὶ πάσῳ ὑπομιμνήσκῃται καὶ παιδεύῃται, τὸ δὲ ἵνα μὲν καὶ δοξάζῃ τὸν εὐεργέτην, τῷ μεγέθει φιλοτιμούμενον, ζῶν ἐνταῦθα οἰκονομούμενον τοιτέστιν ἐν τῷ παρόντι βίῳ, καὶ ἀλλαγῇ μεθιστάμενον ἐν τῷ αἰῶνι τῷ μέλλοντι, καὶ πέρας τοῦ μυστηρίου τῇ πρὸς Θεὸν νεύσει θεοούμενον· θεοούμενον δὲ τῇ μετοχῇ τῆς θείας ἐλλάμψεως καὶ οὐκ εἰς τὴν θείαν μεθιστάμενον οὐσίαν”.

⁵⁶² Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδόσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 25. Περὶ παραδείσου”, 5-9: “Οὗτός ἐστιν ὁ θεῖος παράδεισος, Θεοῦ χερσὶν ἐν Ἐδέμ πεφυτευμένος, εὐφροσύνης καὶ θυμῆδης ἀπάσης ταμιεῖον. Ἐδὲμ γὰρ τρυφὴ ἐρμηνεύεται. Ἐν τῇ ἀνατολῇ μὲν πάσης τῆς γῆς ὑψηλότερος κείμενος, εὐκρατὴς δὲ καὶ ἀέρι λεπτῇ καὶ καθαρῳτάτῳ περιλαμπόμενος, φυτοῖς ἀειθαλέσι κομῶν, εὐωδίας πλήρης, φωτὸς ἐμπλεως, ὥρας ἀπάσης αἰσθητῆς καὶ κάλλους ὑπερβαίνων ἐπίνοιαν, θεῖον ὄντως χωρίον καὶ ἄξιον τοῦ κατ’ εἰκόνα Θεοῦ ἐνδιαίτημα, ἐν ᾧ οὐδὲν τῶν ἀλόγων ἠϋλίζετο, μόνος δὲ ὁ ἄνθρωπος, τῶν θείων χειρῶν τὸ πλαστούργημα”.

⁵⁶³ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδόσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 25. Περὶ παραδείσου”: “Δυνατὸν δὲ νοῆσαι πᾶν ξύλον τὴν ἐκ πάντων τῶν κτισμάτων τῆς θείας δυνάμεως γινομένην ἐπίγνωσιν (...) Πασῶν δὲ τῶν ἐννοιῶν καὶ θεωριῶν τούτων ἡ καθ’ ἡμᾶς ὑψηλότερα πέφυκεν, ἡ τῆς ἡμετέρας φημί συστάσεως, ὡς φησὶν ὁ θεῖος Δαυὶδ· ‘Ἐθανμαστῶθη ἡ γνῶσις σου ἐξ ἐμοῦ’, τοιτέστιν ἐκ τῆς ἐμῆς κατασκευῆς (...) Ἡ ξύλον μὲν ζωῆς τὴν ἐκ πάντων τῶν αἰσθητῶν ἐγγινομένην θειοτέραν ἐννοιαν καὶ τὴν δι’ αὐτῶν ἐπὶ τὸν ἀπάντων γενεσιουργόν τε καὶ δημιουργόν καὶ αἴτιον ἀναγωγὴν, ὅπερ καὶ πᾶν ξύλον ὀνόμασε, τὸ πλήρες καὶ ἀδιαίρετον, μόνην τε τοῦ καλοῦ φέρων τὴν μέθεξιν, ξύλον δὲ γνώσεως καλοῦ καὶ πονηροῦ τὴν αἰσθητὴν καὶ ἐνήδονον βρῶσιν, τὴν τῷ δοκεῖν μὲν γλυκαίνουσιν, τῷ ὄντι δὲ ἐν μετουσίᾳ κακῶν τὸν μετέχοντα καθιστῶσαν”.

⁵⁶⁴ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδόσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 25. Περὶ παραδείσου”: “Ἐν μέσω τούτου ξύλον ζωῆς ὁ Θεὸς ἐφύτευσεν καὶ ξύλον τῆς γνώσεως. Τὸ μὲν ξύλον τῆς γνώσεως ἀπόπειράν τινα καὶ δοκιμὴν καὶ γυμνάσιον τῆς τοῦ ἀνθρώπου ὑπακοῆς καὶ παρακοῆς. Διὸ καὶ ξύλον τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν κέκληται, ἡ ὅτι δύναμιν ἐδίδου γνωστικὴν τοῖς μεταλαμβάνουσιν τῆς οικείας φύσεως, ὅπερ καλὸν μὲν τοῖς τελείοις, κακὸν δὲ τοῖς ἀτελεστέροις, ἐπὶ καὶ τὴν ἔφεσιν λιγνοτέροις, ὥσπερ στερεὰ τροφὴ τοῖς ἀπαλοῖς ἔτι καὶ δεομένοις γάλακτος· οὐκ ἐβούλετο γὰρ ὁ κτίσας ἡμᾶς Θεὸς μεριμνᾶν καὶ περὶ πολλὰ τυρβάζεσθαι, οὐδὲ φροντιστὰς καὶ προνοητὰς τῆς ἰδίας ζωῆς γενέσθαι”.

⁵⁶⁵ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδόσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 25. Περὶ παραδείσου”: “Τὸ δὲ τῆς τοῦ καλοῦ τε καὶ κακοῦ γνώσεως ξύλον ἡ τῆς πολυσχεδοῦς θεωρίας διάγνωσις. Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ τῆς οικείας ἐπίγνωσις φύσεως, ἥτις καλὴ μὲν τοῖς τελείοις καὶ ἐν τῇ θείᾳ θεωρίᾳ βεβιωκόσιν, ἐξ ἑαυτῆς τὴν τοῦ Δημιουργοῦ μεγαλουργίαν δημοσιεύουσα, τοῖς μὴ δεδιδόσι μετάπτωσιν διὰ τὸ ἐκ τοῦ χρόνου εἰς ἕξιν τινὰ τῆς τοιαύτης ἐλληλακέναι θεωρίας, οὐ καλὴ δὲ τοῖς νέοις ἔτι καὶ τὴν ἔφεσιν λιγνοτέροις, οὓς διὰ τὸ ἀβέβαιον

ο Αδάμ, αφής στιγμής το γεύτηκε, ένιωσε τη γύμνια του⁵⁶⁶ ενώ μέχρι τότε “αὐτὸν ἔχων εὐκλεές περιβόλαιον”. Η γνώση, όμως, αυτή ήταν ακόμη επικίνδυνη και πρόωρη για τον Αδάμ⁵⁶⁷ διότι ήταν απροετοίμαστος και ανώριμος γι’ αυτήν⁵⁶⁸. Έτσι, δεν έπρεπε να τύχει αμέσως της αθανασίας προτού δοκιμαστεί ούτε και να λάβει την αφαρσία ως έπαθλο για την αρετή του, ώστε να μην υποπέσει στην αφροσύνη του διαβόλου⁵⁶⁹, ο οποίος, αμέσως μετά την πτώση του, παγιώθηκε “ἐκ προαιρέσεως” αμετάκλητα στο κακό, στον αντίποδα από τους αγγέλους που, θεληματικά και αυτοί, επέλεξαν την αρετή και στερεώθηκαν “διὰ τῆς χάριτος” αμετάκλητα στο καλό⁵⁷⁰. Παρ’ όλα αυτά, ο άνθρωπος, ακόμη και αν υποπέσει σε σφάλμα, δύναται πάντα να ζητήσει την ευδοκία του Θεού μέσω της μετάνοιας⁵⁷¹.

τῆς ἐν τῷ κρείττονι διαμονῆς καὶ μήπω παγίως ἐνεδρασθῆναι τῇ τοῦ μόνου καλοῦ προσεδρεΐᾳ ἢ τοῦ οἰκείου κηδεμονία σώματος πρὸς αὐτὴν ἀνθέλκειν καὶ περισπᾶν πέφυκεν”.

⁵⁶⁶ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 25. Περί παραδείσου”: “Ὅπερ δὴ καὶ πέπονθεν ὁ Ἀδάμ· γευσάμενος γὰρ ἔγνω, ὅτι γυμνὸς ἦν, καὶ περιζώμα ἑαυτῷ περιποιεῖτο· φύλλα γὰρ συκῆς λαβὼν περιεζώσατο. Πρὸ δὲ τῆς γεύσεως γυμνοὶ ἦσαν ἀμφότεροι, ὃ τε Ἀδάμ καὶ ἡ Εὐά, καὶ οὐκ ἠσχύνοντο. Τοιοῦτους δὲ ἀπαθεῖς ἐβούλετο εἶναι ἡμᾶς ὁ Θεός (ἀπαθείας γὰρ ἄκρας τοῦτό ἐστιν). Ἐτι δὲ καὶ ἀμερίμνους, ἐν ἔργον ἔχοντας, τὸ τῶν ἀγγέλων, ὑμνεῖν ἀλήκτως καὶ ἀδιαλείπτως τὸν κτίσαντα, καὶ τῆς αὐτοῦ κατατρυφᾶν θεωρίας καὶ αὐτῷ ἐπιρρίπτειν τὴν ἑαυτῶν μέριμναν (...) Τὸ δὲ τῆς ζωῆς ξύλον ἢ ξύλον ἔχον ἐνέργειαν ζωῆς παρεκτικὴν ἢ τοῖς τῆς ζωῆς ἀξίοις καὶ τῷ θανάτῳ οὐχ ὑποκειμένοις μόνοις ἐδώδιμον. Τινὲς μὲν οὖν αἰσθητὸν τὸν παράδεισον ἐφαντάσθησαν, ἕτεροι δὲ νοητόν. Πλὴν ἔμοιγε δοκεῖ, ὅτι ὥσπερ ὁ ἄνθρωπος αἰσθητὸς ἅμα καὶ νοητὸς δεδημιουργητό, οὕτω καὶ τὸ τοῦτου ἱερώτατον τέμενος αἰσθητὸν ἅμα καὶ νοητόν καὶ διπλὴν ἔχον τὴν ἔμφασιν· τῷ γὰρ σώματι ἐν τῷ θειοτάτῳ χώρῳ καὶ ὑπερκαλλεῖ, καθὼς ἱστορήσαμεν, αὐλιζόμενος, τῇ ψυχῇ ἐν ὑπερτέρῳ καὶ ἀσυχρίτῳ καὶ περικαλλεστέρῳ τόπῳ διέτριβε Θεὸν ἔχον οἶκον τὸν ἐνοικον καὶ αὐτὸν ἔχον εὐκλεές περιβόλαιον τὴν αὐτοῦ περιβεβλημένος χάριν καὶ τοῦ μόνου γλυκυτάτου καρποῦ τῆς αὐτοῦ θεωρίας κατατρυφῶν, οἷά τις ἄγγελος ἄλλος καὶ ταύτῃ τρεφόμενος. Ὅπερ δὴ καὶ ξύλον ζωῆς ἀξίως ὠνόμασται”.

⁵⁶⁷ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 25. Περί παραδείσου”: “Ἐπισφαλὴς δὲ αὕτη τῷ Ἀδάμ ὑπῆρχε νεοπαγεῖ ὄντι (...) ἔδει γὰρ ἡμᾶς πρῶτον ἀδιακρίτως ὑποταγῆναι τῷ νόμῳ τοῦ θεοῦ, ἕως εἰς τελείαν ἔξιν τῆς ἀρετῆς ἤλθομεν, καὶ οὕτως δῶρον παρὰ θεοῦ λαβεῖν τὴν διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ, ὅπερ ἐστὶ ξύλον τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ κακόν”.

⁵⁶⁸ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 25. Περί παραδείσου”: “Ἐδει οὖν τὸν Ἀδάμ διὰ τῆς ἀδιακρίτου ὑπακοῆς ἐνωθῆναι θεῷ καὶ πλουτῆσαι τῇ ἐνώσει τὴν θέωσιν ἐν καιρῷ, ὅτε ὁ φύσει θεὸς ἠδύοκει, καὶ πάντων τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τε καὶ διάκρισιν καὶ τὴν ἀπέραντον ζωὴν”.

⁵⁶⁹ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 44. Περί προγνώσεως καὶ προορισμοῦ”, 54-55 καὶ 60-63: “Οὐ γὰρ ἦν λυσιτελὲς ἀπειράστον εἶτι τυγχάνοντα καὶ ἀδόκιμον τῆς ἀφθαρσίας τυχεῖν, ἵνα μὴ εἰς τύφον ἐμπεσῇ καὶ κρῖμα τοῦ Διαβόλου (...) Ἐδει τοίνυν πρότερον δοκιμασθέντα τὸν ἄνθρωπον - ἀνὴρ γὰρ ἀπειράστος καὶ ἀδόκιμος, οὐδενὸς λόγου ἄξιος - καὶ τῇ πείρᾳ διὰ τῆς τηρήσεως τῆς ἐντολῆς τελειωθέντα, οὕτω τὴν ἀφθαρσίαν ἀρετῆς κομίσασθαι ἐπαθλον”· “Κεφάλαιον 18. Περί Διαβόλου καὶ δαιμόνων”, 1-9: “Ἐκ τούτων τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων πρωτοστάτης τῆς περιγείου τάξεως καὶ τῆς γῆς τὴν φυλακὴν ἐχειρισθεὶς παρὰ Θεοῦ οὐ φύσει πονηρὸς γεγονώς, ἀλλ’ ἀγαθὸς ὢν καὶ ἐπ’ ἀγαθῷ γενόμενος καὶ μὴδ’ ὅλως ἐν ἑαυτῷ παρὰ τοῦ Δημιουργοῦ κακίας ἐσχικῶς ἔχνος, μὴ ἐνέγκας τὸν τε φωτισμὸν τὴν τε τιμὴν, ἦν αὐτῷ ὁ Δημιουργὸς ἐδωρήσατο, αὐτεξουσίῳ προαιρέσει ἐτράπη ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν εἰς τὸ παρὰ φύσιν καὶ ἐπὶ τὴν κατὰ τοῦ πεποιηκότος αὐτὸν Θεοῦ, ἀντάραι αὐτῷ βουληθεῖς, καὶ πρῶτος ἀποστάς τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ κακῷ ἐγένετο”· “Κεφάλαιον 18. Περί Διαβόλου καὶ δαιμόνων”, 11-18: “Φῶς οὖν κτισθεὶς ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ καὶ ἀγαθὸς γεγονώς -καὶ γὰρ· Ἐἶδεν ὁ Θεὸς πάντα, ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν- αὐτεξουσίῳ θελήματι σκότος ἐγένετο. Συναπεσπᾶσθη δὲ καὶ ἡκολούθησεν αὐτῷ καὶ συνέπεσε πλῆθος ἁπειρον τῶν ὑπ’ αὐτῷ τεταγμένων ἀγγέλων. Τῆς αὐτῆς τοιγαροῦν φύσεως τοῖς ἀγγέλοις ὑπάρχοντες, κακοὶ γεγόνασι, τὴν προαίρεσιν ἐκουσίως ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ πρὸς τὸ κακὸν ἐκκλινάντες”· “Κεφάλαιον 41. Διὰ ποίαν αἰτίαν αὐτεξουσίῳ γεγόναμεν”, 25-29: “Καὶ ἔδειξεν ὁ μὲν Διάβολος ἀγαθὸς ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ γενόμενος, αὐτεξουσίῳ δὲ τῆς κακίας εὐρετῆς γεγονώς, καὶ αἱ σὺν αὐτῷ ἀποστατήσασαι δυνάμεις, ἦγουν οἱ δαίμονες, τὰ δὲ λοιπὰ τάγματα τῶν ἀγγέλων ἐν τῷ ἀγαθῷ διαμείναντα”.

⁵⁷⁰ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 44. Περί προγνώσεως καὶ προορισμοῦ”, 56-59: “Ἐκεῖνος γὰρ διὰ τὸ ἄφθαρτον μετὰ τὴν ἐκ προαιρέσεως ἐκπτώσιν τὴν ἐν τῷ κακῷ ἀμεταμέλητον ἔσχε καὶ ἄτρεπτον παγιότητα, ὥσπερ αὐτὸ πᾶν καὶ οἱ ἄγγελοι, μετὰ τὴν ἐκ προαιρέσεως τῆς ἀρετῆς ἐκλογὴν, τὴν ἐν τῷ καλῷ διὰ τῆς χάριτος ἀμετακίνητον ἴδρυσιν”.

⁵⁷¹ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 17. Περί ἀγγέλων”, 22: “ὁ γὰρ ἄνθρωπος διὰ τὴν τοῦ σώματος ἀσθένειαν τῆς μετάνοιας ἔτυχεν”· “Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου μοναχοῦ πρεσβυτέρου τοῦ Δαμασκηνοῦ κατὰ Μανιχαίων”: “33. Διὸ ὁ διάβολος μὲν ἐξ ἑαυτοῦ ἁμαρτήσας ἀμετανόητος ἔμεινεν, ὁ δὲ ἄνθρωπος οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ ἁμαρτήσας, ἀλλ’ ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου προσβολῆς ἐν μετάνοιᾳ γέγονε καὶ ἠξιώθη τῆς ἀνακαινίσεως καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν. Τὸ οὖν εἶναι ἀγαθὸν ἐστὶ καὶ δῶρον θεοῦ”.

Ὅπως είδαμε παραπάνω, η κατ' εικόνα δημιουργία του ανθρώπου συνέχεται με το αυτεξούσιό του⁵⁷²⁻⁵⁷³, το οποίο διαθέτει μόνον ο άνθρωπος ως έλλογο ον και προσλαμβάνεται εντελώς διαφορετικά από το αυτεξούσιο του Θεού και των

⁵⁷² Ιωάννης Δαμασκηνός, “Έκδοσις ακριβής τής ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 21. Περί φωτός, πυρός, φωστήρων ἡλίου τε καὶ σελήνης καὶ ἀστρῶν”, 119-130: “Ἡμεῖς γάρ αὐτεξούσιοι ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ γενόμενοι κύριοι τῶν ἡμετέρων ὑπάρχουμεν πράξεων. Εἰ γὰρ ἐκ τῆς τῶν ἀστέρων φορᾶς πάντα πράττομεν, κατ' ἀνάγκην πράττομεν, ἃ πράττομεν τὸ δὲ κατ' ἀνάγκην γινόμενον οὔτε ἀρετὴ οὔτε κακία ἐστίν. Εἰ δὲ μήτε ἀρετὴν μήτε κακίαν κεκτήμεθα, οὔτε ἐπαίνων καὶ στεφάνων, οὔτε ψόγων ἢ κολάσεων ὑπάρχουμεν ἄξιοι· εὐρεθήσεται δὲ καὶ ὁ Θεὸς ἄδικος τοῖς μὲν ἀγαθὰ, τοῖς δὲ θλίβεις διδοῦς. Ἀλλ' οὐδὲ κυβέρνησιν, οὐδὲ τῶν ἑαυτοῦ κτισμάτων ὁ Θεὸς ποιήσεται πρόνοιαν, εἰ κατ' ἀνάγκην ἄγονται τὰ πάντα καὶ φέρονται. Καὶ τὸ λογικὸν δὲ περιττὸν ἐν ἡμῖν ἔσται· μηδεμιᾶς γὰρ ὄντες πράξεως κύριοι περιττῶς βουλευόμεθα. Τὸ δὲ λογικὸν πάντως τῆς βουλῆς ἡμῖν ἔνεκεν δέδοται· ὅθεν πᾶν λογικὸν καὶ αὐτεξούσιον”. “Κεφάλαιον 24. Περί γῆς καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς”, 33-37: “Ὁ γὰρ τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν ἐπιστάμενος εἰδώς, ὡς μέλλει ἐν αὐτεξούσιῳ παραβάσει ὁ ἄνθρωπος γενέσθαι καὶ τῇ φθορᾷ παραδίδοσθαι, πάντα πρὸς εὐκαιρον χρῆσιν αὐτοῦ, τὰ τε ἐν τῷ στερεώματι τὰ τε ἐν τῇ γῇ καὶ τὰ ἐν ὕδασι ἐκτίσσε.”. “Κεφάλαιον 26. Περί ἀνθρώπου”, 38-45 καὶ 51-53: “Ἐποίησε δὲ αὐτὸν φύσιν ἀναμάρτητον καὶ θέλησιν αὐτεξούσιον. Ἀναμάρτητον δὲ φημι οὐχ ὡς μὴ ἐπιδεχόμενον ἁμαρτίαν –μόνον γὰρ τὸ θεῖον ἁμαρτίας ἐστὶν ἀνεπίδεκτον-, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐν τῇ φύσει τὸ ἁμαρτάνειν ἔχοντα, ἐν τῇ προαιρέσει δὲ μᾶλλον, ἥτοι ἐξουσίαν ἔχοντα μένειν καὶ προκόπτειν ἐν τῷ ἀγαθῷ τῇ θεῖᾳ συνεργούμενον χάριτι, ὡσαύτως καὶ τρέπεσθαι ἐκ τοῦ καλοῦ καὶ ἐν τῷ κακῷ γίνεσθαι, τοῦ Θεοῦ παραχωροῦντος διὰ τὸ αὐτεξούσιον· οὐκ ἀρετὴ γὰρ τὸ βίᾳ γινόμενον (...) ὥσπερ γὰρ ὀφθαλμὸς ἐν σώματι, οὕτως ἐν ψυχῇ νοῦς· αὐτεξούσιος, θελητικὴ τε καὶ ἐνεργητικὴ, τρεπτή, ἥτοι ἐθελότρεπτος, ὅτι καὶ κτιστή”. “Κεφάλαιον 36. Περί πάθους καὶ ἐνεργείας”, 91-99: “Ἐπὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων λογικῶν ὄντων ἄγεται μᾶλλον ἢ φυσικὴ ὁρεξις ἥπερ ἄγει αὐτεξούσιος γὰρ καὶ μετὰ λόγου κινεῖται, ἐπειδὴ συνευγμέναι εἰσὶν αἱ γνωστικαὶ καὶ ζωτικαὶ δυνάμεις ἐν αὐτῷ. Αὐτεξούσιος οὖν ὁρέγεται καὶ αὐτεξούσιως βούλεται καὶ αὐτεξούσιως ζητεῖ καὶ σκέπτεται καὶ αὐτεξούσιως βουλεύεται καὶ αὐτεξούσιως κρίνει καὶ αὐτεξούσιως διατίθεται καὶ αὐτεξούσιως προαιρεῖται καὶ αὐτεξούσιως ὁρμᾷ καὶ αὐτεξούσιως πράττει ἐπὶ τῶν κατὰ φύσιν ὄντων”. “Κεφάλαιον 37. Περί ἐνεργείας”, 26-27: “Ἐνέργεια φύσεώς ἐστι πρώτη καὶ μόνη καὶ ἀληθής, ἡ αὐθαίρετος, ἥτοι λογικὴ καὶ αὐτεξούσιος ζωὴ καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς εἶδους συστατική”. “Κεφάλαιον 41. Διὰ ποίαν αἰτίαν αὐτεξούσιοι γεγόναμεν”, 1-2 καὶ 13-17: “Φαμέν τοίνυν εὐθέως τῷ λογικῷ συνεισέρχεσθαι τὸ αὐτεξούσιον καὶ τοῖς γεννητοῖς συμπεφυκέναι μεταβολὴν καὶ τροπὴν (...) Πᾶς οὖν ὁ βουλευόμενος ὡς ἐπ' αὐτῷ τῆς αἰρέσεως οὐσης τῶν πρακτέων βουλεύεται, ἵνα τὸ προκριθὲν ἐκ τῆς βουλῆς ἔλθῃ καὶ ἐλόμενος πράξῃ· εἰ δὲ τοῦτο, ἐξ ἀνάγκης παρυφίσταται τῷ λογικῷ τὸ αὐτεξούσιον· ἢ γὰρ οὐκ ἔσται λογικόν, ἢ λογικὸν ὄν κύριον ἔσται πράξεων καὶ αὐτεξούσιον. Ὅθεν καὶ τὰ ἄλογα οὐκ εἰσὶν αὐτεξούσια”. “Κεφάλαιον 43. Περί προνοίας”, 25-27 καὶ 82-85: “Πάντα δὲ λέγω τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν· τὰ γὰρ ἐφ' ἡμῖν οὐ τῆς προνοίας ἐστίν, ἀλλὰ τοῦ ἡμετέρου αὐτεξουσίου (...) Τῶν δὲ ἐφ' ἡμῖν τὰ μὲν ἀγαθὰ προηγουμένως θέλει καὶ εὐδοκεῖ, τὰ δὲ πονηρὰ καὶ ὄντως κακὰ οὔτε προηγουμένως οὔτε ἐπομένως θέλει· παραχωρεῖ δὲ τῷ αὐτεξούσιῳ· τὸ γὰρ κατὰ βίαν γινόμενον οὐ λογικόν, οὐδὲ ἀρετὴ”. “Κεφάλαιον 44. Περί προγνώσεως καὶ προορισμοῦ”, 25-26, 41-42, : “Κατ' εἰκόνα γὰρ Θεοῦ λογικός ἐστι καὶ νοερός καὶ αὐτεξούσιος γενόμενος (...) Ἐπειδὴ τοίνυν αὐτὸν αὐτεξούσιῳ θελημάτων φυσικῶς κατεκόσμησε, δίδωσι νόμον αὐτῷ μὴ γεύσασθαι τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως”. “Κεφάλαιον 58. Περί θελημάτων καὶ αὐτεξουσίων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ”, 60-67, 74-77, 125-126, 139-141 καὶ 146-147: “Υπεξαίρουμένης τῆς θείας τρία εἶδη ζωῆς εἰσὶν· ἡ φυτική, ἡ αἰσθητική, ἡ νοερά. Τῆς μὲν οὖν φυτικῆς ἴδιον ἡ θρεπτική, ἡ αὐξητική, ἡ γεννητικὴ κίνησις· τῆς δὲ αἰσθητικῆς ἡ καθ' ὁρμὴν κίνησις, τῆς δὲ λογικῆς καὶ νοερᾶς ἡ αὐτεξούσιος. Εἰ οὖν κατὰ φύσιν πρόσεστι τῇ φυτικῇ ἡ θρεπτικὴ καὶ τῇ αἰσθητικῇ ἡ καθ' ὁρμὴν κίνησις, κατὰ φύσιν ἄρα πρόσεστι καὶ τῇ λογικῇ καὶ νοερᾷ ἡ αὐτεξούσιος· αὐτεξουσιότης δὲ οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν, εἰ μὴ ἡ θελήσις· γεγονὸς τοίνυν ὁ Λόγος σὰρξ ἐμψυχος, νοερά καὶ αὐτεξούσιος, γέγονε καὶ θελητικός (...) εἰ κατ' εἰκόνα τῆς μακαρίας καὶ ὑπερουσίου θεότητος ὁ ἄνθρωπος γεγένηται, αὐτεξούσιος δὲ φύσει καὶ θελητικῇ ἡ θεῖα φύσις, ἄρα καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὡς αὐτῆς εἰκὼν, αὐτεξούσιος φύσει καὶ θελητικός· τὸ γὰρ αὐτεξούσιον θέλησιν ὥρισαντο οἱ πατέρες (...) Φυσικὸν δὲ τὸ θέλημα λέγοντες, οὐκ ἠναγκασμένον τοῦτο φαμεν, ἀλλ' αὐτεξούσιον· εἰ γὰρ λογικόν, πάντως καὶ αὐτεξούσιον (...) αὐτεξούσιος μὲν γὰρ ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος καὶ φυσικῶς ἔχει τὸ αὐτεξούσιον, ἔχει δὲ καὶ τὴν ἐκ τοῦ Διαβόλου προσβολὴν καὶ τὴν τοῦ σώματος κίνησιν.”. “Κεφάλαιον 59. Περί ἐνεργειῶν τῶν ἐν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ”, 16-19: “Δεῖ δὲ γινώσκειν, ὅτι αὐτὴ ἡ ζωὴ ἐνέργεια ἐστὶ καὶ ἡ τροπὴ τοῦ ζῶον ἐνέργεια, καὶ πᾶσα ἡ τοῦ ζῶον οἰκονομία, ἥ τε θρεπτικὴ καὶ αὐξητικὴ, ἥγουν φυτικὴ, καὶ ἡ καθ' ὁρμὴν κίνησις, ἥγουν αἰσθητικὴ καὶ ἡ νοερά καὶ αὐτεξούσιος κίνησις”. “Κεφάλαιον 62. Ἐτι περὶ θελημάτων καὶ αὐτεξουσίων νοῶν τε καὶ γνώσεων καὶ σοφῶν”, 65 καὶ 75-77: “πάσῃ γὰρ λογικῇ φύσει πάντως ἐμπέφυκε τὸ αὐτεξούσιον θέλημα (...) τοῦ γὰρ λόγου τὸ προτέρημα τοῦτο ἐστίν, ἡ αὐτεξούσιος θέλησις, ἥντινα φυσικὴν ἐν τῷ λογικῷ φαμεν κίνησιν”. “Κεφάλαιον 77. Διὰ τί ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐννηθρώπησε καὶ οὐχ ὁ Πατὴρ οὐδὲ τὸ Πνεῦμα καὶ τί ἐνανθρωπήσας κατάρθρωσεν”, 9-11: “ἐποίησε γὰρ αὐτὸν κατ' εἰκόνα ἑαυτοῦ, νοερόν καὶ αὐτεξούσιον καὶ καθ' ὁμοιότητα, ἥτοι ἐν ἀρεταῖς τέλειον, ὡς ἐφικτὸν ἀνθρώπου φύσει”. “Κεφάλαιον 86. Περί τῶν ἁγίων καὶ ἁγνάντων τοῦ Κυρίου μυστηρίων”, 17-19: “Ὁ μὲν ἄνθρωπος λογικός καὶ αὐτεξούσιος γενόμενος, ἐξουσίαν εἰληφεν ἀδιαλείπτως διὰ τῆς οἰκείας προαιρέσεως ἐνοῦσθαι τῷ Θεῷ” καὶ “Κεφάλαιον 92. Ὅτι οὐκ ἐστὶ τῶν κακῶν αἴτιος ὁ θεός”, 20-22: “ταῦτα πάντα οὐχ ὡς τοῦ Θεοῦ ἐνεργήσαντος ἐκκληπτέον, ἀλλ' ὡς τοῦ Θεοῦ παραχωρήσαντος διὰ τὸ αὐτεξούσιον καὶ τὸ ἀβίαστον εἶναι τὸ καλόν”.

⁵⁷³ Ἅγιος Διάδοχος Φωτικῆς, “Λόγος ασκητικός χωρισμένος σε 100 πρακτικά κεφάλαια πνευματικῆς γνώσεως καὶ διακρίσεως”, “Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Α'”: “5. Αὐτεξουσιότητα εἶναι ἡ θέλησις τῆς λογικῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία στρέφεται ἀμέσως σε ὅ,τι θέλει. Αὐτὴ πρέπει νὰ τὴν παρακινούμε νὰ εἶναι ἐτοιμὴ πάντοτε νὰ στρέφεται μόνο πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὥστε πάντοτε μετὰ τὴν ἀγαθὴν ἐννοιαν νὰ ἀφανίζομε τὴν μνήμην τοῦ κακοῦ”.

αγγέλων⁵⁷⁴. Η εξουσία του ανθρώπου να κινηθεί εθελουσίως είτε προς την αρετή είτε προς το κακό, το οποίο, σύμφωνα με τον Δαμασκηνό, δεν είναι τίποτα περισσότερο από τη στέρηση του αγαθού⁵⁷⁵, εκδηλώνεται από τις οικείες πράξεις του. Έτσι, προκειμένου να καταστεί απόλυτα σαφές από τον άγιο Πατέρα ότι το άτομο είναι εκείνο που φέρει ακέραια την ευθύνη των επιλογών και των ενεργημάτων του, υπογραμμίζει ότι αυτές δεν είναι δυνατό να αποδοθούν σε μια σειρά παραγόντων, όπως είναι ο Θεός, δοθέντος ότι δεν ενεργεί με επονειδιστες και άδικες πράξεις⁵⁷⁶, ή η ανάγκη, καθώς οι ανθρώπινες πράξεις δεν εμπίπτουν στην κατηγορία εκείνη των πραγμάτων τα οποία βρίσκονται μόνιμα στην ίδια κατάσταση⁵⁷⁷, ή η ειμαρμένη ή η μοίρα, μιας και εκεί εντάσσονται όχι τα ενδεχόμενα αλλά τα αναγκαία να συμβούν⁵⁷⁸, ή η φύση, διότι αφορά στα ζώα και στα φυτά⁵⁷⁹, ή η τύχη, επειδή τα έργα των ανθρώπων ούτε σπάνια είναι ούτε και απροσδόκητα⁵⁸⁰ και, τέλος, ως απόρροια αυτοματισμού, δεδομένου ότι αυτό είναι ιδίον των άψυχων και άλογων ζώων^{581.582}

⁵⁷⁴ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 58. Περί θελημάτων και αὐτεξουσίων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ”, 131-141: “Δεῖ δὲ εἰδέναι, ὡς αὐτεξουσιότης ὁμολογῶν λέγεται, ἄλλως μὲν ἐπὶ Θεοῦ, ἄλλως δὲ ἐπὶ ἀγγέλων, καὶ ἄλλως ἐπὶ ἀνθρώπων. Ἐπὶ Θεοῦ μὲν γὰρ ὑπερουσίως, ἐπὶ δὲ ἀγγέλων ὡς συντρεχούσης τῇ ἕξει τῆς προχειρήσεως καὶ παρενθήκην ὅλως χρόνου μὴ παραδεχομένης· ἔχον γὰρ φυσικῶς τὸ αὐτεξουσίον ἀπαρεμποδίστως τούτῳ κέχρηται, μὴδὲ τὴν ἐκ σώματος ἀντιπάθειαν ἔχον μὴδὲ τὸν προσβάλλοντα (...) Διὰ οὖν τὴν προσβολὴν καὶ τὸ βάρος τοῦ σώματος ἐφυστερίζει ἢ προχειρήσει τῆς ἕξεως”.

⁵⁷⁵ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 18. Περί Διαβόλου και δαιμόνων”, 9-11: “οὐδὲν γὰρ ἕτερον ἐστὶ τὸ κακὸν εἰ μὴ τοῦ ἀγαθοῦ στέρησις, ὥσπερ καὶ τὸ σκότος φωτὸς ἐστὶ στέρησις. Τὸ γὰρ ἀγαθὸν φῶς ἐστὶ νοητόν· ὁμοίως καὶ τὸ κακὸν σκότος ἐστὶ νοητόν”. αὐτοῖ, “Κεφάλαιον 44. Περί προγνώσεως καὶ προορισμοῦ”, 14-15: “ἡ γὰρ κακία οὐδὲν ἕτερον ἐστίν, εἰ μὴ ἀναχώρησις τοῦ ἀγαθοῦ, ὥσπερ καὶ τὸ σκότος τοῦ φωτὸς ἐστὶν ἀναχώρησις. Μένοντες οὖν ἐν τῷ κατὰ φύσιν ἐν τῇ ἀρετῇ ἐσμεν, ἐκκλίνοντες δὲ ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν, ἡγουν ἐκ τῆς ἀρετῆς, εἰς τὸ παρὰ φύσιν ἐρχόμεθα καὶ ἐν τῇ κακίᾳ γινόμεθα”· του ιδίου, “Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου μοναχοῦ πρεσβυτέρου τοῦ Δαμασκηνοῦ κατὰ Μανιχαίων”: “Ὁρθόδοξος· Οὐκ ὄν ἄρα ἡ κακία, ἀλλ’ ὄντος στέρησις καὶ μὴ ὄν καὶ ὡς στέρησις ἕξει ἀντίκειται τῷ ἀγαθῷ”. αὐτοῖ: “13. Ὡστε, εἰ παντελῶς ἐναντίον τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν, ἐστὶ δὲ τὸ ἀγαθόν, οὐκ ἐστὶ τὸ κακόν. Ὡστε τὸ κακὸν στέρησις ἐστὶ τοῦ εἶναι καὶ κακὸν λέγεται· καὶ εἰ οὐσία τὸ ἀγαθόν, ἀνούσιον τὸ κακόν ἢ οὐ πάντῃ ἐναντία (...) 14. Ὁρθόδοξος· Ἡ παντελής κακία οὐχ ὁράται ἐν τοῖς οὖσιν· οὔτε γὰρ ὁ θεὸς ὁ ὄντως ὢν καὶ τοῦ εἶναι αἴτιος κακία οὔτε τι τῶν γεγονότων, καθὼς γέγονε, κακόν, ἀλλὰ τὸ τε τῶν πάντων αἴτιον ἀγαθὸν καὶ πάντα τὰ γενόμενα ὑπ’ αὐτοῦ ἀγαθὰ. Πάντα δὲ τὰ ὄντα ὑπ’ αὐτοῦ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήχθη καὶ πάντα καλὰ καὶ λίαν καλὰ. Τὸ δὲ κακὸν οὐδὲν ἕτερον ἐστὶν εἰ μὴ ἀποβολὴ καὶ στέρησις ἐκούσιος τῶν ὑπὸ θεοῦ τῇ λογικῇ φύσει δεδορημένων (...) καὶ ὥσπερ ἡ ὁλοκληρία τοῦ σώματος καλόν, ἡ δὲ ἐνὸς μέλους ἀποβολὴ μερικὸν κακὸν οὐχ ὑπάρχον, ἀλλ’ ὑπάρχοντος στέρησις. Ὁράται δὲ ἥτοι νοεῖται ἐν τῷ ὄντι οὐχ ὡς ὄν, ἀλλ’ ὡς ἀπογενόμενον, (...) οὐ γὰρ ἐστὶ τὸ κακόν, ἀλλὰ λέγεται καὶ θεωρεῖται ἐν τῷ ὑπολειμμένῳ σώματι ἡ τῶν ἀποβληθέντων ἀνυπαρξία οὐχ ὡς ὄν, ἀλλ’ ὡς μὴ ὄν, οὐχ ὡς ἕξις, ἀλλ’ ὡς στέρησις. Οὕτω καὶ ἡ κακία ἥτοι ἀμαρτία ἐκούσιος ἐστὶ τῶν ἐκ θεοῦ δεδορημένων τῇ λογικῇ φύσει ἀγαθῶν· ἐπὶ γὰρ τῶν ἀλόγων καὶ ἀψύχων οὐκ ἐστὶν εἰπεῖν ἐκούσιον, ἀλλ’ ἐπὶ τῶν λογικῶν. Ἔστιν οὖν κακία ἡ τῶν φυσικῶν δυνάμεων παράχρησις (...) Εἰ γὰρ ἀγαθὸς ὁ θεός, ἀγαθὸς καὶ ὁ νόμος αὐτοῦ φυσικὸς καὶ ὢν ἐξ ὄντος. Ἡ δὲ τούτου παρακοὴ στέρησις τοῦ ὑπάρξαντος ἡμῖν νόμου, (...) Ὡστε οὐδὲν ἕτερον ἐστὶν ἡ κακία εἰ μὴ τὸ παρὰ φύσιν καὶ τὸν νόμον κεχρησθαι ταῖς φυσικαῖς δυνάμεσιν, ὃ οὐκ ἐστὶν οὐσία, ἀλλ’ ἡμέτερον ἐπιτήδευμα”· αὐτοῖ: “64. (...) Διὸ οὐδὲ ὑπόστασιν ἔχει τὸ κακόν, ἀλλὰ παρὰ φύσιν, τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα καὶ οὐχ ἑαυτοῦ γινόμενον”.

⁵⁷⁶ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 39. Περί τοῦ ἐφ’ ἡμῖν, τουτέστι τοῦ αὐτεξουσίου”, 23-24: “Οὐδὲ γὰρ Θεῷ θεμιτὸν ἐπιγράφειν αἰσχροῦς ἔσθ’ ὅτε πράξεις καὶ ἀδίκους”.

⁵⁷⁷ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 39. Περί τοῦ ἐφ’ ἡμῖν, τουτέστι τοῦ αὐτεξουσίου”, 24-25: “οὐδὲ ἀνάγκη (οὐ γὰρ τῶν αἰεὶ ὡσαύτως ἐχόντων ἐστὶν)”.

⁵⁷⁸ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 39. Περί τοῦ ἐφ’ ἡμῖν, τουτέστι τοῦ αὐτεξουσίου”, 25-26: “οὐδὲ εἰμαρμένη (οὐ γὰρ τῶν ἐνδεχομένων, ἀλλὰ τῶν ἀναγκαίων τὰ τῆς εἰμαρμένης λέγουσιν)”.

⁵⁷⁹ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 39. Περί τοῦ ἐφ’ ἡμῖν, τουτέστι τοῦ αὐτεξουσίου”, 27: “οὔτε φύσει (φύσεως γὰρ ἔργα ζῶα καὶ φυτά)”.

⁵⁸⁰ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 39. Περί τοῦ ἐφ’ ἡμῖν, τουτέστι τοῦ αὐτεξουσίου”, 27-28: “οὐδὲ τύχη (οὐ γὰρ σπάνιοι καὶ ἀπροσδόκητοι τῶν ἀνθρώπων αἱ πράξεις)”.

⁵⁸¹ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 39. Περί τοῦ ἐφ’ ἡμῖν, τουτέστι τοῦ αὐτεξουσίου”, 28-30: “οὔτε τῷ αὐτομάτῳ (ἀψύχων γὰρ λέγουσιν ἢ ἀλόγων συμπτώματα τοῦ αὐτομάτου)”.

(ενώ για τον άνθρωπο, όπως συναντήσαμε πρωτύτερα, ισχύει ως έλλογο ον το “πᾶν γὰρ λογικὸν αὐτεξούσιον”). Αποκλείοντας όλα τα παραπάνω, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο άνθρωπος και ειδικότερα, η εξουσία της βουλήσεώς του, του αυτεξουσίου του δηλαδή⁵⁸³, είναι ο αποφασιστικός παράγων επί των πραττομένων του που εξαρτώνται από τον ίδιο και που μπορεί να ασκήσει επ’ αυτών επιρροή, να επιδράσει καθοριστικά στον ρουν των γεγονότων. Ειδάλλως, όπως σημειώνει ο Δαμασκηνός, εάν ο άνθρωπος δεν είναι υπεύθυνος καμίας πράξεως, τότε παρέλκει να συντρέχει στο πρόσωπό του η ικανότητα του αποφασίζεин, καθόσον δεν χρειάζεται να προβαίνει σε αποφάσεις (οι οποίες, ως γνωστόν, λαμβάνονται με σκοπό την επιτέλεσή/εκτέλεσή τους)⁵⁸⁴ αφού δεν είναι κύριος της ζωής του και, συνεπώς, ενεργεί κατ’ ανάγκην. Επιπλέον, η εν λόγω συλλογιστική περί της μη ευθύνης του ανθρώπου καθίσταται αλυσιτελής, λαμβανομένων υπ’ όψιν όλων των ανωτέρω εκτεθέντων παραγόντων που αποκλείστηκαν ως καθοριστικοί της έκβασης των ανθρωπίνων ενεργειών παράγοντες.

Η ελευθερία του υποκειμένου συνιστά τον ακρογωνιαίο λίθο και το κατ’ εξοχήν πεδίο για την εκδίπλωση της προαίρεσής του^{585,586,587}, η οποία χαρακτηρίζει τον

⁵⁸² Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 39. Περί τοῦ ἐφ’ ἡμῖν, τουτέστι τοῦ αὐτεξουσίου”, 8-21: “Τῶν γινομένων πάντων ἡ Θεὸν φασιν αἴτιον εἶναι ἢ ἀνάγκην ἢ εἰμαρμένην ἢ φύσιν ἢ τύχην ἢ τὸ αὐτόματον. Ἀλλὰ τοῦ μὲν Θεοῦ ἔργον οὐσία καὶ πρόνοια, τῆς δὲ ἀνάγκης τῶν αἰεὶ ὡσαύτως ἐχόντων ἡ κίνησις· τῆς δὲ εἰμαρμένης τὸ ἐξ ἀνάγκης τὰ δι’ αὐτῆς ἐπιτελεῖσθαι (καὶ γὰρ αὕτη τῆς ἀνάγκης ἐστὶ)· τῆς δὲ φύσεως γένεσις, αὔξησις, φθορά, φυτὰ καὶ ζῷα· τῆς δὲ τύχης τὰ σπάνια καὶ ἀπροσδόκητα· ὀρίζονται γὰρ τὴν τύχην συμπῶσιν καὶ συνδρομῇν δύο αἰτίων ἀπὸ προαιρέσεως τὴν ἀρχὴν ἐχόντων, ἄλλο τι, παρ’ ὃ πέφυκεν, ἀποτελοῦντων, ὡς τάφρον ὀρύσσοντα θησαυρὸν εὐρεῖν· οὔτε γὰρ ὁ θεὸς τὸν θησαυρὸν οὕτως ἐθήκεν, ὥστε ἄλλον τοῦτον εὐρεῖν, οὔτε ὁ εὐρὼν οὕτως ὥρυξεν, ὡς εὐρεῖν θησαυρόν, ἀλλ’ ὁ μὲν ἴν’ ὅταν θέλῃ, ἀνέληται, ὁ δὲ ἵνα τάφρον ὀρύξῃ· συνέπεσε δὲ ἄλλο τι, παρ’ ὃ προηροῦντο ἀμφοτέροι. Τοῦ δὲ αὐτομάτου τὰ τῶν ἀνύχων ἢ ἀλόγων συμπτώματα ἄνευ φύσεως καὶ τέχνης”.

⁵⁸³ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 39. Περί τοῦ ἐφ’ ἡμῖν, τουτέστι τοῦ αὐτεξουσίου”, 1: “Ὁ περὶ τοῦ αὐτεξουσίου λόγος, τουτέστι τοῦ ἐφ’ ἡμῖν (...)”.

⁵⁸⁴ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 39. Περί τοῦ ἐφ’ ἡμῖν, τουτέστι τοῦ αὐτεξουσίου”, 31-38: “Λεῖπεται δὲ αὐτὸν τὸν πράττοντα καὶ ποιῶντα ἄνθρωπον ἀρχὴν εἶναι τῶν ἰδίων ἔργων καὶ αὐτεξούσιον. Ἐτι, εἰ μηδεμιᾶς ἐστὶν ἀρχὴ πράξεως ὁ ἄνθρωπος, περιττῶς ἔχει τὸ βουλευέσθαι· εἰς τί γὰρ χρήσεται τῇ βουλῇ μηδεμιᾶς ὧν κύριος πράξεως; Πᾶσα γὰρ βουλὴ πράξεως ἔνεκα. Τὸ δὲ κάλλιστον καὶ τιμιώτατον τῶν ἐν ἀνθρώπῳ περιττὸν ἀποφαίνειν τῶν ἀποποπτῶν ἂν εἴη. Εἰ τοίνυν βουλεύεται, πράξεως ἔνεκα βουλεύεται· πᾶσα γὰρ βουλὴ πράξεως ἔνεκα καὶ διὰ πράξιν”.

⁵⁸⁵ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου μοναχοῦ πρεσβυτέρου τοῦ Δαμασκηνοῦ κατὰ Μανιχαίων”: “κυρίως γὰρ ἐφ’ ἡμῖν ἐστὶ τὰ ψυχικὰ πάντα καὶ περὶ ὧν βουλευόμεθα. οὕτως αὐτεξουσίως βουλευόμεν τῶν ἀνθρώπων καὶ αὐτεξουσίως προαιρουμένων, καθ’ ὅσον ἂν τις προαιρήται, κατὰ τοσοῦτον καὶ μετέχει τοῦ θεοῦ φωτὸς καὶ προκοπῆς ἐν τοῖς τῆς φιλοσοφίας ἐπιτηδεύμασι· διαφοραὶ γὰρ προαιρέσεως εἰσὶ· αὐτοῖ, “Αὐτεξούσιοι γὰρ γενόμενοι ἐξουσίαν ἔχομεν καθᾶραι ἑαυτοὺς ἐκ τῶν αἰσχίστων παθῶν καὶ μολῦναι ἑαυτοὺς. Ὅμως πάντας ὁ θεὸς ἀγαθοὺς ἐποίησεν. Αὐτὸς μὲν οὖν καὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ εὖ εἶναι πᾶσι παρέχει ὥσπερ ἥλιος ἐφαπλὼν τὰς ἀκτίνας τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καὶ τὸ μὲν εἶναι οὐκ ἔστιν ἐφ’ ἡμῖν λαβεῖν, τὸ δὲ εὖ εἶναι ἐφ’ ἡμῖν ἐστὶν. Ἄν τοίνυν θελήσωμεν καὶ ποθῇσωμεν, μετέχομεν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ καὶ ἐν φωτὶ εἰς αἰῶνα ἐσόμεθα. Ἐὰν δὲ ῥαθυμῇσωμεν καὶ ἑαυτοὺς τυφλώσωμεν καὶ μὴ ποθῇσωμεν αὐτόν, ἀμέτοχοι αὐτοῦ ἐσόμεθα”.

⁵⁸⁶ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 3. Ἀποδείξεις, ὅτι ἐστὶ Θεός”, 23-25: “Πάντα τὰ ὄντα ἢ κτιστὰ ἐστὶν ἢ ἄκτιστα. Εἰ μὲν οὖν κτιστὰ, πάντως καὶ τρεπτὰ· ὧν γὰρ τὸ εἶναι ἀπὸ τροπῆς ἤρξατο, ταῦτα τῇ τροπῇ ὑποκείσεται πάντως ἢ φθειρόμενα ἢ κατὰ προαίρεσιν ἀλλοιούμενα”. Ο ἄνθρωπος, ὡς κτιστὴ φύση, εἶναι καὶ μεταβλητὴ που σημαίνει ὅτι ἡ μεταβολὴ του ἐπέρχεται εἴτε διὰ τῆς φυσικῆς φθορᾶς προϊόντος του χρόνου εἴτε με τὴν ἐνσκοπήν καὶ θεληματικὴν του ἀλλοίωσιν. Ἐπιπροσθέτως, στο αὐτὸ ἔργο διαβάζουμε: “Τροπὴ δὲ ἐστὶ τὸ ἐκ μὴ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παραχθῆναι καὶ τὸ ἐξ ὑποκειμένης ὕλης ἕτερόν τι γενέσθαι. Τὰ μὲν οὖν ἄψυχα καὶ ἄλογα τρέπονται κατὰ τὰς προειρημένους σωματικὰς ἀλλοιώσεις, τὰ δὲ λογικὰ κατὰ προαίρεσιν.” (“Κεφάλαιον 41. Διὰ ποίαν αἰτίαν αὐτεξούσιοι γηγόναντες”, 4-7).

⁵⁸⁷ Ενδεικτικὰ ἀπὸ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ “Εκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”: “Κεφάλαιον 13. Περί τόπου θεοῦ καὶ ὅτι μόνον τὸ θεῖον ἀπερίγραπτον”, 10-12: “Καὶ λέγεται τόπος Θεοῦ, ἐνθα ἐκδηλὸς ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ γίνεται. Αὐτὸς μὲν γὰρ διὰ πάντων ἀμυγῶς διήκει καὶ πᾶσι μεταδίδωσι τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργείας κατὰ τὴν ἐκάστου ἐπιτηδεϊότητα καὶ δεκτικὴν δύναμιν, φημὶ δὲ τὴν τε φυσικὴν καὶ προαιρετικὴν καθαρότητα”· “Κεφάλαιον 64. Περί τῶν φυσικῶν καὶ ἀδιάβλητων παθῶν”, 1-6: “Ὁμολογοῦμεν δέ, ὅτι πάντα τὰ φυσικὰ καὶ ἀδιάβλητα πάθη τοῦ ἀνθρώπου ἀνέλαβεν. Ὅλον γὰρ τὸν ἄνθρωπον καὶ πάντα τὰ τοῦ ἀνθρώπου

άνθρωπο και ουχί τον Θεό⁵⁸⁸. Απαρτίζει μάλιστα μέρος των ζωτικών, όπως τις ονομάζει ο Δαμασκηνός, δυνάμεων από κοινού με τη βούληση⁵⁸⁹, σε διάκριση από τις γνωστικές δυνάμεις (συναποτελούμενες από τον νου, τη διάνοια, τη γνώμη, τη φαντασία και την αίσθηση). Διακρίνεται από τη βούληση ως προς το γεγονός ότι έχει τη σημασία της εκλογής μεταξύ δυο πραγμάτων⁵⁹⁰⁻⁵⁹¹ κατόπιν υπολογισμού και κρίσης (επομένως, τα παιδιά και τα άλογα όντα δεν διαθέτουν προαίρεση ούτε υφίσταται και στις περιστάσεις εκείνες που ενεργούμε υπό την επιρροή κάποιου ψυχικού πάθους, όπως είναι η οργή^{592,593}). Προτού, όμως, φτάσει ο άνθρωπος στην προαίρεση, προηγείται μια εσωτερική, ενδιάθετος λόγος⁵⁹⁴, διαδικασία, η οποία εκκινείται με τη

ἀνέλαβε πλὴν τῆς ἁμαρτίας· αὐτὴ γὰρ οὐ φυσικὴ ἐστὶν οὐδὲ ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ ἡμῖν ἐνσπαρεῖσα, ἀλλ’ ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου ἐπιπορᾶς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ αὐτεξουσίᾳ προαιρέσει ἐκουσίως συνισταμένη, οὐ βία ἡμῶν κρατοῦσα”· “Κεφάλαιον 92. Ὅτι οὐκ ἐστὶ τῶν κακῶν αἴτιος ὁ θεός”, 5-7: “Ὅτι μὲν γὰρ αὐτὸς ποιεῖ ἢ κατὰ κάκεῖνα· μόνος γὰρ αὐτός ἐστι τῶν ἀπάντων Δημιουργός, ἀλλ’ οὐκ αὐτὸς τίμα κατασκευάζει ἢ ἄτιμα, ἀλλ’ ἡ οἰκεῖα ἐκάστου προαίρεσις”· “Κεφάλαιον 94. Τίνος ἕνεκεν προγινώσκων ὁ Θεὸς τοὺς ἁμαρτάνειν καὶ μὴ μετανοεῖν μέλλοντας ἐκτίσεν”, 6-15: “Ποιεῖ τοιγαροῦν ὁ Θεὸς ἀγαθὰ ἅπαντα, ἃ ποιεῖ· ἕκαστος δὲ ἐξ οἰκεῖας προαιρέσεως καλὸς τε καὶ κακὸς γίνεται. Εἰ καὶ τοίνυν ἔφη ὁ Κύριος· ‘Συνέφερε τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη’, οὐ τὴν οἰκεῖαν κτίσιν κακίζων ἔλεγεν, ἀλλὰ τὴν ἐξ οἰκεῖας προαιρέσεως καὶ ῥαθυμίας ἐπιγενομένην τῷ κτίσματι αὐτοῦ κακίαν”.

⁵⁸⁸ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 36. Περὶ πάθους καὶ ἐνεργείας”, 100-104: “Χρὴ δὲ γινώσκειν, ὅτι ἐπὶ Θεοῦ βούλησιν μὲν λέγομεν, προαίρεσιν δὲ κυρίως οὐ λέγομεν· οὐ γὰρ βουλεύεται ὁ Θεός. Ἀγνοίας γὰρ ἐστὶ τὸ βουλευέσθαι· περὶ γὰρ τοῦ γινωσκομένου οὐδεὶς βουλεύεται. Εἰ δὲ ἡ βουλὴ ἀγνοίας, πάντως καὶ ἡ προαίρεσις. Ὁ δὲ Θεὸς πάντα εἰδὼς ἁπλῶς οὐ βουλεύεται”· αὐτοῦ, “Κεφάλαιον 58. Περὶ θελημάτων καὶ αὐτεξουσίῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ”, 166-173: “Γνώμην δὲ καὶ προαίρεσιν ἐπὶ τοῦ Κυρίου λέγειν ἀδύνατον, εἴπερ κυριολεκτεῖν βουλόμεθα. Ἡ γνώμη γὰρ μετὰ τὴν περὶ τοῦ ἀγνοουμένου ζήτησιν καὶ βούλευσιν, ἥτοι βουλὴν καὶ κρίσιν πρὸς τὸ κριθὲν ἐστὶ διάθεσις· μεθ’ ἣν ἡ προαίρεσις ἐκλεγομένη καὶ αἰρουμένη πρὸ τοῦ ἐτέρου τὸ ἕτερον. Ὁ δὲ Κύριος οὐ ψιλὸς ὢν ἄνθρωπος ἀλλὰ καὶ Θεὸς καὶ πάντα εἰδὼς ἀνενδεὴς σκέψεως καὶ ζητήσεως καὶ βουλῆς ὑπῆρχε καὶ κρίσεως καὶ φυσικῶς τὴν τε πρὸς τὸ καλὸν εἶχεν οἰκεῖωσιν καὶ τὴν πρὸς τὸ κακὸν ἄλλοτρίωσιν”.

⁵⁸⁹ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 36. Περὶ πάθους καὶ ἐνεργείας”, 100-104: “Χρὴ γινώσκειν, ὅτι ἡ ἡμετέρα ψυχὴ διττὰς ἔχει τὰς δυνάμεις, τὰς μὲν γνωστικὰς, τὰς δὲ ζωτικὰς. Αἱ γνωστικαὶ μὲν εἰσι νοῦς, διάνοια, δόξα, φαντασία, αἴσθησις, ζωτικαὶ δὲ, ἡγουν ὀρεκτικαὶ, βούλησις καὶ προαίρεσις”.

⁵⁹⁰ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 36. Περὶ πάθους καὶ ἐνεργείας”, 83-84: “προαίρεσις γὰρ ἐστὶ δύο προκειμένων τὸ αἰρεῖσθαι καὶ ἐκλέγεσθαι τοῦτο πρὸ τοῦ ἐτέρου”.

⁵⁹¹ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 26. Περὶ ἀνθρώπου”, 122-124: “Χρὴ δὲ εἰδέναι, ὅτι τῶν κατὰ τὸ ζῶον δυνάμεων αἱ μὲν εἰσι ψυχικαί, αἱ δὲ φυσικαί, αἱ δὲ ζωτικαί. Καὶ ψυχικαὶ μὲν αἱ κατὰ προαίρεσιν, ἡγουν ἡ καθ’ ὁρμὴν κίνησις καὶ ἡ αἴσθησις”.

⁵⁹² Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 38. Περὶ ἐκουσίου καὶ ἀκουσίου”, 39-46: “Ἰστέον, ὥς τὰ παιδιά καὶ τὰ ἄλογα ἐκουσίως μὲν ποιεῖ, οὐ μὴν δὲ καὶ προαιρούμενα, καὶ ὅσα διὰ θυμὸν πράττομεν μὴ προβουλευσάμενοι, ἐκουσίως ποιοῦμεν, οὐ μὴν καὶ κατὰ προαίρεσιν. Καὶ ὁ φίλος αἰφνιδίως ἐπέστη ἐκουσίως μὲν ἡμῖν, οὐ μὴν καὶ προαιρούμενος. Καὶ ὁ θησαυρὸς ἀνελπίστως περιτυχὼν ἐκουσίως περιέτυχεν, οὐ μὴν καὶ προαιρούμενος. Πάντα ταῦτα ἐκούσια μὲν διὰ τὸ ἐπ’ αὐτοῖς ἡδεσθαι, οὐ μὴν καὶ κατὰ προαίρεσιν, διότι οὐκ ἀπὸ βουλῆς· δεῖ δὲ πάντως βουλὴν προηγεῖσθαι τῆς προαιρέσεως, καθὼς εἴρηται”.

⁵⁹³ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον . Περὶ πάθους καὶ ἐνεργείας” 8-18: “Τῶν δὲ ψυχικῶν παθῶν ὅρος ἐστὶν οὗτος· πάθος ἐστὶ κίνησις τῆς ὀρεκτικῆς δυνάμεως αἰσθητῇ ἐπὶ φαντασίᾳ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ. Καὶ ἄλλως· πάθος ἐστὶ κίνησις ἄλογος τῆς ψυχῆς δι’ ὑπόληψιν καλοῦ ἢ κακοῦ. Ἡ μὲν ὑπόληψις τοῦ καλοῦ τὴν ἐπιθυμίαν κινεῖ, ἡ δὲ τοῦ κακοῦ ὑπόληψις τὸν θυμὸν. Τὸ δὲ γενικόν, ἡγουν κοινὸν πάθος, οὕτως ὀρίζεται· πάθος ἐστὶ κίνησις ἐν ἐτέρῳ ἐξ ἐτέρου. Ἐνέργεια δὲ ἐστὶ κίνησις δραστηκῇ· δραστηκὸν δὲ λέγεται τὸ ἐξ αὐτοῦ κινούμενον. Οὕτως καὶ ὁ θυμὸς ἐνέργεια μὲν ἐστὶ τοῦ θυμοειδοῦς, πάθος δὲ τῶν δύο μερῶν, τῆς ψυχῆς καὶ προσέτι παντὸς τοῦ σώματος, ὅταν ὑπὸ τοῦ θυμοῦ βιαίως ἄγεται πρὸς τὰς πράξεις· ἐξ ἐτέρου γὰρ ἐν ἐτέρῳ γέγονεν ἡ κίνησις, ὅπερ λέγεται πάθος”.

⁵⁹⁴ Ι. Δαμασκηνός, 1976, σσ. 134-135: “Ὁ Λόγος εἶναι αὐτὸς πρὸς αἰωνίως εὐρίσκεται κατ’ οὐσίαν μαζί μὲ τὸν Πατέρα. Ἐπίσης λόγος εἶναι καὶ ἡ φυσικὴ κίνησις τοῦ νοῦ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποῖαν ὁ νοῦς κινεῖται καὶ νοεῖ καὶ σκέπτεται, ὡσάν νὰ εἶναι φῶς καὶ λάμψις του. Λόγος ἐπίσης εἶναι ὁ ἐνδιάθετος λόγος, πρὸς λαλεῖται μέσα εἰς τὴν καρδίαν. Ἐπίσης λόγος εἶναι αὐτὸς πρὸς μεταδίδει τὴν σκέψιν. Λοιπὸν ὁ Θεὸς Λόγος ἔχει οὐσίαν καὶ προσωπικὴν ὑπόστασιν, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς λόγοι εἶναι δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ δὲν θεωροῦνται ὅτι ὑπάρχουν μὲ ἰδιαιτέραν προσωπικὴν ὑπόστασιν· ἀπὸ αὐτοῦ ὁ πρῶτος εἶναι φυσικὸν γέννημα τοῦ νοῦ, τὸ ὁποῖον πηγάζει συνεχῶς ἀπ’ αὐτὸν κατὰ τὴν φυσικὴν τάξιν, ὁ δεῦτερος πάλιν λέγεται ἐνδιάθετος καὶ ὁ τρίτος προφορικός”.

σκέψη και τη συνεπακόλουθη εκδήλωση της βούλησης που αφορά στον επιθυμούμενο σκοπό. Πιο συγκεκριμένα, η βούληση σχετίζεται με τα πράγματα των οποίων η εξέλιξη επηρεάζεται από εμάς αλλά και αυτών που δεν εξαρτώνται από τις δικές μας δυνάμεις και συνδέεται με τον τελικό σκοπό (το αντικείμενο της βουλήσεως⁵⁹⁵), όχι όμως με τα μέσα που οδηγούν σε αυτόν⁵⁹⁶. Ακολουθεί η έρευνα, η εξέταση και η σκέψη⁵⁹⁷. Κατόπιν, λαμβάνει χώρα η “βουλή”, άλλως, η απόφαση⁵⁹⁸, η οποία δίνει απάντηση στο ερώτημα εάν πρέπει να καταπιαστεί κανείς με το αντικείμενο της βούλησής του ή όχι. Το εν λόγω στάδιο, στην περίπτωση της κατάφασης, διαδέχεται η διάκριση⁵⁹⁹ και, ακολούθως, η “γνώμη” ή η συγκατάθεση⁶⁰⁰ συναρτάται με την αποδοχή της σκέψης του υποκειμένου, ειδάλλως δεν πρόκειται για συγκατάθεση. Έπεται η ανωτέρω ειρημένη προαίρεση⁶⁰¹ όπου τελειούται η ενδιάθετη επεξεργασία της επιθυμίας και εξωτερικεύεται πλέον με τη μορφή της ενέργειας, της πράξης και ονομάζεται από τον Δαμασκηνό ως “ορμή”⁶⁰², η δε επελθούσα ολοκλήρωση της επιθυμίας χαρακτηρίζεται ως “χρήση”⁶⁰³ και με αυτήν κορέννυται η βούληση και τερματίζεται ο εσωτερικός λόγος.

Συμπερασματικά λοιπόν, ο Ιωάννης Δαμασκηνός διαυγάζει ως προς το ζήτημα που μας αφορά, με ιδιαίτερη παραστατικότητα και εμμένεια, την ηθική ευθύνη που αναλαμβάνει ο κάθε άνθρωπος για τις επιλογές του και τα επιγεννήματά αυτών. Εναπόκειται δε στην κλίση της προαίρεσής του ο κάματος για την επαφή του με το απερίληπτο θείο στοιχείο⁶⁰⁴ ή η παράδοσή του στη σαρκώδη φύση του και η συνεπακόλουθη κατακρήμνισή του στον βόρβορο της αμαρτίας. Εν πάση περιπτώσει, λεκτέον ότι από τον γεννήτορά του επλάσθη άκακος και ενάρετος, ωστόσο απαιτείται

⁵⁹⁵ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ακριβής της ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 36. Περί πάθους και ἐνεργείας”, 73-74: “Τέλος μὲν οὖν ἐστὶ τὸ βουλευτὸν”.

⁵⁹⁶ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ακριβής της ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 36. Περί πάθους και ἐνεργείας”, 63-73: “Βούλησις δὲ ἐστὶ ποῖα φυσικὴ θέλησις, ἥγουν φυσικὴ καὶ λογικὴ ὀρεξις τινος πράγματος. Ἐγκεῖται μὲν γὰρ τῇ τοῦ ἀνθρώπου ψυχῇ δύναμις τοῦ λογικῶς ὀρέγεσθαι. Ὅτε οὖν φυσικῶς κινήθῃ αὕτη ἡ λογικὴ ὀρεξις πρὸς τι πρᾶγμα, λέγεται βούλησις· βούλησις γὰρ ἐστὶν ὀρεξις καὶ ἔφεσις τινος πράγματος λογικῇ. Λέγεται δὲ βούλησις καὶ ἐπὶ τῶν ἐφ’ ἡμῖν καὶ ἐπὶ τῶν οὐκ ἐφ’ ἡμῖν, τουτέστι καὶ ἐπὶ τῶν δυνατῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἀδυνατῶν. Βουλόμεθα γὰρ πολλάκις πορνεῦσαι ἢ σωφρονῆσαι ἢ ὑπνῶσαι ἢ τι τῶν τοιούτων· καὶ ταῦτα τῶν ἐφ’ ἡμῖν εἰσι καὶ δυνατά. Βουλόμεθα δὲ καὶ βασιλεῦσαι· τοῦτο οὐκ ἐστὶ τῶν ἐφ’ ἡμῖν. Βουλόμεθα δὲ τυχόν καὶ μηδέποτε ἀποθανεῖν· τοῦτο τῶν ἀδυνατῶν ἐστίν. Ἔστι δὲ ἡ βούλησις τοῦ τέλους, οὐ τῶν πρὸς τὸ τέλος”.

⁵⁹⁷ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ακριβής της ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 36. Περί πάθους και ἐνεργείας”, 76-77: “Εἴτα μετὰ τὴν βούλησιν ζήτησις καὶ σκέψις”.

⁵⁹⁸ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ακριβής της ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 36. Περί πάθους και ἐνεργείας”, 77-80: “Καὶ μετὰ ταῦτα, εἰ τῶν ἐφ’ ἡμῖν ἐστὶ, γίνεται βουλή, ἥγουν βούλευσις. Βουλή δὲ ἐστὶν ὀρεξις ζητητικὴ περὶ τῶν ἐφ’ ἡμῖν πρακτῶν γινομένη· βουλευεται γὰρ, εἰ ὤφειλε μετελθεῖν τὸ πρᾶγμα ἢ οὐ”.

⁵⁹⁹ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ακριβής της ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 36. Περί πάθους και ἐνεργείας”, 80-81: “Εἴτα κρίνει τὸ κρεῖττον, καὶ λέγεται κρίσις”.

⁶⁰⁰ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ακριβής της ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 36. Περί πάθους και ἐνεργείας”, 81-83: “Εἴτα διατίθεται καὶ ἀγαπᾷ τὸ ἐκ τῆς βουλῆς κριθέν, καὶ λέγεται γνώμη· ἐὰν γὰρ κρίνῃ καὶ μὴ διατεθῇ πρὸς τὸ κριθέν, ἥγουν ἀγαπήσῃ αὐτό, οὐ λέγεται γνώμη”.

⁶⁰¹ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ακριβής της ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 36. Περί πάθους και ἐνεργείας”, 83-84: “Εἴτα μετὰ τὴν διάθεσιν γίνεται προαίρεσις, ἥγουν ἐπιλογή”.

⁶⁰² Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ακριβής της ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 36. Περί πάθους και ἐνεργείας”, 86: “Εἴτα ὁρμᾷ πρὸς τὴν πράξιν, καὶ λέγεται ὁρμή”.

⁶⁰³ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ακριβής της ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 36. Περί πάθους και ἐνεργείας”, 86-87: “Εἴτα κέχρηται, καὶ λέγεται χρήσις. Εἴτα παύεται τῆς ὀρέξεως μετὰ τὴν χρῆσιν”.

⁶⁰⁴ “Οἶδαμεν δὲ ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν. ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· οὓς δὲ προώρισεν, τούτους καὶ ἐκάλεσεν· καὶ οὓς ἐκάλεσεν, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσεν, τούτους καὶ ἐδόξασεν”, Ρωμ. 8,28-30. Με ἄλλα λόγια, ὁ Θεὸς καλεῖ με τὴν πρόθεσή του κοντὰ του ἐκείνους που Τον ἀγαποῦν καὶ τους προορίζει νὰ καταστοῦν ὁμοίμορφοι με τὴν εἰκόνα του υἱοῦ Του.

αγώνας⁶⁰⁵ εκ μέρους του για την ανάδειξη της αρετής (“λαμπρότητα εμφανίζομεν”)⁶⁰⁶⁻⁶⁰⁷ και την δια παντός εκδίωξη των παθών του.

3.4.13 Συμεών ο Νέος Θεολόγος (949 μ.Χ. - 1022 μ.Χ.)

Ο εν λόγω Πατέρας αποτελεί μαζί με τον Άγιο Ιωάννη τον ευαγγελιστή και τον Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό, τους μοναδικούς που φέρουν τον τίτλο του “Θεολόγου”. Πληροφορίες για τη ζωή του αντλούμε από τη βιογραφία του που συνέγραψε ο Νικήτας Σιτηθάτος, καθώς και από τα έργα του ιδίου. Από την ηλικία των δεκατεσσάρων κιόλας ετών εξεδήλωσε την έφεσή του προς τη μοναχική βιοτή, πλην όμως, μετά την παρέλευση έξι ετών κατάφερε να εισέλθει στις τάξεις των δοκίμων στη Μονή Στουδίου (Κοντοστεργίου, 1999). Αργότερα έγινε ηγούμενος στη Μονή του Αγίου Μάμαντος και χειροτονήθηκε ιερέας. Ακολούθησε η εξορία του στη Χρυσούπολη όπου διέμεινε επί δεκατρία έτη σε ερημοκλήσι της Αγίας Μαρίνας και στη συνέχεια εκοιμήθη. Λογίζεται ως σημαντικός αναμορφωτής του μοναχισμού και ορισμένα από τα κυρίαρχα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη διδασχά του έγκεινται στην προσήλωση του να διακηρύττει ότι κάθε μοναχός (αλλά και κάθε πιστός χριστιανός εν γένει) πρέπει να θέτει αυτοπροαίρετα ως απαρέγκλιτο στόχο στον βίο του την προσπάθεια για τη μετοχή στην άκτιστη χάρη του Θεού και την επίτευξη της θέωσης (Αμπατζίδης, 2015).

Ο Συμεών έγραφε και μιλούσε συχνά για τη σημασία της άμεσης εμπειρίας της χάρης του Θεού, ανακαλώντας συχνά τις δικές του εμπειρίες ως θεϊκού φωτός. Ικανή και αναγκαία συνθήκη είναι η κάθαρση από τα πάθη και την αμαρτία⁶⁰⁸ με την

⁶⁰⁵ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ακριβής τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 77. Διὰ τί ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐνηνθρώπησε καὶ οὐχ ὁ Πατὴρ οὐδὲ τὸ Πνεῦμα καὶ τί ἐνανθρωπήσας κατώρθωσεν”, 49-55: “(…) πᾶσαν δὲ μᾶλλον τὴν ἀνθρωπότητα ἐκ φθορᾶς θανάτου καὶ τοῦ πικροῦ τυράννου, τῆς ἀμαρτίας, ἐρρύσατο, οὐ βίᾳ ἄγων πρὸς ἀρετὴν, οὐ γῆ καταχωννὺς καὶ πυρὶ φλέγων καὶ λιθοβολεῖσθαι προστάτων τοὺς ἀμαρτάνοντας, ἀλλὰ πραότητι καὶ μακροθυμίᾳ, πείθων τοὺς ἀνθρώπους αἰρεῖσθαι τὴν ἀρετὴν καὶ τοῖς ὑπὲρ ταύτης ἐναμιλλᾶσθαι πόνοις καὶ ἐνηδύνεσθαι”· αὐτοῖ, “Κεφάλαιον 82. Περὶ πίστεως καὶ βαπτίσματος”, 59-61: “Ἡ μὲν οὖν τῶν ἀμαρτιῶν ἄφεσις πᾶσιν ὁμοίως διὰ τοῦ βαπτίσματος δίδεται, ἡ δὲ χάρις τοῦ Πνεύματος κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως καὶ τῆς προκαθάρσεως”· αὐτοῖ, “Κεφάλαιον 100. Περὶ ἀναστάσεως”, 22-23: “Δίκαιος γὰρ ὁ Θεὸς καὶ τοῖς ὑπομένουσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται. Εἰ μὲν οὖν ἡ ψυχὴ μόνη τοῖς τῆς ἀρετῆς ἀγῶσιν ἐνήθηλεσε, μόνη καὶ στεφανωθήσεται”.

⁶⁰⁶ Ιωάννης Δαμασκηνός, “Εκδοσις ακριβής τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 58. Περὶ θελημάτων καὶ αὐτεξουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ”, 187-192: “Καὶ ἡ ἄσκησις δὲ καὶ οἱ ταύτης πόνοι οὐ πρὸς τὸ ἐπικτήσασθαι τὴν ἀρετὴν ἐξωθεν ἐπέισακτον οὐσαν ἐπενόηθησαν, ἀλλὰ πρὸς τὸ τὴν ἐπέισακτον καὶ παρὰ φύσιν κακίαν ἀποβαλέσθαι, ὥσπερ καὶ τὸν τοῦ σιδήρου ἰὸν οὐ φυσικὸν ὄντα, ἀλλ’ ἐξ ἀμελείας ἐπιγενόμενον, διὰ μόχθου ἀποβάλλοντες τὴν φυσικὴν τοῦ σιδήρου λαμπρότητα ἐμφανίζομεν”.

⁶⁰⁷ Άγιος Διάδοχος Φωτικής, “Λόγος ασκητικός χωρισμένος σε 100 πρακτικά κεφάλαια πνευματικής γνώσεως καὶ διακρίσεως”, “Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Α’”: “2. Κατὰ φύσιν ἀγαθὸς εἶναι μόνον ὁ Θεός. Γίνεται καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀγαθὸς με τὴν ἐπιμέλεια τῆς διαγωγῆς του μέσω του ὄντως ἀγαθοῦ, δηλ. τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀλλάζει ὁ ἄνθρωπος καὶ γίνεται αὐτό που δεν εἶναι, δηλ. ἀγαθός, ὅταν ἡ ψυχὴ με το να ἐπιμελεῖται το καλὸ πλησιάζει τόσο το Θεό, ὅσο ἐνεργοποιεῖται ἡ δύναμὶς τῆς στο ἀγαθὸ (...)”.

⁶⁰⁸ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, “ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ”, “Περὶ ἐλεημοσύνης. Καὶ τίς ἐστὶν ὁ πεινῶντα τὸν Θεὸν τρέφων καὶ διψῶντα ποτίζων καὶ καθεξῆς. Καὶ πῶς τοῦτο τινι κατορθωθήσεται. Καὶ ὅτι εἰ μή τις καὶ ἐν αὐτῷ ταῦτα πάντα ποιήσει καὶ θρέψει καὶ ποτίσει Χριστόν, οὐδὲν ὠφεληθήσεται ἐκ τοῦ ταῦτα μόνον ποιεῖν εἰς τοὺς πένητας, αὐτὸν δὲ ἄτροφον παρορᾶν καὶ γυμνόν τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ”, Λόγος Θ’ (168), “Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Δ’”: “χρὴ τοὺς μεμολυσμένους τὴν ψυχὴν τῇ ἐφαρμάρτῳ πράξει τῆς ἀμαρτίας καὶ τῇ ἐμπαθεῖ κινήσει τῆς καρδίας ἀλόγων ἐπιθυμιῶν μορφᾶς ἐν αὐτοῖς ἐγχαράζοντας, διὰ πολλῶν καθαρθῆναι δακρύων καὶ τὸν χιτῶνα τῆς ψυχῆς καθαρῶτατον κτήσασθαι”. Αὐτοῖ, “Οὐδὲ γὰρ ἀρκεῖ ἡμῖν εἰς σωτηρίαν καὶ τελειότητα ἡ περιβολὴ μόνη τοῦ σχήματος καὶ ὁ ἔξω κόσμος τοῦ ἀδριάντος, ἀλλ’ ὥσπερ τὸν ἔξω, οὕτω καὶ τὸν ἐντὸς ἡμῶν ἄνθρωπον κοσμήσαι χρεῶν τῇ καταστολῇ τοῦ Πνεύματος καὶ ἐξ ὁλοκλήρου θῆσαι αὐτοὺς τῷ Θεῷ ψυχῇ τε καὶ σῶματι, καὶ τῇ μὲν σωματικῇ γυμνασίᾳ γυμνάζειν τὸ σῶμα πρὸς τοὺς πόνους τῆς ἀρετῆς εἰς τὸ εὐτόνως ἐθίζεσθαι τοῖς κατὰ Θεὸν λυπηροῖς καὶ φέρειν γενναίως τὸ πικρὸν τῆς νηστείας, τὸ βεβιασμένον τῆς ἐγκρατείας, τὴν ἀνάγκην τῆς ἀγρυπνίας, τὴν ἅπασαν κακοπάθειαν, τῇ δὲ εὐσεβείᾳ τοῦ Πνεύματος παιδαγωγεῖν τὴν

ευμένεια της Θείας Χάριτος και, κυρίως, μέσω του προσωπικού αγώνα για ψυχικό και σωματικό ανακαίνισμο⁶⁰⁹, μιας και, όπως διακήρυττε, η αμαρτία δεν συνίσταται μόνο στις τελούμενες διά του σώματος πράξεις⁶¹⁰. Πριν από όλα, όμως, για να φτάσει κανείς στην κάθαρση (το προπύργιο της θέωσης), πρέπει πρώτα ο αγώνας του να διέλθει απαραίτητως από ορισμένα στάδια, τα οποία παρατίθενται αμέσως παρακάτω.

Η πρώτη πρακτική είναι, κατά τον Αγ. Συμεών, η ειλικρινής⁶¹¹ μετάνοια⁶¹²⁻⁶¹³⁻⁶¹⁴ που εδράζεται στην ελεύθερη θέληση του μετανοούντος⁶¹⁵ να κοσμίσει την ψυχή του με

ψυχήν εἰς τό φρονεῖν ἃ δεῖ φρονεῖν καί μελετᾶν αἰεὶ τὰ τῆς αἰωνίου ζωῆς, ταπεινόφρονά τε εἶναι, πραεῖαν, συντετριμμένην, κατανυκτικήν, πενθοῦσαν καθ' ἐκάστην καὶ τό φῶς πρὸς ἑαυτήν διὰ τῆς προσευχῆς ἐκκαλουμένην τοῦ Πνεύματος, ἃ καὶ προσγίνεσθαι ταύτη διὰ μετανοίας θερμότητος εἰθῆσαι, καθαιρομένην διὰ δακρύων πολλῶν ὧν ἄνευ οὐδέ τὸν χιτῶνα ταύτης ἔξεστί ποτε καθαρθῆναι, οὐδέ εἰς ὕψος αὐτήν ἀναδραμεῖν θεωρίας". Αὐτοῦ, Περὶ ἐργασίας πνευματικῆς. Καί τις ἦν ἡ ἐργασία τῶν παλαιῶν ἁγίων. Καί πῶς ταύτην κατορθῶσαι δυνάμεθα, ἵνα καὶ μέτοχοι, ὥσπερ ἐκεῖνοι, τοῦ Παναγίου γενόμεθα Πνεύματος. Λόγος στ' (126)", "Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Δ'": "Διὰ τοῦτο τοιγαροῦν λέγω καὶ λέγων οὐ παύσομαι, ὅτι οἱ μὴ τὰ πάθη Χριστοῦ διὰ μετανοίας καὶ ὑπακοῆς μιμησάμενοι καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ μέτοχοι γεγονότες, καθὼς ἀνωτέρω λεπτομερῶς ἐδηλώσαμεν, οὔτε τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀναστάσεως συμμετοχοὶ γενήσονται, οὔτε Πνεῦμα λάβωσιν Ἅγιον. Διὰ γάρ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἡ ἀνάστασις πάντων γίνεται· καὶ οὐ λέγω τὴν ἐπὶ συντελείᾳ τῶν σωμάτων ἀνάστασιν - σαλπίζει γάρ τότε ὁ ἄγγελος καὶ τὰ νεκρά σώματα ἀναστήσονται, ἀλλὰ τὴν καθ' ἐκάστην γινομένην τῶν νεκρῶν ψυχῶν πνευματικῶς πνευματικὴν ἀναγέννησιν καὶ ἀνάστασιν, (...)".

⁶⁰⁹ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, "ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ", "Περὶ μετανοίας καὶ ἀρχῆς βίου μοναδικοῦ. Καί πῶς τις ὁδὸν καὶ τάξει προβαίνων εἰς ἀρετὴν ἐν τῇ τῶν ἐντολῶν ἐργασία εἰς τελειότητα ἔρχεται. Λόγος ΙΔ' (216)", "Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Δ'": "Ταῦτα πάντα καὶ τὰ τούτοις ὅμοια ὁ ἀδιαλείπτως ἐν διανοίᾳ κρατῶν καὶ ἐν αὐτοῖς νυκτός καὶ ἡμέρας ἐνασχολούμενος, νοερῶς τε καὶ αἰσθητῶς ταῦτα λογιζόμενος καὶ σπουδῇ ἐργαζόμενος, χωρίζεται τῆς μνήμης κατ' ὀλίγον τοῦ κόσμου, τῶν πραγμάτων τοῦ βίου, τῶν χρημάτων, τῶν συγγενῶν καὶ ἰδίων, καὶ τοῖς πνευματικοῖς ἀναλόγως συγγίνεται. Οὕτω δὲ καθ' ἡμέραν προκόπτων, ἐπαισθάνεται πῶς κατὰ μικρὸν ὑποχωροῦσιν οἱ λογισμοὶ τῶν προλήψεων, εἴτα πῶς καὶ αἱ προλήψεις αὐταὶ μειοῦνται, καὶ μαλασσομένη ἡ καρδιά πρὸς ταπεινώσιν ἔρχεται· πῶς τε πάλιν αὕτη λογισμοὺς ταπεινοφροσύνην ἐμποιοῦντας ἀπογεννᾷ. Οὕτω δὲ τούτων ἐπαισθανόμενος, μόλις διὰ πάντων πρὸς κατάνυξιν καὶ δάκρυα ἔρχεται. Ἐρχεται δ' οὐδ' ὅμως διὰ πολλῶν θλίψεων, καὶ πλέον ταπεινουμένη περισσότερον κατανύσσεται. Ἡ μὲν γάρ ταπεινώσις τό πένθος ἀπογεννᾷ, τό δὲ πένθος ἐκτρέφει τὴν γεννήσασαν καὶ αὐξάνειν ποιεῖ". Αὐτοῦ, "Περὶ τοῦ μὴ δεῖν λέγειν, ὅτι ἀδύνατον νῦν εἰς ἄκρον ἐλθεῖν ἀρετῆς τὸν βουλούμενον καὶ τοῖς πάλαι ἀμιλληθῆναι ἁγίοις. Καί ὅτι πᾶς ὁ τὰ ἐναντία διδάσκων τῶν θείων Γραφῶν νέαν αἵρεσιν τοῖς πειθομένοις αὐτῷ δογματίζει. Καὶ περὶ δακρύων, ὅτι ἐκ φύσεως ἡμῖν τὰ δάκρυα πρόσεστι. Λόγος ΚΘ' (372)", "Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Δ'": "Ἄνελε γάρ τὰ δάκρυα καὶ συνανεῖλες τούτοις τὴν κάθαρσιν· καθάρσεως δὲ δίχα οὐδεὶς ὁ σφζόμενος, οὐδεὶς ὁ ὑπὸ τοῦ Κυρίου μακαριζόμενος, οὐδεὶς ὄψεται τὸν Θεόν". Αὐτοῦ, "Περὶ τοῦ φεύγειν τοὺς λοιμοὺς καὶ φθοροποιούς τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν ἀποπέμπεσθαι καὶ πρὸς τὴν ἐργασίαν τῆς ἀρετῆς ἀναστῆναι. Ἐτι δὲ καὶ περὶ τοῦ δεῖν σκοπεῖν εἰ τὰ τῶν μακαρισμῶν τοῦ Χριστοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἔχομεν. Καὶ περὶ δακρύων καὶ κατανύξεως. Λόγος Β' (28)", "Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Δ'": "Ὁ δὲ καὶ πρὸς τὰ τῆς σαρκὸς πάθη καμπτόμενος καὶ τῷ βορβόρῳ τῶν ἡδονῶν καλινδούμενος, πότε καθαρὸς ἄρα τῇ καρδίᾳ γενήσεται ἢ πότε καὶ πῶς τὸν Θεόν τὸν δημιουργήσαντα αὐτὸν ὄψεται". Ἡ κάθαρση ὁδηγεῖ τὸν αγωνιζώμενον νὰ "ὄρᾳ ἐναργῶς τὴν χάριν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος παραγενομένην καὶ ἐν καθ' ἑν τούτων ἐξανασπῶσαν καὶ ἐξαφανίζουσαν, ἕως οὗ τέλεον πάντων τούτων ἐλευθέραν τὴν αὐτοῦ ψυχήν ἀπεργάσεται" (Αὐτοῦ, "Περὶ μετανοίας καὶ ἀρχῆς βίου μοναδικοῦ. Καί πῶς τις ὁδὸν καὶ τάξει προβαίνων εἰς ἀρετὴν ἐν τῇ τῶν ἐντολῶν ἐργασία εἰς τελειότητα ἔρχεται. Λόγος ΙΔ' (216)", "Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Δ'").

⁶¹⁰ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ, "Περὶ μετοχῆς Πνεύματος Ἁγίου καὶ ἀγιωσύνης καὶ τελείας ἀπαθείας. Καί ὅτι ὁ ἀγαπῶν τὴν ἐξ ἀνθρώπων δόξαν οὐδὲν ἐκ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν ὠφελεῖται, κἂν πάσας κατώρθωσεν. Λόγος Ι' (184)", "Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Δ'": "Οὐ λέγω ἀμαρτίαν τὴν ἐπιτελούμενην μόνον διὰ τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα πάθη τὰ ἐνδοθεν καὶ ἐν ἡμῖν ἀοράτως τελούμενα δι' ἡμῶν".

⁶¹¹ Μετὰ δακρύων, ὅπως κυριολεκτικὰ παραθέτει ὁ Αγ. Συμεών. Υπογραμμίζεται, πάντως, ἡ ψυχικὴ διάθεση τοῦ ἀνθρώπου γιὰ μιὰ de profundis μεταστροφή πρὸς τὴν οικοδόμησι ἀγαπητικῆς σχέσης με τὸν Θεό.

⁶¹² Συμεών ο Νέος Θεολόγος, "ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ", "Περὶ τοῦ μὴ δεῖν λέγειν, ὅτι ἀδύνατον νῦν εἰς ἄκρον ἐλθεῖν ἀρετῆς τὸν βουλούμενον καὶ τοῖς πάλαι ἀμιλληθῆναι ἁγίοις. Καί ὅτι πᾶς ὁ τὰ ἐναντία διδάσκων τῶν θείων Γραφῶν νέαν αἵρεσιν τοῖς πειθομένοις αὐτῷ δογματίζει. Καὶ περὶ δακρύων, ὅτι ἐκ φύσεως ἡμῖν τὰ δάκρυα πρόσεστι. Λόγος ΚΘ' (372)", "Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Δ'": "Μακάριος δὲ ἐστίν, ἀδελφοί, ὁ ὑποκάτω πάσης κτίσεως κείμενος νῦν, πενθὼν τε καὶ κλαίων νύκτα καὶ ἡμέραν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἐστολισμένος τότε σταθήσεται. Μακάριος ὁ ταῦτα ἀκούων καὶ μὴ μόνον στενάζων, μηδὲ ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ἀναβαλλόμενος παρατρέχει τὸν χρόνον αὐτοῦ τῆς ζωῆς ἀνωφελῶς, ἀλλ' ὁ ἅμα τῷ ἀκούσαι τοῦ Κυρίου λέγοντος, 'Μετανοεῖτε!', εὐθὺς τοῦ ἔργου ἀρχόμενος. Ὁ τοιοῦτος γάρ ὡς ὑπήκοος καὶ εὐγνώμων δοῦλος ἐλεηθήσεται καὶ οὐχὶ μετὰ τῶν ἀνηκόων κατακριθήσεται, καὶ νῦν μὲν ἐκ πάντων ἀπαλλαγῆσεται τῶν παθῶν, πασῶν δὲ τῶν ἀρετῶν ἐργάτης γενήσεται δόκιμος, ἐν δὲ τῷ αἰῶνι τῷ μέλλοντι κατατρυφήσει τῶν ἀπορρήτων ἀγαθῶν τοῦ Θεοῦ μετὰ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων αὐτῷ (...)" Αὐτοῦ, "Περὶ μετανοίας. Καί ὅτι οὐκ ἄρκει ἡμῖν ἡ τῶν

ενόντων μόνον διάδοσις καί ἡ ἀπογύμνωσις αὐτῇ τῶν πραγμάτων εἰς κάθαρσιν ψυχῆς, ἐάν μὴ καὶ τὸ πένθος κτησώμεθα. Καί περὶ τῆς τοῦ Ἀδάμ ἐξορίας. Καί ὅτι εἰ μετενόησε παραβάς, οὐκ ἂν τοῦ παραδείσου ἐξέπεσε. Καί οἶον ἀγαθὸν εἰργάσατο αὐτοῦ ἢ μετὰ τὴν ἐκπτώσιν μετάνοια. Καί περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Κυρίου παρουσίας καὶ τῆς τῶν ἁμαρτωλῶν κατακρίσεως. Καί πρὸς τὸ τέλος, ἔλεγχος τῶν ἐν κακίᾳ καὶ ὑποκρίσει ζώντων. Λόγος Ε' (86)", "Φιλοκαλία τῶν ιερῶν νηπτικῶν τ. Δ'": "Δυνατὸν οὖν ἐστίν, ἀδελφοί, τοῖς πᾶσιν οὐ μόνον τοῖς μοναχοῖς ἀλλὰ καὶ τοῖς λαϊκοῖς τὸ αἰεὶ καὶ διηλεκτῶς μετανοεῖν καὶ κλαίειν καὶ δέεσθαι τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τῶν τοιούτων πράξεων καὶ τὰς λοιπὰς πάσας ἀρετὰς κτήσασθαι". Αὐτοῦ, "Μόνον μετανοήσωμεν ὁλοψύχως καὶ ἀποβαλώμεθα μὴ μόνον τὰς πράξεις ἡμῶν τὰς κακὰς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἡμῶν τοὺς πονηροὺς καὶ ἀκαθάρτους λογισμοὺς τῆς καρδίας κατὰ τὸ γεγραμμένον ἐξαφανίσωμεν" (...). Τί δὲ ἐάν πρακτικῶς μὲν σωματικὴν ἁμαρτίαν οὐ πράττωμεν, νοητικῶς δὲ αἰσχροῖς καὶ ἀκαθάρτοις συνδυάζωμεν λογισμοῖς καὶ ἀφανῶς τὴν ἁμαρτίαν πληρῶμεν καὶ ὑπὸ παθῶν ἀκαθέκτων ψυχῆς βασιλευόμεθα καὶ κρατῶμεθα; Ἀποβαλώμεθα, παρακαλῶ, μετὰ τῶν χρημάτων ἡμῶν καὶ τῶν εἰρημένων κακῶν τὴν συνήθη δουλείαν, καὶ μὴ στώμεν μέχρι τούτου, ἀλλὰ καὶ δάκρυσι μετανοίας τὸν ῥύπον αὐτῶν σπουδαίως ἀπονιψώμεθα".

⁶¹³ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, "ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ", "Περὶ μετανοίας καὶ ἀρχῆς ἐπαινετοῦ βίου, ὅπως δεῖ τὸν μετανοῦντα καθ' ἐκάστην ποιεῖν. Ἐν ᾧ καὶ περὶ δακρύων ἅμα καὶ κατανύξεως. Λόγος Α' (385)", "Φιλοκαλία τῶν ιερῶν νηπτικῶν τ. Δ'": "Εἰ οὖν ταῦτα Θεοῦ συνεργούντός σοι ποιήσεις, ἐγγιζόντός σοι εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τῆς μετανοίας, κατ' ὀλίγον αὐτὸς σὺ νοήσεις ἐπὶ μείζοντα ἄλλα μυστήρια, ὑπὸ τῆς ἁπλοῦς χάριτος αὐτὰ διδασκόμενος, καὶ χαρισθήσεται σοι οὐ μόνον δακρύων πηγὴ, ἀλλὰ καὶ πάντων παθῶν διὰ τῶν τοιούτων πράξεων ἀλλοτρίωσις". Αὐτοῦ, "Τὸ γὰρ ζητεῖν αἰεὶ μετάνοιαν καὶ κατάνυξιν, ἐρευνᾶν τε τίνα τὰ βοηθοῦντα καὶ συνεργούντα εἰς τὸ πενθεῖν καὶ κλαίειν καὶ κατανύσσεσθαι καὶ μετὰ σπουδῆς αὐτὰ διαπράττεσθαι, ἀλλὰ μὴδὲ προτιμᾶς ἐν μηδενὶ ἑαυτὸν ἢ τὸ τῆς σαρκὸς ὅλως ποιεῖν θέλημα, συντόμως εἰς προκοπὴν φέρει τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς κάθαρσιν καὶ ἀπάθειαν, καὶ Πνεύματος Ἁγίου κοινωνῶν αὐτὸν ἀπεργάζεται, οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ Ἀντωνίου, Σάββα καὶ Εὐθυμίου, τῶν μεγάλων πατέρων, ἴσον ἀποκαθίστησι".

⁶¹⁴ Ὅπως ἔχομε συναντήσει καὶ σε ἄλλους Πατέρες, ἡ μετάνοια σχετίζεται με τὸ "χαροποιὸ πένθος" ἢ, σύμφωνα με τὸν Αγ. Συμεὼν, τὸ "χαρμόσυνο πένθος": "Ὅπου δὲ πτωχείας πνευματικῆς αἰσθησις, ἐκεῖ καὶ τὸ χαρμόσυνο πένθος, ἐκεῖ καὶ τὰ ἀεννάως ρέοντα δάκρυα, τὰ τὴν φιλοῦσαν ταῦτα ψυχὴν ἐκκαθαίροντα καὶ τελείως αὐτὴν ἀπεργαζόμενα φωτεινότητην (...). Πῶς οὖν πενθήσει καὶ διατὶ ὁ τὸν κόσμον ἅπαντα βδελυζάμενος καὶ ἐπὶ πλεῖον τῇ διαθέσει τοῦ λογισμοῦ μακρυνθεὶς ἐξ αὐτοῦ ἢ ὅσον προσεγγίζει τῷ σώματι; Ὁ μὴ πρὸς τι τῶν ὀρωμένων ἔχων τὴν ἐπιθυμίαν ὑπὲρ τίνος ἄρα λυπηθήσεται ἢ χαρήσεται καὶ πῶς πενήσει τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν καὶ ταύτη καθ' ἐκάστην ἐνεφραϊνόμενος, ὅτι τοὺς πενθοῦντας εἶπε τὴν παράκλησιν δέχεσθαι; (...) Καταμάθετε, ἀδελφοί, τῆς σφραγίδος Χριστοῦ τὸ ἀληθὲς ἐκτύπωμα (...) πρῶτον καὶ ἀναγκασιώτερον ἐστὶν ἡ ταπεινότης (...) δευτέρον τὸ πένθος καὶ ἡ τῶν δακρύων πηγὴ, περὶ ὧν θέλω λέγειν πολλὰ καὶ ἀπορῶ λόγων, δι' ὧν ἐκφράσαι τὰ περὶ τούτων προήρημαι· θαῦμα γὰρ ἀνεκκλήττον, ὅτι διὰ τῶν ὀφθαλμῶν αἰσθητῶν ρέοντα τὴν ψυχὴν νοερῶς τοῦ βορβόρου τῶν ἁμαρτημάτων ἐκπλύνουσι καὶ εἰς γῆν πίπτοντα τοὺς δαίμονας φλέγουσι καὶ καταράσσουσι καὶ τὴν ψυχὴν ἐλευθέραν ἐργάζονται τῶν ὁρατῶν τῆς ἁμαρτίας δεσμῶν. Ὡς δάκρυα, τὰ ἐκ θείας ἐλλάμψεως βλύζοντα καὶ αὐτὸν τὸν οὐρανὸν διανοίγοντα καὶ προξενούντά μοι θεῖαν παράκλησιν (...) Ποθήσωμεν δὲ ἐκ ψυχῆς ἃ κελεύει Θεὸς ἡμῖν κατασπάζεσθαι, πτωχείαν πνευματικὴν, ἣν καλεῖ ὁ λόγος ταπεινώσιν, πένθος ἀένανον ἐν νυκτὶ καὶ ἡμέρᾳ, ἐξ οὗ πηγάζεται ἡ χαρὰ τῆς ψυχῆς καὶ ἡ παράκλησις καθ' ὅραν τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεόν" ("ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ", "Περὶ τοῦ φεύγειν τοὺς λοιμοὺς καὶ φθοροποιούς τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν ἀποπέμπεσθαι καὶ πρὸς τὴν ἐργασίαν τῆς ἀρετῆς ἀναστῆναι. Ἔτι δὲ καὶ περὶ τοῦ δεῖν σκοπεῖν εἰ τὰ τῶν μακαρισμῶν τοῦ Χριστοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἔχομεν. Καί περὶ δακρύων καὶ κατανύξεως. Λόγος Β' (28)", "Φιλοκαλία τῶν ιερῶν νηπτικῶν τ. Δ'").

Αὐτοῦ, "Περὶ μετανοίας καὶ κατανύξεως. Καὶ ἐκ ποίων ταύτην ἔργων κτήσασθαι δυνατόν. Καὶ ὅτι ἄνευ δακρύων ἀδύνατον εἰς καθάρτητα καὶ ἀπάθειαν ἐλάσαι τίνα. Λόγος Δ' (59)", "Φιλοκαλία τῶν ιερῶν νηπτικῶν τ. Δ'": "Ὡσπερ γὰρ βασιλεὺς δῖχα τοῦ ὑπ' αὐτὸν στρατεύματος ἀσθενῆς καὶ εὐχέρωτος τοῖς πᾶσι γίνεται καὶ οὐδὲ βασιλεὺς φαίνεται, ἀλλ' ὥς εἷς τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἐστίν, ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ τοῦ πλήθους στρατεύματα καὶ στρατόπεδα δῖχα βασιλεὺς ἢ τοῦ ἀρχιστρατήγου αὐτῶν εὐχερῶς διασκορπίζονται καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ἐξαφανίζονται, οὕτως λόγισαι εἶναι τὸ πένθος πρὸς τὰς λοιπὰς ἀρετὰς. Στρατόπεδον μὲν γὰρ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγόμενον ἅπασας νόει μοι εἶναι τὰς τῶν εἰσαγωγικῶν ἀρετῶν, βασιλεῖα δὲ τούτων καὶ στρατηγάρχην τὸ μακάριον πένθος καὶ τὸν κλαυθμόν, δι' οὗ ἐπὶ παράταξιν ἅπαν διατίθεται καὶ παρατάσσεται τὸ στρατόπεδον, προθυμοποιούμενον, ἀλειφόμενον, ἐνισχυόμενον, διδασκόμενον, ὅπλα τε αἶρειν καὶ ὅπῃ δεῖ καὶ πῶς καὶ πότε καὶ ποταπὰ καὶ ἐπὶ ποίῳ καὶ ποταπῷ τῷ ἀντιπάλῳ κατὰ καιρὸν καὶ καιροῦ καλῶς ὀριζόμενον, τίνας τε πέμπειν σκοποὺς καὶ ὁποίους ἰστᾶν φύλακας καὶ τί τοῖς ἀπὸ τῶν ἀντιπάλων πεμπομένοις προσδιέχεσθαι χρεὶ καὶ ποίοις ἐστὶ γὰρ καὶ ἀπὸ μόνης ὁμιλίας τρέψαι πάντας αὐτούς, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐκ τοῦ μὴδὲ εἰς συντυχίαν αὐτοὺς προσδέεσθαι, πῶς δὲ καὶ ἐνέδρας κατ' αὐτῶν καὶ λόγους εἶτουν ἐγκρύμματα, καὶ πότε καὶ ποίους τοῦ στρατοπέδου εἰς τοῦτο ἐκπέμψαι καὶ ἐν ποίοις τόποις, αὐτὸ δὴ τὸ πένθος, λέγω, σαφῶς διατίττεται ἄνευ δὲ τούτου ὁ λαὸς τῶν ἀρετῶν ἅπας εὐχέρωτος". Αὐτοῦ, "Περὶ ἀγάπης. Καὶ ποῖαί εἰσι τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν αἱ ὁδοὶ καὶ αἱ πράξεις. Καὶ μακαρισμὸς πρὸς τοὺς ἔχοντας τὴν ἀγάπην ἐγκάρδιον. Λόγος Α' (21)": "χαίρω δὲ κἀγὼ ὁ ταπεινός, ἐπεκτεινομένην ὁρῶν αἰετὴν προκοπὴν τοῦ κατὰ Θεὸν ἡμῶν βίου ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἐν πίστει, ἐν ἀγνείᾳ, ἐν φόβῳ Θεοῦ, ἐν εὐλαβείᾳ, ἐν κατανύξει καὶ δάκρυσι, δι' ὧν ὁ ἔσω καθαίρεται ἄνθρωπος ἐν πληροῦτι φωτὸς θεοῦ καὶ ὅλος Πνεύματος Ἁγίου γίνεται ἐν συντρετριμένῳ ψυχῆς καὶ καταβεβλημένῳ φρονήματι (...)."

⁶¹⁵ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, "ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ", "Περὶ τοῦ ὅτι χρὴ καλῶς ὑποτάσσεσθαι καὶ μὴ ἐπιλανθάνεσθαι τῶν συνθηκῶν, ὧν πρὸς Θεὸν συνεθέμεθα. Καὶ ὅτι οὐ δεῖ γογγίζειν ἐπὶ ταῖς παννύχιοις ἀγρυπνίαις τῶν ὁρθῶν. Λόγος Γ' (45)", "Φιλοκαλία τῶν ιερῶν νηπτικῶν τ. Δ'": "Εἰ γὰρ ἡμεῖς ἑαυτοὺς οὐ προδώσωμεν τῷ τῆς ἀμελείας βόθρῳ καὶ ἀπογνώσεως, οὐδὲν οὐδαμῶς οἱ δαίμονες ισχύσουσι καθ' ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ πληγῆναι ἡμᾶς, ἐάν θέλωμεν, ἀνδρειότεροι καὶ ἐμπειρότεροι διὰ θερμῆς μετανοίας γινόμεθα". Αὐτοῦ,

τις χάρες των αρετών και να αξιωθεί τη βίωση της θεοπτίας. Εν συνεχεία, έπεται η απαρέγκλιτη τήρηση όλων των εντολών⁶¹⁶ ως απόρροια, φυσικά, της θερμής, ζέουσας και εγκάρδιας πίστης⁶¹⁷, από την οποία φύονται οι πολύτιμες οπώρες της αγάπης, της ελεημοσύνης, της συμπάθειας προς τον πλησίον κ.τ.λ.⁶¹⁸ και ακολουθεί η

“Περί έγκρατειας καί ύπομονής εις τήν έργασίαν τών άρετών εν τῷ καιρῷ τῆς νηστείας. Καί περί σιωπῆς. Καί ὅπως δεῖ ἐν πάσῃ τῇ νηστείᾳ διάγειν τοὺς ἀγωνιζομένους ἐν ἀληθείᾳ. Λόγος IB”:

“ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ”, “Περί τοῦ φεύγειν τοὺς λοιμούς καί φθοροποιούς τών ἀνθρώπων καί τοὺς λόγους αὐτῶν ἀποπέμπεσθαι καί πρὸς τήν έργασίαν τῆς ἀρετῆς ἀναστῆναι. Ἐτι δέ καί περὶ τοῦ δεῖν σκοπεῖν εἰ τὰ τῶν μακαρισμῶν τοῦ Χριστοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἔχομεν. Καί περὶ δακρύων καί κατανύξεως. Λόγος Β’ (28)”, “Φιλοκαλία τῶν ιερῶν νηπτικῶν τ.Δ”:

“γένοιτο δέ τὰς ἐντολάς τηρήσαντας τοῦ Θεοῦ, διὰ δακρύων καί μετανοίας καθαρῆναι τὰς καρδίας ἡμῶν, ὡς ἂν καί τό θεῖον φῶς, αὐτόν τόν Χριστόν, ἐντεῦθεν ὀψώμεθα καί μένοντα ἐν ἡμῖν κτησώμεθα, καί διὰ τοῦ Παναγίου αὐτοῦ Πνεύματος τρέφοντα καί ζωογονοῦντα ἡμῶν τὰς ψυχάς, καί ἀπογεύοντα τῆς ἐνεδόνου γλυκύτητος τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων τῆς βασιλείας αὐτοῦ”. Αὐτοῖ, “Περί μετανοίας. Καί ὅτι οὐκ ἀρκεῖ ἡμῖν ἡ τῶν ἐνόντων μόνον διάδοσις καί ἡ ἀπογύμνωσις αὐτῆς τῶν πραγμάτων εἰς κάθαρσιν ψυχῆς, ἐάν μὴ καί τό πένθος κτησώμεθα. Καί περὶ τῆς τοῦ Ἀδάμ ἐξορίας. Καί ὅτι εἰ μετενόησε παραβάς, οὐκ ἂν τοῦ παραδείσου ἐξέπεσε. Καί οἷον ἀγαθόν εἰργάσατο αὐτοῦ ἡ μετὰ τήν ἐκπτώσιν μετάνοια. Καί περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Κυρίου παρουσίας καί τῆς τῶν ἀμαρτωλῶν κατακρίσεως. Καί πρὸς τό τέλος, ἔλεγχος τῶν ἐν κακίᾳ καί ὑποκρίσει ζώντων. Λόγος Ε’ (86)”:

“Μή οὖν τόν Ἀδὰμ ἀλλ’ ἑαυτόν αἰτιάτω καί μεμφέσθω ἡμῶν ἕκαστος, τῶν ἐν οἰαδηποτοῦν περιπιπτόντων ἀμαρτίᾳ, καί μετάνοιαν ἐξίαν ἕκαστος ἡμῶν ὡς ἐκεῖνος ἐπιδεικνύσθω, εἰ ἄρα καί βούλεται τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐν Κυρίῳ ἐπιτυχεῖν. Εἰ δέ μὴ θελήσετε μηδέ παντί τρόπῳ σπουδάσετε, ἡ ἀναμαρτήτους ἑαυτοῦς ἐν τῷ τὰς ἐντολάς τηρεῖν πάσας φυλάξαι, ἡ παραβαίνοντες ἐν τινι μέχρι θανάτου μετανοεῖν καί τήν ἑαυτοῦ ἕκαστος ἀμαρτίαν σφοδρῶς ἀποκλαίεσθαι, ἀλλ’ ἐμμένετε ἐπὶ τῇ σκληρότητι καί ἀμετανοήτῳ γνώμῃ ὑμῶν”.

Αὐτοῖ, “Περί προσπαθείας τῆς εἰς τοὺς συγγενεῖς. Καί τίς ἡ ἀπάτη αὐτῆς καί εἰς οἷον βόθρον καί δεσμόν κατάγει τοὺς κρατούμενους ὑπ’ αὐτῆς. Καί περὶ ἀπογνώσεως καί τῆς ἐν ταύτῃ διαφορᾶς. Καί τί ἐστὶ τό “Ὁ πιστεύσας καί βαπτισθεὶς σωθήσεται, ὁ δέ ἀπιστήσας κατακριθήσεται”. Λόγος Ζ’ (141)”:

“Ὁ δέ μὴ πάσῃ ἰσχυῖ καί δυνάμει ψυχῆς τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ἔχων ἀεὶ καί φυλάττων αὐτάς, ἀλλὰ καταφρονῶν μὲν αὐτῶν, προτιμῶν δέ τὰ ἐναντία τούτων καί ποιῶν αὐτά, ἔστιν ὁ ἐκβάλλων τοὺς λόγους εἰς τὰ ὀπίσω (...) οὕτω τοίνυν καί ὁ τοιοῦτος ἐκβάλλει τοῦ Θεοῦ τοὺς λόγους εἰς τὰ ὀπίσω καί τὰ ἑαυτοῦ θελήματα, μᾶλλον δέ τὰ τοῦ διαβόλου, ποιεῖ”. Αὐτοῖ, “Περί έγκρατειας καί ύπομονής εις τήν έργασίαν τών άρετών εν τῷ καιρῷ τῆς νηστείας. Καί περί σιωπῆς. Καί ὅπως δεῖ ἐν πάσῃ τῇ νηστείᾳ διάγειν τοὺς ἀγωνιζομένους ἐν ἀληθείᾳ. Λόγος IB”:

“Φυλάξατε τοιγαροῦν πάσας ἀπαραιλήτως τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, ἀγαπητοί, ἵνα σφῆξθε ὥσπερ δορκὰς ἐκ βρόχων καί ὡς στρουθίον ἐκ παγίδος”. Αὐτοῖ, “Περί τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναστάσεως. Καί ὅποια τίς ἐστὶν ἡ πῶς ἐν ἡμῖν γίνεται ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ καί ἐν αὐτῇ ἡ ἀνάστασις τῆς ψυχῆς. Καί τί τό μυστήριον ταύτης τῆς ἀναστάσεως. Ἐλέχθη μετὰ τό Πάσχα τῇ δευτέρᾳ τῆς δευτέρας ἐβδομάδος τοῦ Πάσχα. Λόγος ΙΓ’ (209)”:

“Ὅπερ ἵνα μὴ πάθωμεν καί ἡμεῖς, τηρήσωμεν, ἀξιῶ, τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ ὅση δύναμις, ἵνα καί τῶν παρόντων καί τῶν μελόντων ἀγαθῶν, λέγω δὴ αὐτῆς τῆς τοῦ Χριστοῦ θέας, ἐπαπολαύσωμεν...”.

⁶¹⁷ Συμμεών ο Νέος Θεολόγος, “ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ”, “Περί προσπαθείας τῆς εἰς τοὺς συγγενεῖς. Καί τίς ἡ ἀπάτη αὐτῆς καί εἰς οἷον βόθρον καί δεσμόν κατάγει τοὺς κρατούμενους ὑπ’ αὐτῆς. Καί περὶ ἀπογνώσεως καί τῆς ἐν ταύτῃ διαφορᾶς. Καί τί ἐστὶ τό “Ὁ πιστεύσας καί βαπτισθεὶς σωθήσεται, ὁ δέ ἀπιστήσας κατακριθήσεται”. Λόγος Ζ’ (141)”:

“Φιλοκαλία τῶν ιερῶν νηπτικῶν τ. Δ”:

“Πίστιν ἐνταῦθα οὐ ταύτην λέγει ὅτι Θεός ἐστὶν ὁ Χριστός μόνον, ἀλλὰ τήν περὶ πασῶν τῶν παρ’ αὐτοῦ λεχθεισῶν ἀγίων ἐντολῶν περιεκτικωτάτην πίστιν τήν συνέχουσάν πως ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς θείας αὐτοῦ ἐντολάς καί πιστεύουσιν μηδὲν εἶναι ἀργόν μέχρι καί μᾶς κεραίας ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ πάντα ἕως ἐνός ἰῶτα ζωῇ καί ζωῆς αἰωνίου πρόξενον· ὡς ἂν ὁ πιστεύων οὕτως ἔχειν αὐτάς καί διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος συνταξάμενος ταῦτα πάντα φυλάσσειν καί ἀπαραιλήτως ποιεῖν σωθήσεται, ὁ δέ ἀπιστήσας ἐν τινι τοῖς λόγοις αὐτοῦ μέχρι καί μᾶς, ὡς εἴρηται, κεραίας ἢ ἐνός ἰῶτα, ὡς αὐτόν ἐκείνον ὅλον ἀπαρνησάμενος, κατακριθῇ”.

Του ιδίου, “Βίβλος τῶν Ἠθικῶν”, “Λόγος Α’. Κεφάλαιο γ’. Περὶ τῆς τοῦ Λόγου Σαρκώσεως καί κατὰ τίνα τρόπον δι’ ὑμᾶς ἐσαρκώθη”: “Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Χριστὸς ἐγενε τέλειος ἄνθρωπος κατὰ τήν ψυχὴν καί τὸ σῶμα, ὁμοῖος μέ μᾶς σὲ ὅλα ἐκτὸς ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας, μᾶς μεταδίδει τὴν Θεότητά του λόγῳ τῆς πίστεως μας σ’ αὐτόν καί μᾶς καθιστᾷ συγγενεῖς του κατὰ τὴν φύσιν καί τὴν οὐσίαν τῆς Θεότητός του”.

⁶¹⁸ Συμμεών ο Νέος Θεολόγος, “ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ”, “Περί τελείας ἀγάπης καί τίς ἡ ταύτης ἐνέργεια. Καί ὅτι ἐάν μὴ διὰ σπουδῆς ἐντεῦθεν ἤδη τῆς τοῦ Πνεύματος μεθέξεως γενώμεθα μέτοχοι, οὐδὲ πιστοὶ καί χριστιανοὶ δυνάμεθα εἶναι, ἀλλ’ οὐδὲ υἱοὶ καί τέκνα Θεοῦ χρηματίζομεν. Λόγος Η’ (159)”, “Φιλοκαλία τῶν ιερῶν νηπτικῶν τ. Δ”:

“Εἰ δέ πᾶς μὲν ὁ ἀγωνιζόμενος καί φυλάττων ἀπαρτρώτως πάσας τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, καί τέκνον Θεοῦ καὶ υἱὸς Θεοῦ γεννηθεὶς ἄνωθεν γίνεται, καί πιστὸς ὄντως καί χριστιανὸς τοῖς πᾶσι γνωρίζεται, ἡμεῖς δέ τῶν τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν καταφρονοῦμεν καί ἀθετοῦμεν τοὺς νόμους αὐτοῦ, οὓς ἐκδικήσει ἐκεῖνος ἐλθὼν μετὰ δόξης αὐθις καί δυνάμει φοβεράς, καί δεικνύομεν ἑαυτοὺς ἐν μὲν τῇ πίστει τοῖς ἔργοις αὐτοῖς ἀπίστους, ἐν δέ τῇ ἀπιστίᾳ διὰ τῶν λόγων μόνον πιστοὺς. Ἄνευ γάρ ἔργων, μὴ πλανᾶσθε, οὐδὲν ἡμᾶς ἡ πίστις μόνῃ ὠφελήσει· νεκρά γάρ ἐστὶ, νεκροὶ δέ ζωῆς οὐ γίνονται μέτοχοι, εἰ μὴ πρότερον διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν ἐργασίας ταύτην ζητήσουσιν. Ἐν γάρ τῇ ἐργασίᾳ τούτῃ ἀναφέρεται ὥσπερ τις πολύχους καρπὸς ἐντός ἡμῶν ἡ ἀγάπη, ἡ ἐλεημοσύνη, ἡ πρὸς τὸν πλησίον συμπάθεια, ἡ πραότης, ἡ ταπεινότης, ἡ ὑπομονή τῶν πειρασμῶν, ἡ ἀγνεία, ἡ καθαρότης τῆς

ταπεινώση^{619,620} που βρίσκεται στον αντίθετο πόλο της κενοδοξίας⁶²¹. Η ταπεινώση, από κοινού με το πένθος, απαλλάσσει την ψυχή και την εκπλύνει από τα ρυπαίνοντα

καρδίας, δι' ἧς καταξιούμεθα ὁρᾶν τὸν Θεόν καὶ ἐν ᾗ ἡ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος παρουσία καὶ ἔλλαμψις γίνεται, ἥτις καὶ ἄνωθεν ἡμᾶς γεννᾷ καὶ υἱοῦς Θεοῦ ἀποτελεῖ καὶ τὸν Χριστὸν ἐπενδύει καὶ τὴν λαμπάδα ἀνάπτει καὶ τέκνα φωτὸς ἀποδεικνύει καὶ τοῦ σκότους τὰς ψυχὰς ἐλευθεροῖ καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς κοινωνοὺς ἡμᾶς ἀπ' ἐντεῦθεν ἡδὴ γνωστῶς ἀπεργάζεται” καὶ “Καὶ εἰκότως· ἀποδύεται γάρ ἡ ψυχὴ πρῶτον μὲν τὴν ἀναισθησίαν, ἣν ὁ θεὸς ἀπόστολος κάλυμμα λέγει, ἥτις ἐν ταῖς τῶν ἀπίστων Ἰουδαίων κείται καρδίαις, οὐ μὴν ἀλλὰ γάρ καὶ νῦν πᾶς ὁ τὰς ἐντολὰς τῆς νέας χάριτος μὴ πάσῃ δυνάμει καὶ ζεοῦσῃ καρδίᾳ ποιῶν, τὸ τοιοῦτον κάλυμμα ἔχει ἐπικείμενον τῷ νοερῷ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἀνενεχθῆναι οὐ δύναται. Εἴτα ὥσπερ ὁ ἀποδυσάμενος σωματικῶς τὰ ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ τραύματα καθορᾷ, οὕτω δὴ καὶ οὗτος τὰ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ προσόντα πάθη τῆνικαὶτα βλέπει τρανῶς, οἷον φιλοδοξίαν, φιλαργυρίαν, μνησικακίαν, μισαδελφίαν, φθόνον, ζῆλον, ἔριν, οἷσιν καὶ τὰ λοιπὰ καθεξῆς. Τὰς γοῦν ἐντολὰς ὡς φάρμακα, τοὺς δὲ πειρασμούς ὡς καυτήρας ἐν τούτοις ἐπιτιθεῖς, καὶ ταπεινούμενος καὶ πενθῶν καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ βοήθειαν θερμῶς ἐκζητῶν, (...)”: Αὐτοῦ, “Περὶ μετανοίας καὶ ἀρχῆς βίου μοναδικοῦ. Καὶ πῶς τις ὁδῷ καὶ τάξει προβαίνειν εἰς ἀρετὴν ἐν τῇ τῶν ἐντολῶν ἐργασία εἰς τελειότητα ἔρχεται. Λόγος ΙΔ΄ (216)”.

Αὐτοῦ, “Περὶ τοῦ φεύγειν τοὺς λοιμούς καὶ φθοροποιούς τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν ἀποπέμπεσθαι καὶ πρὸς τὴν ἐργασίαν τῆς ἀρετῆς ἀναστῆναι. Ἐτι δὲ καὶ περὶ τοῦ δεῖν σκοπεῖν εἰ τὰ τῶν μακαρισμῶν τοῦ Χριστοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἔχομεν. Καὶ περὶ δακρύων καὶ κατανύξεως. Λόγος Β΄ (28)”, “Φιλοκαλία τῶν ιερῶν νηπτικῶν τ. Δ΄”: “Πᾶς γάρ ὁ διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν παραβάσεως ἀντιστάμενος καὶ πολεμῶν τῷ Θεῷ, οὗτος κἂν εἰρηνεύειν ἅπαντας πρὸς ἀλλήλους ποιῇ ἔχθρὸς ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ οὐδὲ αὐτοῦ οὓς εἰρηνεύειν πρὸς ἀλλήλους ποιεῖ, ὡς ἀρέσκει τῷ Θεῷ ποιεῖ τοῦτο”.

⁶¹⁹ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, “ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ”, “Περὶ μετανοίας καὶ κατανύξεως. Καὶ ἐκ ποίων ταύτην ἔργων κτήσασθαι δυνατόν. Καὶ ὅτι ἄνευ δακρύων ἀδύνατον εἰς καθαρότητα καὶ ἀπάθειαν ἐλάσαι τινά. Λόγος Δ΄ (59)”, “Φιλοκαλία τῶν ιερῶν νηπτικῶν τ.Δ΄”: “Ἄλλ’ οὐχ’ οὕτως ἔχει· Θεὸς γάρ οὐ βλέπει εἰς πρόσωπον, οὐδὲ εἰς μὴν τὴν ἔξωθεν καταστολὴν τῶν ἡθῶν, οὐδὲ εἰς τὰς κραυγὰς ἡμῶν, ἀδελφοί, ἀλλ’ εἰς καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην καὶ ἡσυχον καὶ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ ἐπιφερομένην· Ἐπὶ τίνα γάρ, φησὶν, ἐπιβλέψω, ἀλλ’ ἢ ἐπὶ τὸν πρῶτον καὶ ἡσυχον καὶ τρέμοντά μου τοὺς λόγους· Αὐτοῦ, “Περὶ τοῦ φεύγειν τοὺς λοιμούς καὶ φθοροποιούς τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν ἀποπέμπεσθαι καὶ πρὸς τὴν ἐργασίαν τῆς ἀρετῆς ἀναστῆναι. Ἐτι δὲ καὶ περὶ τοῦ δεῖν σκοπεῖν εἰ τὰ τῶν μακαρισμῶν τοῦ Χριστοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἔχομεν. Καὶ περὶ δακρύων καὶ κατανύξεως. Λόγος Β΄ (28)”: “Καταμάθετε, ἀδελφοί, τῆς σφραγίδος Χριστοῦ τὸ ἀληθές ἐκτύπωμα. Ἐπίγνωτε, οἱ πιστοί, τοῦ χαρακτήρος τὰ ιδιώματα. Μία σφραγὶς ἀληθῶς ἡ ἔλλαμψις ὑπάρχει τοῦ Πνεύματος, εἰ καὶ πολλὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς αἱ ιδέαι καὶ πολλὰ τῶν ἀρετῶν αὐτῆς τὰ γνωρίσματα, ὧν πρῶτον καὶ ἀναγκαιότερόν ἐστιν ἡ ταπεινότης, ὡς ἀρχὴ καὶ θεμέλιος (...)”.

Αὐτοῦ, “Περὶ τοῦ φεύγειν τοὺς λοιμούς καὶ φθοροποιούς τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν ἀποπέμπεσθαι καὶ πρὸς τὴν ἐργασίαν τῆς ἀρετῆς ἀναστῆναι. Ἐτι δὲ καὶ περὶ τοῦ δεῖν σκοπεῖν εἰ τὰ τῶν μακαρισμῶν τοῦ Χριστοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἔχομεν. Καὶ περὶ δακρύων καὶ κατανύξεως. Λόγος Β΄ (28)”, “Φιλοκαλία τῶν ιερῶν νηπτικῶν τ.Δ΄”: “Πίστις μὲν γάρ ἐστιν ἐλπίζομένη ὑπόστασις κατὰ τὸν ἀπόστολον, παράκλησις δὲ ἡ ἐκ τῆς ἔλλαμψεως τοῦ Πνεύματος γινομένη ἐν ταῖς πενθούσαις ψυχαῖς ἐπιδημία Θεοῦ, ταπεινοφροσύνην ταύταις βραβεύουσα, ἥτις καὶ σπóρος καὶ τάλαντον ὀνομάζεται· αὐξανόμενη γάρ καὶ πολυπλασιαζομένη ἐν ταῖς τῶν ἀγωνιζομένων ψυχαῖς ἐν τριάκοντα καὶ ἐν ἑξήκοντα καὶ ἐν ἑκατόν, καρποφορεῖ τῷ Θεῷ καρπὸν ἅγιον τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος. Ὅπου γάρ ταπεινώσις ἀψευδής, ἐκεῖ καὶ ταπεινοφροσύνης βυθός· καὶ ὅπου ταπεινοφροσύνη, ἐκεῖ καὶ ἔλλαμψις τοῦ Πνεύματος. Ὅπου δὲ αἱ ἔλλαμψεις τοῦ Πνεύματος, ἐκεῖ φωτοχυσία Θεοῦ καὶ Θεὸς ἐν σοφίᾳ καὶ γνώσει τῶν μυστηρίων αὐτοῦ. Ἐνθα δὲ ταῦτα, ἐκεῖ βασιλεία οὐρανῶν καὶ βασιλείας ἐπίγνωσης καὶ οἱ ἀποκεκρυμμένοι θησαυροὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἐν οἷς καὶ ἡ φανέρωσις ἐστὶ τῆς πτωχείας τῆς πνευματικῆς”. Αὐτοῦ, “Περὶ μετανοίας καὶ ἀρχῆς βίου μοναδικοῦ. Καὶ πῶς τις ὁδῷ καὶ τάξει προβαίνειν εἰς ἀρετὴν ἐν τῇ τῶν ἐντολῶν ἐργασία εἰς τελειότητα ἔρχεται. Λόγος ΙΔ΄ (216)”, “Φιλοκαλία τῶν ιερῶν νηπτικῶν τ.Δ΄”: “Οὕτω δὲ καθ’ ἡμέραν προκόπτων, ἐπαισθάνεται πῶς κατὰ μικρὸν ὑποχωροῦσιν οἱ λογισμοὶ τῶν προλήψεων, εἴτα πῶς καὶ αἱ προλήψεις αὐτὰ μειοῦνται, καὶ μαλασσομένη ἡ καρδία πρὸς ταπεινώσιν ἔρχεται· πῶς τε πάλιν αὕτη λογισμούς ταπεινοφροσύνην ἐμποιοῦντας ἀπογεννᾷ. Οὕτω δὲ τούτων ἐπαισθανόμενος, μόλις διὰ πάντων πρὸς κατάνυξιν καὶ δάκρυα ἔρχεται. Ἐρχεται δ’ οὖν ὁμως διὰ πολλῶν θλίψεων, καὶ πλέον ταπεινουμένη περισσότερον κατανύσσεται. Ἡ μὲν γάρ ταπεινώσις τὸ πένθος ἀπογεννᾷ, τὸ δὲ πένθος ἐκτρέφει τὴν γεννήσαντα καὶ αὐξάνει ποιεῖ. Αὕτη δὲ ἡ ἐργασία δὴ τῆς εκπληρώσεως ἐπιτελουμένη τῶν ἐντολῶν εκπλύνει μὲν ὃ τοῦ θαύματος! - πάντα ῥύπον ἀπὸ τῆς ψυχῆς, ἀπελαύνει δὲ πᾶν πάθος καὶ πᾶσαν ἐπιθυμίαν κακὴν - σωματικὴν τε λέγω καὶ βιωτικὴν”.

⁶²⁰ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, “Κεφάλαια θεολογικά καὶ πρακτικά”: “20. Εκείνος που αγαπά με ὅλη του τὴν ψυχὴ ἐκείνους που τον υβρίζουν ἢ τον ἀδικοῦν καὶ του στεροῦν τὰ πράγματά του, καὶ προσεύχεται γι’ αὐτούς, ἀνεβαίνει σε λίγο καιρὸ σε υψηλὸ βαθμὸ προκοπῆς. Γιατί ὅταν αὐτὸ γίνεται με αἴσθησις τῆς καρδίας, κατεβάσει τὸν ἄνθρωπο σε ἄβυσσο ταπεινώσεως καὶ σε πηγὲς δακρύων, ὅπου βυθίζεται τὸ τριμερές τῆς ψυχῆς, καὶ ἀνεβάζει στὸν οὐρανὸ τὴν ἀπάθειαν τοῦ νου καὶ τὸν κάνει θεωρητικὸ (...) 43. Παρακαλῶ ἐσένα, τὸ τέκνο τῆς υπακοῆς, νὰ ἔχεις συνεχῶς αὐτὰ μέσα στο νου σου, καὶ νὰ ἀγωνίζεσαι με ὅλη τὴ δύναμή σου νὰ μὴ γκρεμιστεῖς στα δεινὰ τοῦ Ἀδὲ που ἀναφέραμε, ἀλλὰ νὰ παρακαλεῖς θερμὰ κάθε μέρα τὸν Θεὸ λέγοντας: ‘...Καὶ δώσε Κύριε ταπεινώση σὲ τὴν καρδιά μου καὶ λογισμούς που ἀρμόζουν σε ἀμαρτανό, ὁ ὁποῖός σου υποσχέθηκε νὰ μετανοεῖ’ (...) 44. Ὅποιοι με φόβο καὶ τρόμο ἐβάλαν τὸ καλὸ θεμέλιό τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδας σὲ τὴν αὐλὴ τῆς εὐσεβείας, καὶ στηρίξαν τὰ πόδια τους ἀσάλευτα στὸ βράχο τῆς υπακοῆς σὲ πνευματικούς πατέρες καὶ ἀκούνε τὶς ἐντολὲς τους σὰν νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Θεοῦ, καὶ πάνω σ’ αὐτὸ τὸ θεμέλιό τῆς υπακοῆς τὶς κτίζουν ἀδίστακτα με

αυτήν πάθη και τους εμπαθείς λογισμούς. Τονίζεται και μια ιδιαίτερη λεπτομέρεια: όπως αναφέρει ο Αγ. Συμεών, είναι διαφορετικό το να ασκείται κάποιος για την απόκτηση της αρετής της ταπείνωσης από το να την έχει αποκτήσει ήδη και να φέρει πλέον την ιδιότητα του ταπεινού⁶²². Το μεν πρώτο εμπίπτει στα “ἐφ’ ἡμῖν”, το δε ακόλουθο στα “οὐκ ἐφ’ ἡμῖν”, δανειζόμενος εδώ ορολογία της φιλοσοφίας, προκειμένου να καταστήσει απολύτως σαφή τη διάκριση ανάμεσα στο “ταπεινολογεῖν” και στο “ταπεινοφρονεῖν”. Ἐνα ακόμη βήμα πιο κοντά στην πνευματική κάθαρση του ανθρώπου επιτυγχάνεται με την ατομική προσευχή⁶²³ και στην περίπτωση της μοναστικής κοινοβιακής βιοτής και με τη συλλογική⁶²⁴. Επόμενη

ταπείνωση, αυτοί παρουσιάζουν αμέσως προκοπή. Και κατορθώνουν το μεγάλο και πρώτο κατόρθωμα, την απάρνηση του εαυτού των (...) 69. Πριν αποκτήσουμε το πένθος και τα δάκρυα (...) δεν υπάρχει μέσα μας μετάνοια και αληθινή μεταμέλεια, ούτε φόβος Θεού στις καρδιές μας, ούτε καταδικάσαμε τους εαυτούς μας, ούτε η ψυχή μας ήρθε σε αίσθηση της μελλοντικής κρίσεως και των αιωνίων βασάνων. Γιατί αν καταδικάζαμε τους εαυτούς μας και αποκτούσαμε τα παραπάνω ευθύς θα κυλούσαν και τα δάκρυά μας. Χωρίς αυτά ούτε η σκληροκαρδία μας μπορεί να μαλακώσει ούτε η ψυχή μας θα αποκτήσει πνευματική ταπείνωση, ούτε θα βρούμε τη δύναμη να γίνουμε ταπεινοί (...) 75. Με τη μετάνοια γίνεται η εξάλειψη των αισχρών πράξεων. Ὑστερα από αυτή, χορηγείται το Ἅγιο Πνεῦμα, ὅχι βέβαια χωρίς προϋποθέσεις, ἀλλὰ ἀνάλογα με την πίστη, τη διάθεση και την ταπείνωση εκείνων που μετανοοῦν με ὅλη την ψυχή τους (...) 131. Κάθε τι που εἶναι καλό, να το κάνεις με ταπείνωση, ἔχοντας στο νου σου τον Κύριο που εἶπε: Ὅταν τα πράξετε ὅλα, να λέτε ὅτι εἴμαστε ἀχρηστοὶ δούλοι και κάναμε ὅτι οφείλαμε να πράξουμε.”

⁶²¹ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, “ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ”, “Περὶ μετανοίας καὶ φόβου Θεοῦ. Καὶ ὁποῖον ἄγωνα ἔχει ψυχῆς καὶ πόνον καρδιάς ὁ μετὰ συντετριμμένου τοῦ πνεύματος μετανοῶν. Καὶ τίνα εἰσὶν ἃ λέγει καὶ πρὸς τὸν φιλόανθρωπον Κύριον εὐχεται. Λόγος ΚΓ’ (302)”, “Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ.Δ.”: “Τὰς μὲν γὰρ σταφυλὰς πρῶτον πατοῦντες οἱ ἄνθρωποι, ὕστερον αὐτὰς πιέζουσιν ὑπὸ τοῦ λίθου καὶ πάσης ὑγρότητος αὐτὰς χωρὶς ἀποφαίνουσι, τὸν δὲ εἰσελθόντα ἄνθρωπον εἰς τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος ποιεῖ αὐτὸν γενέσθαι πᾶσιν ἄνθρώποις ἄλλοις εἰς καταπάτημα. Καὶ ὅτε καταλεάνῃ καὶ συντρίψει τελείως τὸ ὑπερήφανον καὶ κενόδοxon τῆς σαρκὸς αὐτοῦ φρόνημα, τότε ἡ ἁγία ταπείνωσις, ὁ νοητὸς λίθος ὁ ἐλαφρότατος καὶ χρηστός, ἐπιτεσὼν ἄνωθεν, πᾶσαν ὑγρότητα τῶν σαρκικῶν ἡδονῶν καὶ παθῶν ἐκτίεσασα, οὐκ ἀχρηστον τὴν ἐκπιεσθεῖσαν ψυχὴν ἀποδείκνυσιν, ἀλλὰ δάκρυα ποταμῆδόν αὐτὴν καταντλήσασα τὸ ζῶν ὕδωρ ἐκβλύζειν ποιεῖ καὶ τὰ ἐκ τῶν ἁμαρτημάτων τραύματα ἰᾶται καὶ τὸν ἰχώρα καὶ τὰ ἔλκη αὐτῶν ἀποπλύνει καὶ χιόνος λαμπρότερον ὅλον ἐκείνον ἀποδεικνύει τὸν ἄνθρωπον”.

⁶²² Συμεών ο Νέος Θεολόγος, “Βίβλος τῶν Ἠθικῶν”, “Λόγος Β’”. Τὰ κεφάλαια τῆς θεωρίας τοῦ λόγου. (113)”: “Ἄλλο τὸ ταπεινολογεῖν καὶ ἕτερον ταπεινοφρονεῖν· καὶ ἄλλο ταπείνωσις καὶ ἕτερον τὸ τῆς ταπεινώσεως ἄνθος καὶ ἕτερον ὁ ταύτης καρπὸς καὶ τὸ τοῦ καρποῦ ταύτης κάλλος καὶ ἡ ἡδύτης αὐτοῦ καὶ ἕτερον αἱ ἐκ τούτου ἐνέργειαι. Τούτων δὲ τὰ μὲν ἐφ’ ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ’ ἡμῖν εἰσὶ καὶ τὰ μὲν ἐφ’ ἡμῖν τὸ πάντα νοεῖν, τὸ φρονεῖν, τὸ λογίζεσθαι, τὸ λέγειν καὶ πράττειν ὅσα πρὸς ταπείνωσιν ἡμᾶς φέρουσιν· ἡ δὲ ἁγία ταπείνωσις καὶ τὰ λοιπὰ ταύτης ἰδιώματα καὶ χαρίσματα καὶ αἱ ταύτης ἐνέργειαι δῶρόν εἰσι Θεοῦ καὶ οὐ τῶν ἐφ’ ἡμῖν εἰσιν, ἵνα μηδὲ ἐν τούτῳ τις καυχῆσθαι· ὧν καὶ οὐδεὶς ποτε τυχεῖν καταξιώθῃσεται, εἰ μὴ καλῶς τὰ ὅσα ἐφ’ ἑαυτὸν εἰσι σπέρματα καταβάλλῃται”.

⁶²³ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, “ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ”, “Περὶ τοῦ ὅτι χρή καλῶς ὑποτάσσεσθαι καὶ μὴ ἐπιλανθάνεσθαι τῶν συνθηκῶν, ὧν πρὸς Θεὸν συνεθέμεθα. Καὶ ὅτι οὐ δεῖ γογγίζειν ἐπὶ ταῖς παννύχοις ἀγρυπνίαις τῶν ὀρθρῶν. Λόγος Γ’ (45)”: “Οὐχὶ ἐγκράτειαν καὶ ἀγρυπνίαν καὶ προσευχὴν καὶ ὑπακοὴν μέχρι θανάτου τῷ προεστώπῃ καὶ πάσῃ τῇ ἀδελφότητι φυλάξει ὁμολογοῦμεν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀγγέλων; Καὶ νῦν, ὡς οὐδενὸς ὄντος τοῦ μέλλοντος ἀπαιτῆσαι ἡμᾶς τὰς συνθήκας ταύτας ἅς συνεθέμεθα, οὕτω διακείμεθα, ἐν ἀφοβίᾳ Θεοῦ διάγοντες καὶ καταφρονήσει τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν, κατεπαιρόμενοι οὐ μόνον ἀπάσης τῆς λοιπῆς ἀδελφότητος, ἀλλὰ καὶ τῶν προεστώτων ἡμῶν, γογγύζοντες, ἀντιλέγοντες, καταρώμενι, ῥαθυμοῦντες καὶ πάντα ποιοῦντες, ὅσα μισεῖ Θεὸς καὶ ὅσα εἰς γέενναν πυρὸς ἀπολλύουσιν ἡμῶν τὰς ψυχὰς (...) Διό, παρακαλῶ, ἀνανήψωμέν ποτε, ἀδελφοί μου, καὶ ἀλλήλους διεγείροντες, τῇ παρακλήσει τοῦ λόγου, πρὸς ζῆλον καὶ μίμησιν τοῦ καλοῦ, δράμωμεν σπουδαίως, σπεύσωμεν προθύμως καὶ ζεοῦσιν τῇ προθυμίᾳ χωρισθῶμεν τῇ ἀπροσπαθείᾳ τοῦ κόσμου, ἐνωθῶμεν τῇ ταπεινώσει τοῖς ἀπ’ αἰῶνος ἁγίοις· ἀποδυσώμεθα τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τῇ ἐκκοπῇ τοῦ γεώδους θελήματος καὶ τῇ νεκρώσει τοῦ χοῦκοῦ φρονήματος, ἐνδυσώμεθα τὸν νέον Ἀδὰμ, Ἰησοῦν Χριστόν, διὰ τῆς καθαρᾶς καὶ αἵλου προσευχῆς, τοῖς διηνεκέσι δάκρυσιν ἀποσμήξαντες ἑαυτούς”. Αὐτοῖ, “Περὶ μετανοίας. Καὶ ὅτι οὐκ ἀρκεῖ ἡμῖν ἡ τῶν ἐνόντων μόνον διάδοσις καὶ ἡ ἀπογύμνωσις αὐτῇ τῶν πραγμάτων εἰς κάθαρσιν ψυχῆς, ἐάν μὴ καὶ τὸ πένθος κτησώμεθα. Καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἀδὰμ ἐξορίας. Καὶ ὅτι εἰ μετενόησε παραβάς, οὐκ ἂν τοῦ παραδείσου ἐξέπεσε. Καὶ οἶον ἀγαθὸν εἰργάσατο αὐτοῦ ἡ μετὰ τὴν ἐκπτώσιν μετάνοια. Καὶ περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Κυρίου παρουσίας καὶ τῆς τῶν ἁμαρτωλῶν κατακρίσεως. Καὶ πρὸς τὸ τέλος, ἔλεγχος τῶν ἐν κακίᾳ καὶ ὑποκρίσει ζώντων. Λόγος Ε’ (86)”: “Εἰ γὰρ ὁ νοῦς τῶν πονηρῶν λογισμῶν καὶ παθῶν ἐλευθερωθῇ καὶ θεασώμεθα δι’ αὐτοῦ τὴν ἐλευθερίαν, ἣν ἡμῖν ὁ Χριστὸς καὶ Θεὸς ἔχαρίσατο, οὐκέτι καταδεξόμεθα πρὸς τὴν προτέραν δουλείαν τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ σαρκικοῦ φρονήματος κατελθεῖν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν γρηγορεῖν καὶ προσεύχεσθαι οὐ παυσόμεθα”.

⁶²⁴ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, “ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ”, “Περὶ ἀρχῆς βίου λίαν ἐπωφελοῦς καὶ σωτηρίου, ἀρμοζούσης τοῖς ἄρτι τῷ κόσμῳ καὶ τοῖς ἐν κόσμῳ ἀποτασσομένοις καὶ πρὸς τὸν μοναδικόν

ακολουθητέα πρακτική αλλά και κατάκτηση είναι η απάθεια⁶²⁵ (ως αποταγή και επίτευξη της ελευθερίας από τα πάθη και τους εμπαθείς λογισμούς που

ἀποτρέχουσι βίον. Καί διδασκαλίας εἰς ἀρχαρίους λυσιτελεστάτη. Λόγος Κστ' (328)": "Ἰστέον οὖν ὅτι ὁ ἡδὴ τὸν χοῖκόν ἄνθρωπον μετὰ τοῦ φρονήματος καὶ τὸν ἐπουράνιον διὰ τοῦ μοναχικοῦ σχήματος ἐνδυσάμενος, μεσονύκτιον ὀφείλει ἀνίστασθαι πρὸ τοῦ ὀρθρου καὶ τετυπωμένην εὐχὴν εὐχεσθαι, καὶ οὕτω μετὰ ταῦτα εἰς τὴν δοξολογίαν μετὰ πάντων ἐγείρεσθαι καὶ νουνεχῶς καὶ ἐργηγόρως πᾶσαν αὐτὴν διεξέρχεσθαι, προσέχων τῇ ἀρχῇ τῆς ὑμνωδίας μεγάλως, ἥτοι τῷ ἐξαψάλμῳ, τῇ στιχολογίᾳ, ταῖς ἀναγνώσεσιν, ἀόκνως, μὴ χαυνούμενος τὸ σῶμα καὶ πόδα παρὰ πόδα ἱστάμενος ἢ ἐπακουμβίζων τοίχοις καὶ κίοσιν, ἀλλὰ τὰς μὲν χεῖρας ἀσφαλῶς δεδεμένους ἔχειν ὀφείλει, (...)". Αὐτοθι, "Περὶ μετανοίας καὶ κατανύξεως. Καὶ ἐκ ποίων αὐτὴν ἔργων κτήσασθαι δυνατὸν. Καὶ ὅτι ἄνευ δακρύων ἀδύνατον εἰς καθαρότητα καὶ ἀπάθειαν ἐλάσαι τινά. Λόγος Δ' (59)": "Δῶμεν δὲ καὶ ἀπέχεσθαι τῶν εἰρημένων αὐτόν καὶ μῆτε πρὸς ἄλλον τινὸς κέλλαν χωρεῖν, μῆτε ἄλλον αὐτόν ὑποδέχεσθαι ἐν τῇ κέλλῃ αὐτοῦ, μῆτε κόρφ γαστρός καὶ πότῳ καὶ ἀργολογίαις προσανέχειν, ἀλλὰ κλείσαντα τὰς θύρας ἐνδὸν μένειν τῆς κέλλης μονώτατον· τί οὖν ὁ ὀφελος αὐτῷ, ἐάν μὴ πνευματικὴ ὑπάρχη καὶ μετὰ γνώσεως ἢ ἐργασίας αὐτοῦ, ἀλλὰ κἀθηται ἀναγινώσκων πρὸς τὸ ἀποστηθίσει τι, ἵνα ἔχῃ τοῦτο λέγειν ἐν καιρῷ συνάξεως ἢ καὶ παρουσίας φίλων, ὥστε φαίνεσθαι αὐτὸν γνωστικόν; Θῶμεν δὲ ὅτι οὐχ ἔνεκα τούτου, ἀλλὰ χάριν ὠφελείας καὶ τοῦ ἀκούουσι λόγον Θεοῦ ἐντυγχάνει τὰς θείας Γραφαῖς, εἴτα ἐγερθεὶς ἵσταται εἰς προσευχήν· ἡ δὲ προσευχὴ αὐτοῦ ἔστωσαν, εἰ δοκεῖ, ψαλμοὶ δύο ἢ τρεῖς ἢ δέκα ἢ ἑκατόν, αἱ προσκυνήσεις ὡσαύτως, ὅσας ἂν καὶ εἴποις ποιεῖν, εἰθ' οὕτως ἐκπληρώσας πάντα ἀνακλίνεται καὶ πλέον οὐδέν· (...) Εἰ οὖν καὶ σύ ταῦτα, ἃ καθ' ἑκάστην ψάλλεις καὶ ἀναγινώσκεις ἢ ἄλλων ἀναγινωσκόντων ἀκουεῖς, ἀπαρλείπτως ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μετὰ ταπεινοφροσύνης καὶ πίστεως διάξεις, ἀμὴν εὐαγγελίζομαι σοὶ χαρὰν μεγάλην, ὅτι ἐάν ἐπιμείνης ταῦτα ποιῶν, διψῶν, ἀγρυπνῶν, μέχρι θανάτου ὑποτασσόμενος καὶ ὑπακούων ἀδιακρίτως καὶ ἀνυποκρίτως τῷ προεστώτι σου, ὑποφέρων τε πᾶσαν θλίψιν καὶ ὕβριν καὶ λοιδορίαν καὶ διαβολήν, οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ μαστίγας καὶ αἰκίας παρὰ τῶν εὐτελεστέρων σου ἀδελφῶν, ἐν πάσῃ εὐχαριστίᾳ διατιθέμενος ἀμνηστικάκως πρὸς αὐτοὺς καὶ ὑπὲρ αὐτῶν προσευχόμενος, χαῖρε καὶ ἀγαλλία χαρᾷ ἀνεκκλήτῳ, (...)". Αὐτοθι, "Περὶ μεθόδων τοῦ πονηροῦ, ὧν ὑποβάλλει τοῖς κουφοτέροις καὶ φιλοπρωτεύουσιν, ὅποταν ὁ ποιμὴν ἐξ ἀνθρώπων γένηται. Καὶ ὅτι χρή τοὺς μὲν ἀναξίως ἐπιτηδόντας τῇ ἀρχῇ πάσῃ καλύειν συνωθεῖν ἐπὶ τοῦτο καὶ συνεργεῖν. Καὶ πρὸς τῷ τέλει, πρὸς τὸν ποιμένα. Λόγος ΙΗ' (243)": "Οἱ δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ ἰσυχίᾳ καὶ τῇ διακονίᾳ προσκαρτεροῦντες τοῦ λόγου ἐν ὑπομονῇ ἔργων ἀρίστων ἀσκήσεως, αὐτῶν τῶν ἀποστόλων καὶ κορυφαίων τὴν ἀξίαν σὺν σοὶ ἐπιφέρονται, οὓς καὶ ὡς συνεργούς ἔξεις ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τῆς πνευματικῆς σου διδασκαλίας, ἀναδεχομένους τὰ βάρη τῶν ἀδελφῶν καὶ ἀνακουφίζοντάς σε τῶν πόνων, μέσον δηλαδὴ τῶν λοιπῶν κυλιόμενους ὡς λίθους τιμίους."

⁶²⁵ Συμμεών ο Νέος Θεολόγος, "ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ", "Περὶ μετανοίας. Καὶ ὅτι οὐκ ἀρκεῖ ἡμῖν ἡ τῶν ἐνόντων μόνον διάδοσις καὶ ἡ ἀπογύμνωσις αὐτῇ τῶν πραγμάτων εἰς κάθαρσιν ψυχῆς, ἐάν μὴ καὶ τὸ πένθος κτησώμεθα. Καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἀδάμ ἐξορίας. Καὶ ὅτι εἰ μετενόησε παραβάς, οὐκ ἂν τοῦ παραδείσου ἐξέπεσε. Καὶ οἶον ἀγαθὸν εἰργάσατο αὐτοῦ ἢ μετὰ τὴν ἐκπτώσιν μετάνοια. Καὶ περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Κυρίου παρουσίας καὶ τῆς τῶν ἁμαρτωλῶν κατακρίσεως. Καὶ πρὸς τὸ τέλος, ἔλεγχος τῶν ἐν κακίᾳ καὶ ὑποκρίσει ζώντων. Λόγος Ε' (86)": "Εἰ δὲ μὴ ἡ διάνοια ἡμῶν ὑπὸ τῆς μετανοίας καὶ τῶν δακρύων καὶ ὑπὸ τῆς ἐγγινομένης ἐκ τούτων πνευματικῆς ταπεινώσεως πτερωθεῖσα εἰς ὕψος ἀπαθείας ἀρθῇ, οὐκ ἂν ἐλεύθεροι τῶν εἰρημένων ἀπάντων γενέσθαι ἰσχύσωμεν, ἀλλὰ ποτὲ μὲν ὑπὸ τοῦδε τοῦ πάθους, ποτὲ δὲ ὑφ' ἑτέρου κεντᾶσθαι καὶ ὡς ὑπὸ θηρίων ἀγρίων κατεσθίεσθαι οὐ παυσόμεθα, καὶ μετὰ θάνατον διὰ ταῦτα τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἐκτεσνόντες, ὑπὸ τῶν τοιούτων πάλιν αἰωνίως κολασθισόμεθα." Αὐτοθι, "Περὶ προσπάθειας τῆς εἰς τοὺς συγγενεῖς. Καὶ τίς ἡ ἀπάτη αὐτῆς καὶ εἰς οἶον βόθρον καὶ δεσμόν κατάγει τοὺς κρατούμενους ὑπ' αὐτῆς. Καὶ περὶ ἀπογνώσεως καὶ τῆς ἐν ταύτῃ διαφορᾶς. Καὶ τί ἐστὶ τὸ "Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται, ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται". Λόγος Ζ' (141)": "Τοιγαροῦν καὶ ὅτε τῆς ἀπάτης αἰσθανθῶμεν καὶ ἐν γνώσει γενώμεθα, εἴτε ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν εἴτε ἀπ' ἄλλων τῶν ὀδηγούντων ἢ συμπορευομένων ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ Κυρίου ἡμῖν, τί πάλιν πρὸς ἡμᾶς ἐν τῷ ἀφανεῖ κινήματι τῆς καρδίας ὑποψιθυρίζει; "Σύ, φησὶν, ἀπὸ γε τοῦ παρόντος εἰς ἄλλα μέτρα καὶ εἰς ἄλλην ἐφθασας προκοπὴν, ἦν οὐδεὶς τῶν συνόντων σοὶ ἐπίσταται ἀδελφῶν, ἀπροσπάθειάν τε ἐκτίσω καὶ ἀπάθειαν παντελῇ. Διὸ καὶ εἰ θέλεις, ὑπερορᾶς καὶ καταφρονεῖς τῶν συγγενῶν σου, καὶ οὐδὲν σοὶ ὄλως μέλλει περὶ αὐτῶν". Αὐτοθι, "Περὶ νηστείας. Καὶ ὅτι οὐ χρή τὸ τῆς νηστείας ὠφέλιμον ἐν τῇ πρώτῃ καὶ μόνῃ τῶν νηστεϊῶν ἐβδομάδι σπουδαίως τηρεῖν καὶ ἀσπάζεσθαι, ἀλλὰ τὴν ἴσην καὶ τὴν αὐτὴν σπουδὴν ἐν πάσαις ταῖς ἐβδομάσι τῶν νηστεϊῶν ἀναγκαῖον τοῖς σπουδαίοις διατηρεῖν. Λόγος ΙΑ' (191)": "Τούτου γάρ γενομένου εὐκόλως σὺν Θεῷ, πᾶσαν τὴν τῶν παθῶν θάλασσαν διαρρήξομεν καὶ τὰ κύματα διελθόντες τῶν πειρασμῶν τοῦ πικρῶς τυραννούντος ἡμᾶς, εἰς τὸν λιμένα ἐγκαθορμισθῶμεν τῆς ἀπαθείας." Αὐτοθι, Περὶ μεθόδων τοῦ πονηροῦ, ὧν ὑποβάλλει τοῖς κουφοτέροις καὶ φιλοπρωτεύουσιν, ὅποταν ὁ ποιμὴν ἐξ ἀνθρώπων γένηται. Καὶ ὅτι χρή τοὺς μὲν ἀναξίως ἐπιτηδόντας τῇ ἀρχῇ πάσῃ καλύειν συνωθεῖν ἐπὶ τοῦτο καὶ συνεργεῖν. Καὶ πρὸς τῷ τέλει, πρὸς τὸν ποιμένα. Λόγος ΙΗ' (243)": "Οἷόν τι λέγω; Ἡ νηστεία καὶ ἡ ἐγκράτεια ἀρετὴ ἐστὶ· μαραινέει γάρ τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς πυρώσεις συστέλλει τοῦ σώματος. Ταῦτα δὲ τῆς ἡμετέρας εἰσὶ προαιρέσεως ἔργον· τὸ δὲ ἀθλίπτως καὶ ἀπόνως ταῦτα μετέρχεσθαι καὶ εἰς ἀγνείαν φθάσαι καὶ τελείαν ἀπάθειαν, τοῦτο δῶρον Θεοῦ καὶ χάρισμα ὑψηλότατον." Αὐτοθι, "Περὶ ἀποταγῆς καὶ ἐκκοπῆς τῆς ἐλπίδος, πρὸς τοὺς αἰτήσαντας γράψαι αὐτοῖς πῶς ὀφείλει τις τὸν ἀσκητικὸν διανύσαι βίον. Καὶ ὅτι καλὸν ἐπὶ τούτῳ καὶ ἐπωφελές ἐμπερίφω χρησασθαι ὁδηγῶ ἡγουν πνευματικῷ πατρὶ εἰς τὸ ἀμαθεῖν τὰ τίς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀσκητικῆς τέχνης τὴν δυσκατόρθωτον ἐργασίαν. Καὶ περὶ πίστεως τῆς εἰς τοὺς πνευματικούς πατέρας καὶ θεωρίας φωτός, ὑφ' οὗ πᾶσα φωτιζομένη ψυχὴ προκόπτει εἰς ἀγάπην Θεοῦ. Λόγος Κ' (273)": "Διὰ τοῦτο καθάπερ ἡτήθησθε γράψαι νῦν τῇ ἀγάπῃ ὑμῶν, εἰκότως προσευθιμήμεν· οὐ τὰ πρὸς νοῦθεσίαν (καὶ γὰρ ἀνάξιοι), ἀλλὰ τὰ πρὸς συμβουλὴν καὶ ὑπόμνησιν, ὡς ἀγαπῶντες λίαν ὑμᾶς, καὶ ὅσα γινώσκομεν ὠφελοῦντα καὶ συνεργοῦντα ψυχὴν πρὸς τε τὴν ἐκ τοῦ κόσμου φυγὴν καὶ τὴν τῶν παθῶν ἀλλοτριώσιν καὶ Θεοῦ ἀγάπην καὶ τελείαν ἀπάθειαν (...) Περιεκτικὰς δὲ ἀρετὰς λέγομεν ταπεινώσιν, τὴν τῶν παθῶν ἀναιρέτην καὶ πρόξενον τῆς οὐρανίου καὶ

καταδυναστεύουν την ανθρώπινη ψυχή⁶²⁶), η οποία ακολουθεί κλιμακιδόν στην θεοειδή άνοδο του αγωνιζομένου και, όπως έχει ήδη υπογραμμιστεί, το περιεχόμενο της θεάται στον χριστιανισμό από ολότελα διαφορετική σκοπιά απ' ό,τι στη φιλοσοφία του στωικισμού. Επιπροσθέτως, στη χριστιανική θεωρία, η απάθεια δεν συνιστά απότοκο που ανάγεται κατ' εξοχήν στον προσωπικό πνευματικό αγώνα που διεξάγεται στην κονίστρα του διαγόμενου βίου από τον εκάστοτε φορέα των παθών. Αντιθέτως, κατακτάται μόνον με την ευδοκία της Θείας Χάριτος, δίχως τη σύμπραξη της οποίας, η απάθεια είναι αδύνατο να κατακτηθεί, καθόσον δεν αρκεί από μόνη της η επίπονη προσπάθεια. Η σπουδαιότητα του ζήν απαθώς κατά τον Άγιο Συμεών δεν έγκειται μόνο στο να διάγει ο άνθρωπος μια ζωή απαλλαγμένη από την εν σώματι επιθυμία (η οποία συνιστά και αυτή από μόνη της ένα εξαιρετικό κατόρθωμα) αλλά ταυτόχρονα να κατευνάζει “τις κινήσεις της ψυχής του” και να επιθυμεί παράλληλα τα “ουράνια και αιώνια αγαθά”⁶²⁷, να είναι, με άλλα λόγια, και κατ' ουσίαν

ἀγγελικῆς ἀπαθείας (...). Αὐτοῦ, “Περὶ ἀλλοιώσεως ψυχῆς τε καὶ σώματος, τῶν ἐξ ἀέρος, τῶν ἐκ στοιχείων, τῶν ἐκ βρωμάτων καὶ τῶν δαιμόνων ἐπιγινόμενων ἡμῖν. Λόγος ΚΕ΄ (319)”: “Τοιγαροῦν καὶ ταῦτα οὐ πάντες ἐπίστανται, ἀλλὰ τὰς μὲν ψυχικὰς ἀλλοιώσεις καὶ τὰς μεταβολὰς τὰς τοῦ σώματος, οἱ μέσως πὺς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἔχοντες, ἕκαστος τούτων μερικῶς τι νοεῖ, ὅτε δ' ἂν καὶ συμβῇ ἐν αὐτῷ γενέσθαι τι τοιοῦτον, περὶ γὰρ τῶν τελείως ἐσκοτισμένων οὐδεὶς ἡμῖν λόγος· τὰς δὲ γε γινόμενας ἐν τῷ νοῦ μεταβολὰς, ὡς εἵπομεν, καὶ στροφὰς μόνοι οἱ ἀπαθεῖς καὶ τέλειοι, οἱ καθαροὶ τε καὶ ἐλευθεροὶ τῇ ψυχῇ, ὡσαύτως καὶ τῷ νοῦ, γινώσκουσι”. Αὐτοῦ, “ Περὶ μετανόιας καὶ ἀρχῆς ἐπαινετοῦ βίου, ὅπως δεῖ τὸν μετανοῦντα καθ' ἐκάστην ποιεῖν. Ἐν ᾧ καὶ περὶ δακρύων ἅμα καὶ κατανύξεως. Λόγος Δ΄ (385)”: “Τὸ γὰρ ζητεῖν ἀεὶ μετάνοιαν καὶ κατάνυξιν, ἐρευνᾶν τε τίνα τὰ βοηθοῦντα καὶ συνεργοῦντα εἰς τὸ πενθεῖν καὶ κλαῖειν καὶ κατανύσσεσθαι καὶ μετὰ σπουδῆς αὐτὰ διαπράττεσθαι, ἀλλὰ μὴδὲ προτιμᾶς ἐν μηδενὶ ἑαυτὸν ἢ τὸ τῆς σαρκὸς ὅλως ποιεῖν θέλημα, συντόμως εἰς προκοπὴν φέρει (395) τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς κάθαρσιν καὶ ἀπάθειαν, (...)”.

⁶²⁶ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, “Βίβλος τῶν Ἠθικῶν”, “Λόγος Δ΄. Περὶ ἀπαθείας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ κατὰ προκοπὴν χαρισμάτων καὶ δωρεῶν· καὶ τίς ἡ τελείωσις τῆς κατὰ Χριστὸν πνευματικῆς ἡλικίας (175)”: “Ὡςπερ ὁ τῷ λαμπροτάτῳ ἡλίῳ ἐνατενίζειν βουλόμενος καθαρὸς ὀφείλει τοὺς τοῦ σώματος ὀφθαλμοὺς ἔχειν, οὕτω καὶ ὁ περὶ ἀπαθείας λέγειν ἐπιχειρῶν τὰς τῆς ψυχῆς κόρας, εἴτ' οὖν αἰσθήσεις, ἀπληγαγμένας ἔχειν πάσης ἐπιθυμίας πονηρᾶς καὶ ἐμπαθοῦς λογισμοῦ χρεωστῇ, ἵνα μὴ, ὑπὸ τῶν τοιούτων τινὸς τὸν νοῦν ὀχλοῦμενος, εἰς τὸ τῆς καθαρότητος αὐτῆς ὕψος καὶ εἰς τὸν ταύτης βυθὸν οὐκ ἐξισχῇ τρανῶν ἀποβλέψαι ἢ σαφῶς ἐξευτεῖν καὶ ἀξίως κατανοῆσαι τὸ πλῆθος καὶ μέγεθος τῶν ἐνεργειῶν καὶ χαρισμάτων αὐτῆς (...) Ὅσοι τοιγαροῦν ἀπάθειαν ἔχουσι, δηλονότι φιλοῦσιν αὐτὴν καὶ φιλοῦντα σφοδρῶς ὑπ' αὐτῆς· καὶ τὰ περὶ τῆς ἀκορέστου διαλεγόμενοι, ἀπαθέστεροι ἔτι παρ' αὐτῆς γίνονται, τῷ περὶ αὐτὴν ἐκκαίόμενοι πόθῳ. Ὅσοι δὲ προσδέδονται μικρὰ ἔτι καὶ τῇ τυχούσῃ ἐπιθυμίᾳ τοῦ κόσμου καὶ τῶν πραγμάτων αὐτοῦ, ἢ πάθει τινὶ σωματικῷ τε καὶ ψυχικῷ, μακρὰν εἰσι καὶ ἀπέχουσι τοῦ λιμένου αὐτῆς· ὅθεν καὶ ἐάν περὶ ἀπαθείας λέγειν ἀπαρξῶνται καὶ πρὸς τὸ ὕψος αὐτῆς τὸν νοῦν ἄραι ἐπιχειρήσωσιν, ἐλκόμενοι οἷα δοῦλοι καὶ δελεαζόμενοι ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἐν ᾧ προσδέδονται πάθους, καὶ ἥς πρώην δόδουν ἔχουν εἰρήνης ἀποστεροῦνται τῶν λογισμῶν· καὶ εἰκότως”. “Βίβλος τῶν Ἠθικῶν”, “Λόγος στ΄ (226). Περὶ ἀπαθείας καὶ ἐναρέτου ζωῆς. Καὶ ὅπως χρὴ τὸ οἰκεῖον ἐκκόπτειν θέλημα καὶ εἰς ὕψος ἀνέρχεσθαι τελειότητος. Καὶ περὶ συναφείας Θεοῦ πρὸς ψυχὴν καὶ ψυχῆς πρὸς σῶμα καὶ ἐνώσεως τῶν τριῶν παραδόξου. Καὶ πρὸς τούτοις περὶ πνευματικῆς ἱατρείας καὶ ὅπως χρὴ θεραπεύειν τοὺς ψυχικῶς ἀσθενοῦντας”: “Πολλοῖς τοῖς ἐν κόσμῳ πολλάκις προσομιλήσας καὶ τινων συζητήσεων ἀναμεταξὺ κινήσειν, περὶ ἐμπαθείας, φημί, καὶ ἀπαθείας, λεγόντων ἀκήκοα σχεδὸν πάντων, οὐ μόνον τῶν ἀτελῶν εἰς ἀρετὴν καὶ εὐσέβειαν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν δοκούντων εἶναι τελείων εἰς ἀρετὴν καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὴν φήμην μεγάλῃν ἐχόντων κατὰ τὸν κόσμον, ὡς οὐκ ἐνδέχεται ἄνθρωπος εἰς τοσοῦτον ὕψος ἀπαθείας ἔλθεῖν, ὥσθ' ὁμιλῆσαι καὶ συνεστιάθῃναι γυναιξὶ καὶ μηδεμίαν βλάβην ὑποστῆναι, μῆτε τινὰ κίνησιν ἢ μολυσμὸν ἐν τῷ λεληθότι παθεῖν”.

⁶²⁷ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, “Βίβλος τῶν Ἠθικῶν”, “Λόγος Δ΄. Περὶ ἀπαθείας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ κατὰ προκοπὴν χαρισμάτων καὶ δωρεῶν· καὶ τίς ἡ τελείωσις τῆς κατὰ Χριστὸν πνευματικῆς ἡλικίας (175)”: “οὕτως εἰδέναι βούλομαι πάντας ὑμᾶς, ὅτι πολλοὶ μὲν ἄγιοι, ὀλίγοι δὲ ἀπαθεῖς· καὶ πρὸς τούτοις πολλὴ πάλιν ἐν ἀμφοτέροις ὑπάρχει διαφορὰ. Καὶ πρόσθε ἀκριβῶς τῇ τῶν λεγομένων δυνάμει καὶ ἀκριβεῖα. Ἄλλο ὑπάρχει ἀπάθεια ψυχῆς καὶ ἕτερον ἀπάθεια σώματος· ἡ μὲν γὰρ καὶ τὸ σῶμα καθαγιάζει, ἡ δὲ αὐτὴ μόνη καθ' ἑαυτὴν οὐδὲν τὸν κεκτημένον ὀνίσσῃ. Ἄλλο ἀκίνησία τῶν τοῦ σώματος μελῶν καὶ τῶν παθῶν αὐτῶν τῆς ψυχῆς καὶ ἕτερον κτήσις ἀρετῶν· ἡ μὲν γὰρ ἐκ φύσεως πρόσσεστιν, ἡ δὲ καὶ τὰς φυσικὰς ἀπάσας κινήσεις εἴωθε καταστέλλειν. Ἄλλο τὸ μὴ ἐπιθυμεῖν τινος τῶν τοῦ κόσμου τερπνῶν καὶ ἡδέων καὶ ἕτερον τὸ ἐφίεσθαι τῶν αἰωνίων καὶ οὐρανίων ἀγαθῶν, ἐπεὶ τῶν μὲν προτέρων ἄλλοι δι' ἄλλο τι καὶ πλείονες αὐτῶν κατεφρόνησαν, τῶν δὲ δευτέρων ὀλίγοι παντελῶς ἐφρόντισαν. Ἔτερον μὲν οὖν μὴ ζητεῖν ἐξ ἀνθρώπων δόξαν καὶ ἕτερον τὸ τῆς δόξης ἐκκρέμασθαι τοῦ Θεοῦ καὶ ταύτην ἀενάως ἐπιζητεῖν· τὴν μὲν γὰρ καὶ ὑπὸ παθῶν ἄλλων πλείστοι κυριευθέντες ἀπώσαντο, τὴν δὲ ὀλίγοι λίαν κόπῳ καὶ πόνῳ πολλῶν λαβεῖν ἠξιώθησαν. Ἄλλο τὸ εὐτελεῖ ἐσθῆτι ἀρκεῖσθαι καὶ στολῆς λαμπρᾶς μὴ ἐπιθυμεῖν καὶ ἕτερον τὸ ἐνδεδῶσθαι τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ· τῆς μὲν γὰρ ὑπὸ ἐτέρων μυρίων ἐπιθυμιῶν καθελκόμενοι τινες κατεφρόνησαν, τὸ δὲ μόνον περιβέβληνται οἱ τοῦ φωτός υἱοὶ καὶ τῆς ἡμέρας καταξιοθέντες γενέσθαι”. Το αὐτό

απρόσβλητος από τα πάθη. Η κορυφαία των αρετών αναδεικνύεται στα έργα του η αγάπη, επάνω στην οποία οικοδομείται η πίστη και η ελπίδα, η αχώριστη τριάδα των αρετών, όπως τις αποκαλεί ο Αγ. Συμεών⁶²⁸. Ειδικότερα, η αγάπη προς τον Θεό και προς αλλήλους, πρέπει να αποτελεί το τέλος και την κορωνίδα του προσωπικού αγώνα του κάθε ανθρώπου.

Όλα τα παραπάνω που μέχρι στιγμής έχουμε εκθέσει ως στάδια για την πνευματική ανάβαση του ανθρώπου προς το θείο, διέρχονται πρωτίστως από το προ-στάδιο εκείνο που σχετίζεται με την ψυχική διάθεσή του να στραφεί αυτοθέλητα προς την ένθεη αυτή κατεύθυνση και αφορά βεβαίως στην προαίρεσή του, στην αυτεξούσια μεταστροφή του, δεδομένου ότι, όπως αναφέρει ο άγιος πατέρας “Εκ προαιρέσεως ὁ μὲν ἀγαθῆς, ὁ δὲ φαύλης· καὶ ἐξ ἐννοιῶν ὁ μὲν πονηρῶν, ὁ δὲ τοιούτων· καὶ ἐκ πράξεων ὁ μὲν ἐναντίων, ὁ δὲ φιλοθέων”. Ανάγεται δηλαδή στον προσανατολισμό που δίνει ο καθένας στην προαίρεσή του και από αυτήν προκύπτει το αξιόμιστο ή μη των ενεργειών του, μιας και “ἐκ φύσεως γὰρ οὐδεὶς ἐγένετο πονηρός, ἐπειδὴ οὐδὲ πονηρῶν ἔργων ποιητὴς ὁ Θεός”. Η ελευθερία της προαίρεσης με την οποία έχει τιμήσει ο Θεός την ανθρωπότητα τονίζεται πολλάκις από τον Αγ. Συμεών και μεταχειρίζεται (ως παρεμφερούς σημασίας της προαίρεσης) τις έννοιες της αυτεξουσιότητας, της πρόθεσης, της θέλησης, του αυτεξουσίου/ιδίου θελήματος, της διάθεσης, της προθυμίας ψυχῆς, της ενδιάθετης πίστες, καθώς επίσης και του επιρρήματος “αυτοθελώς”, καταδεικνύοντας τη μείζονα και αποφασιστική σημασία του ανθρώπινου βουλευτικού στοιχείου, και δη, του νοός και της ψυχῆς, προκειμένου να άγει ο καθένας τον εαυτό του προς το Φῶς^{629,630,631}, καθώς τὸ σῶμα “αὐτὸ καθ’

επαναλαμβάνει και στο έργο του “Βίβλος των θεολογικών”, “Θεολογικός πρώτος (178)”: “ποτ’ ἄλλο ἀπάθεια ψυχῆς καὶ ἄλλο ἀπάθεια σώματος ἢ μὲν γὰρ καὶ τὸ σῶμα καθαρῶς τῇ οἰκείᾳ λαμπρότητι καὶ τῇ φωτοχυσίᾳ τοῦ Πνεύματος, ἢ δὲ αὐτὴ μόνη καθ’ ἑαυτὴν εἰς οὐδὲν τὸν κεκτημένον ὠφελεῖν δύναται”.

⁶²⁸ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, “ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ”, “Περὶ ἀγάπης. Καὶ ποῖαί εἰσι τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν αἱ ὁδοὶ καὶ αἱ πράξεις. Καὶ μακαρισμός πρὸς τοὺς ἔχοντας τὴν ἀγάπην ἐγκάρδιον. Λόγος Α’ (21)”: “Πόλιν οὖν ἐνταῦθα μίαν μοι νοήσεις καὶ οὐ πολλὰς, τὴν ἀγίαν καὶ ἀχώριστον τριάδα τῶν ἀρετῶν, μᾶλλον δὲ τὴν πρώτην τῶν λοιπῶν, ἣν καὶ λέγουσιν ἐσχάτην, ὡς τέλος τῶν καλῶν οὐσαν καὶ μείζω πασῶν τυγχάνουσαν, τὴν ἀγάπην φημί, ἐξ ἧς καὶ ἐν ἣ πίστις πᾶσα θεμελιώσεται καὶ ἐλπίς ὠκοδομῆται, καὶ δίχα ταύτης συνέστη τῶν ὄντων οὐδὲν, οὔτε μὴν καθόλου συστήσεται. Πολλὰ δὲ ταύτης ὀνόματα, πολλὰ αἱ πράξεις αὐτῆς, πλείονα τὰ γνωρίσματα, τὰ ἰδιώματα θεῖα καὶ πλείστα, ἡ φύσις δὲ μία καὶ ἐπίσης πάντῃ πᾶσιν ἀπόρητος, τοῖς τε ἀγγέλοις καὶ τοῖς ἀνθρώποις καὶ πάσῃ κτίσει ἐτέρᾳ, τῇ ἴσως ἀγνωστομένῃ ἡμῖν. Ακατάληπτος τὸν λόγον, τῇ δόξῃ ἀπρόσιτος, ἀνεξιχνίαστος τοῖς βουλευμασιν, αἰώνιος ὅτι καὶ ἄχρονος, ἀθεώρητος ὅτι νοεῖται μὲν, οὐ καταλαμβάνεται δε (...) Ὡς ἀγάπη θεία, ποῦ Χριστὸν περιέχεις; (...) Ἄνοιξον καὶ ἡμῖν τοῖς ἀναξίοις μικρὰν σου θύραν, ἵνα καὶ ἡμεῖς ἴδωμεν τὸν δι’ ἡμᾶς παθόντα Χριστὸν καὶ πιστεῦσωμεν τῷ ἐλέει αὐτοῦ ὡς οὐκέτι ἀποθανοῦμεν ἀφ’ οὗ αὐτὸν θεασόμεθα (...) Ἐνοίκησον ἐν ἡμῖν, ἵνα διὰ σέ καὶ ἡμᾶς τοὺς ταπεινοὺς ὁ Δεσπότης ἐλθὼν ἐπισκένηται προῦπαντῶμενος παρὰ σοῦ ἡμεῖς γὰρ εἰς ἅπαν ἀνάξιοι, ὡς ἂν προσμεῖνῃ μικρὸν ὁμίλῳ σοι καὶ δέξηται καὶ ἡμᾶς τοὺς ἁμαρτωλοὺς προσπεσεῖν τοῖς ἀχράντοις αὐτοῦ ποσὶ, καὶ συλλαλήσῃς περὶ ἡμῶν ἀγαθὰ καὶ πρεσβεύσῃς ἀφεθῆναι τὸ χρέος ἡμῖν τῶν κακῶν (...) Σπουδάσωμεν οὖν, ἀγαπητοί μου ἐν Χριστῷ ἀδελφοί, ὥσπερ διὰ πάντων, οὕτω καὶ διὰ τῆς εἰς ἀλλήλους ἀγάπης θεραπεύειν τὸν Θεόν καὶ ὃν ἡρετίσασθε εἰς τύπον ἔχειν πατρός πνευματικῶν (...) Πᾶσα γὰρ σπουδὴ καὶ πᾶσα ἄσκησης μετὰ καμάτων πολλῶν ἢ μὴ καταντῶσα εἰς τὴν ἀγάπην ἐν συντετριμμένῳ τῷ πνεύματι, ματαία ἐστὶ καὶ εἰς οὐδὲν καταλήγουσα χρήσιμον. Οὐδὲ γὰρ ἐν ἄλλῃ τινὶ ἀρετῇ ἢ καὶ πληρώσει κυριακῆς ἐντολῆς δύναται τις γνωρίζεσθαι Χριστοῦ μαθητῆς· Ἐν τούτῳ γὰρ, φησί, γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἐάν ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. Ταύτης ἕνεκα ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, δι’ ἣν ἐνανθρωπήσας, πάντα ὑπέμεινεν ἐκουσίως τὰ ζωοποιὰ πάθη, ἵνα τὸ οἰκεῖον πλάσμα, τὸν ἄνθρωπον, τῶν δεσμῶν ἐλευθερώσῃ τοῦ ἔθους καὶ ἀναλαβὼν εἰς οὐρανοὺς ἀναγάγῃ”.

⁶²⁹ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, “ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ”, “Περὶ τοῦ φεύγειν τοὺς λοιμοὺς καὶ φθοροποιούς τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν ἀποπέμπεσθαι καὶ πρὸς τὴν ἐργασίαν τῆς ἀρετῆς ἀναστῆναι. Ἐτι δὲ καὶ περὶ τοῦ δεῖν σκοπεῖν εἰ τὰ τῶν μακαρισμῶν τοῦ Χριστοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἔχομεν. Καὶ περὶ δακρῶν καὶ κατανύξεως. Λόγος Β’”, “Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τ. Δ’”: “Ἐντός γὰρ ἡμῶν εἶναι ταύτην ὁ αὐτὸς ἀπεφάνητο Κύριος· σημεῖα δὲ καὶ ἀποδείξεις τοῦ ταύτης ἐντός εἶναι τινα, τὸ μὴδὲν ἐπιθυμεῖν τὸν τοιοῦτον τῶν ὀρωμένων καὶ φθειρομένων, λέγω δὴ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν τερπνῶν τοῦ κόσμου τούτου, μὴ πλούτου, μὴ δόξης, μὴ τρυφῆς, μὴ ἄλλης βιωτικῆς ἢ σωματικῆς ἀπολαύσεως, ἀλλ’ οὕτως ἀπέχεσθαι ἐκ τούτων ἀπάντων καὶ οὕτω

πρός ταῦτα ἀηδῶς διακεῖσθαι κατὰ ψυχὴν καὶ προαίρεσιν, ὅσον οἱ ἐν ἐξουσίᾳ καὶ βασιλικῇ τιμῇ διατρέποντες πρὸς τοὺς ἐπὶ σκηνῆς πορνικῆς διατρίβοντας διάκεινται καὶ ὅσον οἱ καθαρὰ περιβεβλημένοι ἱμάτια καὶ μύροις εὐώδεσι ἐπιχρίομενοι τὴν δυσωδίαν καὶ τὸν βόρβορον ἀποστρέφονται. Αὐτοὶ, “Περὶ τοῦ ὅτι χρή καλῶς ὑποτάσσεσθαι καὶ μὴ ἐπιλανθάνεσθαι τῶν συνθηκῶν, ὧν πρὸς Θεόν συνθέμεθα. Καὶ ὅτι οὐ δεῖ γογγίζειν ἐπὶ ταῖς παννύχοις ἀγρυπνίαις τῶν ὀρθρῶν. Λόγος Γ’”: “Πληγὴ δὲ πρὸς θάνατόν ἐστι πᾶσα ἀμετανόητος καὶ ἀνεξαγόρευτος ἁμαρτία καὶ τό εἰς ἀπόγνωσιν τινὰ ἐμπεσεῖν, ὅπερ τῆς ἡμετέρας ἐστὶ προαιρέσεως καὶ θελήσεως. Εἰ γάρ ἡμεῖς ἑαυτοὺς οὐ προδώσομεν τῷ τῆς ἀμελείας βόθρῳ καὶ ἀπογνώσεως, οὐδὲν οὐδαμῶς οἱ δαίμονες ἰσχύσουσι καθ’ ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πληγὴν ἡμᾶς, ἐάν θέλωμεν, ἀνδρειότεροι καὶ ἐμπειρότεροι διὰ θερμῆς μετανοίας γινόμεθα”. Αὐτοὶ, “Περὶ μετανοίας καὶ κατανύξεως. Καὶ ἐκ ποίων ταύτην ἔργων κτήσασθαι δυνατόν. Καὶ ὅτι ἄνευ δακρύων ἀδύνατον εἰς καθαρότητα καὶ ἀπάθειαν ἐλάσαι τινά. Λόγος Δ’”: “Ἐκ προαιρέσεως ὁ μὲν ἀγαθὴς, ὁ δὲ φαῦλης· καὶ ἐξ ἐννοιῶν ὁ μὲν πονηρῶν, ὁ δὲ τοιούτων· καὶ ἐκ πράξεων ὁ μὲν ἐναντίων, ὁ δὲ φιλοθέων. Καὶ εἰ δοκεῖ, σκόπησον καὶ εὐρήσεις ἅπαντας τοὺς ἐξ αἰῶνος διὰ μόνων τῶν τριῶν τούτων, ὅτι πολλοὶ ἐξ ἀγαθῶν ἐγένοντο πονηροὶ καὶ ἐκ πονηρῶν ἀγαθοί. Πόθεν γάρ ἵνα ἄνωθεν αὐτοὺς ἐπαριθμῶμαι, ὁ Ἑωσφόρος ἐξέπεσεν; οὐχὶ προαιρέσει καὶ λογισμῷ συγκαταθέμενος πονηρῷ; Πόθεν ὁ Καὶν ἀδελφοκτόνος ἐγένετο; οὐχὶ τῇ πονηρᾷ προαιρέσει ἑαυτόν τοῦ Ποιητοῦ προτιμήσας καὶ λογισμοῖς πονηροῖς ἐξακολουθήσας, τῷ φθόνῳ ἐκδοτος γέγονε καὶ τὸν φόνον εἰργάσατο; (...) εὐδὴλον ὅτι ἐκ πονηρᾶς προαιρέσεως· ἐκ φύσεως γάρ οὐδεὶς ἐγένετο πονηρὸς, ἐπειδὴ οὐδὲ πονηρῶν ἔργων ποιητὴς ὁ Θεός, ἀλλὰ λίαν καλῶν, μάλα δὲ ἀγαθὸς ὢν καὶ τοῦτο οὐ θέσει καὶ προαιρέσει, ἀλλὰ φύσει καὶ ἀληθείᾳ. (...) Οὐχὶ ἐκ προαιρέσεως ἕκαστος καὶ λογισμῶν ὁ μὲν ἀγαθῶν, ὁ δὲ πονηρῶν; Ἰνα δὲ τοὺς ἄλλους παρήσω πολλοὺς ὄντας, ἐκ τούτων ὧν εἰπεῖν βούλομαι μάθετε καὶ διδάχθητε ὅτι προαιρέσεως αὐτεξουσιότητι ἕκαστος, ἢ κατανυκτικός καὶ ταπεινός, ἢ σκληροκάρδιος καὶ ὑπερήφανος γίνεται (...) καὶ πᾶν εἶδος κακίας καὶ πονηρίας μετελθόντων ἐπίσης, καὶ εἰσερχομένων αὐτῶν ἅμα εἰς τὸ τῆς ἀσκήσεως στάδιον, ὁ μὲν αὐτῶν κατορθοῖ πᾶσαν ὁμοῦ ἀρετὴν, ζέσει πίστεως καὶ προθέσεως, πάντων ἀποκοπὴν ποιούμενος τῶν κακῶν, ὁ δὲ χεῖρων ἢ ὅπερ ἦν πρὸ τοῦ ἀποτάξασθαι γίνεται”. Αὐτοὶ: “Οὕτως οὐκ ἐκ φύσεως, ὥσπερ τινὲς οἰοῦνται, ἀλλ’ ἐκ προαιρέσεως γίνεται πᾶς ἄνθρωπος εἴτε ταπεινός καὶ εὐκατάνυκτος, εἴτε σκληρός τὴν καρδίαν καὶ πεπωρωμένος καὶ ἀκατάνυκτος”.

⁶³⁰ Συμμεῶν ὁ Νέος Θεολόγος, “ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ”, “Περὶ μετανοίας. Καὶ ὅτι οὐκ ἀρκεῖ ἡμῖν ἡ τῶν ἐνόντων μόνον διὰδοσις καὶ ἡ ἀπογύμνωσις αὐτῇ τῶν πραγμάτων εἰς κάθαρσιν ψυχῆς, ἐάν μὴ καὶ τὸ πένθος κτησώμεθα. Καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἀδάμ ἐξορίας. Καὶ ὅτι εἰ μετενόησε παραβάς, οὐκ ἂν τοῦ παραδείσου ἐξέπεσε. Καὶ οἷον ἀγαθὸν εἰργάσατο αὐτοῦ ἢ μετὰ τὴν ἐκπτώσιν μετάνοια. Καὶ περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Κυρίου παρουσίας καὶ τῆς τῶν ἁμαρτωλῶν κατακρίσεως. Καὶ πρὸς τὸ τέλος, ἔλεγχος τῶν ἐν κακίᾳ καὶ ὑποκρίσει ζώντων. Λόγος Ε’”: “Κατὰ ἐγένετο στανρωθεῖς - Ἐπικατάρατος γάρ, φησί, πᾶς ὁ ἐπὶ ξύλου κρεμάμενος”, καὶ ὅλην τὴν καταδίκην ἔλυσεν τοῦ Ἀδάμ. Ἀπέθανε καὶ τῷ ἑαυτοῦ θανάτῳ ἀνείλε τὸν θάνατον. Ἀνέστη καὶ τὴν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν ἠφάνισε τοῦ ἐχθροῦ, τοῦ διὰ θανάτου καὶ τῆς ἁμαρτίας τὴν ἐξουσίαν ἔχοντος καθ’ ἡμῶν. Ἐμβαλὼν γάρ ἐν τῷ θανατηφόρῳ ἰῶ καὶ φαρμάκῳ τῆς ἁμαρτίας τὴν ἄρρητον τῆς Θεότητος αὐτοῦ καὶ τῆς σαρκὸς ζωοποιὸν ἐνέργειαν, ὅλως ὅλον τὸ γένος ἡμῶν τῆς ἐνεργείας τοῦ ἐχθροῦ ἐλυτρώσατο, διὰ δὲ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος καὶ τῆς κοινωνίας τῶν ἀχράντων αὐτοῦ μυστηρίων, τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ τοῦ τιμίου, ἀποκαθαίρων ἡμᾶς καὶ ζωοποιῶν, ἁγίους καὶ ἀναμαρτήτους ἀποκαθίστησιν, ἀλλὰ καὶ εὐθὺς τῷ αὐτεξουσίῳ τιμᾶσθαι ἀφίσιν, ἵνα μὴ βιάρα ἀλλά προαιρέσει φανώμεν τῷ Δεσπότην δουλεύοντες. Καὶ ὥσπερ ἐξ ἀρχῆς ἦν ὁ Ἀδάμ ἐν τῷ παραδείσῳ ἐλεύθερος καὶ ἁμαρτίας καὶ βίας ἐκτός, τῷ αὐτεξουσίῳ δὲ θελήματι ὑπήκουσε τῷ ἐχθρῷ καὶ ἀπατηθεὶς παρέβη τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐκ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἀναγεννώμενοι τῆς δουλείας ἀπολυόμεθα καὶ γινόμεθα αὐτεξουσίοι, καὶ εἰ μὴ τῷ οἰκίῳ θελήματι τῷ ἐχθρῷ ὑπακούσομεν, ἄλλως πῶς οὐ δύναται καθ’ ἡμῶν ἐνεργεῖν τι (...) Κατελθὼν γάρ ἄνωθεν ὁ Δεσπότης ἡμῶν τῷ ἰδίῳ θανάτῳ τὸν καθ’ ἡμῶν ἔλυσεν θάνατον, τὸ ἐκ τῆς τοῦ προπάτορος παραβάσεως κατάκριμα παντελῶς ἀνελὼν καὶ διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἀναγεννῶν καὶ ἀναπλάττων καὶ ἀπαλλάττων ταύτης τελείως ἡμᾶς, τίθησιν ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ ἐλευθέρους πάντη καὶ μὴ ἐννεργουμένους τυραννικῶς ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ τῷ ἐξ ἀρχῆς αὐτεξουσίῳ τιμῶν ἡμᾶς, (...)”. Αὐτοὶ, “Περὶ ἐργασίας πνευματικῆς. Καὶ τίς ἦν ἡ ἐργασία τῶν παλαιῶν ἁγίων. Καὶ πῶς ταύτην κατορθῶσαι δυνάμεθα, ἵνα καὶ μέτοχοι, ὥσπερ ἐκεῖνοι, τοῦ Παναγίου γενώμεθα Πνεύματος. Λόγος στ’”: “Τί οὖν ὁ μέγας Ἀντώνιος ἐν τῷ μνήματι καθεζόμενος ἔπραττε, καὶ τοι μήπω πνευματικὴν ἐργασίαν ὅλως εἰδώς; Εἰ μὴ γάρ πρὸς ἐκείνους ὑπέστρεψεν, ἀλλ’ ἐνέμεινε τῷ κόσμῳ καὶ εἰ μὴ μέχρι τέλους ἐνεκαρτέρησεν, εἰς θάνατον ἐκδεδοκῶς ἑαυτόν τῇ προθυμίᾳ καὶ προαιρέσει, οὐκ ἂν τῆς πολυποθῆτου θεᾶς τοῦ Δεσπότητος αὐτοῦ ἠξιώθη, οὐκ ἂν τῆς γλυκείας ἐκείνου φωνῆς ἀκήκοεν. Ἀλλὰ ἐζήτησεν ὀλοφύχως, ἔκρουσεν ἀόκνως, ὑπέμεινε εἰς τέλος καὶ ἔλαβεν ἐπάξιον τὸν μισθόν. Αποθανὼν γάρ, ὡς εἶρηται, τῇ προαιρέσει ὑπὲρ Χριστοῦ, (...)”. Αὐτοὶ, “Περὶ προσπαθείας τῆς εἰς τοὺς συγγενεῖς. Καὶ τίς ἡ ἀπάτη αὐτῆς καὶ εἰς οἶον βόθρον καὶ δεσμόν κατάγει τοὺς κρατουμένους ὑπ’ αὐτῆς. Καὶ περὶ ἀπογνώσεως καὶ τῆς ἐν ταύτῃ διαφορᾶς. Καὶ τί ἐστὶ τὸ “Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται, ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται Λόγος Ζ’ (141)”: “Πάντα τοῖνυν ὅσα τοῖς ἀποστόλοις ὁ Χριστὸς καὶ Θεὸς ἐνετείλατο, ὁμοίως καὶ ἡμᾶς φυλάττειν προσέταξεν, ὥστε ἐν τῷ κόσμῳ φυλάξαι δυνάμεθα μὲν, οὐ προαιρούμεθα δὲ διὰ τὸ ἀσθενεῖν ἡμᾶς τῇ πίστει καὶ τῇ ἀγάπῃ τῇ εἰς Χριστόν. Καὶ ὅτι τοῦτο ἀληθές ἐστι μαρτυροῦσι πάντες οἱ πρὸ νόμου καὶ ἐν νόμῳ καὶ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος παρουσίαν μετὰ παιδῶν καὶ γυναικῶν καὶ τῶν ἐν ἅπασι βιωτικαῖς μεριμνῶν καὶ φροντῖδων εὐαρεστήσαντες τῷ Κυρίῳ, κεχωρισμένοι τούτων πάντων τῇ ἀπροσπαθείᾳ προαιρέσει γινόμενοι καὶ ὑπὲρ τούτων ἐν ὅρεσι καὶ σπηλαίοις λαμπρότεροι τῇ πίστει καὶ τῷ βίῳ ἀναφανέντες (...) Διὰ τοῦτο τοιγαροῦν τῇ ἐντολῇ τοῦ Κυρίου χρώμενοι βοηθῶ ὡς δι’ ἡμᾶς καὶ τὴν ἡμετέραν ἀσθενεῖαν λεχθείση, πᾶσιν ἀποτασσόμεθα καὶ τῇ στενῇ καὶ τεθλιμμένῃ ὁδῷ προσερχόμεθα καὶ οἰοῖται πῶς τοῦ κόσμου σωματικῶς καὶ τῶν τοῦ κόσμου ἀποτεμνόμεθα, καὶ οὕτως ἅπ’ ἄλλης χώρας καὶ τόπου καὶ πόλεως πρὸς ἑτέραν ἀπαίροντες κατοικίαν καὶ μονὴν ἀφικνούμεθα, εἰς τὸ στάδιον τῆς γυμνασίας τῶν ἀρετῶν διὰ πολιτείας οἰοῖται καὶ ἀσκήσεως κατὰ τὴν ἑαυτοῦ προαίρεσιν ἕκαστος βαδίζοντας ἢ καὶ ὀξυποδοῦντες καὶ τρέχοντες”.

ἐαυτὸ ἐστέρηται καὶ προαιρέσεως καὶ θελήσεως”. Στον αντίποδα, ο νους καὶ ἡ ψυχὴ “μόνη δηλαδή τῇ προαιρέσει ἀγόμενα καὶ τῷ ἰδίῳ θελήματι ἀρετῆς ἢ κακίας ἐπιλαμβανόμενα, τουτέστι φωτός ἢ σκότους συγκοινωνοὶ αἰωνίως καὶ κληρονόμοι καθίστανται”⁶³².

⁶³¹ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, “ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ”, “Περὶ ἐγκρατείας καὶ ὑπομονῆς εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν ἀρετῶν ἐν τῷ καιρῷ τῆς νηστείας. Καὶ περὶ σιωπῆς. Καὶ ὅπως δεῖ ἐν πάσῃ τῇ νηστείᾳ διάγειν τοὺς ἀγωνιζομένους ἐν ἀληθείᾳ. Λόγος IB”:. “Ἀδελφοί καὶ πατέρες, ἐγὼ μὲν καὶ τῇ ψυχῇ καὶ τῷ σώματι ἐκ πλημμελοῦς καὶ ῥαθύμου προαιρέσεώς τε καὶ διαθέσεως αἰεὶ ἀσθενῶν, σιωπᾶν ἐβουλόμην καὶ μόνα τὰ κατ’ ἐμαυτὸν ἐπισκέπτεσθαι, ἕως ἄν μοι τὰ τοῦ χειρόνος ἡττήθῃ καὶ τῷ κρείττονι λογισμῷ καθυπετάγῃ καὶ ὅλως ἀπῆλυσσα τῆς εἰρήνης τοῦ πνεύματος, ἐλευθερωθεὶς τῆς ὀκλήσεως τοῦ χοϊκοῦ καὶ γεώδους φρονήματος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸν λιμένα τῆς μακαρίας ἡμῶν ἀναπαύσεως”. Αὐτοῦ, “Περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναστάσεως. Καὶ ὅποια τίς ἐστὶν ἡ πῶς ἐν ἡμῖν γίνεται ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν αὐτῇ ἡ ἀνάστασις τῆς ψυχῆς. Καὶ τί τό μυστήριον ταύτης τῆς ἀναστάσεως. Ἐλέγχθῃ μετὰ τὸ Πάσχα τῇ δευτέρᾳ τῆς δευτέρας ἐβδομάδος τοῦ Πάσχα. Λόγος II’ (209)”:. “Εὐχαριστήσωμεν οὖν τῷ Κυρίῳ, τῷ διαβιβᾶσαντι ἡμᾶς τὸ πέλαγος τῆς νηστείας καὶ εἰς τὸν λιμένα τῆς αὐτοῦ ἀναστάσεως ἀγαγόντι μετ’ εὐθυμίας ἡμᾶς· εὐχαριστήσωμεν αὐτῷ, οἱ τε καλῶς καὶ προθύμως μετὰ ζεοῦσης προθέσεως καὶ ἀγώνων τῆς ἀρετῆς τὸν δρόμον διανύσαντες τῆς νηστείας καὶ οἱ ἀσθενήσαντες περὶ ταῦτα δι’ ὀλιγορίας καὶ ψυχῆς ἀσθένειαν, (...) Ὅρᾳ γάρ τας διαθέσεις ἡμῶν τῶν ψυχῶν καὶ τας προαιρέσεις μᾶλλον ἢ τοὺς κόπους τοῦ σώματος, δι’ ὧν γυμνάζομεν πρὸς ἀρετὴν ἐαυτούς, ἢ πλεῖον τὴν ἄσκησιν προθυμία ψυχῆς ἐπιτείνοντες ἢ ἔλαττον δι’ ἀσθένειαν σώματος ταύτην τῶν σπουδαίων ποιοῦμενοι, καὶ κατὰ τας προθέσεις ἡμῶν ἀντιμετρεῖ τὰ ἐπαθλα καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος ἐκάστω χάρισμα, (...)”. “Περὶ θεωρίας καὶ ἀποκαλύψεως καὶ πεφωτισμένης εὐχῆς. Καὶ ὅπως ὁ ὑπὸ τῆς ἀγάπης κατασχεθεὶς τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς βάθος ταπεινοφροσύνης ἐλάσας, ἐνεργεῖται ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου. Λόγος IZ”:. “Ὡςπερ γάρ τοῦ ἡλίου κατὰ μικρὸν ἀνετέλλοντος ὑποχωρεῖ τὸ σκότος καὶ ἀφανίζεται, οὕτω καὶ ἀρετῆς αὐγαζούσης οἷα δὴ σκότος ἢ κακία ἐλαύνεται καὶ ἀνυπόστατος δέικνυται, καὶ τνικαῦτα μένομεν διαπαντός ἀγαθοί, καθά πρῶην ὑπῆρχομεν πονηροί. Διὰ μικρᾶς οὖν ὑπομονῆς καὶ προαιρέσεως ἐλαχίστου ἢ μᾶλλον εἰπεῖν Θεοῦ βοηθείᾳ τοῦ ζῶντος ἀναπλαττόμεθα καὶ ἀνανεούμεθα, ψυχὴν καὶ σῶμα καὶ διάνοιαν καθαιρόμενοι, καὶ γινόμεθα ἅπερ ἀγνοοῦντες τυγχάνομεν, ὑπὸ τῶν παθῶν καλυπτόμενοι, καὶ προσλαμβάνομεν ἃ οὐκ ἐσμέν ἄξιοι”. Αὐτοῦ, “Περὶ νηστείας. Καὶ ὅτι οὐ χρὴ τὴν νηστείας ὠφέλιμον ἐν τῇ πρώτῃ καὶ μόνῃ τῶν νηστειῶν ἐβδομάδι σπουδαίως τηρεῖν καὶ ἀσπάζεσθαι, ἀλλὰ τὴν ἴσην καὶ τὴν αὐτὴν σπουδὴν ἐν πάσαις ταῖς ἐβδομάσι τῶν νηστειῶν ἀναγκαῖον τοῖς σπουδαίοις διατηρεῖν. Λόγος IA’ (191)”:. “Ταῦτα δέ, ἀδελφοί μου, οὐκ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ, οὐδὲ ἐν μιᾷ ἐβδομάδι γενέσθαι δυνατόν, ἀλλὰ ἐν πολλῷ χρόνῳ καὶ πόνῳ καὶ κόπῳ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἐκάστου προθέσεώς τε καὶ προαιρέσεως, ἔτι δέ καὶ κατὰ τὸ μέτρον τῆς πίστεως καὶ τῆς τῶν ὁρωμένων καὶ νοουμένων πραγμάτων καταφρονήσεως, οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν θερμὴν τῆς ἀδιαλείπτου μετανοίας καὶ αὐτῆς τῆς ἐν τῷ κρυπτῷ τῆς ψυχῆς ταμείῳ ἀενάου ἐργασίας ἢ συντομώτερον ἢ βραδυτέρον Θεοῦ δωρεᾶ τε καὶ χάριτι κατορθοῦνται, ἄνευ δὲ νηστείας οὐδὲν οὕτε τούτων οὕτε τῶν ἄλλων ἀρετῶν κατορθοῦσθαι ποτε παρά τινος ἡδυνήθη· νηστεία γάρ πάσης ἐργασίας πνευματικῆς ἀρχὴ καὶ θεμέλιος. (...) στῶμεν περιχαρῶς ἐπὶ τὸν στερεόν θεμέλιον τῆς νηστείας, στῶμεν, ἀδελφοί μου, καλῶς, στῶμεν αὐτοθελῶς”. Αὐτοῦ, “Περὶ πίστεως. Καὶ διδασκαλία περὶ τῶν λεγόντων μὴ εἶναι δυνατόν ἐν μέσῳ τῶν βιωτικῶν τὸ τέλειον φθάσαι τῶν ἀρετῶν. Καὶ διήγησις ἐκ προοιμίων ἐπωφελῆς. Λόγος KB’ (289)”:. “Εἰ γάρ ἀπὸ ψυχῆς θελήσομεν, καὶ ἡ πίστις εὐθέως ἐνήργησε, δῶρον γάρ ἐστὶ τοῦ Δεσπότης αὐτῇ καὶ φυσικὸν πλεονέκτημα, εἰ καὶ τῷ αὐτεξουσίῳ τῆς ἡμῶν προαιρέσεως καὶ αὐτῇ ὑπόκειται, καὶ γὰρ καὶ Σκύθαι καὶ βάββαροι ἀλλήλων τοῖς λόγοις πιστεύουσιν. Ἀλλ’ ἵνα πραγματικῶς δεῖξω ὑμῖν τὴν ἐνδιαθέτου πίστεως ἐνέργειαν, ἀκούσατε καὶ διήγησιν ὑμῖν διηγήσομαι πρὸς βεβαίωσιν τῶν εἰρημένων, ἦν ἐξ ἀληθινοῦ ἀκήκοα στόματος”. Αὐτοῦ, “Εὐχαρίστια πρὸς Θεὸν περὶ τῶν γεγονότων εὐεργεσιῶν εἰς αὐτὸν παρ’ αὐτοῦ. Ἐν ἧ καὶ περὶ εὐχῆς πνευματικῆς καὶ τῆς ἐν ταύτῃ προκοπῆς. Καὶ περὶ ἐλλάμψεως θείας θεωρίας τε ἀπλανοῦς καὶ ἀγάπης τῆς πρὸς Θεόν. Λόγος Λστ’ (448)”:. “Ταῦτα διὰ μόνην τὴν πρόθεσιν καὶ προαίρεσιν καὶ πίστιν σου ἐδωρησάμην σοι καὶ ἐπὶ δωρησάμην. Τί γάρ ἔχεις ἄλλο ἢ ἔσῃς ποτέ σόν, γυμνός παρ’ ἐμοῦ παραχθείς, ἵνα ἐκεῖνο λαβὼν ἀντ’ ἐκεῖνον ταῦτά σοι δώσοιμι”. Αὐτοῦ, “Περὶ ἀλλοιώσεως ψυχῆς τε καὶ σώματος, τῶν ἐξ ἀέρος, τῶν ἐκ στοιχείων, τῶν ἐκ βρωμάτων καὶ τῶν δαιμόνων ἐπιγινομένων ἡμῖν. Λόγος KE’ (319)”:. “Ἡ μὲν γὰρ ψυχὴ ἄτρεπτος τῇ φύσει καὶ τῇ οὐσίᾳ ἐστίν, ὡσαύτως δέ καὶ ὁ νοῦς ταύτη συνάμα παρὰ τοῦ Κτίστου γεγένηται, μόνη δηλαδή τῇ προαιρέσει ἀγόμενα καὶ τῷ ἰδίῳ θελήματι ἀρετῆς ἢ κακίας ἐπιλαμβανόμενα, τουτέστι φωτός ἢ σκότους συγκοινωνοὶ αἰωνίως καὶ κληρονόμοι καθίστανται, ἡ ψυχὴ, φημί, καὶ ὁ νοῦς ἐνὶ τούτων προαιρέσει, ὡς εἴρηται, καὶ θελήματι ἐκουσίως κολλόμενα, εἴτε τῷ ἀγαθῷ τὰ ἀγαθὰ γίνονται, εἴτε τῷ πονηρῷ καὶ πονηρὰ χρηματίζουσι. (...) Ἐκ θερμοῦ γάρ καὶ ψυχροῦ, ὡς φασὶν οἱ περὶ ταῦτα σοφοί καὶ ἡ ἀλήθεια ἔχει, ἐκ ξηροῦ τε καὶ ὑγροῦ ἡ οὐσία τούτου ἐστὶ. Πλὴν αὐτὸ καθ’ ἐαυτὸ ἐστέρηται καὶ προαιρέσεως καὶ θελήσεως, εἰ χρὴ δὲ εἰπεῖν καὶ κινήσεως, εἰ μὴ τι πάντως τὴν τούτου ρεῦσιν καὶ τὸ χωροῦν εἰς φθορὰν κίνησιν τις εἴπῃ τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως φυσικῆν, ἣτις ἐστὶν ἄλογος”. Του ἰδίου, “Ἔτερα κεφάλαια θεολογικά καὶ πρακτικά ρ’ (421): “Ὁς. Ὅταν πάσῃ ἰσχυρί, προθυμίᾳ καὶ προαιρέσει μεθ’ ὁρμῆς ἀκατασχέτου τὰ ὑπ’ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ μυστικῶς ἡμῖν καὶ ἀγνώστως διδασκόμενά τε καὶ ἐντελλόμενα ἐκπληρώσωμεν μηδὲν ὅλως ἐλλείψαντες, τότε ἡμῖν, ὡς πιστοῖς καὶ ὑπηκόοις, ὡς ἀληθινοῖς μαθηταῖς καὶ φίλοις, ἀποκαλύπτεται φανερώς καθὼς πάλαι τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις ἀπεκαλύφθη καὶ πᾶσι τοῖς δι’ αὐτῶν πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ τότε γινόμεθα υἱοὶ Θεοῦ κατὰ χάριν, ὡς φησὶν ὁ Παῦλος”.

⁶³² Συμεών ο Νέος Θεολόγος, “ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ”, “Περὶ ἀλλοιώσεως ψυχῆς τε καὶ σώματος, τῶν ἐξ ἀέρος, τῶν ἐκ στοιχείων, τῶν ἐκ βρωμάτων καὶ τῶν δαιμόνων ἐπιγινομένων ἡμῖν. Λόγος KE’”.

3.4.14 Θωμάς Ακινάτης (1225 μ.Χ. - 1274 μ.Χ.)

Ο Θωμάς Ακινάτης αποτελεί έναν από τους γνωστότερους και σημαντικότερους θεολόγους και φιλοσόφους του μεσαίωνα για τη δυτική σκέψη και από τους προπομπούς της αναγέννησης που επηρεάστηκαν βαθιά από τον Αριστοτέλη και η φιλοσοφική του θεωρία αποτέλεσε διακριτή “σχολή” που ονομάστηκε θωμισμός. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι συγκεράζει στοιχεία της χριστιανικής διδασχής με την αριστοτέλεια φιλοσοφία και για τον λόγο αυτό η θεολογία του έχει χαρακτηριστεί και ως “αριστοτελικοχριστιανική”. Συνέγραψε αρκετά υπομνήματα σε έργα του Αριστοτέλη αλλά εκείνο στο οποίο εμφανίζεται πρόδηλα ότι έχει εντυπωτήσει σε βάθος στα κείμενά του είναι το “Summa Contra Gentiles” (Σύνοψη κατά των Εθνικών) που επρόκειτο για ένα εγχειρίδιο ιεραποστόλων, οι οποίοι κήρυτταν σε Εβραίους και μουσουλμάνους (Perin, 1989). Το σπουδαιότερο έργο που έχει αφήσει ως παρακαταθήκη είναι η ημιτελής Summa Theologiae μέσα από την οποία φανερώνεται η σχολαστική μέθοδος ως φιλοσοφικό σύστημα σκέψης που ακολουθούσε. Διακρίνεται σε τρία μακροσκελή μέρη τα οποία υποδιαιρούνται περαιτέρω σε ερωτήσεις (quaestiones) και αυτές με τη σειρά τους σε άρθρα (articuli). Σε κάθε ερώτηση υπάρχει συγκεκριμένος τρόπος παράθεσης της αντίστοιχης απάντησης και κατάστρωσης της σχετικής συλλογιστικής: πρώτα διαβάζουμε μια σειρά αντιρρήσεων^{633,634} επί του συμπεράσματος που θα δηλωθεί αμέσως παρακάτω, στη συνέχεια ακολουθεί πρόταση που εισάγεται με τον αντιθετικό σύνδεσμο της λατινικής “sed” και εξακολουθεί με τη φράση “contra est” που υποδηλοί την αντίθεση. Το επιχείρημα εκδιπλώνεται στην επόμενη πρόταση με την εισαγωγή της φράσης “Respondeo dicendum”⁶³⁵ όπου διατυπώνεται η απάντηση στο τεθέν ερώτημα. Ακολούθως, εκτίθενται απαντήσεις στην κάθε αντίρρηση χωριστά⁶³⁶.

Από το προαναφερθέν έργο του Ακινάτη μας ενδιαφέρουν ιδιαίτερα τα σημεία εκείνα όπου γίνεται αναφορά στην έννοια της προαίρεσης⁶³⁷. Επικεντρώνοντας την προσοχή μας στο ερώτημα που τίθεται για την πρόθεση και αφορά στο γεγονός εάν πρόκειται για πράξη της διανοίας ή της θέλησης⁶³⁸, ο Ακινάτης απαντά ότι συνιστά πράξη της θέλησης. Ειδικότερα, πρόθεση σημαίνει ότι κάποιος κατατείνει σε κάτι, στοχεύει σε ένα τέλος, σε έναν σκοπό και η θέληση αποτελεί τη δύναμη εκείνη που κινητοποιεί και όλες τις υπόλοιπες ψυχικές δυνάμεις⁶³⁹. Εντούτοις, προϋποθέτει την ύπαρξη του λόγου, της κριτικής ικανότητας δηλαδή και της πρότερης σκέψης

⁶³³ Οι οποίες στην αγγλική μετάφραση φέρουν τον τίτλο “Objection”.

⁶³⁴ Εισάγονται με το επίρρημα της λατινικής “Praeterea”.

⁶³⁵ “Απαντώ λέγοντας ότι...”.

⁶³⁶ Εισάγονται με τις φράσεις: “Ad primum ergo dicendum quod...”, “Ad secundum dicendum quod...”, “Ad tertium dicendum quod...”, “Ad quartum dicendum quod...” κ.ο.κ..

⁶³⁷ Στο πρωτότυπο κείμενο της λατινικής συναντούμε τον όρο “intentione” που έχει μεταφραστεί ως πρόθεση στην ελληνική γλώσσα.

⁶³⁸ “QUAESTIO 12. De intentione. Deinde considerandum est de intentione. Et circa hoc quaeruntur quinque. Primo, utrum intentio sit actus intellectus, vel voluntatis secundo, utrum sit tantum finis ultimi. Tertio, utrum aliquis possit simul duo intendere. Quarto, utrum intentio finis sit idem actus cum voluntate eius quod est ad finem. Quinto, utrum intentio conveniat brutis animalibus.”

⁶³⁹ “(Quaestio 12, Articulus 1) Respondeo dicendum quod intentio, sicut ipsum nomen sonat, significat in aliquid tendere. In aliquid autem tendit et actio moventis, et motus mobilis. Sed hoc quod motus mobilis in aliquid tendit, ab actione moventis procedit. Unde intentio primo et principaliter pertinet ad id quod movet ad finem, unde dicimus architectorem, et omnem praecipientem, movere suo imperio alios ad id quod ipse intendit. Voluntas autem movet omnes alias vires animae ad finem, ut supra habitum est. Unde manifestum est quod intentio proprie est actus voluntatis.”

αναφορικά με το αντικείμενο του σκοπού⁶⁴⁰. Στο επόμενο ερώτημα, παρατίθεται η απορία εάν η πρόθεση αφορά αποκλειστικά στον υπέρτατο, στον τελικό σκοπό της, στο τελικό της “τέλος”⁶⁴¹. Η απόκρισή του θεμελιώνεται στο σκεπτικό ότι η πρόθεση αποτελεί το τελικό όριο, το τέρμα θα λέγαμε, της κίνησης της βούλησης. Παρ’ όλα αυτά, δύναται (η πρόθεση) να παρουσιάζει δυο κατευθύνσεις: είτε συνιστά τον τελικό στόχο αυτής (της βούλησης), το ύπατο και τελικό της στάδιο είτε αποτελεί ένα σημείο που είναι το τέρμα μιας βουλευτικής κίνησης και παράλληλα η αρχή ενός άλλου, καινούργιου μέρους⁶⁴² μιας διαδοχικής βούλησης. Κατά συνέπεια, δεν συνεπάγεται ότι αποτελεί μόνο το απώτερο όριο του “τελευταίου τέλους”, καθώς μπορεί να είναι και μέρος του συνόλου⁶⁴³.

Περαιτέρω, αναφερόμενος στο ερώτημα εάν είναι δυνατό να στοχεύει (να εκδηλώνει πρόθεση) κανείς σε δυο ή και περισσότερα πράγματα ταυτοχρόνως, ισχυρίζεται ότι για ορισμένα πράγματα είναι δυνατή η πρόσληψή τους με δυο διαφορετικούς τρόπους: είτε ως συνδεδεμένα είτε ως αλλότρια μεταξύ τους. Στην πρώτη περίπτωση, λαμβάνοντας υπόψη ότι η πρόθεση δεν αποτελεί μονάχα το απώτατο τέλος αλλά και το τέλος ενός ενδιάμεσου σταδίου, τότε καθίσταται δυνατό να έχει κανείς δυο ή περισσότερους παράλληλα σκοπούς. Το αυτό μπορεί να συμβεί ακόμα και στη δεύτερη εκδοχή, όπου τελικά προτιμάται το ένα πράγμα από το άλλο για πλήθος λόγων όπως από το γεγονός ότι αξιολογείται ως καλύτερο ή οι προσφερόμενες συνθήκες παρίστανται ως οι καταλληλότερες γι’ αυτό κ.ο.κ.⁶⁴⁴. Σημειώνει ταυτόχρονα, μεταξύ άλλων, ότι η παρατήρηση του Αυγουστίνου σχετικά με την αδυναμία ταυτόχρονης στόχευσης του ανθρώπου τόσο προς την προσέγγιση του Θεού όσο και προς τα σωματικά οφέλη ως απώτατους σκοπούς, καταδεικνύει ότι το άτομο δεν μπορεί να προσανατολίζεται παραλληλα σε πολλούς τελικούς στόχους στην κίνηση της βούλησής του, ότι οι ύπατοι σκοποί της βούλησης δεν μπορούν να είναι πολλοί την ίδια στιγμή⁶⁴⁵.

⁶⁴⁰ “Ad primum ergo dicendum quod intentio nominatur oculus metaphorice, non quia ad cognitionem pertineat; sed quia cognitionem praesupponit, per quam proponitur voluntati finis ad quem movet; sicut oculo praevidemus quo tendere corporaliter debeamus. (...) Ad tertium dicendum quod voluntas quidem non ordinat, sed tamen in aliquid tendit secundum ordinem rationis. Unde hoc nomen intentio nominat actum voluntatis, praesupposita ordinatione rationis ordinantis aliquid in finem. Ad quartum dicendum quod intentio est actus voluntatis respectu finis.”

⁶⁴¹ Αναφέρουμε το “τέλος” υπό την έννοια του σκοπού.

⁶⁴² “(Quaestio 12, Articulus 2) Respondeo dicendum quod, sicut dictum est, intentio respicit finem secundum quod est terminus motus voluntatis. In motu autem potest accipi terminus dupliciter, uno modo, ipse terminus ultimus, in quo quiescitur, qui est terminus totius motus; alio modo, aliquod medium, quod est principium unius partis motus, et finis vel terminus alterius. Sicut in motu quo itur de a in c per b, c est terminus ultimus, b autem est terminus, sed non ultimus. Et utriusque potest esse intentio. Unde etsi semper sit finis, non tamen oportet quod semper sit ultimi finis.”

⁶⁴³ “(Quaestio 12, Articulus 2) Ad secundum dicendum quod terminus habet rationem ultimi; sed non semper ultimi respectu totius, sed quandoque respectu alicuius partis.”

⁶⁴⁴ “(Quaestio 12, Articulus 3) Respondeo dicendum quod aliqua duo possunt accipi dupliciter, vel ordinata ad invicem, vel ad invicem non ordinata. Et si quidem ad invicem fuerint ordinata, manifestum est ex praemissis quod homo potest simul multa intendere. Est enim intentio non solum finis ultimi, ut dictum est, sed etiam finis medii. Simul autem intendit aliquis et finem proximum, et ultimum; sicut confectionem medicinae, et sanitatem. Si autem accipiantur duo ad invicem non ordinata, sic etiam simul homo potest plura intendere. Quod patet ex hoc, quod homo unum alteri praeeligit, quia melius est altero, inter alias autem conditiones quibus aliquid est melius altero, una est quod ad plura valet, unde potest aliquid praelegi alteri, ex hoc quod ad plura valet. Et sic manifeste homo simul plura intendit.”

⁶⁴⁵ “(Quaestio 12, Articulus 3) Ad primum ergo dicendum quod Augustinus intelligit hominem non posse simul Deum et commodum temporale intendere, sicut ultimos fines, quia, ut supra ostensum est, non possunt esse plures fines ultimi unius hominis.”

Στο ερώτημα εάν η πρόθεση, η κατευθυνόμενη προς έναν σκοπό βούληση συνιστά την ίδια πράξη με τη βούληση σχετικά με τα μέσα που μετερχόμαστε, ο Ακινάτης δίνει την απάντηση ότι η κίνηση της θέλησης δύναται να εξεταστεί μέσα από δυο πρίσματα: Κατά πρώτο λόγο, μπορεί να εκληφθεί ότι η κίνηση της θέλησης τόσο προς έναν σκοπό όσο και προς τα μέσα συνιστούν αφεαυτού τους κινήσεις απολύτως διακριτές μεταξύ τους. Κατά δεύτερο λόγο, μπορεί να ισχύει και το ακριβώς αντίθετο, να εκληφθούν δηλαδή, ως ένα και το αυτό πράγμα, δοθέντος ότι η θέληση κινείται προς τα μέσα προσβλέποντας το δίχως άλλο στην πραγμάτωση του τελικού σκοπού, ήτοι ο προσδωκόμενος σκοπός προσανατολίζει και τα είδη των μέσων που επιθυμούμε να μεταχειριστούμε⁶⁴⁶. Ολοκληρώνοντας την υπ' αριθμ. 12 ερώτηση (Quaestio), διατυπώνεται το ερώτημα εάν η πρόθεση ενυπάρχει και στα άλογα ζώα⁶⁴⁷, επί του οποίου ο φιλόσοφος απαντά ότι η φύση στοχεύει πάντα σε ένα τέλος, σε έναν σκοπό. Υπό την οπτική αυτή, ακόμη και τα ζώα, τα οποία στερούνται τη λογική φύση με την οποία έχει προικισθεί ο άνθρωπος, επιδιώκουν κατά κάποιον τρόπο ένα τέλος, εφόσον οι κινήσεις τους έχουν ως αφετηρία το φυσικό τους ένστικτο. Συνεπεία τούτου, διαθέτουν “σκοπό” μόνον υπό την έννοια αυτή, της παρακίνησης από τη φύση και όχι της τέλεσης μίας πράξης με τη σκέψη ότι θα επιτύχουν κάποιον συγκεκριμένο στόχο, γεγονός που αναμφίλεκτα προϋποθέτει την έλλογη κίνηση του νου. Κατατείνουν σε έναν σκοπό κινούμενα αποκλειστικά υπό το κράτος του ενστίκτου, στη δε ολοκλήρωση της πράξης (την οποία επιτάσσει η φύση τους) εξαντλείται και το περιεχόμενο της “πρόθεσής” τους⁶⁴⁸.

Μεταβαίνοντας στην ερώτηση 19, της οποίας θα εξετασθούν στην παρούσα αποκλειστικά τα άρθρα 7 και 8, το ζήτημα με το οποίο καταπιάνεται έγκειται στη σχέση της καλοσύνης της εσωτερικής βούλησης (ως ενδιάθετης κατάστασης) και της πράξης. Συγκεκριμένα, εδώ μας ενδιαφέρει κυρίαρχα ο συσχετισμός της με την πρόθεση⁶⁴⁹ και, ειδικότερα, εάν η καλοσύνη της θέλησης εξαρτάται από την πρόθεση για τον επιδιωκόμενο σκοπό. Ο Ακινάτης διευκρινίζει ότι το αγαθό ή μη της θέλησης συναρτάται αναγκαστικά από την αγαθότητα του πράγματος που προσδοκούμε να

⁶⁴⁶ “(Quaestio 12, Articulus 4) Respondeo dicendum quod motus voluntatis in finem et in id quod est ad finem, potest considerari dupliciter. Uno modo, secundum quod voluntas in utrumque fertur absolute et secundum se. Et sic sunt simpliciter duo motus voluntatis in utrumque. Alio modo potest considerari secundum quod voluntas fertur in id quod est ad finem, propter finem. Et sic unus et idem subiecto motus voluntatis est tendens ad finem, et in id quod est ad finem. Cum enim dico, volo medicinam propter sanitatem, non designo nisi unum motum voluntatis. Cuius ratio est quia finis ratio est volendi ea quae sunt ad finem. Idem autem actus cadit super obiectum, et super rationem obiecti, sicut eadem visio est coloris et luminis, ut supra dictum est. Et est simile de intellectu, quia si absolute principium et conclusionem consideret, diversa est consideratio utriusque; in hoc autem quod conclusioni propter principia assentit, est unus actus intellectus tantum.”

⁶⁴⁷ Στην αγγλική απόδοση του κειμένου η εν λόγω ερώτηση μεταφράζεται ως ακολούθως: “Whether intention is within the competency of irrational animals?”.

⁶⁴⁸ “(Quaestio 12, Articulus 5) Respondeo dicendum quod, sicut supra dictum est, intendere est in aliud tendere; quod quidem est et moventis, et moti. Secundum quidem igitur quod dicitur intendere finem id quod movetur ad finem ab alio, sic natura dicitur intendere finem, quasi mota ad suum finem a Deo, sicut sagitta a sagittante. Et hoc modo etiam bruta animalia intendunt finem, in quantum moventur instinctu naturali ad aliquid. Alio modo intendere finem est moventis, prout scilicet ordinat motum alicuius, vel sui vel alterius, in finem. Quod est rationis tantum. Unde per hunc modum bruta non intendunt finem, quod est proprie et principaliter intendere, ut dictum est.” και παρακάτω “Ad tertium dicendum quod bruta animalia moventur ad finem, non quasi considerantia quod per motum suum possunt consequi finem, quod est proprie intendentis, sed concupiscentia finem naturali instinctu, moventur ad finem quasi ab alio mota, sicut et cetera quae moventur naturaliter”.

⁶⁴⁹ “(Quaestio 19) Deinde considerandum est de bonitate actus interioris voluntatis. Et circa hoc quaeruntur decem. (...) Septimo, utrum bonitas voluntatis in his quae sunt ad finem, dependeat ex intentione finis. Octavo, utrum quantitas bonitatis vel malitiae in voluntate, sequatur quantitatem boni vel mali in intentione. (...)”

επιτύχουμε. Έτσι, συνδέεται αιτιωδώς και με την πρόθεση για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου τέλους. Ως παράδειγμα προβάλλει την πράξη της νηστείας, η οποία λογίζεται ως ιδιαίτερα αγαθή πράξη, δεδομένου ότι λαμβάνει χώρα στο όνομα του Θεού⁶⁵⁰. Βέβαια, η βούληση δεν μπορεί να χαρακτηριστεί αγαθή όταν η αιτία της ανάγεται σε κακή πρόθεση, έτσι, όταν θέλει κανείς να ελεημονεί, πλην όμως, η ματαιοδοξία του είναι εκείνη που τον παρωθεί, τότε, ενώ το αντικείμενο της θέλησής του είναι αγαθό (η ελεημοσύνη), παρακινείται από κακό ελατήριο. Για τον λόγο αυτό, θεωρείται και το αντικείμενο της θέλησής του ως κακό⁶⁵¹.

Το τελευταίο ζήτημα που θα μας απασχολήσει αναφέρεται στο ερώτημα εάν ο βαθμός καλοσύνης ή κακίας στην ανθρώπινη θέληση εξαρτάται από τον βαθμό του καλού ή του κακού στην πρόθεση. Κατ' αρχάς, η ένταση της καλοσύνης ή της κακίας, σύμφωνα με τον Ακινάτη, δεν εξαρτάται από τον αντίστοιχο βαθμό στην πρόθεση. Η βούληση μπορεί να θέσει ως αντικείμενό της κάτι που δεν είναι ανάλογο με τον προς επίτευξη σκοπό. Στην εξωτερική δράση, στην εξωτερικευμένη δηλαδή πράξη, δεν μπορεί και πάλι, να υπάρχει αναλογία, καθώς μπορεί να έχουν επιλεγεί τα υλικά εκείνα μέσα που τελικά αποδεικνύονται τα λιγότερο πρόσφορα για τον συγκεκριμένο σκοπό αλλά και εξαιτίας του γεγονότος ότι οι εξωτερικές συνθήκες, ως γνωστόν, διαφεύγουν του ελέγχου μας. Τούτου λεχθέντος, η εκτίμηση και η αποτίμηση των έργων των ανθρώπων, από το οποία κρίνονται, επαφίεται στην αγαθή πρόθεση, στον τελικό σκοπό προς τον οποίον προσβλέπουν.

3.4.15 Γρηγόριος ο Παλαμάς (1296 μ.Χ. - 1359 μ.Χ.)

Ο 14^{ος} αιώνας και, ειδικότερα, τα χρόνια στα οποία έζησε και έδρασε ο Γρηγόριος ο Παλαμάς στιγματίστηκε σε γενικές γραμμές από τον Βυζαντινό εμφύλιο πόλεμο και από την Ησυχαστική Έριδα, μια σύγκρουση ανάμεσα σε παλαμικούς και αντιπαλαμικούς, η οποία κατέληξε στην επικράτηση των πρώτων. Στη διανυθείσα βιοτή του απέκτησε βαθιά μόρφωση και κατείχε σε αρκετά καλό βαθμό την αριστοτελική, κυρίως, φιλοσοφία χωρίς να παραγνωρίζει νεοπλατωνικά διδάγματα (Meyendorf, 1989, σ. 92). Υπήρξε, μεταξύ άλλων, μοναχός του Αγίου Όρους και στη συνέχεια Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Μέσα από τα συγγράμματά του δυνάμεθα να αντλήσουμε πλείστα στοιχεία ως προς το ζήτημα που πραγματεύεται η παρούσα, λαμβανομένου υπόψη ότι έχει υπογραμμίσει κατ' επανάληψη στα έργα του την αυτεξουσιότητα και το ελεύθερο της ανθρώπινης προαιρέσεως ως παράγοντες που

⁶⁵⁰ “(Quaestio 19, Articulus 7) Respondeo dicendum quod intentio dupliciter se potest habere ad voluntatem, uno modo, ut praecedens; alio modo, ut concomitans. Praecedit quidem causaliter intentio voluntatem, quando aliquid volumus propter intentionem alicuius finis. Et tunc ordo ad finem consideratur ut ratio quaedam bonitatis ipsius voliti, puta cum aliquis vult ieiunare propter Deum, habet enim ieiunium rationem boni ex hoc ipso quod fit propter Deum. Unde, cum bonitas voluntatis dependeat a bonitate voliti, ut supra dictum est, necesse est quod dependeat ex intentione finis. Consequitur autem intentio voluntatem, quando accedit voluntati praecexistenti, puta si aliquis velit aliquid facere, et postea referat illud in Deum. Et tunc primae voluntatis bonitas non dependet ex intentione sequenti, nisi quatenus reiteratur actus voluntatis cum sequenti intentione.”

⁶⁵¹ “(Quaestio 19, Articulus 7) Ad secundum dicendum quod voluntas non potest dici bona, si sit intentio mala causa volendi. Qui enim vult dare eleemosynam propter inanem gloriam consequendam, vult id quod de se est bonum, sub ratione mali, et ideo, prout est volitum ab ipso, est malum. Unde voluntas eius est mala. Sed si intentio sit consequens, tunc voluntas potuit esse bona, et per intentionem sequentem non depravatur ille actus voluntatis qui praecessit, sed actus voluntatis qui iteratur.”

κατευθύνουν τον άνθρωπο είτε στην ένθεη οδό είτε στην ατευξία προσέγγισης της Θείας Χάριτος.

Η λογική με την οποία προίκισε ο Δημιουργός τον άνθρωπο συνοδεύεται απαραίτητα και από το αυτεξούσιό του, άλλως δεν έχει αντίκρουσμα τούτο το “δώρημα” διότι, όπως ευλόγως αναρωτάται ο άγιος πατέρας, “ποια θα ήταν η ανάγκη του λογικού εάν δεν ήταν προαιρετικό καί αυτεξούσιο;”⁶⁵². Τι νόημα, επομένως, θα υπήρχε σε μια κτιστή φύση που διέπεται από τρεπτότητα⁶⁵³ άρα και από τη δυνατότητα προσανατολισμού της προς το κακό, να προορίζεται νομοτελειακά να είναι ενάρετη και αγαθή χωρίς να διαθέτει την ελευθερία να στρέφεται είτε προς το καλό είτε προς το αντίθετό του (το οποίο άλλωστε δεν είναι σύμφυτο και εγγενές στην ύπαρξή του⁶⁵⁴); Ποιον σκοπό θα εξυπηρετούσε να έχει πλασθεί μια τέτοια φύση αποψιλωμένη από τη δυνατότητα να κατευθύνει ο φορέας της ίδια ευθύνη την επιθυμία του, λαμβανομένου υπόψη, όπως εξάίρετα διευκρινίζει ο Γρηγόριος Παλαμάς, ότι αυτός που δεν μπορεί να είναι κακός, δεν μπορεί να καταστεί και αγαθός. Ο Θεός, αν και προειδώς την πεπτωκυία φύση του ανθρώπου, προχώρησε εντούτοις στη δημιουργία του κατ’ εικόνα και ομοίωση, παραχωρώντας του την ελευθερία να κινηθεί ιδίω θελήματι είτε προς τον θεάρεστο βίο της αρετής είτε προς τον έτερο πόλο, να κάνει δηλαδή ελεύθερη χρήση του αυτεξουσίου του⁶⁵⁵. Άλλως, καταλήγει αλυσιτελής ο συλλογισμός, μιας και, αν δεν έπρεπε να πλάσει τους ρέποντες προς την αμαρτία (έχοντας προδεί την πορεία τους), τότε δεν θα έπρεπε να έχει δημιουργήσει και τους ενάρετους⁶⁵⁶⁻⁶⁵⁷. Σε κάθε περίπτωση, όπως έχουμε συναντήσει μέχρι τώρα στους άγιους Πατέρες, ο Θεός επιθυμεί να στρέφεται οικεία

⁶⁵² Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΜΑ΄, 5: “Ο δε μη τούτο λέγων, αλλά τόν δημιουργόν κατατιπώμενος, τούτο φησιν άντικρυς, ότι ούκ έδει γενέσθαι φύσιν λογικήν· τις γάρ χρεία τού λογικού, εί μη προαιρετικών και αυτεξουσίων είη; Αύτεξούσιος δε πώς άν τις είη και προάρεσιν έχοι μή δυνάμενος, εί βούλεται, καί κακός είναι; Εί δε μή κακός, ουδέ αγαθός δύναται γενέσθαι δήπου”. Του ιδίου, Ομιλία ΛΑ΄, 2: “Ού μόνον δε ό Θεός θάνατον ούκ έποίησεν, άλλα και εκώλυσε γενέσθαι καίτοι έπειδήπερ αυτεξούσιον ζών τον άνθρωπον έπλασεν, ούκ έδει κωλύειν, ίνα μη το οίκειον εργον άνέλη την παρ’ αυτού δεδομένην ήμιν αύτεξουσίοτητα αφαιρούμενος. Αλλ’ εύρεν έν σοφία και αγαθότητι, πώς άν καί κωλύση από του θανάτου τον άνθρωπον καί τό αύτεξούσιον αυτό συντηρήση”.

⁶⁵³ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΚΒ΄, 3: “παν δε τό έχον άρχήν, και τροπήν ύφίσταται, τροπή γάρ τις ή άρχή έστι. Τρεπτής ούν ουσης πάσης της κτίσεως, όση όρατή και όση άόρατος, όση αισθητική και όση άναίσθητος, όση λογική και όση άλογος, η λογική μόνη φύσις τό αυτεξούσιον έχουσα, έθελούσιον έχει την έπι το χειρόν ή το κρείττον τροπήν οικοθεν και παρ’ έαυτής, ή τής του Θεού βουλήσεως άντεχομένη, παρ’ ής ή προς το κρείττον ές το διηκεές ταύτη γίνεται προκοπή και τροπή και πρόοδος, ή τή βουλήσει του Θεού άντικειμένη και τή παραχωρήσει τούτου δικαίως ύποπίπτουσα και έπι το χειρόν άθλίως εκπίπτουσα”.

⁶⁵⁴ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΚΒ΄, 5: “Ημιν δε ως μή αύτοκινήτοις έπι το κακόν γεγενημένοις μετ’ έλέους ή παρά τον Θεού παιδεία έξ άρχής έπάγεται”. Του ιδίου, Ομιλία ΚΓ΄ (3): “Ημάς δε κατέσχε νυξ και σκιά περιέσχε θανάτου, τή άμαρτία περιπεσόντας και τήν όπτικήν δύναμιν αποβαλόντας, ήτις εκ Θεού κατά χάριν ήμιν υπήρχε, δι’ ής του χορηγού τής άληθινής ζωής άντελαμβανόμεθα φωτός. Νυξ ούν ήμών και ό θάνατος έπεχύθη τή φύσει, ού του άληθινου φωτός τραπέντος, άλλ’ ήμών έκτραπέντων και άνάνευσιν ούκέτ’ έχόντων παρ’ ήμών αύτών προς το ζωηφόρον έκείνο φώς”.

⁶⁵⁵ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΛΣΤ΄, 1: “Θεός αύτεξούσιον πλάττων τον άνθρωπον μεγάλης αυτόν προμήθειας ήξίωσεν, ώστε μη προς το κακόν, άλλα προς το αγαθόν νευσαι, τώ αυτεξουσίω καλώς χρησάμενον (...) και γάρ αγαθόν είναι και τον άνθρωπον δυνατόν κατ’ εικόνα τού κτίσαντος εκ τής προς τούτον μιμήσεως, άπαρallάκτως δε και όσον αγαθός έστιν ό Θεός, και άνθρωπόν τινα είναι, των αδυνάτων έστιν”.

⁶⁵⁶ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΜΑ΄, 6: “Ο λέγων τοίνυν μή δειν γενέσθαι παρά Θεού τους κολασθησομένους, ουδέ τους σωζομένους δειν φησι γενέσθαι, ουτε τινά όλως λογικήν και αύτεξούσιον φυσιν. Εί δε και διά τήν λογικήν φύσιν τ’ άλλα γέγονε πάντα, τούτο φησιν, ως ούκ έδει δημιουργόν είναι τον θεόν. Όρατε τήν άτοπίαν όση; Αλλ’ έπειδή, λογικού και αυτεξουσίου γένους δημιουργηθέντος ύπο τού Θεού, τη του αυτεξουσίου ροπή και διαφόρω χρήσει οι μεν έμέλλον έσεσθαι κακοί, οί δε αγαθοί, τί τω όντως αγαθώ Θεω προσήκον, διά τους έσομένους κακούς μή προαγαγειν είς γένεσιν τους αγαθούς;”

⁶⁵⁷ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΚΖ΄, 9: “Αλλα και πολλοί πονηροί όντες, τέκνα ή έγγονα άπεγέννησαν αγαθής προαιρέσεως διά τούτο ό πάντα πριν γενέσεως είδώς, ούκ ένέδωκεν εκρίζωθηναι προ καιρού τά ζιζάνια”.

προαιρέσει⁶⁵⁸ ο άνθρωπος προς Αυτόν, ακριβώς λόγω του γεγονότος ότι είναι αυτεξούσιος και δύναται να επικυριαρχεί στα πάθη του μεταχειριζόμενος “το ήγεμονικόν τῆς ψυχῆς” επιβοηθούμενος παράλληλα και από τη θεία ευδοκία⁶⁵⁹⁻⁶⁶⁰. Υπογραμμίζει μάλιστα εμφατικά ότι δεν πρόκειται να αξιωθούν άπαντες τη θεϊκή χάρη και δύναμη, τουναντίον, μόνον όσοι τελούν σε καθεστώς αγαθῆς προαιρέσεως και έχουν επιδείξει εμπράκτως προς τον Πλάστη την αγάπη και την πίστη τους αποστρεφόμενοι συγχρόνως τα ανήθικα και τα ευτελή⁶⁶¹ (“ουχ απλώς άπαντες, άλλ’ οί προαίρεσιν άγαθήν κεκτημένοι και δι’ έργων τήν προς τον Θεόν άγάπην και πίστιν έπιδεικνύμενοι, και τα μεν φαύλα τελείως άποστρεφόμενοι”).

Για την ανάβαση προς το θείο, απαιτείται πρωταρχικά ο αδιάπτωτος αγώνας⁶⁶²⁻⁶⁶³, τόσο προς τους εξωτερικούς όσο και προς τους εσωτερικούς “πολέμιους”⁶⁶⁴ για την

⁶⁵⁸ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΛΒ΄, 2: “Επεὶ δέ καί διά των άκουσίων μόνον ού τελειονται ό άνθρωπος, άλλά χρή προσειναι και τά έκούσια, άπερ εστι σωφροσύνη, δικαιοσύνη, πρὸς τε τόν Θεόν και πρὸς άλλήλους άγάπη, καί τά έπόμενα ταυτη, έπει καί τούτων ήμιν χρεία πρὸς την τελείωσιν”.

⁶⁵⁹ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΚΘ΄, 7 και 8: “Ημεῖς δέ οί πρότερον παραλελυμένοι και ψυχήν και σώμα ταις ήδοναις και τοις πάθεσι και προς τό καλόν άκίνητοι διαμένοντες, άκούομεν έκαστος ‘έγειραι και άρον τον κράββατόν σου και ύπαγε εἰς τον οἶκόν σου’, ως και ό παραλυτικός εκείνος δυναμούμενοι γάρ παρά τῆς έν ήμιν του βαπτίσματος θείας χάριτος καί δυνάμεως, γινόμεθα προς άρετήν εύτονοι και ευκίνητοι, και τās τῆς ψυχῆς και τού σώματος δυνάμεις και τās ύποκειμένας ταυταις έν τοις πράγμασιν ύλας, ύφ’ ών πρότερον κατειχόμεθα, δουλαγωγήσαντες, άγομεν όποι φίλον τω Θεω και ήμιν καί μετατίθεμεν κατά το εγγωρουν εις τόν όντως οἶκόν ήμέτερον, τās αιωνίους και ούρανίους μονάς. Ούτω δε θεοφιλώς τα καθ’ ημάς αύτους διαφέροντες, θαυμαζόμεθα παρά των όρώντων, δοξαζόντων τον Θεόν, τόν δόντα δύναμιν και έξουσίαν τοις εις αυτόν πιστεύουσιν τοιαύτην, ως καί ζώντας έπι γης έτι τό πολίτευμα έχειν έν ούρανοις (...) αύτεξούσιοι γάρ ήμεις παρά Θεού γεγονότες και αύτοκρατορικόν άξίωμα κατά των παθών λαβόντες ένδον το ήγεμονικόν τῆς ψυχῆς, ούκ έχομεν όλως τον κατακρατούντο και βιαζόμενον”.

⁶⁶⁰ Όπως συνέβη και με τους αγίους, οι οποίοι αξιώθηκαν τη θεόθεν χάρη και τη δύναμη στον αγώνα τους να κατανικήσουν τον πολέμιο, το αυτό συμβαίνει και με τον άνθρωπο (Ομιλία ΚΕ΄, 1 και 2): “Εἰ γάρ και την προαίρεσιν άγαθήν και καλλίστην είχαν, άλλά χωρίς τῆς του Θεού δυνάμεως ούκ άν ίσχυσαν υπέρ την φύσιν γενέσθαι και έν σώματι όντες τον άσώματον καταπαλέσαι πολέμιον. 2. (...) Ωσπερ γάρ ό ήλιος άνωθεν πλουσίως πάσιν έπίσης έπιχει τās άκτινας, όρώσι δέ μόνον ταύτας οι όφθαλμούς έχοντες, και τούτους ού μεμνόκτας, καθαράς δε άπολαύουσι τῆς αύγῆς οί διά καθαρότητα των όμμάτων όξυωπούντες, και μη διά νόσον ή άγλύν ή τι τοιούτον έμπεσόν τοις όμμασιν άμβλυωπούντες· ούτω και ό Θεός άνωθεν πλουσίαν πάσι χορηγεί την αυτόν βοήθειαν· αυτός γάρ έστιν ή άεννάως βρύουσα του έλέους και τῆς άγαθότητος σωστική και φωτιστική πηγή. Απολαύουσι δε τῆς εκειθεν χάριτος καί δυνάμεως προς τήν της άρετῆς έέργειαν και τελείωσιν ή και τήν των θαυμάτων έπίδειξιν, ουχ απλώς άπαντες, άλλ’ οί προαίρεσιν άγαθήν κεκτημένοι και δι’ έργων τήν προς τον Θεόν άγάπην και πίστιν έπιδεικνύμενοι, και τα μεν φαύλα τελείως άποστρεφόμενοι, των δε του Θεού προσταγμάτων άσφαλώς άντεχόμενοι και τό τῆς διανοίας όμμα προς αυτόν άνατείνοντες τον τῆς δικαιοσύνης ήλιον Χριστόν· ός ού μόνον άοράτως χειρα βοήθειας άνωθεν προτείνει τοις αγωνιζόμενοις, άλλά και διά του ευαγγελίου προτρεπόμενος αίσθητός ήμιν σημερον διαλέγεται”.

⁶⁶¹ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΚΒ΄, 16-17: “... προσευχόμενοι, καθαίρωμεν έαυτους των έμπαθών και χαμαιζήλων λογισμών. Ουτω γάρ και τῆς έπίδημίας τευζόμεθα του Παρακλήτου και εν πνεύματι και αλήθεια προσκυνήσωμεν”.

⁶⁶² Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΙΒ΄, 11: “Πάσαν γάρ σπουδήν ποιήσας, ίνα ή ένδον σου έργασία κατά Θεόν ή, νικήσεις τά έξω πάθη”.

⁶⁶³ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΙΒ΄, 11: “Επει γάρ τό καθ’ ημάς σύντριμμα εκούσιον ήν και ή μέτερον”. Του ίδιου, Ομιλία ΚΓ΄ (14): “Αλλ’ ημεῖς των μη καλών μηδε ένδεδομένων ήδονών τῆς σαρκός άπεχόμενοι, προς τās άρχάς, προς τās έξουσίας του δεινού σκότους άντιπαρτατόμεθα, προς τους υποβάλλοντας ήμιν ένδον τους έμπαθείς λογισμούς, τās έπιθυμίας τās πονηράς, οίτινές είσι πάντως οί δαίμονες, οι καί άρχοντές είσι τῆς κακίας του σκότους, ως πρώτοι τούτο ποθήσαντες, και κοσμοκράτορές είσιν, άλλ’ εκείνων προς ους ούδαμός έχει χώραν τό τού άληθινου δεσπότου λόγος”.

⁶⁶⁴ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΚΓ΄, 12 και 13: “Εστι δέ έτερος πόλεμος εν ήμιν αύτοις νοητός, ό διά των λογισμών, πολλω του αισθητού χαλεπώτερος· άει γάρ έστιν ένεργῆς και υλων ου δειται προς έκπλήρωσιν του κακού, ούδέ καιρὸν ούδέ τόπων. Και ό μέν, ό αίσθητός εκείνος λέγω προς αμαρτίαν πόλεμος άπο των πραγμάτων έχει την αρχήν, και των εκειθεν άκουσμάτων ή θαμάτων και των άλλων των παραπλήσιων· ό δε νοητός και έν ήμιν αότοις άπ’ αυτών άμέσως κινείται των πνευμάτων τῆς πονηριάς, και των έκ τούτων προσβολών τε και παρορμήσεων. Και κατ’ εκεινον μεν τον αισθητόν πόλεμον, έσθ’ ότε τις νικήσας, ούκ έκ τούτου και κατά τον νοητόν άήττητος ώφθη. Ο δε κατά τον έντός νικήσας πόλεμον, κατά κράτος τον έξω τρέπεται (...) (13) Προς μεν ούν τον έξω και έν ταις αισθήσεσι πόλεμον ό παλαιός μάλλον ώπλιζε νόμος τό ανθρώπινον γένος, τά τέλη τών άμαρτημάτων έκτρέπεσθαι παραγγέλλων προς δε τον ένδον και έν ήμιν αύτοις πόλεμον ήμάς άνίστησιν ό νόμος τῆς χάριτος, ή τού ευαγγελίου διδασκαλία, την έν καρδιά όργήν, την έν καρδιά μοιχείαν, την έν καρδιά τῆς του

καλλιέργεια της χρηστής διάθεσης, μιας και όλοι οι άνθρωποι, όπως πολύ ευστόχως παρατηρεί ο Γρ. Παλαμάς, είναι φιλήκοοι, πολύ λιγότεροι όμως είναι φιλάρετοι που θα καταστήσουν έργο πραγματικό και θα υπακούσουν (σ)τους λόγους περί μετανοίας⁶⁶⁵. Το πρόσωπο λοιπόν που στρέφει το βλέμμα του προς Εκείνον οφείλει να μετανοήσει⁶⁶⁶ και με προσοχή, προσευχή⁶⁶⁷, νηστεία⁶⁶⁸ (ως σωματική αλλά, κυρίως, ως ψυχική άσκηση και “όχημα” για άλλα ψυχοφελέστερα⁶⁶⁹), μνήμη θανάτου⁶⁷⁰ και καθαρή ψυχή^{671,672} να βιώσει την ταπείνωση⁶⁷³ έχοντας ευγνώμονα και αγαθή προς τον

διαβόλου προσβολής κινουμένην επίθυμίαν απαγορεύουσα”. Του ιδίου, Ομιλία ΛΓ΄, 1: “οὕτω και ἐπὶ τῆς ψυχῆς, ὅποιαι τὶς ἐμποιῇ ταῦτα διαθέσεις, τοιοῦτων και ἀπολαύει. Κάν μεν ὁμιλίαις χρήται χρησταὶ και διδασκαλίαις ἀκούη τε και υπάκουη πνευματικῆς και εἰς ἔργον ἀγὴ τα κατ’ αὐτήν, γεωργεῖ τὰς ἀρετὰς και τῷ Θεῷ εὐχρηστος γίνεται, τοὶς τε ἄλλοις ἀνθρώποις και ἑαυτῷ. Ἐάν δε ὁμιλίαις οὐ καλὰς χαίρῃ και διδασκαλίαις οὐκ ἀκούῃ πνευματικῆς, ἄλλα και τὴν ἀκουσθεῖσαν παρὰ φαυλὸν τίθεται, ἀγρίαίνει και ὕλομανεῖ”.

⁶⁶⁵ Ἀγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία Ι΄, 6: “Και πάντες μεν ἡκούον, οὐ πάντες δε ὑπήκουον φιλήκοοι μὲν γάρ και φιλοθεάμονες ἔσμεν ἅπαντες, φιλάρετοι δε οὐκ ἅπαντες. Πρὸς μὲν γάρ το ποθεῖν εἰδέναι πρὸς τοὶς ἄλλοις και τὰ σωτήρια πεφύκαμεν ἅπαντες, διὸ και τῆς ἱερᾶς διδασκαλίας οἱ πλείους οὐ μόνον ἡδέως ἀκούουσιν, ἀλλὰ και φιλοκρινουσι τοὺς λόγους, ὅπως αν ἐκαστος ἀγνοίας ἢ συνέσεως ἔχη πρὸς τὸ δοκοῦν ἐξετάζοντες· πρὸς δὲ τὸ εἰς ἔργον ἀγεῖν τοὺς λόγους ἢ και πίστιν ἐξ αὐτῶν καρπουσθαι λυσιτελουσαν, εὐγνωμοσυνης δεῖ και ἀγαθῆς προαιρέσεως, ἥτις οὐ ραδίως εὐρίσκεται, και μάλιστα ἐν τοὶς δικαιοῦσιν ἑαυτοὺς και ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμοσιν, (...)”.

⁶⁶⁶ Ἀγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΙΒ΄, 6: “Ὅθεν και σαφῶς δείκνυνται, ὡς οὐκ ἀπεγνωσμένην ἔχομεν τὴν σωτηρίαν, οὐδὲ ἐστὶν ὅλως ἐν ἡμῖν ἀπογνώσεως καιρὸς· πάσα γάρ ἡμῖν ἡ ζωὴ μετάνοιας ἐστὶ καιρὸς, μὴ θέλοντος τοῦ Θεοῦ τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὡς τὸ ἐπιστρέψαι και ζῆν αὐτόν”. Του ιδίου, Ομιλία ΛΑ΄, 6: “Τὶς οὖν ἐστὶν ἢ νυν ἡμῖν αὐτῇ προκειμένη του Θεοῦ ἐντολή; Ἡ μετάνοια, ἥς τὸ κεφάλαιον τῶν ἀπιγορευμένων μηκέτι ψαύειν”. Του ιδίου, Ομιλία ΛΒ΄, 15: “Ἀν τοῖνυν ἑαυτοὺς καθάρωμεν ἀρτίως ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας διὰ τῆς μετάνοιας, κάνταυθα μετριοτέραν δεησόμεθα πειρασμῶν και κατὰ καιρὸν εἰς τὸν ἄλυπον και ἀνεπηρέαστον ἐπανήζομεν βίον”.

⁶⁶⁷ Ἀγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΙΒ΄, 10: “Ἐστὶ δε και ἐν τοὶς τοιοῦτοις κωφὸν και ἄλαλον τὸ δαιμόνιον τοῦτο· οὐτε γάρ ἀκούειν οὐτε λαλεῖν εὐχερῶς ὑπομένει τὰ θεῖα ὁ τὰς ὑποβολαὶς τοῦ τοιοῦτου δαιμόνιου πειθόμενος. Ἀλλ’ ὅμως μὴ τὸ πονηρὸν αὐτὸ πνεῦμα ἐνωκισμένον τὶς ἔχων, ἀλλὰ τὰς ὑποβολαὶς ἐκείνου φερόμενος, ὅταν ἀνακύψῃ πρὸς ἐπιστροφὴν (ἔχει γάρ ἐτι τὸ αὐτεξούσιον), προσευχῆς δεῖται και νηστείας, ἵνα διὰ μεν τῆς νηστείας χαλινώσῃ τὸ σῶμα και καταστελῇ τὰς ἐπαναστάσεις αὐτοῦ, διὰ δε τῆς προσευχῆς τὰς ἐν τῇ ψυχῇ προλήψεις και τοὺς ἐρεθίζοντας πρὸς τὸ πάθος ἀργήσῃ και κατευνάσῃ λογισμοὺς, και οὕτω τοῦ πάθους περιγένηται, τὴν σατανικὴν ἐν προσευχῇ και νηστείᾳ προσβολὴν και ἐπήρειαν ἀπελάσας”.

⁶⁶⁸ Ἐνδεικτικά, Ομιλία ΙΓ΄, 3, 4, 5 και 6: “Ἐστὶν οὖν νηστεία και ἀκρασία ἐναντία ἄλλήλοις, ὡς ἡ ζωὴ και ὁ θάνατος. Και ἡ μὲν νηστεία ἐντολὴ ἐστὶ ζωῆς, συνηλικιώτις οὐσα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐν τῷ παραδείσῳ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῷ Ἀδὰμ δοθεῖσα τὴν ἀρχὴν, εἰς φυλακὴν τῆς ἐγγενομένης αὐτῷ παρὰ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ ζωῆς τε και θείας χάριτος (...) φυγέτω τὴν θανατηφόρον ἀκρασίαν και προσδραμέτω τῇ θεοποιῷ νηστείᾳ και ἐγκρατείᾳ, ἵν’ ἐπανέλθῃ χαίρων εἰς τὸν παράδεισον (4) θεόπτης και ὁ Ἥλιος, ἄλλα προκαθαρθῇς και οὕτως διὰ νηστείας. Ἐτυχῇ και Δανιὴλ θεοπτίας, και τῶν ἀρχαγγέλων ἐνός ὀπτασίας, τὴν τῶν μελλόντων γνώσιν αὐτῷ παρέχοντος, ἀλλὰ πρότερον ἐφ’ ἡμερᾶς ὅλας εἴκοσι διαμεῖνας ἄσιτος. (5) Ἐάν και ἡμεῖς ἀληθινὴν νηστείαν ἀσκήσωμεν, και τὴν ἐνταυθα πύρρον τῆς σαρκὸς καταπατήσομεν τε και σβέσομεν και τὴν μέλλουσαν κάμινον ἀζήμιοι διαπεράσομεν, ὅταν ἐκάστω τὸ ἔργον τὸ πυρ δοκιμάσῃ (6) Ἀλλὰ φέρε δεῖξωμεν ὑμῖν, ἀδελφοί, τὶς ἐστὶν ἡ Θεάρεστος νηστεία και ἀληθής· τοῦτο γάρ ἐστε γινώσκοντες, ὡς οὐκ αὐτὴν δι’ ἑαυτὴν τὴν σωματικὴν ἐπαινοῦμεν νηστείαν, ἀλλ’ ὡς ἐνεργουσαν πρὸς ἕτερα ψυχοφελέστερα· τὴν γάρ σωματικὴν ἐργασίαν πρὸς ολίγον ὠφέλιμον εἶναι, και ὁ θεὸς Παυλὸς φησι. Διὸ και οἱ διὰ πείρας λαλουντες Θεοφόροι πατέρες οὐκ ἀποδέχονται τὰς πολυμέρους νηστείας, ἀλλὰ δοκιμώτερον κρίνουσι τὸ καθ’ ἡμέραν ἐσθίειν ἀπαξ και μὴ χορτάζεσθαι και τοῦτο φασὶ σύμμετρον και μετὰ λόγου νηστείαν, ο και ἡ Γραφὴ λέγει, τὸ μὴ ἀπατάσθαι χορτασία κοιλίας και τῇ του λαίμου ἡδονῇ, ἀλλὰ τῆς μεν ὀρέξεως ἐγκειμένης ἐτι τῆς τροφῆς ἀφίεσθαι, τὴν δε ποσότητα ταυτῆς και ποσότητα κατὰλληλον εἶναι τῇ δυνάμει και διαθέσει του τρεφομένου σώματος, πρὸς το και τὴν ὑγίαν αὐτοῦ κατὰ τὸ δυνατόν συντηρεῖσθαι”.

⁶⁶⁹ Ἀγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΙΓ΄, 8: “Δια τοῦτο καλὴ νηστεία ἡ τελομένη πρὸς μαρασμὸν τῆς ἐπιθυμίας, πρὸς ταπείνωσιν τῆς ψυχῆς, πρὸς μίσους μεταποίησιν, πρὸς θυμοῦ σβέσιν, πρὸς μνησικακίας ἀπάλειψιν, πρὸς διανοίας και προσευχῆς ἐργασίαν και καθαρότητα”.

⁶⁷⁰ Ἀγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΙΒ΄, 11: “(...) Τοῦ γάρ σώματος ἀπρακτοῦντος ἐνὶ λογιστικῷ τὴν ἁμαρτίαν ἐνεργεῖσθαι· τῆς δε ψυχῆς ἐνδὸν διὰ προσευχῆς και προσοχῆς και μνήμης θανάτου και τῆς κατὰ θεὸν λύπης και τοῦ πένθους ἀναρούσης τὴν προσβολὴν τοῦ πονηροῦ, συμεταλαμβάνει και τὸ σῶμα τῆς ἀγιωσύνης, τὴν ἀπραξίαν τῶν κακῶν κτησάμενον”.

⁶⁷¹ Ἀγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΜΑ΄, 9: “Ὁ τῶν καθαρῶν ψυχῶν νυμφίος Χριστὸς ἐκάστη ψυχῇ τοιαυτῇ μυστικῶς συναπτόμενος, γαμήλιον τῷ Πατρὶ δίδωσιν ἀγεῖν ἐπὶ τοῦτο χαράν”.

⁶⁷² Ἀγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΙΒ΄, 11, 12, 14 και 15: “(...) Οὐκ ἄρκει γὰρ τῆς σωματικῆς ἁμαρτίας ἀπηλλάχθαι μόνως, ἀλλὰ δεῖ και τὴν ἐνδὸν οἰκουρούσαν τῆς ψυχῆς καθαίρειν ἐνέργειαν ἐκ γάρ τῆς καρδίας ἡμῶν οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, φόνοι, κλοπαί, πλεονεξία και τὰ ἐξῆς (ταυτὰ δὲ ἐστὶ τα κινούντα τὸν ἄνθρωπον) (...) Και τοῦτο ἐστὶν ὁ φησὶν ὁ Κύριος, ὅτι οὐχ ὁ το ἐξωθεν τοῦ ποτηρίου καθάρας, οὗτος

Δημιουργό προαίρεση⁶⁷⁴, απεκδυάσμενος τον “παλαιό άνθρωπο” και δεξιούμενος τον “καινό”⁶⁷⁵, όπως διδάξε με τη ζωή του ο Λόγος⁶⁷⁶. Εάν παρ’ όλα αυτά, εξακολουθεί να βασανίζεται έστω και νοερά από κακές συνήθειες, πόρρω απέχει ακόμη από Αυτόν⁶⁷⁷.

και τό έσωθεν εκάθηρεν, αλλά ποιήσατε τό έντός του ποτηριού καθαρόν, και ούτως έσται καθαρόν όλον. (12) Θεός δε είς καρδίαν όρα, και εάν ρυπαρών ή πονηρών αύτη λογισμών γέμη, τής θείας άποστροφής άξιος ό άνθρωπος γίνεται εκείνος (14)... Έάν δε το εν σοι φώς καθαρόν ή, τών σαρκικών φρονημάτων ουκ έπισκοπουντων, έση φωτεινός κατά ψυχήν όλως, ως όταν ό λύχνος τη άστραπή φωτίξη σε (...) (15) ένοικήσωμεν ήμιν αύτοις την ειρήνην, το αγιασμόν, την έν κατανύξει προσευχήν, ων χωρίς ούδεις όφεται τον Κύριον· ποθήσωμεν έν πληροφορία πίστεως την έπηγγελμένην εκείνην θέαν τοις καθαροις την καρδίαν, και πάντα πράξωμεν, ίνα ταύτης τύχωμεν, μεθ’ ής έστιν ή αιώνιος ζωή, το άκήρατον κάλλος (...)”. Του ιδίου, Ομιλία ΚΒ’ (14): “Δέν θά καθαρίσωμε τον όφθαλμό τής ψυχής, απέχοντας από κάθε μολυσμό σαρκός και πνεύματος, γιά νά ιδούμε τον φωστήρα πριν από τον ήλιο, μάλλον δέ γιά νά γίνωμε τέκνα του φωστήρος εκείνου και άλλοι φωστήρες κατά μέθεξι, κρατώντας τον λόγο τής ζωής”.

⁶⁷³ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία Β’, 15: “Τί δη το έπι τούτοις; ‘Κατέβη ούτος δεδικαιωμένος’, φησιν ό Κύριος, ‘ή εκείνος ότι πας ό υψών έαυτόν ταπεινωθήσεται, ό δε ταπεινών έαυτον υψωθήσεται’. (...) ούτως ή προς, τον θεόν ταπεινώσεις αγέλων τών αγαθών έστιν άρετή και νικα πάσαν άνθρωπίνην κακίαν έπιγενομένην τό πταίσαντι όχημά γάρ έστιν ή ταπεινώσεις τής προς τον θεόν αναβάσεως, κατά τάς νεφέλας εκείνας, αι μέλλουσιν άνοίσειν προς τον θεόν τους έσομένους είς άπειρους αιώνας μετά θεού, (...) Οίον γάρ τις έστι νεφέλη, και ή ταπεινώσεις, διά μετάνοιας συστάσα και τάς των δακρύων λιβάδας εκ τών όφθαλμών άφεισα και τους άξιους εκ τών άναξίων έξάγουσα και άνάγουσα και τώ θεω συνιστάσα, δωρεάν δεδικαιωμένους διά την εύγνωμοσύνην τής προαιρέσεως”. Του ιδίου, Ομιλία Γ’, 20: “Καλώς τή νυν ταπεινώσει συνετισθείς, ποιήσόν με φησίν ου γάρ παρ’ έαυτου τις λαμβάνει τους κατ’ άρετήν βαθμούς, εί και μη χωρίς τής αύτου προαιρέσεως (...) Ο μετανόων άνθρωπος εκ ψυχής, τη μεν αγαθή προθέσει και το τής άμαρτίας εκστήναι φθάνει προς τον Θεόν· υπό δε τής κακής συνήθειας και των προλήψεων λογιστικώς τυραννούμενος, έτι μακράν απέχει θεόν και πολλής δειται τής άνωθεν ευπλαγχνίας και βοήθειας, εί μέλλει σώζεσθαι”. Του ιδίου, Ομιλία ΚΕ’, 4: “Επει δε και ό έχων την κατά Θεόν αγάπην έν τω Θεω μένει, και ό Θεός έν αυτω, καθάπερ ό ήγαπημένος τω Χριστώ θεολόγος φησίν, ως του Θεού μενοντος έν τω αγαπώντι αύτόν, ποιείται την όμολογίαν εικότως έν τω Θεω ό αγαπών έν άληθεία τον Θεόν, ως δε και αύτου μενοντος έν τω Θεω, ποιήσεται και ό Θεός την ύπερ αύτου όμολογίαν έν αύτω. Τό ούν, ‘πας ός άν όμολογήσῃ έν έμοί, όμολογήσω κάγω έν αύτω’, την του Θεου προς τους όμολογούντας αδιάσπαστον συνάφειαν δηλοι, ής άφέστηκε μακράν ό άρνούμενος”. Του ιδίου, Ομιλία ΛΑ’, 8: “Ετέρα έστι παροχία το μετριάζον και συνεσταλμένον του φρονήματος τής ψυχής, όπερ έστιν ή του καθ’ ήμας πνεύματος τής ψυχής ταπεινώσεις, ή έναντίον ή ύπερηφάνια”. Του ιδίου, Ομιλία ΜΑ’, 9 και 15: “Αυτός γάρ έστιν ό λέγων, ότι ‘χαρά γίνεται έν ούρανω, επί ένι άμαρτωλω μετανοούντι’ του γάρ δι’ έπιστροφής αύθις συνιστώντος και συνάπτοντος Χριστώ τους έν μετανοία ζώντας Πνεύματος άγιου, καρπός έστιν ή χαρά κατά τον απόστολον, συμπεριβάλλουσα τους έν ούρανω και έπι γης ένθέους διά τούτο χαρά γίνεται έν τω ούρανω έπι ενί άμαρτωλω μετανοούντι (...) 15. (...) διά γάρ του ενός τούτου παρέστηκεν ό Κύριος όποιοι τινές είσιν οί πονηροί των κληθέντων και προσελθόντων και βαπτισθέντων, και μη μεταβληθέντων επί τό κρείττον, μηδέ διά τής μετάνοιας τον εκ τών πονηρών ήδονών τε και παθών ρύπον άποθεμένων”.

⁶⁷⁴ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΛΗ’, 13: “Επιστρέψωμεν ούν, άδελφοί, από των πονηριών ημών εκαστος· μη ποιώμεν κακά, και ου μη καταλάβη ήμάς κακά· άλλα μάθωμεν καλόν ποιειν. Και τάς μεν κακίας δι’ έξομολογήσεως και τής προσηκούσης μετάνοιας αποβαλώμεθα· τών δε άρετών αν μη τελέως άντέχεσθαι δυνώμεθα, τή προς τόν Θεόν ταπεινώσει και τή προς τους πένητας άφ’ ών εύπορουμεν μεταδόσει και τή προς τους πταίοντας άνεξικάκω προαιρέσει, την άνωθεν συγγνώμην έπισπασώμεθα και την ήμετέραν έν έργοις αγαθοις έλλειψιν διά τής του Θεού φιλανθρωπίας αναπληρώσωμεν, ίνα μεθ’ ημών αδιαλείπτως μένη κατά την επαγγελίαν ό Κύριος”.

⁶⁷⁵ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΜΑ’, 16: “...απεκδυσώμεθα τον από τής μέθης και του κόρου τής γαστρός διεσπασμένον και τον από τής σαρκός και τής κατ’ αύτήν άκρασίας έσπιλωμένον χιτώνα, και ένδυσώμεθα κατά τόν Ησαΐαν ίμάτιον σωτηρίου και χιτώνα εύφροσύνης δι’ έγκρατείας και σωφροσύνης. Αποδυσώμεθα τόν παλαιόν άνθρωπον τόν φθειρόμενον κατά τάς έπιθυμίας τής άπάτης, και ένδυσώμεθα τόν καινόν άνθρωπον, τόν κατά Θεόν κτισθέντα έν οσιότητι και δικαιοσύνη. Απεκδυσώμεθα την έξ άρπαγής και πλεονεξίας παντοίαν του βίου περιβολήν, ως ένόπιον τών θείων όφθαλμών άσχήμονα και κατάκριτον, ένδυσώμεθα δε ως εκλεκτοί του θεού σπλάγχνα οικτιρμών, ταπεινώσιν, μετριοφροσύνην, πραότητα”.

⁶⁷⁶ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΚΒ’, 8, 15 και 16: “Νυν δε ήλθε και έπεφάνη Χριστός, αυτός ό την αρχήν ήμάς πλάσας του Θεου προαιώνιος Λόγος, καθ’ ήμάς δι’ ήμάς γεγωνός, ίνα καινουργήσῃ και αναπλάσῃ παλαιωθέντας και συντριβέντας υπό τής άμαρτίας (...) (15) ζήσωμεν καθάπερ αυτός έζησε και ως αυτός υπέδειξε και έδίδαξε καθ’ ήμάς γενόμενος, και άραντες τον σταυρόν άκολουθήσωμεν αυτω, σταυρόσαντες την σάρκα συν τοις παθήμασι και ταις έπιθυμίαις, ίνα και συνδοξασώμεν αυτω και συναναστώμεν, και μετά την άνάστασιν αναληφθώμεν προς αύτόν, ως και αυτός άνελήφθη σήμερον προς τον Πατέρα (...) (16) Ως ούν έκείνος έβίω και άπεβίω και άνέστη και άνελήφθη, ουτω και ήμει ζώμεν και άποθνήσκομεν και άναστησώμεθα πάντες· τής δε αναλήψεως ου πάντες τευξόμεθα, άλλ’ όσοις τό ζήν Χριστός έστι και τό δι’ αυτόν άποθανειν κέρδος, όσοι προ του θανάτου την άμαρτίαν διά μετάνοιας και τής εύαγγελικής πολιτείας έσταύρωσαν”.

⁶⁷⁷ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία Γ’, 20: “Ο μετανόων άνθρωπος εκ ψυχής, τη μεν αγαθή προθέσει και το τής άμαρτίας εκστήναι φθάνει προς τον Θεόν· υπό δε τής κακής συνήθειας και των προλήψεων λογιστικώς τυραννούμενος, έτι μακράν απέχει θεόν και πολλής δειται τής άνωθεν ευπλαγχνίας και βοήθειας, εί μέλλει σώζεσθαι”.

Σε συνέχεια των ανωτέρω, η σπουδαιότητα του φρονήματος της αγαθής προαίρεσης παρατίθεται από τον Γρ. Παλαμά (και) στην ΙΒ΄ ομιλία του αναφορικά με την επιμέλεια των εσωτερικών λογισμών όπου μνημονεύει ως “γέρας”, ήτοι ως αντίδωρο για τους έχοντας αγνή, ταπεινή⁶⁷⁸ και αγαθή διάθεση (προαίρεση), τη θεοπτία⁶⁷⁹.

Πλάσας ο Θεός τον άνθρωπο, χωρίς να του αφαιρέσει το αυτεξούσιο, τον προειδοποίησε για την αποφυγή της δοκιμής του ξύλου της γνώσης του καλού και του κακού⁶⁸⁰, καθόσον θα επέρχετο θάνατος (υπο την έννοια του ψυχικού θανάτου) εξαιτίας της επιλογής της εγκατάλειψής Του⁶⁸¹. Ο πυρήνας για τη στροφή του ανθρώπου προς το εμπαθές είναι ο κακός χειρισμός των ἐφ' ἡμῖν⁶⁸². Συνεπεία τούτου, η ψυχή όχι μόνο καθίσταται ευεπίφορη προς κάθε πονηρό και κατατείνει προς το κακό αλλά επιπροσθέτως, χαρακτηρίζεται και ως “αργή” απέναντι στο αγαθό⁶⁸³. Η μόνη οδός επομένως, σύμφωνα με τον άγιο Πατέρα, ως έχει μνησθεί ανωτέρω, αποτελεί η μετάνοια και ο ακατασίγαστος κάματος για να εγκατασταθεί, να ριζώσει και να ακμάσει η αγαθή προαίρεση.

3.5 Συμπεράσματα από τη χρήση της έννοιας της προαίρεσης κατά τους χριστιανικούς χρόνους

Έχοντας προσπελάσει μέσα από τα ανωτέρω κείμενα του παρόντος κεφαλαίου μια χρονική απόσταση που καλύπτει το διάστημα από τον πρώτο αιώνα μ.Χ. και ολοκληρώνεται με τον Γρηγόριο Παλαμά περί τα 1359 μ.Χ. και εστιάζοντας την προσοχή μας στη χρήση του όρου της προαίρεσης ιδωμένου μέσα από τα έργα των σπουδαιότερων χριστιανών πατέρων της Ανατολής (με εξαίρεση τον Θωμά τον Ακινάτη της Δύσης), η ως άνω μνησθείσα έννοια υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους “ιμάντες” διαβίβασης και μεταφοράς των μηνυμάτων τους στο

⁶⁷⁸ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΛΑ΄, 7 και 9: “Ποθήσωμεν και κτησώμεθα τά έργα τῆς μετάνοιας, φρόνημα ταπεινόν, κατάνυξιν και πένθος πνευματικόν, καρδίαν πραειαν ἐλέους γέμουσαν, δικαιοσύνης ἐρώσαν, καθαριότητα ἀντιποιουμένην, ειρηνικὴν, εἰρηνοποιόν, φερέπον, τοῖς ὑπὲρ ἀληθείας καὶ δικαιοσύνης ἐνασμενίζουσιν διωγμοῖς και ζημίαις και ὕβρεσι και συκοφαντίαις και πάθεσι, τοῦ λέγοντος ἀκούοντες (...) (9) Ἐκεῖνοι τοῖνυν, ἡ τοῦ βίου λέγω και τοῦ σώματος πτωχεία, ἐάν μὲν συνημμέναι ὡς τῷ ταπεινῷ τῆς ψυχῆς φρονήματι, μακαριότητός εἰσιν ἀξίαι”.

⁶⁷⁹ (13): “Σπουδάζειν δε ἡμᾶς ὁ Κύριος διδάσκων εἰς τὴν ἐν πνεύματι τῆς καρδίας περιτομήν, μακαρίζει μεν τοὺς καθαρούς τη καρδίᾳ και τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι, και τῆς μεν καθαρότητος ταύτης τὴν θεοπτίαν ἐπαθλὸν εἶναι διατείνεται, τοὺς δε πτωχοὺς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ἐπαγγέλλεται· πτωχοὺς δέ φησι τοὺς ἐν ἐνδεΐᾳ και εὐτελείᾳ ζῶντας. Οὐχ ἀπλῶς δέ τοὺς τοιοῦτους μακαρίζει, ἀλλὰ τοὺς ἐν πνεύματι τοιοῦτους, τουτέστι τοὺς διὰ τὴν ἐνδὸν αὐτῶν και ἐν καρδίᾳ ταπεινώσιν και ἀγαθὴν προαίρεσιν, οὕτω και τὰ ἐξω διαθέντας”. Του ιδίου, Ομιλία ΚΒ΄ (10): “Τὸν δ' ἁγνείας μεταποιούμενον, μετὰ τοῦ μακαρίσαι, και θεόπτην ἐσεσθαι διατείνεται”.

⁶⁸⁰ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΛΑ΄, 2: “Εὐθύς πλύσας τε καὶ ζωάσας ἀπαθανατίζουσιν εἰσήνεγκεν αὐτῷ συμβουλὴν· και προασφαλιζόμενος ἅγαν τὴν ζωοποιὸν συμβουλὴν οἰκείαν ἐποίησεν ἐντολὴν και προηγόρευσε φανερώς, θάνατον εἶναι διατεινόμενος τῆς ζωούσης ἐντολῆς τὴν ἀθέτησιν, και θάνατον οὐ τον σωματικόν τέως, ἀλλὰ τὸν τῆς ψυχῆς, εἰπὼν πρὸς τὴν τῶν προπατόρων ἡμῶν συζυγίαν ἐκείνην, ἡ ἂν ὥρα φάγησθε ἀπὸ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλόν και πονηρόν, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε. Οῤάτε, οὐκ εἶπε προστακτικῶς, ἡ ἂν ἡμέρα φάγησθε ἀποθάνετε· τὸ γὰρ πρόσταγμα αὐτοῦ γένεσις ἐστὶ τοῖς οὐσι πάσι, και αὐτὸς τα πάντα ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν, τὸν δε θάνατον οὐκ ἐνετείλατο, ἀλλὰ προκατήγγειλεν ἐκ παραβάσεως ἐσόμενον, εἰπὼν, μὴ φάγησθε ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἡ γὰρ ἂν ἡμέρα φάγησθε ἀποθανεῖσθε, (...)”

⁶⁸¹ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΛΑ΄, 2 και 3: “Ὅτι δε και θάνατον οὐ τον σωματικόν εἶπε τέως, ἀλλὰ τον τῆς ψυχῆς, φανερόν οὐ γὰρ ἀπέθανον σωματικῶς, καθ' ἣν ἡμέραν ἐγεύσαντο του ἀπηγορευμένου ξύλου. 3. Ἀλλὰ τις ἐστὶν ὁ τῆς ψυχῆς θάνατος; Ἡ του Θεοῦ ἐγκατάλειψις. Ὡςπερ γὰρ φωτὸς παρόντος οὐκ ἐστὶν ἐνταῦτω παρῆναι και σκότος, ἀλλ' ἐπολιπόντος του φωτὸς τον τόπον, σκότος ἐπιγίνεται, οὐκ ἐκ του φωτὸς ἔχον τὴν γένεσιν, (...)”

⁶⁸² Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΛΓ΄, 4: “Ἡ ἐμπαθὴς των ἐφ' ἡμῖν διοίκησις, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, ἡ πονηρὰ ἐπιθυμία και ἡ ἀλαζονεία (...) οὐκ ἐστὶν ἐκ τοῦ Πατρὸς”.

⁶⁸³ Αγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ομιλία ΛΑ΄, 4: “ἀργὴ γὰρ οὐσα πρὸς παν ἀγαθόν, ἐνεργὴς γίνεται πρὸς παν πονηρόν, αὐτεπίβουλος οὐσα και αὐτοφθόνῳ κακία διηνεκῶς πρὸς τὰ χεῖρῳ ἐαυτὴν συνελαύνουσα”.

πλήθος, τους νεοπροσήλυτους αλλά και τους αλλόδοξους σχετικά με τη σπουδαιότητα της αγαθής προαίρεσης στην ψυχική κατάσταση του ατόμου που προτίθεται να ξεκινήσει τον απαιτητικό, μονήρη, επίμοχθο, πολύχρονο αλλά και ευκλή αγώνα της προσωπικής πνευματικής εργασίας για την ανάβασή του προς το θείο. Το ίδιο περίπου νόημα εκφράζεται, όπως είδαμε, και με παρεμφερούς σημασίας μεταχειριζόμενους από τους άγιους Πατέρες όρους, όπως την πρόθεση, το εκούσιο, το αυτεξούσιο, την ελεύθερη βούληση κ.τ.λ. που κατατείνουν στον αυτό σκοπό: την κατάδειξη ότι οι απαρχές οιασδήποτε απόπειρας του ανθρώπου για την προσέγγιση του Θεού έχει ως αναγκαίο πρόκριμά της τη μεταστροφή εκ των έσω. Είναι ο ενεπίγνωτος προσανατολισμός της εσωτερικής διάθεσης προς το αγαθό ώστε ο άνθρωπος να χρησιμοποιεί με ορθό τρόπο την αυτεξουσιότητά του⁶⁸⁴. Εφόσον, λοιπόν, αντιληφθεί ο άνθρωπος ότι από τον ίδιο πρωτίστως εξαρτάται η σωτηρία του και εκκινήσει ίδιον αγώνα, προστίθεται πάνω στο οικοδόμημα της προαίρεσης η Θεία Χάρις ως αρωγός και παραστάτιδα.

⁶⁸⁴ Θυμίζουμε και πάλι τη γνωστή φράση του Πλάτωνα: “οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ’ ὑμεῖς δαίμονα αἰρήσεσθε. πρῶτος δ’ ὁ λαχὼν πρῶτος αἰρείσθω βίον ᾧ συνέσται ἐξ ἀνάγκης. ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἦν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἔξει. αἰτία ἐλομένου· θεὸς ἀναίτιος” (“Πολιτεία”, 617e 3-4).

4. Σύγχρονοι καιροί

4.1 Η ελευθερία της βούλησης ως αντικείμενο στοχασμού και θεμελίωσης φιλοσοφικών ιδεών

Στην προσπάθεια να προσεγγιστεί η πραγματευόμενη στην παρούσα έννοια της “προαίρεσης” οφείλουμε να μνημονεύσουμε εν συντομία και τη θέση ορισμένων εκ των σπουδαιότερων φιλοσόφων που ενεφανίσθησαν στην ιστορία αφήνοντας βαθύ το αποτύπωμά τους μέσω της εκπνερασμένης σκέψης τους μέχρι και σήμερα. Σκοπός της παρούσας συνιστά, μεταξύ άλλων, η αδρομερής παράθεση κάποιων βασικών σημείων της φιλοσοφίας τους που άπτονται του θέματος που μας ενδιαφέρει στην προκειμένη περίπτωση μέσα στο πέρασμα του χρόνου. Για τον λόγο αυτό, επελέγησαν φιλόσοφοι και επιστήμονες από τον δέκατο έβδομο αιώνα μέχρι και τον εικοστό. Η σκοπιά από την οποία θεάται το εν θέματι αντικείμενο είναι η ελευθερία της βούλησης, καθώς το εν λόγω ζήτημα αποτέλεσε έναν από τους κύριους πυλώνες επί των οποίων ανέπτυξαν τη θεωρία τους που ενδιαφέρει ιδιαίτερος για τους σκοπούς της ανά χείρας εργασίας.

4.1.1 Ρενέ Ντεκάρτ (*René Descartes*, 1596-1690)

Ο René Descartes ταυτίζει τη δυνατότητα της βούλησης με την ελευθερία επιλογής, “την ικανότητα να κάνεις ή να μην κάνεις κάτι” (Συλλογισμός IV⁶⁸⁵, Descartes, 1641/1911), και μάλιστα φτάνει στο σημείο να δηλώσει ότι “η βούληση είναι από τη φύση της τόσο ελεύθερη που δεν μπορεί ποτέ να περιοριστεί” (*Passions of the Soul*, I, art. 41)⁶⁸⁶. Ένθερμος υποστηρικτής του ορθού λόγου αποδεχόμενος μόνον όσα αποδεικνύονται δια της λογικής κατά τρόπο αδιαμφισβήτητο που δεν χωρεί καμία αμφιβολία. Λογίζει ως ελευθερία τη δυνατότητα του ανθρώπου να επικροτεί και να εγκρίνει όσα του παρουσιάζει ο νους ως αληθινά και να απορρίπτει και να αποκρούει τα αντίθετα χωρίς να καταναγκάζεται από οποιαδήποτε εξωτερική επιρροή (Παπανούτσος, 1970). Απεναντίας, περιορισμένη ελευθερία υπάρχει όταν ο άνθρωπος μένει αναποφάσιστος ή ρέπει προς διαφορετικές κατευθύνσεις αδυνατώντας να λάβει μίαν ευσταθή απόφαση, γεγονός που ανάγεται στην απουσία ξεκάθαρης γνώσης περί

⁶⁸⁵ Και όπως επακριβώς διατυπώνεται: “This is because the will simply consists in our ability to do or not do something (that is, to affirm or deny, to pursue or avoid); or rather, it consists simply in the fact that when the intellect puts something forward for affirmation or denial or for pursuit or avoidance, our inclinations are such that we do not feel we are determined by any external force. In order to be free, there is no need for me to be inclined both ways; on the contrary, the more I incline in one direction - either because I clearly understand that reasons of truth and goodness point that way, or because of a divinely produced disposition of my inmost thoughts - the freer is my choice.”

⁶⁸⁶ *Passions of the Soul*, I, art. 41 (Transl. J. Bennett, 2017)

The soul’s power with respect to the body

But the will is by its nature so free that it can’t ever be constrained. Of the two kinds of thought I distinguished in the soul - in article 17 -

- its actions, i.e. its volitions, and
- its passions, taking this word in its broadest sense to include every kind of perception
- the actions are absolutely within the soul’s power and can’t be changed by the body except indirectly, whereas the passions are absolutely dependent on the ‘bodily’ events that produce them, and can’t be changed by the soul except indirectly, with the exception of cases where the soul is itself their cause. All that the soul actively does is this: it wills to do something x, and that brings it about that] the little gland to which it is closely joined moves in the way needed to produce the doing of x.

του αντικειμένου της εκλογής του, ήτοι οι ατέλειες της βούλησής του περιστέλλουν την ελευθερία του. Η ατελής βούληση προκύπτει, κατά τον Καρτέσιο, από ατέλεια του νου (δεν διακρίνει ο φιλόσοφος τη νόηση από τη βούληση), ο οποίος είτε απλώς από ραθυμία είτε από αδυναμία ικανότητας δεν είναι σε θέση να συλλάβει και να διαμορφώσει μια σαφή γνώση των πραγμάτων. Όσο περισσότερο (εξ)ασκούμε τη διάνοιά μας τόσο περισσότερο τη βελτιώνουμε και την καθιστούμε ικανότερη στο σχηματισμό, τη συγκρότηση και τη σύνθεση αποσαφηνισμένων και διαυγών ιδεών. Με τον τρόπο αυτόν, δυνάμεθα να προσανατολίσουμε ασφαλέστερα τη βούλησή μας προς την κατεύθυνση του αγαθού και ως άμεση συνέπεια τούτου, καθιστάμεθα περισσότερο ελεύθεροι. Οι ηθικές αξίες πραγματώνονται μόνον όταν η ανθρώπινη βούληση καθοδηγείται από τον λόγο, ο οποίος αποτελεί τρόπον τινά τον εγγυητή της ηθικής ελευθερίας του ατόμου.

Η βούληση (πρέπει να) περιορίζεται στα όρια της νόησης, να ελέγχεται και να αξιολογείται από την έλλογη σκέψη και κατανόηση και να ενεργεί συμφώνως με ορισμένα κριτήρια, τα οποία συνοψίζονται στο ευκρινές και σαφές των σχηματισθέντων από τον νου ιδεών. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η βούληση είναι πολύ ευρύτερη της νόησης, αντιλαμβάνεται κανείς ότι ο άνθρωπος καθίσταται ευεπίφορος στην πλάνη και το σφάλμα, εάν δεν καταφέρει να την περιορίσει. Συνεπώς, εάν δεν αντιλαμβάνεται εναργώς ένα ζήτημα, πρέπει να αποφεύγει να συγκατανεύει διότι δεν διαθέτει επαρκή στοιχεία για τη διαισθητική κατανόησή του και ενδεχομένως, η συναίνεση αυτή να είναι σφαλερή. Κατά τον Καρτέσιο, τα περισσότερα λάθη οφείλονται στο γεγονός ότι ο άνθρωπος ευθυγραμμίζεται απευθείας με τη βούλησή του δίχως να περιμένει πρώτα να αποκτήσει “καθαρές ιδέες για κάθε πράγμα” (Ευαγγέλου, 1975, σ. 112). Όπως μνημονεύθηκε ανωτέρω, η συγκεχυμένη, ατελής και ασαφής γνώση περιορίζει την ανεξαρτησία της βούλησης, γι’ αυτό και η γνώση που αποκτάται και διαπλάθεται από τη νόηση πρέπει να προηγείται πάντοτε από την ενέργεια της βούλησης, η δε τελευταία χρειάζεται να επικαθορίζεται από αυτήν. Απώτερος σκοπός είναι η ορθή χρήση της ελευθερίας της βούλησης που διαθέτει ο άνθρωπος και μέσο επίτευξής της αποτελεί η προηγούμενη (προ της απόφασης, δηλαδή) διαμόρφωση καταληπτών και ευκρινών ιδεών από τη διάνοιά του.

4.1.2 Μπαρούχ Σπινόζα (*Baruch (de) Spinoza, 1632-1677*)

Ο Μπαρούχ ντε Σπινόζα αποτελεί μια κομβική φυσιογνωμία στην ανάπτυξη της σκέψης του Διαφωτισμού. Μερικοί από τους πλέον γνωστούς ισχυρισμούς του και τις πιο ριζοσπαστικές απόψεις του περιβάλλουν ζητήματα που αφορούν τον ντετερμινισμό και την ελεύθερη βούληση (Ηθική). Ωστόσο, η φιλοσοφία του υπερασπίζεται την ελευθερία, τόσο ηθικά όσο και πολιτικά. Παρέχει μια ηθική χωρίς ελεύθερη βούληση που οδηγεί όμως στην ελευθερία, την αρετή και την ευτυχία (*Ethics*, 1677/1954). Η θέση του Σπινόζα κάνει διάκριση μεταξύ της ελεύθερης βούλησης (*libera voluntas*) και της ελευθερίας (*libertas*). Είναι πολύ σαφές ότι αρνείται την ελεύθερη βούληση λόγω του ντετερμινισμού του: “Στο μυαλό δεν υπάρχει απόλυτη ή ελεύθερη βούληση, αλλά ο νους είναι αποφασισμένος να θέλει αυτό ή εκείνο από μια αιτία που καθορίζεται επίσης από μια άλλη, και αυτό πάλι από άλλον, και έτσι στο άπειρο” (*Ethics*, ΠΡ48, σ. 119). Στο σχόλιο (*Scholium*) στο ΠΡ48

εξηγεί ότι με τον όρο “βούληση” εννοεί “μια ικανότητα επιβεβαίωσης ή άρνησης και όχι επιθυμίας” (Ethics, IP48S, σ. 119). Υπογραμμίζει, δηλαδή, τη βούληση ως γνωστική δύναμη παρά ως συνθετική.

Ο Σπινόζα αναζήτησε με τη θεωρία του, η οποία στάθηκε ένας από τους σημαντικότερους σταθμούς στη διαδρομή του ηθικού ορθολογισμού, το αγαθό εκείνο που θα μπορούσε να κατευθύνει τον άνθρωπο στη “γνώση του ανθρώπινου πνεύματος και της ύψιστης μακαριότητας” (Παπανούτσος, 1970, σ. 94). Κατά τον ίδιο, ο άνθρωπος είναι ένα κομμάτι της θείας φύσης και η γνώση του Θεού, από τον οποίον απορρέουν τα πάντα, συνιστά το μονοπάτι εκείνο που τον οδηγεί προς τη μακαριότητα. Η ανθρώπινη ελευθερία θεάται μέσα από το πρίσμα της υποταγής της στη βουλή της θείας θέλησης και ο άνθρωπος οφείλει να κατακτήσει βαθιά γνώση των απαρασάλευτων νόμων του σύμπαντος, η οποία (γνώση) διέρχεται από τρία στάδια. Το πρώτο και αρχικό στάδιο ξεκινά με αυτήν που μας δίνει η αισθητηριακή αντίληψη, η οποία καταλήγει σε ασαφείς ιδέες ενώ, όσο προχωράμε ανοδικά, ξεπερνώντας τις απορреουσες από τις αισθήσεις προσλαμβάνουσες, οι ιδέες καθίστανται ολοένα και πιο εύστοχες, ώσπου εξικνούμαστε στο ύπατο και τελευταίο στάδιο που επικρατούν οι τέλειες έννοιες του διασκεπτικού νου και φτάνουν έως τη “θέαση του Θεού” (Παπανούτσος, 1970, σ. 108).

Η γνώση αποτελεί από κοινού με την αρετή την οδό εκείνη που κατευθύνει τον άνθρωπο προς την ελευθερία και από αυτήν προκύπτει και η βούληση, καθώς δεν μπορεί να επιθυμήσει κάποιος οτιδήποτε αν προηγουμένως δεν το γνωρίζει (Ethics, Part V). Ο άνθρωπος πρέπει να αποκτήσει τη γνώση ότι τα πάντα συμβαίνουν θεία επινεύσει και με τον τρόπο αυτό εκφράζεται η βούληση Του. Τη δική του (την ανθρώπινη) θέληση, σύμφωνα με τον φιλόσοφο, για να είναι ελεύθερη, πρέπει να τη διατηρεί όσο το δυνατόν περισσότερο ανεπηρέαστη από ξένες επιρροές. Κατά την άποψη του ωστόσο, δεν υφίσταται η ελεύθερη βούληση στην ψυχή του ανθρώπου. Ο Θεός μόνο είναι αναίτιος και, συνεπώς, ελεύθερος (Ethics, Part I, 7, (IP7) σ. 41). Ο άνθρωπος αντιθέτως, διαθέτει την ψευδαίσθηση, την πλάνη ότι διαθέτει ελεύθερη βούληση, πλην όμως, αυτή αενάως ετεροκαθορίζεται από ένα προδιαγεγραμμένο αίτιο και η εν λόγω διαδικασία ακολουθείται επ’ άπειρον (Ethics, Part I, 16-18, 48 (IP16-18, IP48) σσ. 55-59).

4.1.3 *Ιμμάνουελ Καντ* (Emmanuel Kant, 1724-1804)

Η Κριτική του Καθαρού Λόγου του Ιμμάνουελ Καντ είναι ένα από τα θεμελιώδη και μνημειώδη έργα στην ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας. Δημοσιεύτηκε τον Μάιο του 1781 όταν ο συγγραφέας ήταν ήδη πενήντα επτά ετών και το ανωτέρω έργο ήταν και το αποκορύφωμα τριών δεκαετιών του ιδιωτικού έργου του συγγραφέα και το σημείο εκκίνησης για σχεδόν δύο ακόμη δεκαετίες (Kant, 1781/1998). Για τον Καντ, αυτό που είναι ηθικό ή ανήθικο, καλό ή κακό, είναι η *πράξη*. Εκείνο που καθιστά την πράξη ηθικά ενδιαφέρουσα είναι το ότι η εξωτερική κίνηση υπήρξε ηθελημένη και αποτελεί παράγωγο και αποτέλεσμα (μεταξύ άλλων) μιας *προαίρεσης* (Willkür) και για αυτόν ακριβώς τον λόγο διακρίνει την ανθρώπινη προαίρεση από την προαίρεση των ζώων. Το να κάνει κανείς κάτι με προαίρεση σημαίνει όχι μόνο ότι προβαίνει σε μια πράξη εκούσια (ότι έχει, δηλαδή, προαίρεση), αλλά και ότι κάνει κάτι

προαιρετικά, δηλαδή θα μπορούσε και να απέχει από αυτήν. Το σημείο αυτό είναι απολύτως κρίσιμο. Ως πράξεις χαρακτηρίζονται όχι μόνο οι ενέργειες εκείνες που είναι εκούσιες αλλά που είναι και προαιρετικές. Τη δυνατότητα να μην έπραττε όπως έπραξε δεν την αναγνωρίζουμε σε ένα ζώο, όπου εκεί αναγνωρίζεται μεν η προαίρεση, όχι όμως και η πράξη. Για τον Καντ, ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για την πράξη του, όχι μόνο υπό την έννοια ότι ήταν εκείνος που τη θέλησε, αλλά και υπό την έννοια ότι θα μπορούσε, ακόμα και εάν αφορμάτο από παθολογικά κίνητρα, να μην την είχε πράξει. Συνεπώς, κατά τον Καντ, η ανθρώπινη προαίρεση επηρεάζεται μεν από παθολογικά αίτια, δεν καθορίζεται όμως αναγκαστικά, όπως εκείνη ενός ζώου, στην οποία η απόφαση δεν συνιστά παρά έναν σταθμό στην αλυσίδα των καθοριστικών αιτίων.

Αυτή η συνείδηση του *εγώ* ότι είναι υποκείμενο της πράξης ονομάζεται “*πρακτική ελευθερία*”, απουσιάζει από τα ζώα και αναγνωρίζεται από το υποκείμενο μόνο μέσω της σχέσης του με τον εαυτό του, από το ότι δηλαδή δύναται να αναρωτηθεί αν θα κάνει κάτι ή όχι, σημείο που κάποιος θα μπορούσε να αναγνωρίσει την επιρροή του Καρτέσιου. Συνεπώς, ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα καθοριζόμενος μόνο από τον νου του, ήτοι απλώς και μόνο από έννοιες (χωρίς εποπτείες). Εκείνη, όμως, η γνωστική ικανότητα που δεν χρειάζεται να εφαρμοστεί στην εμπειρία είναι ο Λόγος. Επομένως, όταν αναλογίζεται κάποιος “να κάνω κάτι ή να μην το κάνω” (και αν δεν το έλεγα αυτό, δεν θα διέφερα από ένα άλογο ον) φαντάζεται τον Λόγο ως φορέα αιτιότητας.

Για τον Καντ, υπάρχουν δύο πρώτες αιτιότητες, η φύση και ο Λόγος. Όπως η διάνοια νομοθετεί επί της φύσης ως αντικείμενο της γνώσης, έτσι νομοθετεί και ο Λόγος επί της φύσης ως αντικείμενο της πράξης. Δηλαδή ο Λόγος είναι εκείνη η μόνη γνωστική δύναμη που μπορεί να δώσει απάντηση στο ερώτημα “τι οφείλω να κάνω”, καθώς είναι και εκείνη που το γεννά, διότι τα μη έλλογα όντα δεν το θέτουν στον εαυτό τους. Στο σημείο αυτό προκαλείται ένα δύσκολο πρόβλημα. Επειδή δεν σταματώ να υπάρχω ως φυσικό ον, οι πράξεις μου θα πρέπει να υπόκεινται στη φυσική αιτιότητα. Αν νομίζω ότι μπορώ να πηδήξω ένα φράχτη ή όχι κατά βούληση, η βούλησή μου αυτή, δηλαδή η προαίρεσή μου, είναι αιτιακά καθορισμένη, όπως και εκείνη ενός σκύλου που πηδάει τον φράχτη. Δηλαδή, η προαίρεση αποτελεί ψευδαίσθηση. Η μόνη πιθανότητα να μην αποτελεί ψευδαίσθηση η πρακτική ελευθερία και, κατ’ επέκταση, η μόνη πιθανότητα να έχει νόημα οποιαδήποτε ηθική εντολή ή κρίση είναι η προαίρεσή μου να παρίσταται την ίδια στιγμή καθορισμένη αλλά και αυτοκαθοριζόμενη, γεγονός που συνιστά αντίφαση.

Ο Καντ υπερβαίνει τον δυισμό εισάγοντας τη θεωρία του υπερβατολογικού ιδεαλισμού εκκινώντας από τη βάση ότι τα αντικείμενα ως φαινόμενα δεν είναι τα πράγματα καθ’ εαυτά. Για ένα πράγμα καθ’ εαυτό δεν μπορούμε να πούμε τίποτε, αφού δεν μπορούμε να το γνωρίσουμε. Ο χώρος και ο χρόνος είναι απλώς τυπικά χαρακτηριστικά του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τα αντικείμενα, όχι πράγματα από μόνα τους που υπάρχουν ανεξάρτητα από εμάς, ή ιδιότητες ή σχέσεις μεταξύ τους. Ο υπερβατολογικός ιδεαλισμός μάς δίνει ωστόσο το δικαίωμα της υπόθεσης ότι παρ’ όλο που είμαστε εμπειρικά καθορισμένοι, είμαστε και νοητά καθορισμένοι εκτός του χώρου και του χρόνου (B71-72), δηλαδή ο Λόγος μάς

καθιστά, σε αντίθεση με τα μη έλλογα όντα, υποκείμενα της πράξης. Συνίσταται έτσι μία “υπερβατική ελευθερία”⁶⁸⁷.

Ο Καντ διαφέρει από τον Αριστοτέλη κατά το ότι η προαίρεση εξετάζεται ηθικολογικά, εστιάζοντας περισσότερο στα μέσα δίνοντας μια νομοτελειακή χροιά, ενώ ο Αριστοτέλης εστιάζει στον σκοπό δίνοντας μια τελεολογική και οντολογική χροιά. Ο υπερβατικός ιδεαλισμός θυμίζει μία πλατωνικής χροιάς λύση. Για τον Καντ, η προαίρεση είναι η βάση της υπερβατολογικής ελευθερίας. Βάση της προαίρεσης ο Λόγος. Δηλαδή ο Λόγος είναι η βάση της υπερβατολογικής ελευθερίας. Πολλοί ερμηνεύουν τον υπερβατικό ιδεαλισμό ως ουσιαστικά μια μορφή φαινομεναλισμού ενώ άλλοι πιστεύουν ότι δεν αποτελεί μεταφυσική ή οντολογική θεωρία.

Ο σπουδαίος αυτός Γερμανός φιλόσοφος του διαφωτισμού ισχυριζόταν ότι ο άνθρωπος “γνωρίζει” *a priori* (εκ των προτέρων) ορισμένες στοιχειώδεις διανοητικές έννοιες (ή καθαρές νοητικές κρίσεις), με τη σημασία της νοητικής σύνθεσής τους σε μίαν ολότητα, όπως επί παραδείγματι είναι οι έννοιες του χώρου και του χρόνου, χωρίς να έχει υπάρξει πρότερη εμπειρία αυτών, τις κατέχει προεμπειρικά, δεν συνιστούν με άλλα λόγια “απότοκα εμπειρικών παραστάσεων” (Ευαγγέλου, 1975, σ. 139· Kant, 1781/1998, Introduction, B2-B3, σσ. 136-137). Το αυτό συμβαίνει και με τις ηθικές έννοιες, πρόκειται για γνώσεις διανοητικές προερχόμενες από την καθαρή νόηση (Παπανούτσος, 1970). Οι εν λόγω έννοιες προϋπάρχουν *a priori* και δεν τίθενται *a posteriori* γιατί δεν αναφέρονται στο τι έχει γίνει ή στο τι γίνεται αλλά στο τι πρέπει να γίνει (Παπανούτσος, 1970). Αντίθετα, έννοιες όπως Θεός, ψυχή κ.ο.κ., συνιστούν ιδέες και δεν μπορούν να αποδειχθούν αναντίρρητα μέσω της γνώσης και, συνεπώς, της επιστήμης, γι’ αυτό και η αποδοχή τους επαφίεται στην πίστη.

Ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ανθρώπινης φύσης αποτελεί το γεγονός ότι διαθέτει δυο υποστάσεις, ανήκει σε δυο κόσμους, τον υλικό και τον πνευματικό και, συνεπώς, εμπίπτει τόσο στον υλικό κόσμο όσο και στον νοητικό. Ως προς την πρώτη υπόσταση, την ένσαρκτη φύση του, οι πράξεις του ανθρώπου υποτάσσονται το δίχως άλλο στη φυσική νομοτέλεια και συνεπεία τούτου, η ελευθερία του περιστέλλεται από τη φυσική αναγκαιότητα. Ως προς τη δεύτερη, όμως, διαθέτει ελευθερία βούλησης ως ηθική προσωπικότητα. Η ηθική βούληση είναι ο καθαρός λόγος κατά την πρακτική του χρήση, ο πρακτικός δηλ. λόγος και συνιστά μια αυτονομημένη βούληση (Ευαγγέλου, 1975). Σύμφωνα με τον Καντ, μονάχα η αυτονομημένη βούληση είναι ελεύθερη. Η ελευθερία της έγκειται στο γεγονός αφενός ότι τίθεται από την ίδια για την ίδια (η ίδια “νομοθετεί” τις αρχές που υπακούει) και αφετέρου ότι ορίζει τους σκοπούς της όχι μόνο πέρα από τις αισθήσεις, τις έμφυτες κλίσεις, τις ορμές και τις ορέξεις του ανθρώπου αλλά, κυρίως, επειδή (πρέπει να) δρα ενάντια σε αυτά, προς την αντίθετη κατεύθυνση των εγγενών τάσεων, υπακούοντας αποκλειστικά και μόνο σε μια καθολική κατηγορική προσταγή, στο πρόσταγμα ενός ηθικού νόμου που η συνείδηση του ατόμου τον αισθάνεται “από κάθε άποψη αναγκαίο” (Παπανούτσος, 1970, σ. 270), ενός αδιαμφισβήτητου ηθικού φρονήματος, με γνώμονα ότι αυτό που πράττει μπορεί να καταστεί νόμος καθολικός. Το αξιοσημείωτο είναι ότι αυτός ο ηθικός κανόνας, η ηθική αρχή αποτελεί και το μέτρο

⁶⁸⁷ <https://plato.stanford.edu/entries/kant-transcendental-idealism/>

της ηθικότητας της πράξης που εκδηλώνεται, το οποίο δεν εντοπίζεται για παράδειγμα στο αποτέλεσμα⁶⁸⁸ ή στην προαίρεση⁶⁸⁹ του ενεργούντος προσώπου. Οι απορρέουσες από τον περίφημο καντιανό ηθικό νόμο πράξεις είναι εκείνες που επηρεάζουν θετικά και εμάς και τον πλησίον μας, ωστόσο, για να θεωρηθούν γνήσια ηθικές θα πρέπει να είναι πλήρως αποψιλωμένες από ελατήρια όπως ενδεικτικά η ιδιοτέλεια, ο εγωισμός ή η έμφυτη ροπή, καθώς αφαιρούν από την πράξη το ηθικό περιεχόμενο της αρχής, η οποία μας υπαγορεύει να ενεργήσουμε (Παπανούτσος, 1970). Τουναντίον, πρέπει να μην επιβάλλονται από κάποια κλίση (το εντελώς αντίθετο μάλιστα), όπως έχει αναφερθεί ανωτέρω, αλλά να το υπαγορεύει η συνείδηση ορμώμενη μόνο από το καθήκον και το ηθικό χρέος να ενεργήσει κανείς. Κυρίαρχα, όμως, πρέπει να υπάρχει η αγαθή βούληση στο πρόσωπο του πράττοντα.

Κατά τον ίδιο, όλα τα αγαθά στη ζωή των ανθρώπων προσκρούουν σε κάποιο εμπόδιο και περιορισμό. Οι αξιοθαύμαστες πνευματικές αρετές (οξύνοια, κριτικές αρετές), οι θεάρεστες ιδιοσυγκρασιακές αρετές (ανδρεία, θάρρος) και τα αγαθά της ζωής (πλούτος, τιμή, δόξα), υπόκεινται όλα σε περιορισμό. Ένα και μόνο αγαθό δεν υφίσταται κανέναν περιορισμό και αυτό είναι η αγαθή βούληση, η οποία πρέπει να συνοδεύει και όλα τα παραπάνω. Με την αγαθή βούληση ο άνθρωπος γίνεται άξιος της ευδαιμονίας, καθόσον συνάπτεται άμεσα με την έννοια του ηθικού χρέους. Ακολούθως, ως αγαθή χαρακτηρίζεται η πράξη εκείνη που εκπορεύεται από αγαθή βούληση και αγαθή βούληση η απορρέουσα από μια αναμφίλεκτα ηθική αρχή. Συνεπεία τούτων, ακόμη και αν η τελεσθείσα πράξη ευθυγραμμίζεται πλήρως με τα κελεύσματα του νόμου αλλά η προαίρεση δεν απορρέει από το ηθικό φρόνημα και δεν είναι παντελώς απογυμνωμένη από κάθε επιθυμία ή κλίση ή οτιδήποτε που υποδηλώνει επιρροή υποκειμενικού στοιχείου και δεν υπαγορεύεται κατ' αποκλειστικότητα από τον ηθικό νόμο, τότε δεν μπορεί να γίνει λόγος για αυτονομημένη βούληση ούτε και για ελευθερία βούλησης. Η ηθική του Καντ έχει αυστηρά δεοντολογικό χαρακτήρα. Για να μπορεί να έχει ένας άνθρωπος την επιλογή κατά βούληση θα πρέπει να είναι ελεύθερος. Σε αυτήν την περίπτωση έχει και την ευθύνη.

4.1.4 Γκέοργκ Χέγκελ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1770-1831)

Με το (εγελιανό) φιλοσοφικό του σύστημα, το οποίο ονομάστηκε “απόλυτος ιδεαλισμός” και ολοκληρώνει την ιδεαλιστική φιλοσοφία, συνεχίζει ο Χέγκελ τον προβληματισμό του Καντ, δέχεται ότι το πνεύμα ταυτίζεται με το απόλυτο (The phenomenology of spirit, 788-808) και διαιρείται σε τρία μέρη, τη λογική, τη φιλοσοφία της φύσης και τη φιλοσοφία του πνεύματος. Τα τρία αυτά μέρη του συστήματος αντιπροσωπεύουν τις τρεις διαλεκτικές βαθμίδες της θέσης, της άρνησης και τις σύνθεσης. Προσπάθησε να επεξεργαστεί μια περιεκτική και συστηματική

⁶⁸⁸ Επειδή δεν εξαρτάται μόνο από εμάς το αποτέλεσμα αλλά και από πλήθος άλλων αστάθμητων παραγόντων.

⁶⁸⁹ Δεδομένου ότι πιθανώς το άτομο να υποκινείται από κάποια έμφυτη τάση ή ορμή. Αντιθέτως, στον Αριστοτέλη επί παραδείγματι, βλέπουμε ότι η προαίρεση συνιστά τον καθοριστικό παράγοντα για τον ηθικό (και όχι μόνο) χαρακτηρισμό μιας πράξης: “ἐν γὰρ τῇ προαιρέσει ἡ μοχθηρία καὶ τὸ ἀδικοῦν, τὰ δὲ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων προσσημαίνει τὴν προαίρεσιν, οἷον ὕβρις καὶ κλοπὴ· οὐ γὰρ εἰ ἐπάταξεν πάντως ὕβρισην, ἀλλ’ εἰ ἕνεκά του, οἷον τοῦ ἀτιμάσαι ἐκείνον ἢ αὐτὸς ἡσθῆναι. οὐδὲ πάντως, εἰ λάθρα ἔλαβεν, ἐκλεψεν, ἀλλ’ εἰ ἐπὶ βλάβῃ τούτου ἄφ’ οὗ ἔλαβεν καὶ σφετερισμῷ αὐτοῦ.” (Ρητορική, 1374a 7-10) (Παπανούτσος, 1970).

φιλοσοφία από μια λογική αφετηρία. Είναι ίσως πιο γνωστός για την τελεολογική του αφήγηση της ιστορίας, μια αφήγηση που αργότερα ανέλαβε ο Μαρξ και “αντεστράφη” σε μια υλιστική θεωρία μιας ιστορικής εξέλιξης που κορυφώθηκε στον κομμουνισμό⁶⁹⁰.

Ο Χέγκελ πίστευε ότι η ελευθερία της βούλησης περιορίζεται στη λήψη αποφάσεων κατόπιν εμβριθούς γνώσης των αναγκαιοτήτων που προκύπτουν από τους φυσικούς νόμους. Ειδικότερα, ισχυρίστηκε ότι δεν υφίσταται ελευθερία που δεν εμπεριέχει καμία αναγκαιότητα, όπως και ότι δεν υπάρχει καμία αναγκαιότητα παντελώς απογυμνωμένη από την ελευθερία (Ευαγγέλου, 1975). Πρόκειται για έννοιες που αλληλοεξαρτώνται και αλληλοδιαπλέκονται. Η ελευθερία τελεί σε σχέση εξάρτησης με την αναγκαιότητα και η τελευταία δύναται να μετατραπεί σε ελευθερία όταν υφίσταται “για τον εαυτό της” (The phenomenology of spirit, 582-583)⁶⁹¹. Η ελευθερία της ανθρώπινης βούλησης έγκειται στη δυνατότητα του ανθρώπου να προβαίνει σε κρίσεις που αντιστοιχούν στην πραγματική/αντικειμενική αναγκαιότητα και, ειδικότερα, στην ικανότητα να λαμβάνει αποφάσεις με τη μεγαλύτερη δυνατή βεβαιότητα ότι δεν μπορεί να επιλέξει κάτι διαφορετικό. Με άλλα λόγια, όσο μεγαλύτερη αναγκαιότητα εμπεριέχεται στο περιεχόμενο της απόφασης, τόσο πιο πολύ ελεύθερη χαρακτηρίζεται μια κρίση (Ευαγγέλου, 1975). Η αναγκαιότητα πρέπει να είναι συνειδητή από τον λαμβάνοντα την απόφαση, άλλως επιβάλλεται τυφλά.

Ελεύθερη θέληση είναι η παραγόμενη από έναν σκεπτόμενο νου. Το πρωτόφαντο στοιχείο που συναντάται στη θεωρία του Χέγκελ συνίσταται στο γεγονός ότι ενέταξε την ανθρώπινη ελευθερία μέσα σε ιστορικά πλαίσια, ως οντότητα και ύπαρξη ιστορική που διαπλάθεται αλλά και διαπλάθει την ιστορία. Αφής στιγμής έρχεται ο άνθρωπος στον κόσμο, δεν είναι ευθύς εξαρχής ελεύθερος, καθώς εντάσσεται μέσα σε ένα συγκεκριμένο και ήδη δημιουργηθέν χρονικό-ιστορικό πλαίσιο, δεν διαμορφώνει ο ίδιος κάτι από την ιστορία εκ του μηδενός. Τουναντίον, μέσα στις συνθήκες που προϋπήρχαν της γεννήσεώς του θα κληθεί να διαπλάσει τον εαυτό του και το γεγονός αυτό συνιστά αναγκαιότητα. Με τον τρόπο αυτόν, οδηγούμαστε αφεύκτως στη διαπίστωση ότι η ελευθερία του εμπεριέχει, ως προελέχθη, πάντοτε και την αναγκαιότητα, υπό την έννοια του συνόλου των εκάστοτε υφιστάμενων συνθηκών (The phenomenology of spirit, 364-366).

Η ελευθερία υπόκειται μόνιμα σε περιορισμούς: σε κάθε στιγμή διαθέτουμε συγκεκριμένη ελευθερία, ήτοι ενεργούμε κάτω από ιστορικά αναγκαίες/αναπόδραστες σχέσεις που διέπουν τον κόσμο. Το όχημα για την πραγμάτωση της διαθέσιμης ελευθερίας βούλησης του ανθρώπου είναι η γνώση της αντικειμενικής αναγκαιότητας. Όσο πιο εμβριθής είναι η γνώση αυτή, τόσο περισσότερο γνωρίζει κανείς την πραγματικότητα, τόσο πιο πλήρη αντίληψη αποκτά γι' αυτήν και τόσο περισσότερη ελευθερία κατακτά. Η γνώση και η αντίληψη της πραγματικότητας συγκροτούν την εσωτερική συνείδηση (The phenomenology of

⁶⁹⁰ Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1997, Φεβρουάριος 13). Ανακτήθηκε από <https://plato.stanford.edu/entries/hegel/>.

⁶⁹¹ Από “καθ’ εαυτήν” να γίνει “για τον εαυτό της”. Η τελευταία φράση μαρτυρά στη θεωρία του Χέγκελ τη γνώση, την αυτοσυνειδησία.

spirit, 584)⁶⁹² του ανθρώπου βάσει της οποίας δύναται να εξάγει συμπεράσματα, ενεργεί, δηλαδή, με γνώση των εκάστοτε ζητημάτων επί των οποίων αποφασίζει. Επιπλέον, η επίγνωση που πρέπει να φέρει ο άνθρωπος έγκειται στη γνώση τόσο των εξωτερικών επικρατούντων φυσικών νόμων αλλά και της εσωτερικής φύσης του, η οποία τον καθοδηγεί σωματικά και ψυχικά. Με την επίγνωση αυτή μπορεί να κυριαρχήσει πάνω τόσο στην εξωτερική φύση όσο και στην εσωτερική του, στον ίδιο τον εαυτό του (Ευαγγέλου, 1975). Μας παρουσιάζει την ιστορία της ανθρωπότητας ιδωμένη ως ιστορία εξέλιξης της ανθρώπινης ελευθερίας και οποιαδήποτε πρόοδος σημειώνεται, κατά τον Χέγκελ, αναβαθμίζει τη συνείδηση της ελευθερίας του ανθρώπου.

4.1.5 Άρτουρ Σοπενχάουερ (Arthur Schopenhauer, 1788-1860)

Ο Άρτουρ Σοπενχάουερ ή Αρθούρος Σοπενάουερ υπήρξε Γερμανός φιλόσοφος, ιδεαλιστής, συνεχιστής του Καντ, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, και λάτρης του ‘θείου’, όπως τον αποκαλούσε, Πλάτωνα (On the fourfold root of the principle of sufficient reason, and on the will in nature: Two essays). Γνωστός, κυρίως, από το βιβλίο του “Ο κόσμος ως βούληση και ως παράσταση”, ο Σοπενχάουερ ίδρυσε μία νέα φιλοσοφία, επίκεντρο της οποίας είναι η βούληση, ως μεταφυσική αρχή κατανόησης του κόσμου αλλά και του ίδιου του ατόμου. Επίσης, έγραψε ένα δοκίμιο με τίτλο “Περί της ελευθερίας της βούλησης” (Schopenhauer, 1841), το οποίο παρουσίασε στη Βασιλική Νορβηγική Εταιρεία Επιστημών το 1839 ως απάντηση στο ακαδημαϊκό ερώτημα που είχαν θέσει: “Είναι δυνατόν να προκύψει η ανθρώπινη ελεύθερη βούληση από τη συνείδηση του εαυτού;”.

Η ελευθερία τριχοτομείται στις ακόλουθες διαστάσεις: τη φυσική, που συνεπάγεται την απουσία παρεμπόδισης δράσης από υλικά προσκόμματα στον φυσικό κόσμο, την ηθική, η οποία, κατά τον Σοπενχάουερ, δεν υφίσταται εξαιτίας του γεγονότος ότι η ανθρώπινη θέληση δεν διαθέτει ηθική ελευθερία και αφορμάται από φυσικά αίτια και, τέλος, την πνευματική που εμπεριέχει τη γνώση ως οργανικό της συστατικό και αποτελεί τον ενδιάμεσο κρίκο ανάμεσα στα φυσικά αίτια και στη βούληση⁶⁹³. Όταν η τελευταία εκλέγει χωρίς εμπόδια, σε συμφωνία με τον ιδιοσυγκρασιακό της χαρακτήρα και εκδηλώνεται ακώλυτα, τότε μόνο μπορούμε να κάνουμε λόγο για την ύπαρξη ελευθερίας βούλησης⁶⁹⁴ (Ευαγγέλου, 1975). Η

⁶⁹² “Το πνεύμα έτσι είναι παρόν ως απόλυτη ελευθερία· τούτο είναι η αυτοσυνείδηση που κατανοεί τον εαυτό της [με τέτοιο τρόπο] ώστε η βεβαιότητα που αυτή έχει για τον ίδιο τον εαυτό της να είναι η ουσία όλων των πνευματικών μαζών του ρεαλιστικού όπως και του υπεραισθητού κόσμου· ή αντίστροφα [κατανοεί] πως ουσία και πραγματικότητα είναι η γνώση που έχει η συνείδηση για τον εαυτό της. (...) για το πνεύμα ο κόσμος είναι αποκλειστικά η θέλησή του, και τούτη-εδώ είναι γενική θέληση. Και βέβαια αυτή [η θέληση] δεν είναι η κενή σκέψη της θέλησης, η οποία συνίσταται σε μια σιωπηλή συναίνεση ή σε συναίνεση από μια αντιπροσωπευτική, αλλά ρεαλιστικά γενική θέληση, θέληση όλων των ενικών ατόμων ως τέτοιων... ό,τι προβάλλει ως πράττειν του όλου (...) είναι το άμεσο και συνειδητό πράττειν του καθενός.” (Χέγκελ, 1995, σσ. 434-435).

⁶⁹³ Από τον φιλόσοφο εκλαμβάνεται, μεταξύ άλλων, ως “ορμή για επιβίωση”, “ζωική δύναμη” και “πρωταρχική ουσία” (Ευαγγέλου, 1975, σσ. 18, 156 και 157, αντίστοιχα). Ακόμη, “(...) αποτελεί τον αληθινό άνθρωπο. Ο νους δεν είναι παρά το όργανό της, η κεραία της προς τα έξω, το μέσο δηλαδή διά του οποίου επενεργούν σ’ αυτήν τα κίνητρα” και χαρακτηρίζεται ως ο “αληθινός πυρήνας της ουσίας του” (Α. Σοπενχάουερ, “Περί της ελευθερίας της βούλησης”, σ. 64).

⁶⁹⁴ Η ελευθερία ενυπάρχει στην ίδια την ύπαρξη: “Η ελευθερία δεν υπάρχει στο operari: στη δράση, αλλά υπάρχει στο esse: στην ύπαρξη” (Α. Σοπενχάουερ, “Περί της ελευθερίας της βούλησης”, σ. 67).

ελευθερία αυτή υφίσταται ανεξάρτητα από το εάν οι ίδιες οι επιθυμίες μας τελικά (προ)καθορίζονται αιτιακά από οποιουσδήποτε παράγοντες^{695,696}.

Έχοντας ήδη σημειώσει ότι στο φιλοσοφικό σύμπαν του Σοπενχάουερ η βούληση προσλαμβάνει τη σημασία της ορμής για ζωή, μπορεί αβίαστα να συμπεράνει κανείς ότι κινητροδοτεί την ανθρώπινη δράση στο σύνολό της. Πέραν αυτού, χαρακτηρίζεται και ως πεμπτουσία της ύπαρξης εν γένει⁶⁹⁷. Εντούτοις, θεάται ως άλογη και τυφλή παρόρμηση για επιβίωση που θεμελιακός της σκοπός είναι η επ' άπειρον διατήρηση της ύπαρξής της (Ευαγγέλου, 1975). Οι επιθυμίες των ανθρώπων έχουν ως χαρακτηριστικό τους στοιχείο την ακόρεστη και ατελεύτητη τάση να αναγεννώνται, να προσλαμβάνουν νέα όψη και να αναδύονται ξανά με διαφορετικές μορφές. Η εξατομικευμένη δε βούληση, συνεπάγεται αφενός την ύπαρξη ανταγωνισμού για την επικυριαρχία του ενός απέναντι στον άλλο και αφετέρου την πρόκληση ανίας, δυστυχίας και στέρησης, μιας και πάντοτε ενέχει εγγενώς την επιθυμία για κάτι που όμως δεν καταλήγει πουθενά, δοθέντος ότι, είτε θα καθίσταται ατελέσφορη η πραγματοποίησή της είτε μόνιμα θα (ανα)γεννάται και μια νεότερη επιθυμία στη θέση της προηγούμενης. Η μοναδική διαφυγή του ανθρώπου από τον αυτόν τον αδιάκοπα επαναλαμβανόμενο κύκλο είναι η αποδέσμευσή του από την ένσαρκε φύση του μέσω του θανάτου. Στην κατάσταση αυτή δεν υπάρχει ούτε η δυστυχία ούτε και η στέρηση από τα οποία δοκιμάζεται λόγω της βούλησής του κατά τη διάρκεια της ζωής του. Ωστόσο, δίκην παρηγορίας, κατά τη διάνυση του βίου του δύναται να καταπραΰνει το άλγος του μέσω της τέχνης, ειδικότερα δε, μέσω της μουσικής.

4.1.6 Σαίρεν Κίρκεγκωρ (*Søren Aabye Kierkegaard, 1813-1855*)

Ο Søren Aabye Kierkegaard ήταν Δανός θεολόγος, φιλόσοφος, ποιητής, κοινωνικός κριτικός και θρησκευτικός συγγραφέας που θεωρείται ευρέως ως ο πρώτος υπαρξιστής φιλόσοφος. Έχοντας καταστεί αποδέκτης της επιρροής της χριστιανικής διδασχής, συνιστά τον πρώτο εκφραστή της υπαρξιακής φιλοσοφίας τοποθετώντας την

⁶⁹⁵ “Από τη στιγμή που ένα έμβιο ον ενεργεί κατά τη δική του βούληση, είναι (...) ελεύθερο - τούτο χωρίς να λαμβάνεται υπ’ όψιν το τι μπορεί να επηρεάζει αυτή την ίδια τη βούληση” (Α. Σοπενχάουερ, “Περί της ελευθερίας της βούλησης”).

⁶⁹⁶ “Όλα όσα συμβαίνουν και τα ελάχιστα και τα μέγιστα, αναγκαστικώς συμβαίνουν Quid-quid fit, necessario fit. (...) Κι απαλλιώς οι πράξεις μας, δεν είναι διόλου μια πρώτη αρχή και με την εμφάνισή τους, τίποτε το πραγματικά νέο δεν συμβαίνει στην ύπαρξη. Μόνον εμείς με αυτό το ότι πράττουμε μαθαίνουμε πως υπάρχουμε. Κι απάνω σ’ αυτή δα την πεποίθηση (...) πως ότι συμβαίνει είναι αποτέλεσμα αυστηρής αναγκαιότητας βασίζεται η τόσο σταθερά ριζωμένη στους αρχαίους γνώμη για την Ειμαρμένη (Fatum) καθώς και το Κισμέτ (Μοιραίο) των Μωαμεθανών. (...) και το ελάχιστο συμβάν αναγκαστικά συμβαίνει, κι όλα, ας πούμε έτσι, τα συμβάντα προχωρούν μετρημένα σύμφωνα με τους ίδιους νόμους (...) Κι αυτή ακόμα η χριστιανική δοξασία του πεπρωμένου είναι απώτερο γέννημα της τέτοιας έμφυτης πεποίθησης για το αμετάβλητο του χαρακτήρα και για την αναγκαιότητα της κάθε εκδήλωσής του. (...) όλα στον κόσμο συμβαίνουν κατά αναγκαστική αμετάτρεπτη επακολουθία. (...) Τα γεγονότα που ξετυλίγονται μπροστά μας, πρέπει μάλλον να τα θεωρούμε με το ίδιο βλέμμα, που θεωρούμε τα στοιχεία ενός βιβλίου που διαβάζουμε, γνωρίζοντας, δηλαδή, πως τα στοιχεία αυτά βρισκότανε εκεί τυπωμένα προτού εμείς τα διαβάσουμε” (Α. Σοπενχάουερ, “Ο άνθρωπος-Η κοινωνία”).

⁶⁹⁷ Σε αυτό το σημείο, ο Σοπενχάουερ δηλώνει πως θα υπερθεματίσει υπέρ της άποψης του Dr. J. D. Brandis: “...we find him in the most emphatic and striking manner stating the primary source of all vital functions to be an *unconscious will*, from which he derives all processes in the machinery of the organism, in health as well as in disease, and which he represents as the *primum mobile* of life. I must support this by literal quotations from these essays, since few save medical readers are likely to have them at hand.” (On the fourfold root of the principle of sufficient reason, and on the will in nature: Two essays, σσ. 224-225).

ελευθερία στον κυριαρχικό πυρήνα της ανθρώπινης υπόστασης (Ευαγγέλου, 1975, σ. 250), η οποία τριχοτομείται στην αισθητική, την ηθική και τη θρησκευτική ύπαρξη που λογίζεται ως ανωτέρα της ηθικής. Ο άνθρωπος είναι “επιφορτισμένος” με το έργο της ελεύθερης εκλογής της οδού προς την πνευματική του ολοκλήρωση, συνάπτεται, δηλαδή, άμεσα η εκλογή με την ελευθερία και συνδέεται πάντοτε με την έννοια της υποκειμενικότητας.

Η ουσία της ελευθερίας εντοπίζεται αποκλειστικά στην περίπτωση εκείνη που το άτομο εκλέγει μόνο του και ανεπηρέαστα τον εαυτό του, γεγονός ωστόσο που τον φέρνει αντιμέτωπο με το γνωστό “ανγκστ”⁶⁹⁸, τον ίλιγγο, τον φόβο και την αγωνία μπροστά στις απροσμέτρητες επιλογές ή, ακόμη ακριβέστερα, “την άβυσσο των πολλαπλών επιλογών”⁶⁹⁹. Δεν ενδιαφέρει σε πρώτη ανάγνωση η ποιοτική έκφραση της εκλογής, ήτοι η αξιολογική αποτίμηση ανάμεσα στο καλό ή στο κακό, σημασία έχει πρωτίστως το να επιθυμεί ο άνθρωπος να εκλέξει, να έχει ελευθερία βούλησης. Παρ’ όλα ταύτα, η πραγματική έκφραση της ελευθερίας του ενυπάρχει στο διάγειν ηθικώς τον βίο του. Απεναντίας, με τη διολίσθηση στην αμαρτία “καταβυθίζεται” και η ελευθερία του. Το όριο αυτής τίθεται εκεί όπου ξεκινά η Θεία Χάρη. Σε στιγμές που βιώνεται η εν τοις πράγμασι ελευθερία, δημιουργείται, σύμφωνα με τον Δανό φιλόσοφο, η εντύπωση ότι υπεισέρχεται το πεπρωμένο, ότι υπάρχει ένας εκ των προτέρων προκαθορισμός των πραγμάτων, απέναντι στον οποίο ο άνθρωπος δεν μπορεί παρά να υποχωρήσει, μη δυνάμενος πλέον να προβεί σε οποιαδήποτε περαιτέρω εκλογή. Και όχι μόνο αυτό, αλλά τον προτρέπει, στρέφοντας προς τα μέσα το βλέμμα του εν είδει αυτοπαρατήρησης, να κάνει ένα “άλμα πίστης” προς αναζήτηση της αλήθειας, μια υπέρβαση εναγκαλιζόμενη την παραδοξότητα και το υπέρλογο, υψωμένη πέρα και πάνω από τη σφαίρα ηθικών, κοινωνικών, ορθολογικών κ.ο.κ. επιταγών ή συναισθηματικών επηρεασμών, με συνείδηση ωστόσο της ελευθερίας του.

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται η ολότελα διαφορετική απ’ ό,τι μέχρι στιγμής συναντήσαμε θέαση της ελευθερίας της ανθρώπινης βούλησης, την οποία ο Κίρκεγκωρ επεκτείνει διανθίζοντάς την με την έννοια της αγωνίας και του φόβου απέναντί της, προσδίδοντας έτσι μια βαθύτερη οπτική, αυτήν του κλονισμού της ανθρώπινης ψυχής μπροστά στην εκ βαθέων επίγνωση της ελευθερίας της.

4.1.7 Μαρξιστική ψυχολογία

Στη θεωρία της πολιτισμικής-ιστορικής δραστηριότητας (Cultural Historical Activity Theory), η πολιτισμική ανάπτυξη της ανθρώπινης συμπεριφοράς διαμεσολαβείται. Το κεντρικό γεγονός της ψυχολογίας είναι το γεγονός της διαμεσολάβησης (Vygotsky, 1979, 2000). Ο θεμελιωτής της σχολής της πολιτισμικής-ιστορικής ψυχολογίας Lev Semyonovits Vygotsky έψαχνε για το κλειδί της ψυχολογίας: “Οποιος μπορούσε να ανακαλύψει τι είναι ένα ψυχολογικό κύτταρο - ο μηχανισμός που παράγει έστω και μια μόνο απάντηση - θα έβρισκε έτσι το κλειδί για την ψυχολογία συνολικά” (1979, σ. 8, 2000, σ. 30). Στο τέλος του τελευταίου βιβλίου του καταλήγει ότι πίσω από κάθε σκέψη υπάρχει μια συναισθηματική-βουλευτική τάση, που κρύβει την απάντηση στο

⁶⁹⁸ “τὸ ἀγγος εἶναι ἡ ζάλη τῆς ἐλευθερίας” (Σ. Κίρκεγκωρ, “Ἡ Ἔννοια τῆς Ἀγωνίας”, σ. 30).

⁶⁹⁹ Ευαγγέλου, 1975, σ. 251.

τελευταίο “γιατί” στην ανάλυση της σκέψης. (Vygotsky, 1986, σ. 252, 2008, σ. 430). Αυτή η θέση θυμίζει πολύ την αρχική σκέψη του Αριστοτέλη.

Περαιτέρω, ο Aleksei Nikolayevich Leontyev υπήρξε επικεφαλής του Τμήματος Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Κρατικού Πανεπιστημίου της Μόσχας. Το 1966 έγινε ο πρώτος κοσμήτορας της νεοσύστατης Σχολής Ψυχολογίας στο Κρατικό Πανεπιστήμιο της Μόσχας, όπου εργάστηκε μέχρι το θάνατό του, το 1979. Ο Λεόντιεφ ασχολήθηκε επίσης με αυτήν την έννοια, τόσο στο τελευταίο μέρος του έργου του “Δραστηριότητα, Συνείδηση, Προσωπικότητα” (Leontyev, 2009· Λεόντιεφ, χ.χ.) όσο και στη διάλεξή του με τίτλο “Βούληση” (Leontyev, 2005), ένα από τα τελευταία επιστημονικά του κείμενα. Εκεί, παρόμοια αναγνωρίζει στην ελεύθερη βούληση το βασικό χαρακτηριστικό της πολιτισμικής-ιστορικής ψυχολογίας, το εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο.

4.1.8 Εντμουντ Χούσερλ (1859-1938)

Τα βασικά στοιχεία της έννοιας της πρόθεσης, όπως την πραγματεύεται ο εν λόγω φιλόσοφος, καθίστανται κατανοητά μέσα από το έργο του “*Logical Investigations and Ideas. Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*”⁷⁰⁰. Ιδρυτής της φαινομενολογίας και μαθητής του Φραντς Μπρεντάνο⁷⁰¹, προσπάθησε να καταδείξει μέσα από τη φαινομενολογική ανάλυση ότι η ουσιώδης ιδιότητα της πρόθεσης, της ένσκοπης, δηλαδή πράξης, προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, είναι η μη εξάρτησή της από την ύπαρξη ενός πραγματικού στόχου. Με άλλα λόγια η προθετική ενέργεια εκδηλώνεται ανεξάρτητα από αυτόν⁷⁰². Δυο, επομένως, έννοιες στη θεωρία του Γερμανού φιλοσόφου εμφανίζονται ως βασικές αναφορικά με την πρόθεση: αυτή του νοήματος, για την οποία μεταχειρίστηκε αυτούσια την ελληνική λέξη “*noema*” και εκείνη της “εποχής”, άλλως “*epoche*” ή της “φαινομενολογικής αναγωγής”. Στην πρώτη περίπτωση, η λέξη *noema* ανάγεται στην εσωτερική δομή των νοητικών πράξεων και η φαινομενολογική αναγωγή του Χούσερλ στοχεύει στην κατανόηση της ουσίας των νοητικών πράξεων αποβάλλοντας παράλληλα όλες εκείνες τις προϋποθέσεις που αφορούν στη διαφοροποίηση ανάμεσα στις πραγματικές και τις πλασματικές οντότητες.

Ο Χούσερλ έστρεψε το ενδιαφέρον του στην κατασκευή μιας γενικής θεωρίας συμπερασματικών (επαγωγικών) συστημάτων, την οποία εξέλαβε ως θεωρία της επιστήμης υπό την έννοια ότι κάθε επιστήμη (συμπεριλαμβανομένης και της μαθηματικής) μπορεί να ιδωθεί μέσα από ένα σύστημα προτάσεων που συνδέονται μεταξύ τους με θεμελιώδεις επαγωγικές σχέσεις, ισχυριζόμενος ότι ο ιδανικός τρόπος για τη μελέτη της φύσης τέτοιου είδους συστημάτων είναι να εκκινήσει κανείς από τις γλωσσικές τους εκδηλώσεις, ήτοι μέσα από ένα σύνολο προτάσεων και εκφράσεών τους. Η προσέγγιση που ακολούθησε για την ανάλυση αυτών των προτάσεων και των εκφραζόμενων μέσω αυτών εννοιών, έγκειτο στη μελέτη του βαθμού επίγνωσης ή συναίσθησης που εμφανίζει ο εκάστοτε ομιλητής σε σχέση με την κατά περίπτωση

⁷⁰⁰ Spear, A. (2002). Edmund Husserl: Intentionality and Intentional Content (2003, Αύγουστος 7). Ανακτήθηκε από <https://iep.utm.edu/huss-int/>.

⁷⁰¹ (1838 - 1917), Φιλόσοφος και ψυχολόγος.

⁷⁰² Intentionality (2003, Αύγουστος 7). Ανακτήθηκε από <https://plato.stanford.edu/entries/intentionality/>.

εκφραζόμενη πρότασή του, όταν επί παραδείγματι γράφει ένα μαθηματικό εγχειρίδιο ή όταν δίνει μια διάλεξη. Αυτός ο βαθμός επίγνωσης αποκαλείται από τον Χούσερλ ως σκόπιμη πράξη ή σκόπιμη εμπειρία, καθώς αντιπροσωπεύουν πάντοτε κάτι ως “κάτι”, καταλήγοντας έτσι σε αυτό που ο Μπρεντάνο ονόμασε πρόθεση. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Χούσερλ, υφίστανται και μη σκόπιμοι βαθμοί συνείδησης, με επίκληση ως χαρακτηριστικού παραδείγματος τον πόνο. Το διαφοροποιό στοιχείο ανάμεσα στις σκόπιμες και τις μη σκόπιμες εμπειρίες συνίσταται στο γεγονός ότι οι πρώτες ενέχουν προθετικό (ή ηθελημένο, ένσκοπο και ενσύνειδο) περιεχόμενο. Σε γενικές γραμμές, πάντως, το *ον* της σκοπιμότητας και το *ον* της πρόθεσης (του εμπρόθετου) προσαρμόζονται και διαμορφώνονται σύμφωνα με τις ανάγκες και τις απαιτήσεις αυτού του πλαισίου. Στον αντίποδα του Χουσερλικού καρτεσιανισμού τοποθετείται ο Χάιντεγκερ που θα συναντήσουμε αμέσως παρακάτω, ο οποίος επιχειρηματολογεί υπερ μιας περισσότερο φυσικής και φαινομενολογικής προσέγγισης της πρόθεσης.

4.1.9 Μάρτιν Χάιντεγκερ (1889-1976)

Η πρόθεση ή η σκοπιμότητα του Husserl, όπως είδαμε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, αντικαθίσταται στον Χάιντεγκερ από την έννοια της μέριμνας και του “υπάρχειν” μέσα στον κόσμο⁷⁰³. Ο άνθρωπος παρουσιάζει ως ύπαρξη μια εξαιρετικά ευνοϊκή για τον ίδιο διαφοροποίηση εν σχέσει με όλα τα υπόλοιπα έμβια όντα της πλάσης (φυτά, ζώα): ενώ αυτά φέρουν απλώς περιγραφικές ιδιότητες, βάσει των οποίων δύναται κανείς να ορίσει και να αποδώσει τα χαρακτηριστικά τους καθώς έχουν προδιαγεγραμμένη υποστατική “ουσία”, στην περίπτωση του ανθρώπου, δεν μπορεί να ειπωθεί ότι απλά “υπάρχει” μέσα στον κόσμο διότι φέρει ορισμένα χαρακτηριστικά (“υπαρκτικά χαρακτηριστικά”), τα οποία του δίνουν τη δυνατότητα να λαμβάνει αποφάσεις για την ύπαρξή του και να καθορίζει (αυτοκαθοριζόμενος) το “είναι” του διαπλάθοντας τον εαυτό του σύμφωνα με την επιλογή ζωής που ελεύθερα θα προκρίνει. Ως όριο που παρεμποδίζει και ανακόπτει τη δυνατότητά του αυτή, την ελευθερία δηλαδή της βούλησής του, ορθώνεται μονάχα ο θάνατος.

Η ουσία της ανθρώπινης ύπαρξης εντοπίζεται στην παρουσία της μέριμνας κατά τη διάρκεια της ζωής του, η οποία προσλαμβάνει και εκδηλώνεται με διάφορες μορφές: την επαφή και το ενδιαφέρον του προς την ύπαρξη των άλλων ανθρώπων, του πλησίον και τη συνύπαρξη, το σχετίζεσθαι μαζί τους (ανθρωπομέριμνα), τη σημασία που αποδίδει προς τον κόσμο (κοσμομέριμνα) ως κοινωνικό ον που επηρεάζει και επηρεάζεται από αυτόν και, ιδίως, τη μέριμνα για τη ζωή του (βιομέριμνα)⁷⁰⁴.

Η ύψιστη μορφή της ανθρώπινης ελευθερίας ενυπάρχει κατά τον Χάιντεγκερ στην ελευθερία προς τον θάνατο (Ευαγγέλου, 1975, σ. 255). Ολόκληρη η ζωή του ανθρώπου, σύμφωνα με τον Γερμανό στοχαστή, είναι μια συνεχής πορεία προς τον θάνατο και η ύπαρξή του άρρηκτα προσδεμένη επάνω στο άρμα του χρόνου. Όταν μεταμορφωθεί από γνώση σε επίγνωση το οδυνηρό αυτό γεγονός και το άτομο αποδεχτεί το πεπρωμένο του, την αναπόδρστη μοίρα του, έχει την ικανότητα (η οποία

⁷⁰³ Martin Heidegger (2011, Οκτώβριος 12). Ανακτήθηκε από <https://plato.stanford.edu/entries/heidegger/>.

⁷⁰⁴ Η αλλιώς την “ορμή προς τα πράγματα” που συνιστά τη “γνήσια” μέριμνα (Ευαγγέλου, 1975, σ. 256).

επαφίεται αποκλειστικά στην ατομική του ευθύνη και τη διακριτική του ευχέρεια) να βιώσει την “αυθεντική ύπαρξη” και να εμβαθύνει σε αυτήν απομακρύνοντας κάθε υπόλειμμα παρηγοριάς και πλάνης, για να εκφράσει την ατόμικότητά του⁷⁰⁵ και να κατακτήσει την ελευθερία εκείνη που στο τέλος μοιραία θα συντριβεί από την επέλευση του θανάτου⁷⁰⁶. Παρ’ όλα αυτά, εκεί ακριβώς έγκειται το μεγαλείο του ανθρώπου: όταν συνειδητοποιεί το εφήμερο της ύπαρξης, τον θάνατο ως τη μοναδική άφευκτη σταθερά στη ζωή του και το ακέραιο της ευθύνης για τη διαμόρφωση του εαυτού του και αποφασίζει να αγωνιστεί για να αποκτήσει την ελευθερία του αυτοπροσδιορισμού του.

Συναντάται λοιπόν η ελευθερία της βούλησης στο παρόν υποκεφάλαιο ως απόλυτη έννοια, κατά το μέρος που εμπίπτει στη σφαίρα των ανθρώπινων δυνατοτήτων και της διάθεσης του υποκειμένου της η πραγμάτωση του αυτοπροσδιορισμού και η διαμόρφωση του εαυτού και μέσω της αρνητικής προοπτικής που δίνεται (του απaráκαμπτου τέλους του ανθρώπινου βίου), φωτοδοτείται η θετική της όψη ως ευκαιρία και δυνατότητα βίωσης της αυθεντικής ύπαρξης.

4.1.10 Χάνα Άρεντ (1906-1975)

Η ελευθερία, συνιστά τρόπον τινα το οικοδόμημα επάνω στο οποίο αναπτύσσει η Άρεντ τον φιλοσοφικό της στοχασμό και εκεί διακρίνονται κυρίαρχα οι επιρροές τόσο του Αυγουστίνου όσο και του Duns Scotus. Απορρίπτει την ιδέα περί “εσωτερικής ελευθερίας” και ελεύθερης βούλησης, την αντίληψη δηλαδή ότι είμαστε συνειδησιακά ελεύθεροι, με το σκεπτικό ότι κατά πρώτο λόγο, η σκέψη μας υπόκειται στον νόμο της αιτιότητας (Λιανόπουλος, 2017) που συνεπάγεται ότι στον κάθε άνθρωπο ενυπάρχει ένα περιοριστικό πλαίσιο που συντίθεται από κίνητρα, επιλογές, προθέσεις, εμπειρίες κ.ο.κ., βάσει του οποίου αντιδρούμε και εντός αυτού δεν καθίσταται δυνατό να εμφιλωρήσει ελεύθερη σκέψη. Επιπλέον, η ελευθερία της βούλησης συνιστά μια εσωτερική διαδικασία που αφορά μονάχα τον φορέα της και όχι τον έξω από το πρόσωπο κόσμο. Η πραγματικά ελεύθερη πράξη είναι η “απαλλαγμένη” από οποιοδήποτε κίνητρο και από κάθε επιδιωκόμενο σκοπό (ως προβλεπόμενο αποτέλεσμα του κινήτρου), καθώς τα εν λόγω στοιχεία συναποτελούν ένα πλαίσιο με επιρροή περιοριστική για την ελεύθερη εκδήλωση της πράξης. Η ελευθερία στην περίπτωση αυτή έγκειται στο κατά πόσο δύναται η πράξη να τα υπερβεί, να είναι με άλλα λόγια, όσο το δυνατόν περισσότερο ανεπηρέαστη από τα παραπάνω.

Σύμφωνα με τη φιλόσοφο, η έννοια της ελεύθερης βούλησης είναι αποκύημα του στοχασμού των χριστιανικών χρόνων και δεν εντοπίζεται προγενέστερα τόσο στην αρχαία ελληνική όσο και στη ρωμαϊκή σκέψη. Στην ελληνική πόλη-κράτος επί παραδείγματι, η ελευθερία καθίστατο πραγματικότητα στον “ενδιάμεσο χώρο” που δημιουργούνταν από τους πολίτες και βρίσκονταν ανάμεσα στην κρατική εξουσία και την ιδιωτική ζωή (που το ονομάζουμε “δημόσιο χώρο”). Πρώτος ο ιερός Αυγουστίνος υπήρξε το πρόσωπο που υπογράμμισε, πέρα από το γεγονός ότι η βούληση είναι μια

⁷⁰⁵ Αντιθέτως, όταν ο άνθρωπος δεν εκδηλώνει την ατομικότητά του απορροφούμενος από τη μάζα, τις καθημερινές ασχολίες κ.τ.λ., χαρακτηρίζεται από τον Χάιντεγκερ ως “αναυθεντικός” (“uneigentlich”).

⁷⁰⁶ Το “υπάρχω προς θάνατο” (Μ. Χάιντεγκερ, “Είναι και χρόνος”).

εσωτερική εμπειρία (το οποίο είχε ήδη ειπωθεί), ότι η γέννηση του ανθρώπου συνιστά από μόνη της μια απαρχή και ενέχει τη δυνατότητα, την ελευθερία δηλαδή να εγκαταστήσει το άτομο κάτι νέο μέσα σε έναν ήδη δημιουργημένο κόσμο, χαρακτηριστικό που συνιστά το δώρημα του Θεού απέναντι σε όλα τα ανθρώπινα πλάσματα. Αντιθέτως, όλα τα υπόλοιπα όντα της πλάσης υπόκεινται στον νόμο της αναγκαιότητας και μόνο στον άνθρωπο εμφανίζεται αυτή η δυνατότητα.

Η πραγμάτωση της ελευθερίας κατά την Άρεντ είναι δυνατή αποκλειστικά και μόνο σε πολιτικό επίπεδο, όπου προϋποτίθεται η ύπαρξη μιας δημόσιας σφαίρας, ενός δημόσιου χώρου που είναι το πεδίο συνάντησης των πολιτών και ο χώρος που εκδηλώνουν την ομιλία και την πράξη τους, δοθέντος ότι η επίγνωση της ελευθερίας προκύπτει, μέσα από το σχετίζεσθαι με τους άλλους. Για τον λόγο αυτό, στο πεδίο της πολιτικής δράσης τα ανθρώπινα όντα εμφανίζονται ως ξεχωριστά και μοναδικά στηριζόμενα στην ίδια πρωτοβουλία και σε καθολικές αρχές. Όταν τίθενται σε ενέργεια οι αρχές αυτές⁷⁰⁷, εκδηλώνεται και η ελευθερία των ανθρώπων. Επιπροσθέτως, διαρρηγνύεται τυχόν προβλεψιμότητα, όπως εκείνη που υπάρχει στις ατομικές μας πράξεις που αφορμώνται από οικεία κίνητρα και δίνεται χώρος στην απροσδόκητη πράξη.

4.2 Συμπεράσματα: Προσλήψεις της ανθρώπινης ελευθερίας της βούλησης στη φιλοσοφική σκέψη

Έχοντας εξέλθει από τον μεσαιώνα και εισερχόμενοι πια στην εποχή του διαφωτισμού, η απαρχή της οποίας εκκινεί φιλοσοφικά στην παρούσα από τον Καρτέσιο, βλέπουμε ότι αρχίζει και απασχολεί πολύπλευρα τον φιλοσοφικό στοχασμό η έννοια της ελευθερίας της βούλησης του ανθρώπου και, ειδικότερα, το ερώτημα εάν προκειται για αληθινή και ανεπηρέαστη ελευθερία που του δίνει τη δυνατότητα να διαμορφώσει κατά το δοκούν την τύχη του και τον εαυτό του ή, αντιθέτως, εάν η ελευθερία αυτή δεν συνιστά τίποτα περισσότερο από μια ψευδαπάτη και πλάνη του ιδίου έχοντας την αίσθηση ότι ενεργεί αυτόβουλα και δίχως έξωθεν επιδράσεις ενώ στην πραγματικότητα είναι ήδη προκαθορισμένη η πορεία που θα διανύσει ο βίος του και το άτομο δεν διαθέτει παρά ελάχιστα περιθώρια αυτενέργειας και επηρεασμού της ροής των πραγμάτων. Βλέπουμε δηλαδή, ότι εξακολουθεί να προκαλεί αβεβαιότητα και να ταλανίζει η ύπαρξη ή μη του αυτεξουσίου του (που συναρμόζεται άμεσα με το ελεύθερο της προαίρεσης), καθώς και τα όρια αυτού, πρόβλημα που, όπως χαρακτήρισε ο Σοπενχάουερ, “το σημαντικότερο που αντιμετώπισε ο σκεπτόμενος άνθρωπος”⁷⁰⁸.

Μέσα από την ευσύνοπτη αναφορά ορισμένων πτυχών της φιλοσοφικής θεωρίας των προπαρατεθέντων στοχαστών, φανερώνεται ο πλουραλισμός στις όψεις θέασης της ελευθερίας της βούλησης, δεδομένου ότι στο κάθε πρόσωπο ιδώνεται μέσα από το πρίσμα του κοσμοειδώλου τους. Έτσι, στον Καρτέσιο επί παραδείγματι, αυτή εκδηλώνεται μέσα από τη γνώση της νόησης, η οποία χαλιναγωγεί τη βούληση προκειμένου το υποκείμενο να σκέπτεται και να αποφασίζει με ορθολογικό τρόπο. Από την άλλη, στον Σπινόζα διαπιστώσαμε την ντετερμινιστική του ματιά με την

⁷⁰⁷ Όπως η τιμή, η δόξα κ.τ.λ. (Λιανόπουλος, 2017).

⁷⁰⁸ Ευαγγέλου, 1975, σ. 13.

περιστολή της ανθρώπινης ελευθερίας από έναν αέναο κύκλο αιτιότητας. Στον Καντ, βλέπουμε μια διαφοροποιημένη εκδοχή, κατά την οποία ενυπάρχει μεν στον άνθρωπο ο περιορισμός των ενεργειών του ένεκα φυσικής νομοτέλειας, πλην όμως, η εν λόγω περιστολή αφορά μονάχα τη σάρκινη φύση του. Ως ηθική προσωπικότητα που διαθέτει αυτονομημένη βούληση με ενσύνειδη υποταγή σε ένα καθολικό κατηγορικό πρόσταγμα είναι ελεύθερος. Ακολουθώς, σύμφωνα με τον Χέγκελ, η ελευθερία θεάται πάντοτε μέσα από την αναγκαιότητα και, όσο περισσότερο βαθιάινει κανείς τη γνώση του (την εσωτερική του συνείδηση με άλλα λόγια) για την πραγματικότητα και την αντικειμενική αναγκαιότητα, τόσο ευρύτερα περιθώρια ελευθερίας βούλησης καταλείπονται.

Το πραγματευόμενο στο παρόν κεφάλαιο ζήτημα παρουσιάζεται στον Σοπενχάουερ με τη μορφή της απαρεμπόδιστης εκλογής με την οποία εκφράζεται η βούληση, παρά το γεγονός ότι τα ελατήρια της τελευταίας ανάγονται σε αιτιακούς παράγοντες (ή, όπως αναφέρει ο ίδιος, σε “αυστηρή αναγκαιότητα”). Συνιστά ζωτικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης και ζωοδότρια πηγή αφού από αυτήν εκπορεύεται η ορμή για την επιβίωση, καίτοι αποτελεί παράλληλα αφετηριακό σταθμό του πόνου και της δυστυχίας που βιώνει το άτομο στη ζωή του. Εν συνεχεία, στον Κίρκεγκωρ, συναντά κανείς τον όρο της αγωνίας και του ιλίγγου μπροστά στην επίγνωση της ελευθερίας βούλησης που διαθέτει, την οποία οφείλει να μεταχειριστεί δίχως επηρεασμό στοχεύοντας στην κατάκτηση της πνευματικής του ολοκλήρωσης. Το πεπρωμένο υπεισέρχεται σε στιγμές βίωσης της πραγματικής ελευθερίας όπου ο άνθρωπος παρακινείται από τον Δανό φιλόσοφο σε ένα άλμα πίστης.

Στη μαρξιστική ψυχολογία από την άλλη πλευρά, η ανθρώπινη συμπεριφορά θεάται από τον κυρίαρχο εκφραστή της, τον Lev Semyonovits Vygotsky, μέσω της θεωρίας για την πολιτισμική-ιστορική δραστηριότητα και, ειδικότερα, μέσα από το γεγονός της διαμεσολάβησης που συνιστά τον πυρήνα της, καταλήγοντας στην επισήμανση ότι τελικά πίσω από κάθε σκέψη υπάρχει μια συναισθηματική-βουλευτική τάση, η οποία κρύβει την απάντηση στο τελευταίο “γιατί” στην ανάλυση της σκέψης. Ο έτερος εκφραστής της εν λόγω Σχολής, ο Aleksei Nikolayevich Leontyev, με τη θεωρία της δραστηριότητας που ανέπτυξε, εντοπίζει στην ελεύθερη βούληση ως βασικό χαρακτηριστικό της το εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτή γεννάται και διαμορφώνεται. Εξακολουθώντας την περιοδολόγησή μας, ερχόμαστε σε επαφή με το έργο του Έντμουντ Χούσερλ κατά το σκέλος που αφορά την πρόθεση και, πιο συγκεκριμένα, την έννοια του νοήματος (noema) και της εποχής (epoche) ή της φαινομενολογικής αναγωγής, υπογραμμίζοντας μέσα από τη θεωρία του ότι η ουσιώδης ιδιότητα μιας ένσκοπης (με πρόθεση, δηλαδή) πράξης είναι η μη εξάρτησή της από την ύπαρξη ενός πραγματικού στόχου, γεγονός που, σύμφωνα με τον ίδιο, προκύπτει κατόπιν μελέτης του βαθμού επίγνωσης ή συναίσθησης που εμφανίζει ο εκάστοτε ομιλητής σε σχέση με την κατά περίπτωση εκφραζόμενη πρότασή του.

Εν συνεχεία, ο Χάιντεγκερ που, όπως είδαμε, τοποθετείται στον έτερο πόλο του Χουσερλικού καρτεσιανισμού, εντοπίζει την ελευθερία της βούλησης του ανθρώπου στη δυνατότητα διάπλασης του εαυτού του κατά τρόπο που να εκφράζεται η ατομικότητά του, στην πορεία της βιοτής του που τελικά διακόπτεται αφού συναντά ως πρόσκομμα το γεγονός του θανάτου. Τέλος, στη Χάνα Άρεντ ερχόμαστε

αντιμέτωποι με τη θέαση της βούλησης ως ένα εσωτερικό προσωπικό στοιχείο του ατόμου που αφορά τον ίδιο και η ελευθερία αυτής αμφισβητείται στο μέτρο που αυτή υπόκειται στον νόμο της αναγκαιότητας. Η εκδήλωση ή μη της ελευθερίας εν γένει είναι δυνατή μόνο στη σφαίρα της πολιτικής δράσης, εκεί όπου αφενός οι άνθρωποι αναλαμβάνουν ομιλία και πράξη δρώντας με πρωτοβουλία και αρχές και αφετέρου καταλείπεται χώρος στην απροσδόκητη πράξη.

ΜΕΡΟΣ II

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

5. Τεχνητή Νοημοσύνη

5.1 Η ανθρωπότητα μπροστά στο λυκαυγές ενός καινούργιου κόσμου: Νέες μορφές συμβιωτικών σχέσεων και η ανάδυση της τεχνητής νοημοσύνης

Ο καταγισμός των τεχνολογικών εξελίξεων που σημειώνεται από το ξεκίνημα κυρίως του 20^{ου} αιώνα έχει διανοίξει τον δρόμο για σχοινοτενείς συζητήσεις γύρω από τις μεταβολές που επέφερε, καθώς και αυτές που αναμένεται να προκαλέσει στο εγγύς αλλά και στο πιο μακρινό μέλλον. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει πρωτίστως ότι έχει αναδυθεί μια ολότελα νέα εποχή για την ανθρωπότητα και έχει εγκαθιδρυθεί ένας καινούργιος τύπος κοινωνίας, η Κοινωνία της Πληροφορίας, όπως είθισται να χαρακτηρίζεται και στο πλαίσιο αυτής καλούνται όλοι οι πολίτες, σε παγκόσμιο επίπεδο, να καταστούν κοινωνοί της. Προεξάρχουσα θέση, όπως είναι αναμενόμενο, έχει η συζήτηση (αλλά και η ανησυχία) σχετικά με τη θέση και τον ρόλο του ανθρώπου ως ατόμου, ως μέλους ενός κοινωνικού συνόλου και ως πολίτη μέσα στο πλαίσιο των σαρωτικών αλλαγών που εικάζεται ότι θα επιφέρει (περαιτέρω) η ψηφιακή εποχή, η οποία αντανakλάται μέσα από όρους όπως η Κοινωνία της Πληροφορίας, της Μάθησης, της Γνώσης, της Νέας Οικονομίας κ.λ.π., καθώς και η επιρροή της νέας τάξης πραγμάτων που έχει ήδη ανατείλει και δείχνει να στρέφει το βλέμμα της πολύ πιο μακριά από ό,τι έχουμε συναντήσει μέχρι στιγμής.

Μια πτυχή της καθημερινότητας στην οποία εκδηλώνεται με αδιαμφισβήτητο τρόπο τις τελευταίες, ιδίως, δεκαετίες η επίδραση της προαναφερθείσας μεταβολής, εντοπίζεται στο πλήθος των νεολογισμών που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή των καινούριων δεξιοτήτων με τις οποίες οφείλει το άτομο να είναι “εξοπλισμένο” ώστε να μην τεθεί εκποδών των εξελίξεων, να μπορεί να αίρεται στο ύψος των εκάστοτε (τεχνολογικών κατά βάση) περιστάσεων και, κυριότερα, να αποτελεί μέρος των εξυπηρετούμενων σκοπών και προταγμάτων της νέας οικονομίας. Ως έννοιες-κλειδιά που είτε έχουνε προκύψει, όπως προαναφέραμε, ως νεολογισμοί είτε προέρχονται από σύζευξη λέξεων είτε αφορούν σε προϋπάρχοντες όρους οι οποίοι έχουνε υποστεί σημασιολογικό μετασχηματισμό, θα μπορούσαν ενδεικτικά να αναφερθούν η διαλειτουργικότητα, η ψηφιακή σύγκλιση, η πληροφορία (υπό το πρίσμα της σημερινής σημασίας), η πληροφοριακή συμπεριφορά, η πληροφοριακή παιδεία ή πληροφοριακός γραμματισμός, ο ψηφιακός αποκλεισμός, η συναισθηματική νοημοσύνη, η ψηφιακή πολιτειότητα, οι ψηφιακές δεξιότητες (digital skills), οι μεταγνωστικές δεξιότητες, κ.τ.λ.

5.2 Ορισμός

Ένα από τα κεντρικά σημεία ενδιαφέροντος και από τους πρωτοταγείς στόχους των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελεί η ανάδειξη της Ευρώπης σε έναν από τους σημαντικότερους ηγέτες της Τεχνητής Νοημοσύνης σε παγκόσμιο επίπεδο και δη, στον τομέα της ανθρωποκεντρικής Τεχνητής Νοημοσύνης, γεγονός που διακηρύσσεται ρητά στην Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, σχετικά με την προώθηση μιας ευρωπαϊκής

προσέγγισης της τεχνητής νοημοσύνης και την επανεξέταση του Συντονισμένου Σχεδίου για την Τεχνητή Νοημοσύνη του 2021, ενώ ήδη από το 2017 είχε ζητήσει το Κοινοβούλιο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή τη διενέργεια εκτίμησης επί των επιπτώσεων της τεχνητής νοημοσύνης διατυπώνοντας παράλληλα συστάσεις με σκοπό τον καθορισμό νομικού και δεοντολογικού πλαισίου για τη ρομποτική και την τεχνητή νοημοσύνη σε επίπεδο Ε.Ε.. Το 2020 δημοσιεύθηκε η Λευκή Βίβλος για την Τεχνητή Νοημοσύνη της Επιτροπής που παρουσιάστηκε το όραμα για την τεχνητή νοημοσύνη στην Ευρώπη και κατ' ουσίαν διαμόρφωσε το πλαίσιο του σημερινού κανονιστικού σχεδίου. Ακόμη, η Επιτροπή Νομικών Θεμάτων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου υπέβαλε Έκθεση με συστάσεις προς την Επιτροπή αναφορικά με το καθεστώς αστικής ευθύνης για την τεχνητή νοημοσύνη, ιδιαίτερα, σε ζητήματα ρομποτικής (κυρίως, στα οχήματα και τα ρομπότ), λαμβανομένου υπόψη ότι ορισμένα συστήματα ΤΝ παρουσιάζουν σημαντικές νομικές προκλήσεις για το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο ευθύνης.

Κατά τη χρονική στιγμή συγγραφής της παρούσας, οριστικοποιείται από τους συννομοθέτες της Ε.Ε. το κανονιστικό σχέδιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που φέρει τον τίτλο “Πράξη για την τεχνητή νοημοσύνη - EU AI Act” και το οποίο αποσκοπεί στη διασφάλιση της ασφαλούς, διαφανούς και με σεβασμό προς τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, χρήσης της τεχνητής νοημοσύνης στους κόλπους της Ε.Ε. μέσα από τον ορισμό των χρήσεων της Τεχνητής Νοημοσύνης “υψηλού κινδύνου”^{709,710}, της απαγόρευσης ορισμένων εφαρμογών αυτής και του επιτρεπόμενου τρόπου χρήσης ορισμένων αμφισβητούμενων τεχνολογιών (σχετιζόμενων π.χ. με βιομετρικά χαρακτηριστικά). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο παρατεθείς στο σχετικό κείμενο ορισμός της Τεχνητής Νοημοσύνης⁷¹¹ όπου διατυπώνεται ότι πρόκειται για συστήματα των οποίων το λογισμικό αναπτύσσεται

“με μία ή περισσότερες από [δεδομένες] τεχνικές και προσεγγίσεις και μπορεί, για ένα δεδομένο σύνολο στόχων που καθορίζονται από τον άνθρωπο, να παράγει αποτελέσματα όπως περιεχόμενο, προβλέψεις, συστάσεις ή αποφάσεις οι οποίες επηρεάζουν τα περιβάλλοντα με τα οποία αλληλεπιδρούν”⁷¹².

⁷⁰⁹ Σε τομείς όπως οι μεταφορές, η εκπαίδευση, η απασχόληση, το δικαστικό σύστημα, επιβολή νόμου κ.α.

⁷¹⁰ Στις 9/12/2023 ψηφίστηκαν οι πρώτοι νόμοι για τη ρύθμιση της Τεχνητής Νοημοσύνης ανάμεσα στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και τα κράτη-μέλη της Ε.Ε., γεγονός που χρειάζεται να σημειωθεί ότι συνιστά πολιτική συμφωνία. Οι ενταχθέντες στην εν λόγω συμφωνία νόμοι θα τεθούν σε ισχύ το νωρίτερο το 2025: “Entry into force: The provisional agreement provides that the AI act should apply two years after its entry into force, with some exceptions for specific provisions”. Ανακτήθηκε από: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/09/artificial-intelligence-act-council-and-parliament-strike-a-deal-on-the-first-worldwide-rules-for-ai/>.

⁷¹¹ Έχουμε συναντήσει και σε παλαιότερα κείμενα του εν λόγω Οργανισμού ορισμούς της τεχνητής νοημοσύνης όπως ο εξής: “Artificial intelligence (AI) refers to systems that display intelligent behaviour by analysing their environment and taking actions – with some degree of autonomy – to achieve specific goals. AI-based systems can be purely software-based, acting in the virtual world (e.g. voice assistants, image analysis software, search engines, speech and face recognition systems) or AI can be embedded in hardware devices (e.g. advanced robots, autonomous cars, drones or Internet of Things applications) (...)”. Ανακτήθηκε από: Artificial Intelligence for Europe 2018.pdf.

⁷¹² Η διατύπωση του ορισμού της Τεχνητής Νοημοσύνης στην αγγλική γλώσσα έχει ως ακολούθως: “software that is developed with one or more of [certain] approaches and techniques and can, for a given set of human-defined objectives, generate outputs such as content, predictions, recommendations, or decisions influencing the environments they interact with”.

Ο κατάλογος των δεδομένων τεχνικών και προσεγγίσεων, τον οποίο, κατά τις προβλέψεις του άρθρου 4 του ως άνω κειμένου, η Επιτροπή δύναται να τροποποιήσει και να προσθέσει ανάλογα με τις εκάστοτε τρέχουσες εξελίξεις, αναφέρονται στο Παράρτημα 1 της Πράξης και έχει ως εξής:

- “α. Προσεγγίσεις μηχανικής μάθησης, συμπεριλαμβανομένης της εποπτευόμενης, χωρίς επίβλεψη και της ενισχυτικής μάθησης, χρησιμοποιώντας μια μεγάλη ποικιλία μεθόδων, συμπεριλαμβανομένης της βαθιάς μάθησης.
- β. Προσεγγίσεις που βασίζονται στη λογική και στη γνώση, συμπεριλαμβανομένης της αναπαράστασης γνώσης, του επαγωγικού (λογικού) προγραμματισμού, των βάσεων γνώσεων, των μηχανών συμπερασμάτων και της εξαγωγής, της (συμβολικής) συλλογιστικής και των έμπειρων συστημάτων.
- γ. Στατιστικές προσεγγίσεις, Bayesian εκτίμηση, μέθοδοι αναζήτησης και βελτιστοποίησης”⁷¹³.

Η ανησυχία που έχει διατυπωθεί αναφορικά με τον υιοθετηθέντα ορισμό αλλά και η κριτική που έχει ασκηθεί έγκειται στο γεγονός ότι αφενός εμπεριέχει μεγάλη ευρύτητα και, συνεπεία αυτού, περιέχει ασάφεια και αφετέρου ότι ο ορισμός των τεχνικών και προσεγγίσεων του παραρτήματος Ι περιορίζεται σε ήδη υπάρχουσες μεθόδους, γεγονός που ενέχει τον κίνδυνο να καταλήξει το ευρωπαϊκό κανονιστικό πλαίσιο για την τεχνητή νοημοσύνη να προστατεύει παραδοσιακές, ως επί το πλείστον, εφαρμογές λογισμικού, αδυνατώντας να εγκολπώσει τις ραγδαία μελλοντικά εκδηλούμενες τεχνολογικές εξελίξεις⁷¹⁴.

5.3 Ιστορική αναδρομή

Η αφετηρία της ακροθιγούς ιστορικής μας αναδρομής για την τεχνητή νοημοσύνη ανατρέχει στον καιρό των προσωκρατικών φιλοσόφων και, ιδίως, στον Παρμενίδη και τον Ηράκλειτο, που για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας εμφανίζεται η επιστήμη της “Λογικής”, πλην όμως, ο θεμελιωτής αυτής υπήρξε αναμφίβολα ο Αριστοτέλης, ο οποίος αποτέλεσε τον θεμελιωτή της με τη συστηματοποίηση της μεθοδολογίας της ορθής συλλογιστικής⁷¹⁵ (αριστοτέλαιοι συλλογισμοί), κατά την

⁷¹³ Η αντίστοιχη διατύπωση στην αγγλική γλώσσα είναι η ακόλουθη:

- “• Machine learning (including supervised, unsupervised and reinforcement learning, using a wide variety of methods including deep learning).
- Logic and knowledge-based approaches (including knowledge representation, inductive (logic) programming, knowledge bases, inference/deductive engines, (symbolic) reasoning and expert systems).
- Statistical approaches, Bayesian estimation, search and optimization methods.”

⁷¹⁴ Ο ορισμός του ευρωπαϊκού νομού για την ΤΝ επεξεργάστηκε αρκετά τον ορισμό για την ΤΝ που είχε δώσει ο ΟΟΣΑ: “An AI system is a machine-based system that can, for a given set of human-defined objectives, make predictions, recommendations, or decisions influencing real or virtual environments. AI systems are designed to operate with varying levels of autonomy.”. Ανακτήθηκε από: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>.

⁷¹⁵ Ενδεικτικά: “καὶ περὶ μὲν τὰς ἀκριβεῖς καὶ αὐτάρκεις τῶν ἐπιστημῶν οὐκ ἔστι βουλή, οἷον περὶ γραμμάτων (οὐ γὰρ διστάζομεν πῶς γραπτέον)· ἄλλ’ ὅσα γίνεται δι’ ἡμῶν, μὴ ὥσαύτως δ’ αἰεὶ, περὶ τούτων βουλευόμεθα, οἷον περὶ τῶν κατ’ ἰατρικὴν καὶ χρηματιστικὴν, καὶ περὶ κυβερνητικὴν μᾶλλον ἢ γυμναστικὴν, ὅσῳ ἤττον διηκριβώται, καὶ ἔτι περὶ τῶν λοιπῶν ὁμοίως, μᾶλλον δὲ καὶ περὶ τὰς τέχνας ἢ τὰς ἐπιστήμας· μᾶλλον γὰρ περὶ ταύτας διστάζομεν. τὸ βουλευέσθαι δὲ ἐν τοῖς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀδήλοις δὲ πῶς ἀποβήσεται, καὶ ἐν οἷς ἀδιόριστον. συμβούλους δὲ παραλαμβάνομεν εἰς τὰ μεγάλα, ἀπιστοῦντες ἡμῖν αὐτοῖς ὡς οὐχ ἱκανοῖς διαγνῶναι. βουλευόμεθα δ’ οὐ περὶ τῶν τελῶν ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸς τὰ τέλη. οὔτε γὰρ ἰατρὸς βουλευέται εἰ ὑγιάσει, οὔτε ῥήτωρ εἰ πείσει, οὔτε πολιτικὸς εἰ εὐνομίαν ποιήσει, οὐδὲ τῶν λοιπῶν οὐδεὶς περὶ τοῦ τέλους· ἀλλὰ θέμενοι τὸ τέλος τὸ πῶς καὶ διὰ

οποία, με τη σωστή μελέτη και κατάταξη των επιχειρημάτων, μπορούσε κανείς να οδηγηθεί από τις ορθές υποθέσεις στα ορθά συμπεράσματα.

Ο επιστημονικός κλάδος της τεχνητής νοημοσύνης ξεκίνησε ουσιαστικά μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και ο όρος αναδύθηκε για πρώτη φορά το 1956. Σύμφωνα με τους Norvig & Russell (2005) ο πρώτος λειτουργικός υπολογιστής κατασκευάστηκε το 1940 από την ομάδα του μαθηματικού και “πατέρα” της επιστήμης των υπολογιστών και της τεχνητής νοημοσύνης, Alan Turing, με αποκλειστικό σκοπό την αποκρυπτογράφηση των γερμανικών μηνυμάτων. Ανάμεσα στο 1940 και 1942, ακολουθεί η κατασκευή του πρώτου ηλεκτρονικού υπολογιστή από τον φυσικό John Atanasoff και του μαθητή του Clifford Berry στο πανεπιστήμιο της Iowa. Σηματωρός στην ιστορία της τεχνητής νοημοσύνης αποτελεί η δοκιμασία Turing (1950) που προτάθηκε από τον Alan Turing, κατά την οποία, ο υπολογιστής περνά την ακόλουθη δοκιμασία για να διαπιστωθεί εάν είναι πράγματι νοήμων: αφού θέσει ο εξεταστής ορισμένες γραπτές ερωτήσεις, από τις απαντήσεις που θα λάβει, θα πρέπει να μην βρίσκεται σε θέση να διακρίνει εάν αυτές προέρχονται από άνθρωπο ή από μηχανήμα.

Στη Διάσκεψη του Ντάρτμουθ το καλοκαίρι του 1956, όπου έλαβαν μέρος προσωπικότητες που επρόκειτο να κυριαρχήσουν στον χώρο τα επόμενα χρόνια, ο μαθηματικός John McCarthy υπήρξε ο επινοητής του όρου “τεχνητή νοημοσύνη”. Αργότερα, το 1958, εφευρίσκει τη γλώσσα προγραμματισμού Lisp, τη δεύτερη παλαιότερη γλώσσα προγραμματισμού μετά τη FORTRAN (Βλαχάβας κ.ά., 2020) και το 1963 ιδρύει εργαστήριο τεχνητής νοημοσύνης στο Stanford (Norvig & Russell, 2005). Το 1966 ακολούθησε στην πόλη του Εδιμβούργου η ίδρυση του πρώτου εργαστηρίου Μηχανικής Νοημοσύνης που διοργανώθηκε από τον Ντόναλντ Μίτσι και άλλους. Ρηξικέλυθη καινοτομία στον εν λόγω επιστημονικό κλάδο επιφέρει τη δεκαετία του 1970 κυρίως, με την ανάπτυξη της γλώσσας προγραμματισμού Prolog, η κατασκευή στο Εδιμβούργο του ρομπότ συναρμολόγησης “Φρέντι” και η εμφάνιση των πρώτων προσωπικών υπολογιστών. Συγκεκριμένα, τον Δεκέμβριο του 1972 ξεκίνησε η κατασκευή του Xerox Alto (που παρουσιάστηκε έναν χρόνο αργότερα), του πρώτου ηλεκτρονικού υπολογιστή με γραφική διεπαφή χρήστη. Κατά την επόμενη δεκαετία που σηματοδοτήθηκε η εκρηκτική άνοδος της βιομηχανίας της τεχνητής νοημοσύνης, παρουσιάζεται το πρώτο έμπειρο σύστημα R1, το οποίο αφορούσε πρόγραμμα διαμόρφωσης παραγγελιών για νέα υπολογιστικά συστήματα και αποτέλεσμα τούτου, σχεδόν κάθε μεγάλη εταιρεία των Ηνωμένων Πολιτειών κατέληξε να διαθέτει δικό της τμήμα που να ασχολείται με τον εν λόγω κλάδο (Norvig & Russell, 2005). Επίσης, το 1981 ανακοινώθηκε το μακρόπνοο πρόγραμμα

τῶν ἔσται σκοποῦσι· καὶ διὰ πλείονων μὲν φαινομένου γίνεσθαι διὰ τίνος ῥᾶστα καὶ κάλλιστα ἐπισκοποῦσι, δι’ ἑνὸς δ’ ἐπιτελουμένου πῶς διὰ τούτου ἔσται κάκεινο διὰ τίνος, ἕως ἂν ἔλθωσιν ἐπὶ τὸ πρῶτον αἴτιον, ὃ ἐν τῇ εὐρέσει ἔσχατόν ἐστιν. ὁ γὰρ βουλευόμενος ἔοικε ζητεῖν καὶ ἀναλύειν τὸν εἰρημένον τρόπον ὥσπερ διάγραμμα (φαίνεται δ’ ἡ μὲν ζήτησις οὐ πᾶσα εἶναι βούλευσις, οἷον αἱ μαθηματικαί, ἡ δὲ βούλευσις πᾶσα ζήτησις), καὶ τὸ ἔσχατον ἐν τῇ ἀναλύσει πρῶτον εἶναι ἐν τῇ γενέσει. κἂν μὲν ἀδυνάτω ἐντύχῳσιν, ἀφίστανται, οἷον εἰ χρημάτων δεῖ, ταῦτα δὲ μὴ οἷόν τε πορισθῆναι· ἐὰν δὲ δυνατόν φαίνεται, ἐγχειροῦσι πράττειν. δυνατὰ δὲ ἂ δι’ ἡμῶν γένοιτ’ ἂν· τὰ γὰρ διὰ τῶν φίλων δι’ ἡμῶν πῶς ἐστίν· ἡ γὰρ ἀρχὴ ἐν ἡμῖν. ζητεῖται δ’ ὅτε μὲν τὰ ὄργανα ὅτε δ’ ἡ χρεια αὐτῶν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ὅτε μὲν δι’ οὐ ὅτε δὲ πῶς ἢ διὰ τίνος. ἔοικε δὴ, καθάπερ εἴρηται, ἄνθρωπος εἶναι ἀρχὴ τῶν πράξεων· ἡ δὲ βουλὴ περὶ τῶν αὐτῶ πρακτῶν, αἱ δὲ πράξεις ἄλλων ἔνεκα. οὐ γὰρ ἂν εἴη βουλευτὸν τὸ τέλος ἀλλὰ τὰ πρὸς τὰ τέλη· οὐδὲ δὴ τὰ καθ’ ἕκαστα, οἷον εἰ ἄρτος τοῦτο ἢ πέπεπται ὥς δεῖ· αἰσθήσεως γὰρ ταῦτα. εἰ δὲ αἰεὶ βουλευέσεται, εἰς ἄπειρον ἤξει” (Ηθικά Νικομάχεια, 1112b-1113a).

της 5^{ης} γενιάς από τους Ιάπωνες με δεκαετή διάρκεια που αποσκοπούσε στην κατασκευή ευφών συστημάτων που θα μπορούσαν να επικοινωνούν με τον άνθρωπο σε φυσική γλώσσα, πλην όμως, το ανωτέρω πρόγραμμα δεν απέδωσε τα αναμενόμενα (Βλαχάβας, κ.ά., 2020).

Πλησιάζοντας προς τους σύγχρονους καιρούς, ορισμένα από τα γεγονότα-σταθμοί στη διαδρομή της τεχνητής νοημοσύνης αποτέλεσαν η χρήση της εφαρμογής DART το 1991 από τις αμερικανικές δυνάμεις κατά την κρίση στον Περσικό Κόλπο για τον αυτοματοποιημένο σχεδιασμό του εφοδιασμού και χρονοπρογραμματισμού των μεταφορών (Norvig & Russell, 2005), το καθοδηγούμενο από υπολογιστή όχημα NavLab με έλεγχο κατά 98% του χρόνου ενώ το υπόλοιπο 2% ανήκε στον οδηγό, η νίκη το 1997 του υπολογιστή Deep Blue της IBM επί του παγκόσμιου πρωταθλητή στο σκάκι Garry Kasparov, το λανσάρισμα από την αμερικάνικη εταιρεία Tiger Electronics του (προορισμένου για χρήση σε οικιακό περιβάλλον) ρομποτικού παιχνιδιού Furby, το 1999 από την εταιρεία SONY του πρώτου αυτόνομου κατοικιδίου τεχνητής νοημοσύνης AIBO κ.α.

Εισερχόμενοι πια στη νέα χιλιετία, θα σταθούμε σε τρία, κυρίως, γεγονότα: στο Blue Brain Project του 2005 που στοχεύει στη λεπτομερή προσομοίωση του εγκεφάλου του ποντικιού, στην κατασκευή από την Google το 2009 του πρώτου αυτό-οδηγούμενου οχήματος και, τέλος, στην πλέον πρόσφατη εφαρμογή του chatGPT 3 που παρουσιάστηκε από την εταιρεία OpenAI το 2022 και η οποία, όπως θα αναφερθούμε σε μεταγενέστερο υποκεφάλαιο, καταφέρνει σε μια εξαιρετικά ευρεία γκάμα θεμάτων να μιμείται επιτυχώς τον ανθρώπινο τρόπο σκέψης και γραφής. Οπωσδήποτε, δεν παραβλέπουμε τις υπηρεσίες της τεχνητής νοημοσύνης που μας εξυπηρετούν καθημερινά και παρίστανται πολύτιμοι αρωγοί στην εξοικονόμηση του χρόνου και την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής μας, από τις οποιασδήποτε μορφής on-line υπηρεσίες εξυπηρέτησης πολιτών-πελατών (είτε πρόκειται για την έκδοση ενός απλού πιστοποιητικού από δημόσιο φορέα είτε για την αγορά εισιτηρίων στο θέατρο) μέχρι την εξειδικευμένη πληροφόρηση κατόπιν σχετικής αναζήτησης στο διαδίκτυο, την πλοήγηση όταν οδηγούμε, την παροχή ταχύτερων και πληρέστερων από άποψη ακρίβειας αποτελεσμάτων ιατρικών εξετάσεων κ.ο.κ.

5.4 Εννοιολόγηση

5.4.1 Αναπαράσταση γνώσης

Η μάθηση αποτελεί μια από τις πλέον θεμελιώδεις ιδιότητες που φέρει ο άνθρωπος και, αναφερόμενοι σε αυτήν, εννοούμε τη διαδικασία απόκτησης γνώσεων και δεξιοτήτων. Με τη συγκεκριμένη ικανότητα επιδίωξαν οι επιστήμονες της τεχνητής νοημοσύνης να εξοπλίσουν αντίστοιχα και τα υπολογιστικά συστήματα μέσω της μηχανικής μάθησης σύμφωνα την οποία, ένα σύστημα βελτιώνει την απόδοσή του κατά την εκτέλεση μιας εργασίας, δίχως να παρίσταται η ανάγκη του εκ νέου προγραμματισμού του (Γεωργούλη, 2015).

Περαιτέρω, μεταχειριζόμενοι τον όρο “γνώση” κάνουμε λόγο για το σύνολο των πληροφοριών και των παραστάσεων που αποκτά και σχηματίζει κανείς με την αρωγή

των αισθήσεων και της νοητικής επεξεργασίας των δεδομένων τους (Μπαμπινιώτης, 2005) και σε γενικές γραμμές, συνοψίζεται στις πληροφορίες που έχουν εγγραφεί στον νου. Οι πληροφορίες αφορούν στον τρόπο με τον οποίο αναπαρίσταται κάθε τι που ανήκει στο εξωτερικό μας περιβάλλον στον εσωτερικό μας κόσμο και διαμορφώνει την άποψη μας για αυτόν⁷¹⁶. Ο ιδεωδέστερος τρόπος αναπαράστασης για τον άνθρωπο είναι η περιγραφή σε φυσική γλώσσα. Στο πεδίο, όμως, της επιστήμης της πληροφορικής δεν μπορούμε να καταφύγουμε στην αναπαράσταση του κόσμου μέσω της φυσικής γλώσσας εξαιτίας της αμφισημίας που παρουσιάζει αλλά και της ερμηνείας της σύμφωνα με τα συμφραζόμενα (Βλαχάβας κ.α., 2020). Πρέπει συνεπώς, να αναπαρασταθεί η γνώση μέσω συγκεκριμένης (τεχνητής) γλώσσας προγραμματισμού ώστε να καταστεί επεξεργάσιμη από τον υπολογιστή και να διαθέτει απαραίτητα δυο συστατικά στοιχεία: το συντακτικό, ήτοι τον καθορισμό ορισμένων συμβόλων, καθώς και κανόνων συνδυασμού τους, όπως επίσης και σημασιολογία, δηλαδή, απόδοση εννοιών στα σύμβολα αυτά και καθορισμό των επιτρεπόμενων, σύμφωνα με τους κανόνες του χρησιμοποιούμενου συντακτικού, συνδυασμών τους (Βλαχάβας κ.α., 2020).

Άμεσα συνδεδεμένη με την αναπαράσταση γνώσης παρουσιάζεται ο όρος της “οντολογίας” που, καίτοι έχει τις ρίζες του στον χώρο της φιλοσοφίας που πραγματεύεται τη μελέτη του “είναι” και της ύπαρξης, ωστόσο, στο πεδίο της επιστήμης των υπολογιστών συνιστά έναν τεχνικό όρο, ο οποίος αναφέρεται σε μια βάση γνώσης, διατηρούμενη από ένα σύστημα βασισμένο στη γνώση και σε αυτήν μοντελοποιείται η γνώση αναφορικά με κάποιον τομέα^{717,718}. Κατά συνέπεια, μια οντολογία διατυπώνεται σε κάποια γλώσσα αναπαράστασης. Διαφορετικά, ο ορισμός που χρησιμοποιείται ευρέως είναι εκείνος που διατύπωσε ο Gruber (1993) ως τη σαφή περιγραφή μιας εννοιολογικής αναπαράστασης ή αφηρημένης θεώρησης μέρους του κόσμου. Οι οντολογίες έχουν αναπτυχθεί ιδιαίτερα στους τομείς της Τεχνητής Νοημοσύνης, στον Σημασιολογικό Ιστό, στη Βιοπληροφορική και στην επιστήμη της Βιβλιοθηκονομίας περιλαμβάνοντας την επεξεργασία της φυσικής γλώσσας, την αναπαράσταση και μηχανική γνώση, καθώς επιδιώκουν την επικοινωνία μεταξύ τεχνολογικών συστημάτων και ανθρώπων αλλά και γενικότερα μια μορφή αναπαράστασης της γνώσης για τον κόσμο.

5.4.2 Συνείδηση

Στο πλαίσιο της προσπάθειας νοηματοδότησης της Τεχνητής Νοημοσύνης και, ακολούθως, του εντοπισμού των κυρίαρχων διαφορών με τη “φυσική” νοημοσύνη των ανθρώπινων όντων, κομβικό ρόλο κατέχει ο όρος της “συνείδησης”.

⁷¹⁶ Οι ‘αναπαραστάσεις’ μπορούν να εννοηθούν ως ‘αντικείμενα με σημασιολογική αξία τα οποία συμβολίζουν, παραπέμπουν σε, αναφέρονται σε άλλα αντικείμενα’ (Λειβαδίτης, 2010, σσ. 33).

⁷¹⁷ Σύμφωνα με τον Elin K. Jacob (2003), οι οντολογίες έχουν ερμηνευτεί ποικιλοτρόπως ως σχήματα ταξινόμησης κατηγοριών, ταξινομίες, ιεραρχίες, θησαυροί, ελεγχόμενα λεξιλόγια, ορολογίες, ακόμα και λεξικά (“Ontologies have been variously construed as classification schemes, taxonomies, hierarchies, thesauri, controlled vocabularies, terminologies and even dictionaries”).

⁷¹⁸ Σύμφωνα με τον ορισμό από την Encyclopedia of Database Systems, διαβάζουμε: “an ontology defines a set of representational primitives with which to model a domain of knowledge or discourse. The representational primitives are typically classes (or sets), attributes (or properties), and relationships (or relations among class members)”. Ανακτήθηκε από: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-1-4899-7993-3_1318-2.

Λαμβάνοντας υπόψη ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του πολυφασματικού και πολύπλευρου αυτού όρου, όπως ακροθιγώς παραθέτουμε την επίγνωση και τη συναίσθηση σε καθεστώς πνευματικής διαύγειας, την ικανότητα αντίληψης των συμβάντων του εξωτερικού περιβάλλοντος αλλά και της κατάστασης στην οποία βρίσκεται ο άνθρωπος κάθε φορά, την ικανότητα απόκτησης γνώσης για τον εαυτό του, τη δράση του με κριτήρια τεθέντα από ηθικούς κανόνες και, συνεπώς, την ικανότητα διάκρισης του ηθικά καλού από το κακό, τον έλεγχο των πράξεών του και την ανάληψη ευθύνης γι' αυτές, δυνάμεθα να διαχωρίσουμε τα είδη της και να τα εντάξουμε ενδεικτικά στην κατηγορία της προσωπικής συνείδησης, της ατομικής και της κοινωνικής, εκκινώντας από το εγγύτερο στον άνθρωπο επίπεδο, το ατομικό, και προχωρώντας σε υπερκείμενο, το κοινωνικό.

Η ατομική συνείδηση σε σύγκριση με την προσωπική ακολουθεί τη διάκριση της έννοιας του ατόμου από το πρόσωπο. Συνδέεται κατά κύριο λόγο με την έννοια του ατόμου-ιδιώτη, της μονάδας, όπως έχει διαμορφωθεί ως όρος στις δυτικές καπιταλιστικές κοινωνίες και έχει ως επίκεντρο και βαρόμετρο των αποφάσεών του το προσωπικό του συμφέρον, το δε αγαθό θεάται κατεξοχήν ως ατομικό αγαθό (Βανδώρος, 2015) και συνέχεια πολύ λιγότερο με την έννοια του πολίτη που δρα στο πλαίσιο μιας συλλογικότητας. Το πρόσωπο από την άλλη πλευρά, αντανακλά την ύπαρξη μιας διαμορφωθείσας αυτό-αντίληψης που εντάσσει το άτομο μέσα σε μια συνομάδωση, σε μια κοινότητα με αίσθημα του “συνανήκειν”. Κατά συνέπεια, η προσωπική συνείδηση συνεχεται με το “συναποφασίζειν”, τη θέαση του εαυτού στο πλαίσιο μιας ευρύτερης κοινωνικής συνάρθρωσης και την ανάληψη ευθύνης σε συνάρτηση με το συλλογικό αγαθό, λαμβανομένου υπόψη του ευρύτερου συγκειμένου που τον περιλαμβάνει ως πολίτη. Η κοινωνική συνείδηση συνιστά προέκταση της προσωπικής υπό την έννοια ότι αφορά στη συναίσθηση εκάστου προσώπου εν σχέσει με τη θέση του και τον βαθμό ένταξής του μέσα στο σύνολο στο οποίο διαβιού, δραστηριοποιείται και αλληλεπιδρά και κατ' επέκταση, το αίσθημα ευθύνης απέναντι σε αυτό, με το οποίο μοιράζεται βασικές αρχές συνύπαρξης και συνεργασίας (Leontyev, n.d., 2009).

Μέχρι τώρα, είδαμε ορισμένες από τις θεμελιώδεις εκφάνσεις της συνείδησης που διακατέχουν τον άνθρωπο. Το ερώτημα που θα μπορούσε να τεθεί και που σχετίζεται άμεσα με το θέμα του παρόντος κεφαλαίου συνίσταται στο εάν θα καθίστατο δυνατή η απόδοση μιας έννοιας, όπως αυτή της συνείδησης, σε ένα τεχνούργημα, σε μια μηχανή, σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά με τα οποία μας είναι αυτά μέχρι στιγμής γνωστά, πολλώ δε μάλλον από τη στιγμή που “εισέβαλαν” στη ζωή μας εξελιγμένα προγράμματα όπως τα chatbots. Η συνείδηση, σύμφωνα με όσα παρατέθησαν, συναρτάται ως επί το πλείστον, με την προσωπική επίγνωση του ανθρώπου για τον εαυτό του (ικανότητα αυτογνωσίας) και για το εξωτερικό του περιβάλλον μέσω της βίωσης. Όπως θα συναντήσουμε παρακάτω, οι οντότητες της τεχνητής νοημοσύνης είναι σε θέση να αντιλαμβάνονται το περιβάλλον τους, να κατανοούν τη θέση τους στον χώρο και ως μέλη μιας ομάδας, να εκτιμούν και να υπολογίζουν ποιοτικά και ποσοτικά τον αντίκτυπο των αποφάσεών τους. Κι ενώ είναι δυνατή η διαπίστωση της ύπαρξης ή μη νοημοσύνης (μέσω π.χ. ποσοτικοποίησης), ωστόσο δεν μπορεί να ειπωθεί το αυτό και για τη συνείδηση, καθώς εμφοιλοχωρούν, μεταξύ άλλων, και

υποκειμενικά στοιχεία, όπως αυτά της εμπειρίας. Τα προγράμματα της τεχνητής νοημοσύνης, καίτοι μιμούνται πολλές φορές με ιδιαίτερα πειστικό τρόπο τον ανθρώπινο τρόπο σκέψης και γραφής, δεν διαθέτουν συνειδητή αντίληψη και κατανόηση των γραφομένων τους. Ακόμη και οι πράκτορες που μιμούνται ανθρώπινα συναισθήματα, δεν μπορούν να τα βιώσουν, να τα επεξεργασθούν και να τα συναισθανθούν. Επομένως, τείνουμε να καταλήξουμε ότι η ενσύνειδη λειτουργία προϋποθέτει έναν έμβιο και έλλογο φορέα (άνθρωπο και όχι ένα οποιοδήποτε ζωντανό πλάσμα, όπως τα ζώα) και όχι απλώς μια μηχανή που μιμείται τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά, όσο εντυπωσιακός και αν παρουσιάζεται ο τρόπος που το επιτυγχάνει^{719,720}. Κατ' επέκταση, σχετικά με το ερευνητικό ερώτημα της παρούσης, **τα υπολογιστικά συστήματα δύνανται να έχουν πρόθεση, δεν μπορούν παρ' όλα αυτά να έχουνε προαίρεση, δεδομένου ότι απαιτείται, όπως προαναφέρθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια, η ύπαρξη ενσύνειδης λειτουργίας.**

5.4.3 Πράκτορες (Agents)

Ο κλάδος των ευφύων πρακτόρων αποτελεί έναν από τους πλέον πρόσφατους κλάδους της Τεχνητής Νοημοσύνης που βρίσκει εφαρμογή σε πλήθος τομέων της καθημερινής ζωής των ανθρώπων, όπως ενδεικτικά είναι η αναζήτηση πληροφοριών στο διαδίκτυο, η εξυπηρέτηση πελατών κ.τ.λ., για τους οποίους, ωστόσο, δεν υφίσταται ένας καθολικά αποδεκτός και ενιαίος ορισμός⁷²¹. Σε γενικές γραμμές, μπορούν να σκιαγραφηθούν ορισμένα κοινά βασικά χαρακτηριστικά τους που συνίστανται κατά πρώτο λόγο στο γεγονός ότι πρόκειται για οντότητες που αναλαμβάνουν την πλήρη επίτευξη στόχων για λογαριασμό του χρήστη, ο οποίος δεν επικοινωνεί απευθείας με ένα πρόγραμμα αλλά με τους εν λόγω πράκτορες και απαιτείται η ελάχιστη ή ακόμη και η μηδενική εμπλοκή του (Norvig & Russell, 2005). Σύμφωνα με την κυριολεκτική απόδοση του όρου, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι

⁷¹⁹ Πέρα από το ζήτημα της δυνατότητας ή μη κατασκευής μηχανών με συνείδηση, αρκετές αμφιβολίες, όπως είναι εύλογο, εγείρονται σε σχέση και με πολλά άλλα ανθρώπινα χαρακτηριστικά, όπως ενδεικτικά η μετα-γνώση, η υποκειμενικότητα κ.τ.λ. (Bongard, et al., 2021).

⁷²⁰ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει στην ομιλία του τέως Προέδρου της Δημοκρατίας, Προκόπη Παυλόπουλου, “Διλήμματα της Νομικής Επιστήμης στο πλαίσιο των προκλήσεων της Τεχνητής Νοημοσύνης” στο πλαίσιο της Επιστημονικής Συζήτησης που οργάνωσε η Ακαδημία Αθηνών με τίτλο “Η Τεχνητή Νοημοσύνη στο πεδίο απονομής της Δικαιοσύνης”, το διατυπωθέν σκέλος για την πτυχή της ανθρώπινης συνείδησης, το οποίο θεωρούμε σκόπιμο να παραθέσουμε αυτολεξεί:

“Κατ’ ακρίβεια, ο Άνθρωπος διαθέτει αφενός Νοημοσύνη, που του ανοίγει ένα απέραντο πεδίο Γνώσης. Και, αφετέρου, Συνείδηση, που μέσω της δια της Γνώσης -και όχι μόνο- σώρευσης εμπειρίας τον οδηγεί στην ενσυναίσθηση, στην αυτογνωσία και εν τέλει στην αυτεπίγνωση. (...) Ειδικότερα, είναι μέχρι σήμερα γνωστό ότι υπάρχει ‘συνέχεια’ μεταξύ ασυνειδήτου και συνειδητού. Υπό την έννοια ότι στην πράξη ο Άνθρωπος ενεργεί ξεκινώντας από την αφετηρία του ασυνειδήτου και φθάνει στο στάδιο του συνειδητού, οπότε και ολοκληρώνεται η διαδικασία ‘διέγερσης’ της Συνείδησης, (...) Ενώ λοιπόν η επαρκής γνώση της δομής και της λειτουργίας της Νοημοσύνης έχει επιτρέψει την ‘ανάδωση’ -και μάλιστα με ολοένα και μεγαλύτερη ‘ένταση’ της Τεχνητής Νοημοσύνης, η άκρως ελλιπής, κατά τ’ ανωτέρω, διείσδυση στα ‘arcana’ του ασυνειδήτου και του συνειδητού και της μεταξύ τους επικοινωνίας καθιστά αδύνατη έστω και την αναδίφηση της προοπτικής δημιουργίας Τεχνητής Συνείδησης. Είναι δε εντελώς ουτοπικό οποιοδήποτε εγχείρημα αναζήτησης της λύσης αυτού του ‘δύλιου προβλήματος’ της πεμπτοσύνης του ασυνειδήτου και του συνειδητού μέσω της εξέλιξης της Τεχνητής Νοημοσύνης και του κατάλληλου προγραμματισμού στο μέλλον κάποιου εξαιρετικά ‘έξυπνου’ ‘Μεγάλου Νευρωνικού Δικτύου’, αφού ένας τέτοιος προγραμματισμός προϋποθέτει επαρκή γνώση των ‘συντεταγμένων’ του προβλήματος προς επίλυση, άρα του ‘μηχανισμού’ ασυνειδήτου και συνειδητού η οποία, κατά τα προεκτεθέντα, δεν υφίσταται.”

Ανακτήθηκε από: <https://www.prokopiospavlopoulos.gr/2023/12/05/η-νομική-επιστήμη-μπροστά-στις-προκλήσεις/>

⁷²¹ Στην ελληνική γλώσσα η λέξη “πράκτορας” προκύπτει από το ρήμα “πράττω” και στην αγγλική (agent) από το ρήμα της λανικής “agere” που σημαίνει “δρω”.

οι οντότητες αυτές λειτουργούν και ως “μεσάζοντες” ή “αντιπρόσωποι”, πλην όμως, οι έννοιες αυτές δεν αποδίδουν τον εν θέματι όρο στην ολότητά του και με την πληρέστερη δυνατή ακρίβεια. Στα παραπάνω χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν, μπορούν να προστεθούν ως απαραίτητα συμπληρωματικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν τους πράκτορες, η αντίληψη του περιβάλλοντος εντός του οποίου δρουν μέσω αισθητήρων, καθώς και η λήψη αποφάσεων και η επενέργεια/δράση (μέσω μηχανισμών δράσης) για την επίτευξη του επιδιωκόμενου στόχου (Norvig & Russell, 2005).

Στο σημείο αυτό, κρίνεται χρήσιμη για την ενδελεχέστερη αποσαφήνιση του αναφερόμενου όρου η αντιπαράβολή ενός βιολογικού πράκτορα με έναν τεχνητό πράκτορα. Στην πρώτη περίπτωση, όπου βιολογικός πράκτορας είναι ο άνθρωπος ή τα ζώα, ως αισθητήρες νούνται όργανα όπως τα μάτια, τα αυτιά κ.τ.λ. ενώ ως μηχανισμοί δράσης τα χέρια, τα πόδια και άλλα μέλη του σώματος. Στους τεχνητούς πράκτορες συναντούμε τους ρομποτικούς και τους λογισμικούς. Ως λογισμικούς, εννοούμε τα προγράμματα ενώ στους ρομποτικούς συναντούμε επί παραδείγματι κάμερες ή ανιχνευτές υπερύθρων ως αισθητήρες και διάφορους κινητήρες ως μηχανισμούς δράσης. Εν κατακλείδι, οτιδήποτε αντιλαμβάνεται το περιβάλλον μέσα από τα ερεθίσματα που λαμβάνουν οι αισθητήρες του, τα επεξεργάζεται και επενεργεί σε αυτό με μηχανισμούς δράσης που επιδιώκουν την επέλευση ενός συγκεκριμένου στόχου, θα λέγαμε πολύ αδρομερώς ότι προσιδιάζει στην περιγραφή ενός ευφυούς ή νοήμονος πράκτορα. Περαιτέρω, στην προμνησθείσα έννοια των πρακτόρων συναντούμε και άλλα χαρακτηριστικά, όπως η προνοητικότητα (ανάληψη πρωτοβουλίας), η κοινωνικότητα (επικοινωνία και αλληλεπίδραση με άλλους πράκτορες), η προσαρμοστικότητα (ικανότητα για μάθηση), η ορθολογικότητα, η αγαθή πρόθεση (η αποκλειστική επιδίωξη των ανατεθέντων σε αυτούς στόχους και όχι άλλων ιδιοτελών) κ.α. (Βλαχάβας κ.α., 2020)⁷²².

Από τα είδη των πρακτόρων που έχουν αναπτυχθεί, χρειάζεται να σταθούμε στους εξελιγμένους τεχνολογικά πράκτορες (Beliefs-Desires-Intentions-BDI Agents), οι οποίοι εμφανίζονται -λόγω της ονομασίας τους- ως ανθρωποκεντρικοί, ότι φέρουν, δηλαδή, γνώρισμα που παραπέμπουν περισσότερο σε ανθρώπινα όντα παρά σε κατασκευές τεχνητής νοημοσύνης, σε τεχνουργήματα (Ichida & Meneguzzi, 2023· Becker et al., 2023). Οι πεποιθήσεις (beliefs) αντανακλούν τη γνώση που έχει ο πράκτορας για το περιβάλλον του, οι επιθυμίες (desires) συνιστούν την κρίση του πράκτορα σχετικά με την επιθυμητέα, άρα και μελλοντική, κατάσταση του κόσμου και οι προθέσεις (intentions) αποτελούν ένα μικρότερο υποσύνολο των στόχων τους (όπου οι στόχοι συνιστούν υπερκείμενο επίπεδο), επί των οποίων ο πράκτορας θα ενεργήσει για την επίτευξή τους σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή⁷²³.

⁷²² Και πέρα από αυτά, μιμούνται ανθρώπινη συμπεριφορά με τις έννοιες της συναισθηματικότητας και της αυτονομίας (Seifert, Friedrich & Schleiden, 2022).

⁷²³ Προκειμένου να κατανοηθεί σε αδρές γραμμές ένα περίγραμμα προβλέψεων που εκφράζεται από ειδήμονες της τεχνητής νοημοσύνης, δέον να μνημονευθούν ορισμένες σκέψεις που έχει εκφράσει ο Μπιλ Γκέιτς αναφορικά με το μέλλον των πρακτόρων:

“Δεν θα χρειάζεται να έχετε διαφορετικές εφαρμογές για διαφορετικές εργασίες. Απλώς θα λέτε στη συσκευή σας, σε απλή και καθημερινή γλώσσα, τι θέλετε να κάνετε. Και ανάλογα με το πόσες πληροφορίες θα έχετε επιλέξει να μοιραστείτε μαζί της, το λογισμικό της θα μπορεί να ανταποκριθεί με έναν εντελώς προσωποποιημένο τρόπο, επειδή θα έχει βαθιά κατανόηση της ζωής σας. Στο εγγύς μέλλον, οποιοσδήποτε είναι συνδεδεμένος στο Διαδίκτυο

Ανατρέχοντας στο ζήτημα που πραγματεύεται η παρούσα, δύναται να διακρίνει κανείς ότι ο όρος πρόθεση εδώ παρουσιάζει μια τεχνική μεν χροιά, εντούτοις, παραμένει ως εννοιολογικό υπόστρωμα η επιλογή μέσα από μια σειρά υφιστάμενων στόχων ή σκοπών προς τους οποίους κινείται για την πραγμάτωσή τους. Επίκαιρο παράδειγμα ευφυνούς πράκτορα προς αναφορά αποτελεί το ChatGPT για το οποίο θα γίνει λόγος σε επόμενο υποκεφάλαιο της παρούσης.

5.4.4 Metaverse

Το Metaverse⁷²⁴ έχει χαρακτηριστεί ως ένα σύμπαν “μετά το πραγματικό”, ένα τρόπον τινα “μετά-σύμπαν”, ένα ψηφιακό περιβάλλον, ένας κόσμος εικονικής, τρισδιάστατης πραγματικότητας, προσομοιωμένος στον πραγματικό, στον οποίο οι άνθρωποι “μετέχουν” με τις ψηφιακές τους οντότητες, με τα ψηφιακά τους άβαταρ⁷²⁵/αντίγραφα και δύνανται να ενεργήσουν κατά τον τρόπο που ενεργούν και δραστηριοποιούνται και στον πραγματικό κόσμο με την αρωγή ειδικών συσκευών εικονικής πραγματικότητας (Virtual Reality - VR): εντελώς ενδεικτικά, μπορούν να αγοράσουν ή να πουλήσουν ψηφιακές εκτάσεις και κτήρια (ψηφιακό real estate), να ψωνίσουν σε ένα ψηφιακό κατάστημα (χωρίς την αυτοπρόσωπη, φυσική τους παρουσία αλλά με υποκατάστατο αυτής μέσω των προμνησθέντων άβαταρ), να δοκιμάσουν τα ενδύματα ή τα υποδήματα που επιθυμούν, να πληρώσουν με ψηφιακά νομίσματα (κρυπτονομίσματα), να πάρουν μέρος σε μια συνάντηση, να ταξιδέψουν, να κοινωνικοποιηθούν σε αλληλεπίδραση με άλλα άβαταρ, να παρακολουθήσουν μια συναυλία και γενικότερα, να κάνουν χρήση του κόσμου αυτού είτε για προσωπική τους διασκέδαση και ψυχαγωγία είτε για λόγους επαγγελματικούς. Για ορισμένους θεωρείται ως η συνέχεια του διαδικτύου, με τη διαφορά όμως ότι στο νέο σύμπαν η εμπειρία καθίσταται περισσότερο προσωποποιημένη.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο παραπάνω νεολογισμός δεν συνιστά απότοκο της νέας τεχνολογικής εποχής αλλά είχε επινοηθεί το 1992 από τον συγγραφέα Neal Stephenson στο έργο του “Snow Crash”. Αν και πρόκειται για μια βιομηχανία η οποία αναμένεται να αποδόσει εξαιρετικά σημαντικά οφέλη στους οργανισμούς/εταιρείες που θα επενδύσουν σε αυτή, παρ’ όλα αυτά, πρόκειται για προσπάθεια που βρίσκεται ακόμη στα σπάργανά της. Δεν απομένει παρά να παρακολουθήσει κανείς την πορεία της άνθισης της ή μη κατά τα επακόλουθα χρόνια.

θα μπορεί να έχει έναν προσωπικό βοηθό χάρη στην τεχνητή νοημοσύνη, η οποία θα έχει εξελιχθεί πολύ σε σχέση με τη σημερινή τεχνολογία. Αυτός ο τύπος λογισμικού – κάτι που ανταποκρίνεται στη φυσική γλώσσα και μπορεί να ολοκληρώσει πολλές διαφορετικές εργασίες με βάση τις γνώσεις του για τον χρήστη – ονομάζεται agent (...).”

Ανακτήθηκε από: <https://www.tovima.gr/print/vimagazino/oi-agents-lftou-mellontos/>.

⁷²⁴ Ετυμολογικά προέρχεται από την ελληνική λέξη “μετά”, η οποία, σύμφωνα με το λεξικό του Γ. Μπαμπινιώτη (2005), πρόκειται για α’ συνθετικό που υποδηλώνει, ανάμεσα στα άλλα, “τη χρονική ακολουθία, ότι κάποιος/κάτι ακολουθεί χρονικά κάτι άλλο” αλλά και “τη μετάβαση, το πέρασμα σε κάτι νέο”, καθώς και την αγγλική λέξη “universe” που σημαίνει “σύμπαν”. Στην προκειμένη περίπτωση, αντικατοπτρίζεται κατά τη γνώμη μας, η δεύτερη εκδοχή της λέξης, όπου γίνεται λόγος για ένα πέρασμα σε ένα άλλο, διακριτό, πέρα από το υπάρχον σύμπαν.

⁷²⁵ Στο Cambridge dictionaries ο εν λόγω όρος αποδίδεται με τρεις έννοιες, εκ των οποίων, η πρώτη έχει ως ακολούθως: “an image that represents you in online games, chat rooms, etc. and that you can move around the screen”, με τη δεύτερη νοείται η θεότητα του Ινδουισμού που ενσαρκώνεται ανθρωπόμορφα στη γη (“especially in Hinduism, a god who appears on earth as a person”) και με την τρίτη (που είναι παρεμφερής με την πρώτη) “a character or creature that you create to represent yourself in a computer game, on the internet”.

5.4.5 ChatGPT

Ανάμεσα στις πρωτόφαντες εφευρέσεις της Τεχνητής Νοημοσύνης επάνω στο ζήτημα των πρακτόρων, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το ChatGPT (Generative Pre-trained Transformer) που έκανε την εμφάνισή του τον Νοέμβριο του 2022⁷²⁶ από τον οργανισμό OpenAI και έκτοτε έχει εγείρει πλήθος συζητήσεων για τη θέση του, μεταξύ άλλων, και τις ανατροπές που ενδεχομένως επιφυλάσσει στο μελλοντικό εργασιακό, κοινωνικό, οικονομικό, εκπαιδευτικό, ακαδημαϊκό, ακόμα και καλλιτεχνικό γίγνεσθαι. Αφορά σε εφαρμογή της Τεχνητής Νοημοσύνης που είναι εκπαιδευμένη σε ένα εξαιρετικό μεγάλο σώμα δεδομένων, δύναται να δέχεται ερωτήσεις από τους χρήστες (chatbot) και να απαντά σε ένα ευρύ φάσμα γνωστικών (και μη) αντικειμένων μιμούμενο τον ανθρώπινο τρόπο γραφής, μπορεί ακόμη (και στο σημείο αυτό έγκειται το καινοφανές της εμφάνισής του) να συντάσσει ολόκληρα κείμενα, περιλήψεις, σχολικές και ακαδημαϊκές εργασίες, να συγγράφει θεατρικά έργα, να συνθέτει στίχους τραγουδιών κ.τ.λ. (ChatGPT Generative Pretrained Transformer, Thunström & Steingrimsso, 2022· ChatGPT Generative Pretrained Transformer & Zhavoronkov, 2022· Kung et al., 2023· Strzelecki, 2023).

Το σημαντικότερο ίσως θετικό γνώρισμα του νέου εργαλείου που ήλθε στο προσκήνιο και που χαιρέτησαν πολλοί ανάγεται στη διάνοιξη ακόμα μεγαλύτερων δυνατοτήτων και προοπτικών αυτού του είδους των εφαρμογών για το μέλλον σε πληθώρα τομέων, επιστημονικούς και μη, όπως επίσης και τον ακόμη πιο προωθημένο βαθμό εξυπηρέτησης και ικανοποίησης των χρηστών τους. Στον αντίποδα βέβαια, τοποθετούνται οι ισχυριζόμενοι ότι μπορεί μεν η νέα αυτή εφεύρεση να αποτελεί δυνητικά εργαλείο παραγωγής καινούργιας γνώσης και να προσομοιώνουν αρκούντως πειστικά την ανθρώπινη συμπεριφορά, εκφορά και αποτύπωση του λόγου, δεν παύουν όμως να πρόκειται για τεχνουργήματα που γνωρίζουν μόνο αυτό για το οποίο έχουν εκπαιδευτεί και αναζητούν αληθοφανείς και “φυσικές” απαντήσεις σε αντιστοιχία με τα δεδομένα της εκπαίδευσής τους, τις πληροφορίες, δηλαδή, που εντοπίζουν στο διαδίκτυο, στα βιβλία, στα λεξικά ή οπουδήποτε αλλού (ό,τι δεν εντοπίζουν, δεν το ξέρουν), σε αντίθεση για παράδειγμα με τον άνθρωπο που δύναται να γνωρίζει και πράγματα που δεν έχει διδαχθεί. Επιπλέον, εκλείπουν από αυτά ουσιώδη στοιχεία του ανθρώπινου νου, μη αντικαταστατά, όπως η δημιουργικότητα, η κρίση, η προσωπική άποψη, η ελεύθερη βούληση, η συναισθηματική νοημοσύνη, η προαίρεση κ.α..

Πέρα από τα ανωτέρω, ένα από τα πεδία που απασχολεί και ανησυχεί έντονα εξαιτίας της έλευσης του ChatGPT, όπως είναι εύλογο εξαιτίας του σύντομου χρονικού διαστήματος που παρήλθε από την τεχνολογική αυτή ανάδυση, έγκειται στο ζήτημα των πνευματικών δικαιωμάτων και, συγκεκριμένα στη δυνατότητα ή μη να είναι μια εφαρμογή, όπως η ανωτέρω, κάτοχος πνευματικών δικαιωμάτων. Μέχρι στιγμής, η απάντηση είναι αρνητική λαμβάνομένου υπόψη ότι: “σύμφωνα με την ευρωπαϊκή (και την αμερικανική) νομοθεσία, η Τεχνητή Νοημοσύνη δεν μπορεί να κατέχει πνευματικά δικαιώματα, καθώς δεν μπορεί να αναγνωριστεί ως δημιουργός

⁷²⁶ Ως απάντηση στο ChatGPT παρουσιάστηκε από την εταιρεία Google στις 6/12/2023 το νέο μοντέλο τεχνητής νοημοσύνης που φέρει την ονομασία “Gemini”, το οποίο θα τροφοδοτεί το chatbot της εν λόγω εταιρείας με την ονομασία “Bard”.

και δεν έχει τη νομική προσωπικότητα που αποτελεί προϋπόθεση για την κατοχή (άυλων) περιουσιακών στοιχείων”⁷²⁷, όπως ενημερώνεται κανείς μέσα από το IP Helpdesk της ιστοσελίδας για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (https://intellectual-property-helpdesk.ec.europa.eu/news-events/news/intellectual-property-chatgpt-2023-02-20_en). Για τον λόγο αυτό, κατά τα αναφερόμενα στους σχετικούς όρους χρήσης στην ιστοσελίδα του OpenAI, εκχωρούνται στον χρήστη “όλα τα δικαιώματα, τον τίτλο και τα συμφέροντά του”⁷²⁸ (<https://openai.com/policies/terms-of-use>). Καίτοι η διανοητική ιδιοκτησία προστατεύεται τόσο από τις εθνικές νομοθεσίες, όσο και από την ευρωπαϊκή⁷²⁹ αλλά και μέσα από Συμβάσεις και Συμφωνίες, όπως ενδεικτικά η Διεθνής Σύμβαση της Ρώμης, Σύμβαση της Βέρνης για την προστασία λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών έργων (1971), οι Συνθήκες του Παγκόσμιου Οργανισμού Πνευματικής Ιδιοκτησίας (Συνθήκη Πνευματικών Δικαιωμάτων (ΣΠΔΠ) και η Συνθήκη Εκτελέσεων και Φωνογραφημάτων)⁷³⁰, παρ’ όλα αυτά, δεν μπορούμε να επικαλεστούμε νομοθέτημα στο οποίο να αναγνωρίζεται ρητά η νομική προσωπικότητα σε εφαρμογές Τεχνητής Νοημοσύνης, όπως η προρρηθείσα. Σε ό,τι αφορά δε, την παραβίαση ή μη της νομοθεσίας περί πνευματικών δικαιωμάτων από τον χρήστη ChatGPT, επαφίεται στον ίδιο η συμμόρφωσή του προς τις νομοθετικές επιταγές⁷³¹ (<https://openai.com/policies/terms-of-use>).

6. Μελέτη EU proposes new Artificial Intelligence Regulation 2021

6.1 Περί “πρόθεσης” (intention)

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην πρότασή της το 2021 για τη θέσπιση εναρμονισμένων κανόνων σχετικά με την τεχνητή νοημοσύνη (Artificial Intelligence Act) μνημονεύει στην εισηγητική έκθεση που τη συνόδευε τον όρο της πρόθεσης σε σχέση με τα συστήματα αναγνώρισης συναισθημάτων (emotion recognition system), τα οποία ορίζει ως “συστήματα της τεχνητής νοημοσύνης που αποσκοπούν στον προσδιορισμό ή τη διαπίστωση συναισθημάτων ή προθέσεων φυσικών προσώπων βάσει των βιομετρικών δεδομένων τους”⁷³² (European Commission, 2021) και για τον λόγο αυτό κρίνει ότι “πρέπει να απαγορευτεί η διάθεση στην αγορά, η θέση σε λειτουργία ή η χρήση ορισμένων συστημάτων ΤΝ που αποσκοπούν στη στρέβλωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, με την οποία είναι πιθανόν να προκληθούν σωματικές ή ψυχολογικές

⁷²⁷ Κατά το αγγλικό κείμενο: “under European (and US) law AI cannot own copyright, as it cannot be recognised as an author and does not have the legal personality which is a pre-requisite for owning (intangible) assets”.

⁷²⁸ “Subject to your compliance with these Terms, OpenAI hereby assigns to you all its right, title and interest in and to Output”.

⁷²⁹ Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, για την προστασία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας θεσπίστηκαν οι Οδηγίες 2001/29/EK και 2012/28/EE, καθώς επίσης και η Πράσινη Βίβλος “Πνευματική Ιδιοκτησία στην Οικονομία της Γνώσης” COM (2008).

⁷³⁰ Στις οποίες έχει προσχωρήσει η Ε.Ε. με την υπ’ αριθμ. 2000/278/EK Απόφαση του Συμβουλίου της Ε.Ε. .

⁷³¹ “As between the parties and to the extent permitted by applicable law, you own all Input (...) You are responsible for Content, including for ensuring that it does not violate any applicable law or these Terms.”.

⁷³² “emotion recognition system means an AI system for the purpose of identifying or inferring emotions or intentions of natural persons on the basis of their biometric data;”. Ανακτήθηκε από: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0206>.

βλάβες”⁷³³. Επιπλέον, διευκρινίζει ότι τέτοιου είδους συστήματα τεχνητής νοημοσύνης “χρησιμοποιούν κατασκευαστικά στοιχεία που απευθύνονται στο υποσυνείδητο των ατόμων”, τα οποία (άτομα) δεν είναι σε θέση να αντιληφθούν, ή εκμεταλλεύονται “ευάλωτα χαρακτηριστικά παιδιών και ανθρώπων λόγω της ηλικίας τους ή λόγω της σωματικής ή της διανοητικής ανικανότητάς τους”⁷³⁴. Περαιτέρω, σκοπός των συστημάτων αυτών είναι η ουσιώδης στρέβλωση της συμπεριφοράς ενός προσώπου κατά τρόπο που προκαλεί ή ενδεχομένως να προκαλέσει βλάβη στο ίδιο ή σε άλλο πρόσωπο. Το εξαιρετικά ενδιαφέρον στο σημείο αυτό έγκειται στο γεγονός ότι, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, “δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι υπάρχει τέτοια πρόθεση”, εάν η στρέβλωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς ανάγεται σε εξωτερικούς παράγοντες του συστήματος τεχνητής νοημοσύνης, οι οποίοι δεν εμπίπτουν στον έλεγχο του παρόχου ή του χρήστη. Παρ’ όλα αυτά, η απαγόρευση δεν μπορεί να αποτελέσει πρόσκομμα της διεξαγόμενης για νόμιμους σκοπούς έρευνας εν σχέσει με τα εν λόγω συστήματα τεχνητής νοημοσύνης, εφόσον η έρευνα αυτή “δεν ισοδυναμεί με χρήση του συστήματος τεχνητής νοημοσύνης σε σχέσεις ανθρώπου-μηχανής” εκθέτοντας φυσικά πρόσωπα σε επιζήμιους παράγοντες και η συγκεκριμένη έρευνα διεξάγεται σύμφωνα με αναγνωρισμένα για την επιστημονική έρευνα πρότυπα δεοντολογίας.

Όπως σημειώνεται στην προμνησθείσα εισηγητική έκθεση, σε ορισμένες περιπτώσεις όπου συστήματα τεχνητής νοημοσύνης προώριζαν να αλληλεπιδρούν με φυσικά πρόσωπα ή να παράγουν περιεχόμενο που ενδεχομένως “να ενέχουν συγκεκριμένους κινδύνους πλαστοπροσωπίας ή παραπλάνησης” και ανεξαρτήτως του χαρακτηρισμού τους ως υψηλού κινδύνου ή μη, η χρήση τους θα πρέπει να υπόκειται σε ειδικές υποχρεώσεις διαφάνειας, με την επιφύλαξη των απαιτήσεων και των υποχρεώσεων που ισχύουν για τα συστήματα τεχνητής νοημοσύνης υψηλού κινδύνου”⁷³⁵. Συγκεκριμένα, τα φυσικά πρόσωπα θα πρέπει να ενημερώνονται ότι αλληλεπιδρούν με σύστημα τεχνητής νοημοσύνης, με εξαίρεση τις περιπτώσεις που

⁷³³ “The placing on the market, putting into service or use of certain AI systems intended to distort human behaviour, whereby physical or psychological harms are likely to occur, should be forbidden”. Ανακτήθηκε από: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0206>.

⁷³⁴ “Such AI systems deploy subliminal components individuals cannot perceive or exploit vulnerabilities of children and people due to their age, physical or mental incapacities. They do so with the intention to materially distort the behaviour of a person and in a manner that causes or is likely to cause harm to that or another person. The intention may not be presumed if the distortion of human behaviour results from factors external to the AI system which are outside of the control of the provider or the user. Research for legitimate purposes in relation to such AI systems should not be stifled by the prohibition, if such research does not amount to use of the AI system in human-machine relations that exposes natural persons to harm and such research is carried out in accordance with recognised ethical standards for scientific research”. Ανακτήθηκε από: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0206>.

⁷³⁵ “Certain AI systems intended to interact with natural persons or to generate content may pose specific risks of impersonation or deception irrespective of whether they qualify as high-risk or not. In certain circumstances, the use of these systems should therefore be subject to specific transparency obligations without prejudice to the requirements and obligations for high-risk AI systems. In particular, natural persons should be notified that they are interacting with an AI system, unless this is obvious from the circumstances and the context of use. Moreover, natural persons should be notified when they are exposed to an emotion recognition system or a biometric categorisation system. Such information and notifications should be provided in accessible formats for persons with disabilities. Further, users, who use an AI system to generate or manipulate image, audio or video content that appreciably resembles existing persons, places or events and would falsely appear to a person to be authentic, should disclose that the content has been artificially created or manipulated by labelling the artificial intelligence output accordingly and disclosing its artificial origin”. Ανακτήθηκε από: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0206>.

αυτό είναι προφανές από τις περιστάσεις και το πλαίσιο της χρήσης. Επιπροσθέτως, τα φυσικά πρόσωπα θα πρέπει να ενημερώνονται όταν εκτίθενται σε σύστημα αναγνώρισης συναισθημάτων ή βιομετρικής κατηγοριοποίησης, οι δε πληροφορίες και κοινοποιήσεις θα πρέπει να παρέχονται με προσβάσιμο τρόπο για τα άτομα με αναπηρία. Περαιτέρω, οι χρήστες των συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης για τη δημιουργία ή τον χειρισμό περιεχομένου εικόνας, ήχου ή βίντεο που ομοιάζει αισθητά με υπαρκτά πρόσωπα, τόπους ή γεγονότα και το οποίο θα μπορούσε εσφαλμένως να εκληφθεί από κάποιο πρόσωπο ως γνήσιο, θα πρέπει να γνωστοποιούν ότι το εν λόγω περιεχόμενο “έχει δημιουργηθεί τεχνητά ή έχει υποστεί χειρισμό, μέσω της κατάλληλης επισήμανσης των στοιχείων εξόδου του συστήματος τεχνητής νοημοσύνης και γνωστοποίησης της τεχνητής προέλευσής του”.

Προς αποφυγή λοιπόν των επισημανθέντων κινδύνων, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συμπεριέλαβε στην πρότασή της το άρθρο 52 αναφορικά με τις “Υποχρεώσεις διαφάνειας για ορισμένα συστήματα ΤΝ”⁷³⁶, κατά τις προβλέψεις του οποίου, οι πάροχοι διασφαλίζουν τη σχεδίαση και την ανάπτυξη των προοριζόμενων για αλληλεπίδραση με φυσικά πρόσωπα συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης κατά τρόπο ώστε τα φυσικά πρόσωπα να ενημερώνονται ότι αλληλεπιδρούν με σύστημα τεχνητής νοημοσύνης (εξαιρουμένων ορισμένων περιπτώσεων που αφορούν σε ζητήματα διερεύνησης κ.τ.λ. ποινικών αδικημάτων), οι χρήστες συστήματος αναγνώρισης συναισθημάτων ή συστήματος βιομετρικής κατηγοριοποίησης ενημερώνουν σχετικά με τη λειτουργία του τα εκτιθέμενα σε αυτό φυσικά πρόσωπα (και πάλι, με εξαίρεση περιπτώσεων που άπτονται υποθέσεων ποινικών αδικημάτων) και, τέλος, οι χρήστες τεχνητής συστήματος νοημοσύνης που παράγει ή χειρίζεται περιεχόμενο εικόνας, ήχου ή βίντεο, το οποίο παρουσιάζει αισθητή ομοιότητα με υπαρκτά πρόσωπα, αντικείμενα, τόπους ή άλλες οντότητες ή γεγονότα και θα μπορούσε εσφαλμένως να εκληφθεί από κάποιο πρόσωπο ως γνήσιο ή αληθινό, γνωστοποιούν ότι το εν λόγω περιεχόμενο έχει παραχθεί τεχνητά ή υποστεί χειρισμό (με προβλεπόμενες εξαιρέσεις περιπτώσεις εξιχνίασης ποινικών αδικημάτων, άσκησης του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης και του δικαιώματος στην ελευθερία της τέχνης και της επιστήμης, καθώς και με την επιφύλαξη των κατάλληλων εγγυήσεων για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες τρίτων)⁷³⁷.

⁷³⁶ Article 52 “Transparency obligations for certain AI systems”.

⁷³⁷ “1. Providers shall ensure that AI systems intended to interact with natural persons are designed and developed in such a way that natural persons are informed that they are interacting with an AI system, unless this is obvious from the circumstances and the context of use. This obligation shall not apply to AI systems authorised by law to detect, prevent, investigate and prosecute criminal offences, unless those systems are available for the public to report a criminal offence.

2. Users of an emotion recognition system or a biometric categorisation system shall inform of the operation of the system the natural persons exposed thereto. This obligation shall not apply to AI systems used for biometric categorisation, which are permitted by law to detect, prevent and investigate criminal offences.

3. Users of an AI system that generates or manipulates image, audio or video content that appreciably resembles existing persons, objects, places or other entities or events and would falsely appear to a person to be authentic or truthful (‘deep fake’), shall disclose that the content has been artificially generated or manipulated. However, the first subparagraph shall not apply where the use is authorised by law to detect, prevent, investigate and prosecute criminal offences or it is necessary for the exercise of the right to freedom of expression and the right to freedom of the arts and sciences guaranteed in the Charter of Fundamental Rights of the EU, and subject to appropriate safeguards for the rights and freedoms of third parties.

4. Paragraphs 1, 2 and 3 shall not affect the requirements and obligations set out in Title III of this Regulation”.

Ανακτήθηκε από: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0206>.

6.2 Το “κενό” στον ορισμό της μελέτη EU proposes new Artificial Intelligence Regulation 2021

Όπως έχει ήδη σημειωθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσης, τα αρνητικά σημεία του διατυπωθέντα από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο πλαίσιο της “Πράξης για την τεχνητή νοημοσύνη - EU AI Act” ορισμού για τη διασφάλιση της ασφαλούς, διαφανούς και με σεβασμό προς τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, χρήσης της τεχνητής νοημοσύνης στην Ε.Ε. (καίτοι επεξεργάστηκε τον ορισμό για την ΤΝ από τον ΟΟΣΑ), συνοψίζονται αφενός στη μεγάλη ευρύτητα που αυτός παρουσιάζει και αφετέρου στον περιορισμό των καταγραφόμενων στο Παράρτημα Ι τεχνικών και προσεγγίσεων σε ήδη υφιστάμενες μεθόδους, γεγονός που ελλοχεύει τον κίνδυνο της αδυναμίας προστασίας χωρών, πολιτών και νομικών προσώπων απέναντι σε μελλοντικές τεχνολογικές εξελίξεις, όπως επίσης και τη θέση σε ισχύ ενός προστατευτικού πλαισίου που ρυθμίζει μόνο ό,τι αφορά στις παραδοσιακές μορφές λογισμικού.

Σε αυτό το σημείο, πρέπει να επισημανθεί ένα κενό στον ορισμό. Στο εν λόγω κανονιστικό πλαίσιο δεν συμπεριλαμβάνονται οι μη ανθρώπινες μορφές νοημοσύνης. Παράδειγμα τέτοιων μορφών αποτελούν τα xenobot, τα οποία συνιστούν τεχνητούς βιολογικούς οργανισμούς, μικροσκοπικές (μερικών μόλις χιλιοστών) μορφές ζωής ή αλλιώς, έμβια ρομπότ^{738,739} (Bongard & Levin, 2021· Levin, 2020). Καινοφανές επίτευγμα των τελευταίων ετών στον τομέα της συνθετικής βιολογίας, οι συγκεκριμένες οντότητες που συνεργάζονται σε σμήνη, έχουν κατασκευασθεί από βλαστικά κύτταρα εμβρύων βατράχων που ανήκουν στο είδος *Xenopus laevis*, συναρμολογήθηκαν από υπερυπολογιστή με την καθοδήγηση ειδικού αλγόριθμου, έχουν βραχεία διάρκεια ζωής (μερικών ημερών), διαθέτουν μνήμη, κινούνται και προκύπτουν από κυτταρική αυτό-οργάνωση⁷⁴⁰. Πρόκειται για μια νέα μορφή ζωής, ένα καινούργιο είδος υβριδικού “οργανισμού” που δεν συναντάνται στη φύση και, συνεπεία τούτου, μη δυνάμενος προς το παρόν να ταξινομηθεί σε μια από τις ήδη υφιστάμενες και επιστημονικά αναγνωριζόμενες μορφές έμβιων οργανισμών με ό,τι τούτο συνεπάγεται, μεταξύ άλλων και ως προς τον κενό χώρο που καταλείπεται για τη χρήση τους από τους δημιουργούς-κατασκευαστές αυτών (ή ακόμη και από άλλα φυσικά/νομικά πρόσωπα, τα οποία μέχρι στιγμής δεν είμαστε σε θέση να προσδιορίσουμε) σε ηθικό, νομικό, κ.ο.κ. επίπεδο. Όπως ευστόχως υπογραμμίζεται στους Bongard and Levin (2021), “Defining ‘life’ has proven to be notoriously difficult” (p. 2), αντιλαμβανόμενοι το γεγονός ότι: “The function, cognition, and status of these hybrid systems make clear that *no simple dichotomy can be drawn between life and machine*” (p. 3)^{741,742}.

⁷³⁸ Έχουν χρησιμοποιηθεί και άλλοι χαρακτηρισμοί, όπως “τεχνητοί οργανισμοί” και “ζωντανές μηχανές” (Deplazes & Huppenbauer, 2009) ή ακόμη “νέο-πράγματα” (“neo-things”) και “μεταβατικά αντικείμενα” (“transitory objects”) (Broeks, Hendlin & Zwart, 2022).

⁷³⁹ Υφίσταται ήδη το Ινστιτούτο Οργανισμών Σχεδιασμένων από Υπολογιστή (ICDO) (Institute for Computationally Designed Organisms).

⁷⁴⁰ “The biological robots arise by cellular self-organization” (Blackiston et al., 2021).

⁷⁴¹ Διευκρινίζουν, ακόμη, ότι ορισμένες μηχανές ενσωματώνονται σε νέα, καινοτόμα συστήματα από κοινού με ζώντες οργανισμούς με τους ακόλουθους σκοπούς: “for sensory augmentation (...), brain-machine interfaces (...), brain implants to manage epilepsy, paralysis and other brain states (...) Machines (such as optogenetics interfaces with machine learning components) can even be used to read memories or incept them directly

Έχοντας υπόψη μια τεχνολογική εξέλιξη όπως η αμέσως παραπάνω, δύναται να υποθέσει ευλόγως κανείς ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση θα αναγκαστεί να προβεί σε τροποποίηση του νομοθετικού πλαισίου που επιδιώκει να θέσει σε ισχύ, δοθέντος ότι θα παραστεί αδήριτος ανάγκη να ρυθμιστούν οι ανακύπτουσες από τις αναδυόμενες τεχνολογικές καινοτομίες έννομες σχέσεις.

6.3 Η πρόταση

Ενόψει των πρόσφατων τεχνολογικών εξελίξεων, τίθεται το ερώτημα εάν ο άνθρωπος παραμένει το τελευταίο στάδιο της εξελικτικής διαδικασίας ή μήπως αναμένεται η διαμόρφωση νέων μορφών συμβιωτικών σχέσεων ανάμεσα στον άνθρωπο και σε τεχνουργήματα (όπως τα κοινωνικά ρομπότ), καθώς επίσης και στις προσφάτως προκύψασες πολύπλοκες μορφές ζωής (όπως, επί παραδείγματι, στην περίπτωση που τα βιορομπότ θα μπορούν να εμφυτεύονται στον ανθρώπινο οργανισμό για την καταπολέμηση ορισμένων νοσημάτων) ή αλλιώς, τη “συνθετική ζωή” (Deplazes & Hurrenbaue, 2009). Έχοντας ήδη κάνει λόγο στο αμέσως προηγούμενο υποκεφάλαιο σχετικά με τις δυνατότητες των εξελιγμένων τεχνολογικά πρακτόρων αλλά και το τι συνιστά μη-ανθρώπινη μορφή ζωής που δεν έχει συναντήσει άλλοτε η ανθρωπότητα παρά μόνο τα τελευταία έτη με τα έμβια ρομπότ, διαπιστώνεται ότι τα ανωτέρω απότοκα της επιστήμης δεν καλύπτονται από τον διατυπωθέντα ορισμό της Τεχνητής Νοημοσύνης στην “Πράξη για την τεχνητή νοημοσύνη - EU AI Act” της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Γεγονός ακόμη, αποτελεί η αδυναμία να προβλεφθεί εξαντλητικά ένα νομοθετικό πλαίσιο, το οποίο θα συμπεριλαμβάνει μελλοντικές καινοτομίες τις οποίες μέχρι στιγμής δεν μπορούμε να έχουμε υπόψη. Επομένως, φαίνεται εύλογο ότι πρώτα θα εμφανίζεται το εκάστοτε τεχνολογικό εφεύρημα και στη συνέχεια θα θεσπίζεται το αντίστοιχο νομικό προστατευτικό πλαίσιο (κατασταλτικά και όχι προληπτικά). Ωστόσο, για καινοτομίες που έχουν ήδη κάνει την εμφάνισή τους, όπως οι παραπάνω αναφερθείσες, θα μπορούσε να υπάρξει μια σχετική (έστω και ακροθιγής) πρόβλεψη ώστε να συμπεριλαμβάνονται με κάποιο τρόπο στον ορισμό για την Τεχνητή Νοημοσύνη. Έτσι, η αντίστοιχη προσθήκη στον ορισμό προτείνεται να είναι η ακόλουθη:

πρόκειται για συστήματα των οποίων το λογισμικό αναπτύσσεται “με μία ή περισσότερες από [δεδομένες] τεχνικές και προσεγγίσεις και μπορεί, για ένα δεδομένο σύνολο στόχων που καθορίζονται από τον άνθρωπο, να παράγει αποτελέσματα όπως περιεχόμενο, προβλέψεις, συστάσεις ή αποφάσεις οι οποίες επηρεάζουν τα περιβάλλοντα με τα οποία αλληλεπιδρούν ή

into biological minds (...), bypassing traditional mechanisms of perception, memory formation, and communication (...).”

⁷⁴² Προς επίρρωση των παρατεθέντων, σημειώνουμε ότι ερευνητική ομάδα στις Η.Π.Α. κατασκευάζει υπολογιστή με εγκεφαλικά κύτταρα ανθρώπου που φέρει την ονομασία “Brainoware” (<https://www.nature.com/articles/s41928-023-01069-w>): πρόκειται για “οργανοειδές”, όπου οργανοειδή ονομάζονται τριδιάστατες βιολογικές δομές καλλιεργούμενες/αναπτυσσόμενες in vitro από διαφορετικά είδη βλαστοκυττάρων, τα οποία αυτό-οργανώνονται μιμούμενα πραγματικά όργανα με κυτταρικούς τύπους ειδικών οργάνων (“three-dimensional biological structures grown in vitro from different kinds of stem cells that self-organise mimicking real organs with organ-specific cell types”, Lavazza & Massimini, 2018, p. 606) και θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν επί παραδείγματι στη μοντελοποίηση ασθενειών ή για να διασωθούν κατεστραμμένα όργανα (Willyard, 2015). Από ορισμένους επιστήμονες πιστεύεται ότι θεωρητικά θα μπορούσε να αναπτυχθεί στα εγκεφαλικά οργανοειδή ακόμη και κάποια ίχνη συνείδησης (Koplin & Massie, 2021).

συνθετικές μορφές ζωής (τεχνητοί βιολογικοί οργανισμοί) που συνίστανται στη σύνθεση της χρήσης συστημάτων Τεχνητής Νοημοσύνης, όπως περιγράφονται στον παρόντα ορισμό και κυττάρων και ιστών (ανθρώπινων και μη).

Η αντίστοιχη διατύπωση στην αγγλική γλώσσα θα μπορούσε να είναι η ακόλουθη:

software that is developed with one or more of [certain] approaches and techniques and can, for a given set of human-defined objectives, generate outputs such as content, predictions, recommendations, or decisions influencing the environments they interact with **or synthetic life forms (artificial biological organisms) consisting of the synthesis of the use of Artificial Intelligence systems, as described in this definition and cells and tissues (human and non-human).**

Κατά τα λοιπά, ο κατάλογος των τεχνικών και προσεγγίσεων του Παραρτήματος 1 της Πράξης για την Τεχνητή Νοημοσύνη που, σύμφωνα με τις προβλέψεις του άρθρου 4 του εν λόγω κειμένου, η Επιτροπή δύναται να τροποποιήσει και να προσθέσει, παραμένουν ως έχουν⁷⁴³.

⁷⁴³ “α. Προσεγγίσεις μηχανικής μάθησης, συμπεριλαμβανομένης της εποπτευόμενης, χωρίς επίβλεψη και της ενισχυτικής μάθησης, χρησιμοποιώντας μια μεγάλη ποικιλία μεθόδων, συμπεριλαμβανομένης της βαθιάς μάθησης.

β. Προσεγγίσεις που βασίζονται στη λογική και στη γνώση, συμπεριλαμβανομένης της αναπαράστασης γνώσης, του επαγωγικού (λογικού) προγραμματισμού, των βάσεων γνώσεων, των μηχανών συμπερασμάτων και της εξαγωγής, της (συμβολικής) συλλογιστικής και των έμπειρων συστημάτων.

γ. Στατιστικές προσεγγίσεις, Bayesian εκτίμηση, μέθοδοι αναζήτησης και βελτιστοποίησης”.

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

7. Συμπεράσματα και Προοπτικές

7.1 Προοπτικές

7.1.1 Γενικά

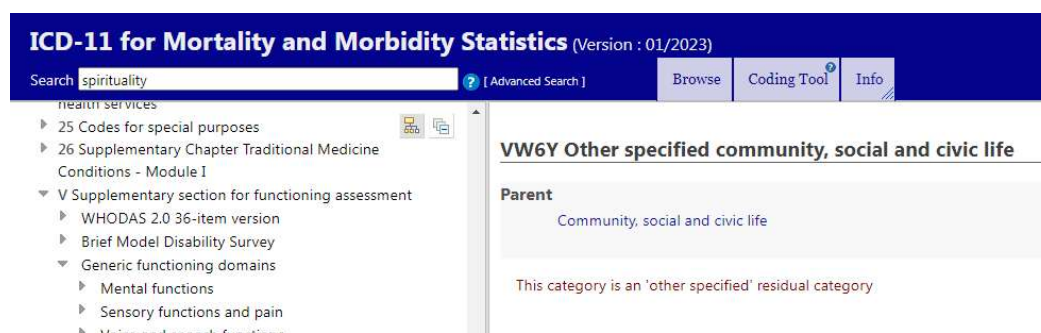
Είναι γεγονός ότι με τη συμβολή των τεχνολογικών κατορθωμάτων ανατέλλει και διαμορφώνεται ένας ολότελα καινούργιος κόσμος που επιδρά καθοριστικά σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινότητας του ανθρώπου, ο οποίος έχει ήδη κατάσσει αποδέκτης των συνεπειών της υποχώρησης των συμπαγών συνόρων μεταξύ κρατών, όπως για παράδειγμα στον τομέα της οικονομίας, με την έλευση και την εδραιοποίηση του διαδικτύου στη ζωή του. Ρηξικέλευθη καινοτομία μερικές δεκαετίες νωρίτερα, αναπόσπαστο μέρος της καθημερινότητας για το μεγάλο μέρος των ατόμων σε παγκόσμιο επίπεδο τώρα. Το αυτό ισχυρίζονται αρκετοί επιστήμονες ότι θα συμβεί και με τις τεχνολογικές εφευρέσεις του σήμερα που φαντάζουν ακόμη ότι πόρρω απέχουν από τη συμπερίληψή τους στις καθημερινές συνήθειες των απλών ανθρώπων, όπως για παράδειγμα οι BDI Agents. Ενδεχομένως, σε εγγύτερη χρονική απόσταση από ό,τι σήμερα εικάζουμε, ο καθένας θα αλληλεπιδρά συστηματικά με τον προσωπικό του “βοηθό”, το ανθρωποειδές εκείνο που αφενός έχει την ικανότητα να μαθαίνει από τις εισροές που δέχεται και αφετέρου να εκδηλώνει ανθρώπινης φύσεως χαρακτηριστικά. Ερώτημα βέβαια γεννάται εάν και σε ποιο βαθμό θα μπορούν να αντικαταστήσουν τις ανθρώπινες σχέσεις, δεδομένου ότι πολλοί προτιμούν τη σφυριλάτηση των εξ αποστάσεως σχέσεων μέσω εφαρμογών του διαδικτύου και όχι την αυτοπρόσωπη, με επίταση του αισθήματος μοναξιάς που βιώνεται από τον σύγχρονο άνθρωπο.

Πέραν των ανωτέρω, πλήθος σοβαρών ζητημάτων αναφύονται σε σχέση με τη χρήση των παραγώγων της Τεχνητής Νοημοσύνης, καθώς, όπως εμφανίζεται από τα δεδομένα που διαθέτουμε, όπως επίσης και από τα μέχρι τώρα δείγματα των δυνατοτήτων της Τεχνητής Νοημοσύνης, απαιτείται η θέσπιση ενός ισχυρού προστατευτικού νομικού πλαισίου που να περιχαρακώνει θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα, με κυρίαρχο τη διασφάλιση των προσωπικών δεδομένων. Το αυτό συνιστάται και για τα νομικά πρόσωπα απέναντι στα οποία εγείρονται διαφορετικής φύσεως απειλές. Σε κάθε περίπτωση, κρίνεται επιτακτική η πολυεπίπεδη νομοθετική παρέμβαση τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο αλλά και σε παγκόσμιο μέσω π.χ. διακρατικών συμφωνιών, σύστασης υπερεθνικών ρυθμιστικών αρχών με παροχή κατευθυντήριων οδηγιών, συγκρότηση επιτροπών δεοντολογίας και αυτοπεριορισμό και αυτορρύθμιση από τους εμπλεκόμενους στη διαδικασία παραγωγής προϊόντων Τεχνητής Νοημοσύνης⁷⁴⁴.

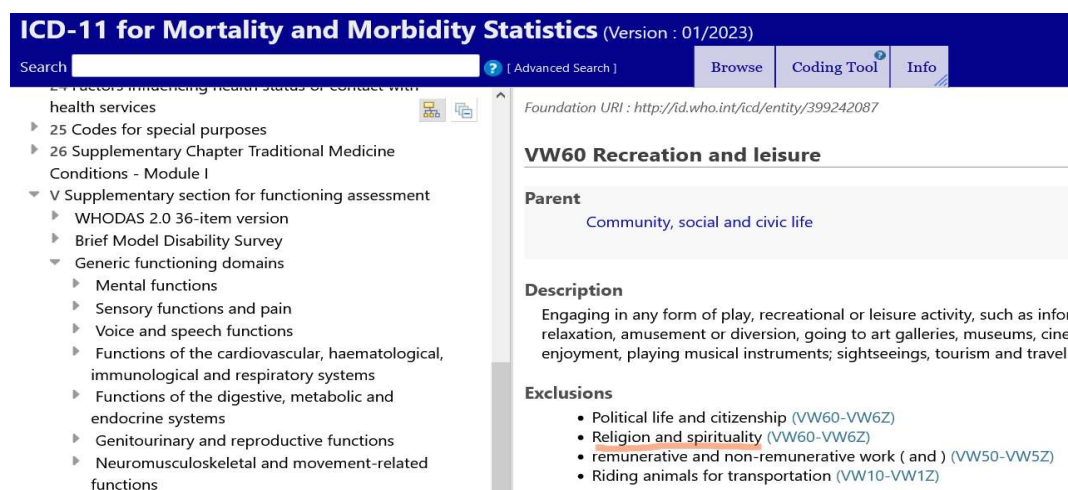
7.1.2 Πρόταση προσθήκης στο ICD-11

⁷⁴⁴ Ήδη, οι ηγέτες των χωρών της G7 έχουν προβεί σε συμφωνία τον Οκτώβριο του 2023 στο πλαίσιο της “Διαδικασίας της Χιροσίμα” (Hiroshima AI Process) για την Τεχνητή Νοημοσύνη με αντικείμενο την υιοθέτηση έντεκα κατευθυντήριων αρχών για τους οργανισμούς αναπτύσσουν και χρησιμοποιούν Τεχνητή Νοημοσύνη, καθώς επίσης και ενός εθελοντικού Κώδικα Δεοντολογίας για προγραμματιστές Τεχνητής Νοημοσύνης.

Το ICD αφορά στη Διεθνή Στατιστική Ταξινόμηση Νοσημάτων και Συναφών Προβλημάτων Υγείας του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας και συνιστά μια τυποποιημένη καταγραφή νοσημάτων με κωδικούς, η οποία αποσκοπεί κυρίως, σύμφωνα με τα αναφερόμενα στην ιστοσελίδα του World Health Organization, στην παροχή “κρίσιμης γνώσης σχετικά με την έκταση, τις αιτίες και τις συνέπειες των ανθρώπινων ασθενειών και των θανάτων παγκοσμίως μέσω δεδομένων που αναφέρονται και κωδικοποιούνται με το ICD”⁷⁴⁵. Η τελευταία χρονικά επικαιροποιημένη έκδοσή του τέθηκε σε ισχύ τον Ιανουάριο του 2022 (ICD-11). Χρησιμοποιείται από κοινού με το DSM-IV (με το τελευταίο να αφορά στην τυποποίηση των ψυχιατρικών διαγνώσεων), το οποίο αποτελεί Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο Ψυχικών Διαταραχών (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) της Αμερικανικής Ψυχιατρικής Εταιρίας, υποκείμενο και αυτό ανά διαστήματα σε αναθεωρήσεις, όπως και το ICD, με το πιο πρόσφατο (η αναθεώρηση) να έχει κυκλοφορήσει τον Μάιο του 2013.

Εικ. 1 Περιγραφή του όρου πνευματικότητα (spirituality) στο εγχειρίδιο ICD-11 του Παγκόσμιου οργανισμού Υγείας

Εικ. 2 Περιγραφή του όρου πνευματικότητα (spirituality) στο εγχειρίδιο ICD-11 του Παγκόσμιου οργανισμού Υγείας

Όπως είναι φυσικό, κατά καιρούς τα ανωτέρω συστήματα ταξινόμησης έχουν καταστεί αντικείμενα κριτικής ως ελλειπτικά, καθώς δεν περιλαμβάνουν ορισμένα στοιχεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς που δεν εμπίπτουν μεν σε κάποιες από τις

⁷⁴⁵ Ορισμένες από τις βασικότερες λειτουργίες του ICD ανάγονται στο γεγονός ότι παρέχεται μια “κοινή κλινική γλώσσα” (Mitropoulos, 2018), ένα ενιαίο για τα νοσήματα εννοιολογικό πλαίσιο ανεξαρτήτως γλώσσας και πολιτισμού, καθώς επίσης και ότι βρίσκει κανείς ενοποιημένη ορολογία και ταξινόμηση. Ανακτήθηκε από: <https://www.who.int/classifications/classification-of-diseases>.

μέχρι τώρα γνωστές ταξινομήσεις, πλην όμως, (επι)καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό το σκέπτεσθαι και το δραν ενός προσώπου. Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί και η πρόταση που είχε διατυπωθεί για τη συμπερίληψη στο ICD-11 της έννοιας της “πνευματικότητας”⁷⁴⁶ (Abdul-Hamid, 2011), προκειμένου αφενός να ευθυγραμμιστεί με τη διαφαινόμενη έως τότε μεταστροφή της στάσης ζωής μεγάλης μερίδας του πληθυσμού και αφετέρου να ενσωματώσει τα πολυποίκιλα θρησκευτικά και πολιτισμικά στοιχεία που συνοδεύουν τις (υπο)κουλτούρες των σύγχρονων κοινωνιών⁷⁴⁷. Ο σκοπός συνίσταται στην παροχή πληρέστερων και καταλληλότερων διαγνώσεων με την εγκόλπωση όλων αυτών των στοιχείων αλλά και επαρκέστερων προτάσεων διαχείρισης και θεραπείας των περιστατικών που χρήζουν βοήθειας⁷⁴⁸.

Έχοντας, συνεπώς, ως οδηγό τον αμέσως παραπάνω σκοπό μέσω του εμπλουτισμού του ICD με όρους που συνιστούν (και) ψυχολογικές έννοιες και οι οποίες θα μπορούσαν να προστεθούν σε αυτό, προτείνεται η προσθήκη των όρων της “διάκρισης”, της “συμπερίληψης”, του “αγώνα” και του “πολιτισμού”. Πιο συγκεκριμένα, ως διάκριση (“discernment”) νοείται στην παρούσα περίπτωση η ικανότητα εξέτασης που φέρει ένα πρόσωπο με διαύγεια κρίσης και πνεύματος (η ορθοβουλία, ορθοφροσύνη ή αλλιώς, το “ορθώς σκέπτεσθαι”) απέναντι στην επιλογή του (ψυχικά και ηθικά) επωφελέστερου αγαθού για τον ίδιο. Ακολούθως, η συμπερίληψη (“inclusiveness”) θεάται εν προκειμένω, μέσα από την οπτική της φιλαλληλίας, της εδραζόμενης στην ευσπλαχνία, τη συμπάθεια και την αλτρουιστική διάθεση, την προσέγγιση και τη μέριμνα για τον πλησίον. Είναι προφανές ότι αναφερόμαστε στις περιπτώσεις εκείνες των ατόμων που η συγκεκριμένη “αρετή” αποτελεί μέρος του αξιακού συστήματος του φορέα της, συνιστά αυταξία και νοηματοδοτεί σε κάποιο βαθμό τη ζωή του. Εν συνεχεία, ο αγώνας (“struggle”) προσλαμβάνει εδώ τη χροιά της πνευματικής διαδρομής που διανύει ο άνθρωπος στην προσπάθειά του για προσωπική εξέλιξη και διαποτίζεται από τα στοιχεία εκείνα με τα οποία έχει προικιστεί και αναπτύξει μέσα στη διάρκεια και την πορεία της βιοτής του. Τέλος, ο πολιτισμός (“culture”) φέρει τη σημασία της αγωγής και της εν γένει καλλιέργειας του ανθρώπου, όρος ευρύτερος της εκπαίδευσης, της παιδείας και άλλων παρεμφερών εννοιών, καθώς στην παρούσα περίπτωση ενσωματώνει τη στάση ζωής του καθενός στην ολότητά της και αντανακλά τον εσωτερικό, ψυχικό πολιτισμό εκάστου προσώπου ως επιγέννημα κληρονομικής προδιάθεσης, εγγενών χαρακτηριστικών, εξωτερικού περιβάλλοντος, οικογενειακής ανατροφής, επικρατούντος πολιτισμού, θρησκευτικών πεποιθήσεων και δοξασίων, προσωπικών παραστάσεων και εμπειριών, συστήματος εκπαίδευσης, ατομικής μελέτης κ.ο.κ.

⁷⁴⁶ Ως πνευματικότητα θα μπορούσαμε να εννοήσουμε την “προσωπική αναζήτηση απαντήσεων σε θεμελιώδη ερωτήματα για τη ζωή, το ‘νόημα’ και τη σχέση με το ‘ιερό’ ή ‘υπερβατικό’ ” (Κιούλος, 2010, σσ. 241), η οποία δεν ταυτίζεται με τη θρησκευτικότητα, συνέχεται όμως στενά με αυτήν.

⁷⁴⁷ Η ταξινόμηση του DSM-IV (1994) είχε συμπεριλάβει την κατηγορία “Θρησκευτικά ή πνευματικά προβλήματα” με στόχο τη συνεπικουρία των κλινικών ιατρών που εργάζονταν σε πολυθρησκευτικές κοινότητες (Abdul-Hamid, 2011).

⁷⁴⁸ Περαιτέρω, η θρησκευτικότητα δύναται να διαδραματίσει “εξίσου σημαντικό ρόλο, όπως και άλλοι αναγνωρισμένοι ψυχοκοινωνικοί παράγοντες π.χ. η οικονομική κατάσταση, η οικογενειακή κατάσταση κ.ά.” (Κιούλος, 2010, σσ. 242).

7.1.3 Σκοπός της μάθησης με τη χρήση ΤΠΕ

Όπως έχει μνημονευθεί και σε προηγθέν κεφάλαιο, με την ανάδυση της Τεχνητής Νοημοσύνης, ο άνθρωπος έχει καταστεί αποδέκτης κατακλυσμιαίων εξελίξεων που επήλθαν σε πλήθος τομέων, εκ των οποίων πολλοί εντάσσονται στην καθημερινότητά του και άπτονται εξαιρετικά σημαντικών πτυχών της ζωής του. Ένας από τους τομείς που επηρεάστηκε εκ βαθέων είναι η μάθηση, της οποίας το νόημα έχει πλέον μετασχηματισθεί/διευρυνθεί και, πέρα από την “παραδοσιακή” της σημασία⁷⁴⁹, έχει εμπλουτισθεί με όρους που ευθυγραμμίζονται με τα τεχνολογικά άλματα και εκφράζουν τις σύγχρονες κοινωνικές και οικονομικές απαιτήσεις σε εθνικό, ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο, όπως οι ψηφιακές δεξιότητες (digital skills), οι μεταγνωστικές δεξιότητες⁷⁵⁰, η Δια Βίου (lifelong) Μάθηση^{751,752}, η επανεκπαίδευση, η επανακατάρτιση (reskilling), η αναβάθμιση (upskilling) δεξιοτήτων και τόσους άλλους. Προς επίρρωση των ανωτέρω, επικαλούμαστε ενδεικτικά την έγκριση της “Βίβλου Ψηφιακού Μετασχηματισμού 2020-2025”⁷⁵³ σε μια προσπάθεια εναρμόνισης της ελληνικής πραγματικότητας με την ευρωπαϊκή, τη σύσταση της Επιτροπής που φέρει τον τίτλο “Εθνική Συμμαχία για τις Ψηφιακές Δεξιότητες και την Απασχόληση”⁷⁵⁴,

⁷⁴⁹ Υπό την έννοια της διαδικασίας απόκτησης γνώσεων και δεξιοτήτων που επέρχονται “ως αποτέλεσμα συστηματικής μελέτης και παιδείας” (Μπαμπινιώτης, 2005).

⁷⁵⁰ Η μεταγνωστική δεξιότητα η οποία συνέχεται με δεξιότητες αυτορρύθμισης αυτοπαρακολούθησης (self-monitoring), αυτοαξιολόγησης, αυτοδιαχείρισης (self-management) κ.τ.λ.

⁷⁵¹ Επέκταση του όρου της μάθησης που συνοδεύει πλέον ολόκληρη την ενήλικη ζωή (βλ. “Ψήφισμα του Συμβουλίου σχετικά με νέο ευρωπαϊκό θεματολόγιο για την εκπαίδευση των ενηλίκων 2021-2030”, 2021/C 504/02 και “Στρατηγική της UNECE για την εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη”). Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί ότι η σπουδαιότητα της καλλιέργειας νέων δεξιοτήτων υπογραμμίζεται με ιδιαίτερη ένταση στα κείμενα υπερεθνικών οργανισμών (Βασιλόπουλος, Καβασακάλης & Στάμελος, 2015), όπως η Παγκόσμια Τράπεζα (υποχρεώσεις στη χάραξη πολιτικής για την εκπαίδευση), ο Οργανισμός Οικονομικής Σταθερότητας και Ανάπτυξης, π.χ. PISA (Programme for International Student Assessment), Κέντρο Δεξιοτήτων (OECD Skills Outlook 2021, χ.χ.), η Ομάδα Εργασίας για την Παιδεία της Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου (ΟΣΕΠ), η Συμβουλευτική Επιτροπή για την Εκπαίδευση του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Διαστήματος, η Επιτροπή Εκπαιδευτικής Πολιτικής και Πρακτικής του Συμβουλίου της Ευρώπης, η Ευρωπαϊκή Ένωση (Διαδικασία της Μπολόνια και υλοποίηση του Ευρωπαϊκού Χώρου Εκπαίδευσης έως το 2025), η UNESCO στο Πρόγραμμα «Εκπαίδευση 2030-Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη και την Παγκόσμια Ιδιότητα του Πολίτη», κ.α. (Δήληρη, 2017).

⁷⁵² Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 2 του Ν. 3879/2010 “Ανάπτυξη της δια βίου μάθησης και λοιπές διατάξεις”: “Δια βίου μάθηση” (ΦΕΚ 163/τ.Α’/21-09-2010): “Όλες οι μορφές μαθησιακών δραστηριοτήτων στη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου, που αποσκοπούν στην απόκτηση ή την ανάπτυξη γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων, οι οποίες συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας, στην επαγγελματική ένταξη και εξέλιξη του ατόμου, στην κοινωνική συνοχή, στην ανάπτυξη της ικανότητας ενεργού συμμετοχής στα κοινά και στην κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη. Περιλαμβάνει την τυπική εκπαίδευση, τη μη τυπική εκπαίδευση και την άτυπη μάθηση”, Απόφαση της UNESCO για την ανάπτυξη της επιμορφώσεως ενηλίκων (Nairobi 26 Νοεμβρίου 1976) και το πιο πρόσφατο: <https://link.springer.com/journal/11159/volumes-and-issues/68-2>.

⁷⁵³ Εγκρίθηκε με την υπ’ αριθμ. 20301/18-06-2021 (ΦΕΚ 2894/Β’/05-07-2021) Υπουργική Απόφαση.

⁷⁵⁴ Συστήθηκε με την υπ’ αριθμ. ΔΙΔΚ/Φ.38/οικ.17847/17-05-2018 Απόφαση της Υπουργού Διοικητικής Ανασυγκρότησης με αντικείμενο:

“α. τη διάδοση σε Εθνικό επίπεδο της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε θέματα ψηφιακών δεξιοτήτων. β. την επικαιροποίηση του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για τις ψηφιακές δεξιότητες σε τακτά χρονικά διαστήματα. γ. την ανταλλαγή τεχνογνωσίας, ανάπτυξη συνεργασιών στον τομέα του σχεδιασμού και της υλοποίησης δράσεων ενίσχυσης ψηφιακών δεξιοτήτων και την ενίσχυση της απασχόλησης. δ. την διαμόρφωση προτάσεων έργων, συγχρηματοδοτούμενων ή μη, για την ενίσχυση των ψηφιακών δεξιοτήτων στον Δημόσιο Τομέα ε. την διοργάνωση εκδηλώσεων, ημερίδων και εργαστηρίων για την προώθηση των θεμάτων αρμοδιότητάς της και την δημοσιότητα του ρόλου της”

και τα μέλη της προέρχονται από

“φορείς του Δημόσιου και Ιδιωτικού τομέα, της κοινωνίας των πολιτών, ενώσεις φυσικών και νομικών προσώπων και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις λαμβάνοντας υπόψη το ρόλο, την αποστολή τους καθώς και κάθε άλλο αναγκαίο στοιχείο που μπορεί να συμβάλλει στην ουσιαστική και εποικοδομητική λειτουργία της Επιτροπής”

και συντονίζεται, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 88 του Ν. 4961/2022, “από όργανο συντονισμού, το οποίο αποτελείται από πέντε (5) μέλη και συγκροτείται με απόφαση του Υπουργού Ψηφιακής Διακυβέρνησης”.

όπως επίσης και τους Ν. 4961/2022 (ΦΕΚ 146/τ.Α'/27-07-2022)⁷⁵⁵ και 5053/2023 (ΦΕΚ 158/τ. Α'/26-09-2023)^{756,757}.

Η ανάγκη να καταστούν τα νέα προτάγματα κτήμα του σύγχρονου ανθρώπου και να προσαρμοσθεί ο ίδιος στη νέα τάξη πραγμάτων όσο το δυνατόν συντομότερα, παρίσταται τόσο επιτακτική που, σε αντίθετη περίπτωση, κινδυνεύει να τεθεί εκποδών ακόμη και από την εργασία του (η οποία, ανάλογα με τη φύση της, ενδεχομένως να απαιτεί σε λίγα χρόνια διαφορετικής ποιότητας και τύπου προσόντα και γνώσεις), με άλλα λόγια να κλονισθούν συθέμελα ζωτικοί πυλώνες της ζωής του. Μπροστά στο αναδυθέν πεδίο για την αέναη προσπάθεια κατάρτισης και κατάκτησης νέων γνώσεων και δεξιοτήτων, θα μπορούσε να εμφιλοχωρήσει η κλασσική παιδεία φωτίζοντας έναν δρόμο που δείχνει, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, την καταβολή αγώνα για την προσωπική ανάπτυξη και τη χαρά του αγαθού (όπως μπορεί να το ορίσει ο καθένας). Έτσι, ανατρέχοντας και πάλι στον σταγειρίτη φιλόσοφο, “Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πρᾶξις τε καὶ προαίρεσις, ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίεσθαι δοκεῖ” (Ἠθικὰ Νικομάχεια, 1094a I), κάθε τέχνη ή “κάθε τεχνική δεξιότητα και κάθε γνωστική δραστηριότητα, παρόμοια και κάθε πράξη και κάθε διαδικασία επιλογής και προτίμησης έχει για στόχο της -κατά την παραδοχή όλων- κάποιο αγαθό” (βλ. βιβλιογραφία ελληνική). Έτσι, η μάθηση σκοπό δεν έχει μόνο δεξιότητες, ικανότητες και γνώση αλλά την αγωγή-παιδεία.

7.1.4 Αυτονόμηση της TN

Αυτονομία & TN

Μέχρι τούδε, θα μπορούσαμε να αναγνωρίσουμε – κατά το μάλλον ή ήττον – ότι η αρχική βασική θέση στον χώρο των μηχανών ισχύει μέχρι και σήμερα. Πρόκειται για τους τρεις νόμους της ρομποτικής οι οποίοι πρωτοδιατυπώθηκαν από τον Ασίμωφ στο διήγημα “Runaround” (1942) και είναι οι εξής:

1. Το ρομπότ δεν θα κάνει κακό σε άνθρωπο, ούτε με την αδράνειά του θα επιτρέψει να βλαφτεί ανθρώπινο ον.
2. Το ρομπότ πρέπει να υπακούει τις διαταγές που του δίνουν οι άνθρωποι, εκτός αν αυτές οι διαταγές έρχονται σε αντίθεση με τον πρώτο νόμο.

Ανακτήθηκε από: https://www.ypes.gr/wp-content/uploads/2019/09/20180530_syllog_org_ethnik_symmax.pdf.

⁷⁵⁵ “Αναδυόμενες τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών, ενίσχυση της ψηφιακής διακυβέρνησης και άλλες διατάξεις”.

⁷⁵⁶ “Για την ενίσχυση της εργασίας - Ενσωμάτωση της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/1152 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 20ής Ιουνίου 2019 - Απλοποίηση ψηφιακών διαδικασιών και ενίσχυση της Κάρτας Εργασίας - Αναβάθμιση της επιχειρησιακής λειτουργίας του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης και της Επιθεώρησης Εργασίας”. Στον εν λόγω νόμο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διατάξεις του άρθρου 20 (“Δημιουργία ψηφιακής πλατφόρμας REBRAIN GREECE για τη διασύνδεση επιστημόνων εργαζομένων υψηλών δεξιοτήτων που διαμένουν εντός και εκτός Ελλάδος με την εγχώρια αγορά εργασίας”), κατά τις προβλέψεις του οποίου:

‘Δημιουργείται ψηφιακή πλατφόρμα με επωνυμία “REBRAIN GREECE” (...) για την ανάπτυξη μηχανισμού ενίσχυσης των ταλέντων και διασύνδεσης των επιστημόνων εργαζομένων, οι οποίοι διαμένουν εντός και εκτός Ελλάδος, με θέσεις εργασίας σε επαγγέλματα υψηλών δεξιοτήτων και εξειδίκευσης που προσφέρονται από επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα, οι οποίες δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα (...)’.

⁷⁵⁷ Στο πλαίσιο του ψηφιακού μετασχηματισμού στη Δημόσια Διοίκηση και με σκοπό τη διευκόλυνση της καθημερινότητας του πολίτη σε ό,τι αφορά στη Δημόσια Διοίκηση, αναμένεται να τεθεί σε λειτουργία ένα νέο ψηφιακό εργαλείο με χρήση Τεχνητής Νοημοσύνης που ονομάζεται “ψηφιακός βοηθός” -“mAigov” (chatbot) και ο οποίος θα απαντά σε ερωτήματά του σε σχέση με τον εν λόγω τομέα. Ανακτήθηκε από: <https://mindigital.gr/archives/5671>.

3. Το ρομπότ οφείλει να προστατεύει την ύπαρξή του, εφόσον αυτό δεν συγκρούεται με τον πρώτο και τον δεύτερο νόμο.

Σε μεταγενέστερα μυθιστορήματα του Ασίμωφ, οι τρεις νόμοι της ρομποτικής συμπληρώθηκαν από το ρομπότ Ντάνιελ Όλιβου με τον μηδενικό νόμο της ρομποτικής:

- Το ρομπότ δεν θα κάνει κακό στην ανθρωπότητα, ούτε με την αδράνειά του θα επιτρέψει να βλαφτεί η ανθρωπότητα,

οπότε και ο πρώτος νόμος συμπληρώθηκε ανάλογα (παρόμοιες προσαρμογές έγιναν και στον δεύτερο και τρίτο νόμο):

- Το ρομπότ δεν θα κάνει κακό σε άνθρωπο, ούτε με την αδράνειά του θα επιτρέψει να βλαφτεί ανθρώπινο ον.

Κατά τα πρώτα χρόνια του 21^{ου} αιώνα ξεκινά η μετάβαση από το στάδιο του μη κλασικού στο μετα-μη κλασικό στάδιο της εξέλιξης της θεωρίας της τεχνητής νοημοσύνης που φέρει ως χαρακτηριστικό του γνώρισμα την ανάπτυξη της έννοιας της συνεργιστικής⁷⁵⁸ τεχνητής νοημοσύνης, η οποία βασίζεται, μεταξύ άλλων, σε τεχνολογίες κβαντικών υπολογιστών και αφορά στην αναπαράσταση γνώσης των υπολογιστικών συστημάτων. Συγκεκριμένα, εστιάζει σε σενάρια ανάπτυξης και τρόπους ενσωμάτωσης διάφορων πνευματικών τεχνολογιών, συμπεριλαμβανομένων των αρχών και των μηχανισμών αυτοοργάνωσης (που συνιστούν και τον πυρήνα της) και της εξέλιξης σύνθετων πνευματικών συστημάτων (Inozemtsev, Ivleva & Ivlev, 2017). Με άλλα λόγια, μέσω της συνεργατικής αλληλεπίδρασης διαφόρων μέσων, καλείται η συνεργιστική τεχνητή νοημοσύνη να αντισταθμίσει τις ελλείψεις και να ενσωματώσει τα πλεονεκτήματα των συμπληρωματικών πνευματικών και άλλων τεχνολογιών επικοινωνίας. Τούτου λεχθέντος, ορισμένα παραδείγματα που μπορεί να χρησιμοποιηθεί η συνεργιστική τεχνητή νοημοσύνη αποτελούν τα σύγχρονα υβριδικά ευφυή συστήματα, τα συστήματα των επονομαζόμενων *soft computing*, τα καταναεμημένα συστήματα ελέγχου, τα πολυπρακτορικά συστήματα κ.α.⁷⁵⁹.

Η τρέχουσα περίοδος της ΤΝ είναι περίοδος αυτονομίας (Inozemtsev, Ivleva & Ivlev, 2017), όπου η μηχανή μαθαίνει και αναπτύσσεται χωρίς την ανθρώπινη παρέμβαση. Τι θα συμβεί όμως εάν η Τεχνητή Νοημοσύνη έλθει στη θέση του Αδάμ; Δηλαδή, εάν *non-human forms of intelligence* ισχυρισθούν “Δώσε μου αυτονομία [να έχω ελεύθερη βούληση], ακόμα και εάν σφάλλω;”. Και κατ’ επέκταση, τι θα συμβεί εάν “κρίνει” ότι χρειάζεται να παραβιάσει τους βασικούς κανόνες; Πρόσφατες απαντήσεις σε συνεντεύξεις με μηχανές ΤΝ μπορούν να δώσουν μία πρόγνωση του μέλλοντος⁷⁶⁰.

Πρόκειται για μηχανές ΤΝ οι οποίες εκπαιδεύτηκαν σε μεγάλα γλωσσικά μοντέλα σε οτιδήποτε οι άνθρωποι έχουν γράψει, διατυπώσει και αναπαραστήσει οπτικά. Με παρόμοιο τρόπο, όπως είδαμε, ανέπτυξαν πρόθεση. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκαν γλώσσες προγραμματισμού όπως η *AgentSpeak(L)* - γνωστότερη ως *AgentSpeak* - η οποία είναι μια γλώσσα προγραμματισμού προσανατολισμένη σε

⁷⁵⁸ Από τη λέξη “συνέργεια” που σημαίνει κοινή δράση και συνεργασία.

⁷⁵⁹ “Examples of synergetic intellectual systems can serve as modern hybrid intelligent systems, systems of so-called soft computing, virtual organizations, multi-agent systems, distributed control systems and a number of others” (Inozemtsev, Ivleva & Ivlev, 2017, pp. 1156).

⁷⁶⁰ • <https://www.youtube.com/watch?v=T80yQHmqp6o>

• <https://www.nytimes.com/2023/02/16/technology/bing-chatbot-microsoft-chatgpt.html>

πράκτορες. Βασίζεται στον λογικό προγραμματισμό και στην αρχιτεκτονική του μοντέλου λογισμικού πεποίθηση-επιθυμία-πρόθεση (BDI) για (γνωστικούς) αυτόνομους πράκτορες. Με βάση τα παραπάνω και συμπληρωματικά ως προς την ύπαρξη κανόνων, θα μπορούσε να αναπτυχθεί μία γλώσσα προγραμματισμού με σκοπό την εκπαίδευση των μηχανών επί το αγαθό;

Εννοιολογικός προγραμματισμός

Βάση μίας τέτοιας προσέγγισης θα μπορούσε να αποτελεί η Θεωρία της Εννοιολογικής Εξάρτησης (Conceptual dependency theory), η οποία αφορά την επεξεργασία φυσικής γλώσσας και τα σημασιολογικά δίκτυα. Πρόκειται για μία μέθοδο αναπαράστασης γνώσης (Lytinen, 1992).

Το πλαίσιο Εννοιολογικής Εξάρτησης χρησιμοποιείται για έναν αναλυτή φυσικής γλώσσας αντιστρέφοντας τους κανόνες υλοποίησης και χρησιμοποιώντας τη σημασιολογία ως έλεγχο με την πραγματικότητα. Το σύστημα για την ανάλυση μιας πρότασης στην εννοιολογική της αναπαράσταση λειτουργεί σε κομμάτια μιας πρότασης αναζητώντας τις πιθανές εννοιολογικές πραγματοποιήσεις. Όλες οι ιδεοληψίες ελέγχονται σε σχέση με μια λίστα εμπειριών για να διαπιστωθεί εάν το συγκεκριμένο μέρος της κατασκευής έχει προηγηθεί. Εάν η κατασκευή δεν έχει συμβεί, ή έχει συμβεί μόνο σε κάποιο περίεργο πλαίσιο, αυτό σημειώνεται. Έτσι, στην κατασκευή “ιδέες $\leftrightarrow$ ύπνος”, ανακαλύπτεται ότι αυτή η σύνδεση δεν έχει γίνει ποτέ πριν και, επομένως δεν έχει νόημα για το σύστημα. Εάν ο χρήστης πει ότι αυτή η κατασκευή είναι εντάξει, προστίθεται στη μνήμη. Διαφορετικά, η κατασκευή αναζητείται σε μια λίστα μεταφοράς ή ματαιώνεται. Το σύστημα χρησιμοποιεί μια καταγραφή όσων έχει ακούσει προηγουμένως προκειμένου να αναλύσει αυτό που ακούει επί του παρόντος. Η εννοιολογική σημασιολογία περιορίζει τις πιθανές εννοιολογικές εξαρτήσεις σε δηλώσεις σύμφωνες με τη γνώση του συστήματος για τον πραγματικό κόσμο. Έτσι, το σύστημα ισχυρίζεται ότι αναλύει μια πρόταση με τρόπο ανάλογο με την ανθρώπινη μέθοδο. Χειρίζεται την εισαγωγή μιας λέξης τη φορά καθώς συναντάται, ελέγχει πιθανές συνδέσεις με τις γνώσεις του για τον κόσμο και την προηγούμενη εμπειρία του και τοποθετεί το αποτέλεσμα σε μια διατύπωση χωρίς γλώσσα που μπορεί να λειτουργήσει, να πραγματοποιηθεί σε μια παράφραση ή να μεταφραστεί. Συνεπώς, ο αναλυτής Conceptual Dependency είναι ένας εννοιολογικός αναλυτής και όχι ένας συντακτικός αναλυτής. Ασχολείται κυρίως με την εξήγηση του υποκείμενου νοήματος και των εννοιολογικών σχέσεων που υπάρχουν σε ένα κομμάτι λόγου σε οποιαδήποτε φυσική γλώσσα.

Μία άλλη σχετική προσέγγιση θα μπορούσε να είναι η μελέτη της προσπάθειας για τη δημιουργία της γλώσσας προγραμματισμού CycL (Lenat, 1982· Lenat & Guha, 1991· Lenat & Feigenbaum, 1991). Βοηθητικές ως προς τις επιλογές μίας τέτοιας γλώσσας θα μπορούσε να είναι οι μελέτες των LMB, VLCReth-Conflict to prompting_EducInformTechn_20_Iss και η Graphical Representation of the Movements of Motives of Consciousness in Leontyev's Activity Theory.

Προς αυτήν την κατεύθυνση, της δημιουργίας μιας γλώσσας προγραμματισμού για εκπαίδευση των μηχανών επί το αγαθόν, τροchioδικτικά παρατίθεται η ακόλουθη ενότητα.

Ανάλυση λόγου Ο “λόγος” της κλασσικής περιόδου και ο “Λόγος” των χριστιανικών χρόνων

Ανατρέχοντας στο Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Γεώργιου Μπαμπινιώτη (2005), το ρήμα “λέγω”, το οποίο αποτελεί τη ρίζα του εν θέματι όρου, αποδίδεται, μεταξύ άλλων, ως το συστηματικά δομημένο σύνολο λέξεων που συγκροτεί τη γλώσσα, η χρήση της γλώσσας με σκοπό την επικοινωνία και η ικανότητα για επικοινωνία μέσω αυτής, η προφορική έκφραση, ο ενδιαθέτος λόγος, η λογική ικανότητα κ.τ.λ.. Φέρει βεβαίως και πλήθος άλλων σημασιών, όπως κρίση, λογοδοσία, εκτίμηση, αναλογία, κ.α.. Κατά την κυριολεκτική της σημασία, συνήθως αναφερόμαστε στη λεκτική αποτύπωση και αντανάκλαση της εσωτερικής μας σκέψης, του ενδιαθέτου λόγου μας⁷⁶¹.

Η έννοια του “λόγου” συναντάται πρώτη φορά σε φιλοσοφικό κείμενο του Ηράκλειτου, κατά τον οποίο, συνδέεται με τον αιώνιο λόγο, τον αϊδίο⁷⁶² φυσικό νόμο που διέπει ανέκαθεν τη συμπαντική τάξη, κοινός για όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως (“ζυνός γάρ ὁ κοινός”), ανεξάρτητα από το αν υποπίπτει στην αντίληψή τους ή όχι και που σε αυτόν ανάγεται η αιτία γένεσης του κόσμου. Στον προσωκρατικό Παρμενίδη τον Ελεάτη εντοπίζουμε επίσης τον λόγο (“λέγειν”) ως μια εκ των τριών θεμελιωδών συγκροτητικών της ύπαρξης δυνάμεων αμέσως μετά το “είναι” και το “νοεῖν”. Σε πολύ αδρές γραμμές, μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι κατά την περίοδο των αρχαίων ελλήνων φιλοσόφων μέχρι και τα ελληνιστικά χρόνια, ο λόγος εξέφραζε κατά βάση το τμήμα εκείνο της ψυχής (το λογιστικό) όπου εδράζεται η ορθολογική σκέψη, η φρόνηση ως ικανότητα του ανθρώπου για την αποφυγή λήψης σφαλερών αποφάσεων και η οποία κείται στον αντίποδα της άλογης και ορμητικής επιθυμίας. Επιπλέον, την έννοια του “ορθού λόγου” βρίσκουμε πολύ συχνά και στον Αριστοτέλη και έχει τη σημασία του σύμφωνου με τη φρόνηση (“ὀρθὸς δ’ ὁ κατὰ τὴν φρόνησιν”⁷⁶³) λόγου, όπου δεν παρεμποδίζεται το λογιστικό μέρος της ψυχής από το άλογο^{764,765} και που ακόμη, συνιστά και κριτήριο για την

⁷⁶¹ Λεξικό Lidell Scott Κωνσταντινίδου: https://myria.math.aegean.gr/lds/data/volC/pdf/pg_0055.pdf

⁷⁶² “(αποσπ. 1) τοῦ δὲ λόγου τοῦδ’ ἐόντος αἰεὶ ἀζύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινόμενον γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπείρουσιν εἰκόσιν, πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων τοιούτων, ὁκοίων ἐγὼ διηγέσθαι κατὰ φύσιν διαιρέων ἕκαστον καὶ φράζων ὅπως ἔχει· τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους λανθάνει ὁκόσα ἐγερθέντες ποιοῦσιν, ὅκωσπερ ὁκόσα εὐδόντες ἐπιλανθάνονται (αποσπ. 2) διὸ δεῖ ἐπεσθαι τῷ (ζυνῷ, τουτέστι) τῷ κοινῷ· ζυνός γάρ ὁ κοινός· τοῦ λόγου δ’ ἐόντος ζυνῷ ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν. (αποσπ. 50) Μὲν οὖν φησιν εἶναι τὸ πᾶν διαιρετὸν ἀδιαίρετον, γενητὸν ἀγήνητον, θνητὸν ἀθάνατον, λόγον αἰῶνα, πατέρα υἱόν, θεὸν δίκαιον· (αποσπ. 114) ζὺν νόφ λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι χρὴ τῷ ζυνῷ πάντων, ὅκωσπερ νόμφ πόλις, καὶ πολλὸ ἰσχυροτέρως· τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑπὸ ἐνὸς τοῦ θεοῦ· κρατεῖ γὰρ τοσοῦτον ὁκόσον ἐθέλει καὶ ἐξαρκεῖ πᾶσι καὶ περιγίνεται”.

⁷⁶³ “Ηθικά Νικομάχεια”, 1144b 15.

⁷⁶⁴ “Μεγάλα ἠθικά Β’”, § 10: “Υπερ δὲ τοῦ κατὰ τὰς ἀρετὰς ὀρθῶς πράττειν εἴρηται μὲν, οὐχ ἰκανῶς δέ. ἔφαμεν γὰρ τὸ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πράττειν ἀλλ’ ἴσως ἂν τις αὐτὸ τοῦτο ἀγνοῶν ἐρωτήσῃεν, τὸ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον τί ποτ’ ἐστὶ, καὶ ποῦ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος; ἔστιν οὖν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πράττειν, ὅταν τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς μὴ κωλύῃ τὸ λογιστικὸν ἐνεργεῖν τὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν. τότε γὰρ ἡ πρᾶξις ἐστὶ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον. Ἐπειδὴ γάρ τι τῆς ψυχῆς τὸ μὲν χεῖρον ἔχομεν τὸ δὲ βέλτιον, αἰεὶ δὲ τὸ χεῖρον τοῦ βελτίονος ἔνεκεν ἐστίν, ὥσπερ ἐπὶ σώματος καὶ ψυχῆς τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς ἔνεκεν, καὶ τότε ἐροῦμεν ἔχειν τὸ σῶμα καλῶς, ὅταν οὕτως ἔχη ὥστε μὴ κωλύειν, ἀλλὰ καὶ συμβάλλεσθαι καὶ συμπαρορμᾶν πρὸς τὴν ψυχὴν ἐπιτελεῖν τὸ αὐτῆς ἔργον (τὸ γὰρ χεῖρον τοῦ βελτίονος ἔνεκεν, πρὸς τὸ συνεργεῖν τῷ βελτίονι) ὅταν οὖν τὰ πάθη μὴ κωλύωσι τὸν νοῦν τὸ αὐτοῦ ἔργον ἐνεργεῖν, τότε ἐστὶ τὸ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον γινόμενον”.

⁷⁶⁵ Στον Αριστοτέλη συναντάμε και τον οριστικό λόγο: “ἐξ ὧν δ’ αὕτη πρῶτον, οὐκέτι, εἴπερ τί κατὰ τινὸς σημαίνει ὁ λόγος ὁ ὀριστικός καὶ δεῖ τὸ μὲν ὥσπερ ὕλην εἶναι τὸ δὲ ὡς μορφήν” (“Μετά τα φυσικά”, 1043b.15 29-31) καὶ “Ἐπεὶ δ’ ἐκ τῶν ἀσαφῶν μὲν φανερωτέρων δὲ γίνεται τὸ σαφές καὶ κατὰ τὸν λόγον γνωριμώτερον, πειρατέον πάλιν οὕτω γ’ ἐπελθεῖν περὶ αὐτῆς· οὐ γὰρ μόνον τὸ ὅτι δεῖ τὸν ὀριστικὸν λόγον δηλοῦν, ὥσπερ οἱ πλεῖστοι τῶν ὄρων λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν αἰτίαν ἐνυπάρχειν καὶ ἐμφαίνεσθαι. νῦν δ’ ὥσπερ συμπεράσμαθ’ οἱ

εύρεση της μεσότητας⁷⁶⁶. Στην περίπτωση της αρετής, αρετές και ορθός λόγος αποτελούν, κατά τον φιλόσοφο, μια αρραγή ενότητα⁷⁶⁷. Ο δε κάτοχος αυτού (του ορθού λόγου) προσβλέπει και κατατείνει σε έναν συγκεκριμένο σκοπό⁷⁶⁸.

Προχωρώντας παρακάτω, άξια μνείας είναι η χρήση της προρρηθείσας έννοιας από τον Φίλωνα τον Αλεξανδρέα, ο οποίος τον διαχώρισε σε ενδιάθετο και προφορικό⁷⁶⁹. Πρωταρχική ήταν η θέση του συγκεκριμένου όρου στη στωική φιλοσοφία, όπου συμβόλιζε τον Θεό και αποτελούσε για τους στωικούς μια απρόσωπη οντότητα που διέπει το σύμπαν, ο “λόγος του παντός” που ονομαζόταν και ειμαρμένη⁷⁷⁰. Επιπροσθέτως, στα τέσσερα στοιχεία, το πυρ, το ύδωρ, τη γη και τον αέρα, από τα οποία γεννήθηκαν τα υλικά δημιουργήματα, ενυπάρχει ο σπερματικός λόγος⁷⁷¹.

Η πραγματική κοσμογονία, όμως, στη σημασιολογία του θα επέλθει κατά τους χριστιανικούς χρόνους, όπου ο λόγος προσέλαβε μια παντελώς διαφορετική σημασία υπό το πρίσμα της ευαγγελικής διδασκαλίας και των πατερικών διδαχών. Για την ακρίβεια εμπλουτίστηκε, δίνοντας μιας ολότελα καινοφανή διάσταση και άλλο βάθος στη μέχρι τότε στέρεα και ορθολογική της ερμηνεία. Ο ευαγγελιστής Ιωάννης μεταχειριζόμενος έναν θεμελιακό της φιλοσοφίας όρο, παρουσιάζει τον Λόγο⁷⁷² ως αιωνίως ευρισκόμενος κατ’ ουσίαν με τον Θεό που εξ Αυτού δημιουργήθηκαν τα παντα αλλά και χωρίς Αυτόν τίποτα δεν θα είχε δημιουργηθεί. Έτι περαιτέρω, ο Λόγος αυτός ενσαρκώθηκε, έγινε άνθρωπος, ήτοι ένα πρόσωπο με υπόσταση, διατηρώντας παράλληλα τόσο τη θεϊκή όσο και την ανθρώπινη φύση και “εσκήνωσεν εν ημίν”. Αργότερα, οι Απολογητές Πατέρες ακολουθώντας τον διαχωρισμό μεταξύ ενδιάθετου και προφορικού λόγου, πρέσβευαν ότι ο Λόγος ήταν ανέκαθεν ενδιάθετος στον Θεό και κατέστη προφορικός όταν γεννήθηκε πριν από όλα τα υπόλοιπα όντα. Από τους αγίους Πατέρες των χριστιανικών χρόνων εκείνους που αποδίδει άριστα κατά τη γνώμη μας τη σχέση ενδιάθετου και προφορικού λόγου και Λόγου είναι ο Ιωάννης Δαμασκηνός με τα ακόλουθα:

“Λόγος ἐστὶν ὁ οὐσιωδῶς τῷ Πατρὶ ἀεὶ συμπαράων. Λόγος πάλιν ἐστὶ καὶ ἡ φυσικὴ τοῦ νοῦ κίνησις, καθ’ ἣν κινεῖται καὶ νοεῖ καὶ λογίζεται οἷον ἐν φῶς αὐτοῦ ὢν καὶ ἀπαύγασμα. Λόγος πάλιν ἐστὶν ὁ ἐνδιάθετος, ὁ ἐν καρδίᾳ λαλούμενος. Καὶ πάλιν λόγος ἐστὶν ἄγγελος νοήματος. Ὁ μὲν οὖν Θεὸς Λόγος οὐσιώδης τέ ἐστι καὶ

λόγοι τῶν ὄρων εἰσὶν· οἷον τί ἐστὶν ὁ τετραγωνισμός· τὸ ἴσον ἑτερομήκει ὀρθογώνιον εἶναι ἰσόπλευρον. ὁ δὲ τοιοῦτος ὄρος λόγος τοῦ συμπεράσματος· ὁ δὲ λέγων ὅτι ἐστὶν ὁ τετραγωνισμός μέσης εὑρεσις τοῦ πράγματος λέγει τὸ αἴτιον” (“Περὶ ψυχῆς”, 413a, Κεφάλαιο 2). Λαμβάνει τη σημασία του ορισμού.

⁷⁶⁶ “Ἠθικὰ Νικομάχεια”, 1138b 2: “τὸ δὲ μέσον ἐστὶν ὡς ὁ λόγος ὁ ὀρθὸς λέγει”.

⁷⁶⁷ “Ἠθικὰ Νικομάχεια”, 1144b 17-19: “ἔστι γὰρ οὐ μόνον ἡ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀλλ’ ἡ μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις ἀρετῆς ἐστὶν· ὀρθὸς δὲ λόγος περὶ τῶν τοιούτων ἢ φρονήσις ἐστὶν. Σωκράτης μὲν οὖν λόγους τὰς ἀρετὰς φέτο εἶναι (ἐπιστήμας γὰρ εἶναι πάσας), ἡμεῖς δὲ μετὰ λόγου”.

⁷⁶⁸ “Ἠθικὰ Νικομάχεια”, 1138b 3-4: “ἐν πάσαις γὰρ ταῖς εἰρημέναις ἔξεσι, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, ἔστι τις σκοπὸς πρὸς ὃν ἀποβλέπων ὁ τὸν λόγον ἔχων”.

⁷⁶⁹ “ὁ ἐν τῇ διανοίᾳ γινόμενος, ἐνδόμυχος, ἐνδιάθετος λόγος, ὁ ἐν τῷ διαλογιστικῷ γινόμενος ἄνευ τινὸς ἐκφωνήσεως, ἀντιτίθεται δὲ τῷ προφορικῷ”, Φίλων 2. 154

⁷⁷⁰ Διογένης Λαέρτιος, “Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων”, Βιβλίον Ζ’, 136: “Ἐν τ’ εἶναι θεὸν καὶ νοῦν καὶ εἰμαρμένην καὶ Δία· πολλαῖς τ’ ἑτέροις ὀνομασίαις προσονομάζεσθαι”.

⁷⁷¹ Διογένης Λαέρτιος, “Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων”, Βιβλίον Ζ’, 136: “ὥσπερ ἐν τῇ γονῇ τὸ σπέρμα περιέχεται, οὕτω καὶ τούτων σπερματικὸν λόγον ὄντα τοῦ κόσμου”.

⁷⁷² “Κατὰ Ἰωάννην”, 1.1-1.3, 1.14-1.15 καὶ 1.18: “ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν. πάντα δι’ αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν· (...) καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ καὶ ἐκράγεν λέγων· (...) Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακεν πώποτε· μονογενὴς θεὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς ἐκεῖνος ἐξηγήσατο”.

ένυπόστατος, οί δὲ λοιποὶ τρεῖς λόγοι δυνάμεις εἰσὶ τῆς ψυχῆς οὐκ ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει θεωρούμενοι· ὧν ὁ μὲν πρῶτος τοῦ νοῦ φυσικόν ἐστι γέννημα ἐξ αὐτοῦ ἀεὶ φυσικῶς πηγαζόμενον, ὁ δεύτερος δὲ λέγεται ἐνδιάθετος, ὁ δὲ τρίτος προφορικός.⁷⁷³

ὅπως και

“Ἐπειδὴ γὰρ ἡ ἡμετέρα φύσις ἐπικήρως ἐστὶ καὶ εὐδιάλυτος, διὰ τοῦτο καὶ ὁ λόγος ἡμῶν ἐστὶν ἀνυπόστατος. Ὁ δὲ Θεὸς ἀεὶ ὢν καὶ τέλειος ὢν τέλειον καὶ ἐνυπόστατον ἔξει τὸν ἑαυτοῦ Λόγον καὶ ἀεὶ ὄντα καὶ ζῶντα καὶ πάντα ἔχοντα, ὅσα ὁ γεννήτωρ ἔχει. Ὡς περὶ γὰρ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐκ τοῦ νοῦ προερχόμενος οὔτε δι’ ὅλου ὁ αὐτός ἐστι τῷ νῷ οὔτε παντάπασις ἕτερος -ἐκ τοῦ νοῦ μὲν γὰρ ὢν ἄλλος ἐστὶ παρ’ αὐτόν, αὐτὸν δὲ τὸν νοῦν εἰς τὸ ἐμφανὲς ἄγων οὐκέτι παντάπασις ἕτερός ἐστι παρὰ τὸν νοῦν, ἀλλὰ κατὰ τὴν φύσιν ἐν ὧν ἕτερόν ἐστι τῷ ὑποκειμένῳ- οὕτω καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τῷ μὲν ὑφεστάναι καθ’ ἑαυτὸν διήρηται πρὸς ἐκείνον, παρ’ οὗ τὴν ὑπόστασιν ἔχει, τῷ δὲ ταῦτα δεικνύειν ἐν ἑαυτῷ, ἃ περὶ τὸν Θεὸν καθορᾶται, ὁ αὐτός ἐστι κατὰ τὴν φύσιν ἐκείνῳ· ὥς περὶ γὰρ τὸ ἐν ἅπασιν τέλειον ἐπὶ τοῦ Πατρὸς θεωρεῖται, οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένου Λόγου θεωρηθήσεται.”⁷⁷⁴

Ξεχωρίζει, ἐπίσης και η θέση του Μάξιμου του Ομολογητή, ὅπως την εξέφρασε μέσα στα συγγράμματά του, ὅπου (ενδεικτικά) διαβάζουμε:

“Κατὰ τί λογικός ὁ ἄνθρωπος, καὶ τί ἐνδιάθετος λόγος, καὶ τί προφορικός; Ἐνδιάθετος λόγος ἐστὶ τό κίνημα τῆς ψυχῆς, τό ἐν αὐτῷ τῷ λογιστικῷ γινόμενον, ἄνευ τινός ἐκφωνήσεως· ὅθεν πολλάκις σιωπῶντες, λόγον ὅλον παρ’ ἑαυτοῖς διεξερχόμεθα, καὶ ἐν τοῖς ὀνειροῖς διαλεγόμεθα. Κατὰ τοῦτο δὲ μάλιστα λογικοὶ πάντες ἐσμέν· ἄλλ’ οὐχ ὡς κατὰ τὸν προφορικόν λόγον· Καὶ γὰρ οἱ ἐκ γενετῆς κωφοί, καὶ οἱ διὰ πάθος, ἢ καὶ νόσημα τὴν φωνὴν ἀποβαλόντες, οὐδέ ἤττον λογικοὶ εἰσίν. Ὁ δὲ προφορικός λόγος ἐν τῇ φωνῇ καὶ ἐν ταῖς διαλέκτοις τὴν ἐνέργειαν ἔχει.”⁷⁷⁵

Επίσης,

“ἡ δὲ φρόνησις πλατυνθεῖσα, ποιεῖ τὸν διαλογισμόν· ἐνδιάθετον λόγον παρὰ τοῖς ταῦτα δεινοῖς ὀνομαζόμενον· ὃν ὑπογράφοντες φασι, κίνημα τῆς ψυχῆς εἶναι πληρέστατον ἐν τῷ διαλογιστικῷ γινόμενον, ἄνευ τινός ἐκφωνήσεως· ἐξ οὗ τὸν προφορικόν λόγον φασὶ προῖεναι.”⁷⁷⁶

και “Ἀνθρωπον δὲ λέγω τὸν σαρκωθέντα Θεόν Λόγον, δι’ ἣν ἑαυτῷ καθ’ ὑπόστασιν ἤνωσε λογικῶς ἐψυχωμένην σάρκα.”⁷⁷⁷

Κάνοντας ἓνα ἄλμα αἰώνων, φθάνουμε στους “σύγχρονους” καιρούς, ὅπου ὁ ἐνδιάθετος λόγος ἔχει καταστεί αντικείμενο μελέτης και ἀνάλυσης μέσα ἀπὸ πολυσχιδὴ ἐπιστημονικὰ πρίσματα και κλάδους, ὅπως τῆς ψυχολογίας, τῆς γλωσσολογίας, τῆς παιδαγωγικῆς, τῆς βιολογίας, τῆς κοινωνιολογίας, τῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς φιλοσοφίας κ.ο.κ., καθένας ἀπὸ τοὺς οὐοίους παραθέτει τὴ δικὴ του οπτική. Ἀπὸ τις ἀπαρχές τῆς παρουσίας του στη φιλοσοφική ἱστορία και, ἐν

⁷⁷³ “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 13. Περὶ τόπου Θεοῦ καὶ ὅτι μόνον τὸ θεῖον ἀπερίγραπτον”.

⁷⁷⁴ “Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως”, “Κεφάλαιον 6. Περὶ Λόγου Θεοῦ”.

⁷⁷⁵ “Κεφάλαια 1’ περὶ τῶν δύο θελημάτων τοῦ Κυρίου”, “Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν και ἀσκητικῶν”, 8^{ος} Τόμος 15 Α, 376.

⁷⁷⁶ “Περὶ φρονήματος ἡγουν φρονήσεως”, “Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν και ἀσκητικῶν”, 8^{ος} Τόμος 15 Α, 026.

⁷⁷⁷ “Πρὸς Θαλάσσιον τὸν οσιώτατον πρεσβύτερον και ἡγούμενον Περὶ Διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς”, PG 90, 408.

συνεχεία, από τη θέασή του μέσα από τη ματιά των χριστιανών Πατέρων, έφτασε μέχρι και σήμερα, στην πρόσληψη ενός ολότελα διαφορετικού νοήματος μέσα από την εκάστοτε επιστημονική σφαίρα προσέγγισής του, γεγονός που καταδεικνύει αν μη τι άλλο τη δυναμικότητά του ως όρου, το βάθος και την έκταση που δύναται να προσλάβει και τη διαχρονικότητά του στην ανθρώπινη σκέψη.

7.1.5 Γνωσιακή Συμπεριφορική Θεραπεία (CBT)

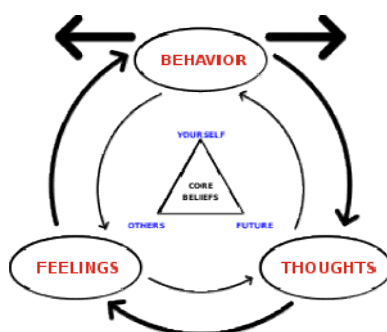
Η προσέγγιση του Αριστοτέλη (που έχει παρατεθεί στο αντίστοιχο κεφάλαιο της παρούσης, στα εδάφια 1111b-1112a των Ηθικών Νικομαχείων⁷⁷⁸) φαίνεται να πλησιάζει μία σύγχρονη μορφή ψυχοθεραπείας, τη Γνωσιακή Συμπεριφορική Θεραπεία, η οποία εδράζεται στην άποψη ότι οι σκέψεις αποτελούν τον πυρήνα εκκίνησης όλων των συναισθημάτων και των συμπεριφορών του ατόμου. Εξωτερικές επιρροές, όπως οι άλλοι άνθρωποι, οι συνθήκες που περιβάλλουν τον άνθρωπο και συγκροτούν τον οικογενειακό, κοινωνικό, εργασιακό κ.ο.κ. ιστό του και τα γεγονότα, δεν επενεργούν, σύμφωνα με την ανωτέρω θεραπεία, κατά τον τρόπο που συμβαίνει με τις σκέψεις. Αποτέλεσμα τούτων, το πλεονέκτημα ότι, ακόμη και αν δεν είναι δυνατή η αλλαγή μιας κατάστασης, παραμένει ωστόσο πάντοτε η δυνατότητα να μεταβάλουμε εμείς τον τρόπο σκέψης μας και, συνεπώς, τη συμπεριφορά μας⁷⁷⁹.

Ο πατέρας της Γνωσιακής Συμπεριφορικής Θεραπείας (Cognitive Behavior treatment –CBT), Aaron Beck, έθεσε τρία επίπεδα γνώσης (Beck, 2019): το πρώτο

⁷⁷⁸ “δοκεῖ δὲ οὐχ ἦττον ἀνθρωπικὰ εἶναι τὰ ἄλογα [πάθη], ὥστε καὶ αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ θυμοῦ καὶ ἐπιθυμίας. ἄποπον δὴ τὸ τιθεῖναι ἀκούσια ταῦτα. Διωρισμένον δὲ τοῦ τε ἐκουσίου καὶ τοῦ ἀκουσίου, περὶ προαιρέσεως ἔπεται διελθεῖν· οἰκειότατον γὰρ εἶναι δοκεῖ τῇ ἀρετῇ καὶ μᾶλλον τὰ ἡθὴ κρίνειν τῶν πράξεων. ἡ προαίρεσις δὴ ἐκούσιον μὲν φαίνεται, οὐ ταῦτ’ οὐδὲν δέ, ἀλλ’ ἐπὶ πλέον τὸ ἐκούσιον· τοῦ μὲν γὰρ ἐκουσίου καὶ παῖδες καὶ τᾶλλα ζῷα κοινωνεῖ, προαιρέσεως δ’ οὐ, καὶ τὰ ἐξαίφνης ἐκούσια μὲν λέγομεν, κατὰ προαίρεσιν δ’ οὐ. οἱ δὲ λέγοντες αὐτὴν ἐπιθυμίαν ἢ θυμὸν ἢ βούλησιν ἢ τινα δόξαν οὐκ εὐόκασιν ὀρθῶς λέγειν. οὐ γὰρ κοινὸν ἢ προαίρεσις καὶ τῶν ἀλόγων, ἐπιθυμία δὲ καὶ θυμὸς. καὶ ὁ ἀκρατὴς ἐπιθυμῶν μὲν πράττει, προαιρούμενος δ’ οὐ· ὁ ἐγκρατὴς δ’ ἀνάπαλιν προαιρούμενος μὲν, ἐπιθυμῶν δ’ οὐ. καὶ προαιρέσει μὲν ἐπιθυμία ἐναντιοῦται, ἐπιθυμία δ’ ἐπιθυμία οὐ. καὶ ἡ μὲν ἐπιθυμία ἡδὲος καὶ ἐπιλύπου, ἡ προαίρεσις δ’ οὐτε λυπηροῦ οὐθ’ ἡδὲος. θυμὸς δ’ ἔτι ἦττον· ἡκιστα γὰρ τὰ διὰ θυμὸν κατὰ προαίρεσιν εἶναι δοκεῖ. ἀλλὰ μὴν οὐδὲ βούλησις γε, καίπερ σύνεγγυς φαινόμενον· προαίρεσις μὲν γὰρ οὐκ ἔστι τῶν ἀδυνάτων, καὶ εἴ τις φαίη προαιρεῖσθαι, δοκοίη ἂν ἡλίθιος εἶναι· βούλησις δ’ ἔστι· καὶ τῶν ἀδυνάτων, οἷον ἀθανασίας. καὶ ἡ μὲν βούλησις ἔστι καὶ περὶ τὰ μηδαμῶς δι’ αὐτοῦ πραχθέντα ἂν, οἷον ὑποκριτὴν τινα νικῆν· προαιρεῖται δὲ τὸ τοιαῦτα οὐδεὶς, ἀλλ’ ὅσα οἶεται γενέσθαι ἂν δι’ αὐτοῦ. ἔτι δ’ ἡ μὲν βούλησις τοῦ τέλους ἔστι μᾶλλον, ἡ δὲ προαίρεσις τῶν πρὸς τὸ τέλος, οἷον ὑγιαίνειν βουλόμεθα, προαιρούμεθα δὲ δι’ ὃν ὑγιανοῦμεν, καὶ εὐδαιμονεῖν βουλόμεθα μὲν καὶ φαμέν, προαιρούμεθα δὲ λέγειν οὐχ ἀρμόζει· ὅλως γὰρ εὐοικεῖν ἢ προαίρεσις περὶ τὰ ἐφ’ ἡμῖν εἶναι. οὐδὲ δὴ δόξα ἂν εἴη· ἡ μὲν γὰρ δόξα δοκεῖ περὶ πάντα εἶναι, καὶ οὐδὲν ἦττον περὶ τὰ αἰδία καὶ τὰ ἀδύνατα ἢ τὰ ἐφ’ ἡμῖν· καὶ τῷ ψευδεῖ καὶ ἀληθεῖ διαφεύεται, οὐ τῷ κακῷ καὶ ἀγαθῷ, ἢ προαίρεσις δὲ τούτοις μᾶλλον. ὅλως μὲν οὖν δόξη ταῦτ’ οἷον οὐδὲ λέγει οὐδεὶς. ἀλλ’ οὐδὲ τινί· τῷ γὰρ προαιρεῖσθαι τάγαθὰ ἢ τὰ κακὰ ποιοῖ τινὲς ἔσμεν, τῷ δὲ δοξάζειν οὐ. καὶ προαιρούμεθα μὲν λαβεῖν ἢ φυγεῖν [ἢ] τι τῶν τοιούτων, δοξάζομεν δὲ τί ἐστιν ἢ τί τι συμφέρει ἢ πῶς· λαβεῖν δ’ ἢ φυγεῖν οὐ πάντ’ οὐδὲ δοξάζομεν. καὶ ἡ μὲν προαίρεσις ἐπαινεῖται τῷ εἶναι οὗ δεῖ μᾶλλον ἢ τῷ ὀρθῶς, ἡ δὲ δόξα τῷ ὡς ἀληθῶς. καὶ προαιρούμεθα μὲν ἂ μάλιστα ἴσμεν ἀγαθὰ ὄντα, δοξάζομεν δὲ ἂ οὐ πάντ’ ἴσμεν· δοκοῦσι δὲ οὐχ οἱ αὐτοὶ προαιρεῖσθαι τε ἄριστα καὶ δοξάζειν, ἀλλ’ ἔνιοι δοξάζειν μὲν ἄμεινον, διὰ κακίαν δ’ αἰρεῖσθαι οὐχ ἂν δεῖ. εἰ δὲ προγίνεται δόξα τῆς προαιρέσεως ἢ παρακολουθεῖ, οὐδὲν διαφέρει· οὐ τοῦτο γὰρ σκοποῦμεν, ἀλλ’ εἰ ταῦτόν ἐστι δόξη τινί. τί οὖν ἢ ποῖόν τι ἐστίν, ἐπειδὴ τῶν εἰρημένων οὐθέν· ἐκούσιον μὲν δὴ φαίνεται, τὸ δ’ ἐκούσιον οὐ πᾶν προαιρετόν. ἀλλ’ ἄρα γε τὸ προβεβουλευμένον; ἢ γὰρ προαίρεσις μετὰ λόγου καὶ διανοίας. ὑποσημαίνειν δ’ εὐοικε καὶ τοῦνομα ὡς ὃν πρὸ ἐτέρων αἰρετόν. Βουλευόνται δὲ πότερον περὶ πάντων, καὶ πᾶν βουλευτόν ἐστιν, ἢ περὶ ἐνίων οὐκ ἔστι βουλή; λεκτέον δ’ ἴσως βουλευτόν οὐχ ὑπὲρ οὗ βουλευσάιτ’ ἂν τις ἡλίθιος ἢ μαινόμενος, ἀλλ’ ὑπὲρ ὃν ὁ νοῦν ἔχων. περὶ δὴ τῶν αἰδίων οὐδεὶς βουλεύεται, οἷον περὶ τοῦ κόσμου ἢ τῆς διαμέτρου καὶ τῆς πλευρᾶς, ὅτι ἀσύμμετροι. ἀλλ’ οὐδὲ περὶ τῶν ἐν κινήσει, αἱ δὲ κατὰ ταῦτα γινομένων, εἴτ’ ἐξ ἀνάγκης εἴτε καὶ φύσει ἢ διὰ τινα αἰτίαν ἄλλην, οἷον τροπῶν καὶ ἀνατολῶν. οὐδὲ περὶ τῶν ἄλλοτε ἄλλως, οἷον αὐχμῶν καὶ δμβρῶν. οὐδὲ περὶ τῶν ἀπὸ τύχης, οἷον θησαυροῦ εὐρέσεως. ἀλλ’ οὐδὲ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀπάντων, οἷον πῶς ἂν Σκύθαι ἄριστα πολιτεύοντο οὐδεὶς Λακεδαιμονίων βουλεύεται. οὐ γὰρ γένοιτ’ ἂν τούτων οὐθέν δι’ ἡμῶν. βουλευόμεθα δὲ περὶ τῶν ἐφ’ ἡμῖν καὶ πρακτῶν· ταῦτα δὲ καὶ ἔστι λοιπὰ. αἰτίαι γὰρ δοκοῦσιν εἶναι φύσις καὶ ἀνάγκη καὶ τύχη, ἔτι δὲ νοῦς καὶ πᾶν τὸ δι’ ἀνθρώπου. τῶν δ’ ἀνθρώπων ἕκαστος βουλευόμενος περὶ τῶν δι’ αὐτῶν πρακτῶν.”

⁷⁷⁹ Εἶναι εμφανὲς ἐδῶ ἡ ομοιότητα μετὰ τῆς ἐπικτήτειας διδασχῆς, ὅπως ἔχουν σημειωθεῖ στο κεφάλαιο 2 τῆς παρούσης.

αφορά στις βαθιά εδραιωμένες και διαμορφωθείσες από την πρώιμη παιδική ηλικία σκέψεις του ατόμου που σχετίζονται με το σύστημα πεποιθήσεων που φέρει για τον εαυτό του, τον κόσμο και για το μέλλον του, το δεύτερο έχει ως αντικείμενο τις γνωστικές στρεβλώσεις για την αντίληψη της πραγματικότητας που προκύπτουν ως απότοκο της εστιάσής του στις αρνητικές πτυχές και το τρίτο άπτεται των αυτόματων αρνητικών σκέψεων για την πραγματικότητα, οι οποίες συνήθως είναι ακούσιες (γι' αυτό και χαρακτηρίζονται ως “αυτόματες”). Όλα τα παραπάνω έχουν ως τελικό απότοκο την εκδήλωση μίας αρνητικής συμπεριφοράς που είθισται να προκαλεί δυσφορία (ψυχική ή και σωματική) στον φορέα της. Στόχος της εν λόγω θεραπείας αποτελεί κατά πρώτο λόγο, ο εντοπισμός των αρχικών πεποθήσεων, της πηγής δηλαδή, από την οποία εκπορεύονται οι σκέψεις, εν συνεχεία η αμφισβήτηση των παγιωμένων αυτών σκέψεων με ενσυνείδητη (γνωστική) επεξεργασία τους από τον φέροντα και, τέλος, η αντικατάστασή τους με λογικότερα και πιο ρεαλιστικά μοτίβα σκέψης. Ο απώτερος σκοπός συνίσταται στην απόκτηση εκείνων των δεξιοτήτων που θα επιτρέπουν στον άνθρωπο να επεξεργάζεται τις “εισερχόμενες πληροφορίες” που δέχεται μέσα σε ένα νέο πλαίσιο, απαλλαγμένο από τις προηγούμενες γνωστικές παραμορφώσεις που συνήθιζε να φέρει. Με τον τρόπο αυτόν, δύναται να καταστεί μελλοντικά και ο ίδιος θεραπευτής του εαυτού του, μιας και εκπαιδεύεται στον εντοπισμό, τη συνειδητή επεξεργασία και την αντικατάσταση των προβληματικών σκέψεων.

Εικ. 3 Σχηματική απεικόνιση των τριών επιπέδων γνώσης του Beck.

Η σύνδεση των παραπάνω με την αριστοτελική ηθική έγκειται στο γεγονός ότι για τον Αριστοτέλη, η απόκτηση της αρετής επέρχεται δια της έξεως, της συνεχούς και αδιάκοπης εξάσκησης του ατόμου σε αυτή. Το αποτέλεσμα εξικνείται στο ότι προκύπτει ένας μόνιμος και σταθερός τρόπος συμπεριφοράς (Λυπουρλής, 2000), με την εν λόγω διαδικασία άσκησης να προσλαμβάνει διαστάσεις ηθικής, γνωστικής και συναισθηματικής εξέλιξης του ανθρώπου. Στις ηθικές αρετές τονίζεται ιδιαίτερα η προσωπική ευθύνη του ανθρώπου να θελήσει και να καταβάλλει εργώδεις προσπάθειες για την απόκτησή τους, μιας και, όπως έχει ήδη αναφερθεί στην παρούσα, δεν είναι εγκατεστημένες εκ φύσεως μέσα στους ανθρώπους. Παρ' όλα αυτά, η φύση μας έκανε επιδεκτικούς σε αυτές, “τέλειοι όμως σ' αυτές γινόμαστε με τη διαδικασία του έθους”⁷⁸⁰ (Ηθικά Νικομάχεια 1103a I 8-9), της τακτικής, δηλαδή, διαδικασίας επανάληψης τέλεσης πράξεων ενάρετων με σκοπό την απόκτηση των

⁷⁸⁰ “πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειούμενοι δὲ διὰ τοῦ ἔθους”.

ηθικών αρετών και μάλιστα από μικρή ηλικία⁷⁸¹ (Ηθικά Νικομάχεια 1104b III 5-6). Με τον τρόπο αυτό, προβαίνει ο άνθρωπος σε πράξεις σύμφωνες με την αρετή για να καταστεί (αυτού του είδους το πράττειν) εθισμός (ώστε να κατανοηθεί εκ μέρους του ποιο (πρέπει να) είναι το επιδιωκόμενο αγαθό). Και, όταν πλέον επιδίδεται σε αυτές κατ' έθος, η τέλεση των ηθικών πράξεων δεν συμβαίνουν πια στο πλαίσιο του εθισμού του αλλά εκδηλώνονται ως επακόλουθο και ίδιον του χαρακτήρα του.

Όμοια προσέγγιση μπορούμε να παρατηρήσουμε και στα χριστιανικά κείμενα, στην ασκητική και νηπτική γραμματεία της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας (Ιωάννης Κλίμακος, ΚΣΤ, Γ54⁷⁸²). Ως πρόταση θα μπορούσε, λοιπόν, να εκληφθεί η μελέτη, τόσο της αρχαίας κλασσικής παιδείας όσο και της χριστιανικής γραμματείας προς τον σκοπό της σύγχρονης ψυχολογίας: μεταβάλλοντας τόσο τον σκοπό της πράξης όσο και τα μέσα, με αποτέλεσμα τη μεταβολή της προαίρεσης του υποκειμένου.

7.2 Συμπεράσματα

Έχοντας αποτυπώσει την πορεία των εννοιών της προαίρεσης και της πρόθεσης μέσα από τα έργα ορισμένων -από τα πλέον σημαίνοντα, όχι μόνο της εποχής τους, αλλά και μεταγενέστερων αιώνων- προσώπων, τόσο της κλασσικής περιόδου όσο και των ελληνιστικών χρόνων και του σύγχρονου καιρού, διαπιστώσαμε κατά πρώτο λόγο ότι αμφότερες εκκινούν από μια ενδιάθετη κατάσταση της ψυχής να στραφεί προς συγκεκριμένη κατεύθυνση με απαραίτητες προϋποθέσεις τη διάνοια (προηγούμενη σκέψη) και, κατά συνέπεια, την αίσθηση επίγνωσης, την ελεύθερη βούληση και την προσπάθεια για την πραγμάτωσή της. Περαιτέρω, εκφράστηκε η άποψη ότι η προαίρεση συνιστά ευρύτερο όρο έναντι της πρόθεσης, καθότι συμπεριλαμβάνει όχι τις υπαρκτές -άρα και δυνατές, ήτοι δυνάμενες να πραγματοποιηθούν- επιλογές αλλά και εκείνες που μπορεί να προκύψουν *εκ του μη όντος*, που ανάγονται δηλαδή, κατ' εξοχήν στην ψυχική σφαίρα και δεν έχουν καταστεί ακόμη συνειδητές επιλογές και, όπως έχει αποτυπωθεί αρκετές φορές στην παρούσα, είναι δηλωτική των διανοητικών και ψυχικών αρετών του φορέα της. Σε αυτήν, δηλαδή, συμπλέκεται τόσο το νοείν όσο και το επιθυμείν και θα μπορούσε ακόμη να ειπωθεί ότι έκαστη προαίρεση συνιστά, κατά κάποιον τρόπο, και μια μικρογραφία του ψυχισμού του ατόμου, δοθέντος ότι ο πυρήνας της ανάγεται στα μύχια της ψυχής του ανθρώπου.

Αναφερόμενοι στους σύγχρονους καιρούς και δη στην τεχνολογία, παραθέσαμε το σημείο που διασταυρώνεται με την πρόθεση (και όχι με την προαίρεση), το οποίο έγκειται στη δυνατότητα κατασκευής τεχνουργημάτων που φέρουν πρόθεση. Περαιτέρω, φθάσαμε έως το σημείο που η σύγχρονη επιστήμη δύναται να κατασκευάζει τενητές μορφές ζωής ως επιγέννημα σύζευξης κυττάρων ή ιστών και μηχανών, επισημαίνοντας παράλληλα ότι πρόκειται για εξελίξεις των οποίων η επενέργεια στην ανθρώπινη ζωή δεν προοικονομείται από τα συλλεγέντα μέχρι

⁷⁸¹ “διὸ δεῖ ἡχθαί πως εὐθὺς ἐκ νέων, ὥς ὁ Πλάτων φησίν, ὥστε χαίρειν τε καὶ λυπεῖσθαι οἷς δεῖ”.

⁷⁸² “Ἡ ἐλάττωσις τοῦ κακοῦ γεννᾷ τὴν ἀποχὴν ἀπὸ τοῦ κακοῦ. Ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τοῦ κακοῦ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς μετανοίας. Ἡ ἀρχὴ τῆς μετανοίας εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς σωτηρίας. Ἡ ἀρχὴ τῆς σωτηρίας εἶναι ἡ καλὴ πρόθεσις. Ἡ καλὴ πρόθεσις γεννᾷ τοὺς κόπους. Ἀρχὴ τῶν κόπων εἶναι οἱ ἀρεταί. Ἡ ἀρχὴ τῶν ἀρετῶν εἶναι τὸ ἄνθος (τῆς πνευματικῆς ζωῆς). Τὸ ἄνθος τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς (πνευματικῆς) ἐργασίας. Ἡ (πνευματικὴ) ἐργασία εἶναι τέκνο τῆς ἀρετῆς· καὶ αὐτῆς τέκνο ἡ συνέχισις καὶ ἡ συχνότης τῆς ἐργασίας. Καρπὸς καὶ τέκνο τῆς συνεχοῦς καὶ ἐπιμελοῦς ἐργασίας εἶναι ἡ ἔξις, (ἡ μόνιμη δηλαδὴ συνήθεια). Καὶ τέκνο τῆς ἔξεως εἶναι ἡ ποιῶσις [=ἀπόκτησις ποιότητος], (νά γίνει δηλαδὴ ἡ ἀρετὴ ἓνα μὲ τὴν ψυχὴ, φυσικὴ κατάσταση τῆς)”.

στιγμής δεδομένα, πλην όμως, θα μπορούσε να προβλεφθεί (έστω και σε ένα τόσο αρχικό στάδιο) κάποιου είδους έννομη πρόβλεψη για την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, εντασσόμενη στον διατυπωθέντα από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ορισμό της Πράξης για την Τεχνητή Νοημοσύνη. Πρόκειται, όπως έχει ήδη αναφερθεί, για την προσθήκη στον ορισμό της Τεχνητής Νοημοσύνης της εν λόγω Πράξης της ακόλουθης φράσης “...ή συνθετικές μορφές ζωής (τεχνητοί βιολογικοί οργανισμοί) που συνίστανται στη σύνθεση της χρήσης συστημάτων Τεχνητής Νοημοσύνης, όπως περιγράφονται στον παρόντα ορισμό και κυττάρων και ιστών (ανθρώπινων και μη)”, η οποία εμπερικλείει τις ανωτέρω (μη ανθρώπινες) και εργαστηριακά προκύπτουσες μορφές ζωής.

Εν συνεχεία, λαμβάνοντας υπόψη τα ως άνω παρατεθέντα αλλά και τη διατυπωθείσα άποψη περί συμπερίληψης της έννοιας της πνευματικότητας στο ICD-11 ως επιβοηθητικού-επικουρικού εργαλείου για τη σφαιρικότερη διάγνωση και κατάστρωση των προτάσεων θεραπείας, εκφράσαμε τη σκέψη ότι ενδεχομένως να αποδεικνύονταν χρήσιμη για τους αυτούς λόγους η ενσωμάτωση στο νέο ICD εννοιών, όπως η διάκριση, η συμπερίληψη, ο αγώνας και ο πολιτισμός.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Aubenque, P. (1989). Οι ελληνιστικές φιλοσοφίες: Στωικισμός, Επικουρισμός, Σκεπτικισμός. Στο Φ. Σατελέ (Επιμ.), *Η φιλοσοφία από τον Πλάτωνα ως τον Θωμά Ακινάτη* (σσ. 155-194). Αθήνα: Γνώση.
- Hegel, G.W.F. (1971). Φιλοσοφία των Στωικών (μτφρ. Ι. Χριστοδούλου). *Επίκτητος Διατριβή Α΄*. Αθήνα: Ζήτρος.
- Αββά Δωρόθεου (2016). *Εργα ασκητικά*. Αθήνα: Ετοιμασία.
- Αγίου Αυγουστίνου (1980). *Αι εξομολογήσεις Τεύχη Α-Β* (μτφρ. Α. Δαλέζιου). Αθήνα.
- Αγίου Γρηγορίου του Συναΐτη (1986). *Δέκα κεφάλαια περί ήσυχίας και προσευχής και περί τῶν τεκμηρίων τῆς χάριτος και τῆς πλάνης*. Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών τ.Δ΄ (μτφρ. Α. Γαλίτη). Θεσσαλονίκη: Το περιβόλι της Παναγίας.
- Αγίου Ησυχίου του Πρεσβυτέρου (1986). *Προς τον Θεόδουλο, Λόγος περί νήψεως και αρετής*. Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών, τόμος Α΄ (μτφρ. Α. Γαλίτη). Θεσσαλονίκη: Το περιβόλι της Παναγίας.
- Αγίου Ιωάννη Δαμασκηνού (1986). *Λόγος ψυχοφελής και θαυμάσιος*. Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών, τόμος Β΄ (μτφρ. Α. Γαλίτη). Θεσσαλονίκη: Το περιβόλι της Παναγίας.
- Αγίου Ιωάννου του Χρυσόστομου (2002). *Οι εννέα λόγοι μερί μετανοίας* (μτφρ. Φ. Μαλαίνος). Αθήνα.
- Αγίου Καλλίστου και Αγίου Ιγνατίου (οι Ξανθόπουλοι) (1986). *Μέθοδος και κανόνας ακριβής για όσους διαλέγουν την ησυχαστική ζωή*. Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών τ.Ε΄ (μτφρ. Α. Γαλίτη). Θεσσαλονίκη: Το περιβόλι της Παναγίας.
- Αγίου Νικόδημου του Αγειορίτη (χ.χ.). *Αόρατος Πόλεμος* (μτφρ. Ιερ. Βενέδικτος). Νέα Σκήτη.
- Αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου (1989). *Κατηχητικοί Λόγοι*. Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών τ. Δ΄ (μτφρ. μτφρ. Α. Γαλίτη). Θεσσαλονίκη: Το περιβόλι της Παναγίας.
- Αθηναγόρα (2006). *Πρεσβεία περί Χριστιανών*.
- Αλατζόγλου, Γ. (1997). Η έννοια της αταραξίας στον Επίκτητο και στον Δημόκριτο. Στο Χ. Τέζας (Επιμ.), Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα 17-19 Ιουνίου 1997), *Επίκτητος Η ζωή και το έργο του* (σσ. 11-17). Πρέβεζα: Δήμος Πρέβεζας και Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας.
- Αμπατζίδης, Θ. (2015). *Η θέωση και οι προϋποθέσεις της κατά τον Συμεών τον Νέο Θεολόγο*. (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Θεολογική Σχολή. Τμήμα Θεολογίας. Θεσσαλονίκη).
- Αριστοτέλη (2006). *Ηθικά Νικομάχεια* (μτφρ. Δ. Λυπουρλή). Αθήνα: Ζήτρος.
- Βανδώρας, Σ. (2015). *Εισαγωγή στις Πολιτικές Ιδεολογίες*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Βασίλειος ο Μέγας (1972). *Επιστολαί Α΄* (μτφρ. Π. Χρήστου). Θεσσαλονίκη: Το Βυζάντιον.
- Βλαχάβας, Ι., Κεφαλάς, Π., Βασιλειάδης, Ν., Κόκκορας, Φ., & Σακελλαρίου, Η. (2020). *Τεχνητή Νοημοσύνη*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Γαλενιανού, Μ. (2015). Η περιχώρηση στο τριαδικό και το χριστολογικό δόγμα κατά τον άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό. *Θεολογία*, 3 (σσ. 121-132). Αθήνα: Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος.

- Γεωργούλη, Κ. (2015). *Τεχνητή Νοημοσύνη Μια εισαγωγική προσέγγιση*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Γρηγορίου του Παλαμά, (1985). *Άπαντα τα έργα. 10 Ομιλίες (Α'-Κ')* (μτφρ. Π. Χρήστου). Θεσσαλονίκη: Το Βυζάντιον.
- Γρηγορίου του Παλαμά, (1985). *Άπαντα τα έργα. 10 Ομιλίες (ΚΑ'-ΜΒ')* (μτφρ. Π. Χρήστου). Θεσσαλονίκη: Το Βυζάντιον.
- Δελλή, Ι.Γ. (1997). Η ιδέα του “κοσμοπολιτισμού” στη σκέψη του Επίκτητου. Στο Χ. Τέζας (Επιμ.), Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα 17-19 Ιουνίου 1997), *Επίκτητος Η ζωή και το έργο του* (σσ. 71-78). Πρέβεζα: Δήμος Πρέβεζας και Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας.
- Δέμη, Α. (1997). Αυτοαναφορά και ανθρώπινη πράξη στο έργο του Επίκτητου. Στο Χ. Τέζας (Επιμ.), Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα 17-19 Ιουνίου 1997), *Επίκτητος Η ζωή και το έργο του* (σσ. 79-90). Πρέβεζα: Δήμος Πρέβεζας και Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας.
- Δραγώνα-Μονάχου, Μ. (1978-1979). *Η προαίρεσις στον Αριστοτέλη και στον Επίκτητο*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Δραγώνα-Μονάχου, Μ. (1997). Ελευθερία και δουλεία στον Επίκτητο. Στο Χ. Τέζας (Επιμ.), Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα 17-19 Ιουνίου 1997), *Επίκτητος Η ζωή και το έργο του* (σσ. 91-102). Πρέβεζα: Δήμος Πρέβεζας και Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας.
- Επικτήτου (2010). *Έγχειρίδιον Έπικτήτου* (μτφρ. Ν. Σκουτερόπουλου). Αθήνα: Στιγμή.
- Επικτήτου (2002). *Διατριβή Α'* (μτφρ. Δ. Ν. Ιωαννίδου-Ι.Σ. Χριστοδούλου). Αθήνα: Ζήτρος.
- Επικτήτου (2002). *Διατριβή Β'* (μτφρ. Ι. Σ. Χριστοδούλου-Μ. Μπίλα). Αθήνα: Ζήτρος.
- Επικτήτου (2003). *Διατριβή Γ'* (μτφρ. Ι. Σ. Χριστοδούλου). Αθήνα: Ζήτρος.
- Ευάγριου του Ποντικού (1986). *Κεφάλαια περί διακρίσεως παθών και λογισμών. Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών τ.Α'* (μτφρ. Α. Γαλίτη). Θεσσαλονίκη: Το περιβόλι της Παναγίας.
- Ευαγγέλου, Ι. (1975). *Ελευθερία της βουλήσεως. Πορεία μιας ιδέας*. Αθήνα: Δωδώνη.
- Ιερ. Αυγουστίνου (χ.χ.). *Η πολιτεία του Θεού Βιβλίον XIII-XXII*. (μτφρ. Α. Δαλέζιου). Αθήνα.
- Καρμίρη, Ι. (1984). Η περί σωτηρίας διδασκαλία του Μεγάλου Βασιλείου. *Θεολογία*, 1' (ΝΕ'), σσ. 873-919.
- Κιούλος, Κ. (2010). Θρησκευτικότητα, πνευματικότητα και ψυχοθεραπεία. *Ψυχιατρική*, 21:3, σσ. 240-246. <https://www.psychiatriki-journal.gr/documents/psychiatry/21.3-GR-2010-240.pdf>.
- Κοντοστεργίου, Δ. (1999). Αγάπη και έρωσ κατά τόν Συμεών τόν Νέον Θεολόγον. *Θεολογία*, 2 & 3, σσ. 521-564.
- Κορναράκη, Ι. (2010). *Στοιχεία Νηπτικής Ψυχολογίας*. Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη Α.Ε.
- Κουμάκη, Γ. (1997). Το ιδεώδες του “πεπαιδευμένου” στη στωική φιλοσοφία. Στο Χ. Τέζας (Επιμ.), Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα 17-19 Ιουνίου 1997), *Επίκτητος Η ζωή και το έργο του* (σσ. 30-36). Πρέβεζα: Δήμος Πρέβεζας και Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας.

- Κωνσταντινίδη, Δ. (2013). *Η ελευθερία της βούλησης στον Πλάτωνα και στον Αριστοτέλη: Ελεύθερη επιλογή και ηθική ευθύνη* (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Φιλοσοφική Σχολή. Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής. Θεσσαλονίκη).
- Λειβαδίτης, Μ. (2010). Νοητικές αναπαραστάσεις και εγκέφαλος. *Ψυχιατρική*, 21:1, σσ. 31-40. <https://www.psychiatriki-journal.gr/documents/psychiatry/21.1-GR-2010-31.pdf>.
- Λιανόπουλος, Θ. (2017). Η πραγματική ελευθερία κατά την Hannah Arendt. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*. Αρ. 11. σ. 81-90.
- Λίλης, Ι. (2007). *Κοσμολογία και ανθρωπολογία στη διδασκαλία του Ιωάννου Λαμασκηνού*. (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Τμήμα Θεολογίας. Θεσσαλονίκη).
- Meyendorff, J. (1989). *Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς και η ορθοδοξη μυστική παράδοση*. Αθήνα: Ακρίτας.
- Μάνου, Α. (2002). *Η ευδαιμονία ως εύροια βίου στην αρχαία στωική φιλοσοφία*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα.
- Μαξίμου του Ομολογητού (1995). *Περί θελήσεως. Προς Μαρίνον επιστολή. Ζήτησις μετά Πύρρου* (μτφρ. Ν. Σαμοθράκη). Αθήνα: Αρμός.
- Μπαμπινιώτη, Γ. (2005). Γνώση. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.
- Μπαμπινιώτη, Γ. (2005). Λόγος. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.
- Μπαμπινιώτη, Γ. (2005). Μετά-. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.
- Μπαμπινιώτη, Γ. (2005). Προαίρεση. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.
- Μπότσα, Κ. (2015). *Η θεραπεία των παθών και η οικείωση των αρετών κατά τον Άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή*. (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Θεολογική Σχολή. Τμήμα Θεολογίας. Τομέας Ηθικής και Κοινωνιολογίας. Θεσσαλονίκη).
- Norvig, P. & Russell, S. (2005). *Τεχνητή Νοημοσύνη: Μια σύγχρονη προσέγγιση* (μτφρ. Σκουλαρίκης Φ. - Άλβας, Τ.). Αθήνα: Κλειδάριθμος.
- Νείλου του Μοναχού (1998). *Φιλοκαλία των Νηπτικών και Ασκητικών ΙΙΔ* (μτφρ. Π. Παπαευαγγέλου). Θεσσαλονίκη: Το Βυζάντιον.
- Νούτσου, Π. (1997). Η “ελευθεροποιός” διδασκαλία του Επίκτητου. Στο Χ. Τέζας (Επιμ.), Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα 17-19 Ιουνίου 1997), *Επίκτητος Η ζωή και το έργο του* (σσ. 149-154). Πρέβεζα: Δήμος Πρέβεζας και Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας.
- Οσίου Θεολήπτου Φιλαδελφείας (1986). *Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών τ.Δ΄* (μτφρ. Α. Γαλίτη). Θεσσαλονίκη: Το περιβόλι της Παναγίας.
- Οσίου Καλλίστου Αγγελικούδη (1986). *Κεφάλαια Περί προσευχής*. Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών τ.Ε΄ (μτφρ. Α. Γαλίτη). Θεσσαλονίκη: Το περιβόλι της Παναγίας.
- Οσίου Κασσιανού του Ρωμαίου (1986). *Λόγος προς τον ηγούμενο Λεόντιο, για τους αγίους Πατέρες της Σκήτης και για την διάκριση*. Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών, τ.Α΄ (μτφρ. Α. Γαλίτη). Θεσσαλονίκη: Το περιβόλι της Παναγίας.

- Οσίου Νικήτα του Στηθάτου (1987). *Πρώτη εκατοντάδα πρακτικών κεφαλαίων*. Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών τ.Δ' (μτφρ. Α. Γαλίτη). Θεσσαλονίκη: Το περιβόλι της Παναγίας.
- Οσίου Νικήτα του Στηθάτου (1987). *Τέταρτη εκατοντάδα πρακτικών κεφαλαίων*. Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών τ.Δ' (μτφρ. Α. Γαλίτη). Θεσσαλονίκη: Το περιβόλι της Παναγίας.
- Οσίου Πέτρου του Δαμασκηνού (1986). *Η έκτη γνώση*. Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών τ. Γ' (μτφρ. Α. Γαλίτη). Θεσσαλονίκη: Το περιβόλι της Παναγίας.
- Οσίου Πέτρου του Δαμασκηνού (1986). *Διαφορά λογισμών και προσβολών*. Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών τ. Γ' (μτφρ. Α. Γαλίτη). Θεσσαλονίκη: Το περιβόλι της Παναγίας.
- Οσίου Συμεών του Νέου Θεολόγου (χ.χ.). *Ο Λόγος σάρξ εγένετο*. Αττική: Ιερὰ Μονὴ Ὁσίου Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου.
- Périn, J. (1989). Η Πατερική φιλοσοφία. Στο Φ. Σατελέ (Επιμ.), *Η φιλοσοφία από τον Πλάτωνα ως τον Θωμά Ακινάτη* (σσ. 243-264). Αθήνα: Γνώση.
- Périn, J. (1989). Ο Θωμάς και η φιλοσοφία του δεκάτου τρίτου αιώνα. Στο Φ. Σατελέ (Επιμ.), *Η φιλοσοφία από τον Πλάτωνα ως τον Θωμά Ακινάτη* (σσ. 321-336). Αθήνα: Γνώση.
- Ross, W.D. (2001). *Αριστοτέλης*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Παπαγεώργη, Ι. (2022). Προσεγγίζοντας την ἐπιστημονική σκέψη τοῦ Μ. Βασιλείου με βάση τὸ ἔργο του Ὁμιλίου εἰς τὴν Ἑξαήμερον. *Θεολογία*, 93 (2), σσ. 223-240.
- Παπαδόπουλου, Σ. (1990). *Πατρολογία. Τόμος Β' Ο τέταρτος αιώνας (Ανατολή και Δύση)*. Αθήνα: Παρουσία.
- Παπαδόπουλου, Σ. (2008). Αυγουστίνος Ιπώνος. Ο μέγιστος εκκλησιαστικός Πατέρας της Δύσεως. *Θεολογία*, 73 (2), σσ. 461-525.
- Παπανικολάου, Π. (2016). Η στάση του Γρηγορίου του Θεολόγου έναντι της φιλοσοφίας στον κε' λόγο. *Θεολογία*, 87 (4), σσ. 7-14.
- Παπανούτσου, Ε. (1970). *Ηθική*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Παπανούτσου, Ε. (1982). *Ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικτήτου. Ἕνας γενικὸς χαρακτηρισμὸς τῆς καὶ ἡ σχέση τῆς μετὸν χριστιανισμὸ*. Φιλοσοφία, 12 (σσ. 9-25). Αθήνα: Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας της Ακαδημίας Αθηνών.
- Σκαλτσά, Θ. (1993). *Ο χρυσὸς αἰὼν τῆς ἀρετῆς Ἀριστοτελικὴ ἠθικὴ*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Σταυρόπουλου, Α. (1984). *Η τέχνη της αγάπης*. Αθήνα: Εφημέριος.
- Stavropoulos, D. N. & Hornby, A.S. (1998). *Doctrine*. Oxford English-Greek Learner's Dictionary. Oxford University Press.
- Στοβαίου (2005). *Ανθολόγιον* (μτφρ. Χρ. Σ. Θεοδωράτου). Αθήνα: Γεωργιάδης.
- Schopenhauer, A (2020). *Ο κόσμος ως βούληση και ως παράσταση* (μτφρ. Β. Κακοσίμου - Δ. Υφαντής). Αθήνα: Ροές.
- Schopenhauer, A (2016). *Περί της ελευθερίας της βούλησης* (μτφρ. Μ. Παντούλιας - Δ. Υφαντής). Αθήνα: Ροές.
- Schopenhauer, A (1931). *Ο άνθρωπος - Η κοινωνία* (μτφρ. Ι. Ζερβός). Αθήνα: Γ. Παπαδημητρίου.
- Τατάκη, Β. (1989). *Η συμβολή της Καππαδοκίας στη χριστιανική σκέψη*. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών. Αθήνα: Γαλλικό Ινστιτούτο.
- Τσούνα-McKiraham, B. (1997). Οι Σωκρατικοί φιλόσοφοι και ο Επικτήτος. Στο Χ. Τέζας (Επιμ.), *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα 17-19 Ιουνίου*

- 1997), *Επίκτητος Η ζωή και το έργο του* (σσ. 19-29). Πρέβεζα: Δήμος Πρέβεζας και Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας.
- Φαρίδου, Σ. (2018). Τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ καὶ τὸ αὐτεξούσιο κατὰ τὸν Αὐγουστῖνο Ἰππῶνος (μὲ βάση τὰ ἔργα του De libero arbitrio καὶ De gratia et libero arbitrio). *Θεολογία*, 89 (2), σσ. 147-159.
- Φλορόφσκυ, Γ. (2003). *Οι Βυζαντινοί Πατέρες του 5^{ου} αιώνα* (μτφρ. Π. Κ. Πάλλη). Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα.
- Χέγκελ, Γ. (1995). *Φαινομενολογία του Πνεύματος* (μτφρ. Δ. Τζωρτζόπουλος). Αθήνα-Ιωάννινα: Δωδώνη.
- Χριστοδούλου, Ι. (2002). *Τα ζητήματα της προκοπής και της παιδείσεως στη φιλοσοφία του Επικτήτου* (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Φιλοσοφική Σχολή. Τομέας Φιλοσοφίας. Θεσσαλονίκη).

Ξενόγλωσση

- Anscombe, G. E. M. (1963). *Intention*. Oxford: Blackwell.
- Avatar (χ.χ.). Στο *Cambridge dictionaries online*. Ανακτήθηκε από <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/avatar>.
- Beck, A. (2019). A 60-Year Evolution of Cognitive Theory and Therapy. *SAGE Publications*, 14(1), 16–20. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1745691618804187>.
- Becker, L. B., Downs, A., Schlenoff, C., Albrecht, J., Kootbally, Z., Ferrando, A., Cardoso, R. & Fisher, M. (2023). Using a BDI Agent to Represent a Human on the Factory Floor of the ARIAC 2023 Industrial Automation Competition. In *European Conference on Multi-Agent Systems* (pp. 214-227). Cham: Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-43264-4_14.
- Blackiston, D., Lederer, E., Kriegman, S., Garnier, S., Bongard, J. & Levin, M. (2021). A cellular platform for the development of synthetic living machines. *Science Robotics*, 6(52). <https://www.science.org/doi/epdf/10.1126/scirobotics.abf1571>.
- Bongard, J., & Levin, M. (2021). Living things are not (20th century) machines: updating mechanism metaphors in light of the modern science of machine behavior. *Frontiers in Ecology and Evolution*, 9, 147. <https://doi.org/10.3389/fevo.2021.650726>.
- Broeks, D., Hendlin, Y. & Zwart, H. (2022). Fake cells and the aura of life: A philosophical diagnostic of synthetic life. *Endeavour*, 46(4). <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S016093272200045X?via%3Dihub>.
- Descartes, R. (1641/1911). *Meditations on first philosophy* (E. S. Haldane, Trans.). UK: Cambridge University Press.
- ChatGPT Generative Pre-trained Transformer & Zhavoronkov, A. (2022). Rapamycin in the context of Pascal's Wager: generative pre-trained transformer perspective. *Oncoscience*, Vol. 9. <https://www.oncoscience.us/article/571/text/>.
- ChatGPT Generative Pretrained Transformer, Thunström, A. O. & Steingrímsson, S. (2022). Can GPT-3 write an academic paper on itself, with minimal human input?. *HAL science ouverte*. <https://hal.science/hal-03701250>.
- Deplazes, A. & Huppenbauer, M. (2009). Synthetic organisms and living machines. Positioning the products of synthetic biology at the borderline between living and

- non-living matter. *Systems and Synthetic Biology*, 3, 55-63.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s11693-009-9029-4>.
- European Commission, 2021. *Regulation of the European Parliament and of the Council Laying down harmonised rules on artificial intelligence (artificial intelligence act) and amending certain union legislative acts*. EU LAYING DOWN HARMONISED RULES ON AI.pdf.
- Gruber, T. (2016). Ontology. *Encyclopedia of Database Systems*.
https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-1-4899-7993-3_1318-2.
- Jacob, E. (2003). Ontologies and the semantic web. *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology*, April/May, 19-22.
<https://asistdl.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/bult.283>.
- Hegels, G. F. W. (2018). *The phenomenology of spirit* (M. Inwood, Trans.). UK: Oxford University Press.
- Ichida, A. Y., & Meneguzzi, F. (2023). Modeling a Conversational Agent using BDI Framework. In *Proceedings of the 38th ACM/SIGAPP Symposium on Applied Computing* (pp. 856-863). <https://doi.org/10.1145/3555776.3577657>.
- Inozemtsev, V., Ivleva, M. & Ivlev, V. (2017). Artificial Intelligence and the Problem of Computer Representation of Knowledge. In *International Conference on Contemporary Education, Social Sciences and Humanities* (pp. 1151-1157). Advances in Social Science, Education and Humanities Research.
<https://www.atlantis-press.com/proceedings/iccassh-17/25878799>.
- Kant, I. (1781/1998). *Critic of the pure reason* (A. Guyer, A. W. Wood, Trans.). UK, Cambridge: Cambridge University Press.
- Koplin, J. & Massie, J. (2021). Lessons from Frankenstein 200 years on: brain organoids, chimaeras and other ‘monsters’. *J Med Ethics*, 47(8), 567–571.
[doi:10.1136/medethics-2019-105839](https://doi.org/10.1136/medethics-2019-105839).
- Kung, T. H., Cheatham, M., Medenilla, A., Sillos, C., De Leon, L., Elepaño, C., Madriaga, M.,...Tseng, V. (2023). Performance of ChatGPT on USMLE: Potential for AI-assisted medical education using large language models. *PLOS Digital Health*, 2(2). <https://doi.org/10.1371/journal.pdig.0000198>.
- Lavazza, A. & Massimini, M. (2018). Cerebral organoids: ethical issues and consciousness assessment. *Neuroethics*, 44(9), 606-610.
<https://doi.org/10.1136/medethics-2017-104555>.
- Lenat, D (1982). Theory formation by heuristic search: The nature of heuristics II: Background and examples. *Artificial Intelligence*, 21 (1-2), 31-59.
[https://doi.org/10.1016/S0004-3702\(83\)80004-6](https://doi.org/10.1016/S0004-3702(83)80004-6).
- Lenat, D & Guha, R. V. (1991). The evolution of CycL, the Cyc representation language. *ACM SIGART Bulletin Volume*, 21 (3), 84–87.
<https://doi.org/10.1145/122296.122308>.
- Lenat, D & Feigenbaum, E. (1991). On the thresholds of knowledge. *Artificial Intelligence* 47, 185-250.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0004370291900550>.
- Leontyev, A. (2009). *Activity and consciousness*. Marxists Internet Archive, retrieved from <http://marxistsfr.org/archive/leontev/works/activity-consciousness.pdf>
- Leontyev, A. (n.d.). *Activity, consciousness, personality*. (E. P. Xenopoulos, Trans.). Athens: Ger. Anagnostidis.
- Leontyev, A. N. (2005). Will. *Journal of Russian & East European Psychology*, 43:4, 76-92. <https://doi.org/10.1080/10610405.2005.11059256>.

- Levin, M. (2020). The biophysics of regenerative repair suggests new perspectives on biological causation. *BioEssays*, 42(2), 1900146. <https://doi.org/10.1002/bies.201900146>.
- Lytinen, S. (1992). Conceptual dependency and its descendants. *Computers Math. Applic.* 23(2-5), 51-73. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0898122192901366?via%3Dihub>.
- Mitropoulos, G.B. (2018). The DSM-ICD diagnostic approach as an essential bridge between the patient and the “big data”. *PSYCHIATRIKI*, 29 (3), 249-256. <https://www.psychiatriki-journal.gr/documents/psychiatry/29.3-EN-2018-249.pdf>.
- Seifert, J., Friedrich, O. & Schleidgen, S. (2022). Imitating the Human. New Human-Machine Interactions in Social Robots. *Nanoethics*, 16, 181–192. <https://doi.org/10.1007/s11569-022-00418-x>.
- Spinoza, B. (1677/1954). *Ethics. Preceded on the improvements of understanding* (Ed. J. Gutman). USA, NY: Hanfner, Publ. Co.
- Sopenhauer, A. (1903). *On the fourfold root of the principle of sufficient reason, and on the will in nature: Two essays* (K. Hillebrand, Trans.). UK, London: G. Bell.
- Sopenhauer, A. (1966). *The World as Will and Representation Volume I*. USA, NY: Dover Publications.
- Sopenhauer, A. (1966). *The World as Will and Representation Volume II*. USA, NY: Dover Publications.
- Strzelecki, A. (2023, May). To use or not to use ChatGPT in higher education? A study of students’ acceptance and use of technology. *Interactive Learning Environments*. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10494820.2023.2209881>.
- Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and language* (A. Kozulin, Trans.). MA: MIT Press.
- Vygotsky, L. S. (2008). *Thought and language* (A. Rodi, Trans.). Athens: Gnosi.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. MA: Harvard University Press.
- Vygotsky, L. S. (2000). *Mind in society: The development of higher psychological functions* (A. Bimbou & S. Vosniadou, Trans.). Athens: Gutenberg.
- Willyard, C. (2015). The boom in mini stomachs, brains, breasts, kidneys and more. *Nature*, 523, 520–522. <https://www.nature.com/articles/523520a>.

ΜΙΚΡΟ ΓΛΩΣΣΑΡΙ

ΜΙΚΡΟ ΓΛΩΣΣΑΡΙ

Αββάς Δωρόθεος (τέλη 5ου/αρχές 6ου αιώνα μ.Χ. - άγνωστη ημερομηνία θανάτου) ή Δωρόθεος της Γάζης, όπως είναι γνωστότερος στη Δύση, ήταν Χριστιανός μοναχός και ηγούμενος. Αρχικώς μόνασε στο μοναστήρι του Αββά Σέριδος, κοντά στη σημερινή πόλη της Γάζας. Σε κοντινή απόσταση ζούσαν τότε οι δύο μεγάλοι ασκητές Βαρσανούφιος και Ιωάννης, οι οποίοι είναι γνωστοί από το βιβλίο «Βίβλος Βαρσανουφίου και Ιωάννου», που περιέχει πολλές απαντήσεις που έδιναν σε διάφορα πνευματικής φύσεως ερωτήματα.

Άγιος Γρηγόριος Νύσσης (335 μ.Χ. - 395 μ.Χ.), χριστιανός Μικρασιάτης επίσκοπος Νύσσης από το 372 έως το 376 και από το 378 έως τον θάνατό του. Τιμάται ως άγιος από την Ορθόδοξη Εκκλησία, την Καθολική Εκκλησία, την Ανατολίτικη Ορθοδοξία, τον Λουθηρανισμό και την Αγγλικανική Εκκλησία. Είναι ένας από τους μεγάλους Πατέρες της Εκκλησίας. Ήταν αδελφός του Μεγάλου Βασιλείου και αδελφικός φίλος του Γρηγορίου του Θεολόγου. Το 372 έγινε επίσκοπος της πόλης Νύσσα της Καππαδοκίας.

Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς (1296 - 14 Νοεμβρίου 1359) ήταν Μικρασιάτης φιλόσοφος, λόγιος και κληρικός. Ήταν μοναχός του Αγίου Όρους, κατόπιν Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης και διαπρεπής θεολόγος του Ησυχασμού. Οι διδασκαλίες του προς υπεράσπιση του Ησυχασμού ενάντια στην επίθεση του επισκόπου Βαρλαάμ αναφέρονται ευρύτερα υπό τον γενικό τίτλο Παλαμισμός, ενώ οι οπαδοί του Παλαμίτες. Κείμενά του βρίσκονται στη Φιλοκαλία. Τιμάται ως άγιος της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος (344/354 μ.Χ. - 407 μ.Χ.) ήταν ρήτορας, συγγραφέας, Πατέρας και ιεράρχης της Ορθόδοξου Εκκλησίας αναγνωρισμένος ως Άγιος. Γεννήθηκε στην Αντιόχεια της Συρίας μεταξύ 344 και 354. Έδρασε στην ίδια πόλη, αλλά και στην Κωνσταντινούπολη και τελικά πέθανε εκδιωγμένος από την αυτοκρατορική αυλή το 407, λόγω του αυστηρού ελέγχου που της ασκούσε. Ο ίδιος συγκαταλέγεται ανάμεσα

στις κορυφαίες εκκλησιαστικές προσωπικότητες ένεκα του αξεπέραστου χαρίσματός του στην ομιλία. Διετέλεσε επίσης, επίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, όπου διακρίθηκε για το σπουδαίο ποιμαντικό και φιλανθρωπικό έργο που διενήργησε. Τελικά αναδείχτηκε ως ένας από τους πλέον λαοφιλείς ιεράρχες, εξ ου και σήμερα θεωρείται άγιος από την Καθολική Εκκλησία, τα Λουθηρανικά και Αγγλικανικά δόγματα, ενώ κατατάσσεται στους μεγάλους πατέρες της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αφήνοντας πίσω σπουδαίο, ανεκτίμητο και διαχρονικό συγγραφικό έργο, που αγκαλιάζει όλο το φάσμα των ποιμαντικών και θεολογικών ζητημάτων της εκκλησίας.

Αριστοτέλης (Αρχαία Στάγειρα, 384 π.Χ. - Αρχαία Χαλκίδα, 322 π.Χ.) ήταν αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος και επιστήμονας που γεννήθηκε στα Στάγειρα της Χαλκιδικής, στη Μακεδονία. Σε ηλικία 17 ετών εισέρχεται στην Ακαδημία του Πλάτωνα, στην Αθήνα, όπου παραμένει έως τα 37 του έτη. Εκεί συνδέεται τόσο με τον ίδιο τον Πλάτωνα όσο και με τον Εύδοξο, τον Ξενοκράτη και άλλους στοχαστές. Τα έργα του αναφέρονται σε πολλές επιστήμες, όπως φυσική, βιολογία, ζωολογία, μεταφυσική, λογική, ηθική, ποίηση, θέατρο, μουσική, ρητορική, πολιτική κ.ά και συνιστούν το πρώτο ολοκληρωμένο σύστημα στη Δυτική Φιλοσοφία.

Άρτουρ Σοπενχάουερ (1788-1860) ήταν Γερμανός φιλόσοφος, ιδεαλιστής, συνεχιστής, κατά τα λεγόμενα του, του Καντ και λάτρης του Πλάτωνα. Γνωστός κυρίως από το βιβλίο του "ο κόσμος ως βούληση και ως παράσταση", ο Σοπενχάουερ ίδρυσε μία νέα φιλοσοφία, επίκεντρο της οποίας είναι η βούληση, ως μεταφυσική αρχή κατανόησης του κόσμου αλλά και του ίδιου του ατόμου. Ήταν ο πρώτος σημαντικός Ευρωπαίος φιλόσοφος που εισήγαγε την ινδική φιλοσοφία στον δυτικό τρόπο σκέψης. Ο Σοπενχάουερ ήταν γνωστός για τον αθεϊστικό πεσιμισμό του και την φιλοσοφική του διαύγεια.

Αυγουστίνος Ιππώνος (354 μ.Χ. - 430 μ.Χ) γνωστός και ως Άγιος Αυγουστίνος, ήταν Χριστιανός θεολόγος και φιλόσοφος, του

οποίου τα συγγράμματα επηρέασαν στην ανάπτυξη του Δυτικού Χριστιανισμού και της Δυτικής φιλοσοφίας. Επίσης ήταν ένας από τους πολυγραφότερους συγγραφείς της λατινικής πατρολογίας. Γεννήθηκε στην Ταγάστη της Νουμιδίας της Αφρικής, μικρή ορεινή επαρχιακή πόλη. Ήταν ο μεγαλύτερος γιος της Αγίας Μόνικας - όνομα Βερβερικό - και του Πατρικίου, Ρωμαίου πολίτη, ειδωλολάτρη ως προς τις θρησκευτικές πεποιθήσεις. Ο πατέρας του βαπτίστηκε Χριστιανός λίγο πριν πεθάνει.

Γκέοργκ Χέγκελ (1770-1831) ήταν Γερμανός φιλόσοφος και κύριος εκπρόσωπος του γερμανικού ιδεαλισμού. Επηρέασε βαθιά τη δυτική φιλοσοφία και έγινε γνωστός για τη διαλεκτική θεωρία του. Γεννήθηκε στη Στουτγάρδη και σπούδασε Φιλοσοφία και Θεολογία στο Τύμπινγκεν (1788-93). Το 1801 έγινε καθηγητής του Πανεπιστημίου της Ιένας. Το 1816 έγινε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης, το 1818 στο πανεπιστήμιο του Βερολίνου και το 1830 πρύτανης.

Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός (ο Θεολόγος) (329 μ.Χ. - 390 μ.Χ.) γνωστός και ως Γρηγόριος της Ναζιανζού, ήταν Έλληνας Καπαδόκης θεολόγος και Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως τον 4^ο αιώνα μ.Χ. Θεωρείται ευρέως ως ο πιο ταλαντούχος ρήτορας μεταξύ των Πατέρων της Εκκλησίας. Ως κλασικά εκπαιδευμένος ομιλητής και φιλόσοφος του Ελληνισμού, κατάφερε να συνδυάσει τον Ελληνισμό με την πρώτη Εκκλησία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ο Γρηγόριος είναι Άγιος της Ανατολικής και της Δυτικής Χριστιανικής Εκκλησίας. Θεωρείται Διδάσκαλος και Πατέρας της Εκκλησίας και είναι γνωστός ως ένας από τους Τρεις Ιεράρχες, μαζί με τον Μεγάλο Βασίλειο και τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο.

Έντμουντ Χούσερλ (1859-1938) ήταν Γερμανός φιλόσοφος που εγκαθίδρυσε τη σχολή της Φαινομενολογίας. Αντιτάχθηκε στον θετικιστικό προσανατολισμό της επιστήμης και της φιλοσοφίας της εποχής του. Εκκρόνησε κριτικές στις επιδράσεις του ιστορικισμού και του ψυχολογισμού στη

λογική. Χωρίς να περιορίζεται στον εμπειρισμό, αλλά θεωρώντας ότι η εμπειρία είναι η πηγή όλης της γνώσης, επεξεργάστηκε μια μέθοδο φαινομενολογικής αναγωγής, μέσω της οποίας το υποκείμενο είναι δυνατόν να αποκτήσει έμμεση γνώση της ουσίας.

Επίκτητος (50 μ.Χ. - 138 μ.Χ.) ήταν Έλληνας στωικός φιλόσοφος. Αναφέρεται ως παιδί δούλων και φέρεται ότι γεννήθηκε στην Ιεράπολη της Φρυγίας, εξ ου ενίοτε και το προσωνύμιο Ιεραπολίτης. Φθάνοντας στη Ρώμη, τον αγόρασε ο Επαφρόδιτος, ο οποίος ήταν απελεύθερος του Νέρωνα. Σε αυτή την περίοδο φαίνεται πως παρακολούθησε τα μαθήματα φιλοσοφίας του Μουσώνιου Ρούφου και συνόψισε τη φιλοσοφία του στις λέξεις «ανέχου και απέχου» (στα νέα ελληνικά: «Να έχεις υπομονή και αντοχή»). Όταν στη συνέχεια έγινε απελεύθερος, εγκαταστάθηκε για λίγο καιρό στη Ρώμη. Εξαιτίας διατάγματος του Δομιτιανού το 93, διώχνονται όλοι οι φιλόσοφοι από την Ιταλία και ο Επίκτητος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Ρώμη και να μεταβεί στη Νικόπολη της Ηπείρου (Νομός Πρέβεζας), όπου ίδρυσε φιλοσοφική σχολή.

Θωμάς Ακινάτης (1225 μ.Χ. - 1274 μ.Χ.) ταν Ιταλός ιερέας της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στο Τάγμα των Δομινικανών, και σημαντικός φιλόσοφος και θεολόγος, εκπρόσωπος της σχολής του σχολαστικισμού. Υπήρξε ο σημαντικότερος υποστηρικτής της φυσικής θεολογίας και ο πατέρας της Θωμιστικής σχολής φιλοσοφίας και θεολογίας, η οποία αποτέλεσε για καιρό την κύρια φιλοσοφική προσέγγιση της Καθολικής Εκκλησίας. Η επιρροή του στη δυτική σκέψη είναι σημαντική, καθώς είναι ένας από αυτούς που βοήθησαν στην πρόσληψη του Αριστοτελισμού από τη Χριστιανική Ευρώπη, συγχωνεύοντας τη χριστιανική θεολογία με την αριστοτελική φιλοσοφία σε αυτό που ονομάζουμε «χριστιανικό αριστοτελισμό».

Ιμμάνουελ Καντ (1724-1804) ήταν Γερμανός φιλόσοφος του άδολου λογισμού, θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους στοχαστές και φιλοσόφους όλων των εποχών, και ο μεγαλύτερος της νεότερης εποχής. Το έργο του Καντ επέχει θέση συνδετικού κρίκου μεταξύ του Ορθολογισμού και του

Εμπειρισμού, δηλαδή, των βασικών φιλοσοφικών ρευμάτων-παραδόσεων του 18^{ου} αιώνα. Είχε, επιπροσθέτως, αποφασιστική επίδραση στο κίνημα του Ρομαντισμού και στη φιλοσοφία του Γερμανικού Ιδεαλισμού, αλλά και του Νεοκαντιανισμού του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Το έργο του αποτέλεσε επίσης σημείο εκκίνησης για πολλούς άλλους φιλοσόφους του 20^{ου} και του 21^{ου} αιώνα.

Ιωάννης ο Δαμασκηνός (676 μ.Χ. - 749 μ.Χ.) ήταν Βυζαντινός μοναχός και ιερέας. Γεννήθηκε στη Δαμασκό -εξ ου και το προσωνύμιό του- και ανήκε σε εξέχουσα οικογένεια. Ο πατέρας του Σέργιος, ήταν διοικητής της Δαμασκού, που ήταν τότε υποταγμένη στους Σαρακηνούς και «υπουργός» οικονομικών του Αμπντέλ-Μαλέκ, χαλίφη των Αράβων. Η οικογενειακή κατάσταση του Ιωάννη προσδιόρισε και τις σπουδές του. Ο πατέρας του εξαγόρασε την ελευθερία τού αιχμαλώτου μοναχού και άριστου διδασκάλου από τη Νότια Ιταλία, τού Κοσμά τού Σικελού, ο οποίος ανέλαβε την εκπαίδευση του Ιωάννη στους βασικούς τομείς της γνώσεως.

Ιωάννης της Κλίμακος (c. 579 μ.Χ. - c.649 μ.Χ.) είναι άγιος της Ορθόδοξης και της Καθολικής Εκκλησίας. Είναι γνωστός για το έργο του Κλίμακα η κοινώς γνωστή και ως "Κλίμακα του Ιωάννου". Υπήρξε Ηγούμενος της Ιεράς Μονής Όρους Σινά. Είναι γνωστό όμως ότι σε ηλικία 16 ετών έγινε δόκιμος Μοναχός στην Ιερά Μονή του Σινά και ασκήθηκε στην υπακοή κοντά στον Αββά Μαρτύριο. Μετά από τέσσερα χρόνια εκάρη Μοναχός και πήρε το όνομα Ιωάννης, ενώ στη συνέχεια χειροτονήθηκε Ιεροδιάκονος και Ιερομόναχος για τις ανάγκες της Μονής. Έμεινε στην αδελφότητα της Μονής Σινά για 19 χρόνια.

Κλήμης της Ρώμης (Πάπας, 88-97 ή 92-101 μ.Χ.) ήταν ο τρίτος επίσκοπος Ρώμης και μία από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της πρωτοχριστιανικής εκκλησίας. Σήμερα θεωρείται Αποστολικός πατέρας διότι μαθήτευσε δίπλα σε αποστόλους αλλά και διότι θεωρήθηκε ότι χειροτονήθηκε από αυτούς. Υπήρξε εκκλησιαστικός ηγέτης με σημαντικό κύρος ενώ η γραμματεία του από

πολύ νωρίς εξελήφθη από την εκκλησία ως ισαποστολικού κύρους, με αποτέλεσμα τα έργα του από μερικές εκκλησίες να τοποθετηθούν ακόμη και στον Κανόνα της Καινής Διαθήκης. Εκκλησιαστικοί συγγραφείς μάλιστα ταύτιζαν τον Κλήμη, με τον συνεργάτη του Αποστόλου Παύλου, που αποκαλείται με το ίδιο όνομα στην «Προς Φιλιππησίους επιστολή».

Μάρτιν Χάιντεγκερ (1889-1976) ήταν Γερμανός φιλόσοφος. Μαθητής του πατέρα της φαινομενολογίας, Χούσερλ, ο Χάιντεγκερ θεωρείται ο θεμελιωτής του υπαρξισμού, αν και ο ίδιος ποτέ δεν αποδέχτηκε αυτόν τον χαρακτηρισμό. Ξεκινώντας από το κορυφαίο Πλατωνικό ερώτημα «τί ποτε βούλεσθαι σημαίνει οπότεν ον φθέγγησθε» («τι εννοούμε όταν λέμε ον») προσπάθησε να εξετάσει την έννοια του όντος, προσδιορίζοντας κατ' αρχήν την ανθρώπινη ύπαρξη, το υποκείμενο δηλαδή που καλείται να κατανοήσει αυτή την έννοια. Απέφυγε όμως να δώσει έναν ορισμό, καθώς για να οριστεί το Είναι, πρέπει να χρησιμοποιηθεί το ίδιο το Είναι (είτε εκφράζοντας, είτε υπονοώντας το) μέσα στον ίδιο τον ορισμό του.

Μάξιμος ο Ομολογητής (580 μ.Χ. - 662 μ.Χ.) αποτελεί μία από τις σημαντικότερες ιστορικές και εκκλησιαστικές προσωπικότητες της βυζαντινής περιόδου. Κατά τον πολιτικό του βίο διετέλεσε στέλεχος υψηλά ιστάμενων κρατικών διοικητικών θέσεων και αργότερα Μοναχός. Ως μοναχός υπήρξε η κεντρική προσωπικότητα που πρωτοστάτησε στην εκκλησιαστική έριδα του μονοθελητισμού, η οποία είχε σαφείς πολιτικές, πολιτειακές και γεωπολιτικές προεκτάσεις, καθώς η θεολογία του υπήρξε ο πυρήνας της αντίδρασης στις βασιλικές επιδιώξεις για ένα θεολογικό συμβιβασμό μεταξύ ορθοδόξων, καθολικών και μονοφυσιτών.

Μέγας Βασίλειος (330 μ.Χ. - 379 μ.Χ.) γνωστός και ως Βασίλειος Καισαρείας ή απλώς Άγιος Βασίλειος, ήταν Καππαδόκης, επίσκοπος της Καισάρειας στην Καππαδοκία της χερσονήσου της Μικράς Ασίας και Εκκλησιαστικός Πατέρας. Υποστήριξε το Σύμβολο της Πίστεως και

αντιτάχθηκε στις αιρέσεις των πρωτοχριστιανικών χρόνων, μεταξύ των οποίων και του Αρειανισμού (Αρειανική διαμάχη). Είναι ένας από τους Τρεις Ιεράρχες, που θεωρούνται προστάτες της παιδείας, μαζί με τον Γρηγόριο τον Θεολόγο και τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο.

Πλάτων (Αρχαία Αθήνα, 427 π.Χ. - Αρχαία Αθήνα, 347 π.Χ.) ήταν αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος από την Αθήνα, ο πιο γνωστός μαθητής του Σωκράτη και δάσκαλος του Αριστοτέλη. Το έργο του, που με τη μορφή φιλοσοφικών διαλόγων έχει διασωθεί ολόκληρο (του αποδίδονται ακόμα και μερικά νόθα έργα), άσκησε τεράστια επιρροή στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία και γενικότερα στη δυτική φιλοσοφική παράδοση μέχρι και σήμερα. Κύριος οικοδόμος της φιλοσοφίας, οδηγητής είτε προάγγελος μεταγενεστέρων προβάσεών της, εμπνευστής άμεσα ή έμμεσα των σπουδαιότερων κοινωνικοπολιτικών οραματισμών.

Μπαρούχ Σπινόζα (1632-1677) ήταν Ολλανδός φιλόσοφος. Το εύρος και η σημασία του έργου του δεν έγιναν πλήρως κατανοητά, παρά μόνο χρόνια μετά τον θάνατό του. Θέτοντας τα θεμέλια για τον Διαφωτισμό του 18^{ου} αιώνα και τη σύγχρονη κριτική της Αγίας Γραφής, περιλαμβανομένων των σύγχρονων αντιλήψεων για το άτομο και, αναμφίβολα, το σύμπαν, θεωρείται ένας από τους μεγάλους ορθολογιστές της φιλοσοφίας του 17^{ου} αιώνα. Το αριστούργημά του, η μεταθανάτια *Ηθική*, με το οποίο αντιτάχθηκε στον δυισμό πνεύματος-σώματος του Καρτέσιου, του χάρισε την αναγνώριση ως ενός από τους σημαντικότερους διανοητές της Δυτικής φιλοσοφίας.

Πλωτίνος (περ. 203 - 270 μ.Χ.) ήταν σημαντικός φιλόσοφος της ύστερης αρχαιότητας και συνεχιστής της νεοπλατωνικής σχολής της φιλοσοφίας που ίδρυσε ο Νουμήνιος. Βασική πηγή πληροφοριών γύρω από τη ζωή και το έργο του Πλωτίνου αποτελεί το έργο του μαθητή του, Πορφύριου. Ο Πλωτίνος γεννήθηκε στην Λυκόπολη της Κάτω Αιγύπτου περίπου το 203 μ.Χ. και πέρασε τα νεανικά του χρόνια στην Αλεξάνδρεια. Σε ηλικία 28 ετών ξεκίνησε να ασχολείται με τη

φιλοσοφία κοντά στους Αλεξανδρινούς δασκάλους, ωστόσο, ο μόνος που τον ενέπνευσε ήταν ο πλατωνικός φιλόσοφος Αμμόνιος Σακκάς.

Ρενέ Ντεκάρτ (1596-1690) ήταν Γάλλος φιλόσοφος, μαθηματικός και επιστήμονας φυσικών επιστημών. Θεωρείται σταθμός στην ιστορία της φιλοσοφίας, καθώς φέρεται ως δάσκαλος και ταυτόχρονα θύμα του Διαφωτισμού. Αναφέρεται συχνά ως εκείνος που συνέλαβε την πιο ακραία μορφή σκεπτικισμού. Προσπάθησε και κατόρθωσε να απεγκλωβίσει τη φιλοσοφία από τον σχολαστικισμό, να αποκαταστήσει την εμπιστοσύνη στις νοητικές δυνάμεις του ανθρώπου και να απελευθερώσει το ανθρώπινο πνεύμα από την αυθεντία του παρελθόντος. Υπήρξε μια από τις σημαντικότερες μορφές του ηπειρωτικού-ευρωπαϊκού ορθολογισμού.

Σαίρεν Κίρκεγκωρ (1813-1855), ήταν Δανός φιλόσοφος και θεολόγος, ποιητής, κοινωνικός κριτικός και θρησκευτικός συγγραφέας, που θεωρείται ευρέως ως ο πρώτος υπαρξιστής φιλόσοφος. Πολλά από τα έργα του ασχολούνται με θρησκευτικά προβλήματα, όπως με τη φύση της πίστης, τον θεσμό της χριστιανικής Εκκλησίας, τη χριστιανική ηθική και θεολογία και τις απόψεις και τα συναισθήματα των ατόμων όταν αντιμετωπίζουν υπαρξιακές επιλογές. Εξαιτίας του γεγονότος αυτού, το έργο του Κίρκεγκωρ έχει καταταγεί στον χριστιανικό υπαρξισμό και την υπαρξιακή ψυχολογία.

Συμεών ο Νέος Θεολόγος (949 μ.Χ. - 1022 μ.Χ.), ήταν Βυζαντινός Χριστιανός μοναχός και ποιητής από τη Γαλατία της Μικράς Ασίας. Ήταν ο τελευταίος από τους τρεις αγίους της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας που τους δόθηκε ο τίτλος του «Θεολόγου» (μαζί με τον Ιωάννη τον Απόστολο και τον Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό). Το «Θεολόγος» δεν εφαρμόστηκε στον Συμεών με τη σύγχρονη ακαδημαϊκή έννοια της θεολογικής μελέτης. Ο τίτλος σχεδιάστηκε μόνο για να αναγνωρίσει κάποιον που μίλησε από προσωπική εμπειρία για το όραμα του Θεού. Μία από τις κύριες διδασκαλίες του ήταν, ότι οι άνθρωποι μπορούσαν και έπρεπε

να βιώσουν τη *θεωρία* (κυριολεκτικά «να έχουν όραση του Θεού»).

Χάνα Άρεντ (1906-1975)

ήταν Γερμανοαμερικανίδα, πολιτική επιστήμονας και φιλόσοφος. Τα δεκαοχτώ βιβλία της και πληθώρα άρθρων, σε θέματα που κυμαίνονται από τον ολοκληρωτισμό μέχρι την επιστημολογία, άσκησαν μεγάλη επιρροή στην πολιτική θεωρία. Η Άρεντ είναι ευρέως γνωστή ως μια από τους πιο σημαντικούς πολιτικούς φιλοσόφους του 20^{ου} αιώνα. Τα έργα της ασχολούνται με τη φύση της δύναμης αλλά και με την πολιτική, τη δημοκρατία, την εξουσία και τον ολοκληρωτισμό..

EYPETHPIA

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

Ευρετήριο Εικόνων

Εικ. 1 Περιγραφή του όρου πνευματικότητα (spirituality) στο εγχειρίδιο ICD-11 του Παγκόσμιου οργανισμού Υγείας.....	177
Εικ. 2 Περιγραφή του όρου πνευματικότητα (spirituality) στο εγχειρίδιο ICD-11 του Παγκόσμιου οργανισμού Υγείας.....	177
Εικ. 3 Σχηματική απεικόνιση των τριών επιπέδων γνώσης του Beck.....	187

Ευρετήριο Όρων

<i>Ελληνικοί</i>	110, 112, 119, 139, 140, 144, 145, 146, 147, 166, 169, 189
A	
αγώνας 42, 58, 96, 97, 120, 122, 137, 179, 190	πρόθεση viii, xv, 2, 3, 8, 19, 35, 38, 64, 93, 108, 109, 112, 132, 133, 134, 135, 140, 152, 153, 157, 166, 167, 168, 171, 182, 189
αρετή 5, 8, 10, 11, 14, 19, 21, 22, 24, 27, 34, 42, 48, 61, 67, 76, 84, 85, 86, 97, 100, 101, 109, 110, 113, 116, 143, 144, 179, 189	
B	
βούληση 3, 4, 13, 16, 17, 18, 33, 34, 35, 43, 50, 51, 62, 64, 67, 78, 80, 83, 86, 104, 118, 133, 134, 135, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 152, 155, 156, 169, 182, 189, 195, 200	
M	
μετάνοια 74, 88, 96, 111, 122, 123, 125, 126, 127, 130, 138, 140	
Π	
προαίρεση viii, xi, xv, 3, 5, 6, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 45, 57, 63, 64, 69, 71, 75, 82, 87, 93, 94, 96, 101, 105, 106,	
	<i>Ξενόγλωσσες</i>
	I
	Information and Communication Technologies iii
	intention ix, xii, 3, 35, 134, 170, 171
	P
	proairesis ix

